

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְעִשְׂוֹנֵנִי

פתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה
פרך ארבעים ושלשה
תשל"ט

ירושלים

הוצאת האקדמיה ללשון העברית

ר ש ו נ נ ו

נערך בידי ד"ר א' צפרוני ז"ל (תרפ"ט—תרצ"ד)
בידי פרופ' נ"ה טור-סיני ז"ל (תרצ"ד—תשי"ד)
בידי פרופ' ז' בן חיים (תשט"ו—תשכ"ה)
בידי פרופ' י' קוטשר ז"ל (תשכ"ו—תשל"ב)

יוצא לאור ארבע פעמים בשנה
על ידי ועד הפרסומים של האקדמיה ללשון העברית

מזכיר המערכת : מאיר מדן

העורך : שרגא אברמסון

האחריות לדעות המובעות במאמרים על מחבריהם

התוכן

29	מן "פתאב אלנתף" לרב יהודה חיוג' לשמואל ב' (סיום)	שרגא אברמסון
211	מקור ושם-הפועל	
260	פרקים שנוגעים לרב יהודה חיוג' ולרב יונה בן ג'אנח	
201, 100	מפכתי אסכולת הדקדוק האשכנזית: "השמשוני"	אילן אלדר
217	ההגייה המסורתית של יהודי בגדאד	
254	קטע מן "פתאב אלנתף" לר' יהודה חיוג' לתרי עשר	
185	שתי חיבות מורכבות שלא הופרו	משה בר-אשר
243	לבירורן של סוגיות בטעמי המקרא: א. תמורות הזקף	מרדכי ברויאר
20	הערות לשוניות למגילת המקדש	גרשון ברין
83	לוח הנטייה העברי הראשון	אסתר גולדנברג
165	רבדים בארמית היהודית של ארץ-ישראל	אברהם טל
121	מתוך "מילון חידושי שלונסקי"	יעקב פנעני (ז"ל)
194	"דרך נָצֵב"	שלמה מורג
295	בעקבות לשאת ולתת	מנחם מורשת
271	מאוצר לשון-הקודש בלשון פרסית-יהודית	עזרא ציון מלמד
3	ערפיות תחבירית וערפיות סמנטית	אליעזר רובינשטיין
112	הפְּרָה: עיון בשאלה תחבירית, לוגית ומורפולוגית	אורה שורצנלד
52	מפעייתיה של המילונאות העברית לערבית המדוברת	חסיב שחאדה

מן העבודה במילון ההיסטורי

302	מה שלא — 'יותר ממה ש'	מרדכי מישור
75	לשיבוצו של קטע אחד במגילת בני-אור	אלישע קימרון
77	סְלִי וּבְלִי	

ביקורת

148	שלושה מחקרים גנראטיביים מתחום העברית בלשן הודו-אירופי דגול על בעיות בדקדוק השמי	יהושע בלאו
229	ובתורת המשקלים השמית	
307	גישה שיטתית חדשה לתחביר המקרא	
224	תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות	רות ברמן
305	הדרך הארוכה והקשה של הלשון הבאסקית	מרדכי מישור
311	עשרים שנה לסדרת ספרים חשובה	ברוך פודולסקי
71	לבוש עברי לתורת המשמעות	חיים רבין

הערות

80	שני עמודים תבועים	שרגא אברמסון
		חייא דהאן
313	מבעיותיה של המילונאות העברית לעברית המדוברת	ושלמה אלון
234	קבל	ישראל בן-דוד
	פניסה/פניסה: על בידול סמנטי-צורני של	אליעזר סגל
157	שם-הפעולה בלשון חכמים	
318	הערות אחדות על תשובתם של דהאן ואלון	חסיב שחאדה
239		ספרים שנתקבלו

התוכן

- 3 אליעזר רובינשטיין — ערפיות תחבירית וערפיות סמנטית
- 20 גרשון ברין — הערות לשוניות למגילת המקדש
- שרגא אברמסון — מן "כתאב אלנתף" לרב יהודה חיוג'
29 לשמואל ב' (סיום)
- חסיב שחאדה — מבעיותיה של המילונאות העברית
52 לערבית המדוברת
- ביקורת
- חיים רבין — לבוש עברי לתורת המשמעות
71
- מן העבודה במילון ההיסטורי
- 75 אלישע קימרון — לשיפוצו של קטע אחד במגילת בני אור
- 77 אלישע קימרון — סלי ובלי
- הערות
- 80 שרגא אברמסון — שני עמודים תבועים

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

פרופ' אליעזר רובינשטיין, רח' הקוצר 3, כפר שמריהו
ד"ר גרשון ברין, רח' בלום 18, חולון
פרופ' שרגא אברמסון, גן רחביה 1, ירושלים
ד"ר חסיב שחאדה, נחל האגוז 7, ירושלים
פרופ' חיים רבין, רח' קרן קיימת לישראל 8, ירושלים
ד"ר אלישע קימרון, רח' המעפילים 7, ירושלים

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

מִצְבוֹ בְּנוֹ מִשֶּׁה ז"ל

ערכיות תחבירית וערכיות סמנטית

עקב עיונים רבים בבעיית היחס שבין המבנה התחבירי של המשפט לבין המבנה הסמנטי שלו מתעורר באופן טבעי עניין שקיפותו הסמנטית של המבנה התחבירי. הבלשנות המודרנית מרבה להדגים זוגות של משפטים בעלי מבנה תחבירי שונה, שהם סינטימיים ברמה הקוגניטיבית. בקיומם של זוגות כאלה ראתה הבלשנות הסמנטית-גנראטיבית את הצדקתה העיקרית. נדונו זוגות משפטים, שאי אפשר לתלותם זה בזה ברמה התחבירית, ובמלים אחרות: לא נמצאה דרך ליצור משפט אחד בגלגול תחבירי החל על זולתו, וזאת בעיקר בגלל הופעת פעלים שונים במשפטים המושגים. כך נמצאה הצדקה, אחת מתוך כמה הצדקות, לבקשת מבנה תשתית היולי, שאין בו מבנה תחבירי, ואף אין בו מימוש מילוני.

פשאנחנו משוים זוג משפטים כזה למבנה הסמנטי המשותף להם, מתגלה לנו על פי רוב, גם בלי עיון מעמיק, שאחד המשפטים דומה יותר ממשנהו למבנה הסמנטי, ובמלים אחרות: אחד המשפטים ממלא יותר מהמקביל לו אחר ציפיותיו הסמנטיות. וכך הוא בזוג המשפטים 1, 2.

1. אני חושב שהוא נעים.

2. הוא נעים בעיניי.

אם אכן שני המשפטים סינטימיים סינטימיות קוגניטיבית, ברור הוא שמשפט 1 מגלה לנו ברורות את המבנה הסמנטי המשותף, ואילו משפט 2 מסתיר מעינינו מבנה סמנטי זה. ואם כן, רשאים אנו לומר על משפט 1, שהוא שקוף מבחינה סמנטית, ועל משפט 2, שהוא אטום אטימות סמנטית.

זוגות המשפטים שוני הצורה התחבירית והשוים במשמעות ממחישים את האטימות הסמנטית. אך בנדאי אין התופעה מיוחדת להם. טבע מרכזי הוא בלשון, שמשפטים רבים הם אטומים אטימות סמנטית. תופעה זאת, שמשפטים צופנים את אשר יש בהם, אפשר למינה לכמה תופעות מרכזיות בלשון:

א. פועלים בלשון גלגולים שונים, העורכים את המשפטים כך, שמרכיבים תחביריים שונים עומדים לא בעמדות תחביריות צפויים, או אף משילים אותם.
ב. הפעלים שבמשפטים אינם אלא התלכדות של פְּרִדִּיקְטִים, שהם עיקר המבנה הסמנטי.

ג. ארגומנטים של המבנה הסמנטי עשויים שלא להתממש מימוש תחבירי נבדל.

נעלה כאן בקצרה את התופעות א' וב', ונדון דיון ממצה בתופעה ג'.

א. העריכה התחבירית העושה את המשפט אטום אטימות סמנטית תעלה

ברורות מן ההשנאות הבאות:

3. דוד חושב שמה יפה.

4. משה יפה בעיני דוד.

5. השודד שדד את הכסף מן הבנק.

6. השודד שדד את הבנק.

7. מים דלפו מן התקרה.

8. התקרה דלפה מים.

לא נדון בעיונו זה בחוקים, המסבירים את הקשר שבין המשפטים בכל זוגות המשפטים 4,3, 6,5 ו-8,7. נאמר כאן בקיצור, שבמשפט 4 אין שם-העצם דוד תופס עמדה תחבירית צפויה, וזאת בניגוד ברור למשפט 3, שבו דוד הוא נושא'. במשפט 6 משמשת המלה **הבנק** כמושא, דבר המסתיר מעינינו את מעמדו הסמנטי של הארגומנט, שאותו באה המלה לממש. מעמדה הסמנטי של המלה מתגלה במשפט 5, שבו ממומש ה'מקום' בצירוף-יחס לוקטיבי (או דאטיבי) מובהק. ודומה הדבר בזוג המשפטים 8,7: המלה **תקרה** עומדת במשפט 8 בעמדת נושא, אף כי לנוכח המבנה הסמנטי המשותף למשפטים 8,7 נצפה להעמדתה במעמד תחבירי אחר. משפט 7 מגלה לנו את אשר משפט 8 צופן בתוכו, וזאת במימוש ה'מקום' בצירוף-יחס לוקטיבי מובהק, מן התקרה.

כללו של דבר, המשפטים 6,4 ו-8 הם דוגמאות למערכת חוקים העוזרים משפטים במבנים תחביריים לא צפויים מבחינה סמנטית. גלגולים אלו החלים על המבנה הסמנטי עושים את הלשון אטומה למדי.

ב. תופעה מרכזית יותר היא תופעת התלכדותם של הפרדיקטים לערכים לקסיקליים. כבר עמדנו כמה פעמים על כך, שהפועל שבמשפט אינו עומד כנגד פרדיקט אחד במבנה הסמנטי. רק פעלים מעטים בלשוננו מממשים פרדיקט אחד, וכאלה הם הפעלים **גרם** ו**הפך**. רוב הפעלים אינם אלא מימוש של הרפב של פרדיקטים פרימיטיביים. פרדיקטים פרימיטיביים, כגון 'גרם', 'הפך', 'ל', 'חשב' ו-'לא' נדונו לא מעט, אך עדיין רחוקים אנו מלקבוע מהו מכלול המרפיבים הסמנטיים הפרימיטיביים שביסוד כל הפעלים בלשון. רחוקים אנו מלהשלים את העיון שיקבע, מה עלינו לפרק, ומה עלינו לראות מרכיב שאין להגדירו בפירוק למרפיבים סמנטיים פרימיטיביים בדוקים. עם כל זאת רשאים אנו לומר בנדאות, שעצם העובדה, שהפעלים הם הרפב סמנטי, היא מאוששת. זאת היא התופעה המרכזית העושה את המבנה התחבירי אטום אטימות סמנטית. לוא היינו משתמשים שעה שעה במשפטים כ-9,10,

9. יעקב גרם שיתהווה שילד א' יהיה עם ילד ב', ושילד ב' יהיה עם ילד ג' וכו' (או: יעקב גרם שיתהווה שהילדים יהיו זה עם זה)

10. התהווה, שדוד יודע היכן התבילה.

הייתה לשוננו מסורבלת סרפול בלתי נסבל, אך היא הייתה אומרת בשקיפות

1. וראה דברינו בעניין זה במאמר: אליעזר רובינשטיין, לפני + צ"ש: מסימן של מקום לסימון ה'חושב' וה'גורם', "לשוננו", כרך ארבעים, חוברת ראשונה, תשל"ו, עמ' 60-63. פוסטל מכנה גלגול זה Psychic movement.

רבה את אשר ברצוננו לומר. כנגד משפטים 9, 10 באים בלשון משפטים 11, 12, שהם בלתי-מסורבלים, אך מסתירים מעינינו במידה מסוימת את המבנה הסמנטי.

11. יעקב אסף את הילדים.

12. דוד מצא את החבילה.

אמרנו על תופעה זאת שהיא מרפזית בלשון, שכן היא מונחת ביסוד המילון. ערכי המילון אינם עומדים כנגד יחידות משמעות מינימליות, אלא כנגד הרפב סמנטי. כך מונחת ביסוד המילון תופעה העושה אותו אטום אטימות סמנטית.

ג. תופעה מרפזית אחרת בלשון, העושה את התחביר אטום, היא העובדה, שלא בכל המשפטים לפנינו מספר מרפיבים שמניים מוצרכים כמספר הארגומנטים הרלבנטי למבנה הסמנטי. לא תמיד ממומשים כל הארגומנטים בצירופים שמניים בעלי מעמד תחבירי במשפט. כמה בלשנים כבר נגעו בתופעה זאת, והגדיל לעשות פילמור, שעיקר מעיקרי התיאוריה שלו בתיאורית היחסות הסמנטיות הוא², שלא כל המרפיבים הסמנטיים של הפרופוזיציה (ובלשון: היחסות) מופיעים למעשה במשפט. נראה לנו, שיש מקום לבחון בחינה מדויקת וימפורטת את היחס שבין מספר הארגומנטים בפרופוזיציה (מספר הארגומנטים הרלבנטיים לתיאור הסמנטי של הפועל) לבין מספר הצירופים השמניים במבנה התחבירי. וכן עלינו לשאול, מה אנחנו מכנים בפנינו "מספר המקומות של הפועל". אנחנו מרבים לסוג פעלים "חד-מקומיים", "דו-מקומיים" ו"תלת-מקומיים", ולא תמיד ברור לנו, מה עומד מאחורי מונחים אלו. האם אין כאן אלא התייחסות למצוי התחבירי, למספר המרפיבים השמניים המצויים במשפט השלם, שבו בא פועל מסוים, או שמא אנחנו מתכוונים לומר בכך דברים גם באשר למשמעותו של הפועל. עיון בפעלים רבים עשוי לעודדנו במחשבה, שדבר אחד הוא, וכך הדבר בפעלים "תלת-מקומיים" מובהקים, שמשמעותם "גרירת בעלות" ו"גרירת שינוי לוקטיבי". והנה נטייתנו זאת לזהות את "מספר המקומות" עם מספר המרפיבים הלוגיים הרלבנטיים לפועל ראוייה לבדיקה ממצה.

נכנה בעיוננו את מספר הצירופים השמניים הרלבנטיים לפועל במבנה התחבירי "ערפיות תחבירית", ונכנה את מספר הארגומנטים שבמבנה הסמנטי "ערפיות סמנטית"³.

אנחנו מבקשים לעמוד בעיון זה על מידת ההתאמה בין הערפיות התחבירית לבין הערפיות הסמנטית ולדון בהרחבה בטיפוסי המקרים שבהם אין התאמה זאת קיימת. אנחנו מבקשים לדון כאן בעיקר בתופעות הלשוניות הגורמות אי התאמה זאת.

2. וראה מאמרו: C.J. Fillmore, The Case for Case, in E. Bach and R.

Harms (ed), *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart and Winston, 1968

3. מכנים אנחנו כך את מספר השחקנים הלוגיים בפרופוזיציה, ואין אנחנו מתחשבים ב"שחקנים" במעשה הדיבור עצמו. אך ברור הוא שלשחקנים אלו של מעשה הדיבור רלבנטיות לתיאור הסמנטי.

- 1 נבדוק בעיוננו זה כמה קבוצות של פעלים, שיש ביסודם פרופוזיציות מורכבות של 'גרימת פרופוזיציה לוקטיבית' של 'גרימת פרופוזיציה של בעלות' ושל 'גרימת פרופוזיציה של קיום'. במשפטים רבים, שיש בהם פעלים מקבוצות אלה, אכן מתקיימת ההתאמה המבוקשת בין הערפיות התחבירית לבין הערפיות הסמנטית. וברור הדבר במשפטים 13-16.
13. דוד שם את הספר בארון.
14. דוד נתן לאפרים ספר.
15. דוד סיפר לאפרים, כי רות הגיעה לכפר.
16. דוד בנה חדר.

היחס שבין המימוש התחבירי לבין המבנה הסמנטי יבוטא במשפטים 13-16 א:

13. א שם ב ב-ג = א 'גרם' ('הפך ל' (ב' ב' ג))
 14. א נתן ל-ג ב = א 'גרם' ('הפך ל' (ב' ל' ג))
 15. א סיפר ל-ג משפט = א 'גרם' ('הפך ל' (P' ל' ג))
 16. א בנה ב = א 'גרם' ('הפך ל' (י' ב)) [בתנאי ש-ב הוא מבנה]
- לא נדון בעיוננו זה במידת הקרבה שבין הפועל שם שבמשפט 13 לבין הפועל "נתן" שבמשפט 14. נאמר רק, שהפעלים דומים במבנים התחביריים הראויים להם, שיש קרבה בין משמעויותיהם במשפטים אלו, והם דומים זה לזה בגלגולים החלים על כל אחד מטיפוסי הפרופוזיציות. דבר זה מקרבנו לעמדה, שאין דאטיביות (וכאן: "העברת בעלות") אלא מקרה פרטי של לוקטיביות.
- מהשוואת המשפטים 13-16 למבנים הסמנטיים 13-16 א עולה ההתאמה מלאה בין הערפיות התחבירית לבין הערפיות הסמנטית. העובדה, שבדוננו בדרך כלל ב"מקומות", אנו עוסקים שוב ושוב במקרים ברוורים, שבהם ההתאמה בין הערפיות התחבירית לבין הערפיות הסמנטית ברורה, מסתירה מעינינו את היקפה של הסטייה מן ההתאמה. נביא להלן את העובדות הלשוניות, כשהן ממוינות על-פי הגורמים העושים אי-ההתאמה זאת⁴.

2 גילום של ארגומנט בפועל

- 2.1. נעיין במבנה המשפטים הבאים, ונשוו אותם למבנה משפט 13.
17. והמלח לא המלח והחתל לא חתלת (יחזקאל טז, ד).
18. וטח את הבית (ויקרא יד, מב).
19. ... וחשק אתם (שמות לח, כח).

4. החומר הלשוני שיובא להלן לקוח מן המקרא, אך עקרונית אין הוא מייצג רק את הלשון המקראית. יש אשר תופעה מן התופעות הנדונות כאן בולטת במקרא במיוחד, אך אין אנחנו מבקשים להבליט דבר זה. לא השתמשנו כאן בחומר מקראי, אלא מפיון שנמצאת בידינו כרטסת מפורטת של הפועל המקראי, והיא היא המאפשרת לנו להדגים ברורות את האלטרנטיבות העומדות לרשות המשתמש בלשון.

20. וינעלום (דבריי-הימים ב, כח, טו).
 21. לאסור את שמשון עלינו (שופטים טו, י).
 22. ארחי גדר ולא אעבור (איוב יט, ח).
 23. לא תחסם שור בדישו (דברים כה, ד).
 24. והמטיתי על עיר אחת (עמוס ד, ז).
 25. לא גשמה ביום זעם (יחזקאל כב, כד).
 26. חדשנו את המזבח (במדבר ד, יג).
- אם הקריטריון לקביעת "מספר המקומות" של פועל הוא תחבירי, לא נהסס לומר על כל הפעלים שבמשפטים 17–26, ופעלים רבים פחותם, שהם פעלים דו-מקומיים, שכן המבנה התחבירי המוצרך שלהם הוא צ"ש-צ"ש. כך ייאמר עליהם על אף העובדה המכריעה, שלכל משפט מהמשפטים שהובאו כאן יש פרפרזה, שצורתה משפט כמשפט 13:
- 17א. שמו עליך מלח.
 - 18א. ושם טיח על הבית.
 - 19א. ושם עליהם חישוק.
 - 23א. לא תשים מחסום על שור בדישו.
- וקרוב להם משפט 26:
- 26א. והסירו את הדשן מעל המזבח.
- וברור הדבר, שכמו משפט 13 פן משפטים אלו הם בעלי מבנה תשתית סמנטי:
- א 'גרם' ('הפך ל' (ב 'ב' ג))
א: א 'גרם' ('הפך ל' ('לא' (ב 'ב' ג)))
- המבנה הסמנטי השני קיים במשמעותם של פעלים שעניינם הסרת דבר מעל דבר, וכזה הוא הפועל דישן שבמשפט 26.
- בודאי לא ייטען על משפטים אלו, שהם מימוש תחבירי חסר. כל השומע אותם ישמע בהם משפטים שלמים. תפיסתם של המשפטים הללו כמשפטים שלמים נובעת מכך, שכל הארגומנטים של המבנה הסמנטי הצפויים לבוא במשפט באים בו למעשה: שני ארגומנטים ממומשים בשני צירופים שמניים, והארגומנט השלישי, זה המסומן ב במבנה הסמנטי שרשמנו, מגולם בפועל עצמו. ולפנינו עיקר מעיקרי הלשון. הלשון עשויה לממש ארגומנטים בשתי דרכים: בדרך תחבירית, כלומר: בשימוש במרפיב תחבירי נבדל המסמן את הארגומנט, ובדרך לקסיקלית, כלומר: בגילומו של הארגומנט בפועל. במקרה הראשון יבוא במשפט פועל שמשמעותו כללית, ואילו במקרה השני יבוא במשפט פועל המסמן את מימוש המסומן של הארגומנט (ומימוש זה יהיה חלק מהגדרתו המילונית של הפועל)⁵. כללו של דבר, המרפיבים

5. ואין הדבר שונה עקרונית מהמימושים של פרדיקטים אחרים המצטרפים לפרופוזיציות שלמות. פרדיקט כזה בהיותו ממומש מימוש תחבירי הופך להיות תיאורו של הנשוא, ובהיותו ממומש מימוש לקסיקלי הוא מתלכד עם הנשוא ליחידה לקסיקלית אחת.

השמניים מלח(17), טיח(18), חישוק(19), נעליים(20), אסורים(21), גדר(22), מחסום(23), מטר(24), גשם(25), דשן(26) — אינם מסומנים במשפטים אלו פחות מאשר בפרפרזות שבהן הם מסומנים במרפיבים תחביריים נבדלים. מכאן נובע, שהופעת פועל מהפעלים שנדונו כאן במבנה תחבירי "תלת-מקומי" יוצרת עודפות בסימון, ונדון בעודפות זאת בעיוננו ב-2.7.

פאן עלינו להבהיר הבהר היטב, כי קביעה זאת, שאחד הארגומנטים מגולם גילום מלא בפועל, תיעשה רק לאחר בדיקה שתוכיח, שאכן הפועל מיוחד לשימוש זה, לשימוש במימוש המסומן של הארגומנט. בלי בדיקה כזאת אין לומר, היכן לפנינו מימוש תחבירי בלתי שלם, היכן לפנינו עודפות בסימון, והיכן לפנינו מימוש מדויק, לא חסר ולא עודף, של המצוי במבנה הסמנטי.

2.2. הדברים ברורים לחלוטין באותם המקרים, שבהם נשוא המשפט הוא משורש שם-העצם המשלים, הפא במבנה התלת-מקומי, וכך הדבר במשפטים 17–26, אבל אין הדבר כן רק בהם. בהגדרתם המילונית של פעלים רבים באים שמות-עצם שאינם משורש הפועל, וגם על שמות-עצם אלו ייאמר, שהם מגולמים גילום שלם בפועל. כאלו הם הפעלים שבמשפטים 27–33.

27. מסכה יינה (משלי ט, ב).
28. קומו השרים משחו מגן (ישעיהו כא, ה).
29. אתם מל יהושע (יהושע ה, ז).
30. ושש שנים תזמר כרמך (ויקרא כה, ג).
31. עוד מעט וסקלני (שמות יז, ד).
32. שם ידיחו את העלה (יחזקאל מ, לח).
33. ואת בגדיו לא כבס (שמואל ב' יט, כה).

אין להגדיר הגדרה סמנטית את הפעלים שבמשפטים אלו בלי לכלול בהגדרה שמות-עצם מסוימים: מים(27), שמן(28), ערלה(29), ענפים(30), אבנים(31). ונכון הדבר אף בזוג המלים דוח—לכלוך (32) ו-כיבס—לכלוך (שמ"ב יט, כה), שכן אין משמעות פעלים אלו אלא הרחקת הכללך מעל עצם, והשימוש המטאפורי בפועל ניבס יוכיח:

הרבה כִּבְסֵנִי מְצוֹנִי (תהלים נא, ד).

אין משמעותו של משפט זה כמשמעות:

הסר מעליי את עוֹנִי.

אלא כמשמעות המשפט

הסר מעליי עוֹנִי כפי שמסירים לכלוך במים.

שם-העצם לכלוך, וכן מים, פא בהגדרת הפועל.

לערך מילוני אחד. והשוה:

הילד נע קדימה.

הילד התקדם.

2.3. פעלים רבים ראויים לעיון ממצה יותר, כגון הפועל חבש שבמשפט 34.

34. חבשו לי החמור (מלכים א' יג, יג).
ברור לנו, שאין בהגדרת הפועל "חבש" "אופף" (או "רתמה") דוקא, שכן במשפטים אחרים, שבהם בא פועל זה, מדובר בעצם אחר המושם על משהו או משהו. במשפט 34 מסייעת המלה "חמור" לשחזר את שם העצם הראוי לבוא בפרפרזה השקופה של משפט זה.

שימו את האופף על החמור.

וכך הדבר גם במשפט כגון:

הם חבשו את הפצע.

שבו המלה פצע מסייעת לנו לשחזר שם עצם תחבושת. לפנינו מקרה של גילום מותנה. ארגומנט שבמבנה הסמנטי ממומש בפועל עצמו בהקשר תחבירי מסוים. גם משפטים כמשפט 34 ייראו לנו משפטים שלמים המממשים מבנה סמנטי שיש בו שלושה ארגומנטים. וזה אף דינו של הפועל "גזז":

35. כי גזז נבל את צאנו (שמואל א' כה, ד).

הפועל גזז מגלם כאן "צמר", שכן בהקשר התחבירי מצוי "צאן", ודבר זה נכון, אף כי לא נרשום בהכרח בהגדרה המילונית של פועל זה שם עצם זה דוקא⁶. כפי שהדברים נראים לנו, רצוי במקרים כאלו לפרט במילון את שמות העצם, שהם בדרך כלל רלבנטיים לפועל הנידון.

2.4. עד כאן הדגמנו ענייננו בפעלים לוקטיביים. כמותם, גם בעניין זה, פעלים

דאטיביים, וכאלה הם הפעלים שבמשפטים 36-38:

36. לבבתי אחתי כלה (שיר השירים ד, ט).

37. והוא כלכל את המלך בשיבתו במחנים (שמואל ב' יט, לג).

38. ריבול לחמורים (שופטים יט, כא).

משמעות משפטים אלה תימסר בפרפרזות 336-338א:

336א. לקחת ממני את לפי אחותי כלה.

337א. והוא נתן למלך כלכלה בשיבתו במחנים.

338א. הוא נתן בליל לחמורים⁷.

שחזור שם העצם הראוי לסמן את העצם המועבר יוצר משפט תלת-מקומי מובהק. וקרוכים להם הפעלים המסמנים העברת תוכן לזולת. כאמור, במשפט רגיל, המסמן העברת תוכן לזולת, בא משלים משפט-מושאי, המסמן את התוכן. והנה, אחר

6. מילון עשוי לרשום במקרים כאלה רשימה של עצמים שביחס אליהם משתמשים

בדרך כלל בפועל הנתון, וכך רושם אבן-שושן במילונו בערך "גזז" את שמות העצם "צמר", "שער" ו"עשב".

7. משפט 38 יתפרש גם פירוש אחר. אין הפועל במשפט זה מסמן ביסודו משמעות של

העברת עצם לזולת, כפי שהצענו ב-38א, אלא את יצירתו של העצם; אבל אין הדבר משנה לעניינו, שכן המלה "לחמורים", במקרה זה, יהיה מרפיב "נספח" היוצר פרדיקציה של בעלות "נספחת"; ושיעורו של המשפט: "הוא יצר בליל ונתנו לחמורים".

פעלים אחדים, שאין לפקפק בהם, שהם מסמנים העברת דברים לזולת, לא יבוא משפט-מושאי, ואין המשפט נראה בלתי-שלם. כאלו הם המשפטים 39–44.

39. וגער בו ונס ממרחק (ישעיהו יז, יג).

40. טוב להדות לה' (תהלים צב, ב).

41. הוכח תוכיח את עמיתך (ויקרא יט, יז).

42. יסר לץ לקח לו קלון (משלי ט, ז).

43. ולא כהה בם (שמואל א' ג, יג).

44. פחש לו (מלכים א' יג, יח).

במשפטים 39–44 רק שני מרפיבים שמניים, ושניהם עושים את המשפטים שלמים. לפיכך ייאמר עליהם בדין, שהנשואים שבהם הם "דו-מקומיים". והנה ברור הוא, שבמבנה הסמנטי שבתחתית המשפטים יש שלושה ארגומנטים, המתייחסים למעביר תוכן-הדברים, למקבל הדברים ולתוכן עצמו. אין משפטים אלו שונים במשמעותם ממשפטים שבהם מופיע פועל כללי יותר, כגון אמר, ואחריו משפט מושאי המפרט את התוכן או שם-עצם מושאי, שהוא תחליף למשפט המושאי:

39א. הוא אמר לו דברי גערה (א: הוא אמר לו ש . . .).

40א. הוא אמר לו דברי תודה.

41א. הוא אמר לו דברי תוכחה.

42א. הוא אמר לו דברי מוסר.

ונכון הדבר בין ששם-העצם העשוי לכנות את התוכן הספציפי המועבר הוא מפורש הנשוא, ובין שאין הדבר כן.

כאן אין גילום מלא לארגומנט שבמבנה הסמנטי, שכן אין המשפטים 39–44 מסמנים את התוכן הספציפי, את הדברים שנאמרו. הפועל במשפטים אלו אינו מגלם אלא את הכינוי שמקובל לכנות בו תוכן דברים מסוים. ואם כך, אין משפטים 39–44 ומשפטים 39א–44א נבדלים זה מזה במידת היותם משפטים שלמים.

כדי לעמוד על הדבר בבחיורת, טוב להשוות את המשפטים 39–44 למשפטים שיש בהם שלושה מרפיבים שמניים, כפי שהדבר במשפט 45:

45. הוא סיפר לאחיו, כי המורה הגיע לכפר.

בהיעדר משפט מושאי במשפט כמשפט 45 ייראה המשפט חסר, מה שאין כן במשפטים 39–44. והשווה:

46. * הוא סיפר לאחיו.

47. הוא הודה לאחיו.

2.5. עד כאן נדונו שתי דרגות של גילום ארגומנט בפועל. מצד אחד נדונו פעלים שיש בהם גילום שלם וברור של הארגומנט. בפעלים אלו ח i ב ה לכלול שם-עצם מסוים בהגדרתם במילון, וזאת על אף שאין הוא מופיע הופעה תחבירית במשפט. מצד שני הובאו כמה פעלים (משפטים 34, 35) שבהגדרתם הסמנטית רצוי לכלול פירוט של כמה שמות-עצם, שכן כל אחד מהם קשור קשר אמיץ בפועל הנדון.

בניגוד לפעלים שנדונו עד כאן עומדים פעלים לא מעטים הבאים לעתים קרובות במבנה דיר-מקומי ואין אנו חשים במשפטים שהם בלתי-שלמים, וזאת על אף העובדה, ששם-עצם מסוים, העשוי להפוך את המשפט לתלת-מקומי, לא יירשם כלל במילון בהגדרתם. עלינו להשוות בעניין זה את הפעלים "חשף" ו"מחה" לפעלים "חבש" ו"גזז" שנדונו לעיל.

השמעת הפעלים חבש וגזז מעלה מיד אצל השומע את שמות-העצם הרלבנטיים להם. המושא הבא אחריהם רק יסייע לנו לבחור בשם-עצם אחד מתוך כמה שמות-עצם הקשורים בפועל. לא כך הדבר בפעלים חשף ומחה. השימוש בפועל "חשף", דרך משל, מוצדק בנסיבות פה מגוונות, אשר בהן קשורים עצמים פה שונים, עד שהשמעת הפועל עצמו אינה מעלה אצל השומע שם-עצם מסוים, או כמה שמות-עצם.

לאור דברינו אלה נעיין במשפטים הבאים:

48. חשפי שבל גלי שוק (ישעיהו מז, ב).
 49. ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים (ישעיהו כה, ח).
 50. חשף ה' את זרוע קדשו (ישעיהו נב, י).
 51. חשף חשפה והשליך (=חשף את הגפן) (יאל א, ז).
 52. אכלה ומחתה פיה (משלי ל, כ).
 53. כאשר ימחה את הצלחת . . . (מלכים ב' כא, יג).
- ברור לנו, כי במבנה הסמנטי של המשפטים 50–53 יש שלושה ארגומנטים. פעלים אלו מסמנים הסרת משהו מעל משהו. הארגומנט הבלתי-ממומש תחבירית במשפטים אלו — המתייחס לדבר המוסר — מתגלה לנו במשפטים 48, 49. במשפט 48 בא שם-עצם המסמן את העצם המוסר, ואילו שם-העצם הראוי לסמן את העצם שמעליו מסירים דבר מופיע כמושא של פועל אחר במשפט, הפועל גלי. במשפט 49 לפנינו מימוש תחבירי שקוף ומלא של המבנה הסמנטי.
- מכיון שאין מרפיב שמני מסוים מגולם בפעלים שבמשפטים 50–53, ואף אין לנגד עינינו כמה שמות-עצם הקשורים קשר אמיץ בפעלים (ואין המרפיב השמני ממומש במרפיב תחבירי נפרד) לא נוכל לראות את המשפטים הללו כמשפטים שלמים. עובדה זאת אינה גורמת לכך, שהתוכן הנמסר בהם ייפגם. נשילה תחבירית אינה פוגמת את התוכן הנמסר, אם קיימת אפשרות של שחזור בטוח של הוסר. אפשרות השחזור נשענת כאן — כבמקרים אחרים — על המרפיבים הקיימים במשפט:

החושף זרוע (50) מסיר בגד מעל הזרוע (כמובן, במשפט זה לפנינו שימוש מושאל במשפט שיש במשמעותו הסרת בגד).
 החושף גפן (51) מסיר קליפה מעל הגפן.
 וכן החושף מים, מסיר עפר מעל המים.
 וכך הדבר אף בפועל מחה.

ונאמר שוב, עלינו להבדיל בין יכולת השחזור לבין גילום בפועל. במקרה השני אנו עוסקים בהגדרתו הסמנטית של הפועל, מה שאין כן במקרה הראשון.

- 2.6. מימוש קצר של פרופוזיציה שיש בה שלושה ארגומנטים עשוי להיות גם תולדת היותו של עצם, שאליו מתייחס אחד הארגומנטים, בלתי־מסוים. במקרה כזה אין לפנינו גילום ארגומנט בפועל, ואף אין לפנינו שחזור שם־עצם מסוים, הראוי להיות מימוש של ארגומנט. בכך נבדלים הפעלים שיידונו להלן מקודמיהם.
54. יבזו את מחנה ארם (מלכים ב' ז, טז).
55. ושדדו את בני קדם (ירמיהו מט, כח).
- במשפטים אלה יש מימוש לפרופוזיציה של גרימת־אי־בעלות, שכן משמעות הפעלים היא לקחת דבר מן הזולת בכוח ושלא בדין. במשפטים 54, 55 אין מימוש לארגומנט המתייחס לעצם שנלקח בכוח. ארגומנט זה מיוצג במשפט 56:
56. רק הבהמה בזונו לנו (דברים ב, לה).
- ולא מצאנו במקרא משפט דומה לו, שבו הנשוא הוא הפועל "שדד".
- על משפטים 54, 55 עלינו לשאול, מה עושה אותם נתפסים כמשפטים שלמים, וזאת בניגוד גמור לפועל "לקח" הקרוב להם במבנה הסמנטי. הפועל "לקח" מחייב משלים המסמן את העצם הנלקח. והשוה את 57, 58 למשפטים 54, 55:
57. * ויקחו מן מחנה ארם.
58. * ויקחו את מחנה ארם.
- 57 אינו משפט כלל, ואילו 58 אינו משפט, אם "מחנה־ארם" מסמן את הבעלים (אבל הוא משפט אם "מחנה־ארם" מסמן את העצם הנלקח).
- התשובה היא, כנראה, שמשפטים 54, 55 מתפרשים לנו כמתייחסים לעצם־נלקח בלתי מסוים, ושיעורם של המשפטים הוא:
- 54א. הם בזזו מן מחנה ארם את אשר בזזו.
- 55א. הם שדדו מן בני־קדם את אשר שדדו.
- ואולי אפשר לפרשם:
- 55ב. הם שדדו מן בני־קדם את כל אשר להם.⁸
- רשאים אנחנו אפוא לומר על משפטים 54, 55, שאנחנו תופסים אותם

8. פירוש זה קרוב לפירוש שיתפרשו כמה משפטים שיש בהם מושא המסמן את 'המקום'. והשוה:

הם זרעו זרעים בשדה.

הם זרעו את השדה (בזרעים).

המשפט השני — בניגוד לראשון — יתפרש גם:

הם זרעו זרעים על פני כל השדה.

וכך תפס Fillmore את המשפטים:

He smeared mud on the fender.

He smeared the fender with mud.

וראה: C.J. Fillmore, Types of Lexical Information, in D.D. Steinberg and L.A. Jakobovits (ed.), *Semantics*, Cambridge University Press, 1971, p. 386. ורחוק Fillmore מלמצות את העניין בדבריו. בעיה זאת נידונה בהרחבה במאמר שלנו שבהכנה.

כמשפטים שלמים (גם אם אין הם כאלה), מפיון שאנחנו משחזרים בהם שם-עצם בלתי מסוים.

לאור דברינו אלה עלינו לדון במעמדו התחבירי של הפועל "גנב". למרות העובדה, שפועל זה קרוב מאוד במבנהו הסמנטי לפעלים "שדד" ו"בזז", הוא לא יבוא במשפטים שאין בהם מימוש לארגומנט המתייחס לעצם הנלקח. ובכך דומה הוא לפועל "לקח". וכן הדבר בלשון ימינו:
לא ייאמר:

59. * הוא גנב את הבנק.

אלא ייאמר:

60. הוא גנב את הכסף מן הבנק.

ובמשפט חסר:

הוא גנב את הכסף.

ייתכן שעובדה זאת קשורה בכך, שאנחנו משתמשים בפועל "גנב", בדרך כלל, בהקשר לעצם מסוים, בעוד שאנחנו משתמשים, בדרך כלל, בפעלים "שדד" ו"בזז" שלא בהקשר לעצם מסוים. ובמלים אחרות: הפועל "גנב" מאיר את העצם הנלקח, ואילו הפעלים "שדד" ו"בזז" מאירים את המעשה ואת קרבנו. וראויים הדברים לבדיקה נרחבת יותר.

2.7. עוֹד פּוֹת בְּסִימוֹן

העמדנו בדברינו את גילום הארגומנטים בפעלים ואת מימושם של הארגומנטים במרכיב תחבירי נפרד פשוני מימושים לשוניים אפשריים העונים במידה שווה לציפיותינו הסמנטיות. אם כך, אפשר היה לצפות לכך, ששני מימושים אלטרנטיביים אלה יחסמו האחד את השני: והנה, לעתים קרובות אין הדבר כך. רווחים בלשון משפטים, שיש בהם פעלים שאחד הארגומנטים שלו מגולם בהם גילום מלא, ואחר הפעלים באים משלימים, שגם הם מממשים את אותם הארגומנטים. הדבר בולט במשפטים הבאים שיש בהם משמעות של גרימת לוקטיביות:

61. וכפרת אתה מבית ומחוץ בלפר (בראשית ו, יד).

62. וכל קרבן מנחתך במלח תמלח (ויקרא ב, יג).

63. ויסקל באבנים לעמתו ועפר בעפר (שמואל ב, טז, יג). (=ועיפר אותו בעפר).

64. סבאך מהול במים (ישעיהו א, כב).

65. ואסכך בשמן (יחזקאל טז, ט).

כנגד משפטים אלו יש בלשון משפטים שבהם אין מרכיב תחבירי המסמן את העצם המושם על משהו או משהו, ויש בהם מימוש מלא למבנה הסמנטי.

וכמותם משפטים שיש במשמעותם גרימת-בעלות:

66. אשר נדרת לי שם נדר (בראשית לא, יג).

67. אחודה נא לכם חידה (שופטים יד, יב).

68. וירדו אחי יוסף עשרה לשפר בר מצרים (בראשית מב, ג).

ואין משפט 68 שונה עקרונית מקודמיו, גם אם אין הפועל ומשלימו משורש אחד. אין "בר" אלא "שבר", והוא מגולם כמותו בפועל "שבר".

והוא הדין במשפטים שיש במשמעותם גרימת-קיום. במשפטים שזאת משמעותם חייב להימצא מימוש לשני ארגומנטים: א 'גרם' ('הפך ל' יש ב)). הארגומנט ב ממומש במשפטים הבאים פעמיים:

69. ויזר יעקב נזיד (בראשית כה, כט).

70. והנה אנחנו מאלמים אלמים . . . (בראשית לו, ז).

71. והיה בענני ענן על הארץ (בראשית ט, יד).

72. ויקב חר בדלתו (מלכים ב' יב, י).⁹

אם על משפטים 61–68 ייאמר, שהם אלטרנטיבה סגנונית למשפטים מקובלים, שאין בהם עודפות בסימון, עלינו לומר על משפטים 69–72, שהם המבנה התחבירי המועדף. אף בלי בדיקה ממצה רשאים אנחנו לומר, שאי הופעת משלים המסמן את העצם המושג קשורה בדרך כלל באפשרות הצבתו של שם-עצם אחר בעמדת מושא, כגון:

הוא שדד כסף מן הבנק.

הוא שדד את הבנק.

וכך הדבר במשפטים שיש במבנה הסמנטי שלהם שלושה ארגומנטים. אם ארגומנט ב, הצפוי להיות ממומש במושא, אינו קיים במשפט כמרכיב תחבירי נפרד, תופס מימושו של ארגומנט ג, הלוקטיבי, עמדת מושא. ואין הדבר כן בפרופוזיציה של גרימת-קיום. אי הופעתו של שם-עצם הראוי לסמן את העצם-הנוצר עושה את המשפט חסר מושא. בדיקה נרחבת ומעמיקה יותר עשויה לגלות, אם לפנינו כלל תחבירי, העושה משפטים שיש במשמעותם גרימת-קיום בעלי סימון עודף, או שמה אין כאן אלא העדפה סגנונית.

אם במקרים רבים אין הצדקה ברורה לעודפות בסימון, וכאלו הם המשפטים 61–68, יש מקרים רבים שבהם עודפות זאת חיונית. הצדקה מובהקת לכך קיימת בכל המקרים שבהם הצירוף השמני המממש את הארגומנט הוא ספציפי יותר במשמעותו מן המגולם בפועל. ספציפיות זאת מושגת או על ידי צירופו של לואי לשם-העצם המשלים, או על ידי השימוש בשם-עצם הקרוב במשמעותו למגולם בפועל, אך הוא מיוחד יותר ממנו.¹⁰

שם-העצם מוגדר על-ידי לואי

73. זבדני אלוהים אתי זבד טוב (בראשית ל, כ).

74. ומשחת בו את אהל-מועד (שמות ל, כו).

(=ומשחת אותו בשמן משחת קדש)

9. את משפט 72 יש לראות כמימוש מקוצר של שתי פרופוזיציות:

1. א 'גרם' ('הפך ל' יש חור/נקב))

2. א 'גרם' ('הפך ל' נקב בדלת))

10. השתמשו במושג "מיוחד" בהוראה שבה הוא ניגוד ל"כוללני".

75. ויכרה להם פרה גדולה (מלכים ב' ו, כג).

במשפטים אלו שם-העצם נחוץ כדי לתלות בו את הלוואי. רק לואי שם-עצם עשוי בדרך כלל לבוא במקרים כאלה במקום שם-העצם המממש את הארגומנט.

שם-העצם אינו זה המגולם בפועל

76. וימטר ה' ברד על ארץ מצרים (שמות ט, כג).

77. וכלכלם לחם ומים (מלכים א' יח, ד).

78. ואנעלך תחש (יחזקאל טז, י).

79. גדר דרפי בגזית (איכה ג, ט).

80. ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב, ג).

אחת היא לעניינו, אם המשלימים במשפטים 78, 79 הם שמות-עצם המסמנים דבר ספציפי יותר מן המגולם בפועל (כפי שהדבר במשפטים 76, 77), או שלפנינו לואי פוטנציאלי לשם-עצם הקיים כאן בכוח:

בגזית = בגדר גזית

תחש = נעלי תחש

הצד השווה במשפטים אלו הוא, שהפועל עצמו מספיק למימוש הארגומנט הקיים במבנה הסמנטי. הופעת מושא, שאינו חובה מצד התחביר, חיונית כאן לצורך ספסיקציה.

משפט 80 מציג לפנינו בעיה המיוחדת לו. האם מוכיח המשפט התכללותו של הפועל, כך שהוא כולל במשמעותו הן "חמר" והן "זפת", וקרוב הוא במשמעותו לפועל "מרח", או שמא אין ב"ותחמרה" אלא "חמר". האפשרות השנייה נראית סבירה יותר. ואם כך, לפנינו לשון קצרה במקום:

ותחמרה בחמר ותזפתה (בזפת)

אז: ותחמרה בחמר ותשים עליה זפת.

לפי פירוש זה העודפות בסימון, החזרה על "חמר", הכרחית כדי לקשור למשפט את "ובזפת", שכן לא ייתכן:

*ותחמרה ובזפת.

במשפטים רבים מצדיק את העודפות בסימון השימוש המטאפורי במשפט:

81. ה' מסך בקרבה רוח עושים (ישעיהו יט, יד).

82. אש וגפרית אמטיר עליו . . . (יחזקאל לח, כב).

בפועל "מסך" מגולם "מים", ומשמעות זאת קיימת אף בפועל זה במשפט 81. אין משפט זה מעיד בהכרח על התכללות משמעותו של הפועל, כך שהוא מתאים גם למשלים "רוח". המשנא "רוח היא מים" העולה מתוך משפט זה היא כוחה של המטאפורה. המשפט יתפרש ככולל בתוכו השואה בלתי גלויה:

ה' שם בתוכה רוח עושים כפי ששמים מים בתוך משקה¹¹.

11. המילון המקראי של Brown, Driver, Briggs רושם בערפו, שלפנינו שימוש

פיגורטיבי.

וכך הדבר במשפט 82. מן המשפט עולה הסתירה "אש וגפרית הם מטר". ושיעורו של המשפט:
אוריד עליו אש וגפרית כפי שמורידים מטר.

3 סימון שני ארגומנטים במרפיב תחבירי אחד פעלים רפלקסיביים

תופעה ידועה היא בלשון, שיש בה פעלים שיש במשמעותם שני ארגומנטים המתייחסים לעצם אחד: הפועל ומקבל הפעולה אחד הם. לא נאמר כאן מה שלא נאמר על הוראת הבניינים "נפעל" ו"התפעל". נדון כאן בפעלים שהרפלקסיביות טבועה במשמעותם אף בבניין, שאינו גזור צורות בעלות משמעות של רפלקסיביות. פעלים רבים המסמנים אכילה ופליטת אוכל, לבישת בגדים ופשיטתם, תפיסת דבר והשלכתו וקבוצות פעלים אחרים, יש במבנה הסמנטי שלהם שלושה ארגומנטים, אך רק שני מרפיבים שמניים מקבילים להם במבנה התחבירי. נדגים דברינו בפעלים מקבוצות אלה ומן הקרובות להן:

83. ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים (ויקרא ו, ד).
 84. וככלה תעדה כליה (ישעיהו סא, י).
 85. לחם לא אכל ומים לא שתה (שמות לד, כח).
 86. אל תהי בסבאי יין בזללי בשור למו (משלי כג, כ).
 87. ופצתה האדמה פיה ובלעה אתם (במדבר טז, ל).
 88. ופראים שאפו רוח כתנים (ירמיהו יד, ו).
 89. ויגלח ויחלף שמלתיו (בראשית מא, יד).
 90. ורחצת וסכת ושמת שמלתיך עליך (רות ג, ג).
 91. ותפס את הסלע במלחמה (מלכים ב, יד, ז).
 92. . . . פי לכד הארב את העיר (יהושע ח, כא).
 93. . . . ואת רכושם אשר רכשו בארץ מצרים (בראשית מו, ו).
- הפעלים במשפטים 83–90 הם פעלים לוקטיביים, ויש במשמעותם גרימת פרופוזיציה לוקטיבית:

א 'גרם' ('הפך ל' (ב 'ב' ג))

או: א 'גרם' (הפך ל'לא' (ב 'ב' ג)))

המיוחד בפעלים אלו הוא ש-א רג, הרלבנטיים להגדרת משמעותם של הפעלים במילון, מתייחסים לעצם אחד. זה הפועל את הפעולה פועלה לעצמו. לפיכך רשאים אנחנו לומר, שיש במשמעותם:

א 'גרם' ('הפך ל' (ב 'ב' א))

ברור לחלוטין שפועלי לבישה ופשיטה הם פועלי מקום¹². עובדה זאת אינה גלויה בדרך כלל במשפטים שצורת בניין קל באה בהם, אך קיימים משפטים נדירים שבהם יש ללוקטיביות ביטוי ברור:

94. ומכנסי בד ילבש על בשרו (ויקרא ו, ג).

12. וראה: י' צדקה, תחביר המשפט, הוצ' אקדמון, ירושלים, 1978, עמ' 234–239.

במשפט זה מבוטאת הלוקטיביות בצירוף-יחס של "מקום" — אף על פי שאף כאן יש לפועל משמעות של רפלקסיביות: "על בשרו" = על בשר עצמו. עובדה זאת גלויה במשפטים שנשואם צורת בניין הפעיל, שבהם מסומן, שמישהו שם בגדים על זולתו¹³:

א הלביש ב = א 'גרם' ('הפך' ל' (בגדים על ב)).

ומימושו בלשון בשתי דרכים:

95. ואת עֶרְת גְּדִי העוֹזִים הַלְבִּישָׁה עַל יָדוֹ (בראשית כז, טז).

96. והַלְבַּשְׁתָּ אֶת אַהֲרֹן אֶת הַכֹּהֵנֶת (שמות כט, ה).

במשפט 95 הלוקטיביות גלויה, שכן 'המקום' ממומש בו בצירוף-יחס לוקטיבי, ואילו במשפט 96 היא נסתרת, שכן יש בו מישוי 'המקום', העמדת המרכיב השמני המממש את 'המקום' בעמדת מושא.

עדות נוספת למשמעות הלוקטיבית של פועלי הלבשה יש בפרפרוזות מקובלות לפעלים אלו בפעלים תלת-מקומיים טיפוסיים:

97. ושמַחַת שְׂמַלְחִיךָ עֲלֶיךָ (רות ג, ג).

והוא הדין בפועל "פשט". המבנה הסמנטי שבתשתית פועל זה דומה לזה של הפועל "לבש", אלא שיש בו גם המרכיב הסמנטי 'לא':

א פשט ב = א 'גרם' ('הפך' ל' ('לא' (ב 'על' א)).

פעלים שעניינם אכילה ופליטת אוכל וכן קליטה ופליטה של אויר אף הם פעלים לוקטיביים, אף כי דבר זה אינו משתקף כלל במימוש התחבירי של הפרופוזיציה. מכאן מקום, בהגדרת משמעותם במילון נכלול שלושה מרכיבים שמניים, כפי שבמבנה הסמנטי יבואו שלושה ארגומנטים:

13. ומן הראוי להעיר כאן על היחס הסמנטי שבין הצורות "לבש" ו"הלביש". מקובל לראות במשמעות צורת ההפעיל גרימת המופע בבניין קל, ואין הדבר פן בפעלים רבים, ובתוכם הפעלים הנדונים כאן.

ונשוה זה לזה שני זוגות משפטים:

א. 1. הגינה גדלה.

2. דוד הגדיל את הגינה.

ב. 1. דוד לבש בגדים חדשים.

2. אפרים הלביש את דוד בגדים חדשים.

על משפט א/2 ייאמר בצדק, כי הוא מסמן את גרימת המסומן במשפט א/1, שכן משמעות משפט א/1 כלולה במשמעות משפט א/2:

א/1 'הפך' ל' (הגינה גדולה יותר)

א/2 דוד 'גרם' ('הפך' ל' (הגינה גדולה יותר)).

יחס זה אינו קיים בזוג המשפטים ב/1 ו-2:

ב/1: דוד 'גרם' ('הפך' ל' (בגדים חדשים על דוד))

ב/2: אפרים 'גרם' ('הפך' ל' (בגדים חדשים על דוד))

ואין שיעורו של משפט ב/2: אפרים 'גרם' (דוד 'גרם' ('הפך' ל' (בגדים חדשים על דוד)).
דוגמא חותכת לכך במשפט "דוד העלה את הספר על הארון", שאין שיעורו, שדוד גרם לו לספר שיעל לארץ (=יעשה פעולה!) לארון.

א אכל ב = א 'גרם' ('הפך ל' (ב 'בתוך' א)) [בתנאי ש"ב הוא אוכל].
וברורה משמעותו של הפועל "גילח" בהוראתו בפועל רפלקסיבי (89). ואין פועל זה
בהוראתו זאת שונה במשמעותו מן הפועל "התגלח", והשוה:
89. ויגלח ויחלף שמלתיו (פראשית מא, יד).
98. והתגלח ואת הנחק לא יגלח (ויקרא יג, לג).
ששיעורם:

א גילח / התגלח = א 'גרם' ('הפך ל' ('לא') (שערות על א)).
פועל זה יבוא גם בלי משלים המסמן את הדבר המוסר מעל האדם, וארגומנט זה
מגולם בפועל עצמו.

ודומים לפעלים אלו בכך פעלים דאטיביים שעניינם תפיסת דבר והיהפכות
לבעליו של דבר (91-93). וברור שאין משמעות משפט 91 אלא כמשמעות משפט
99:

91. ותפס את הסלע במלחמה.

99. ותפס את הסלע לעצמו במלחמה.

וכן הדבר בפעלים רבים: לכד = לכד לעצמו. רכש = רכש לעצמו.

אם כן לפנינו מבנה סמנטי תלת-מקומי, הממומש במבנה תחבירי דו-מקומי עקב
היות הפועל רפלקסיבי.

א תפס ב = א 'גרם' ('הפך ל' (ב 'ל' א))

אין אנחנו מבקשים למצות כאן את משמעותם של הפעלים הנידונים. די לנו כאן בכך,
שהמשמעות המוצעת כלולה במשמעותם.

4 מימוש שני ארגומנטים במרפיב תחבירי אחד

פעלים המממשים פרופוזיציה סימטרית

מקרה טיפוסי של הימצאות שני מרפיבים שמניים במבנה התחבירי פגנד
שלושה ארגומנטים במבנה הסמנטי הוא זה שבו הפועל מממש גרימת פרופוזיציה
סימטרית.

100. ויאמר יעקב לקטו אבנים (פראשית לא, מו).

101. בזרוע עוז פורת אויבך (תהלים פט, יא).

וכן פעלים רבים כגון "קבץ", "אסף", "כנס" ו"בדל".

העיון התחבירי יצדיק קביעה, שפעלים אלו הם דו-מקומיים. פעלים אלו,
בהוראתם זאת, לא יושלמו אף במשפטים אחרים במשלים נוסף¹⁴. למרות זאת עלינו
לראות את הפעלים כתלת-מקומיים ברמה הסמנטית. המבנים הסמנטיים שבתחתית
פעלים אלו הם:

14. אמנם פעלים מפעלים אלה יבואו גם במבנים תחביריים שיש בהם יותר מרפיבים
תחביריים, אבל במקרים כאלה לא תהיה המשמעות זו הנידונה כאן. וראה דיון בענייננו:
E. Rubinstein, On the Mechanism of Semantic Shift: Causation of Symmetric
Locativity, *Afroasiatic Linguistics*, Volume 3, Issue 7, 1976

א אסף ב = א 'גרם' ('הפך ל' ('ב' 'עם' ב₂ וכו'))

א פיזור ב = 'גרם' ('הפך ל' ('לא' ('ב' 'עם' ב₂)))

פלומר, מישוהו גרם לכך, שהעצמים שאליהם מתייחס ב יהיו זה עם זה. הפרדיקט 'עם', בניגוד לפרדיקט הלוקטיבי 'ב', הוא פרדיקט לוקטיבי סימטרי. הפרופוזיציה הנטועה הפנימית ביותר, ב₁ 'עם' ב₂, היא פרופוזיציה סימטרית. פרפרזה הולמת את המשפטים הנידונים כאן היא כגון:

מישוהו גרם לכך שאנשיו יהיו זה עם זה.

בפרפרזה זאת, שהיא בלתי-רווחת בלשון, יש ביטוי ברור לכך, שלפנינו מבנה תלת-מקומי ברמה הסמנטית. במקום להשתמש במבנה שקוף זה, משתמשים בדרך כלל במשפטים שיש בהם פעלים לוקטיביים-סימטריים ובצירוף שמני המביע "רבים". צורת "הרבים" באה במקום שני הארגומנטים¹⁵.

5 אשר אמרנו על הפעלים שנידונו בעיוננו, ייאמר אף על קבוצות פעלים אחרים. ורחוקים הדברים ממיצוי. לא ביקשנו אלא להצביע על הגורמים העושים, שבמשפט לא יבואו מספר צירופים שמניים כמספר הארגומנטים שבמבנה הסמנטי. בעשׂוֹתנו כן הראינו, עד כמה אין 'ערפיות-תחבירית' ו'ערפיות-סמנטית' דבר אחד. כך גם תחמנו תיחום ברור את המונחים המקובלים "פועל חד-מקומי", "פועל דו-מקומי" ו"פועל תלת-מקומי", שלפעמים תולים בהם תחביר וסמנטיקה יחד.

15. אמנם אין כאן סימטריה שמשתתפים בה זה המסומן בנושא המשפט וזה המסומן במושא, אלא סימטריה בתוך פרופוזיציה לוקטיבית נטועה, ובה משתתפים שני ארגומנטים פוטנציאליים של הפרופוזיציה הנטועה. מדברינו כאן עולה, שלא מקובלים עלינו דברי "צדקה, שם, עמ' 298, הקובע: "יש מספר קטן של פעלים המחייבים צירופים שמניים מאוחדים ואעפ"כ הם אינם הדדיים". והוא מדגים דבריו בפועל "התאסף".

הערות לשוניות למגילת המקדש

ברצוני להצביע כאן על לשונות ועניינים, שיש בהם כדי להמחיש את מעמדה הלשוני של מגילת המקדש¹. דבריי הם בגדר השלמה לדברי ידין בפרק הלשוני שבמבוא (א, עמ' 29–34), וכבר דנתי על קצת הבחנות בטיב לשונו של בעל המגילה במאמרי המקיף "המקרא במגילת המקדש"². כך, למשל, הראיתי שבשורה ארוכה של מקומות במגילה הוחלפה, אגב הבאת פסוקי מקרא, מלת פי בלשון תנאי בפתיחת דינים קאזואיסטיים וכד' בלשון אָם. אף הראיתי שם, שבבלשונו של המחבר, הקרובה ללשון חכמים, נעלם שימוש פי בתפקיד זה, ולפיכך היה צורך בחילוף פי < אָם.

מגילת המקדש מיוסדת במידה מרובה על פסוקי המקרא, המובאים מילולית לפי סדר שבחר המחבר לצרכיו השונים. אף קטעי התוספות משל המחבר נכתבו בלשון המקרא במגמה לציירם ככתובים עתיקים בעלי אופי מקודש. ואף על פי כן אין התמונה המתקבלת "נקייה" מעירוב שכבות לשוניות שונות — של המקרא ושל ימי המחבר. מצויות דוגמאות לכך בתחום התחביר, באוצר המלים וכיוצא באלה. כך, דרך משל, הובאו בחוקת המלך (עמ' נו — נט) מובאות מפורשות מס' דברים בנוסף לקטעים עצמאיים משל המחבר. אף את הקטעים הללו התאמץ המחבר, כאמור לעיל, לכתבם בלשון המקרא. אך אף על פי כן מתגלים בהם בבירור לשונות מאוחרים. דרך משל, בעמ' נו, 15–19 נאמר: "ואשה לוא ישא מכול בנות הגויים כי אם מבית אביהו יקח לו אשה ממשפחת אביהו ולוא יקח עליה אשה אחרת כי היא לבדה תהיה עמו כול ימי חייה ואם מתה ונשא לו אחרת מבית אביהו ממשפחתו". כפי שהראיתי במאמרי הנוכחי³, נישואי המלך מנוסחים כאן בשני ניסוחים: (1) לקח אישה; (2) נשא אישה. ואף על פי שהמחבר פותב את הדברים לפי דגם הפסוק בויקרא כא, יד "אלמנה וגרושה... את אלה לא יקח פי אם בתולה מעמיו יקח אשה", הריהו נוקט לשון "לוא ישא... ונשא לו אחרת", שהוא צירוף מאוחר במקרא. בלשון חכמים בא לשון זה והחליף לחלוטין את לקח אישה הקדום⁴.

אדון כאן במבחר לשונות מן המגילה.

1. "ידין, מגילת המקדש, ירושלים תשל"ז, כרך א' — מבוא, כרך ב' — פירוש.
2. שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, כרך ד' (בדפוס). ר' עתה גם את מאמרו של א' קימרון, לשונה של מגילת המקדש, לשוננו מ"ב (תשל"ח), עמ' 85–98.
3. שם (הערה 2).
4. ר' ראיותיי שם.

1. הזמנים המהופכים במגילה

א. צורת ויקטל לשימוש עבר

בכל ס"ו עמודי המגילה באו בסך הכול שתי פעמים לשונות ויקטל. כך וידיחו (נה, 3 המעתיק את דברים יג, יד). וכן ואקרבה (סה, 8 המעתיק את דברים כב, יד)⁵. בהיקף טקסטואלי גדול כזה (66 עמודי טקסט) ניכרת בברור העניות המוחלטת של השימוש בצורה זו. בפרט ראוי לציון, ששתי הפעמים היחידות אלו כתובים מ ו ע ת ק י ם , ועל כן לא נראה שהם משקפים את לשון החיה.

את מיעוט השימוש בצורת ויקטל ניתן להסביר הסבר פשוט בשל האופי הספרותי של המגילה. הרי זה אינו סיפור מעשה, ולפיכך יכול שנטען, שלא היה זימון מספיק לשימוש ויקטל, שעיקר שימוש סיפורי, ואפשר שנימוק זה מספיק. אך נראה לי יותר, שהגורם של היעלמות צורה זו לחלוטין בלשון חכמים הוא שפעל בזה⁶. רמז לזה ניתן לראות בעמ' סה, 11 "את בתי נתתי לאיש הזה לאשה והנה שנאה", ומכיון בזה לדברים כב, טז "את בתי נתתי לאיש הזה לאשה וישנאָה" המחבר שינה לשון ויקטל לצירוף הרגיל של עבר, והיא ראייה ברורה להעדפתו הלשונית.

ב. לשון ויקטל לשימוש עתיד

בנידון לשון ויקטל הממצא שונה במשהו. קודם כול באשר לכמות השימוש בלשון זה. פעמים רבות באות במגילה צורות ויקטל (לשימוש עתיד), מקצתן אגב העתקת פסוקי המקרא, וקצתן בכתובים שהם מתוספותיו של בעל המגילה. שתי תופעות בולטות במיוחד, ויש בהן כדי ללמד על נהגיו הלשוניים של בעל המגילה:

1. ניכר שימוש רב בלשון ויקטל היינו, צורת עתיד רגיל + ו"ו החיבור — במקום השימוש המקראי הרגיל, ויקטל ככגון אלו. כך טו, 16–17 "ויקריב[ב]... על כול הע[ם] ואחד על הכהנים ויקרב את אשר" וגו'; יח, 16 "ויקריבו"; יט, 15 "ויקריבו על היין (הזה) ביום הזה"; כב, 8 "וירימו מן"]"; כ, 14–15 "וירימו לה' תרומה מן האילם ומן הכבשים"; מט, 20 "יזו... וירחצו ויכבסו... ויטהרו"; מח, 17 "ויטמאנו הכהן"; מה, 15–16 "ויכבס ביום השביעי"; מט, 17; נ, 14 "ויכבס בגדיו"; מט, 18, 20 "וירחצו ויכבסו", כב, 15–16 "כי ביום הזה יכפרו... וישמחו"; טו, 11 "ויניפו המקריבים"; שם, 16–17 "ויקריב[ב]...".

5. הניקוד ויתפש בקונקורדנציה שבסוף הפרך השני (עמ' 299) הוא טעות מוחלטת, פפי שמוכיח עיון בעמ' נו, שורה 7 "אשר לוא יעזבוהו לברו ויתפש (כך צ"ל) ביד גואים", שלפי ההקשר ולפי התוכן ולפי הלשון "יעזבוהו" ברור, שמדובר בלשון עתיד + ו"ו החיבור. 6. ועיין מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, ת"א תרצ"ו עמ' 110. וכן "קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה, ירושלים תשי"ט, עמ' 269; א' קימרן, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה (עבודת דוקטור), ירושלים תשל"ו, עמ' 141.

ויקרב⁷; וכן כב, 15 "ויאכלו ויסוכו מן השמן"; נט, 7 "ואסתיר פני מהמה". בסד, 9–10 באים כתובים של תוספת בעניין דין התלייה, והמחבר מנסח בלשונו "כי יהיה באיש... ויברח... ויקלל" וכו', היינו, לפי דגם של ויקטול, וזאת שלא פרגיל במקרא. הנוקט במקרים כגון אלו לשונות וקטל. השוה, למשל, "כי יהיה ריב... ונגשו... ושפטום והצדיקו... והרשיעו... והיה" (דברים כה, א–ב), וכאלה רבים.

ועוד דוגמה: בדין חדש משל המחבר נ, 10 "ואשה כי תהיה מלאה וימות ילדה" (במקום "ומת ילדה" כנהוג בלשון המקרא). והוא הדין בקטע של תוספת לדברים יז, שהובא בעמ' נו, 4 "ויגידו לכה באמת", וכן שם, 8, וזאת בשעה שהמקרא נוקט אף במקרא זה לשונות ברורים של וקטל⁸.

2. המחבר מחליף אגב העתקה את צורת וקטל לצורה ויקטל, היינו, עתיד + ו"ו החיבור, תופעה שכבר נתגלתה גם במגילות אחרות⁹. כך טז, 3 ויזו במקום והיזת — שמות כט, כא; טז, 16 "ויתן מדמו" במקום "ונתתה (מדם הפר)" וכו' — שם, יב; כו, 9 "ויכפר בו על כול עם הקהל", השוה שם, 7 וכן ויקרא טז, לג "ועל כל עם הקהל יכפר". כה, 10–11 "ובעשרה בחודש הזה יום כפורים הוא ותענו בו את נפשותיכם", במקום "ונצינתם את נפשותיכם"¹⁰ (ויקרא כג, כז).

סב, 4 "ויהי ככלות השופטים" במקום דברים כ, ט "היה ככלות השופטים". סא, 15 "ונגש הכוהן וידבר אל העם" — דברים כ, ב "ונגש... ודבר". יש לתת את הדעת לכך, שהמחבר נהג מנהג שונה ביחס לשתי הצורות: את ונגש השאיר בצורת וקטל, ואילו את ודבר שינה לצורה ויקטל = "וידבר". [והשוה גם לנהג לשוני דומה בעמ' נא, 3 "ויכבס בגדיו ורחץ"]. יושם אל לב נהגו של סופר אחר מקומראן¹¹, שציטט את דברים יח, יח "ונתתי... ודבר" < "ונתתי דברי בפיהו וידבר אליהם את כל אשר אצונו". אף כאן כמו במגילת המקדש סא, 15, נהג הסופר שני נהגים שונים בצורה וקטל.

כא, 8 "יכפרו על התירוש וישמחו בני ישראל לפ[נ]י" וכו', הכתוב לערך על פי דברים יב, יח "ושמחת לפני ה' אלהיך בכל משלח ידך".

7. בכתובים המקראיים המשמשים יסוד לקטעים אלו — שמות כט בהוראה לטקסי המילואים — נוקט המקרא בבירור לשונות וקטל: "ולקחת... ושמך... והנפת אותו תנופה" וכד' (ר' שמות כט, פס' כא–כו ועוד).

8. על שימושי הזמנים בלשון חכמים ר' מ"צ סגל, שם, עמ' 216 ואילך.

9. ר' קוטשר, שם, עמ' 273.

10. יש לדחות את הצעת דין להשוות כתוב זה שבמגילה עם ויקרא טז, כט "תענו את נפשותיכם". מבנה הכתוב ותחבירו מורים בבירור שויקרא כג, כז הוא המכוון פאן. נראה לי, שדין השוה בהכרח עם ויקרא טז משום הצורה ותענו, ולא שם לב, שיש בזה חילוף שיטתי של לשונות וקטל < ויקטל.

11. *DJD* vol. V, p. 58, Testimonia I. 5–8. ר' גם אצל דין, מגילת המקדש, ב',

טז, 14 "ויקח...¹¹ הפר השני אשר לעם ויכפר" וגו', והוא עיבוד פתובים שונים מפרשת יום הכיפורים לפי ויקרא טז, ושם באים בקביעות לשונות נקטל, כגון שם, יא "והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו ובעד ביתו ופשט" וגו'; שם, טו-טז "ושחט את שעיר החטאת אשר לעם והביא וכו' ופשט וכו' והנה וכו' וכפר" וגו'.

כט, 8 "ואקדשה [את מ]קדשי בכבודי אשר אשכין", והשוה גם ל, 1. כתוב זה בנוי לפי הכתוב המקראי "נקדשתי את אהל מועד" וכו', שמות כט, מג-מה, וכתובים דומים לזה¹².

בשורת מקומות טז, 9; כ, 7, 11 וכו' בא נוסח מעין כג, 16, 17 "ויקטר הכל על המזבח עם מנחתו" וגו' פתובים אלו משתמשים בויקרא ג, יד-טז וכיצא בו "והקטירם הכהן המזבחה" וגו'.

בשורת פתובים מן המגילה בא חילוף קבוע: לשון וימת (על משקל נקטל) הוחלף ללשון וימות. כך סד, 6 המצטט את דברים כא, כא (דין סורר ומורה). דין התלוי "והומת... ותליית" (דברים כא, כב) צויט בסד, 8, 11 "ותליתמה... וימות"; דברים כב, כד, ומתו הובא בעמ' סו, 2 ויומתו. בדין מי שלא ישמע בקול השופטים (דברים יז, יב) נאמר "ומת האיש ההוא", אך במגילה נו, 10 הוחלף הנוסח ל"וימת האיש ההוא". ונראה לי בבירור, שפאן אותה התופעה, אף כי אפשר, שיש סיבות נוספות לחילוף זה¹³.

מפלל דברינו בפרק זה עולה בבירור, שנוהגו של המחבר בעניין הזמנים המהופכים מקורו בכך שלשונו החיה, הקרובה מאוד ללשון חכמים, השפיעה עליו הרבה, על אף מגמתו להציג חיבור, שהוא כביכול מקראי עתיק.

11א. מקום ריק בטקסט.

12. על פי החומר שהבאתי בשני הסעיפים האחרונים מוכחת העדפתו של המחבר את הצורה ויקטל עד כדי חלפת צורות נקטל בצורה ויקטל. על כן ברור לי, שהרבה מאוד מהשלמות ידין במגילה בנוסח נקטל אינן נכונות, והראייה היא, שבאותם עמודים ממש מצינו דוגמאות של חילופי נקטל < ויקטל. עיין, למשל, עמוד טו, ועוד הרבה.

13. במאמרי הנ"ל (הערה 2) העליתי הסבר נוסף לגבי דברים יז, יב (נו, 10 במגילה). סברתי שם, שדעת בעל המגילה לא נחה מן הנוסח הסתמי "ומת האיש", שעלול היה להתפרש כאילו המדובר בעונש בידי שמים, ולא כפרט ביצועי של ענישה בידי בית דין. אף הבאתי שם מראי מקומות נוספים לדיוק בחילוף זה בספרות חז"ל. הסבר זה אני מחילו עתה אף לגבי חילופים דומים בכתובים נוספים. הסבריהם של "מילגרם, בית מקרא ע"ה (תשל"ח), עמ' 499, ושל א' קימרן IEJ 28 (1978) p. 170, מביאים בחשבון רק את חילופי הבניינים "קל-הופעל", בלא להתחשב במערך הפללי של נקטל < ויקטל. שאני משבח בם גם את החילוף בעניין מות. לפיכך אינני בטוח, שקריאת קימרן "וימת" לעמ' נו, 10 עדיפה מקריאת ידין "וימת", שאני מביאה כאן.

2. **בָּא אֶל — בַּעַל**

בעמ' סה, שורה 7 ואילך בא דינו של המוציא שם רע על אשתו. הדברים מובאים במגילה הבאה מילולית מדברים כב, יג ואילך. והנה פעוד שבמגילה נאמר "כי יקח איש אשה ובעלה ושנאה" וגו', הרי במקור המקראי נאמר "כי יקח איש אשה וְבָא אֵלֶיהָ ושנאה" וגו'. נמצא, שבעל המגילה החליף לשון **בָּא אֶל** בלשון **בעל**. בדיקת הטעם לחילוף הנוסח מעלה, שאף בזה פעלה לשונו החיה של המחבר¹⁴. בלשון חכמים אין "בָּא אֶל" במשמע יחסי מין, אלא "בָּא עַל", (פגון "הבא עַל יבמתו" וכו' וכן "הבא עַל אחת מכל העריות שבתורה" (יבמות ו, א-ב). במקרא שתי הצורות מצויות ("בָּא אֶל", בראשית לח, ט; דברים כב, יג; "בָּא עַל", בראשית יט, לא, דברים כה, ה). נמצא, שהמחבר ראה להחליף צורת "בָּא אֶל", המשמשת אצלו למשמע אחר (פגון לכניסה למקום וכיוצא בזה), בשורש ברור **בע"ל**, המשמש הן במקרא והן בלשון חכמים לעניין יחסי מין¹⁵.

3. **בָּא לְ - (= בָּא אֶל)**

במגילת המקדש בולט השימוש בצירוף **בָּא לְ**, פגון מה, 12-13, "כול איש עור לוא יבואו לה כל ימיהמה", וכן "וכל צרוע ומנוגע לוא יבואו לה" (מה, 18) "וכל אשר יבוא לה" (מז, 6) ועוד.

בדיקת השימוש המקראי בצירוף **בָּא לְ** מורה, שלמעשה הרוב הגדול של הפתובים, הפוללים את הצירוף, באים בספרים מימי בית שני: אסתר ו, ד "והמן בא לחצר בית המלך"; ישעיה נט, כ "ובא לציון גואל", דברי הימים ב' כח, ט "ויצא לפני הצבא הבא לשומרון" ועוד. כן באים צירופי **בָּא לְ**. בספרים שנכתבו בתקופת הגלות (ולאחריה) פגון ירמיה נ, כו "באו לה מקץ"; נא, נג "מאתי יבאו שודדים לה";

14. אינני מקבל את פירושו של ידין (ב, עמ' 206), שהחילוף בא בהשפעת דברים כד, א "כי יקח איש אשה ובעלה".

15. אשר לסג, 14 "אחר תבוא אליה ובעלתה" החזור על דברים כא, יג "נֶאֱחָר כֵּן תבוא אליה ובעלתה", הרי זה קודם כל העתקת הפתוב המקראי, ובמקרים כאלה עשוי הוא, כמובן, שלא לשקף את לשונו שלו. ועוד — הפתוב המקראי מנוסח פעין "כפל גרסא" (למונח זה עיין ש' טלמון [Double Readings. Textus I (1960), pp. 144-185] מלבד זאת עשוי היה הצירוף "תבוא אליה" להתפרש אצלו כפועל תנועה גרידא במשמע — לבוא אצלה, משום שלשון "ובעלתה" הוא המתאר, לדעתו, את היחסים המיניים, והרי, כאמור, יש בלשונו "בָּא אֶל" במשמע של הליכה, כניסה, התקרבות וכיוצא באלו. ועיין מה, 8-9 "לוא יבוא אל כול המקדש". ור' ש' אברמסון, על שימוש לשון מיוחד במקרא, סיני ע"ו (חשל"ה), עמ' קצ"ג-קצ"ו. אברמסון מצביע על 'בָּא אֶל' התדיר במקרא בצד 'בָּא עַל' הנדיר. ור' שם על הנוהג בלשון חכמים ביחס ללשונות אישות.

על חילופי **אֶל < עַל** במקרא בעיקר בספרים מאוחרים בהשפעת הארמית, ר' א' הורוביץ, בין לשון ללשון ירושלים תשל"ב, עמ' 22. ור' א' בנודי, לשון מקרא ולשון חכמים, ת"א, תשכ"ז² בפתח, ערך אל (עמ' 386).

יחזקאל מא, ג "ובא לפניהם". בכתובים מקראיים קדומים יותר משמש תמורת זאת הצירוף **בא אל**... וכד'.

בשורת כתובים בא הצירוף **בא ל** במשמע מיוחד. כך דברים כג, ג "גם דור עשירי (לממזר) לא יבוא לו בקהל ה'" וכן שם ד; ט; וכן איכה א, י "אשר צויתה לא יבאו בקהל לך". בכל אלה בא הצירוף במשמע של פעולה חוזרת, ואין הדברים דומים לשימוש הנ"ל במשמע של פיוון, ושמקבילו המקראי (ושאחר המקרא) הוא **בא אל** וכיו"ב.

אף שמואל ב' כד, יג "הִתְבָּא לָךְ שבע שנים רעב" יש להסבירו במשמע שונה מהנ"ל, באשר ענינו "בא על", היינו קרתה (הצרה) וכד'. השוה גם הושע יג, יג הקרוב לזה.

במקרא מצויים שלושה פתובים, הנראים כקדומים למדיי ואף על פי כן יש בהם הצירוף הנידון. כך שופטים יט, יד "וַתָּבֵא לָהֶם הַשֶּׁמֶשׁ אֶצֶל הַגִּבְעָה"; כ, י "לְבוֹאֶם לְגִבְעָה בְּנִימִין"; ואף שמואל ב' יב, ד "וַיָּבֵא הַלֵּךְ לְאִישׁ הָעִשִּׂיר". בכל אלה בא ל - משמש לציון פיוון, כפתובים שהובאו קודם לכן.

מאידך מסביר ידין את השימוש **בא ל** שבמגילה בהשפעת דברים כג, ג-ד¹⁶ ואין הדברים נראים. בדברים כג, ג-ד נאמר "לא יבא... בקהל ה'" גם דור עשירי לא יבא לו" וכאמור לעיל הצירוף **בא ל** משמש כאן במשמע של פועל חוזר, ואין הדברים דומים כלל ועיקר לשימוש במגילה, שענינו תיאור פניסה, הליכה אל... וכיו"ב. כך מח, 15 "אשר לוא יבואו לעריכמה", והשוה מה, 7 "לוא יבוא אל כול המקדש". ידין מוסיף עוד¹⁷ שהצירוף קרוב ללשונות "לוא יביאו לה" (מז, 8), ואם כן, באים הדברים, לדעתו, בהשפעת תיאור הבאת תרומות והקדשים במקרא, כמו ויקרא יז, ט "ואל פתח אהל מועד לא יביאנו לעשות אתו לה". נראה לי, שאף הנמקה זו דינה להידחות. הצירוף **בא ל** משמש בבניין קל וענינו, כאמור, תיאור הליכה, תנועה וכד', ואילו הצירוף בבנין הפעיל ענינו הבאה, והוא שגור (אף) במקרא ואין לו כל עניין לכתובי המגילה המשתמשים ב"בוא ל...". בבניין קל¹⁸.

4. תַּעֲנָה — תַּתְעֵנָה

שתי פעמים במגילה מביא המחבר פתובים מקראיים הפוללים ענ"ה בבניין פֻּעַל, ואגב ההבאה הוא משנה את מלת תַּעֲנָה לבניין התפעל תַּתְעֵנָה. כך כה, 11-12 "כי כול הנפש אשר לוא תַּתְעֵנָה בעצם היום הזה" וגו'. במקור, ויקרא כג, כט, נאמר תַּעֲנָה; כז, 7-8 "אשר לוא יתענו בו [נכרתו] מתוך עממה" וגו', בויקרא כג, כט נאמר

16. ידין ב, 136-137; 143.

17. שם, 143.

18. ור' א' בנודי, שם (הערה 15), עמ' 146-147, על **בא ל**... במשנה פחיקי לצירופי לשון פיונית. ור' גם הנ"ל שם עמ' 68, 71, 334, 369-370 ועוד על חילופי **אָל** < **ל** - במקרא (טקסטים קדומים בהשוואה למאוחרים) וביחס לטקסטים שאחר המקרא.

"אשר לא תִעָצֶה וכו' ונכרתה מעמיה". חילוף פזה הולם את לשון חכמים, שבה כמעט שנעלם לחלוטין בניין פֶּעַל¹⁹. שתי דוגמאות אלו משלימות את החילופים, שציין קוטשר לחילופי פֶּעַל בבניינים אחרים העולים במגילות, ובכלל זה שתי דוגמאות ממגילת ישעיה השלמה: כך תשַׁעְשַׁעו > תִּשְׁעֶשְׁעוּ; תתנחמו > תִּתְנַחֲמוּ²⁰.

5. יִזְדוֹן — יִזְדוֹ

בעמ' נו, 11 בא הכתוב "ולוא יזידו עוד" והוא פלשון הכתוב בדברים יז, יג "ולא יזידון עוד", היינו בא פעל המגילה והחליף את לשון יִזְדוֹן ללשון יִזְדוֹ. כבר הראו, שהסופית — ון לנזכחים ולנסתרים נתמעט שימושה מאוד במגילות ים המלח. אף ניתן להזכיר, שגם במקרא הסיומת — ון נדירה היא. קוטשר הצביע על חילופי — ון < — ו במגילת ישעיה. בלשון חז"ל נעלמה צורת — ון לחלוטין²¹. נמצא החילוף יִזְדוֹן < יִזְדוֹ שבמגילת המקדש מאשר את מסקנתנו בסעיפים הקודמים.

6. אַחַר כֵּן — אַחַר

בעמ' סג, 14 נאמר "אחר תבוא אליה ובעלתה" והרי זה העתקת הכתוב המקראי (דברים כא, יג) "וְאַחֲרַיִךְ כֵּן תָּבֹא אֵלֶיהָ וּבַעֲלָתָהּ". בדיקת הממצא של אחר ואחר כן מורה, שבמוד הראשונה קיימת בעברית שבמקרא ושלאחר המקרא, לא כך אחר כן, שנעלמה לחלוטין בלשון חכמים. שוב יש להסביר אפוא את החילוף הנ"ל במגילת המקדש בדרך של השתלטות לשונו החיה של המחבר על לשון מקורותיו, אף בלא שנתפון לכך במודע.

7. זֶה מִזֶּה

בשלושה מקומות במגילה בא הצירוף זה מזה (לה, 10–11; 13; מו, 16–17). דיין העיר²² על לשון מובדלים הבא שם, שהוא מלשון חכמים. הוא אף הביא מראה מקום לצירוף "מובדלים זה מזה" מתוספתא פאה ג, לה. יש להעיר, שלא רק הלשון מובדלים, אלא גם הצירוף זה מזה גופו אינו מקראי. אמנם כל אחד ממרפכיו לשון מקרא הוא. כך זה (במדבר ז, כג; כח, ג) וכך מִזֶּה (מלכים א' יז, ג; דברי הימים ב' כט, ט), אך צירוף שניהם יחד אינו מצוי במקרא אף פעם אחת, ומצד שני הוא מצוי בלשון חכמים (מעשר שני ה, ט; נדרים ה, א; זבים ד, ד).

צירופים אחרים קרובים לזה מצויים במקרא כגון "נחת לָזֶה מִזֶּה" (קהלת ו, ה); "וידות מִזֶּה וּמִזֶּה" (דברי הימים ב' ט, יח), אבל אין הדברים זהים לנידון.

19. סגל שם (הערה 6) עמ' 110, 116–117; קוטשר שם (הערה 6), עמ' 276, 277.

20. קוטשר שם, שם.

21. "קוטשר שם, עמ' 145–146. השווה גם א' קימרון, שם (הערה 6), עמ' 139–140.

22. ב, 106.

8. לא יוכל ל + מקור

פידוע, אחד מסימני סגנונו של ספר דברים (בפרט בחלק המשפטי) הוא לשון לא יוכל ל + מקור²³, כגון דברים כד, ד "לא יוכל פעלה הראשון אשר שלחה לשון לקחתה להיות לו לאשה" וגו'.

ארבע פעמים משתמש בעל המגילה בכתובים, שבא בהם הלשון "לא יוכל ל + מקור" (או בדומה). מארבע ההופעות הנ"ל, בשתיים המגילה נוקטת לשון שונה מן הפתוב שבמקרא המשמש לה מקור. כך בעמ' נב, 19 הובא מדברים יב, יז, ובמקום "לא תוכל לאכל" וגו' נאמר "לוא תואכל". בעמ' נו, 15 הובא דברים יז, טו, ובמקום "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" גרס "לוא תתן עליכה איש נוכרי".

מצד אחר דברים כב, כט "לא יוכל שְׁלָחָה" וגו' הובא בעמ' סו, 11 "לוא יוכל לשלחה" היינו, ללא שינוי משמעותי בדגם²⁴. אף הפתוב בדברים יד, כד בדין המעשר "כי לא תוכל שְׁאֲתוֹ" בא במגילה (אף שלא בציטוט מפורש) בעמ' מג, 13–14 בלשון "ואם לוא יוכלו לשאתו"^{24א} (ור' שם, שם "אשר יוכלו להביא").

לשם פירוש הממצא צריך להבדיל, כמובן, בין שלושת הפתובים הראשונים לבין האחרון. שהרי בזה בא לשון יכל במשמעות ברורה של יכולת. מצד אחר, השימוש הייחודי ברוב הפתובים שבס' דברים הוא במשמע של איסור והיתר.

השימוש המיוחד של יכ"ל שבס' דברים (ובקצת פתובים שמחוץ לספר) במשמע של היתר או איסור כבר הבחינו בו קדמונים. כך, למשל, נוקטים ת"א ות"י בלשון "לית לך רשו" או "ליתכון רשאין" וכד'. וכן דייקו חז"ל בדינים בפתובים הללו: כך, למשל, אמר רב יהושע בן קרחה (בספרי, דברים יב, יז), והשוה יל"ש ח"א רמז תתפ"ג) "יכול אני, אבל איני רשאי". וכן נאמר שם על "ואת היבוסים יושב ירושלים לא יָכְלוּ (בני יהודה) להורישם": "יכולים היו אבל איני נרשאים". (ר' גם רש"י לדברים יב, יז)²⁵. וכן מצינו בספרי לדברים יז, טו "לא תוכל לתת עליך איש נכרי": "זו מצות לא תעשה"; וכן ספרי לדברים כא, טז "לא יוכל לבכר, מלמד שאינו רשאי לבכר".

23. עיין, למשל, S.R. Driver, *Deuteronomy*, ICC, Edinburgh 1895, p. 104.
ועוד הרבה אחרים. ר', למשל, M. Weinfeld, *Deuteronomy and Deuteronomistic School*, Oxford 1972, p. 2–3; Muffs, *Studies in the Aramaic Legal Papyri from Elephantine*, Leiden 1969. pp. 36 n. 2 197–198 (על מקבילות ארמיות לנ"ל). אבל דומה עליי, שמי שהבחין לראשונה בתופעה הסגנונית-משמעותית של לשון יכל היה ראב"ע, שבפירושו לדברים כא, טז; כב, ג אמר: "כחבריו". היינו, כשאר הופעות יכל שבספר זה.
24. אף תוספת הלמ"ד למקור: שְׁלָחָה < לשלחה הוא מסימני העברית המאוחרת, ובפרט בלשון חכמים. עיין גם מג, 13–14 "לוא יוכלו לשאתו" במקום "לא תוכל שאתו" (דברים יד, כד). ועיין א' בנודיד שם (הערה 15) עמ' 72–73.
24א. לחילופי פי < אם ר' לעיל בפתחת מאמרי.
25. ר' פירושו של ד"צ הופמן, ספר דברים לפתובים השונים שנזכרו בפנים.

עתה נחזור לשאלת שימוש של בעל מגילת המקדש. בשנותיו את שני הכתובים ללשונות איסור מוחלטים, עשה זאת משום שאולי לא הסתפק בלשון של ההטפה והשכנוע "לא תוכל לתת", שעשוי להשתמע ממנו, שייתכן שלא לקיים את הדין. ואמנם אף חז"ל הרגישו באפשרות זו כפי שעולה מקביעתם בהודעה, שזה בגדר "לא תעשה", או בהודעה שאין כאן שאלה של יכולת, אלא של היתר או איסור (ור' לעיל). והשוה גם לשון ר' לעזר בירו' ב"ב פ"ח, ה"ד: "העבודה שהוא יכול, אלא שאינו רשאי". ועיין גם הרמב"ם, ספר המצוות סימן רמח, ור' עוד בספרי על הכתובים השונים בס' דברים הפוללים לשון "לא יוכל" וכד'.

מפלל הדברים נראה לי, שגם בעל מגילת המקדש וגם חז"ל חשו, שלשון "לא יוכל ל-" + מקור אינו מבטא את תוכן האיסור די הצורך, וטרחו להדגיש שאין כאן בחירה, אלא איסור מוחלט. חז"ל פירשו זאת ע"י לשון "אינו רשאי" וכד', ואילו בעל המגילה החליף את הלשון הרופפת באמירה פסקנית.

אשר לשימוש של הכתוב השלישי "לא יוכל שִׁלְחָה כל ימיו" שבדין המפתה, הרי, כאמור, כתוב זה הובא כצורתו. ויש להסביר זאת בשני הסברים: שמא לא נראה עניין זה למחבר חשוב די הצורך להדגשה שלא כבעניין איסור אכילת בשר קרבנות בכל מקום ובאיסור המלכת מלך נכרי; (ושמא משום שאלות אקטואליות של ימיו). אף תיתכן תשובה אחרת: אל נשכח, שאין כאן כתוב המשקף את לשונו העצמאית של המחבר, אלא לפנינו כתוב מועד, ואפשר שלא במכוון העתיקו המחבר כמות שהוא בלא לשום לב לאופי הניסוח. והרי מקובל במחקר, שלעולם אין שלמות במעשי קדמונים ביחס, בשינויים ובעמדות שהם נוקטים כלפי טקסט. פעמים קורה שחלק מן המקרים נשמט מעיניהם²⁶.

בלשון המגילות אין אף פעם אחת שימוש יכל במשמע של היתר ואיסור²⁷. דבר זה עשוי להסביר במשהו את טעם השינויים שנוכרו לעיל, אבל קצת תמיהה על היסוסי חז"ל בנידון יכל, שהרי גם בלשונם אתה מוצא שימוש מעין זה פגון: גיטין ד, ה' מי שחציו עבד וחציו בן חורין וכו' לישא שפחה אינו יכול; כתובות א, ה' "אינו יכול לטעון טענת בתולין"; נדרים יד, ח' "אינו יכול להפר"; שם יא, ב' "הרי זה יכול להפר"; גיטין ד, "שוב אינו יכול לבטלו" ועוד הרבה. אבל שמא גם אצלם אין יכול מביע באופן מוחלט הוראת היתר או איסור, ומאחר שכאן היה חשוב להדגיש את הדברים פאיסור, לא יכלו להשאיר את הכתוב המקראי ללא פירוש. ובעל המגילה הגדיל, ועשה זאת ע"י שינוי מפורש בכתובים.

על שימוש יכל להיתר ולאיסור ר' מילוני¹⁷ Gesenius-Buhl; Brown-Driver-Briggs;

Köhler-Baumgartner בערך יכל.

26. ר' למשל י"א זליגמן, מחקרים בתולדות נוסח המקרא, תרפי"ב (תשט"ז), 123.

27. ר' מ"מ בקונקורדנציות למגילות של הברמן, מגילות מדבר יהודה, ת"א תשי"ט;

יכל K.G. Kuhn, *Konkordanz zu den Qumrantexten*, Göttingen 1960 s.v.

ז, כג. וקולה גוים ואלהיו קיל אנה ישיר בדלך אלי מא אסתאצל שבעה גוים ומעבודארתם מן קדם ישראל וכמא קאל פי אלתורה ונשל גוים רבים מפניך. ואחסן מן הדא קאל אבו זכריא יחיי אן קולה גוים ואלהיו מוצול במא קאל קבלה אשר פדית לך ממצרים פקולה גוים בדל קולה ממצרים אד יקע אלגנא ענה בקולה גוים פכאנה קאל אשר פדית לך מגוים ומאלהיו יעני מגויי מצרים ואלהיהם וכקולה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים וג'.

ח, ב. וקאל אבו זכריא יחיי וימָדֵם וימָדֵם מן דואת אלמתלין מן אלפעל אלתקיל והו מדד ולו כאן מן מָדֵד לקאל וימָדֵם מתל ויחָם או וימָדֵם מתל ויהָםם וכדלך וימדד לו כאן מן מָדֵד לקאל וימָדֵם מתל ויסב פהו אדן מן מָדֵד.

ח, יח. וקאל אבו זכריה יחיי קיל אנהם רמאה ווצפה עביד אגנביין וליס הם אצחאב ראי כמא טֵן קום לקולה בעדה ובניהו בן יהודיע והכרתי והפלתי. והו קול אלתרגום פיה ובניהו בר יהודיע ממנא על קשתאי ועל קלניא. וקד ימכן אן יכוננו מן בעץ אלמם כמא קאל הוי יושבי חבל הים גוי כרתים. וקד ימכן אן יכוננו מן ישראל מן כאצה קבילה יהודה לקולה אנחנו פשטנו נגד הכרתי ועל אשר ליהודה וג'. וקאל איצא פי [וק]ת הרוב דוד מן אבשלום וכל עבדיו עוברים על ידו וכל הכרתי וכל הפלתי וכל הגתים פאלאקרב [אנה]ם עביד.

י, יז. ויבא חלאמה. קאל פיה אבו זכריא יחיי אלאלף ללהגא מתל אלף וקאם שאון בעמין ומתל אלף ואחד ראש אלתהי הי עין אלפעל וכדלך איצא קולה אלי קדאם לעת צאת המלאכים אלאלף ללהגא והו קארי המלאכים וכתוב ביאדה אלף ליינה ואלקצד בה ואחד.

יא, כד. וקולה ויראו המוראים אל עבדך קאל אבו זכריא יחיי אלאלף הי אלאצל פאלאנוהא אסתכפאפא וכתב עלי אצלה ותרך אללפט. או יכון אלמכתוב לגה קום מנהם יסתעמלונה עלי אצלה בחרכה אלאלף פיקולון ויָראו המוֹרָאִים ואלמקרו לגה אכרה מן דואת אלהא ויורו המורים עלי מא ביינת פי כ ת א ב ח ר ו פ א ל ל ין פגעלת אללגה אלואחדה מכתובה ואלאכר מקרואה חפטא להמא וציאנה חתי לא יסקט מן אלרואיתין שי.

יב, א. קאל אבו זכריא יחיי גא הדא אלסאס באטהאר אלסאכן אללין והו אלאלף פי ראש כמא גא פי וקאם שאון בעמין והאתאן אלכלמתאן מן אלפעל אלדי עינה חרף לין.

יב, לא. וקאל אבו זכריא יחיי אן מגרה משתק מן מוריגים אלתהי הי אלמוארג אלתהי ידוס בהא אלטעאם והו מקלוב מנה אעני מן קולה למורג חרין.

שם. ואעלם אן במלכן הו קארי הכדי באלבא והו כתיב ב מ ל ב ן ³⁰ באלכאף. קאל פיה אבו זכריא יחיי אנה כאן יפעל בהם דלך פי מנאברהם אלכבאר מואצע עזהם ומלכהם. ישחק מן ערי הממלכה ולדלך תרגמה יונתן בן עוזיאל וגרר יתהון בשוקיא.

(ואנה ענדי אן לס פרק פי אלמעני בין מלכן ובין מלכן ותפסיר אלגמיע קאלב

אללבן וקצד אלקארי ואלכתיב ואחד. ואנמא אפאדנא אלכתיב אן אלכאף תבתהל באלבא ואן אללגה תגיו דלך מתל כי כארבע רוחות השמים אלדי אלמעני בארבע ומתל כאשר ילכו אפרש עליהם יריד כאשר ילכו באלבא, אי חית מא סלכוא וחית מא סאורא, ומתל כרוח קדים אלדי יריד ברוח קדים אלך.)

יג, ה. וקאל אבו זכריא יחיי אלוגה והתחלה וכדלך ויתחל יריד ויתחלה מתל ויתגל אלדי הו נאקץ ואצלה ויתגלה.

יג, ח. קאל אבו זכריא יחיי כתב ותלוש עלי אלאצל אעני טהור עין אלפעל מתל ותקם ותשב אלדי אצלהמא ותקום ותשוב.

יג, כו. וקאל אבו זכריא יחיי הדה אללפטא יסתעמלונהא אלעבראניין פי אלאסתתנא מתל אלא ואן לא. ומתל הדה אללפטא איצא קולה גלא יתן נא לעבדך משא צמד פרדים אדמה. וקאל גלא ילך נא אתנו אמנון אחי דל הדה אלקול עלי אן אמנון אחי (דל הדה אלקול אלי אן אמנון)³³ לם ידכל פי קולה ויקרא לכל בני המלך.

יג, כט. קאל ויךבו איש על פרדו וינסו הכדי מכתוב ענדנא פי אלמצאחף אלצחיה ויךבו וכאן אבו זכריא יחיי יקראה וירכיבו ויושך אן בעץ אלמצאחף גלטתה. פקאל אףא וירכיבו עלי גיר אלקיאס וכאן אלוגה פיה ויךבו אד אלמעני פי הדה אלפעל כפיף גיר מתעדי. וקד ימכן אנה קאל וירכיבו עלי מעני אן אלגלמאן ואלעביד רכבו הם וחמלוהם עלי אלדואב ליכליך כל ואחד סידה אד כאנו מנגמריין פי אלשראב ולם תכן פיהם נהצה אן יכלצו אנפסהם. ויכרג עלי מכרג וירקב אתו במרכבת המשנה וג' מן אלפעל אל מתעדא אלי אלמפעול.

יג, לט. קאל אבו זכריא יחיי כי נחם הו פתח לאנה אנפעאל ולו כאן מנפעל לצאר קמץ מתל והעם נחם לבנימן. ותאויל כי נחם על אמנון גיר תאויל והעם נחם לבנימן לאנה משתק מן תאויל כי נחמתי וג' ובן אדם ויתנחם וג' ותאויל כי נחם על אמנון מן וינחם יצחק אחרי אמו. וינחם אותם וג' ואצלהמא ואחד אעני נחם פאפהם.

יד, ו. קאל אבו זכריא יחיי את האחד בדל אלואו אלתי פי ויכו ומתלה ותפתח ותראהו את הילד פאן את הילד בדל מן אלואו אלדי פי ותראהו. (וגיראה כתיר תגרי עלי הדה אלמעני מתל יביאה את תרומת ייי מאכילם את העם הזה לענה. פאן את העם הזה בדל מן אלמים אלתי פי מאכילם וכדלך את תרומת ייי בדל מן אלהא אלתי פי יביאה.)

יד, יא. וקאל אבו זכריא יחיי מהרבת מן אלפעל אלדי לאמה חרף לין. אעני רבה רבית ארבה ואלמצדר הרבה ארבה. וכאן אלוגה אלמסתעמל פיה הרבה מתל הזנה הזנו והדה אללפטא הרבה מהרבת מצדראן גריבאן מא אחסב מתלהמא פי אלאפעאל אלתי לאמהא חרף לין אלא הזנה הזנו, (וקאל אלתיגוס פי יזכר נא המלך ופי מהרבת וג' ידכר כען מלכא מה דכתי' בספר אוריתא דיי אלהך בדיל לאסגאה אורחא קדם גאל דמא לחבלא.)

יד, כ. קאל אבו זכריא יחיי פי סבב הדה מצדר גריב נאדר לם נדכרה פי דואת אלמתלין פי באב בניה סבב. פאקול אנה מצדר סבב סבב ומתלה רפן רפן רפן

יְרַנְנוּ. ואמא לפטה סבב פלם יגינא מן הדא אלפעל אלתקיל אעני סַבב גיר הדה אללפטה פקט. (וקיל אן כי היתה סבה מן הדה אלבניה אלתקילה והו קול קריב מְגָזִי).

טו, ז. וקאל אבו זכריא יחיי ואלאקרב ענדי אן הדא אל תאריך לעמר אבשלום אד כאן אבשלום פי הדא אלוקת כביר ולה תלתה אולאד ואבנה והו מן אלמולדין פי חברון פליס יבעד אן יכון עמרה ארבעין סנה. וכדלך ויהי בשלשים שנה הו לעמר יחזקאל וכדלך כל תאריך לא ידכר אלמורך ענה אנמא הו לעמר דלך אלשכץ אלמדכור.

יז, ג. ופסרה אבו זכריא יחיי וסאצרף אליך אלקום בעד פִּדְאָר אֶלְגָּמִיעַ ען דויד לאנך אנמא חטלב אלרגל וחדה. ויכון האיש אשר אתה מבקש אבתדא וכבר. וגמיע אלאמה סאלמין.

יז, יא. קאל אבו זכריא יחיי הדא אלמצדר אעני האסֶף גֵּא מַע יֶאֱסֶף לאשתראכה מעה וכאן אלוגה אלמסתעמל פיה הֶאֱסֶף יאסֶף מתל הַכֶּרֶת תכרת ומתל הפקד יפקד פשד הדא ען הדה אלמצאדר כמא שד הֶאֱכֹל יאכל אלתשדיד לאנהמא מן אנפעאל נאסף נאכל. ואחסב מתלהם האדרש אדרש.

יז, כ. וקאל אבו זכריא יחיי מיכל המים קיל אנה מן אלפעל אלדי עינה חרף לין אעני יכיל וְכָל בשליש. והו בעיד אֵל לם אגד הדה אלאפעאל עלי וזן מיכל אצלא אלא מיטב אלדי הוא מן קֶטֶב לא מן טֹוב.

יח, ח. קאל אבו זכריא יחיי אן וִירֵב מן אלבניה אלתקילה פי רבה אעני הֶרְבָּה מתל וירב בבת יהודה וגו פיה אֶצְמָאָר כלמה אמא חיות או גיר דלך.

יט, א. קאל אבו זכריא יחיי אעלם אן הדה אלמצאדר אלת עינהא חרף לין יגוז אן יקאל אלמצדר מנהא מות ומות מתל שוב ושוב וקום וקום מותי ומותי שובי ושובי קומי וקומי. וכון דויד תמנא אלמות בדל אבשלום והו אעצי מן אלממתנע אן יתמנא דויד דלך. ואנמא אראד כיף לי אן יכון יום מותי קד סבק יום מותך עלי רסם אלדניא ולא אדוק חסרתך בחית אן כאן תכון טאיעא ללה ולא תכון עאציא.

ותחת הדא אלקול אנך עצית אללה פתכלתך ומצירך אלי עקאב אלאכרה. פכאן בכאה וחזנה עליה מן חית אנה קתל ותכלה ואכר אמרה אלי אלעקאב. ומע דלך פלם יקבר ענדה פכאן יזור קברה. וכאן מראדה פי אן יוכר אליה באלחיאה ליסתחיבה פאן קתל בעד דלך כאן קד כלץ מן עקאב אלאכרה.

יט, יד. קאל אבו זכריא יחיי הדה אלוואו אלת פי תומרו באללפֶט בדלת פי מוצע אלאלף אלת פי אמר ואמא גיר חמרו מן אלאלפֶאט אלת פאווא אלף פאן אלכט אלף ואלמקרו ואו כקולך יאמרו תאמרו תאכלו תאכלו יאבדו תאבדו.

וקולה תחת יואב פסר פיה בעד מות יואב. והו בעיד. וקיל מע יואב מתל והיה שבעת ימים תחת אמו מע אמה. וקיל בדל יואב. [ומן אלעגִיב אן יכון יואב אלדי חארב ען אלמלך ועמל אלעגאבי יעזל ויכון עמשא אלדי כאן שר צבא לאבשלום יגעל בדלה לכן אלדי חמלה עלי דלך כונה ראי שוכה יואב קד קוית גדא וגסר עליה

באלכלאם פי קולה ורעה לך זאת וג' פכרה אלמלך אן יזיד אמרה עליה פִּיכּוּן אלאמר ואלנְהי כלה לה פִּארֵאד אן ישרך מעה אכר ליזל יואב בדלך ויטמאן אלמלך מן גהתה].

כ, ה. ויִוּחַר מן המועד. לפִּטָּה ויִוּחַר מן הוּחִיר [אוּחִיר יוּחִיר ואלפ] על אִלְדֵּאִתִּי אלכּפִּיף אַחֵר אַחֲרֵתִי וּמִתֵּאל ויִוּחַר ויוֹסֵף מן הוֹסִיף ויִוּרֵד מן הוֹרִיד תוֹרִיד וקֵד יִמְכֵּן אן יִכּוּן ויִוּחַר פִּעֵלֵא כּפִּיפֵא מִתֵּל ויֵאֱמָר ויֵאֲחֹז קִלְבֵּת פִּיה אִלְאֵלֶף וואו לינא כּמֵה פִּעֵלֵא פִּי תוּמָרו ואללה אעֵלֵם.

כ, ח. מִצְמֵדֵת. יֵעֲנִי מִצְמֵדֵה מן ויִצְמֵד יִשְׂרָאֵל וקִיל מְזוּגָה מן צִמֵּד בִּקֵּר.

כ, ט. וּתְחֹז. סִקֵּט מן הִדָּה אִלְלִפִּטָּה אוֹל אִלְאֵצֵל אִתְכֵּאלֵא עֲלִי אִלְלִפִּטָּה.

כ, י. וְעִמְשָׁא לֹא נִשְׁמַר בַּחֲרֵב אֲשֶׁר בִּיד יוֹאֵב. בִּמְעֵנִי מן ה[חֲרֵב].

כ, כג. ויִוֹאֵב אֵל כֹּל הַצֵּבֵא יִשְׂרָאֵל. אִסֵּם פִּי מוֹצֵעַ אִלְנֵעֵת.

כא, ו. קֵאל⁴⁶ אִבּוּ זִכְרִיָּא יִחִי קֵאל אִלְמִתְרַגֵּם פִּיה ונִצְלוּבִינּוֹן וְהוּ בַּעִיד אִד קֵאל ויִקְיֵעֵם בַּהֵר לִפְנֵי יִי ויִפְלוּ שִׁבְעָתֵם יִחַד וג' וּתְקַח רִצְפָּה בַּת אִיָּה אֶת הַשֶּׁקֶט וּתְטַהּוּ לֵה אֵל הַצּוֹר מִתְחַלֵּת קִצִּיר עַד נֶחֱךְ מִיָּם עֲלֵיהֶם מן הַשְּׁמִיָּם וג' וקֵד קֵאל אִלְלָה סִבְח' לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ, וקֵאל פִּי יְהוֹשֻׁעַ וְאֵת מֶלֶךְ הָעֵץ תִּלָּה עַל הָעֵץ עַד עַת הָעֵרֵב וג' וּתְפַסִּיר וְהוֹקֵעֵנוּם נִעֲזוּלָהֶם וּמִתֵּלָה וְהוֹקֵעַ אוֹתָם לִיִּי נִגַּד הַשֶּׁמֶשׁ יִרִיד גִּלוּסָהֶם פִּי מוֹצֵעַ מִעֲזוּל פִּי מִכָּאן מִשְׁהוֹר חֲתִי יִשְׁאֵהֲדוֹן אִלְנָאֵס פִּעֵלָהֶם. וקִיל אן וּתְקַע נִפְשִׁי מִעֲלִיהִי כֹאשֶׁר נִקְעָה נִפְשִׁי. כֹּלָה אִזְאֵלָה מן הִדָּא אִלְמִעֲנִי מן גִּיר אִלְאֵצֵל. לֹאן וְהוֹקֵעֵנוּם וְהוֹקֵעַ אוֹתָם ויִקְיֵעֵם מן אִלְפֵּעַל אִלְדִּי אוֹלָה יֵא. וְאִמָּא וּתְקַע נִקְעָה פִּהֵמָא מן פִּעַל נִקֵּעַ. וְאִלְקִרִיב אן לִגָּה אִלְהוֹקֵעָה מן מִעֲנִי אִלְטֵרַח וְאִלְוִקֵּעַ וְאִלְסִקוּט אִלִּי תִרִי כִּיף יִקוּל אִלִּי קֵאִדֵּם ויִקְיֵעֵם בַּהֵר לִפְנֵי יִי ויִפְלוּ שִׁבְעָתֵם יִחַד דֵּל אן אִלְמִעֲנִי וְאִחַד. וקוֹלָה נִגַּד הַשֶּׁמֶשׁ יִרִיד מִקֵּאֵהֲמָה כִּדָּאךְ אִלִּי אן יִשְׁתַּהֵר אִמְרָהֶם.

פִּקֵּאל פִּי אִלְתוֹרָה נִגַּד הַשֶּׁמֶשׁ וקֵאל הֵהֲנָא לִפְנֵי יִי ויִרִיד בִּאִלְגִּמִּיעַ אִלְאִשְׁהֲאֵר פִּקְצִדוּ בִּקוּלָהֶם וְהוֹקֵעֵנוּם אן יִקְתְּלוּהֶם ויִבְקוּ מוֹקֵעִים עֲלֵי גִמְלָתָהֶם פִּי אִלְאֵרֶץ אִד לוּ צִלְבוּ עֲלֵי כִשְׁבָה לֹם יִמְכֵּן בִּקֵּאָהֶם עֲלֵי אִלְכִּשְׁבָּה אִכְתֵּר מן יוֹמָהֶם דֹּאךְ ויִדְפִּנוֹן כִּמָּא קֵאלָת אִלְתוֹרָה לֹא תִלִּין וג' וקֵד וּגְדִנָּא פִּי אִלְתוֹרָה וְהוֹקֵעַ אוֹתָם וג' פִּלֵּם יִבְדְּעוּ הֵם פִּי מֵא טִלְבוּהָ מן אִלְהוֹקֵעָה. דוּרִיד אִיִּצָּא לוּ לֹם יֵעֵלֵם אן אִלְדִּי טִלְבוּהָ סֵאִיג לֹם יִנְעֵם לֹהֶם בַּה ויִקוּל אֲנִי אֲתֵן.

וּקֵאל בַּחֲרִיר יִי קִיל אֲנָהֶם אוּמִי בַה אִלִּי שְׁאוּל אִלְדִּי כֹאן בַּחֲרִיר יִי וְהוּ אִלְקִרִיב. וקִיל אֲנָהֶם אִשְׁאֲרוּ אִלִּי דוּרִיד. וּפִי אִלְקוּל אִצְמָאֵר כִּמֵּן קֵאל יֵא בַּחֲרִיר יִי אִפְעַל לֵנָא הִדָּא כִּמָּא קֵלֵת לֵנָא מֵא אֲתֵם אוּמִרִים אִעֲשֵׂה לָכֶם.

כב, מו. קֵאל אִבּוּ זִכְרִיָּא יִחִי אִמָּא אן תִּכּוֹן לִפְטָה ויִחַגְרוּ קֵלֵעַ וּתְבִאֵת תְּדֵל עֲלֵי מִעֲנִי וְצִדָּה מִתֵּל וּשְׁרִשָּׁךְ מֵאֲרֵץ חִיִּים וְאִצְחֵאֲבָהָ אוּ מן לִגָּה אִלְמִשְׁנָה אִלְדִּי יִסְמוֹן אִלְעֵרַג חֲגֵר.

כב, נא. קֵאל אִבּוּ זִכְרִיָּא יִחִי אִמָּא מִגְדִּיל פִּהוּ פִּעַל תְּקִיל מִעֲדָא מִתֵּל מִשְׁבִּיר

מאביד ואמא מגדול פהו אסם מתל מזמור מבחור ותפסיר מגדל אלכרג אלחצין מתל מגדל עז שם יי.

כג. קאל אבו זכריא יחיי אמא אן יכון מענאה מבית לחם ואמא אן יכון אסם פי מוצע אלנעת ואלנסבה כאנה קאל בית לחמי מתל אנכי האל בית אל בנה חי אל בית האלי וכדלך הבריעה המנשה אסם פי מוצע אלנעת.
כד. י. וקאל אבו זכריא יחיי לפטה כן מזידה פי הדא אלמוצע ואלמעני קאים דונהא ואלתקדיר אחרי ספר את העם ומעני ויך לב דויד אתו אלנדב.

תרגום והערות

[בתרגום השארתי את שמו הערבי של חיוג', ובעברית צריך לומר ר' יהודה.]

א. כג. מאריות גברו. אמר אבו זכריא יחיי, דע שלשון גברו העבר ממנו גבר גברו. ומי שאומר גברו הוא מבניין פי יהודה גבר באחיו (דהי"א ה, ב), והם שני לשונות גבר וגבר. ודומה לו פי קדשו (במדבר יז, ב) מבניין קדש, ואין הוא מבניין וקדש הוא ובגדיו (שמות כט, כא), פי אילו היה ממנו היה אומר קדשו. ודומה לו אף: קנה וסוף קמלו (ישעיה יט, ו) אשר העבר ממנו קמל. ודומה לו אומר: ככל אשר תאמר (מל"א ה, כ), אמריה תאמר (משלי א, כא), נוראותיך יאמרו (תהלים קמה, ו), שהם על עיקרם באתנח וסוף פסוק. ואולם יהיו בפתח בחיבור ובסמיכות לא לצירי, פי הוא כבד מן הפתח, וכאשר הדיבור נפסק חוזר אל עיקרו. וכזה הדיבור בויאכלו ויאכלו, וישבו וישבו ויצאו ויצאו ודברו ודברו.

ולדבריו על ג ב ר ו , רמז בכמה מקומות בכתאב אל נתף, עיין בסוף ההקדמה עמ' [31] ועיין עוד עמ' [12].

א. כו. נפלאתה אהבתך לי. אמר אבו זכריא יחיי. נפלאתה, שני אותות ללשון נקבה, ודומה לו פי החבאתה. וכבר הזכרתי את העניין הזה בספר אותיות הנוח. והנה במקור הערבי שורש פלה אין שום דבר על הפתוח הזה, ומה שישנו בתרגום בן ג'קטילה, מהדורת נוט עמ' 90, אינו של חיוג' אלא הוספה מהוספות ב"ג בתרגום ספרי חיוג', ועיין לקמן. ובשורש ח ב ה (המקור הערבי, יסטרוב, עמ' 165) דבר על החבאתה בלבד, וזה לשונו: "ואעלם אן כי הִתְבַּאֲתָה כארג' ען אלקיאס וכאן אלוגה פיה ואלקיאס כי הִתְבַּאֲתָה אן כאן מן דואת אלאלף, או כי הִתְבַּאֲתָה אן כאן

1. בתרגום ראב"ע הנדפס חסר משורש "בלה" ועד שורש "חלה".

2. ספק אם הם מדברי חיוג' או מדברי ר' יצחק ב"ר שמואל; ואם הם מדברי חיוג', עד היכן הגיעו דבריו ומהיכן מתחילים דברי ריב"ש. אף על פי שנראה שמ"דומה לו אומר" קרוב יותר להיות דברי ריב"ש.

מן דואת אלהא, אלתא מבדלה מן לאם אלפעל. ואמא החבאתה פלאם אלפעל בעינהא מתבתה פיה מלפוט בהא פמא אדרי ללתא מעני פלדלך קלת אנה שאד כארג ען אלקיאס ואללה אעלם". ובתרגום ב"ג (עמ' 76): "ודע כי החבאתה, (יהושע ו, יז), נפרד מאחיו ויצא מכלל חבריו, והיה משפטו להיות כי החביאה אם הוא מלשון³ הא (כמו וגם הגמלים השקתה, בראשית כד, מו⁴), אבל החבאתה⁵ האלף בו למד הפעל וההא ללשון נקבה, ואין טעם לתיו ולא עניין⁶. על כן אמרתי כי הוא נפרד ויוצא מן הכלל."

והנה בשורש פלה, לאחר שהביא חייג' שהשורש הזה נמצא אף באות אלף (פלא), ישנה הוספה גדולה בתרגום ב"ג, שהמהדיר הקיף אותה בסוגריים, ובתוך ההוספה ישנם דברים שנוגעים פעניינו: "אבל נפלאתה אהבתך מלשון אלף שהיא יוצאת במוצא הגרון, והתיו מוספת בו. כמו שהזכרתי בהחבאתה. ואילו נאמר מלשון בה"א נאמר נפלאתה כמו נגלתה — או נפלתה בהפסק הטעם, כמו על מי נגלתה" (ישעיה נג, א).

"כמו שהזכרתי בהחבאתה", נראה כאילו הם דברי חייג', שהרי חייג' אומר שם, ש"התיו" נוספת בלא טעם, ולא ב"ג. ואפשר שב"ג ניסח את דבריו כאילו הם דברי חייג'. ונראה שדברי חייג' בפירושו פאן שרמזו לאותיות הנחז פונתו למה שכתב על החבאתה, ולא על נפלאתה. ובנוגע לפירוש, אף ר"י בן ג'נאח, הרקמה מהדורת וילנסקי עמ' צז—צח, מבאר, שנפלאתה והחבאתה יש בהן ת"ו שהומרה מה"א, ונוספה בהן ה"א לנקבה. ובעמ' רפא אמר: "וכבר חסרו יוד הפעיל באמרם כי החבאתה את המלאכים היה משפטו החביאה וחסרו היוד להקל ונשאר החבאה והפכו ההא תו... ואחר כך הוסיפו הא שנית לנקבה כאשר עשו בנפלאתה". ורמז לכך בשרשים שרש חבא⁷.

ב, ד. אשר קברו. אמר אבן זכריא יחיי, אשר במקום הזה הגדת הנושא⁸. ורמזו למקום הזה בנתף ליחזקאל יא, טו. ועיין בהקדמה עמ' [14].
ג, יב. תחתו לאמר. ופירושו⁹ אבן זכריא יחיי ואמר, כלומר תחת איש בשת, במובן משועבד לו. ודומה לו תחת אישך (במדבר ה, כ). [ורמז¹⁰ באמרו למי ארץ

3. בדיוק: מבעלי. "מלשון הא", יש להוסיף [התיו מוחלפת מן למ"ד הפועל], כלומר מן הה"א.

4. הקפתי חיבות אלה, שהן הוספת ב"ג ואינן במקור.

5. בדיוק: אבל החבאתה למ"ד הפועל נמצא קבועה בו, מבוטאת בה"א.

6. בדיוק: ולא אדע לתיו עניין (טעם) ועל כן אמרתי שהוא אינו רגיל ויוצא מן הפלל. וה' יודע.

7. ועיין רד"ק, מכלול, מהדורת ריטטענבערג דף קי ע"א.

8. בלשון תרגום ר' יהודה בן תבון, הרקמה לריב"ג עמ' נג: הגדת המוחל בו.

9. הוא מביא קודם לכן פירושים אחרים.

10. הקפתי את כל הבא אחר כך, משום שספק הוא בידי אם הם דברי חייג'.

אל ארץ-ישראל, כלומר למי הארץ, ומי ראוי לו לשלוט בה אלא אתה, והוא כמו דבר שמואל לשאול: ולמי כל חמדת ישראל (שמו"א ט, כ).

ג. כה. ולדעת את מוצאך ואת מבואך, ואמר אבו זכריא יחיי גם כן: לשון מוצאך שם מוצא כמו מודע (רות ב, א) מורד (יהושע ז, ה) מולד (אין במקרא, אלא בהקשה: מולדת) הם שמות הפעלים אשר הפ"א שלהם יו"ד. ואמנם מובאך הרי יצא מן הידוע, כי השם ממנו הוא מְבוא, כמו מזון (פראשית מה, כג), מדון (ירמיה טז, י) מרור (במקרא ברבים בלבד, שמות יב, ח), מן הפעלים אשר העי"ן שלהם אות נח. וההיקש בו מְבוא, ומשום כך הפתיב הוא מְבואך על פי העיקר, והקרי מובאך כדי לשתפו עם מוצאך.

ויש באותיות הנוח סוף שורש "בוא" אריכות בזה העניין, והדוגמאות הן אחרות. וכדאי להביא את המקור ואת התרגומים. כי אף כאן תמצא הסופות ב"ג בתרגומו. המקור: "וקאלוא פי אלסס מְבוא ומְבוא. את מוצאך ואת מובאך, ומוצאיו ומובאיו ואלאצל מְבוא מתל אצחאבה מצור מקור מנוס מנוח וקד יגווי" אן יקול אן מובא מחמול עלי לפט מוצא אלדי קבלה עלי טריק אלאשתראך למא אשתרך מע מוצא קיל עלי לפטה ותרך אליקאס פיה".

תרגום ב"ג: "ואמר בשם [הפועל] מְבוא ומובא, את מוצאך ואת מובאך ומשפטו להיות מְבוא כחבריו, מקור (משלי כה, כו) מגור (ירמיה כ, ג) מנוס (עמוס ב, יא) מנוח (בראשית ח, ט), ויתכן¹¹ לאמר כי מובא נהגו בו מנהג מוצא להזדוג עמו ולדבר בו כלשונו ולא השגיחו על עקרו [מפני כי מוצא מעקר יצא ומשקלו מפעל וו מוצא עומדת במקום פא מפעל ושין משפט אך מובא הנלוה אליו לא הוא כן כי אין הפעל העובר ממנו יבא כמו יצא כי אם בא כמו קם, על כן היה ראוי להיות מְבוא כמו ויביאנו במבוא (יחזקאל מו, יט) מְבואך (יחזקאל מג, יא) כמו מקומך]."

המשהו את המקור לתרגום רמ"ג רואה כמה הרחיב רמ"ג את לשון חיוג' והכניס בו הרבה משלו והקפתי בסוגריים מרופעים את שנראה בפירוש כהוספה. "ולא השגיחו על עקרו" הוא תרגום המקור, שלשונו בדיוק הוא: והניח ההיקש בו. ולשון ראב"ע בתרגומו: "ואמרו בשם מְבוא ומְבוא את מוצאך ואת מובאך, ומוצאיו ומובאיו, והשרש מְבוא כמו חבריו מקור מנוח ויתכן שאומר כי מלת מְבוא דרפה אחר מלת מוצא שיש לפניו להראות לה במשקל, והנה דובר על משקל המבטא ועזרו המנהג".

יש כאן כמה שיבושים. ותחילה יש להעיר: "והשרש" הוא לשונו הרגיל של ראב"ע בתרגום "אצל" במקור (עיינן מה שכתבתי בקרית ספר שנה נא עמ' 688). והשמיט ראב"ע דוגמאות למבוא, כשם שהשמיט רמ"ג את הדוגמא מצור (דברים כ, יט); שאומר, אולי צ"ל שיאמר. במקור: יקול. "ועזרו המנהג", צריך לומר: ועזבו המנהג, [וכן לנכון בכ"י רומי] ויש כאן קיצור לשון.

11. כאן פתב דרך הצעה ובנתף דרך ודאי.

12. השלם: ומוצאיו ומובאיו (יחזקאל מג, יא).

על כל פנים יש כאן בנתף הוספה על מה שאמר חיוג' באותיות הנוח: הוא מפרש כאן את הפתיב ואת הקרי, ועוד שפאן ה ח ל י ט במה שבאותיות הנוח היה הצעה בלבד. עיין הערה 11. ריב"ג, הרקמה עמ' שמב מביא את דעתו של חיוג' ע"ש, ובמבואו עמ' כג, בס"ס.

ג, ל. הרגו לאבנר. אמר אבו זכריא יחיי, בדברי הפתיב הרגו לאבנר. מצאתי דוגמת הלמ"ד דין האלו במקומות אחרים יקשרו בה הפועל אל הפועל כמו שיקשרו הפועל אל הסמוך אליו בבי"ת הנוספת, כמו הרי בגלכוע (שמו"ב א, כא) השכוני באהלים (שופטים ח, יא), וכך הרגו לאבנר הנונה הרגו את אבנר, ודומה לו ויקם נבזור אדן לירמיהו¹³ רצה לומר את ירמיהו¹⁴ ויהרגו שניהם את אבנר, יואב במעשה ואבישי בהנהלה ובעצה.

ה, ב. והמבי, ואמנם והמבי אמר אבו זכריא יחיי, שהעיקר בו שייפתב באל"ף אלא משום ששני הנחים המזדמנים במבטא להיות נח אחד, נכתב על פי המבטא פנח אחד והוא היו"ד והסתפקו בו זולת האחר¹⁵. ואין באותיות הנוח דבר על השמטה זאת.

ו, ד. וישאָהוּ מבית אבינדב אשר בגבעה עם ארזן האלהים. אמר אבו זכריא יחיי, שהפסוק השני יש בו דיבור נסתר, כאילו אמר ו י ל כ ו עם ארזן האלהים¹⁶. ו, ו. ויאחז בו. כאן אמר ויאחז בו ושם¹⁷ אמר ויאחזו בדלתות השער, אמר אבו זכריא יחיי הם שני לשונות, ומי שאמר ויאחז נהג בו בדרך הנכונה כמו שרגיל להשתמש, ומי שאמר ויאחז הלך בו במה שנשתנה הפועל הנוח כמו ויאמר ויאכל על פי מה שהזכרתי בספר אותיות הנוח¹⁸.

אף כאן, כמו בנפלאה, לעיל א כג, רמז לספרו. ועיין הקדמה [עמ' 31]. ז, כג. אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. ואמר: "גוים ואלהיו" אמר ו¹⁹ שהוא רמז בזה למה שהוריש שבעה גוים ואלהיהם מלפני ישראל, וכמו שאמר בתורה ונשל גוים רבים מפניך (דברים ז, א). וטוב מזה אמר אבו זכריא יחיי, שאמר גוים ואלהיו קשור במה שאמר לפניו אשר פדית לך ממצרים, ואמר "גוים" במקום

13. אין פסוק כזה. ויירמיה מ, ב: ויקח רב ט בחים לירמיה. ושם פירש חיוג' בפחאב אלנתף, שהלמ"ד היא פלמ"ד הרגו לאבנר. ע"ש.

14. וכן ריב"ג, הרקמה עמ' מט-נ, וע"ש עמ' רו.

15. כיוצא בו כתב באלנתף למל"א כא, כא: הגני מבי עליך: יכתב הו"א מבי בלא אלף עלי אללפט לאן אלסאכנין אללינין פי אללפט סאכן ואחד.

16. ר"י ב"ר שמואל הביא כאן את דברי ר"י בן ג'נאח בשרשים שורש "עם" (עמ' 373), שהפונה את ארזן האלהים עיין שם. וכן הרקמה עמ' קכ.

17. שופטים טז, ג. בדלתות שער העיר.

18. שורש "אחז" דיבר על שתי הצורות נאחז, ונאחז "ונאחזו בתוככם" (במדבר לב, ל), ולא על הכתובים שדיבר עליהם כאן. אם כן יש כאן משום הרחבה ותוספת על אותיות הנוח.

19. כך מפרש אף ריב"ג, הרקמה עמ' רע. ועיין רד"ק במקום.

אמר "ממצרים", שיספיק לו באומר גויים, וכאילו אמר אשר פדית לך מגויים ומאלהיו, רצה לומר מגוי מצרים ואלהיהם, וכמו שאמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים וגו' (שמות יב, יב).

ח, ב. ויקח את מואב וימדם בחבל. ואמר אבו זכריא יחיי וימדם וימדד מפעלי הפפל מן הפועל הכבד והוא מַדד ואילו היה מן מַדד היה אומר וימדם כמו ויחנם או וימדם כמו ויהם, וכיצא בו וימדד (שמו' ב ח, ב) ואילו היה מן מַדד היה אומר וימדד כמו ויטב (שופטים יא, יח). והוא לפי זה מן מַדד.

יש כאן הרחבת ביאור על מה שכתב באותיות הפפל שורש מדד.

ח, יח. והפכתי והפלתי. ואמר אבו זכריא יחיי, אמרו²⁰, שהם רומי הקשת, ותואר עבדים נכרים. ואין הם בעלי המסורת, כמו שחשבו בני אדם²¹ לאמרו אח"כ ובניהו בן יהודע והפכתי והפלתי²². והוא מאמר התרגום בו: ובניהו בר יהודע ממנא על קשתיא ועל קלניא (קלעיא) [ואפשר שיהיו מן אחד העמים, כמו שאמר הוי יושבי חבל הים גוי פרתים²³ (צפניה ב, ה), ואפשר שיהיו מן ישראל מן משפחה ידועה ביהודה, לאמרו אנחנו פשטנו נגב הכרתי ועל אשר ליהודה וגו' (שמו"א ל יד), ואמר עוד ב[זמן] בריחת דוד מן אבשלום, וכל עבדיו עוברים על ידו וכל הכרתי וכל הפלתי וכל הגתים (שמו"ב טו, יח). והקרוב (שהיו עבדים).

כל המוקף, נראה לי שהוא מדברי ר' יצחק בר"ש, ולא מדברי חיוג'.

לכאורה תמוה, שהרי מן הכתוב "נגב הכרתי ועל אשר ליהודה"²⁴, משמע ש א י נ ס מן יהודה; ובאמת הוכיח מזה ר' יונה בן ג'נאח בשרשים, שהם משפחה ש ל א מן ישראל. ואולי צ"ל כאן: ג י ר מן ישראל.

י, יז. ויבא חלאמה. אמר בו אבו זכריא יחיי, האלף להגייה (רד"ק: למשך) כמו אל"ף "וקאם שאון בעמיק" (הושע י, יד). וכמו אל"ף "ואחד ראש" (שמו' ב' יב, א,

20. רגיל אצלו, עיין הקדמה עמ' [25].

21. ועיין דעת חז"ל, ברכות ד, ע"א: "הכרתי שכורות דבריהם. פלתי שמופלאים בדבריהם".

22. רצה לומר, שמפאן ראה שהם היו אנשי צבא, כי הזכיר את בניהו בן יהודע עמהם. אבל חז"ל, בברכות שם, אמרו שבניהו בן יהודע היה (אב בית דין) בסנהדרין, ומביאים את הפסוק "ובניהו בן יהודע על הכרתי ועל הפלתי". ועיין שם בתוספות.

23. ועיין ריב"ג, שרשים שורש "כרת". אף אלפאסי, אגרון ח"ב עמ' 131, מפרש שהם אנשים שנצטרפו אל דוד, וכמו שאומרים בערבית "פלאן מוקטע אלי פלאן" (= פלוני מוכרת אל פלוני), ועיין שם פירוש באריכות. הפלא הוא שר"י ב"ר שמואל אינו מביא כלל את פירוש של בן ג'נאח (והוא רגיל על לשון תמיד). בשם ר' יהודה (= בן בלעם) הוא מביא פירוש ה ע נ י ין כמו בן ג'נאח, בלי להזכיר שמו. ובשם "מפרשים" (=מפרסין) הוא מביא שהם הקלעים (ובשם מפרשים אחרים מביא ריב"ש שהם הסמוכים על שולחן דוד מלשון "ויכרה להם כרה" [מל"ב ו, כג] או מן "ואכרה לי" [הושע ג, ב]).

24. ריב"ג מביא ראה מן הפסוק הזה, שלא היו מבית ישראל, שהרי אמר אחר כך: "השלל הגדול אשר לקחו מארץ פלשתים ומארץ יהודה" (שמו"א ל, טז)!

עיין לקמן לפסוק זה) שהוא עי"ן הפועל, וכיוצא בו אף אמרו לפני כן "לעת צאת המלאכים" (לקמן יא, א), האל"ף להגייה. והוא קרי המלאכים²⁵. וכתוב בתוספת אלף נחה, והפונה בו אחת.

יא, כד. ויראו אתו המוראים אל עבדך. אמר אבן זכריא יחיי, האל"ף היא השורש והניח אותה, להקל. ונכתב על פי עיקרה והונח המבטא. או שיהא הפתיב לשון בני אדם מהם שהשתמשו על פי העיקר בהנעת האל"ף ואמרו ויראו המוראים. והקרי לשון אחר, מבעלי הה"א וירו המורים²⁶. פמו שביא רתי בספר אותיות הנוח. ועשו לשון אחד כתיב והשני קרי (זאת) שמירה להם ונטירה פדי שלא יפול דבר משתי המסורות²⁷.

אף כאן הוא מציין לאותיות הנוח, עיין בהקדמה עמ' [24].
יב, א. והאחד ראש. אמר אבן זכריא יחיי, בא השם הזה בהיראות אם הקריאה הנחה, והוא האל"ף בתיבה ראש. פמו שבא ב"וקם שאון בעמיק" (הוש' י, ד), ואילו שתי התיבות מן הפועל אשר העי"ן שלו אות נחה.
עיין לעיל יז. וספק אם הפול הוא מלשוננו של חיוג'. ועיין באותיות הנוח²⁸ (עמ' 8 במקור, ב"ג 6; ראב"ע 21)²⁹.

יב, לא. וישם במגרה. ואמר אבן זכריא יחיי, ש מגרה נגזר מן מוריגים (שמות כד, כב), שהם (בערבית) אלמוראג' אשר יידוש בהם המזון והוא הפוך ממנה, פלומר מן אמרו למורג חרוץ (ישעיה מא, טו).

והנה בבעלי הפל שורש גרר אמר חיוג': "מגוררות במגרה, אצלה מגרה באלתשדיד לולא אלרא". ב"ג: "מגוררות במגרה (מל"א ז, ט) עקר ריש מגרה להדגש [כמו ת' מחתה (תהלים פט, יא) ומגנה (איכה ג, סה)], אלא שאינה מקבלת דגש".
מה שהקפתי בסוגריים אינו מלשון חיוג', אלא מהוספות ב"ג.

בראב"ע בקיצור: שרשו מגרה ולולה הריש [היה נדגש, כצ"ל].
והפירוש משונה. כי מה עניין מגרה אל מורג? ולא עוד, אלא שסותר דברי עצמו באותיות הפל, שכתב ששורשו גרה. ולנכון אומר ר' יצחק בר' שמואל, שהפירוש הראשון שהביא, היינו משור וכתרגום במקום: במסרין, הוא הנכון.
יב, לא. והעביר אותם במלכן. ודע שבמלפן הוא קרי פך פבי"ת, וכתוב במלפן³⁰

25. צ"ל: המלכים. ולעניין — עיין עוד הרקמה עמ' קה.

26. פמו בשמו"א יא, כד.

27. רגיל אצלו ביאור זה לקרי ולפתיב. לעיל עמ' [24] ולקמן בסוף המאמר.

28. עיין לעיל הערה 25, ועוד ברקמה עמ' לו-לו.

29. יש לציין ט"ס בספרים: במקור מהדורת יסטרוב שורש "ריש" — עושה כף רמיה (משלי י, ד), "אחד קש" בכתוב חסר. בתרגום ראב"ע הביא פסוק אחד בלבד: ואחד רש, (ואף שם בכתוב חסר). ובתרגום ב"ג בלבד כתוב הפול פהלכה. וכבר מסרה המסורה שלושה פסוקים שנכתב בהם ראש (השלישי הוא פבשות האיש הראש. שמו"ב יב, ד).

30. בטעות, כתיב: במלבן!

בכ"ף. אמר בו אבו זכריא יחיי, שעשה בהם כך על הבימות הגבוהות מקומות תפארתם; ומלכם. נגזר מן ערי הממלכה (יהושע י ב), ומשום כך תרגמו יונתן בן עוזיאל: גרר יתהון בשוקיא [ואצלי הוא, שאין הבדל בעניין בין מלכן ובין מלכן]. ופירוש הפול תבנית הלבנים ופונת הקרי והפתיב אחד. ואולם הורנו הכתיב, שהכ"ף מתחלפת בבית, והלשון מרשה זאת, כמו כי פארבע רוחות השמים (זכריה ב, י) אשר פירושו בארבע, וכמו פאשר ילכו אפרש עליהם (הושע ז, יב) רצה לומר פאשר ילכו, בבית. פלומר פאשר ילכו ובאשר נסעו וכמו פרוח קדים (ירמיה יח, יז) אשר רצה לומר פרוח קדים וכו'.

המוקף הוא מלשוננו של ר' יצחק ב"ר שמואל. וריב"ג, הרקמה עמ' קי מביא פארבע רוחות, פרוח קדים וכאשר ילכו לדוגמה להמרת כ"ף מן הבי"ת, ומוסיף שם עוד. ונראה שריב"ש לקח הפול משם.

יג, ה. שכב על משכבך והתחל. ואמר אבו זכריא יחיי משפט (ו הוא): והתחלה. וכן ויתחל (פסוק ו), רצה לומר ויתחלה. כמו ויתגל (בראשית ט, כא) אשר הוא חסר, ועיקרו: ויתגלה.

עיי' אותיות הנוח שורש "גלה" ובשורש "חלה" (בתרגום ב"ג, תרגום ראב"ע חסר בדפוס): שכב על מטתך והתחל, וישכב אמנון ויתחל [משפטם להיות והתחלה ויתחלה]. המוקף — אין במקור, עמ' 181.

יג, ח. ותלוש. אמר אבו זכריא יחיי, כתב ותלוש על פי המשפט (השורש). רצה לומר הראות עי"ן הפועל כמו ותקם (בראשית יט, לה) ותשב (שם ח, ט) אשר משפטם ותקום ותשוב.

באותיות הנוח שורש "לוש" לא הביא את הפסוק הזה. וממילא לא ביאר את הכתיב פאן. נמצא שהוסיף פאן על הספר הקודם.

יג, כו. ולא ילך נא אתנו אמנון אחי. אמר אבו זכריא יחיי, התיבה הזאת (ולא) ישתמשו בה העברים בענין התנאי, כמו אלא³² ואם לא. וכתיבה הזאת אף אמרו ולא יתן נא לעבדך משא צמד פרדים אדמה (מל"ב ה, יז). ואמר ולא ילך נא אתנו אמנון אחי, יוכיח הדיבור הזה, שאמנון אחי לא נכנס באמרו ויקרא (אבשלום) לכל בני המלך (שמו"ב יג, כג).

יג, כט. וירכבו איש על פרדו. אמר וירכבו איש על פרדו וינסו, כך פתוב אצלנו בספרים הנכונים: וירכבו, ואבו זכריא יחיי קראהו וירכבו, ואני חושש שמקצת הנוסחים הטעהו³⁴. ואמר (חיוג') בא וירכבו מחוץ להיקש³⁵, והיה המשפט בו:

31. ריב"ג שרשים: שרפם בכבשן הלבנים. אלפאסי: או במקום עשית הלבנים. או בשוק הסוחרים וכו'. ומביא נוסח התרגום: ואכריז עליהן בשוקא.

32. בלשון הערבית.

33. ריב"ג מביא ב"הרקמה", מהדורת וילנסקי עמ' סה, דוגמאות רבות לו"ין כאלה. והביא אף את "ולא", וב"למע" עמ' 51 שו" 22: פאלא.

33. נכפל בטעות סופר. 34. לא נמצאו ספרים כאלו! 35. שאין דומה לו.

וירָכְבוּ כִּי הַמּוֹבֵן בַּפּוֹעֵל זֶה קָל לֹא מִתְעַבֵּר. וַיִּיתְכֵּן שֶׁאִמֵּר וִירְפִּיבּוּ בַּמּוֹבֵן שֶׁהִנְעִירִים וְהַעֲבָדִים הֵם יִשְׁאוּם עַל בַּהֲמוֹת הַמִּשָּׁא כְּדִי שִׁמְלֹט כָּל אֶחָד אֶת אֲדוֹנָו כִּי נִתְעַלְפוּ בַּשְּׂתִייה וְלֹא הָיָה לָהֶם כּוֹחַ שִׁמְלֹטוֹ אֶת נַפְשָׁם. וַיֵּצֵא (וִירְפִּיבּוּ) בְּדֶרֶךְ וִירְכָב אֹתוֹ בַּמְּרַכְבַּת הַמִּשְׁנָה (בְּרֵאשִׁית מֵא, מֵג) וְג' ³⁶ מִן הַפּוֹעֵל הַמִּתְעַבֵּר אֶל הַמְּפּוֹעֵל.

יג, לט. כִּי נָחָם עַל אֲמָנוֹן. אִמֵּר אָבּוֹ זְכָרִיא יְחִי, כִּי נָחָם הוּא בַּפֶּתַח כִּי הוּא נִפְעַל (עֲבַר), וְאִילּוֹ הָיָה נִפְעַל עֹמֵד הָיָה (הַנִּיקוּד) קִמֵּץ. כְּמוֹ וְהָעֵם נָחָם לְבִנְיָמִן (שׁוֹפְטִים כֹּא, טו). וּפִירוּשׁ כִּי נָחָם עַל אֲמָנוֹן אֵינוֹ כְּפִירוּשׁ וְהָעֵם נָחָם לְבִנְיָמִן, כִּי הוּא נִגְזֹר מִן פִּירוּשׁ כִּי נִחְמָתִי (בְּרֵאשִׁית ו, ז) וְג' וְכֵן אָדָם וַיִּתְנַחֵם (בַּמִּדְבָּר כג, יט) וְג'. וּפִירוּשׁ כִּי נָחָם עַל אֲמָנוֹן מִן וִינָחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ (בְּרֵאשִׁית כד, סז), וִינָחֵם אֹתָם (שָׁם נ, כֹּא) וְג'. וְשׁוֹרְשָׁם אֶחָד כְּלוֹמֵר נָחָם. וְהֵבֵן.

יד, ו. וַיִּפֹּל הָאֶחָד אֶת הָאֶחָד. אִמֵּר אָבּוֹ זְכָרִיא יְחִי, אֶת הָאֶחָד תְּמוּרַת הו"ו אֲשֶׁר בּוֹ י פ ו. דּוֹמָה לוֹ וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד (שְׁמוֹת ב, ו). שֶׁאֵת הַיֶּלֶד תְּמוּרָה מִן הו"ו אֲשֶׁר בּוֹ תִּרְאֶהוּ.

[וְזוֹלָתָם הִרְבֵּה שִׁילְכוּ עַל פִּי הַמּוֹבֵן הַזֶּה, כְּמוֹ יְבִיאָה אֶת תְּרוּמַת יִי (שְׁמוֹת לה, ה). מֵאֲכִילִם אֶת הָעָם הַזֶּה לַעֲנָה (יִרְמְיָה ט, יד) וְאֵת הָעָם הַזֶּה תְּמוּרָה מִן הַמ"ם אֲשֶׁר בַּמֵּאכִילִם, וְכֵן אֶת תְּרוּמַת יִי תְּמוּרָה מִן הַה"א אֲשֶׁר בִּיבִיאָה].

הַקִּפְתִּי אֶת שְׁנֵרָא לִי שֶׁאֵינוֹ מִלְשׁוֹן חִיוֵג', וְאִילּוֹ אֵין צָרִיךְ לְהַקְיִפוֹ. רִיב"ג, הַרְקָמָה עַמ' קכ: בֵּין הַפְּסוּקִים מֵה שֶׁאִמֵּר בּוֹ הַנִּרְאָה מִהֶנְסֹתֵר (כְּלוֹמֵר הַפִּינְיִי בֹא קֹדֶם לָשֵׁם שֶׁהוּא מְכַנֶּה אוֹתוֹ [הַעֲרָה 5]): וַיִּפֹּל הָאֶחָד אֶת הָאֶחָד. וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד] וְעִיֵּן שָׁם עַמ' רִי"א — רִיב"ג ³⁷.

יד, יא. מִהֶרְבִּית גּוֹאֵל הָרֵם לִשְׁחַת. אִמֵּר אָבּוֹ זְכָרִיא יְחִי, מִהֶרְבִּית ³⁸ מִן הַפּוֹעֵל אֲשֶׁר הַלִּמ"ד שְׁלוֹ הָיָה אוֹת נָחָה, כְּלוֹמֵר רְבֵה, רִבִּיתִי (תְּהִלִּים מד, יג). אָרְבָּה (אֵין בַּמִּקְרָא, וְרִגִּיל אֲצִלוֹ) וְהַמִּקְוֹר, הִרְבָּה אֲרֵבָה (בְּרֵאשִׁית ג, טז), וְהָיָה הָאֲפֹן הַנִּכּוֹן (הַמִּשְׁפָּט הַנִּכּוֹן) לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ: הַרְפָּה, כְּמוֹ הִזְנָה הִזְנוּ (הוֹשַׁע ד, יח) וְהַתִּיבָה הַזֹּאת הַרְפָּה מִהֶרְבִּית מְקוּרֹת נִדְרִירִים אֵינִי חוֹשֵׁב שֶׁיֵּשׁ דּוֹמָה לָהֶם בַּפְּעִלִּים אֲשֶׁר הַלִּמ"ד שְׁלָהֶם אוֹת נָחָה אֲלֹא הִזְנָה הִזְנוּ. [וְאִמֵּר הַתִּרְגוּם בִּיזְכֹּר נֹא הַמֶּלֶךְ, וּבַהֲרַבְתּ וְג': יִדְכֹּר כַּעַן מִלְכָּא מֵה דְכַתִּי בַּסֵּפֶר אוֹרִיתָא דִּיֵּי אֱלֹהֵךְ בְּדִיל לֹאֲסַגָּא אוֹרְחָא קִדְם גָּאֵל דְּמֵא לְחַבְלָא].

הַקִּפְתִּי, מִשּׁוּם שֶׁאִפְשֵׁר שֶׁאֵינוֹ לִשׁוֹן חִיוֵג'. בְּאוֹתִיוֹת הַנּוֹחַ שׁוֹרֵשׁ "רְבֵה" הִבִּיא חִיוֵג' דּוּגְמוֹת שׁוֹנוֹת מִשּׁוֹרֵשׁ זֶה, אֲבָל לֹא דִיפֵּר עַל צוּרַת הַמִּקְוֹר. וְכֵאֵן הוֹסִיפִי. יד, כ. לְבַעֲבוֹר סִבֵּב אֶת פְּנֵי הַדְּבַר. אִמֵּר אָבּוֹ זְכָרִיא יְחִי, בַּעֲנִיֵּן סִבֵּב, הוּא מְקוֹר

36. יָכוֹל הָיָה לְהִבְיֵא "וִירְכְּבוּ אוֹתוֹ בְּרַכְבּוֹ" (מִל"ב י, טז).

37. בַּעֲמֹד רִיב אִמֵּר רִיב"ג, שִׁיִּתְכֵּן שֶׁתְּהִיָּה ו"ו וִיכֹל תְּמוּרַת ה"א. כְּמוֹ וַיִּשְׁנֵן אֶת טַעְמוֹ (שְׁמו"א כֹּא, יד) כִּי הָרָאוּ בּו"ו "וַיִּשְׁנֵן" שֶׁתְּהִיָּה תְּמוּרַת ה"א, כִּאִילּוֹ אִמֵּר וַיִּשְׁנָה אֶת טַעְמוֹ (וַע"ש הַעֲרוֹת). וְעִיֵּן עוֹד ס' הַשְּׂרָשִׁים שׁוֹרֵשׁ עַם.

38. לְפִי הַקְרִי.

זר נדיר לא הזכרנוהו בספר בעלי הפל בשער בניין "סבב". ואומר, הוא מקור סבב יסבב סבב, ודומה לו רגן רגן רגן ורגנו ואולם תיבת "סבב" הרי לא הגיע אלינו מן הפועל הכבד, רצה לומר סבב חוץ מן התיבה הזאת בלבד. (ויש אומרים פי הייתה סבה (מל"א יב, טו) מן הבניין הכבד, והוא מאמר קרוב מושאל).

למל"א, אמר חיוג' (קוק' עמ' 5): מן סבב [מתל דבה] מן דבב. ובבעלי הפל שורש "סבב" הביא מל"א הנ"ל, וכתב: "וכבד אחר סבב סבבתי לבעבור סבב (תרגום ראב"ע, ב"ג: ופועל כבד וכו'). ושם לא אמר שהוא מקור אלא "פועל". ועיין שרשים לא"ג שם סידר את החומר של חיוג' בבעלי הפל לפי עניינם, והוסיף עליו ("בשרש הזה שני עניינים שונים זה מזה, וכבר זכרם ר' יהודה מעורבבים בספרו ושלל כסדר, וראיתי לשום כל אחד במקומו המיוחד לו בעבור מה שיש בזה מן התועלת" וכו'). ומסיים: "ואלה כלם מעורבות ומעורבות בספרו כמנהגו". הקפתי "ויש אומרים" וכו', כי אפשר שאינו מלשון חיוג'. בבעלי הפל אין ניכר מהי דעתו ב"היתה סבה".

טו, ז. ויהי מקץ ארבעים שנה. ואמר אבן זכריא יחיי, והקרוב אצלי שהתאריך הזה הוא לחיי אבשלום. שאבשלום היה בזמן הזה גדול ולו שלושה בנים ובת אחת, והוא מן הנולדים בחברון. ואינו רחוק שתהיינה שנותיו ארבעים שנה. וכן ויהי בשלושים שנה (ראש ספר יחזקאל), הוא לחיי יחזקאל³⁹, וכוה כל תאריך שלא נזכר בו נשוא התאריך הרי הוא לחיי זה האדם הנזכר⁴⁰.

יז, ג. ואשיבה כל העם אליך פשוב הפל האיש אשר אתה מבקש וכל העם שלום. ופירשו אבן זכריא יחיי, ואשיב אליך העם אחר שיברחו הפול מדוד, שהרי אתה מבקש אדם אחד. ויהיה "האיש אשר אתה מבקש" נושא והגדה⁴¹ וכל העם שלום. יז, יא. כי יעצתי האסף יאסף אליך כל ישראל. אמר אבן זכריא יחיי, המקור הזה כלומר האסף, בא עם יאסף להשתתפותו עמו. והיה משפט השימוש בו יאסף יאסף. פמו הפקרת תכרת (במדבר טו, לא) וכמו הפקד ייפקד (מל"א כ, לט), ויצא מן הכלל במקורות האלו פמו שיצא מן הכלל יאכל יאכל (ויקרא ז, יח), הדגש כי הם מן נפעל נאסף נאכל. ואני חושב שפמותרם האדרש אדרש.

באותיות הנוח שורש "אסף" לא דיבר חיוג' על המקור. וכאן הוסיף! ובשרשים לא"ג שורש "אסף", ציין למה שאמר בספר התוספת (אלמסתלחק עמ' 18). הרקמה עמ' קפו הביא את המקור האסף בין המקורות אשר משקלם הפעול.

יז, כ. עברו מיכל המים. ואמר אבן זכריא יחיי, מיכל המים, יש אומרים שהוא מן הפועל אשר העיין שלו אות נחה כלומר יכיל, וכל בשליש (ישעיה מ, יב), והוא רחוק. כי לא מצאתי אלו הפעלים במשקל מיכל כל עיקר, אלא מיטב, אשר הוא מן יטב ולא מן טוב.

39. ועיין שם בתרגום ובספר רב נסים גאון עמ' 360.

40. בכתאב אל נתח בראש ספר יחזקאל אין זכר לזה. ועיין ראב"ע לשמות יב, מ.

41. עיין בנוספות לירמיה לח, יט.

המפרשים התחבטו בפירוש התיבה, עיין למשל מילון בן יהודה בערכו. ויש לציין, שדוד אלפאסי באגרון מפרש: גאזו מלאצה אלמא: עברו מעברת המים! ואף פירוש זה אינו אלא לפי העניין. יח. ח. וירב היער לאכל בעם, אמר אבו זכריא יחיי, שוירב מן הבניין הפכד ב"רבה", כלומר הרבה, כמו וירב בבית יהודה (איכה, ב.ה). ויש בו דיבור נסתר: או חיות, או זולת זה.

באותיות הנוח לא הביא את הפסוק הזה וירב בבית יהודה⁴².

יט. א. מי יתן מותי אני תחתך. אמר אבו זכריא יחיי, אלו המקורים אשר העיין שלהם אות נחה אפשר שייאמר המקור מהם מות ומות, כמו שוב ושוב, וקום וקום. מותי מותי שובי ושובי קומי וקומי. ודוד שהיה מבקש המות במקום אבשלום, והוא פורק עול, נמנע שיבקש דויד (דבר) זה. ואולם התפון: טוב לי שיהא יום מותי לפני יום מותך פמנהג העולם ולא אטעם (טעם) אבדתך, כדי שתהא עובד לה' ולא תהא מזרד⁴³. [ותחת הדיבור הזה אתה מרדת בה' ושכלתיך וגורלך לעונש העולם הבא ובכיו' ואכלו עליו היה משום שהוא נהרג ושכל אותו וסוף עניינו לעונש. ועוד שלא נקבר אצלו שיהא יכול לבקר קברו, והיתה הפונה שיהא צמוד אליו בחיותו כדי שישוב בתשובה ואם ייהרג אחר כך כבר יינצל מן עונש העולם הבא.] הקפתי מה שנראה לי שאינו מדברי חיוג'.

יט. יד. ולעמשא תומר. אמר אבו זכריא יחיי, הו"ו הזאת בתומר במבטא, מומרת במקום האל"ף אשר ב"אמר". ואולם באמת תמר מן התיבות אשר הפ"א שלהן אל"ף, והכתיב אל"ף והקרי ו"ו, כאמרך יאמרו תאמרו יאכלו תאכלו יאבדו תאבדו.

תומר' הובאה כדוגמה ל"פעם יפול זה האל"ף ממכתב כי נשענו שהוא עומד במבטא בהמשך מה שיש לפניו, כמו ולעמשא תמר, ואל יחשוב חושב כי זה האל"ף נופל מהמבטא כאשר הוא נופל מהמכתב כי הת"ו מעמד בהארכה, להורות על הנוח שיש לפניו והוא פ"א הפעל" (סוף הקדמתו לאותיות הנוח, עמ' 23, תרגום ראב"ע עמ' 15⁴⁴).

— ואמרו תחת יואב פירשו בו אחרי מות יואב. והוא רחוק. ויש אומרים עם יואב, כמו והיה שבעת ימים תחת אמו (ויקרא כב, כז) עם אמו (עיין שמות כב, כט: עם אמו). ויש אומרים במקום יואב.

42. בהרקמה עמ' רפח פירש "וירב עץ היער, כאשר קרה לאבשלום, או ותרב חית היער".

43. עבודה ומרי, פלשון תרגומו של רב יהודה אפן תפון לאמונות ודעות.

44. בתרגום ב"ג: "ועוד יחסירו אותה מן המכתב לפי שהיא קיימת בדבר (קרי: בדרך) להמשך האות לפניו כמו ולעמשא תמר. ואל יחשוב החושב כי האלף נפלה מן המקרא כמו שנפלה מן הכתב בעבור כי התיו מועמדת בגעיא ללמד על הו הנחה אחריה הנהפכת מאלף אמר".

[ומן התימה שיואב שלחם בשביל המלך ועשה הנפלאות יורחק, ויהא עמשא שהיה שר צבא לאבשלום במקומו. אבל מה שהניע אותו לזה ראותו פי עצמת יואב התחזקה מאוד והעז בה בדיבור, באמרו ורעה לך זאת וג', חשב המלך שיוסיף שליטתו עליו ויהא המוציא והמביא, ורצה (המלך) שישתתף עמו אחר, כדי שישפל יואב בזה, ויירגע המלך מצדו].

המוקף אינו כנראה מדברי חיוג', אלא מדברי ר"י בר"ש. אבל מה שלפניו הוא של חיוג', כי שני פירושים מתוך השלושה בפירוש 'תחת' כבר הביא הפרשן בראש הפסוק, ולמה חזר עליהם כאן? אינו אלא משום שהעתיק את כל מה שאמר חיוג'. כ.ה.⁴⁵ ויותר מן המועד. התיבה ויותר מן הוחיר [אחיר יוחיר, והפ]ועל העצמי הקל אחר אחרתי, וכמו ויותר — ויוסף מן הוסיף ויירד מן הוריד תוריד. ואפשר שיהא ויותר פועל קל כמו ויאמר ויאחו, נהפכה בו האלף ל"ו נחה כמו שעשו בתאמרו. וה' יודע.

המוסף במקור הוא על פי המובאה בפירוש ר' יצחק בר' שמואל, וזה לשונו שם: "ותצריך ויותר קאל אבו זכריא יחיי לפטה ויותר מן הוחיר אוחיר יוחיר, ומתלה ויוסף מן הוסיף אוסיף אוסיף ויורד מן הוריד אוריד יוריד, ואלפעל אלדאתי אלכפף אחר אחרתי", ואולי העתיק ריב"ש מאותיות הנוח, שכן ליחא כאן בנתף הדוגמה מיוסף. וזה לשונו בשורש אחר שם:

"ופי אלאצל נוע אכר מן אלפעל אלתקיל קלבת פיה אלאלף ואוא סאכנה והו הוחיר תוחיר יוחיר ויותר מן המועד אשר יעדו, מתל הוסיף תוסיף יוסיף ויוסף, הוריד תוריד יוריד ויורד ופי הדא אלאצל פעל כפף אחר אחרתי יאחר תאחר ואחר עד עתה מתל בחר יבחר ואבחר אלאלף מכתובה פי ואחר עד עתה הי אלף אלמתכלם ואלסאכן אלדי בינהא ובין אלחא הו פא אלפעל ואצלה ואאחר ולכנהא אסתקלוא תחריך אלאלפין. וקד ימכן אן יכון ויותר מן המועד פעאל כפיפא קלבת פיה אלאלף ואוא כמו קלבת אלף אמר ואוא פי ויאמר ואלף אחז ואוא פי ויאחו".

ובשני התרגומים:

ראב"ע

ב"ג

ובעיקר מין אחר מן הפועל הכבד נהפכה בו האלף ל"ו נחה נאמר הוחיר יוחיר ויותר מן המועד כמו הוסיף יוסיף ויוסף, הוריד יוריד ויורד. וגם מעקר זה פועל קל אחר אחרתי [בקמצות האלף כמו אהב אהבתי] יאחר ואחר עד עתה האלף למדבר בעבור נפשו, והנח הנעלם

45. המוקף לקוח מן הקטע שפרסם קוקובצוב בספרו עמ' 193 ועיין הערות, לקמן.

שְׂבִינָה לְבִין הַחֵית בִּמְקוֹם פֶּא הַפּוֹעֵל. (=היא) אֶלֶף הַמְדַּבֵּר, וְהַנּוּחַ הַנּוֹעֵלם שִׁישׁ וְהִיא רֹאוּי לֵהִיּוֹת כְּמוֹ וְאַחֲרֵי בִשְׁנֵי אֶלְפִין [ועל פי מה שהזכרתי באוהבי אהב]. וְאַחֲרֵי. וְכַבֵּד עַל הַלְשׁוֹן לֵהֲנִיעַ שְׁנֵי וַיִּתְּכֵן לֵהִיּוֹת וַיּוֹחֵר מִן הַמוֹעֵד נִגְזֹר מִגִּזְרֵת פּוֹעֵל זֶה הַקֵּל וְנִהַפְכָה בּוֹ אֶלֶף אַחֵר לִוּוֹ. כְּמוֹ שֶׁנִּהַפְכָה אֶלֶף אֲמָרוֹ וּבִיאָמֵר וְאֶלֶף אַחֲזוֹ וּבִיאָחֲזוֹ.

תְּרַגְמוֹ שֶׁל רֶאב"ע קְרוֹב יוֹתֵר לִמְקוֹר, פְּרָגִיל, וַיֵּשׁ פֶּאן ט"ס בְּסוֹף הַדִּיבּוֹר: "וַיִּתְּכֵן הִיּוֹת וְאֶחָד", צֶרֶךְ לִזְמֵר, וַיּוֹחֵר! אֲבָל יֵשׁ בּוֹ אֶף תִּיקוֹן שֶׁאֵינּוּ בִּב"ג (כְּמוֹ בַּחֵר וְכו'). בְּתִרְגוֹם ב"ג יֵשׁ הוֹסְפוֹת שֶׁהִקְפֵּית אוֹתָן בְּסוֹגְרִיִּים, וְלֹא עוֹד אֵלָּא שֶׁהוּא אֹמֵר "עַל פִּי מִה שֶׁהִזְכַּרְתִּי בְּאֹהֲבֵי אֹהֶב", שֶׁנִּרְאֶה כִּי אֵלָּא זֶה לְשׁוֹנוֹ שֶׁל חֵיג'. וַאֲיֵנוּ כֵּן, וְכַבֵּר כְּתַבְתִּי עַל זֶה בְּהַקְדָּמָה. וְעֵינִי בְּאוֹתִיּוֹת הַנּוּחַ שׁוֹרֵשׁ 'אַחֲזוֹ'. כ, ח. מִצְמַדְתָּ, כְּלוֹמֵר מִצְמַדְתָּ, מִן וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל (בְּמַדְבָּר כה, ג) וַיֵּשׁ אוֹמְרִים כְּפֹלֶה מִן צִמְד בָּקָר (שִׁמ"א יא, ז).

כ, ט. וְתַחֲזוּ. נָפַל מִן הַתִּיבָה רֹאשׁ הַשּׁוֹרֵשׁ, (מִשּׁוּם שֶׁ) קִשָּׁה עַל הַמִּבְטָא. וְכֵן הוֹבָא פִּי' רִיב"ש וַיֵּשׁ שֶׁם תּוֹסַפְתָּ: "מִתַּל לְעַמְשָׁא תוֹמְרוֹ". וְסִפֵּק אִם הוּא מִלְשׁוֹן חֵיג' אוֹ מִלְשׁוֹן הַפִּרְשָׁן. וְעֵינִי לְעִיל יט, יד. וְאוֹתִיּוֹת הַנּוּחַ שׁוֹרֵשׁ אַחֲזוֹ. וְשֵׁם יֵשׁ פִּירוּשׁ מִבּוֹאֵר לְהַתְפַּתְחוֹת הַפְּתִיב הַזֶּה, עֵינִי שֵׁם. וְהוֹסַפְתָּ רִמ"ג לֹא צוּינָה כְּהוֹגֵן, בְּמַהֲדוּרַת הַתְּרַגּוֹם.

כ, י. וְעַמְשָׁא לֹא נִשְׁמַר בַּחֲרֵב אֲשֶׁר בִּיד יוֹאֵב. בְּמוֹבָן מִן הַחֲרֵב. רִיב"ג, בְּסִפְרֵי הַרְקָמָה עִמ' פד-פה, הִבִּיא הַרְבֵּה דוֹגְמָאוֹת לְשִׁימוּשׁ בִּבְמִקְוֹם מִן וְלֹא הִבִּיא פְּסוּק זֶה שֶׁלְפָנֵינוּ.

כ, כג. וַיּוֹאֵב אֶל כָּל הַצֶּבָא יִשְׂרָאֵל. שֵׁם בִּמְקוֹם תּוֹאֵר. כא, ו. וְהוֹקְעָנוֹם לֵי. אֲמָר⁴⁶ אֲבוֹ זְכָרִיא יַחֲיִי, אֲמָר בּוֹ הַתְּרַגּוֹם וְנִצְלוּכֵינוּ. וְהוּא רַחֲוֹק. פִּי (הַפְּתִיב) אֹמֵר (ט-יא): וַיִּקְעֵם בְּהָר לִפְנֵי יֵי וַיִּפְּלוּ שִׁבְעָתָם יַחַד וְג' וְתַקַּח רִצְפָּה בַת אִיָּה אֶת הַשֶּׁקֶט וְתַטְהוּ לָהּ אֶל הַצּוֹר מִתַּחֲלַת קִצִּיר עַד נֶתֶן מַיִם עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְג' וְכַבֵּר אֲמָר ה' יִתְבַּרַךְ לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ (דְּבָרִים כא, כג), וְאֲמָר בִּיהוֹשֻׁעַ, "וְאֵת מֶלֶךְ הָעֵץ תִּלֶּה עַל הָעֵץ עַד עַת הָעֶרֶב" וְג' (יְהוֹשֻׁעַ ח, כט), וּפִירוּשׁ וְהוֹקְעָנוֹם — נִרְחִיקֵם, וְדוֹמָה לוֹ "וְהוֹקְעָ אוֹתָם לִי נִגַּד הַשֶּׁמֶשׁ" (בְּמַדְבָּר כה, ד) רִצְהָ לִזְמֵר הוֹשִׁיבֵם בִּמְקוֹם מוֹבְדֵל בִּמְקוֹם יְדוּעַ פְּדִי שִׁידְעוּ בְּנֵי אָדָם מִעֲשִׂיהֶם.

וְאֲמָרוּ שֶׁ"וְתַקַּע נִפְשֵׁי מַעֲלָה כְּאֶשֶׁר נִקְעָה נִפְשִׁי" (יִחְזָקְאֵל כג, יח) הַפּוֹל נּוֹצֵר מִן הָעֵינִין הַזֶּה בְּלִי שִׁישׁ לוֹ שׁוֹרֵשׁ (עֵינִקְר), כִּי 'וְהוֹקְעָנוֹם' 'וְהוֹקְעָ אוֹתָם' 'וַיִּקְעֵם' מִן הַפּוֹעֵל אֲשֶׁר תַּחֲלִיתוֹ יו"ד, וְאוֹלָם וְתַקַּע נִקְעָה הָרִי הֵם מִן פּוֹעֵל נִקַּע. וְהַקְרֹב שֶׁלְשׁוֹן הַהוֹקְעָה מִעֵינִין הַשְּׁלֵכָה וְהַפְּלָה וְהַטְּלָה, הֵלָּא תִּרְאֶה כִּי צִדָּד אֲמָר קוֹדֵם לָכֵן "וַיִּקְעֵם בְּהָר

46. חֶלֶק מִן הַפִּירוּשׁ הַזֶּה נִמְצָא אֶף אֲצֵל קוֹקְבָצוֹב, אֲלָא שְׁפַת־הַיֵּד לְקוּי וְחִרּוּר, וְנִפְסַק בְּתִיבָה (תַּקַּע) נִפְשׁוֹ. וְהַפּוֹל נִמְצָא בְּפִירוּשׁ רִיב"ש.

לפני ייי ויפלו שבעתם יחד". מוכיח שהעניין אחד. ואמרו 'נגד השמש' מקומם כזה, כדי שיפורסם עניינם⁴⁷.

ואמר בתורה 'נגד השמש' וכאן אמר 'לפני ייי', ורצה לומר בשניהם הפרסום. והתכוונו באמרו 'הוקענום', שיהרגום וישארו מוקעים בכללם בארץ, כי לו צולבו על העץ לא ייתכן הימצאם על העץ יותר מן יומם זה, ויקברום, כמו שאמרה התורה לא תלין וגו' וכבר מצאנו בתורה והוקע אותם וגו' ולא חידשו במה שתבעו ממנו ההוקעה ואף דויד אלמלי לא ידע שמה שתבעו הוא נכון לא היה מסכים להם בו. ויאמר אני אתן (פסוק ו).

— ו. א מ ר ב ח י ר י י , אמרו, שהם רמזו בו אל שאול שהיה בחיר ייי. והוא (הפירוש) הקרוב. ויש אומרים שהם רמזו אל דויד, ובדיבור יש (דבר) נסתר, כמי שאמר הוי בחיר ייי עשה לנו דבר זה, כמו שאמרת לנו 'מה אתם אומרים אעשה לכם' (פסוק ד').

אף התרגום והמפרשים מפרשים בחיר ה' — שאול. חז"ל פירשו, כידוע, שהוקענום הוא מיתה ממש. והשאלה ששאל על התרגום נשאלה בתלמוד (יבמות עט ע"א): "ואמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא וכו', עיין שם. וירושלמי קידושין פ"ד ה"א; סנהדרין פ"ו סוף ה"ז.

באותיות הנוח שורש 'יקע' — קיצור נמרץ, מצד הדקדוק, שיש בו הפועל הפכד בלבד.

כב, מו. ויחגרו ממסגרותם. אמר אבו זכריא יחיי, אמנם אם תהיה התיבה ויחגרו עקירה והנחה תוכיח על עניין והיפוכו, כמו ושרשך מארץ חיים (תהלים נב, ז) וחבריה, או מן לשון המשנה שקראו לפיסח 'ח י ג ר'. ריב"ג בשרשים שורש חגר: "מתרגום פסח חגירא".

כב, נא. מגדיל ישועות מלכו. אמר אבו זכריא יחיי, אולם מגדיל הרי הוא פועל כבד עובר, כמו "משפיר" (משלי יא, כו), "מאבד" (דברים ח, כ) ואולם מגדול הרי הוא שם, כמו "מזמור" "מבחור" (מל"ב ג, יט). ופירוש "מגדל" המבצר והמצודה, כמו "מגדל עז שם ייי" (משלי יח, י).

ועיין בשרשים לריב"ג שורש "גדל", על "מגדול", וכן הרקמה עמ' קנד. כג, כד. אלחנן בית לחם, אמר אבו זכריא יחיי, או שיהא פירושו מבית לחם, או שיהא שם במקום התואר וייחוס. פאילו אמר בית לחמי. כמו "אנכי האל בית אל" (בראשית לה, יג), בנה חיאל בית האלי (מל"א טז, לד). וכן הבריעה (צריך לומר: הבריעי, במדבר כו, מד) המנשה (דברים ג, יג). שם במקום תואר. בית לחם = מן בית לחם, אף ריב"ג הרקמה עמ' רפב (על השמטת "מן"). כד, י. ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם. אמר אבו זכריא יחיי, התיבה

47. נתגלגלה זכות עלי-די, שהמאמר נתפרסם עברית, ובצורה זאת, ב"תרכיץ".

"כן" נוספת במקום הזה, והעניין עומד אף בלעדיו. והשיעור: אחרי ספר את העם. ועניין ויך לב דויד אתו — הצער.

בסוף הדברים הנני מדגיש פאן פרטים שראויים להדגשה. א. דעתו של חיוג', שתנועת אתנחתא וסוף פסוק היא העיקרית, ושינוי את התנועה להקל על הדובר (לעיל עמ' [12])

ההסבר הוא חדש, ואף ב"כתאב אלנתקיט" לא הזכירו חיוג'. והנה רב סעדיה גאון בספר "צחות הלשון העברית", הקדיש שער מיוחד לשינויי התנועות, "שער התנועות", (פרסמו ש' סקזו תחילה בעברית, "תרביץ" שנה כב עמ' 174 ואילך⁴⁷ = JQR מהדו"ח 1952 עמ' 283, ועיין עליו מאמרו של בן-חיים, "לשוננו" כרך יח עמ' 87 ואילך), והזכיר שם את שינויי אתנחתא וסוף פסוק, אלא שלא פירש פמות שפירש חיוג'. ולאחר חיוג' כתב רב יונה בן ג'נאח שער מיוחד על השינויים בספר "הרקמה", מהדורת וילנסקי, עמ' רמד-ג, ולא זכר את דברי חיוג'. ואולי אף מכאן ראה, שבן ג'נאח לא ראה את אלנתף? ולאחריהם — רב יהודה הלוי, ב"כוזרי" מאמר ב אות פ אף הוא לא נתן טעם לשינויים. נמצא, שחיוג' הוא היחיד שביקש למצוא הסבר לשינויים בניקוד.

ב. בירמיה לא, לב אמר: ועל לבם אכתבנה: "פתח אלתא פי הוּא אללפט וכדלך ואשקלה לו אלקאף געל פיהא עלאמה אלפתח עלי אללפט" וכו' ובעברית = פתח הת"א במבטא הזה. וכן אשקלה לו (ירמיה לב, ט) הקו"ף עשה בה סימן הפתח על פי המבטא וכו'. דברי חיוג' מתאימים ל ק ר י א ת בן נ פ ת ל י, אבל לקריאת בן אשר הניקוד הוא אכתבנה בחטף־קמץ. ועיין "מנחת שי" במקום.

ג. למל"א יג, כח אומר חיוג': "וסאפרד ללמעפרה ואלנכרה מקאלה תשתמל עלי גמיע אנחאיהא אן שא אללה" ובעברית: ו א נ י ע ת י ד ל י י ח ד ל י ד י ע ה ו ל ס ת מ מאמר יכלול כל נטיותיהן אי"ה.

אם כן, חשב חיוג' לחבר עוד ספר על היידוע והסתם. וכל זה לא חר שפתב את ספריו הגדולים. אם זכה לחבר את הספר אם לאו — אין אנו יודעים, אבל חשובה היא פונתו לעשות כן. ולבסוף:

ד. כבר ראינו, שרוב כתאב אלנתף הוא בענייני דקדוק, ומיעוטו פרשנות. לחלק זה, היינו לפרשנות, יש לקבוע את שהובא בפירוש רב אברהם בן עזרא בכמה מקומות. פגזן ישעיה סה, יז: פי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה — "ורבי יהודה המדקדק נ"ע אמר כי טעם בריאת שמים בארץ על הפרטים" (באכר ראב"ע המדקדק, גרמנית עמ' 177; התרגום העברי עמ' 131, בשם דרנפורג. Opusculs etc. עמ' XI). וכן בתהלים קב, כז: לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך ככלם המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יכלו כלבוש תחליפם. "ורבי יהודה המדקדק הראשון שהיה בארץ מערב אמר כי הכללים שמורים לעולם והפרטים יאבדו". והנה במקום אחר,

לתהלים קד, ל, מביא ראב"ע דעה זאת בשם "חכמי תושיה": תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה: "אנשי המחקר אומרים שכל חי אחר מותו יקום וחכמי התושיה אומרי' כי הכללים שמורים והפרטים אובדים וטעם יבראון אחרים. והמבין יבין דרך האמת".

נוספות

לעמ' [6]: ותפוצותיכם. עיין "הרקמה", עמ' שמב.
לעמ' [10]: וברמז לאותיות הנוח: במל"א יד, ב: והשתנית. מן שנה שנית ישנה הכתם הטוב (איכה ד, א) וכו'; "וקד אוצחת אלעלה פי תוסט תא אלאפתעאל פי אלפעל" = וכבר הסברתי את הסיבה להיות תו ההתפעל ב ת ו ך הפועל (פלומר שינוי מקום), והפונה לשורש "יצב".

שם על "אכתבנה": ועיין קוק, עמ' 201, והרקמה, עמ' תרכז.
לעמ' [11] (ג). אף דונש בהשגותיו על רס"ג מפרש: בְּשָׁלֹם = בשלו להם, ע"ש אָרְאֵלִם (ישעיה לג, ז) א ר א ה להם (לָם = לָהֶם), עיין עמ' 18, ס' 57. ומנחם ערך אראל.

לעמ' [12], על אתנח וסו"פ: ועיין 'הרקמה' עמ' רסד הע' 10.
לעמ' [13]: לעניין "לשמיד" וכו'. באמת הדברים נמצאים באותיות הנוח, שורש מ ר ה (שם הביא לְמִרְתָּה שהוא כמו "להמרות", וכן לְשָׁמִיעַ, לְשָׁבִית, לְנַחֵם הדרך, לְצַבּוֹת לְנִפִּיל. וכיוצא בו בשורש צ ב ה).

לְמִרְתָּה אף בכתאב אלנתף לישעיה ג, ח בקיצור: להמרות. ועיין הרקמה ח"ב, עמ' תרה, ואותיות הנוח, שורש א ס ר, ואם כן יש למחוק דוגמה זאת.
ואשר לדוגמה של אָזְרָה, אפשר שרמז לאותיות הנוח, שורש ז ר ה. ואע"פ שלא פירש שם פירוש מ ב ו א ר, מפל מקום כתב את ה ד ו ג מ א ו ת של אָזְרָה ואָזְרָה.

לעמ' [14], ד"ה ומה. עיין הרקמה, עמ' שצט והע' 4.
שם, ד"ה ובנוגע: עיין הרקמה, עמ' שפה והע' 3. ולקמן בסוף המאמר.
שם ד"ה ואמנם: הוסף: ולמל"א יד, ב.

לעמ' [15], לפני ד"ה בירמיה: ובישעיה מט, ז.
שם: ובציון מפורש עוד: לישעיה מט, ז: לְבֹזָה נפש למתע(ב) גוי הו עלי מא וצפת פי וגבורתך במ[לח]מה (ישעיה ג, כ), ושמתי פקודתך שלום (שם ס, יז) אנה יריד בה וגבור[יך] ופקיד[יך], כדלך ובזה נפש יריד בה [בזוי] נפש.
ריב"ג בהרקמה, עמ' שכג-שכד, כתב: הוא מקור על דמיון קנה חכמה (משלי טז, טז), ומשפטה לבזוי נפש. ובעמ' שכח; למתעב גוי המשפט למתועב גוי "כלומר לנמאס בגוים. או על הנמאס בגוים".
ובס' תם ליחזקאל לו, ט [עמ' 202] ופחי בהרוגים, חיוג' אומר פי שורשו

"נפח", אלא שהנו"ן נופלת ונבלעת, משום שאין מרגישים בה הרבה "כמא דכרת (מ)ראא" = כמו שהזכרתי הרבה פעמים. וכן הלמ"ד, אחותה (של הנו"ן) לחולשה, תיפול ותבלע פמו לקח-יקח וכו'.

שם, ד"ה יחזקאל, על סמיכות למ"ד בי"ת ומ"ם: עיין אף ליחזקאל יג, ב: לגביאי מלבם, ולא ציין למקום אחר. אבל שם לכא, יז, מגורי אל חרב, כתב: אצאפה אלי לפט אל, כמא אצאפה אלי אללאם ואלמים ואלבא וקד דכרתהם. ועיין הרקמה, עמ' רפא והע' 4.

ליחזקאל לר, לא (עמ' 201) מרעית(י), היוד שורש התיבה והת"ו לנקה, ומתלה מחצית אצלה, כצ"ל] מחצה (= ודומה לה "מחצית" אשר שורשה "מחצה"). והן מן הפעלים אשר הלמד שלהן אות נחה ובדומה להן מן השרשים השלמים משאָרַת. "אלא אנהם כ[תירא מא] יכאתרון אלפתח פי מא קבל אל (רא ואלחא כמא דכרת, כצ"ל) פי גיר הדא אלמוצע (=אלא שהם בחרו בהרבה מקומות לנקד בפתח במה שהוא לפני [הרי"ש והחי"ת, כמו שהזכרתי (או: "חכית" = שאמרתי), כן אני משלים] במקום אחר. עיין לעיל עמ' [12] ובנוספות.

ליחזקאל לר, יב (עמ' 200): כבקרַת רועה עדרו' נפרשו ת. אפשר שנפְרָשׁוּת לשון רבות מוסב על עֲדָרו, וכדרכם לומר לשון רבים על יחיד ולשון יחיד על רבים: "עלי מא חכית פי גיר הדא אלמוצע" (= פמו שאמרתי במקום אחר); או שמוסב על צאן (ובתוך צאנו). ויהיה הפירוש פרגיל. רמז למה שאמר במלכים א' כ, טז, על "שלישם ושנים מלך עזר אתו".

ומביא שם: ויהודה וישראל אהב את דוד (שמו"א יח, טז). וכן בישעיה יט, ד: אדונים קשה. "עיין הרקמה, עמ' שכח והערת וילנסקי, עמ' תקכט. לעמ' [16] לפי ד"ה ביחזקאל, הוסף: וליחזקאל לה, ו (עמ' 201). לירמיה לא, יב. ועיין "הרקמה" עמ' תרכז.

לעמ' [17] לפני ד"ה וכן: ובירמיה לח, ו: "עלי מא עלמת מן אנהם יצוון אלסם פי מוצע אלנעת", רמז לירמיה לב, יא. לעמ' [17] בציון מפורש. וביחזקאל כא, טז: "עלי מא דכרת פוק" — הפונה לירמיה נא, נו, ועיין הרקמה, עמ' רנה. ולפרק לב, כה (עמ' 199): נתנו משכב לה — מציין: "מתל מא קלת פי הנה נתנו עליך עבوتים" — ליחזקאל ג, כה.

לעמ' [18] ובלירמ' ז: ליחזקאל טז, כט: לא שבעת והמלחת (שם שם, ד) [אל]אצל פיהמא שבְּעַת המלְחָת באסכאן אלעין ואלחא. אלא אנהם כתירא מא יכאתרון מעהמא אלפתח. וכדרך כל פְּעֻלָּת או פועלת אדא כאנת אללאם עינא או חאא פתחת עלי כלאף סאיר אחרוף שמַעַת נפשו (ירמיה ד, יט) ושרה שומעת (בראשית בח, י) בורחת (שם טז, ח) ויפתח מא קבלהא פי פועלת". ובעברית: לא שבְּעַת והמלְחָת, העיקר בהן שבְּעַת המלְחָת בה ינוח העי"ן והחי"ת, אלא שהם על פי רוב יבחרו בהם הפתח. וכזה כל פְּעֻלָּת או פועלת, כשתהיה הלמ"ד (של הפועל) עי"ן

או ח"ת, ינקדו בפתח בניגוד לשאר האותיות: שמעט נפשי (ירמיה ד, יט) ושרה שומעת (בראשית יח, י) בורחת (שם טז, ח). ובפועל — יינקד בפתח מה שלפניהן. על "בחירת הפתח" הוא מרבה לדבר בכל מקום, ולפרקים מוסיף: משום שהיא הקלה שפתינו עיין בנוספות לעמ' [15].

לעמ' [24] והערה 44: כתוב: "ב י א נ א להמא מעא", וע"פ זה תרגמתי: ב י א ו ר להם. אבל לבי אומר לי, שאפשר שט"ס כאן וצ"ל: צ י א נ ה. וכן הלשון ליחזקאל לג, יב: "ביום חטאתו לאכתלאף אלרואיתין ינעל אלואחד מן[תובא ואלא] כר מקרוא ציאנה להמא מעא אלך", וכלשון הזה אף לש"ב יא, כד. ותרגומו: ש מ י ר ה הוא להם פאחד, פלומר משום כך השאירו זכר לכל המסורות. וכיוצא בו הוא אומר אף בשורש ב ד ה, ועיין מה שפתינו ב"סיני", כך עו, עמ' קיג, ובשורש "מלה". ולמל"א טז כה: ועשה עמרי הרע "וכתב 'ועשה' ויקרא [ויעש] לילא תסקט אלרואיתין".

לעמ' [25–27]: לפירושים שלא על דרך הדקדוק יש להוסיף:

למל"א ו, לה: על המקרה;

ז, כו: ועביו טפח;

לישעיה כח, ז: וגם אלה — בני יהודה;

כט, ט: התמהמהו, השתעשעו (תבאהתוא, תלאהוא), ועיין שרשים

לריב"ג;

מז, ד: ולא אפגע אדם "יריד עדם אלנאס וכו'";

לירמיה ל, טו: מה תזעק "ימכן... אלחעטים ואל תעגב".

לא, יט: כי מדי דברי בו "אבתדא וכבר. והוא כלאם מגאזי" = נושא

והגדה. והוא דבור נכון, עיין לש"ב יז, ג.

לא, יג: אמת בצעך = כמו מדת בצעך.

נא, נה: והמו גליהם, או לאנשי בבל, או הכוונה למלחמה.

ליחזקאל ב, ו: מסרבים, פלומר אותך ע"ש.

ז, יב: פי חרון, וכן אמר כי חרון (ז, יג) שהנבואה היא כמכות

(כ א ל ב ל א).

לד, ב (עמ' 200): ואמרת אליהם "לרוע".

ועל פירוש אחד פדאי להעיר: לישעיה כד, כא, פירש "על צבא מרום במרום"

הפונה לשירי האומות שהם בשמים, כמו שנאמר בדניאל (י, כ) שר פרס ושר יון. וכבר

אמרו חז"ל במכילתא, השירה, סוף פסוק א: "וכן אתה מוצא שאין הקב"ה עתיד

להיפרע מן המלכיות לעתיד לבא עד שיפרע משריהן תחלה שנאמר והיה ביום ההוא

וכו'. וע"ש עוד וכן בתנחומא בשלח אות יג, משפטים אות יח: מהדורת בופר סוף

פרשת בא. (בתנחומא הישן פרשת בא אות ד ומהדורת בופר אות י בשם ר' מאיר).

ובלשון אחר בש"ש רבה, בסופו: "אין הקב"ה פורע מאומה למטה עד שמשפיל

שריה למעלה, ואית ליה חמשה קריין, חד דכתיב והיה ביום ההוא" וכו' (בדברים רבה

פ"א, אות נב, מדרש שמואל ראש פי"ח משם ר' חנינא וע"ש הערת בויבר). ושמות רבה פ"ט אות י': "אמר הקב"ה אכה אלוה תחלה ואח"כ וכו', משל הדיוט אמר: מחי אלהיאי ויבעתון כומריא. הה"ד יפקוד ה' על צבא מרום במרום ואח"כ" וגו'. ואת הפסוק בדניאל לא הביאו. בפתיחתאכ' של איכה רבה אמר על הכתוב "צבא מרום": "אין צבא אלא מלכיות". ובפסיקתא רבתי סוף פסיקתא מב, סתם. "יש פקידה של מלאכים, יפקוד ה' על צבא מרום במרום". וכיוצא בו במדרש תהלים פ"ב ופ' קד אות א (מלאכים, סתם) ועיין שם אף ראש מזמור קמה.

ומבין המפרשים יש להזכיר את ראב"ע לישעיה: "יש רבים שפרשו זה על קדרות המאורות. והנכון שהן המלאכים שהן עומדים לעזור לגוי ולהיות לגוי אחר לשטנם, וזה מבואר בספר דניאל, על כן אמר ועל מלכי אדמה באדמה כי מלכות המלכים דבק עם מלכות המלאכים" (והובא על שמו בפ' רד"ק שם). וקדם חיוג' לכולם.

ליחזקאל כו, טו:

או נשיש שבט. "אן כאן או נשיש מסנודא ען אללה פיוכן מתל כאשר שש י"י עליכם (דברים כח, סג) אלדי הו מן לגה אל[קצד אי אנה] יקצד פיהם באל[ב] לא ואל[סי]ף על מא ד' כרת פוק ויוכן תפסיר נשיש נקצד [מתל] כן ישיש י"י עליכם אלדי. הו יקאד עליכם. וצן כאן או נשיש מן כלאם אלנביא [פ] אנה עלי אלפרח ען [נ]פסה במא יחל בהם מן הו[א] אלבא[ב] [תפס[יר] נשיש עלי טאהרה". ובעברית: או נשיש שבט. אם "או נשיש" קשור אל ה', הוא כמו כאשר שש י"י עליהם (דברים כח, סג), שהוא מן לשון הפונה. כלומר הוא יכוין בהם בעוז ובחרב, כמו שהזכרתי [או שזכר] למעלה, ויהא פירוש נשיש — נכוין (פמו) כן ישיש י"י עליכם (שם), שהוא יכוין עליכם. ואם תהא "או נשיש" מן דברי הנביא, הרי הוא על השמחה בנפשו במה שיבוא עליהם מן העניין הזה. ופירוש נשיש כפשוטו.

ריב"ג שרשים, שורש או (וממנו ר"י בן בלעם באותיות העניינים בערכו, עמ' 92 בשם יש מפרשים, וע"ש הערה 9) מפרש או — איך, ובתרגום בשרשים: "ואיך נשיש, והחרב הזאת אינה מכוונת כי אם שבט בני בלבד, רוצה לומר ישראל ונוטה מעל שאר האומות, כמו שאמר מואסת כל עץ, רוצה לומר על החרב". בשורש שוש לא הזכיר חיוג' את הפתוב הזה. שיש בו שני פירושים. פדרפו, שאינו מפרש בספר זה. ואף ריב"ג לא הזכיר את האפשרות של נשיש = נכין. ואולי אף מכאן ראייה שלא ראה את "אלנתף".

תודה לפרופ' ז' בן-חיים, שהצילני מכמה שגיאות במאמר זה.

מבעיותיה של המילונאות העברית לערבית המדוברת

בהכנת מילון, כל מילון, צפות ועולות כמה שאלות עיקריות, כגון: טיב החומר הנאסף; דרך איסופו, מינו וארגונו; מהם העקרונות, שלפיהם מלים מסוימות מוכנסות למילון ואחרות לא; למי מיועד המילון; כיצד להגדיר משמעים, ובאיזה סדר להביאם; שיטות הצגת ההגייה; העיסוק באטימולוגיה; גבולות המידע הסגנוני והאידיומטי. לעומת זאת, כל מילון דו-לשוני הוא, במידה מסוימת, השואה בין שתי מערכות לשוניות שונות. הקשיים, שלומד מסוים נתקל בהם בבואו ללמוד לשון חדשה, קשורים, בעיקר, בהבדלים שבין לשון חדשה זו ובין שפת אמו של הלומד. יוצא אפוא, שהישראלי העברי, למשל, הפא ללמוד ערבית לא ייתקל בקשיים רבים, הואיל ואלה שתי לשונות קרובות זו לזו.

מצד אחד נצביע כאן על בעיות מילונאיות אחדות שבין שתי לשונות אלה, כפי שהן משתקפות בשני מילונים שבדקנו; ומצד שני ננסה להציע דרכים או כיוונים לפתרון הבעיות. שני המילונים הנידונים הם:

1. יוסף דנה: מילון שימושי לערבית מדוברת, עברי-ערבי, ספריית מעריב, 1968, 160 עמ'.

2. חיאדהאן — שלמה אלון: מילון עברי-ערבי ללשון הערבית המדוברת בארץ-ישראל, הוצאת קריית-ספר בע"מ, ירושלים, 1978, 226 עמ'.

יש לברך על עצם הופעתו של מילון עברי-ערבי ללשון הערבית המדוברת בארץ. חסרונו של מילון דו-לשוני ושימושי מעין זה הורגש היטב זה שנים רבות, ובמיוחד בתקופה האחרונה, שבה מספר לומדי הערבית המדוברת בישראל גדל והלך בשיעור ניכר. אוצר המלים של הערבית המדוברת המקומית שהיה הלומד היהודי יכול לרפוש הוא מצומצם. כל לומד וספר הלימוד שהשתמש בו¹. ספרו של מ'

1 למשל: י' קפליצקי: הדיבור הערבי, ספר לימוד לבתי הספר ולמתלמידים, קריית ספר, ירושלים, תרצ"ט, תש"א.

י' בן-זאב: הערבית המדוברת חלק א-ב, בית הספר התיכון, תש"ד.

ע' עות'מאן: הבה נדבר ערבית — *يلا نكلم عريبي*, חלק א, ירושלים, 1972.

מ' פיאמנטה: ערבית מדוברת למתחיל, הוצאת ספריית מעריב, 1973.

מ' עינת: ערבית למתחילים — ספר ללימוד הערבית המדוברת והערבית הספרותית. חלק א (בהכפלה), ת"א, 1973.

י' אייל-לנדאו: ערבית לכל אורח, ספר לימוד לערבית מדוברת באותיות עבריות, אחיעבר, ירושלים, תשל"ד.

מ' פיאמנטה: דבר ערבית, ספריית מעריב, ת"א, 1975.

א' חפיים: ערבית מדוברת ארצישראלית, משרד הביטחון, 1976.

פ י א מ נ ט ה, "דְּבָר ערבית" (ספריית מעריב, ת"א, 1975), מכיל מילון עברי ערבי ממזין, הגדול ביותר שבספרי הלימוד לערבית המדוברת — 1500 מלים לערך.² אפשרות הגישה החופשית ליישובים ערביים והמגע הישיר עם התושבים הרי הם מקור חשוב ממעלה ראשונה ללומד, כדי לשפר, לתרגל ולהרחיב את יריעת ידיעותיו בערבית המדוברת. עם זאת, אין ספק שיש צורך דחוף במילון עברי—ערבי שיטתי, נוח לשימוש ומדויק, כדי לשמש את הלומד בשלבי למידתו השונים. תחילה הורגש צורך זה ועלה על פני השטח במשנה תוקף אחרי מלחמת ששת הימים ביוני 1967. מאורע זה דחף, ככל הנראה, את יוסף ד נ ה³ לחבר את מילונו ה"ל, שיצא בינואר 1968. עד כמה שידעתי משגת, זה הוא המילון הראשון לערבית המדוברת המקומית, שלשון המוצא בו היא עברית.⁴

מילונו של דנה, המסודר לפי הא"ב העברי, מכיל קרוב ל-3,500 ערכים בערבית (עמ' 13–115), בתוספת נספחים לנטיית הפועל, השם, הפינויים, המספרים, פתגמים

-
- צ' אטקין: על ספל קפה, ספריית פועלים, ת"א, 1976.
 חומר בעברית על הוראת הערבית כלשון זרה מצוי בקובץ המאמרים (25 במספר) — הוראת הערבית כלשון זרה, לקט מאמרים, בעריכת יעקב מ' לנדאו, ירושלים, תשכ"ב; בעמ' 121–123 מובא נספח ביבליוגרפי.
 2. ר' עמ' 173–203. מילון זה כולל מלים המשתבצות בתוך 22 נושאים שונים פמו: ארצות, בית, גוף, ירקות, מזון, צבא, צבעים.
 3. נולד בשנת 1938 בדמשק וחי בלבנון; בעל תואר מוסמך מהאוניברסיטה העברית בירושלים במקצועות: שפה וספרות ערבית וספרות עברית.
 4. קדמו לו בלועזית עבודותיהם של:

- 'Abbūd Sa'īd: *5000 arabische Sprichwörter aus Palästina*. Arabischer Text, im Zusammenwirken mit M. Thilo und G. Kampffmeyer hrsg. von Sa'īd 'Abbūd. — MSOS, Beiband Zum Jahrgang 36 (1933). Kampffmeyer, G. Glossar zu den 5000 arabischen Sprichwörtern aus Palästina. MSOS, Beiband zum Jahrgang 38 (1936). Thilo, M., Fünftausend Sprichwörter aus Palästina aus dem Arabischen übersetzt. — MSOS, Beiband zum Jahrgang 40 (1937).
 Barthélemy, A.: *Dictionnaire Arabe-Français, Dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem*. Paris 1935–1955. (Fasc. 4 et 5 publ. par H. Fleisch).
 Bauer, L.: *Wörterbuch des palästinischen Arabisch. Deutsch-Arabisch*. Leipzig 1933, 2. Aufl. Wiesbaden 1957 (Deutsch-Arabisches Wörterbuch der Umgangssprache in Palästina und im Libanon, unter Mitwirkung von Anton Spitaler hrsg. von L. Bauer).
 Denizeau, Cl.: *Dictionnaire des parles arabes de Syrie, Liban et Palestine*, Paris, 1960. (השלמה למילונו ה"ל של ברתילמי).

באשר לגלוסארים יצוין, שהקדום ביותר ביניהם (ככל הנראה) מצוי בספר המסעות של Breidenbach: *Reisen nach dem heiligen land*; ר' מ' גושן-גוטשטיין; מילון ערבי עברי חדש, כרך א, י"ם, 1972, עמ' XVI.

שגורים, ברכות ואיחולים, כללי דקדוק אלמנטריים ועוד (עמ' 116–158). באמר "כללים דקדוקיים אלמנטריים" המחבר מתכוון לעמ' 11–12, ושם משהו על ה"א הידיעה, על ההטעמה, ההתאמה והדגש. חבל שכללים מעטים אלה הם חלקיים בלבד, והם מנוסחים לעתים שלא כהלכה. לשם הדגמה בלבד אזכיר, שיש להוסיף (על הכתוב בעמ' 11) שתוית היידוע בערבית המדוברת היא — לִי במלים הפותחות בהגה שנאי הנמנה עם "אותיות הירח", למשל: לִי־תֵאב=הספר; (ה)־קִרִית לִי־תֵאב אֶמְבִּירַח = קראתי את הספר אתמול; לִי־תֵאב=הפוסות; עִסְלִת לִי־תֵאב מְנִיחָה? = האם שטפתי את הפוסות היטב? באשר למלים, שההגה הראשון שבהן הוא ז'ים שנאי, הרי תוית היידוע יכולה להיות בהן ל או א, למשל: לִי־תֵאב, (א)־תֵאב = הפדים.

וִין לִי־תֵאב לִי־תֵאב? = היכן הפדים הגדולים?

וִין לִי־תֵאב לִי־תֵאב? = היכן הפדים הגדולים?

וִין אֶת־תֵאב לִי־תֵאב? = היכן הפדים הגדולים?

ואולי כאן המקום להעיר שתי הערות: (1) לִי־ באה גם לפני מלים המתחילות

ב"הגאי שמש" שנאיים, למשל:

לִי־תֵאב תֵאב לִי־? = לאן הלך השותף?

לִי־תֵאב חֲטָא עִנְיָ? = הדת, שים אותה בצד!

וִין־תֵאב פֶּאן לִי־תֵאב? = מתי היה יום האזכרה?

יֵא לִי־תֵאב מִתְפַּעֲלָשׁ לִי־תֵאב! = הוי ילד אל תפזר את העפר!

האי לִי־תֵאב מִשׁ קִיָּה = חוטי ברזל אלה אינם חזקים.

(2) לִי־ באה לפני מלים במשקל אֶפְעַל (מביע צבעים, מום) בין שפ"א הפועל היא אות

שמש, ובין שפ"א הפועל היא אות ירח, למשל:

הוֹן אֶלְקֵם לִי־תֵאב בֶּט וִין לִי־תֵאב? = פה העט הצהוב אך היכן האדום? לִי־תֵאב

בִּתְחֵאֵל בִּשְׁעֵרֵאֵת ח'אלו = הקרח מתפאר בשערות דודו (מצד האם). הִיאֵב

אֶלְפִּתְיָאן לִי־תֵאב בִּלְבָקֵב אֶת־תֵאב מִן לִי־תֵאב = השמלה הפחולה ההיא מתאימה לך

יותר מהשחורה.

אולם כאשר משקל אֶפְעַל מציין דרגת יתרון, או תוית היידוע היא לִי, למשל:

אֶלִי אֶנְצִי־תֵאב אֶנְצִי־תֵאב, אֶן ח'וֹד לִי־תֵאב = הדבר הטוב יותר הוא יותר יקר, אם כן קח

את הטוב יותר.

הערכים בלשון המוצא, העברית, מובאים עפ"ר בכתיב חסר ובניקוד חלקי מאוד,

ואילו הערבית כתובה באות עברית ומנוקדת ניקוד מלא.

5. להלן הסימנים שהשתמשתי בהם במאמר זה: האות שבסוגריים עגולים אפשר להגותה ואפשר שלא להגותה. ק נהגית כאל"ף עיצורית (סותם סדקי בלתי קולי); אם יש בה דגש היא הגויה כמו בספרותיות. תנועת קמץ מציינת שההגה נחצי. צ' = ד נחצית; ע' = רי"ש צרפתית; ה' = תי"ו סופית לנקבה; ת' = th באנגלית במלה think; ג כהגויה בעברית; ח' = כף עברית רפויה; ז' = כמו הו' במלה ז'קט; מ' מציין מכפל. הדוגמאות הערביות המובאות במאמר זה לקוחות מלהגי — כפרי־אסיף.

כיום רגילים החוקרים לחלק את המילונאות הערבית לשלוש חטיבות עיקריות, בהתחשב בטיב הרובד הלשוני: הערבית הקלאסית, הערבית המודרנית הפתובה, ולהג מסוים אולי הגים אחדים של הערבית המדוברת. אין צריך לומר, שרמות שונות משמשות בכל חטיבה משלוש חטיבות אלה וביחוד בחטיבה השלישית.⁶ נשאלת אפוא השאלה, על איזה להג בארץ מבסס דנה את מילונא. התשובה, על פי ההקדמה היא: ערבית מדוברת בינונית המושתתת על להג הגליל המערבי. ואלה דבריו פלשונם: "למרות ההבדלים הרבים הקיימים בין הלהגים השונים של הערבית המדוברת, ניתן, לדעתי, בכל זאת למצוא מעין שפה מדוברת בינונית, שתהיה מובנת לכל ערבי החי באזורנו; ואכן בחרתי בערבית זו, אם כי הלהג שבחרתי בו מושתת על הלהג המדובר בפי הערבים בגליל המערבי". "שפה ו"להג" משמשים כאן בערבוביה. הפול יודעים, שבערבית קיימים להגים רבים, השונים זה מזה במידה זו או זו, ושקיימת לשון ספרותית למחצה, הנקראת בספרות המקצועית בשמות שונים, כגון: אללע'ה' אלמשתרכה' (הלשון המשותפת), לע'ה' בין בין, לע'ה' אלמת'קפין (לשון המשפילים) לע'ה' וסטא (לשון בינונית) אללע'ה' אלח'אלח'ה'⁷ (הלשון השלישית). האם במלים אחרות פשוטות "ספרת" העורך את הלהג המדובר בגליל המערבי, כדי שיהיה מובן לכל ערבי? תמוה הדבר בעיניי; שכן ידוע לכל אדם המצוי אצל הדיאלקטולוגיה הערבית, שדוברי להגים שונים באים במגע אלה עם אלה, וכל אחד משוחח עם עמיתו בלהגו שלו, ואין עפ"ר בעיות בקומוניקציה. (הדבר אמור לפחות לגבי אזורנו — ירדן, ישראל, לבנון, סוריה, מצרים).

בדיקת המילון העלתה שבמקרים לא-מעטים "הערבית הבינונית הזו המושתתת על להג הגליל המערבי" אינה שייכת לאזור הזה ואינה מקיימת בו, ולעתים אף אינה מובנת לכותב הטורים האלה, שהוא יליד כפר-יאסף, 12 ק"מ צפונית מזרחית מעכו. להלן כמה דוגמאות, המלים המובלטות באות שמנה לא היו מובנות לי.

6. Blanc, H.: *Style Variations in Spoken Arabic: A Sample of 'r' Interdialectal Educated Conversation*; in: *Contributions to Arabic Linguistics*, ed. C. A. Ferguson, Harvard Middle Eastern Monograph Series III, pp. 79–161. Cambridge, Mass., 1960.

السعيد محمد بدوي : مستويات العربية المعاصرة في مصر ، بحث في علاقة اللغة بالحضارة ، دار المعارف بمصر ، ١٩٧٣ .

7. ר' למשל:

ابراهيم انيس : محاضرات عن مستقبل اللغة العربية المشتركة ، القاهرة : ١٩٦٠ ؛ اللهجات العربية ، مطبعة الرسالة ، مصر ، ١٩٥٢ ؛ السعيد محمد بدوي .

בספרו שהוזכר בהע' הקודמת, עמ' 14, 67, 68.

הערך העברי	המקבילה הערבית במילון	המקבילה בלהגי (כפד-יאסיף)
אבטיח זהוב	שִׁמְאָמָה ⁸ . שם קיבוצי:	ח'רושה, ר' ח'רשאת, ש"ק ח'רוש
	שִׁמְאָם	
אוזן	וֶדֶן, ר'ווגי וְדִינִי	דאן, ר' ווגי דִינִין
אולי, אולי כן	יִמְכֵּן, יִמְכֵּן אִי	יִמְכֵּן אָא
בית-פיסא	בֵּית רָאחָה, שִׁשְׁמָה	בֵּית ח'ארג', בֵּית מִי
גומיה	מִטְאָטָה	מַעֲיָטָה, ר' מַעֲטָאט, ש"ק מַעֲיָיט
הם	הֶמֶּ	הֶנְ
הן	הֶנִּה	הֶנְ
וילון	גִּלְאֵלֵל ר' גִּלְאֵל (כך)!	בְּרֵדַי, ר' בְּרֵדִיאת, ש"ק בְּרֵאדִי
יצאנית	נִסְיָה ר' נִסְיָא	נִאנִיָה ר' נִאנִיאת, שְׂרִמוּטָה (מלה גסה)
כֶּתֶם	פִּשְׁאִיָה, ר' פִּשְׁאִיאת	בְּקָעָה ר' בְּקָע, בְּקֵעָאת
מצלמה	מַצְוֶנָה ר' מַצְאוֹר	כְּמֵרָא ר' כְּמֵרָאת
סמרטוט	ח'רְקָה ר' ח'רְק	שְׂרִיטָה ר' שְׂרִיטִיט, שְׂרֵאִיט
קומה (בבנין)	דוֹר ר' דוֹאר	טֹאבֶק ר' טֹאבֶק
רָבָה	חֶל, אִמְרָבָא	טָטְלִי
שיש	רְח'אם, מְרָמֵר	שִׁישׁ
וכן העלתה הבדיקה, שכמה דיאלקטים — ירושלים, הגליל המערבי ולבנון — משמשים בערבוביה (ר' להלן).		

ליקויים מהותיים דבקו במילון, ואמנה ואדגים כאן מקצתם.		
א. אי-דיוק, או אף טעות ברורה, בתרגום או במקבילה הערביים לערך העברי.		
הערך העברי	המקבילה הערבית במילון	צריך להיות (לפי להגי)
בעל השכלה	אִסְתָּאז	מִתְלָךְ
גִּבְבִּי	תֵּרָאם	תֵּרָאמִי, לֵךְ, סִרְסִרִי
גשם, ירד גשם	אִשְׁתָּא, שִׁתָּא	אִשְׁתָּת, שִׁתָּת
הודה באשמה	(א)עִתְרַפּ ב(אל)ג'רִימָה	(א)עִתְרַפּ בְּתֵהֶמָה
הלך	רִיח	רָאח
יבוא	תוֹרִיד	אִסְתֵּרָאד
כפרי	פִּלְאָח	קִרְוִי, אִבְּן קִרְיָה
לבנון	אִבְּן־אֵן	אִבְּן־עִי (לגבי בני-אדם)
לפת כבוש	מִח־לִיל	לִפְתַּ מִּכְבוּס
מאזן	מִיזָאנִיָה	מִיזָאן

8. הסימנים שהשתמש בהם דנה והם מופיעים כאן: עיגול °, הבא אחרי אות, מציין שהאות מוכפלת, ד' = ד נחצית; ג' = כמבטא J במלה Jour בצרפתית.

הערך העברי	המקבילה הערבית במילון	המקבילה בלהגי (כפר-יאסיף)
מלצר	ח'ד'אם	ג'רסון ר' ג'רסנייה
מסחטה	מעצרה	עצ'ארה
מפוזר	צטל	מש'תת (לגבי בני אדם)
משא ומתן	מעאמלה	מפאנצ'אט
נשף	צהרה	חפלה
עט נובע	קלם חפר	קלם חפר מ'י
עיר	בלד, ר' בלאד	מדינה ר' מון
רמאי	חילג'	ע'שאש
תחבושת	לזקה	עצבה

ב. חוסר בהירות: אַמַת, אין לדרוש ממילון שימושי קטן פירוט רב של מידע לואי בתורת הצורות, בתחביר ובשימוש האידיומטי, אך בהירות חייבת להימצא בכל מילון. לערכים עבריים רבים במילון שלפנינו כמה משמעים (פוליסמיה, כמו בכל שפה חיה), ואילו בטור הערבי אנו מוצאים מקבילה אחת או יותר, ואין הלומד העברי יודע בודאות מה מקביל למה, לדוגמה: אמיתי = אצל; דוגמה = מודיל; דתי = דין, ר' דין; הליכה = מש, משיה ר' משיאת; ישיבה = ג'לסה ר' ג'לסאת; קעדה, ר' קעדאת; פניסה = מדח'ל ר' מדאח'ל; שורה = צפ' ר' צפופ. הלומד העברי שמילון זה מיועד לו, אינו יכול לדעת בודאות, על סמך המובא לעיל, כיצד "להסתדר". הוא עלול לומר דברים מגוחכים עד מאוד בהשתדלו להביע משפטים מעין:

הפניסה לצעירים אסורה: אַלמַדח'ל (צ"ל אַדח'ול) לַזַע'אר מְמוּנע (צ"ל מְמוּנעה) יש לך מחברת עם שורות: עַנְדְּךָ דַּפְתֵּר בַּצְפוּף (צ"ל: בַּאֲסֵטֵר אוּ מְסֵטֵר) ישיבת הפנסת נדחתה: קַעְדַת (צ"ל ג'לסת) לַכְּנִיסַת תַּאֲגִילַת.

אני קורא סיפורים דתיים: אַנָּא בִּקְרָא קַצֵּץ דִּינָה (צ"ל דִּינָה)

ג. צורת הריבוי של השם וצורת העתיד של הפועל לא הובאו בשיטתיות. יתר על כן, לא תמיד צוינה מלת-היחס שפועל מסוים מצריך, והדבר חשוב בעיקר, כאשר מלות-היחס הללו שונות ממקבילותיהן שבעברית. הובאו צורות ריבוי של שמות או של תארים, שאינן בשימוש או שאינן נכונות כלל בהקשר הנתון. אין כל הבחנה, במקרים לא-מעטים, בין ריבוי רגיל לבין שם קיבוצי, להלן כמה דוגמאות:

הספים:	נַאֲפִק, יַנַּאֲפִק
קול:	חֶסֶס, חֶסוּס
עדר:	טַרֶש, טְרוּש
תרנגולת:	ג'אג'ה, ג'אג'
פרח:	זְהָרָה, זְהוּר
נשיא:	רַאִיס, רוּס

קבלה:	וְצֹל, וְצוֹל
אוויר:	הוּה, אֶהוּה
דָּבָר:	טָאעוֹנ, טוֹעִינ
הבדל:	פֶּרֶק, פְּרוֹק
לֶפֶן:	לִפֵּן, אֶלְפֶּאנ
דם:	דָּמָּ, דְּמוּם
מואזין:	מֶאדָּן, מִיָּאדָּנ
בן אדם:	אָבֵנ אָאָדָם, בֶּן אָאָדָם
יָפָה:	ג'מיל, ג'מלין
כּוֹמֵר:	ח'וֹרִי, ח'וֹרָה
מטבע:	עֶמְלָה, עֶמַל
בד:	קָמָאש, קָמָאשָאָת
יָפָה:	ג'מילה, ג'מאל

ד. נטיה ל"ספֶּרֶת" את הערבית המדוברת על ידי פתיבת מלים בלבוש ספרותי-למחצה או על ידי השימוש במלה ספרותית, שמשמעה מובע במדוברת במלה אחרת, למשל:

הערך העברי	הטור הערבי	צריך להיות (לפי להגי)
אפס	צֶפֶר	סָפֶר ר' סְפּוֹרָה
ארגו, קופה	צֶנְדוּק ר' צֶנְדִּיק	סְנִדוּק, ר' סְנִדִּיק
גלידה	בוט'ה	בוֹזָה
המתין	אָנְתַּטְ'ר, יִנְתַּטְ'ר	(א) סְתַנָּא, יִסְתַּנָּא
חבית	בְּרָמִיל, ר' בְּרָאמִיל	בְּרָמִיל, ר' בְּרָמִיל
חֲזָה	צֶדֶר ר' צֶדוֹר	סָדֶר
חֶרֶשׁ	חֶרֶת, יֶחֶרֶת	חֶרֶט, יֶחֶרֶט
כלכלה	אָקְתַּצָּאָד	אָקְטַצָּאָן
שור	חוֹר	טוֹר
עלה בידו	תִּמְפֵּן	טִלַּע בְּאִידוֹ

בנספחים (עמ' 116-158) משתקפים כמה להגים ערביים בצורה חלקית ובערפוביה. לדוגמה, ברשימת פיווי הגוף אנו מוצאים אָנְתָה לנוכח, אָנְתָה לנוכח, והבחנה זו אמנם קיימת בירושלים, אך אינה מקוימת בגליל המערבי, שעל להגו המחבר מבסס את מילונו. הֶמֶן, הֶנֶן = הם, הן, משקפות שני דיאלקטים — הצורה הראשונה מצויה, למשל, בירושלים, והשנייה בכמה כפרים (נוצריים בעיקר, כמו מעליה, תרשיחא, גוש-חלב) בגליל העליון, ואילו בגליל המערבי מצוי הפיווי הֶנֶן לנסתרים ולנסתרות.

אין ספק, שערפוביה מעין זו אינה מביאה תועלת ללומד, והיא עלולה ליצור

שימוש פלאיים, דבר שאינו טבעי כלל בהתבטאות בערבית מדוברת. הילידים של הערבית המדוברת לומדים פלשון-אם את צורת הדיבור של הוריהם ושל הסביבה, והם משתמשים בלהגם-הם בכואם במגע עם דוברי להגים אחרים. (התופעה הידועה של מעבר מלהג מסוים — בדרך כלל כפרי — ללהג עירוני באה כתוצאה של סיבות חברתיות, ולא לשוניות, ועניין זה ראוי למחקר נפרד, ומקומו אינו כאן.)

חבל שפרשימות הנטייה של הפעלים לא הוספו כמה פעלים שימושיים, הנוטים באותה הדרך המודגמת בשלמות. באשר לנטיית השם מובאים משום-מה שני שמות בלבד — קֶלֶם (עט), מְדִרְסָה (בית ספר). תמוזה בעיניי במיוחד נטיית השם מְדִרְסָה, שהאות רי"ש בה מנוקדת בחיריק. מלים שימושיות מעין אֶבּוּ (אב) אֶח'וּ (אח), הנוטות בדרך מיוחדת בגלל התנועה הסופית הארוכה, אינן מובאות בנספחים, ואף בגוף המילון אין למצוא את דרך נטייתן.

*

המעין במבוא "וב"מבנה המילון" (עמ' 5, 7) במילון של דהאן ואֶלֶן מקבל רושם חיובי, ואינו יכול שלא לשבח אותם על הצלחתם בהתנית דרך טובה וברורה לעריכת מילון. משני עמודים אלה אנו למדים את הפרטים העיקריים הבאים: מילון של דהאן ואֶלֶן, המסודר לפי הא"ב (לא לפי שרשים) והכתוב בכתב חסר בניקוד מלא, מכיל למעלה מ-5000 ערכים ראשיים, וכן מספר רב של תת-ערכים, הכוללים בעיקר ביטויים וצירופי לשון. ערך עברי הנכתב בשתי צורות של כתיב — מלא וחסר — מופיע פעמיים, והקורא מופנה לצורת הכתיב החסר. הערבית כתובה באותיות עבריות אגב הכנסת סימנים מסוימים, והיא מנוקדת ניקוד מלא. כמה רמות לשון משתקפות במילון, הן בלשון המוצא והן בלשון המטרה, והמחברים השתדלו לתאם בין הרמות ולקרב את המלה העברית ללשון הדיבור (למשל: השתַּנֵּעַ במקום השתַּנֵּעַ). הפעלים מובאים כרגיל בצורת עבר נסתר, וצורת העתיד של הפועל הערבי מובאת אחרי הקיצור עת', וכן מלת-היחס המוצרכת מצוינת, כשהיא שונה ממקבילתה המוצרכת לפועל העברי. לשמות-העצם ולשמות-התואר הוספו צורות הריבוי לפי הצורך אגב הבחנה בין ריבוי, שם קיבוצי, זוגי ולעיתים אף ריבוי של מיעוט ("ג'מע אלקלה"). פאשר לערך עברי מקבילים כמה תרגומים אלטרנטיביים, או שכמה משמעים יש לערך זה, הובהרה הפונה ע"י מתן דוגמאות ושימוש בסוגריים. להקלת ההגייה הרבו המחברים להביא בסוגריים את צורת ההגייה בציון קרא! מילון בסיסי ומצומצם זה "נחוץ לאדם המתחיל ללמוד ערבית מדוברת, ואף משמש כלי עזר חשוב ליודעי הערבית הספרותית". מארבעה מקורות שאבו המחברים את החומר בהכנת המילון והם:

(1) כל ספרי הלימוד וספרי העזר הקיימים בתחום הערבית המדוברת בארץ;

(2) מילון של באואר ומילון של י' אליחאי;

(3) ידע אישי של דהאן (נולד בטבריה וחי בירושלים);
 (4) פנייה לדוברי הערבית המדוברת בירושלים ובגליל להבהרת ספקות.
 לבסוף, אנו למדים מן ה"מבוא", שהמחברים נאלצו לגלוש ללשון הערבית הספרותית, הואיל ואוצר המלים של הערבית המדוברת המובהקת מצומצם מדי. אף אין למצוא במילון שום רמז של שיוך מלה או הגייה ללהג מסוים בארץ.
 מטרתו העיקרית של מילון זה היא לסייע בידי יודעי עברית, החפצים ללמוד ערבית מדוברת. אין צריך לומר, שעל פי רוב אנשים לומדים ערבית מדוברת כדי להשתמש בה בחיי יום-יום לצרכים שונים, ולא כדי לקרוא ספרות כתובה. מכאן, שעל עורך מילון כזה מוטל תפקיד חשוב במעלה, שהרי הוא חייב להיזהר מתרגום שלדים של מלים. עיסוקו העיקרי של העורך מן הדין שיתרכז בחיפוש שיטתי, ממצה וזהיר, אחר המקבילה המתאימה לערך הנתון בלשון המוצא. ראשית כול, משמעו של הערך העברי הנתון צריך להיות ברור ומוכן לקורא בתכלית הפהירות. דומה אני, כי הדרך הטובה ביותר להשגת בהירות היא השימוש בדוגמאות חיות ושימושיות ככל האפשר. לדוגמה: המלה תַּאבֹּן ניתן לתרגמה במלים: שְׁהִיָּה, נָפֶס. למשל: "החולה הזה אינו אוכל מספיק, אין לו תַּאבֹּן" = "הַאֲדָא לְמַרְיָן בְּכָלֵשׁ כְּפָאִי, פֶּשׁ עֲנְדוּ נָפֶס". באותה דרך ניתן לתרגם את המלה תַּאבֹּן בשימושים מעין: "יש כמה סוגי אוכל שאני אוכל אותם בתַּאבֹּן" = "פִּי אֶכְמֶן אֶכְלָה בְּכָלֵהָ בְּנָפֶס". אבל אין לתרגם תַּאבֹּן, כשהיא נאמרת ככרכה לאדם בשעת סעודתו, בשל טעם פשוט והוא שברכה זו אינה קיימת בערבית המדוברת, העשירה בברכות! התרגום הנפוץ — צַחְטִין, צַחְטִין וְהֵנָּה — אינו הולם את המציאות, שכן הערבי הפוגש ערבי בשעת סעודתו אינו מוסיף דבר על כרפת השלום. רק כאשר הסועד מְזַמֵּן אוֹתוֹ לאכול, עונה המבקר (האורח וכד'): צַחְטִין, צַחְטִין, וְהֵנָּה, סַבְקַתְּ וְכִי"ב — הפול לפי הנסיבות וטיב הקשרים שבין אדם לחברו.

נושא אחר הראוי לתשומת לב מיוחדת הוא הברירה, שהרי היא עיקר גדול בעריכת מילון שימושי, בעיקר לערבית מדוברת של ארץ מסוימת, שבה ערבית זו אינה עשויה עור אחד במישור הפונטי והמילוני. אני מהרהר, שמא הכנת מילון של להג מסוים עדיפה ממילון, שפמה להגים משמשים בו בערבוביה משועת לעתים. אם המטרה המוצהרת של מילון לערבית מדוברת היא לסייע בידי הלומד לדבר בשפה זו ולהיות מוכן, הרי נשאלת השאלה, למה לנו להכניס למילון תכונות שונות של להגים, היוצרות בסופו של דבר תוצר הטרוגני עד מאוד בפני הלומד. דוברי הערבית מלידה לומדים, כאמור לעיל, להג אחד, ובאים במגע עם דוברי להגים אחרים (כגון סטודנטים מן הגליל המערבי, מן המשולש, מן הנגב וכו'), ושני הצדדים "מסתדרים" ולומדים לעתים זה מזה. זהו התהליך הטבעי של הילידים, ואיני רואה סיבה שלא יהיה כן גם לגבי זרים הלומדים ערבית מדוברת. הלומד הזר יוסיף על אוצר מליו מלים המשמשות בלהגים אחרים, כמו שהילידי מוסיף על אוצר מליו הפאסיבי מלים

מלהגים אחרים. עדיין אני זוכר היטב, שהמלה שִׁית, דרך משל, (= שָׁל, שייך ל־, משתמשים בה בירושלים) לא הייתה ידועה לי כלל לפני מלחמת 1967, והדוגמאות מרובות, ותהליך הוספת מלים ושימושי לשון לשימוש הפאסיבי לא נפסק אף בלשון האם של כל אחד מאתנו. הכנת מילון מדעי, המגלם בתוכו את המגנן הלשוני של הלהגים השונים בארץ, אמנם חשובה היא מאוד למטרות שונות, אבל עליה לבוא בעקבות עבודות מחקר של להגים אלה ושל גלוסארים שלמים של כל להג ולהג. זו היא משימה כבדה ומורכבת לעתיד הרחוק.

אתן דוגמה אחת, אמנם קיצונית, אך היא מבליטה את בעיית הברירה. הפועל הַשְׁמִיךְ העברי עשוי להיות מופע בערבית המדוברת בארץ בחמש-עשרה אפשרויות לפחות, וזאת לפי להגו של הדובר, גילו, מינו, הנסיבות וכד'. אפשרויות אלה הן: בָּנֵל, יִנְבֵּעַ, תֵּן, רֵאחַ יְתִסֵּר, רֵאחַ יִזְכֵּד עֲלֵא אִידוּ מִי, תֵּרֵס, תֵּרֵב, יִנְקֵחַ, יִעֲשֹׂט, יִנְגֵּר, טֵיֵר מִי, סֵיֵר, פִּנְתֵּר, פִּרְפֵּר, שִׁרְשֵׁר. נוכח מצב כזה חייב העורך של מילון שימושי של כמה להגים — דוגמת מילונם של דהאן ואלון, להחליט, באיזו אפשרות יבחר. במקרים כאלה בוחרים עפ"ר במלה המשמשת בסיטואציות "רשמיות", והיא מזכירה את המלה הספרותית. במקרה זה, בחרו דהאן ואלון באפשרות הראשונה — בָּנֵל (בספרותית בָּאֵל, בָּנֵל) הקרובה לספרותית, והמוכנת לכול, למרות העובדה הבסיסית, שמלה זו אינה שימושית בלהג של ירושלים (המלה הרגילה: פִּרְפֵּר) ולא בלהג של הגליל (משתמשים: שִׁרְשֵׁר, יִנְבֵּעַ, יִנְקֵחַ, טֵיֵר מִי ועוד), שהמילון האמור מבוסס עליהם!

להלן כמה הערות מהותיות הפוגמות בטיבו של המילון של דהאן—אלון, המיועד לציבור הרחב.

א. התעתיק חייב להיות מדויק ככל האפשר, כדי לשקף נאמנה את אופן ההגייה של מלה מסוימת בערבית המדוברת, ולא את צורת המלה בערבית הספרותית. הרי מטרת המילון היא להראות ללומד, כיצד עליו להגות מלה מסוימת בלשון הדיבור, ולא כיצד לכתוב אותה. לעתים לא רחוקות אין המילון הנידון מממש מטרה זו, כפי שנראה ממבחר קטן של דוגמאות שיובאו להלן. רשימת "תעתיק העיצורים" (עמ' 8) לקויה, הן במה שהיא פוללת והן במה שלא כללה. לדוגמה: ק — (לעתים נהגית כאלף!); ז' — (הגייתה כ־J, כגון: מִגְבֵּה = 'I ק'); ג' — (הגייתה כ־G במלה Gohn, כגון: חֵיל = ג'יֵדִי, אָהֵיל = אִבְגִּיר; " — לציון אות דגושה. במקום זה יש לתקן ולומר: ק — הגויה כאלף עיצורית (המזה) כמעט תמיד, ומוטב להבחין בתעתיק בין הגייה זו של הקו"ף לבין הגייתה הספרותית בכמה מלים ספרותיות המשמשות במדוברת — למשל קָוָאת לַעֲדֵן כ־פוחות האויב. ז' — הגייתה כ־J בצרפתית למשל Jour, או במלים לועזיות המשמשות בעברית כגון: יִרְגֹז, יִקְט; ואילו ג' הגייתה כ־J באנגלית במלים כמו: John או במלים לועזיות המשמשות בעברית: גִּיץ, גִּיפ, גִּוֶק. אני סבור שאין כל צורך להבדיל בין שני הביצועים הנ"ל של הפונמה ז'ים שבערבית. הביצוע

הרגיל והנפוץ בירושלים וברוב כפרי הגליל הוא ז' חוכך חודי מכתשי חיפי קולי. קביעת הסימן " (שִׁדָּה = דגש חזק) על אות מסוימת פירושה, שיש להגות אות זו במכפל, כמו בדגש חזק עברי המבוצע כהלכה במלים כמו: נָגַר — naggār, חָיֵט — hayyāt. רשימת תעתיק העיצורים אינה כוללת כמה דברים חשובים כמו: ההגאים הגרונים בערבית — ח, ח', ע, ע', ה, א — נהגים בערבית כהלכה, והלומד העברי, שההגאים המקבילים בלשוננו אינם מבוצעים כהלכה, עלול לטעות. וכן יש לציין במפורש שהיגוי ההגה — ט בערבית הוא נחצי ובכך הוא שונה מן התי"ו: תִּין = תאנים; טִין = טיט; — תאב = חזר בתשובה, טאב = החלים. במקרים רבים לא צוין סימן הנחציות, שקבעו העורכים מעל לאותיות ד, ז, וכן לא נעשתה כל הבחנה בין למ"ד רגילה ולמ"ד נחצית או תפח'ים ותרקיק בהברות. במקרים אחרים סימן הנחציות מיותר. להלן כמה דוגמאות לאמור בסעיף זה.

הערך העברי	הטור הערבי	צריך להיות
אב, בנטייה —		
אביו	אבویه	אבویه (הה"א הסופית בלי מפיק מציינת אורך)
אדיר	עזים	עזים
אותו	אֵיֶאֱה	אֵיֶאֱה
אלהים יודע	אֵלֶה בְּעֵלִם	אֵלֶה (הלמ"ד נחצית) בְּעֵלִם
אפיפיור	אֵלְבֶּאבֶא	אֵלְבֶּאבֶּא (שתי ההברות האחרונות נחציות)
בהיר — צבעו		
ילק בהיר	לונוֹ אֶכְדֵר	לונוֹ אֶכְדֵר
גלידה	בוֹזָה	בוֹזָה
מסור	מְכֵלִם	מְכֵלִם
עצם	רִמֵּד	רִמֵּד
קפות	זֵלִם	זֵלִם
רצפה	אֶרֶךְ	אֶרֶךְ
אבוקדו	אֶבּוּקֶאדוֹ	אֶבּוּקֶאדוֹ
הבהיל	פִּנְעֵי ¹⁰	פִּנְעֵי
הקיא	נִטֵק	נִטֵק
בודאי	אֶכִיד	אֶכִיד
בן דוד	אֶבֶן עֵם	אֶבֶן עֵם (בנטייה — עֵמִי)
מגנט	מֶרְנִטִים	מֶרְנִטִים
את	כֶּרֶפ	כֶּרֶפ

10. הסימנים שהשתמשו בהם אלון ודהאן במילונם, והם מופיעים כאן: ז = נחצית; ד = נחצית; ר = כרי"ש צרפתי; ס = ס נחצית. = מכפל, ג' כמו ז' במלה "זקט".

הערך העברי	הטור הערבי	צריך להיות
בזבזן	مَسْرَف	מִסְרָף
יָג	يَد	יָד (ויש להוסיף: סמך)
יֵש	فِي	פִּיה
נקניק	نَكْنِك, نَكَاك	נִכְנִיכ, נִכְנִיכָא
קיבוץ	كَبْطَس ر' קֶבְטָסָא	כְּבוּטָס, כְּבֶטְסָא
הצבעה	تَقْوِيט	טְקוּיט
חזיר	כְּנִזִּיר, ר' כְּנִזִּיר	כְּנִזִּיר ר' כְּנִזִּיר
יָצָא	سَدَر	סֶדֶר
סרגל	مَسْطَرَة	מִסְטָרָה
פטיש	شَاكُوش	שָׁכוּש
רקטה	سَارُوق	סָרוּךְ
שבע רצון	مَبْسُوت	מִבְסוּט
קָפָה	سَنْدُوق	סִנְדוּק
עפר	تَرَاب	טָרָאב
קתולי	كَاتُولِيكِي	כְּתוּלִיכִי

ב. אי־דיוק ולעתים אף טעות ברורה בהבאת התרגום או המקבילה של הערך העברי הנתון. להלן כמה דוגמאות בלבד:

הערך העברי	הטור הערבי	צריך להיות
אִי־הבנה	سَوْفَ	סוּף תַּפְאֵהִם / פְּהֵם
אנשי העיר	أَهْلُ-لِبْلَد	אֶהְל־לְמִדְיָה / אֶלְמִדְיָה
אסור לך ללכת	تَرَامَ عَلَيكَ تَرُوح	מִמְנוּעַ תְּרוּחַ (נוכח)
באקראי /		
במקרה	عَلَا سَدَفَة	בְּסֶדְפָה
בְּחָנָם / חָנָם	بَلَّاش	(א) בְּלָאשׁ
בטח ב־	تَنْبَلْ عَلَا	אֶתְבֵּל עֵלָא
גריל (בשר צלוי) מִחֶמֶר		לֶחֶם מְשׁוּי
דָּג (פועל)	سَاد	סֵאד סִמֵּךְ
הומו	مَنْيُوف	לְוִיט / בְּנִתְאֵב / הוּמוֹ
הסתפר	حَلَق	חִלַּק שְׁעָרוֹ / קֶסֶ שְׁעָרוֹ
זקוק ל־	لَاؤَم	בְּחִאנָה ל' / לְאוּמְלֵךְ (נוכח)
חבור (מאמר		
כתוב)	أَنْشَاء	מִקְאָל
חילוק (פעולה		
חשבון)	قَسَم	קִסְמָה / עֵלָא

הערך העברי	הטור הערבי	צריך להיות
חָלָל (בחליל)	זָמַר	שָׁבַב / דָּק עֲשָׂבָאָה
חֶמֶשׁ	כֶּמֶס	כֶּמֶסָה (בסמיכות כֶּמֶס)
אַרְבַּע	אַרְבַּע	אַרְבַּעָה (בסמיכות אַרְבַּע)
שֵׁשׁ	סֵת	סֵתָה (בסמיכות סֵת)
חֲרָשָׁה	ר' אָבָה	חָרַשׁ
יָבֵא	אֶסְתוֹרֵד / וֹרֵד	(א) סְתוֹרֵד / ג' אב מִן בְּרֵא
יבואן	מֶסְתוֹרֵד / מוֹרֵד	מֶסְתוֹרֵד / בְּגִיב מִן בְּרֵא
יום הולדת	יוֹמ־לְמִילָאד	עֵיד־לְמִילָאד
כברה	מִנְכַּל	רָבָאֵל (יש סוגים שונים)
כָּלוּם	וְלֹא אִשִּׁי	אִשִּׁי
כפרי (בן כפר)	פְּלָאח	קָרְוִי, אֶבֶן קָרִיָּה
מאזן	מִיֹּאנִיָּה	מִיֹּאֵן
מגרפה	מִשֵּׁט	מִשֵּׁט אֶרֶץ
מזמרה	מִקְסֵ	מִקְסֵ וְתוֹן
מחצית (בספורט) שוטר		הַפְתָּאִים
מִלָּח	בְּחָרִי	מִלָּאָה, בְּחָאָר
מסחטה	מַעֲסָה	עֲסָאָה
מִפִּיק	מִכְרָג'	מִנְתוֹ' (הפקת תוכניות)
שעונך מפגר	סִיעֲתֶךָ מִתְאַכְרָה	סִיעֲתֶךָ בְּתַאכְרָ / מִתְאַכְרָה (כעת)
מצמץ	טָרַפַּת עֵינוֹ	רָמַז, רָמַד וּפְתָח
מִשְׁדָּר	מִזְיָאָע	ז' הַאז אֶרְסָאֵל
מִרְשָׁל	מִזְלִבֵּט	מִהַרְגַּל / מִהַמֵּל / מִשׁ מִרְתָּב
נִשְׁפָּה	סִהָרָה	חִפְלָה
סְדוּק	מִסְדוּד	מִקְדוּחַ / מִכּוּזוּק
סוליה	סִרְמַאִיָּה (2)	נֶעֱלַ
עיקול (החרמה) מִסְאָדְרָה		חִז'ז
קָשִׁישׁ	שִׁיד	(א) כְּתִיאָר / מִסְנֵ
רְדוּם	נַעְסָאן	רִאפִי / ר' פִּיאָן

ג. הערך העברי אינו חד־משמעי, ולא נעשתה במילון, לעתים לא־רחוקות, הבחנה בין המשמעים והשימושים השונים של הערך. המלה תָּא שבעברית, דרך משל, עשויה להופיע בעברית המודרנית בשבעה משמעים לפי שימושיה: תא בקולנוע, בתיאטרון וכד'; תא הנהג, הטייס; תא במפלגה; תא בגוף חי, תא בחלת דבש, תא בבית סוהר, תא דואר. למרות שימושים שונים אלה של תָּא (ש"ו) הובאה במילונם של הדאן—אלון רק מקבילה אחת, בְּלִיָּה, שאינה מכסה את השדה הסמנטי ש"תא"

העברית מכסה. הלומד שישתמש ב"כליה" כדי להביע משפטים מעין "נחשף תא מחבלים", "תא המפלגה החליט" — לא יטעה, אך אם ירצה לומר — תא דואר מס' 105, הרי יאמר דבר לא-נכון ואף מגוחך. (כאן תא מיתרגמת "סנדוק פריד"). וכאן כמה דוגמאות, כשפטור השלישי אני מביא את התרגום של הטור הערבי (האמצעי):

הערך העברי	הטור הערבי	התרגום העברי של הטור הערבי
בילה בלילה	סהר	נשאר ער בלילה יחד עם אנשים או לבדו
דְרָשָׁה	כְּטֵבָה	דרשה מוסלמית, אירוסין
זֶפֶת	זֶפֶת	גרוע מאוד
חֶדֶד	צֶרָא	חידד את העיפרון
יָחִיד	מִפְרָד	לא זוגי, 1, 3, 5, 7 וכו'
יקב	מַעְסָרָה	בית בד
ישיבה	גִ'לְסָה	ישיבה (שם-עצם) לשם שיחה, דיון וכד'
כיסוי	תַרְטִיָה	כיסוי (שם-פעולה)
כף (פלי)	מַעְלָקָה	כף או פפית (בסכו"ם)
ליגה	גִ'אמָעָה	אוניברסיטה
לכלוך	וֶסֶד	לכלוך (שם עצם)
מטפחת	(1) מַחְרָמָה (2) מְנָדִיל	(1) ממחטה (2) מטפחת ראש
נשימה	נֶפֶס	נשימה (שם-עצם)
סְפָרְדִי	סִפְרָאדִי	יהודי ספרדי (המלה הרגילה: יהודי שְרָקִי)
פְסוּק	אָאִיָה	פסוק בקוראן
שָאב	נָשַל	שאב מים מבאר וכד'
שיכון	מִסְכָן	בית מגורים
שליח	(1) רְסוּל (2) מְרַסָאל	(1) נביא (בד"כ מוחמד) (2) שליח (עוזר במשרד)
שחרור	(1) תַסְרִיח	שחרור (שם-פעולה) — למשל של חָיִל
בָשָל	מִסְתִוִי	בָשָל, לגבי ירקות, פירות, אוכל וכד'
גוֹרֵל	נְסִיב	גורל בשימושים מעין: הפיל גורל

ד. אִי-הֶכְחָנָה בין צורת הריבוי של שמות או תארים ובין השם הקיבוצי: לעתים צורת הריבוי לא צוינה כלל, ולעתים אחרות צורת הריבוי המובאת אינה רגילה, וספק אם היא בשימוש. למשל: סבא = סיד; אך לא ידועה לי צורת רבים של סיד; אם יש צורך בצורת רבים, הרי השימוש הרגיל הוא זִ'דוּד, וְלֹא סִיאוּד. זו נקודה חשובה, ויש להיזהר מהבאת צורת ריבוי באופן אוטומטי. הרי לעתים מלה מסוימת בצורת יחיד היא דו-משמעית, ואילו ברבים היא חד-משמעית לפי צורת הריבוי שלה. למשל, בערבית הספרותית ידועה ההבחנה בין בָּיִת (בתים, מגורים) ובין אֶבְיָאָת (בתי שיר) ואילו בִּיתָן (בית) ביחיד פירושו גם בית-מגורים גם בית-שיר, מן הערבית המדוברת אזכיר

שתי דוגמאות לתופעה זו, והן מופיעות במילון זה. עורכי המילון לא שמו לב להבדל בדוגמה הראשונה, אך בשנייה הם הבחינו בין שני המשמעים, הדוגמה הראשונה: "זר" (מוזר) = רִיב, ר' רִבָּא. צורת הריבוי המתאימה כאן היא רִיבִין (= מוזרים, בני אדם) או רִיבָה (= מוזרים, דברים). אך לא רִבָּא, שפירושה אנשים זרים, שלא מאותו המקום (גם רִיבָה). הדוגמה השנייה — היא "קרוב", ויעוין במילון. אין צריך לומר, שתופעה זו קיימת בעברית, למשל רָגַל בהוראת אבר ההליכה או המשען של מכשיר, שריבייה "רָגְלִים", ואילו בהוראת "פעם" או אחד משלושת החגים — פסח, שבועות וסוכות, ריבוייה רָגְלִים.

אביא כמה דוגמאות של אי-הבחנה (במילון) בין ריבוי לשם קיבוצי, של צורות ריבוי לא רגילות ושל מלים שצורת הריבוי שלהן חסרה:

הערך העברי	הטור הערבי	צריך להיות
אבטיח	בְּטִיכָה ר' בְּטִיךְ	בְּטִיכָה ר' בְּטִכָּאת, ש"ק (שם קיבוצי) בְּטִיךְ
בננה	מוֹזָה ר' מוֹז	מוֹזָה (גם העץ וגם הפרי) קָרָן מוֹז ר' קָרוֹן מוֹז, ש"ק מוֹז
גלעין	בּוֹרָה ר' בּוֹר	בּוֹרָה ר' בּוֹרָת, ש"ק בּוֹר
נֶרֶד	נֶרְדָּה ר' נֶרֶד	נֶרְדָּה ר' נֶרְדָּאת ש"ק נֶרֶד
זֵית	זֵיתוֹנָה ר' זֵיתוֹן, זֵיתוֹן	חֶבֶת (או קֶלֶב) זֵיתוֹן; זֵיתוֹנָה (בעיקר עץ הזית) ר' חֶבָּאת (או קֶלֶוב) זֵיתוֹן, ש"ק זֵיתוֹן
קוֹץ	שׁוֹפָה ר' שׁוֹפ	שׁוֹפָה ר' שׁוֹפ, שָׁבָאת ש"ק שׁוֹפ
רִמּוֹן	רִמָּאנָה ר' רִמָּאן	כּוּז רִמָּאן (רימון אחד: פרי) רִמָּאנָה = עץ רימון. ר' כּוּזָא רִמָּאן; רִמָּאנָת (עצי רימון) ש"ק רִמָּאן — הן של הפרי והן של העץ
מִלְצָר	קִבְּיָח ר' קִבָּאח	קִבְּיָח ר' קִבְּחִין; בִּשְׁעָר' בִּשְׁעִין
עֶקְשָׁן	עֲנִיד ר' עֲנִד	עֲנִיד ר' עֲנִידִין
פֶּסַח	אַעֲרָג' ר' עֲרָגִין	אַעֲרָז' ר' נָאס בְּעֲרָזוֹ, עֲרָז'
אי (בים)	גִּזְרָה ר' גִּזְאִיר	זִזְרָה ר' זִזֶר
בן אדם	אַבְּן אָאָדָם ר' בְּנִי אָאָדָם	אַבְּן אָאָדָם, בְּנָאָדָם, בְּנִיאָאָדָם, מְנָאָדָם, ר' בְּנִדְמִין
גִּזְק	סֶרְסֹר, סֶרְסֹר ר' סֶרָסֹר	סֶרְסֹר ר' סֶרְסִיר
בֶּטֶן	בֶּטֶן	בֶּטֶן ר' בֶּטוֹן
מחלה	מֶרֶד	מֶרֶד ר' מֶרָא, אִמְרָא.
מפוש	מִנְקוּשׁ	מִנְכּוּשׁ ר' מִנְכִּישׁ
רָאָה	רָאָה	רָאָה, רָיָה ר' רִיאָת (גם בשימוש לזוגי)

ה. סיומות הנקבה בערבית מדוברת הן ארבע:

- (1) אָה — למשל: פֶּאֶתֶב (פֹּתֵב, סוֹפֵר) — פֶּאֶתֶבָה; פֶּבִּיר (גְּדוּל) פֶּבִּירָה.
- (2) אָה אוּ אָה — למשל דִּקִּיקָה (דָּקָה), תִּדְפָּאָה (הִסְקָה), מְנִיתָה (טוֹבָה), חָאָרָה (שְׂכוּנָה), עֲרִידָה (פְּטִיצִיָה).
- (3) אָאִי — הָאִי, בְּרָאִי (מִחֲדָד לַעֲפְרוּנוֹת), קִנְאִי (תַּעֲלָה), מְסָפָאִי (מִסְנֵנָת), קִלְאִי (מִחֲבָת).
- (4) אָא — למשל חֶבְלָא (הֶרֶה), סֶחְרָא (מִדְבָּר), סוֹדָא (שְׁחוּרָה), עֲמִיָא (עֵינֹרָת), זִפְרָא (זִיפְרוֹן).

מי שלמד ערבית מדוברת פראוי, ודאי זוכר את הכלל הבסיסי, האומר שמלים ממין נקבה מסתיימות בצורן (בסיומת) ה־, אם ההגה הקודם הוא גרוני (א) עיצורית, ק הנהגית כאל"ף עיצורית, ח, ח', ע, ע', ה) או נחצי (צ', צ, ט, ט'). באשר להגה ר, הבא לפני סיומת הנקבה, הרי לעתים יש התניות, ולעתים יש וריציות חופשיות ואין כאן המקום לפירוט. עם זאת אזכיר, שהסיומת ה־ מקוימת, כאשר התנועה הקודמת לרי"ש היא a, u, o קצרות וארוכות, למשל:

זִ'רָה (כד), זִ'אָרָה (שְׂכָנָה); חֶרָה (חופשייה), טְנוֹרָה (חצאית), דֶּרָה (תִּירָס), זִ'רָה (חפירה). אם התנועה שלפני הרי"ש היא i (ארוכה), או הסיומת היא ה־: פֶּבִּירָה (גדולה), זְעִירָה (קטנה) חֶבִּירָה (מומחית); אך אם התנועה i קצרה, או הסיומת לעתים ה־ ולעתים ה־, כגון: פֶּכְרָה (רעיון). אזכיר שוב שהדברים אמורים לגבי להגי — כפריאסיף: בירושלים למשל אומרים: פֶּכְרָה, הוֹרָה (הגירה), עֶבְרָה (לקח), לעומת: בּוֹרָה (גרעין), קֶשְׁרָה (קִלְפָה), קֶרְרָה (סיר), עֶסְרָה (קֶשֶׁה, מסובכת), וְעֶרָה (בלתי סלולה), סֶדְרָה (שִׁיזֶף). גם לגבי מלים המורכבות משתי הברות (ללא תוית הידוע) שהראשונה שבהן סגורה, הסיומת יכולה להיות ה־ או ה־: לְמֶשֶׁל נֶאֱצָרָה (נצרת) או נֶאֱצָרָה (נצרת).

לאור הדברים האמורים כאן תמונה מאוד העובדה, ששלושים מלים ומעלה שהן ממין נקבה וחיוביות הן ה־, מובאות במילון בסיומת ה־. הנה רוב הדוגמאות:

אגף (גם מחלקה):	גִּנְאָח ר' אַגְ'נָחָה
אפתעה:	מִפְאֶגְ'אָה
גאווה:	עִנְפֶּסָה
הנהלה (מנהלה, נהול)	אֲדָרָה
הסקה:	תִּדְפָּאָה
העזה:	גִּרָאָה
התנגדות:	מִעֲאֲרָה
פריטס:	תִּזְפָּרָה
מחזור:	דוֹרָה
מחרטה:	מִכְרָטָה

מפצח:	פִּטְאָרָה
מציאות:	חִקִּיקָה
מתלה:	עֲלֵאָה
נהיגה:	סִינֵאָה
נקישה:	דִּקָּה
נשיכה:	עֲדָה
סחרחרת:	דוֹכָה
עצומה:	עֲרִידָה
צוללת:	רִנְאָסָה
תגלחת:	חִלֵּאָה
תגמול:	מִכַּאפָּאָה
תיווך:	נִסְאָטָה
תומורת:	פִּרְקָה
תקתוק:	דִּקָּה

ו. הקרבה שבין העברית והערבית גלויה לעין כול, אך עם זאת יש לכל אחת מהן דרך משלה, כדי להביע דברים מסוימים, ויש להיזהר, בייחוד במילון שימושי, מהבאת תרגום מורפולוגי או איטימולוגי באופן אוטומטי. מטרת מילון דהאן—אלון אינה השואה בין שתי הלשונות האמורות, אלא להביא לפני הלומד את הדרך שדובר הערבית נוקט בה כדי להביע דבר מסוים. אדון כאן בשתי דוגמאות בקצרה, ואמנה לאחר מכן דוגמאות נוספות. הצורה של בינוני פועל יחיד זכר של הפועל אָכַל בבנין קל, אסור שתתורגם לערבית באותה צורה מורפולוגית מֵאָכַל; למרות הזהות המורפולוגית שבין שתי מלים אלה, הרי לכל אחת משמעה ושימושה המיוחדים. מֵאָכַל פירושה: אני (אתה, הוא) כבר אכלתי, ועד עתה איני חש ברעב. המקבילה הערבית ל"אוכל" כשם-עצם היא: אֵלִי בּוֹפֵל = מי שאוכל, למשל: "ילדים! האוכל את כל מה שיש בצלחת שלו, יקבל מתנה" = "יֵא וְלֵאד! אֵלִי בּוֹפֵל סֶחֱנוּ פְּלוּ בּוֹכֵד הַדֵּיָה"; "האוכל בחודש רמדאן ייענש" = "אֵלִי בּוֹפֵל פִּי שֶׁהָרַמְדָּאן בְּתִקְאָצִין". ואילו "אוכל" כצורת הווה מתורגמת לערבית ע"י בּוֹפֵל, למשל: "הוא לא אוכל בשר חזיר": "הוּ (הוּ) בִּפְלֵש לֶחֶם חִ'נְזִיר".

הדוגמה השנייה: שָׁדָה = סֶדָה; גִּיזוּנָה של התיבה העברית אינו ברור, אך משמעה פִּיּוֹם הוא "מִין אֲרוֹן נִמוּךְ וּבּוּ מִגְרוֹת לַחֲזוּקָת לְבָנִים וּחִפְצֵי בֵּית קִטְנִים וְכד', קִמְטָר" (מילון אבן שושן). לעומת זאת סֶדָה גזורה, ככל הנראה, מן הפועל סָדַּה (פירצה, חור), ופירושה: מִין אֲרוֹן קִיר בְּצוּרַת מִלְכָּן, הַנִּמְצָא בְּאֶחָד מִחֲדָרֵי הַדִּירָה, והוא מתחת לתקרה. סֶדָה מיועדת בדרך כלל לחפצי בית גדולים וקטנים ולהחסנת בצל, חיטה, שמן-זית וכד'. להלן כמה דוגמאות של תרגום דקדוקי מוטעה:

אָכִיל = מִתְּפֵל; התעלהף = תִּרְשָׁא; התעצבן = תִּנְרָבּוּ; התקלקל = תִּכְרָבּוּ; התקרב = תִּקְרָבּוּ אֵלָּא; התרחץ = תִּרְסֵל; כָּפִיה = כְּפִיָּה (המלה שבשימוש: חֲטָה); לֹקַח =

מאָד; מגמגם = מתלעת'ם; מנזל = מְרֶשֶׁח; מטאטא = מְכַנֵּס; מענן = מְרִים; מעוצפן = מְנַרְבֵּז; מְנַנֵּן = מְרֶשֶׁח; שוכן = סאָכֵן; פֶּשֶׁק = פֶּשֶׁק; כְּפֶתָה = כְּפֶתָה.

ז. זריות: בשם זה מתכוון אני למספר מלים ערביות המובאות במילון, שבחלקן הן בלתי מובנות לי ולכמה דוברי ערבית מלידה ששאלתי (ירושלים, הגליל), ושבחלקן האחר הן לא-שימושיות כלל ועיקר כיום (מלים ארכאיות). למשל "שִׁשְׁמָה"¹¹ כמקבילה ל"בית פיסא" — אמנם ידועה לחושבים ירושלמיים אך היא אינה בשימוש, ואילו לגבי אנשים מן הגליל המערבי הצורה היא שִׁשְׁמָא, והיא משמשת אך ורק כמלת גנאי חריפה למי שהיא מנבלת את פיה. להלן כמה דוגמאות נוספות והוספתי טור שלישי:

הערך העברי	הטור הערבי	מוטב
אופנוע	בסכלית טקטאקי	דְּרֹא'ה נאֲרִיָּה, מְטוֹר, טְרִיטָקָה
גן העיר	מִנְשִׁיָּה (2)	וְגִינַת לְבַדִּיָּה
חור	כְּזֹק	כְּזֹק, קֶדֶח
חותמת	תְּמָרָה	כְּתֵם
הרה	חֶבְלָה	חֶבְלָא, חֶמְלָה, מְסִתְקִימָה
טֶפֶשׁ	מַעְתֵּר (4)	דאי בשלוש המלים שהובאו במילון
טרי	תאֻזָּה	טֶאֶזָּא
מבול	מְזוּף	טוּפָאן
מחק	מִמְחָא	מִחָא
מחבת	מִקְלָה	מִקְלָא
מצלמה	מִסְוֶרָה	כְּמֶרָא
שכר שבועי	גִּמְעִיָּה	אֲזִרָה אֶסְבּוּעִיָּה
פיצה רכה	בִּידָה בְּרִשֶׁת	בִּידָה בְּרִשֶׁת
גומיה	מטאטה	מֶרִיטָה
מדחום	מיזאן סכונה	מִיזָאן חֶרָאָה

ח. לעתים המשתמש במילון מתקשה למצוא את מבוקשו; לדוגמה: אם ירצה לדעת איך אומרים בערבית "בלי עין הרע" (מא שאלָה), יטרח וספק אם ימצא. ברכה שימושית זו מובאת בערך "בֵּן פֹּרֶת יוֹסֵף" בלבד. וכן המעיין במילון משתומם, כשהוא מוצא, למשל, איך אומרים "כבוד-המלך" בערבית אך אינו מוצא מלים כמו כְּבֹד (אבר בגוף), כְּבֹד, כְּבֹדוֹת; בֹּזֵק, ראשי פרקים. מוצא: כְּפֹר, כְּפָה (אגב, אין מלה ערבית מקבילה ל"כְּפָה" והשימוש הוא במלה העברית ולא ב"טקיה", שפירושו פובע סתם). אך אינו מוצא: כְּפֹר, כְּפוי טובה. הרוצה לדעת איך אומרים "מטבע זר" בערבית, ימצא זאת בערך המשנה "מטבע קשה"! אוהד כדור רגל, החפץ לדעת איך

11. השוה אנסי פריחה: معجم الالفاظ العامية، بيروت، 1973.

אומרים בערבית "פעטט עונשין", ימצא את מבוקשו בערך המשנה "מפת עונש"! = דְּרַבְתָּ ג' וְאָא. הרוצה לדעת, כיצד אומרים בערבית "תודה" אחרי שתיית קפה (עֲמָאָר גליל, דאִימָה ירושלים) יטרח ולא ימצא.

ט. סדר הבאת הנרדפים הערביים לערך העברי מן הדין שיהיה מבוסס על שיקולים מסוימים המוסברים במבוא, שיקולים מעין: מה שימושי יותר, מצוי במשלב גבוה, שימוש נימוסי או שימוש גס וכיוצא באלה. דומה אני כי עניינים אלה נחוצים מאוד ללומד, והם היבט חשוב בהקנית שפה זרה. במילונם של דהאן—אלון אין דרך קבועה בהבאת הנרדפים הערביים. לעתים אנו מוצאים, שהמלה הראשונה לקוחה ממשלב גבוה — (למשל: מעלית = 1) מִסְעָד (2) אֶסְנִסִיר. ולעתים מלה גסה מופיעה ראשונה, (למשל: צוֹאָה = 1) כְּרָא (2) כְּרָא. ועי' גם בערכים העבריים ובמקבילותיהם הערביות: ירושלים, בית-חולים, מכתב, יפה, לאלתר, מקצוע, פנראה, כן.

י. לעתים אין התאמה ברמות, או בעצמתו של מבע מסוים, בין שתי הלשונות. לדוגמה המלה צוֹאָה בעברית אין לתרגמה לערבית במלה כְּרָא בשום פנים ואופן. לפנינו שתי מלים המשמשות בנסיבות שונות לחלוטין. רופא המבקש לבדוק את צואתו של חולה יאמר לו "לְאֵזֵם נִפְחֵץ לְחִירוֹ" = צריך לבדוק את הצואה. אותו דבר ייאמר לגבי המלים: ישכן, זונה, זֶן ומקבילותיהן הערביות המובאות במילון. לעומת זאת "אני מבקש ממך" ו"דְּכִלְכְּ, דְּכִילְכְּ" אינם שני דברים שוים. משמעות: אני מתחנן לפניך, אתה התקוה היחידה שלי וכד'. אותו דבר ייאמר לעניין "לא שמעתי דבר" והמקבילה הערבית המובאת במילון, שהיא לא מקבילה.

יא. מספר המשפטים השונים, אידיומטיים ולא-אידיומטיים שבמילון, מוטב וחשוב שיהיה הרבה יותר גדול. דומה אני, שניתן לכלול במילון עצמו מספר גדול הרבה יותר של הדגמות, אילו הסתפקו העורכים בהבאת הרוב המכריע של הערכים בכתב חסר ואילו ויתרו על ההערה הנפוצה קְרָא והמירוה בסימן מסוים הנועד לחבר שתי מלים בהגייה. לעתים גם פתח-ערכים אלה נפלו טעויות:

עברנו בית = נִקְלַא בֵּית; זהו תרגום מילולי, ויש לומר במקרה זה: נִקְלַנָּא (= עברנו) בלבד, וההקשר מבהיר את הכוונה.

נתן לו לעמוד = כִּלְאָה וּאִקְף; ויש לומר: כִּלְאָה וְנִקְף.

יש לי קשר בנעלים = עֲנִיד עֻקְדָה; פירוש הערבית כאן: אני מתוסבך. העורכים רצו לומר עֲנִיד עֻקְדָה פִּלְרִבָּאט = יש לי קשר בשרוך, או רִבָּאטִי מְעֻקְד. וכד'. פרח מזיכרונו = טאר מן באלו; וצ"ל ריח ען באלו¹².

12. לאחרונה יצא החלק השני של "מילון עברי ערבי לשפה המדוברת" של יוחנן א ל י ח י. החלק הראשון — א-ל — יצא לאור ביוני 1978. מפמה טעמים איני סוקר מילון זה, אך אני מרשה לעצמי לומר, שלפנינו מילון מדויק, יסודי ומקיף להפליא. יבורך האח י' אליחי על מלאכתו המייגעת והממושכת, שהניבה פרי הילולים.

לבוש עברי לתורת המשמעות

גד בן-עמי צרפתי, סמנטיקה עברית, הוצאת א' רובינשטיין, ירושלים תשל"ח, 239 עמ', הקדמה וחוכן עניינים גם באנגלית.
רפאל ניר, סמנטיקה של העברית החדשה, הוצאת עמיחי, תל-אביב, (תשל"ח), 295 עמ'.

ללשון נודעת חשיבות מרובה בתחיתנו הלאומית ובויתוח על דמות תרבותנו וחברתנו. מאמצים רבים מוקדשים להרחבתה, לעיצובה ולתיקונה פפי המשתמשים בה. תקופת תחיית הלשון חלה בזמן שנוצרה הבלשנות המודרנית ע"י "המדקדים הצעירים", ומאז הלכה הבלשנות הפללית מחיל אל חיל, ורישומה אף ניכר בויתוחים על דמות לשון ימינו ובמחקרים המרובים שנכתבו בעברית על העברית לתקופותיה. ובכל זאת לא קמה אצלנו ספרות עברית מקורית בבלשנות הפללית, לא במבואות כוללים ולא במחקרים בענפי הבלשנות הפללית, להבדיל מן הבלשנות העברית, שהעברית או הארמית מושא עיסוקה. הספרים מועטים, ובחלקם תחישנו (פגון הפונטיקה של מ"צ סגל), ולא פא ספר עברי חדש במקומם. על המשפיל העברי והתלמיד באוניברסיטאות הישראליות לפנות לספרות מקצועית בלשונות זרות, אם רצונו להידע בבלשנות העכשוית. ואל נשלה את עצמנו, כאילו זו רק שאלה של טרחה. נשמתו של כל דיון בלשני הן ההדגמות, והן המאפשרות גם להבין על אשורו את הטיעון המדעי וגם לעמוד על נכונותו. אך כל זאת בתנאי, שהדוגמאות — עכ"פ רובן — ידועות לקורא מתוך שימוש הלשוני הפעיל או הסביל, כלומר לקוחות מלשון אמו או מלשון שהוא יודע על בוריה, ושהניתוח הבלשני למעשה ישפיע אור חדש על האינטואיציות המבניות של הקורא בשלבו אותן במערכת מושגית רחבה. הדגמה משפה שאין לך לגביה אינטואיציה, תישאר תמיד בבחינת מוצג מוזיאוני, שלהבנת מעמדו במערכת המושגית המוצעת יש צורך בחינוך בלשני קודם. על כן חלק ניכר מהישגו של מי שכותב ספר-מבוא בלשני באיזו שפה הוא באיסוף חומר מדגים ומאיר בלשון ההיא, ורק על בסיס ניתוח חומר זה יגיע הקורא גם להבנת הדוגמאות "הקלאסיות", הלקוחות לעתים משפות אקזוטיות.

בין ענפי הבלשנות הפללית שפר במקצת חלקה של הסמנטיקה, פשבשנת תשל"ד הוציאה רחל לנדאו "פרקים בסמנטיקה עברית", בהוצאת "בר-אוריין" של אוניברסיטת בר-אילן, אלא שזה ספר למתחילים במקצוע ובעל היקף קטן, ופרסומו ע"י מוסד פנים-אוניברסיטאי מנע במידת-מה את הפצתו בין הקהל הרחב. הופעת שני ספרי-מבוא מקיפים, המביאים לקורא העברי סיכום של המתרחש בחקר מקצוע

זה בעולם המערבי, ומשחררים אותו מן התלות בספרות לועזית (אלא אם כן הוא פונה למחקר עצמאי), הופכים את הסמנטיקה למקצוע הפלשני-פללי הראשון, שייצוגו בעברית מניח את הדעת.

המצב טוב במיוחד, מפני ששני הספרים כתובים מנקודות ראות שונות ובהדגשות שונות, ועל כן משלימים זה את זה לכדי "ביבליוגרפיה" מעוגלת במקצוע, יחד עם ספרה של ד"ר לנדאו. יש עתה בידי הקורא העברי לא רק מידע מאוזן ומהימן על כל פיווני הסמנטיקה העיקריים, אלא גם אוצר גדול של הדגמות לכל התופעות, דבר שבסמנטיקה הוא חיוני עוד יותר מאשר בשאר ענפי הפלשנות.

גב"ע צרפתי שואף בספרו להציג את מדע הסמנטיקה בצורתו כמקצוע אקדמי, על תחומיו ועל הדעות החשובות ביותר שהופעו בו. מתוך שלל מראי המקום לספרות במספר שפות יכול הקורא גם ללמוד מה הם הספרים ומי הם המחברים העיקריים במקצוע; בצורה זו משמש הספר מדריך להשתלמות נוספת. דמותה של הספרות המקצועית גם משתקפת בחלוקה הפנימית של הספר. עד לאמצע המאה ה-20 הייתה הסמנטיקה בעיקר מדע היסטורי, דיאכרוני, כי האסכולה הסטרוקטורליסטית, שדגלה במחקר סינכרוני של "מצבי-לשון" בתקופה מסוימת, התנפרה בשלבה הראשון לסמנטיקה. אפילו מושג השדה הסמנטי (צרפתי 213–216, ניר 168–178), אחד הכלים הבולטים של הסמנטיקה המבנית, נוצר תחילה ב-1931 פשיטה דיאכרונית. מספר החיבורים העוסקים במעתיקים הסמנטיים, שינויי משמעות המלים מתקופה לתקופה, רב, ומיון התופעות הגיע לדרגת פירוט, שחקר התופעות הסינכרוניות-מבניות עודנו רחוק ממנה. הדיון במעתיקים ובסיבותיהם תופס 40% מהיקף הספר, ואף הדיון במלים נרדפות ובמלים "רב-ערפיות" (מונחיו של צ' להמונימיה+פוליסמיה) עוסק הרבה בעניינים היסטוריים.

רשימת המעתיקים שבספר זה היא אחת הנרחבות ביותר הידועות לי¹. יש בה עניין רב לא רק בלשון, אלא גם למי שעוסק בפרשנות המקרא והמדרש וניתוח הספרות. כידוע יש קשר הדוק בין המעתיקים הלשוניים ובין השימושים המיוחדים של סופרים בכתביהם, הנקראים "פיגורות רטוריות". לאמתו של דבר נוסדה תורת המעתיקים בסוף המאה שעברה על תורת הפיגורות הרטוריות. צרפתי עומד על הקשיים הנובעים מייחודו של המיון הפלשני תוך שימוש נמשך במונחים הרטוריים ומשמעויותיהם בחיבורים על הספרות, כגון בפרק המעניין על הסינקדוכי (137–141). שם זה משמש בפלשנות לציון ההרחבה והצמצום (וכך ניר 103), אך ברטוריקה כלולות בו מספר תופעות אחרות, שרובן נמנות היום למטונימיה. אף ההרחבה והצמצום נתפסים ברטוריקה בדרך צרה יותר מאשר בפלשנות. למרות השטח הנרחב הניתן להיבטים הדיאכרוניים, אין צרפתי מקפח את

1. הרשימה הנרחבת ביותר נמצאת בספר Gustaf Stern, *Meaning and change of* (1965) 1931, *Meaning*, אך לא נחקבלה בקרב החוקרים בגלל סרבולה.

התחומים המקובלים של הסמנטיקה הסינכרונית, זו המטפלת ביחסי המלים זו לזו ומיוגן לפי תכונות שונות בתקופה אחת. על כל אלה הוא מוסר מידע מלא וברור, אם כי מתומצת. הוא גם מכניס את הקורא לתחומים חדישים, כגון פירוק משמעותן של מלים לרכיבים בסיסיים (216–225) והקולוקאציות, או לפי מינוחו "שכנות", דהיינו המגבלות הסגנוניות בהצטרפות המלים (51–55, ניר 210–213). לעומת זאת דיונו בשדה הסמנטי מוכיח מידה מסוימת של הסתייגות.

מלבד הדוגמאות העבריות המרובות ששילב בדיון על כל תופעה ותופעה, מקדיש צרפתי סעיפים נפרדים לתופעות עבריות מיוחדות או בעלות עניין, בהדגשה מיוחדת על התקופות הקדומות של הלשון העברית, מן המקרא ועד תקופת תרגומי ימי הביניים. ביחד תופסים סעיפים אלה פרבע מהיקף הספר, ומצטרפים לכעין היסטוריה של אוצר המלים העברי ושל הידע הסמנטי הגלום בהלכה, באגדה ובפילוסופיה העברית. אציין כאן כמה סעיפים בולטים, לפי סדר התקופות: גלגולי משמעות של מלים מקראיות בתולדות הלשון (165–172), ניתוח סמנטי של דרכי המדרש (49–51), השימוש בשיטת רכיבי המשמעות במדרש ובתלמוד (221–225), שימוש הרמב"ם במושגי הנדרפות וריבוי המשמעויות (73), האופי המערבי של מבנה המשמעות בלשון ימינו (24–29), וכן שני דיונים רב-תקופתיים על גורל המלים הנדרפות (75–83) ועל רב-ערכיות בעברית (92–117).

ספרו של רפאל ניר מכריז כבר בשמו, "סמנטיקה של העברית החדשה", על ריבוי מעייניו ב"עכשיו" הסינכרוני. הדיון במעצקים הסמנטיים תופס בו רק 12.6% מהיקפו. פש-4 מאותם 30 עמוד נתונים לתופעת גלישת המשמעות, שינויים בצורתם ובתפקודם של הדברים בלי שיוחלף שמם (98–101, צרפתי 119–123). תופעה זו, הידועה גם בשם "מלים וחפצים", בדרך כלל אינה נמנית בין המעצקים, אם כי יש מקום לסוגה במסגרת המטונימיה. המעצקים מוצגים לפי החלוקה המרובעת מיסודו של ס' אולמן, אשר גם צרפתי מקבל אותה, אם כי בהסתייגויות.

ההדגשה הסינכרונית-מבנית מתבטאת בהרחבת הדיבור על נושאים כגון די-משמעות (90–96), יסודות ריגושיים במשמעות, תוך הבאת מידע על מחקרים פסיכולוגיים (127–148, אצל צרפתי 44–45), רכיבים סמנטיים ודרכי השימוש המחקרי בהם (179–206). פרקים שלמים ומפורטים יחדיו לניבים וסוגים קרובים של צירופים אידיומאטיים (214–242, אצל צרפתי עמ' 15 ו-55) ולמושג המשלב, סוג הלשון הקשור בנסיבות חברתיות מוגדרות, עניין שנר גם עסק בו בחיבורים אחרים (150–159, אצל צרפתי 41–42).

בפסקאות הקודמות הרבינו בהפניות למספרי עמודים בכל ספר ובשניהם בהשוואה, מפני שסדר העניינים בשני הספרים שונה מכול. וכול. אצל צרפתי יש רק מפתח של המלים הנדונות (כ-650) ואצל ניר רק מפתח של מונחים טכניים ושמות חוקרים. הפירוט הרב של תוכן העניינים אצל צרפתי מפצה חלקית על היעדר מפתח מונחים. בשעה שצרפתי מסדר את העניינים לפי החלוקה האקדמית המקובלת, ניר

מציג אותם על פי מוקדי התעניינות משוערים של קוראיו ותחומי מפגש בין האדם הממוצע והסמנטיקה, כדוגמת הפרק "המילון ואירגונו", ודן בסעיפי המשנה לפי צורכי מהלך הספרת העניין המרפזי של כל פרק. בדרך זו הוא מגיע לידי תיאור דינמי ומרתק של פעולת מנגנון הלשון בתחום אוצר המלים. לעתים צירופי הפרשיות מפתיעים, ופותרים חלון לראיית הדברים באור חדש.

ניר ממעט בהפניות לספרות המקצועית הלועזית ובהצגת דעות שונות. המגמה הברורה היא הרצאה אינטגראטיבית ועקיבה, בעלת נימה סוציולינגוויסטית ופסיכולינגוויסטית, ושאיפה להוכיח ולבסס את הרלבנטיות של מדע הסמנטיקה להבנת הלשון שאנו חיים בה.

לד.

אלישע קימרון

סלי ובלי

א

צמד המלים **סיליי** (ו) **ביליי** ידוע לי משני מקומות בספרות האמוראים:
(א) "כת' והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים" וגו'. תני [מ] בית קודש הקדשים עד הפרכות כקרני **סיליי** ו**ביליי**. מן הפרכות עד מזבח הזהב כקרני חגבים... " (ירושלמי שקלים נ ע"א).
הירושלמי מתאר את עובי הנחל שבנבואת זכריה. לפי תיאורו הנחל צר בתחילתו והוא מתרחב והולך בהמשכו.
(ב) "כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש² כהדין **סיליי** **ביליי**. כשלשול זה שהוא נמחה בצואה. כאישות זאת שאינה מספקת לראות את השמש עד שהיא חוזרת לעפרה... " (בראשית רבה, תחילת פרשה נא).
הגרסה **סיליי** (ו) **ביליי** היא הגרסה המקורית³ בשני המקורות, שכן היא נמצאת בכתב-יד ליידין לירושלמי (המועתק לעיל), בשרידי הירושלמי מן הגניזה⁴ ובכתב-יד וטיקן 30 לבראשית רבה (המועתק לעיל — בכ"י וטיקן 30: **שיליי** ו**ביליי**). במסורות מהימנות פחות ובדפוסים נשתבשה הגרסה: **סיליי** (ו) **כיליי**, **סילוי** ו**כילוי** ועוד (ראה חילופי הגרסאות שבמהדורת תיאודור-אלבק לבראשית רבה).
תיאור הנחל היוצא מקודש הקדשים (לפי נבואת זכריה) נמצא גם בבבלי יומא עז ע"ב. בדפוסים (וכן בכתב-יד מינכן 6 ובכתב-יד מינכן 95) מצינו **קרני חגבים**, ולא מצינו **קרני סיליי** ו**ביליי**, אולם בשלושה כתב-ידים טובים יש זכר למלה **סיליי**, אלא שהיא שובבשה למלים אחרות. הרי נוסח כתב-יד אָנלאו 271:
"אמ' ר' פינחס משום רב חונא צפורה. נחל היוצא מבית קדש הקדשים כתחלה דומה לקרני **סילון**. כיון שהגיע לפתח היכל נעשה כחוט שלשתי... "
כתב-יד אנלאו 270 גורס "... כתחלה דומה לקרני **סליו**... ", וכתב יד לונדון 400 — "... כתחלה הוא דומה כמין קרני **סלעם**... ", ודומני שהשמות **סילון**, **סליו**, **סלעם** פולם שיבוש הם מן ס(י) **ליי**.

1. זכריה יד, ח.

2. תהלים נח, ט.

3. השוה י' תיאודור, מדרש בראשית רבה², ירושלים תשכ"ה, עמ' 531–532:
"... וידידי רא"ח לעף כתב לי, שלדעתו הגרסה הנכונה כאן **סיליי** **ביליי**, והוא שם כפול פסגנון חילק בילק דוגמאות אחרות... "

4. לי' גינצבורג, שרידי הירושלמי מן הגניזה אשר במצרים, ניו-יורק תרס"ט, עמ' 134.

הגב' רות יקותיאל, העוסקת בשיבוץ קטעי מגילות, הציעה מיד לשבץ את הקטע במפרץ שבפינה השמאלית התחתונה של עמוד ט. עיון נוסף הוכיח כי צדקה: (א) הקטע משתלב במקום זה לא רק מבחינת צורתו, אלא גם מבחינת הפתב: במפרץ שבתחתית עמוד ט נראית ראשה של למ"ד וחלקה השמאלי העליון של תי"ו. השרידים האלה משלימים בדיוק את האותיות למ"ד ותי"ו הקטועות שבמלה למערכת שבקטע שנדבק לשולי עמוד ח.

(ב) לפי השיבוץ המוצע נמצאו המלים הנדונות בסופי שורות 17, 18 (ב) לפי השיבוץ המוצע נמצאו המלים הנדונות בסופי שורות 17, 18 בעמוד ט. מכאן מובן הרוח שאחרי המלה [ללים. (ג) המגילה הייתה גלולה מתחילתה לסופה³, ומסתבר, שהפנים של עמוד ט היו גלולים על גב עמוד ח.

שיבוץ הקטע מתאים גם מבחינת ההקשר:

עמ' ט שו' 17: ו]	[לארבע]	ו]אורב ישימ[ו] למערכת
עמ' ט שו' 18: [האויב		יפי]לו בח[ללים

שרידי האותיות ב ח נראות בתחתית דף ט.

ההשלמה ו]אורב ישימ[ו] ל]כתיי]ם מוקשית, שהרי בעמודים המתארים את יחידות הלחימה והטקטיקה אין נזכרים הכתיים, אלא האויב הכללי⁴.

3. א"ל סוקניק, אוצר המגילות הגנוזות, ירושלים תשט"ו, ציור 11.

4. ראה ידן, מב"א, עמ' 9.

מִן הַעֲבוּדָה בְּמִילּוֹן הַהִיסְטוֹרִי

לג.

אלישע קימרון

לשיבוצו של קטע אחד במגילת מלחמת בני אור

בעמוד ח של מגילת מלחמת בני אור בבני חושך [מב"א], בשוליים שבצדו השמאלי, בהמשכן של ש' 17, 18 נראות שתי מלים מטושטשות במקצת:

במערכה

[ללים]

ידין בפירושו לשורה 17 מעיר¹: "המלה **במערכה** כתובה על הגיליון וקצת מתחת השורה, והוספה לאחר מעשה. קשה להכריע, אם כתב **במערכה** או **במערכת** . . .". ולשורה 18 הוא מעיר: "בסוף השורה נראות על הגיליון באופן ברור האותיות **ללים** שיש להשלימן בלי ספק **חללים**. המלה נכתבה מעל לשורה שמתחתיה והוספה אחר כך כמז המלה **במערכה**".

לדעתי, ההנחה שהמלים האלה הוספו בשוליים מעורערת מיסודה; גם אם נידחק לומר, שהמלה **במערכה** מתקשרת מבחינת סגנון המגילה אל המלה **מעמדם** שלפניה, וגם אם נתעלם מן הקושי שבמיקומה של ה"תוספת", העובדה שהמלה **[ללים]** צמודה למלה שלפניה (**ועמח[ו]**), ואין מקום לפני הלמ"ד אפילו לאות אחת, מונעת ממנו לראות את המלים האלה כשייכות למקומן, והטקסט נותר פחידה.

פתרון החידה נתגלה לי אגב עיבודה של מגילת המקדש לצורך המילון ההיסטורי. מגילת המקדש נפגעה בריקבון, שהפך את הקלף למעין עיסה דביקה, שבעטייה נדבקו כמה דפים וקטעי דפים אלה לאלה ונעשו מקשה אחת². הואיל וגם חלקה התחתון של מב"א נפגע בריקבון, עלה בלבי החשד, שמה שאירע למגילת המקדש אירע למב"א, והמלים הנדונות אינן שייכות לעמוד ח, אלא כתובות על קטע של עמוד סמוך שנדבק לגב עמוד ח. בבדיקת המגילה בהיכל הספר בסיועם האדיב של ד"ר מגן פרושי והגב' רות יקותיאל הוברר, שהמלים אכן כתובות על קטע שנדבק לגב המגילה. קטע זה נשאר פהה, גם פשהאירנו את גב המגילה באור חזק. גבולותיו ניפרים היטב במקור (ניתן להבחין בהם גם בתצלומים). זאת ועוד, האות הראשונה שבמלה העליונה אינה ב"ת, אלא למ"ד ברורה, והאות האחרונה דומה לתי"ו יותר מלה"א (וכן בתצלום אינפרא-אדום שברשות היכל הספר).

1. "ידין, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך ממגילות מדבר יהודה, ירושלים תשי"ז,

עמ' 309.

2. "ידין, מגילת המקדש, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 6.

ב

מפרשים, מילונים וחוקרי בעלי-חיים נחלקו בזיהוי סילי וביילי: בפירוש תלמידו של רבינו שמואל בר' שניאור⁵ מזהים השמות שלנו כמיני שבלולים: "כקרני סילי ושללי, לימצאון" בלעז שיש לו בית ונחבא בתוכו מפני השמש כדריש בבראשית רבה, כגון שבלול תמס יהלוך, כהדין סילי ושללי, בפ' וה' המטיר על סדום, וקרניו דקין מאוד, סילי ושללי שני מינין הם".

פיזצא בו פירוש "קרפן העדה":

"מיני שבלול הם וקרניהם דקים מאוד וקרני חגבים עבים מהם וחוט של שתי עב מהם וחוט של ערב עב ממנו".

זיהוי אחר ב"פני משה": "... והן מיני חגבים הקטנים ביותר".

לויזון⁶ גזר את סילי מן *Squilla Schilla* ("סרטן", ואת כילי⁷ מן *Xelus* "צב" (אולי צב האליגטור), ובעקבותיו הלך לוי במילון לחלמודים⁸. קוהוט ב"ערוך השלם"⁹ מזהה את סילי כמין שבלול, מיונית *σεσιλος*, ואת כילי הוא מסביר כשיבוש מן *Koxlias* = שבלול. גם תיאודור¹⁰ זיהה את סילי עם *σεσιλος* = שבלול. אשר לביילי ראה הערה 3.

דעה מיוחדת ליאסטרוב¹¹ המגדיר את סילי כזחל. מנדלי מוכר ספרים¹² דוחה את הדעות שכיילי הוא מין צב. לדעתו הוא שבלול, כפי שיצא מן המדרש בבראשית רבה. גם ע' לעף¹³ אינו מקבל את הדעות שכיילי הוא צב, אך אין הוא מציע זיהוי אחר.

עד כמה דחוקות הצעות הגזירה שהוצעו לסיילי וכילי, מעיד מילונן של דאלמאן¹⁴ דאלמאן הזהיר אינו מציע גזירה למלים הנידונות, ואפילו אינו מציין את לשונן (עברית, ארמית או יונית). אף הגדרתו כללית = יצור בעל מחושים דקים. באמת אין צורך באטימולוגיה כדי לעמוד על משמעות סילי וביילי, שהרי הנאמר בבראשית רבה מזהה אותן עם שבלול המקראית. ואפילו יש מחלוקת בפירוש שבלול, איש אינו רואה בו מין ממיני החגבים, לא צב ולא סרטן. ואילו הדעה,

5. א' סופר, מסכת שקלים עם שני פירושים לרבותינו מקדמוני הראשונים, ... ניו-יורק תשי"ד, עמ' 72.

6. L. Lewysohn, *Zoologie des Talmuds*, pp. 233, 373–374.

7. הגרסה המשובשת המצויה מדפוס קרולטשין ואילך. אבל בדפוס ונציה: ביילי.

8. עמ' 319, 508.

9. ח"י קוהוט, ספר ערוך השלם², וינה 1926, כרך ד, עמ' 233, כרך ו, עמ' 41.

10. י' תיאודור, מדרש בראשית רבה², ירושלים תשכ"ה.

11. מילון ... עמ' 632.

12. ש"י אברמוביץ, ספר תולדות הטבע, ג, וילנא תרל"ג, עמ' 269–270.

13. I. Löw, *Fauna und Mineralen der Juden*, Hildesheim 1969, p. 99.

14. עמ' 198.

ששבלול הוא חילזון, מקובלת מאוד, ואכמ"ל. זאת ועוד, מתיאור הנחל שפירושלמי ובכבלי עולה, שסילי וביילי הם יצורים בעלי קרניים דקות מקרני חגבים, וזה הולם את מחושי השבלול. ואמנם הדעה, שסילי וביילי הם מיני שבלולים, היא הדעה השלטת. הזיהויים ה"מדעיים" שבכמה ספרים יסודם בהיגררות אחרי אטימולוגיה מוטעית, שבמלה כילי היא אף מבוססת על גרסה משופשת. הגזירה היונית שהוצעה למלה המשובשת כ י ל י בטלה מעצמה וכמובן, למותר לדחות את הגזירות שהוצעו לסילי, שאף הן רחוקות מבחינת הצורה, ואינן הולמות את המשמעות.

לדעתי המלים סילי וביילי מלים עבריות הן. הפיצוד? ברשימה על גזירת המלה לול¹⁵ הראיתי, כי בכמה מסורות טובות של המשנה פתובה המלה בלולים במקום לולים (=במקורם מדרגות לולייניות, שהיו בבית המקדש). זוהי, לדעתי, הצורה המקורית בעברית, והיא גזורה מן השורש בלל, המציין גופים פעלי מבנה ספיראלי (בלול, שבלול, תבלול)¹⁶. נראה לי, שגם בילי, שהוא חילזון, גזור משורש בלל פאחיו המקראי שבלול. הסוג השני, סילי, גזור משורש סלל, וגם הוא נקרא על שם מבנהו הספיראלי הידוע משם אחר משורש סלל — סליל שבלשון חז"ל¹⁷.

הסופית ay- שבשמות שלנו מעידה על היחוס מלים שמיות. סופית זו ידועה ממספר לא-קטן של שמות בעל-חיים בעברית, ובארמית ובעוד לשונות שמיות¹⁸. סיפומ של דבר, המלים שלנו הן מלים עבריות (ואולי גם ארמיות) ממשקל קטל משורשי הפולים, בתוספת הסופית העתיקה ay-. וזהו היצורים על פי הטקסטים פמיני שבלולים מחזק את הגזירה המוצעת, והגזירה המוצעת מחזקת את הזיהוי על פי הטקסטים.

15. א' קימרון, "לול" ו"בלול", לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 225–227.

16. ראה גם את המקבילות שהבאתי מן הלטינית ומן הגרמנית, שם, 227, הערה 13.

17. הגדרת הערוך: "פי" סליל בלעז אנינו שסולל ומתגלגל והוא מסתוריתא בארמית".

אפשר שעוד שמות משורש סלל קריים על שום מבנם הסילי, כגון סל, ויש מקום למחקר מדוקדק בעניין.

18. Th. Nöldeke, *Compendious Syriac Grammar*, London 1904, § 83. אני

מודה לידידי דוד טל שיר, שהפנני לדקדוקו של גלדקה, ואף סיפק לי דוגמות נוספות,

ואזכיר את השמות: גובי (= ארבה, על יד גוב — נחום ג, יז), ארבי (= ארבה באוגריתית),

*חוי (= נחש), סוסי (= סוס, בעברית ובארמית). גם תוי בכתובת ספירה I (א 28) הוא,

לדעתי, של בעל-חיים המכלה את הצמחייה, פפי שיוצא מן ההקבלה אל ארבה ואל

תולעה: "ושבע שני יאכל ארבה. ושבע שני תאכל תולעה. ושבע [שני יס] תוי על אפי

ארקה" (השימוש בלשון עלה על הארץ מצוי בתיאור הארבה בשמות י, יב, יד וביזאל א, ו).

וכבר הקביל מ' ויינפלד את הטקסט הזה אל דברים כח, לח-מב; שם נופרים ארבה תולעה

וצלצל 2) (1965), p. 424, n. Biblica 46. ז' בן-חיים סבור פי תוי = תוהו

(לשוננו, לה (תשל"א), עמ' 245–246). אם הצעת גזירה זו נכונה, יש לדעתי לפרש תוי

(= תוהו) לא בהוראת "שממה וריקנות" אלא פשם בעל-חיים, פשם שהמלה צדיא) בארמית

מציינת "שממה וריקנות" וגם מין חגב, אולי צלצל (ראה י' אהרונ'י, תרפיץ, טז (תש"ה), עמ'

ה ע ר ו ת

שרגא אברמסון

שני עמודים תבועים

הפומון, שבו נמצא הביטוי "שני עמודים קבועים", שדיברתי עליו ב"לשוננו" כרך מב, עמ' 314, נדפס אף בספר "פומוני האנונימוס", מהדורת פליישר, עמ' 157, סי' רח, ושם נוסח הטור הוא:

"ובשנני] (כן בתצלום כתב-היד) עמודים תבועים".

"שני עמודים" מתפרש כאן "עמוד האש ועמוד הענן", אע"פ שאין להם עניין כאן. אלא שאנו עסוקים בחיבה "תבועים" שישנה כאן. אמנם כתב-יד זה איננו מצטיין בדיוקנותו, ואפשר שט"ס פשוטה כאן. אלא שעלינו לפרש את החיבה, אם היא מדויקת. ופירושה מתבאר על פי פסוקי תהלים.

במזמור עח אנו לומדים, שאת תביעתם של ישראל במדבר למים אין המשורר מגנה. ומה הוא מגנה? את תביעתם למן ולשלי: "יבקע צָרִים במדבר וישק פתהמות רבה. ויוצֵא נְזֻזִים מסלע ויורד פנהרות מים. ויוסיפו עוד לחטא-לו למרות עליון בציה. וינסו אל בלבבם לשאל-אכל לנפשם. וידברו באלהים אמרו היוכל אל לערך שלחן במדבר. הן הפה צור ויזובו מים ונחלים ישטפו, הגם לחם יוכל תת אם יכין שאֵר לעמו. לכן שמע ה' ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגם אף עלה בישראל וגו' וימטר עליהם מן לאכל וגו' וימטר עליהם כעפר שאֵר וגו'" (פס' טו-כו).

משום כך אנו מבינים, מה טעם חילק הפייטן את המים מן המן והשלי, ואמר, פי את המן והשלי ת בעו. ומה המים? פלום לא תבעו אותם? אלא שתביעתם לא הייתה גנאי להם.

ואולי נתקרב על פי זה לפתרון סתומה אחרת באותו ספר. בע' 273 סי' תסא אנו קוראים:

וּבְכֹל מְסָעִים בְּמֶן וּסְלִי בּוּעִים ומבאר עיָם נוסעים.

קל היה לומר, שנתחלפו סופי הטורים וצ"ל: "בְּמֶן וּסְלִי בּוּעִים ומבָּאר (=ומי בָּאר) עָם בּוּעִים", כלומר בּוּעִים. אלא שאם נשאיר את הנוסח כמו שהוא, צריך לפרש: "בּוּעִים" = "תובעים, מבקשים", כלומר מבקשים מן ושלי. ואף כאן יש חלוקה בין המים ובין המן והשלי.

לשוננו

פתביעת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה

פרך ארבעים ושלשה, חוברת ב — טבת תשל"ט

התוכן:

83	לוח הנטייה העברי הראשון	אסתר גולדנברג
100	מפתבי אסכולת הדקדוק האשכנזית: "השמשוני"	אילן אלדר
112	הפכרה: עיון בשאלה תחפירית, לוגית ומורפולוגית	אורה שניצלד
121	מתוך "מילון חידושי שלונסקי"	יעקב פנעני (ז"ל)
		ביקורת
121	שלושה מחקרים גנראטיביים מתחום העברית	יהושע בלאו
		הערות
	פניסה / פניסה: על בידול סמנטי-צורני של	אליעזר סגל
157	שם-הפעולה בלשון חכמים	

פתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

אסתר גולדנברג, שדרות בן מימון 48, ירושלים
ד"ר אילן אלדר, רח' הרב קוק 60, קרית מוצקין
ד"ר אורה שניצלנד, רחבת אילן 10, גבעת שמואל
פרופ' יהושע בלאו, רח' הפלמ"ח 15, ירושלים
אליעזר סגל, רח' דוידזון 12, נוה גרנות, ירושלים

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

מיצבו בנו משה ז"ל

לוח הנטייה העברית הראשון*

א. לוח נטייה (פאראדיגמה) הוא כלי-עזר רגיל בדרך ההוראה המסודרת של כל לשון, וטבלות של צורות לשון הרשומות זו אחר זו כסדרן נספחות אל ספרי לימוד רבים. תלמיד המסתייע בפאראדיגמה מוצא בה צורות מפורטות וערוכות ברשימה שקופה, שאינה מצריכה מחשבה רבה, ויש בה להקל על השינון ועל הזכירה. גם הלומדים לשם העניין האקדמי בעיקרו מוצאים בטבלת הצורות סיפים קבוע ומסודר, העולה מן התיאור העיוני וממצה אותו¹. החוקרים הקוראים לדחות את מסורת הוראת הלשון המסתייעת בפאראדיגמות תומכים את נימוקיהם במה שאין הפאראדיגמה יעילה, אף לא חסכונית, אלא מחנכת לעצלות החשיבה ולא-הפרה עמוקה של הלשון הנלמדת. ואולם, בדרך כלל, גם הם מציעים דרכים מעשיות להקניית הלשון, כגון חוקי גזירה יעילים וטבלות מאורגנות היטב של מנגנוני היצירה². המחלוקת בדבר מקומה של הפאראדיגמה בהוראת לשון — אין בה כדי לגרוע מעצם ההישג הנכבד, שבחיבור פאראדיגמה ראשונה. הבא לערוך לוח נטייה ראשון ללשון פלשהי, וביותר אם לא מצא לפניו פאראדיגמה ללשון אחרת, שאותה יוכל לחקות ולסגל למטרתו, צריך לגלות מחשבה עמוקה ומגובשת, יכולת הפשטה, סגולה לקבוע עקרונות ולדבוק בהם, כישרון לארגון ועניין בדרך הוראת לשון מתוך הבנה גם לפעיות הדידאקטיות. רב סעדיה גאון, הפילוסוף, המדקדק העברי הראשון, הפייטן, מתרגם המקרא לערבית ואיש ההלכה, השקיע את כישורונות הפסיקה והמעשה שלו גם במפעלו להחייאת השימוש בלשון העברית. אם בחיבורו "ספר צחות הלשון" הלך הרבה בעקבות ספרי הדקדוק לערבית (אמנם הליכה עצמאית שידעה לדחות מושגים אחדים מן הדקדוק הערבי ולהעמיד כנגדם עניינים המיוחדים רק לתיאורו את העברית), הרי ספק רב הוא, אם בבואו לחבר לוח נטייה עברי מצא לפניו לוח נטייה ערבי פלשהי, אשר ממנו יכול ללמוד את עצם השיטה. הלוח של רב סעדיה לא היה הפאראדיגמה הראשונה בעולם. אחד הלוחות הדקדוקיים השומריים מציג

*. המאמר הזה הוא נוסח מורחב של הרצאה אשר נישאה בערב זיכרון לד"ר בנימין קלאר הי"ד, בכ"ו בניסן תשל"ח. את הערב ערך החוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית בירושלים.

1. במבוא למהדורה השנייה (משנת 1816) של דקדוק העברי ציין גוניוס כאחד החידושים החשובים שבמהדורה את הפאראדיגמות שהוסיף בסעיף 316, ובזאת "מילא בעונג את משאלם של מלומדים רבים".

2. ראה את דרך ההוראה של עוזי אורנן, שיטת מנגנון היצירה, במאמרו "נטיית הפועל פיצד", אורחות תשל"ח, עמ' 47-68.

227 צורות סדורות בקפדנות מפועל אחד³. המדקדקים הערביים הושפעו השפעה ניפרת מן המחשבה הדקדוקית היוונית, ובכל זאת, הצגת הפאראדיגמות נשארה "שטח שומם" בדקדוק הערבי, אעפ"י שפאראדיגמות שימשו הרבה את היוונים⁴, ואף לא חסרו בגלגוליו הסוריים של הדקדוק היוני⁵. עניינם העיקרי של המדקדקים הערביים היה נתון לקביעת יחסות השם ודרכי הפועל הנכונות (כלומר, בעיקר תחביר), ולא לדיון בגופן של צורות השם והפועל, שהיו אמורות להיות מוכרות ליוצרי ערבית. הרשימה הקרובה ביותר ב"כתאב" של סיפוייה להיות מעין "בדל נטייה" היא ארבעה פעלים רשומים בסדרם: אפעל, תפעל, יפעל, נפעל, והם הובאו לצורך דיון בתנועה שבסוף הפעלים הפותחים באית"ן (פרק ב' מחלק א' של ה"כתאב"). ספרי דקדוק ערביים שאותם יכול רב סעדיה להפיר פרשו רשימות מפורטות של פעלים שונים, אבל בזאת התקינו את היפוכה של רשימת צורות מפועל אחד לדוגמה, שהוא הוא הציר בלוח נטייה. ראה, למשל, את רשימות "הפעלים הנכונים" ב"כתאב אל פצית" לת'עלב⁶, ואת רשימות צורות הפועל הנכונות לצד הצורות המשובשות בפי ההמון, בספרו של אבן קתיבה "אדב אל כתאב"⁷.

רב סעדיה כאב את דלותה של הלשון העברית, אשר אך מעטים יודעים את עושרה וכוחה בה פראוי (ראה את דבריו במבוא לספר האגרון), ולפיכך אינו דומה למדקדק הערבי שביקש לעקור שיבושים מן הלשון השגורה. מצב של דחק לשוני וצורך לעשות הפול ומיד למען הלשון הוא המעודד יצירת לוח נטייה. ואולם, פנראה, צורכי הוראת הלשון הערבית לעמים שנספחו אל האסלאם, ואשר הערבית הייתה להם שפה זרה חדשה, לא הביאו להמצאת פאראדיגמה ערבית. ד"צ בנעט תהה "מדוע אין ידיעות על ספרים שמהם היה אפשר ללמוד את היסודות הראשונים והפשוטים ביותר של הדקדוק הערבי לצורך התושבים שנאלצו ללמוד ערבית אחרי כיבושי האסלאם", והוסיף "ואולי באמת היה, אך לא הגיע לידינו חיבור כזה"⁸. אם אמנם היו פאראדיגמות ב"חיבור כזה" (ספר לימוד למתחילים) והן נועדו לתועלת ההוראה המעשית, בבחינת דפי עזר שהמורה מחלק בשיעוריו, אך לא הגיעו לידינו, או לא נחשבו נכבדות דיין להיכלל ולהיקבע באחד הספרים ששרדו, הרי הלוח של רב

Thorkild Jacobsen, in *Studies in the History of Linguistics – Traditions and Paradigms*, ed. D. Hymes, 1974, p. 41

C.H.M. Versteegh: *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, 4

Leiden 1977, p. 39

5. A. Merx: *Historia artis grammaticae apud Syros*, Leipzig 1889, עמ'

ע-א של הטקסט הסורי ועמ' 224.

6. ת'עלב, אחד בן יחיא: כתאב אלפציה, מהדורת י' בארת, לייפציג 1876.

7. אבן קתיבה: כתאב אדב אלפאתב, ליידין 1900.

8. ד"צ בנעט: קיי יסוד בחולדות הספרות הערבית (חוברת הוראה לסטודנטים), הוצאת

מפעל השכפול, ללא תאריך, עמ' 52.

סעדיה אינו בגדר מעשה חדש בשדה הבלשנות העברית והערבית גם יחד, אלא הוא חידוש מרשים בדקדוק העברי לבדו, ואולי חידוש גמור לעומת מנהג הערבים יש בעצם ההחלטה לכתוב אותו בגוף ספר לימוד: לוח נטיות עצמאי (בניגוד לדוגמות נטייה המשובצות בתוך מאמר) הובא בתור סיכום ממצה וחשוב ל"שער הנטייה" מ"ספר צחות". את רובו של שער זה פרסם ש"ז סקוז ב־ JQR 33 (1942), עמ' 212–171.

רק במאה השלוש-עשרה (למעלה מ־250 שנים לאחר פטירת רב סעדיה) פורסם ספר לימוד לערבית, מרופז ושימושי, שעיקרו הצגת צורות נטייה, והוא "אלתצריף אלעזי" מאת אלונג'אני מפגדאד⁹. בספר זה שולבו בתוך דברי ההסבר טבלות נטייה לשורש נצר בבניין פעל ובבניין אפעל. במאה הארבע-עשרה נתחבר ספר לימוד (פנראה מיועד לילדים), הכתוב בקיצור נמרץ, "אלמקדמה" מאת אבן אג'רום (אלצנהאג'י, יליד צפון אפריקה). הספר ידוע בשם "אלאג'רומיה" והוא פולל את נטיית הפועל צרב בעבר, כשהוא לעצמו וכשהוא בא עם פניניים חבורים. אלו היו שני הדקדוקים הערביים הראשונים אשר נודעו באירופה¹⁰. ועדיין גם בהם אין לוחות נטייה העומדים לגמרי לעצמם, במנותק מהרצאת הדברים ובלי דברי קישור.

ב. בלוח הציג רב סעדיה בפועל אחד לדוגמה, שמע¹¹, מה שמצא בעברית בפעלים שונים. את החומר הלשוני שאב מן המקרא. בכתיבת פיוטיו השתמש רס"ג הרבה בלשון-חכמים, ובמילון "האגרון" אף כלל לא-מעט מלים מרובד לשוני זה, אבל בפרקי הדקדוק שלו הביא דוגמות אך מלשון המקרא. אולי בזאת הלך בעקבות הערבים, אשר במילוניהם שיקעו הרבה מלשון החדית, בעוד שבדקדוקיהם הדירו עצמם מלהשתמש בה, והביאו רק מלשון הקוראן והבדורים. בהכנת הפאראדיגמה מיצה רב סעדיה את ההיקש הלשוני עד תומו, והקיש גם לצורות יחידאיות שבמקרא, שכן לשיטתו אין השכיחות קובעת נורמה בלשון. בעזרת ההיקש הלשוני יכול לרשום לראשונה בעברית: שְׁמַעְתֶּם (יש במקרא), שְׁמַעְתֶּן (לפי צִבְחָתֶן, כַּעֲדוּתוֹ), שְׁמַעוּ (אולי לפי שְׁמְרוּ), שְׁמַעְתוּ, שְׁמַעְתֶּם (לדבריו, לפי גְּמַלְתוּ, שְׁרָפְתֶּם) וכו'. בלוח הנטייה סיכם רב סעדיה את תוצאות עיונו בלשון העברית מתוך שאיפה להנחילן לפול. לא ייפלא כי דוד ילין (אשר הספיק לתאר את תוכן הלוח אך במעט) כתב, כי "הצעד החשוב ביותר בקדמת תורת הדקדוק [העברית] הוא סידור לוחות לנטיות הפעלים השמות" (תולדות התפתחות הדקדוק העברי, תש"ה, עמ' 33).

9. אלונג'אני, אברהם בן עבד אלוהאב: אלתצריף אלעזי, קהיר 1315 (1897).

10. G. Troupeau: "Deux traités grammaticaux arabes traduits en latin",

Arabica 10 (1963) 225–236

11. י' בניאל: "פועל עברי לדוגמה", לשוננו יז (תשי"א), עמ' 81–84.

ג. לוח הנטייה אחוז היטב בתורתו הבלשנית של רב סעדיה, מתבאר על פיה ותורם להבנתנו אותה. לפיכך ראוי להעמיד בקיצור על שני עקרונות בשיטתו הבלשנית של רב סעדיה.

(א) רב סעדיה שאל מושגים ומונחים רבים מן הבלשנות הערבית, אבל את מושג אותיות השורש לא קיבל, ולא בו הודרך בתיאוריו הדקדוקיים. יצוין, כי גם בקטעי הדקדוק המיוחסים לבעל דקדוקי-הטעמים אין מושג השורש משמש¹². בדקדוק הערבי **אָצַל** (=יסוד) הוא גם צורת היסוד של המלה וגם אותיות השורש, ואילו בשיטת רס"ג יסוד מביע רק צורה יסודית של השם, ומקביל בזאת למושג **נטע**, המשמש בדקדוקי הטעמים. המלה **מְשַׁמַּע** היא יסוד גמור שאינו מתנתח לשורשו ולא את המוספת מ"ם, ואילו הפועל **שָׁמַע** אינו אלא 'ענף', שהרי היסוד לעולם הוא שם 'גרוד' מנטיות ומתוספות (לרבות תוספת השינוי בצורת ההפסק, המעמידה גם היא ענף מן השורש). רב סעדיה אימץ את דעת חכמי בצרה, כי המקור קודם לפעלים, ולמד מן ההלכה הזאת את המעשה של שיבה מפל פועל נתון אל פל אחת מצורות המקור שלו, אם איננה נתונה בממצא הלשוני, בחינת הוצאתה מן הכוח אל הפועל. ב"שער הנטייה"¹³ הסביר רס"ג כי שמרתיך נגזרת מן שמירה וב"שער הפיאור והחיסור" גזר את חנה מן **מְחַנְהָה**¹⁴. כשם שהאות ח"ת של השם **חָלַק** היא 'מן היסוד', אעפ"י ששוב איננה מופיעה בצורה המורחבת ('מפוארת') **חלקלק**, כן ה"א שבמלה **עָרָה** שייכת ליסוד, אעפ"י שאינה חוזרת בפועל המורחב **ערער**¹⁵. השמעה היא המקור, היסוד והשורש למלים השמייע ישמיע וכו', ואינה מתנתחת לשורש 'שמע' ולא אותיות המוספות עליו — ה"א ההפעיל וה"א הנקבה¹⁶. תורת התצורה הזאת אינה נזקקת כלל לכלים של שורש ומשקל והיא עוסקת בגלגולי הצורות המוגמרות כמות שהן, וביחסים ההדדים שלהן ושל ה"יסודות", כגון יחסי **שָׁמַע** — **יִשְׁמַע**, **מְשַׁמַּע** — **שָׁמַעְתָּם**¹⁷. השינויים חלים בדרך שינויי ניקוד: **אָמַר** — **אָמַרְתָּ**; ע"י הוספת אותיות אית"ן לשם יצירת פועלי העתיד, וע"י שימוש אותיות: **מַעֲשֶׂה** — **מַעֲשֶׂה**, **עָשָׂה** — **עָשָׂה**. אין אפוא הבדל בין ה"א של השמעה השומטת

12. ז' בן-חיים: ערך בן-אשר, האנציקלופדיה העברית, כרך ט, עמ' 43.

13. ש"ז סקוז: "שער הנטייה", JQR כרך 33 (1942) עמ' 174, 184.

14. א"א הרפכי: "חדשים גם ישנים, דוגמות מספר צחות לשון עברית של הגאון רב סעדיה"; הגלן, מאסף לחכמת ישראל, יו"ל ע"י ש"א האראדעצקי, כרך ו (ברדיטשוב) חרס"ט (1906), עמ' 31–34–36.

15. הגלן ו' (נוכר בהע' 14) עמ' 31–34.

16. ש"ז סקוז, בספרו המובא בהע' 20, התחבט מהו השורש לפי רב סעדיה בעיקר משום ה"א של 'הָקָה'. ראה דבריו בעמ' 10 הערה 35 לעומת דברי הסיכום שלו בעמ' 64.

17. וזו המסקנה בסיום מאמרו של עוזי אורנן (נוכר בהע' 2): "כי בהוראת הפועל יש לעקור (כמעט) את השורש מן השורש, ואת הבניין למוטט". אפשר אפוא לגלגל צורות בלי מושגי המשקל והשורש.

בהכרח לשם יצירת הפועל ישמיע לבין ה"א של הלוח השומטת בפועלי העתיד: אלך וכו'¹⁸.

(ב) כבר הראתה אירנה גרבל¹⁹, פי מושג הבניין לא היה ידוע לרס"ג כלל. ובאמת, שיטה הוואה בשם הבלתי נטוי את צורת היסוד ואינה מפירה את אותיות השורש, אין בה מקום ורקע להתפתחות מושגי הבניין והמשקל. אמנם לפעמים תיאר רב סעדיה פעלים, אך תמיד רק מצד משמעותם (פעולה 'בכוח' היינו חזקה, כגון שָׁבַר; פועל 'מוכרח', היינו סביל, כגון אָבְנָה, יַעֲמֵד) ובעיקר מצד ניקודם (דגשים וניקוד גרוניות), ולא גדר אותם בבניינים מכל בחינה שהיא, וראה בספרו של ש' סקוז "סעדיה גאון — המדקדק העברי הראשון"²⁰, עמ' 19, ועמ' 38. דוגמות פעלים רבות לצורך דיוק בניקודם הביא רס"ג בפירושו לספר יצירה, בפרק הרביעי (מהדורת יוסף קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' קיב-קטו).

אם כן, הפעלים שמע, השמיע אשר הביא רב סעדיה בלוח הנטייה אינם מיציגים את בניין פִּעַל ואת בניין הפְּעִיל, אלא, כניסוחו שלו, אלו צורות פועל אחד בשני אופנים — "עלי צִרְבִין" ("שער הנטייה" עמ' 109) — האופן האחד הוא פועל שפעולתו בעצמו, כמו עברתי, והאופן השני — פועל שפעולתו משפיעה במקבל הפעולה, כמו העברתי. בפתיחת לוח הנטייה הציג אותם רב סעדיה בתור שני חלקים ("קסמין") של הפועל, וטיבם: "פאעל לד'אתה" ('פועל על עצמו'), "פאעל לגיר ד'אתה" ('פועל בזולתו'). וכך הם מתוארים בעקביות במהלך הלוח כולו, וראה להלן סעיף ד, ב.

ד. (א) בלוח הביא רב סעדיה את כל צורות הנטייה של שְׁמַע ושל השמיע, בעבר ובעתיד, כשהעתיד כולל גם את צורות הציווי. הפעלים רשומים פעם אחת בלי פינויים דבוקים, ומוגדרים "בסאיט" = 'פעלים מורכבים'. כל פועל מתורגם תרגום מדויק בפועל הערבי 'סמע' לפי הגוף, הזמן והפינוי הדבוק. רב סעדיה הכניס בלוח פירוט נטיות משני 'אופנים' (בניינים לפי שיטתנו היום) בלבד, כדי שלא להלאות באריכות. כונתו זו מתגלה יפה מדבריו שלו. אחרי שתיאר את צורות השתמע ("פעלים שתי"ו נכנסת בהם"), שאותן לא הביא בלוח, הסביר "ולא מתאפשר לי (ולא יג'ו לי) שאקבע את פולן בספר בגלל אורך הדבר (לטול ד'לך)"²¹. גם בימינו לוחות הנטייה לערבית ולעברית אינם מפרטים בדרך כלל אלא בניין אחד או שניים, ומצרפים את צורות היסוד של יתר הבניינים, שאותן אפשר להטות בהיקש למצוי בטבלה

18. הגרן ו' (נוכר בהע' 14), חלק החיסור.

19. האנציקלופדיה העברית, ערך דקדוקית, חשיבה, פרך יג, עמ' 37.

20. S.L. Skoss: Saadia Gaon, The Earliest Hebrew Grammarian,

Philadelphia 1955

21. לפי כתב-יד T.S. Arabica 31.247. את תצלומו העמיד לרשותי ד"ר י' יהלום.

המפורטת. השמטת חלק מצורות הפעלים תוכננה אפוא בכונה תחילה, ואיננה מגרעת בלוח ואף לא פרי הונחה²². בזיקה למפעלו בהרפכת לוח הנטייה חישוב רס"ג את כל הצורות שאותן ראוי לגזור בהיקש לשוני נכון ומומלך, ועל כך ראה להלן, סעיף ו'. המדקדק הספרדי דונש השיג על פירושי לשון לא-מעטים שהביא רס"ג בכתביו השונים — פירושי מלים פניתיא צורות חיהוין. לפי אחת ההשגות סבר דונש, כי רק הצורות שנרשמו ממש בעיני בלוח נמנו במספר צורות הנטייה האפשריות, ולכן העיר בתמיהה, כי רס"ג יכול לכלול גם את צורות שמע בלוח ובמניין, וכי בלא כל סיבה "הניח שמע שהוא כמות השמיע", ובזאת "נסתפק באופן אחד מן השני", היינו, הביא את אופן ("צרב") הפעיל בלבד, (תשובות דונש על רב סעדיה גאון, מהדורת שרטר, 1866, תשובה 122). ואולם צורת שמע, כמוה כצורת אשתמע, שאותה הופיר רס"ג בפירוש, הועלתה במניין צורות הנטייה המותרות, אלא שלא נרשמה בלוח בשל הרצון לקצר.

בספרי הדקדוק לערבית רגילים היו בניין פעל ובניין אפעל לבוא כמייצגי הבניינים כולם. הבניין פעל מייצג את הפעלים המשולשים, ואילו בניין אפעל מייצג את כל הפעלים המרובעים — בין שהם עשויים ארבע אותיות שורש, דחרג' היה פועל-דוגמה רגיל — ובין שיש בהם תוספת הבניין: פעל, פאעל. לכל הפעלים המרובעים יש דרך נטייה אחת, ותנועת i בעה"פ בעתיד היא מכנה משותף חשוב: דחרג', יפעל, יפעל, יפאעל. בניין אפעל הוא נציג הפעלים המרובעים, וזאת הסביר אלונג'אני בבירור במבוא לספרו "אלתצריף אלעזי". אפעל הוא הבניין השני בדקדוקים העבריים הקדמונים, ובאופן טבעי זה היה מקומו בדקדוקים העבריים למן חיוג' ועד אבן-עזרא. מפוח שיטה זו גם אבן-ג'נאח הביא את הפעיל לפני פעל (ספר הרקמה, עמ' קסד), ואפילו ראה להסביר, כי "גם" בניין פעל הוא בן ארבע אותיות, משום הדגש המכפיל שבו. יוסף קמחי ב"ספר זיכרון" הוא שהעמיד לראשונה את פעל לפני הפעיל, ובא לידי צעד זה משום שהביא אל הדקדוק העברי את המיון לתנועות קצרות ולתנועות ארוכות. אורכה של עה"פ בבניין הפעיל נחשב בגדר תוספת שאינה מצויה בבניין פעל, שתנועת עה"פ שלו קצרה, ולפיכך פעל בן התוספת האחת (האות המוכפלת) הושם לפני הפעיל בן שתי התוספות (ה"א הבניין ואורך עה"פ). ראה מכלול מאת דוד קמחי (בנו של מחולל השינוי בסדר הבניינים), בראש הטור החמישי.

מכאן ואילך נתקבל פעל כבניין הקודם להפעיל בלי כל פקפוקים, בעוד שינויים אחרים באשר למקומם של הבניינים, ובמיוחד קביעת מקומו של בניין נפעל כבניין השני (חידושם של משה דוד קמחי) היו נושא למחלוקות (ראה, למשל, את ביקורתו של האפו"ד, מעשה אפוד, מהדורת פרידלענדער-הכהן, תרכ"ח, עמ' 91–92).

22. דוד ילין בספרו "תולדות התפתחות הדקדוק העברי" ירושלים, תש"ה: "דבר זה [=השמטת יתר הבניינים] הוא בודאי מגרעת בלוחות לדוגמה, הצריכים לשמש לכל הלשון ולא לחלק ממנה, וצריך לזקוף זאת על חשבון הצעדים הראשונים בדרך זו" (עמ' 34).

לא ברור לגמרי, אם יש זיקת השפעה בין הצבת בניין **פֶּעַל** לפני בניין הפעיל בספרי הדקדוק העבריים לבין שינוי הסדר המקביל שנתחולל בספרי הדקדוק הערביים. מכל מקום, בדקדוק הסורי הראשון המבוסס על הדקדוק הערבי, הוא הדקדוק של מרי אליא הראשון, הבישוף של טירהאן (נפטר ב־1049) ובדקדוק השומרוני "המסלול" לאבו אסחק אברהם (בן המאה ה־11) כבר **פֶּעַל** הוא ראשון הבניינים הפכדים.

מדקדקים ערבים רבים יחדו את דיוניהם רק לבניינים **פֶּעַל**, **אָפַעַל**, והעמידו רשימות של פעלים אשר משמעויותיהם בשני הבניינים שוות, ורשימות של פעלים, אשר משמעויותיהם משתנות עם השתנות הבניין, שאז יש להקפיד במיוחד על בחירת הבניין הנכון, כדי שלא להשתבש. זו דרכו של סיבִייה בפרק כ"ב מחלק ב' של ספרו, וכן נהגו ת'עלב ואבן קתיבה בספריהם אשר הוזכרו לעיל (סעיף א').

וכמו בפאראדיגמות של רב סעדיה, כן בספר "אלתצריף אלעזי" לאלונג'אני הובאו הנטיות של **פֶּעַל** ושל **אָפַעַל** לבדם. אף חוברו מילונים ערביים מיוחדים, אשר הביאו כסדר הא"ב פעלים בבנייני **פֶּעַל** ו**אָפַעַל** בלבד, ומן הידועים שבהם — "כתאב אלפאעאל" לאבן קוטייה²³.

(ב) כאמור, רשם רב סעדיה בלוח את נטיות השמיע בנקטו את מנהג המדקדקים הערביים לראות באפעל את הבניין השני. אולם לא את ההסבר הצורני (מספר האותיות) שלהם הציע, אלא ביקש לתת לדבר טעם משלו, והוא: צורת **שָׁמַע** מייצגת את הפעלים שאינם משפיעים בפעולים, ואילו צורת **הָשָׁמַע** מייצגת את הפעלים המשפיעים בפעולים. חלוקה זו כושלת לפעמים: הפועל **שָׁמַע** עצמו, שבאמת איננו משפיע על השמוע, מייצג מבחינת התצורה גם את **אָכַל**, למשל, המשפיע על האכול, ואילו הפועל **הָשָׁמַע** מייצג גם את החריש או האריך במשמעות "היה שקט", "היה ארוך", שאינם פועלים על הפועל. חלוקה זו — אין עניינה פעלים יוצאים ופעלים עומדים, שכן הבוחן האחד שלה הוא ההשפעה על הפועל. הבחנה זו מובאת גם ב"שער הפיאור והחיסור" (הג' ו', כנופר בהע' 14), כִּי לפי רס"ג היא העומדת ככלל להרחבת פעלים (גלל—גלגל) ולקיצורם (חנה—חן). הרחבת צורות הפועל נכונה רק בפעלים המשפיעים על הפועל, והיפוך הדברים ב"חיסור" הצורות. (ברור כי הרבה מאוד דוגמות בעברית המקראית ובעשייה הלשונית של רס"ג עצמו סותרות כלל זה, אך בדוגמות־לסתור לא עסק רס"ג.) המדקדק הקראי הירושלמי אבו אלפרג' הרון (המאה ה־11) מייין את הפעלים לפועל עומד (גיר מתע'ד) ולפועל יוצא (מתע'ד), ואת הפעלים היוצאים חילק עוד לשני סוגים: יוצאים שאינם משפיעים על הפועל, כגון **מָאסַתִּי**, ויוצאים שגם משפיעים על הפועל, כגון **נִיָּקַן**²⁴. רב סעדיה לא ייחד פרק

23. ראה בפירוט בספר "אלמעגים אלערבי" מאת חסין נצאר, קהיר 1968, פרק 8,

סעיף ב'.

24. M.N. Zislin, *Palestinskij Sbornik* 7 (70), 1962, pp. 181–184.

לעיון בבעית סוגי הפעלים, ואולם דעתו מתבררת כרקע למונחים שנקט לצורך כללי תצורה (יש לזכור, כי הצד המעשי שבדקדוק היה לו עיקר). אולי התפון לחלק את הפעלים לשניים: פעלים שהשפעתם חלה בפועל ופעלים שאין השפעתם חלה בפועל, והאחרונים נחלקים לשני סוגים: פעלים יוצאים אך בלתי משפיעים בפועל, כגון שמעתי, מצאתי (דוגמות משל רס"ג, "שער הנטייה" עמ' 184) ופעלים עומדים וממילא בלתי משפיעים, כגון עברתי, ישבתי (שם, עמ' 100).

(ג) צורות הפועל רשומות לפי סדר הגופים, ובכל גוף יש סידור פנימי לפי מין ומספר. וזה הסדר: גוף ראשון יחיד ורבים; גוף שני יחיד, יחידה, רבים ורבות, וכן בגוף שלישי. כל עצמו של סדר זה הרי הוא מובא גם בלוח הנטייה לפועל צָרַב בספר "אלאג'רומיה". הבאה מרופזת של כל הצורות השייכות לאותו הגוף, אבל בסדר הפותח בגוף נסתר מצויה בפאראדיגמות ב"אלתצריף אלעזי". רב סעדיה פתח בגוף מדבר בהתאם למנהג המתבקש משיטתו הדקדוקית ולפי מנהג המדקדקים הערביים בימים ההם. ההדגמה בגוף מדבר הייתה הרווחת ביותר במילונים ובדקדוקים הערביים, ודוגמות בגופים אחרים נתבקשו להם בעיקר מחמת הנושא: שקעה השמש, האיר היום, יחלפו הימים וכיו"ב²⁵. טרם נהגו אז לקבוע את ערכי המילון בפעלים בצורת נסתר עבר או לפתוח את הסידור הפנימי של הדוגמות הניתנות בתוך הערך דוקא בצורה זו. השיטה להביא תחילה פעלים בגוף נסתר כבר רוחה למדיי בסידור הפנימי של ערכים רבים במילונים של אבן ג'נאח והרד"ק²⁶, אולי עוד קודם שהפכה שיטה מבוססת במילונות הערבית (פתיחת הערכים בגוף נסתר מובהקת דוקא למילונות הערבית האירופית). פתיחת רשימת צורות הפעלים דוקא בגוף נסתר עָבַר נבעה מן העובדה שצורת שְׁמַע עשויה רק אותיות שורש. מבניין פֻּעַל הועתק המנהג הזה גם לבניינים הפותחים באות הבניין ולא בפ"א הפועל. וכה אמר אברהם אבן-עזרא: "ואחל ממלת שְׁמַר בעבור שאין צריך לסימן" (ספר צחות, שער הפעלים, מהדורת ליפמאן, עמ' מה). את נטיית צורות העתיד, לפי שלעולם אין הן פותחות באות השורש, התחיל ראב"ע בצורת אשמר. (רשימות הפעלים משולבות בדיוניו של אבן-עזרא, הן מקוטעות ואינן קרובות בטבען לפאראדיגמה של ממש). אף יוסף ומשה קמחי ואחרים נתנו בראש פועלי העבר את צורת הנסתר, אבל בראש פועלי העתיד — את צורת המדבר.

רב סעדיה, כזכור, לא אימץ את תורת אותיות השורש למהות שיטתו. לפיכך אין

25. למשל בספרים שהוזכרו בהערות 5, 6, או במילון "אלג'מהרה" לאבן דריד.
26. ראה, למשל, ערכים "הבית והטית והחת"; "ההא והלמד והפך"; "הנן והתו והנן", והרבה. ולעומתם שורש 'קבל' מוצג תחילה במלה 'וקבלו', שורש 'מדד' — בדוגמה 'ומדדתי' ועוד. מובן כי פועל שאינו מצוי במקרא בצורת נסתר עבר טרם 'שוחזר' לשם הצגה בראש הערך, כפי שנהוג, למשל, בקונקורדנציה, במילון גוניוס ובמילון בן-יהודה (אשר במהדורותיו הראשונות "המעין ניסיונות" עדיין ידע התלבטויות וחוסר עקביות באשר לנוהג זה).

תמה, כי לא הקדים את צורת שָׁמַע לצורת שְׁמַעְתִּי, שהרי אין לשָׁמַע כל יתרון, ושתייהן צורות-ענף הנגזרות מאחת צורות היסוד: שָׁמַע, שְׁמַע ואחרות. מטבע שיטתו אף ב"שער הנטייה" הביא את רוב הדוגמות בגוף מדבר: זרעתי, נטעתי (עמ' 74), הזפרתיך (עמ' 192) וכן בעמ' 67, 71. פעלים בגופים אחרים נועדו לציין את צורת הנטייה באותו הגוף ולא באו להדגמה כללית.

(ד) בלוח הביא רב סעדיה את נטיות שָׁמַע, הַשְׁמִיעַ גם עם פניניים דבוקים. מלים עם פניניים דבוקים הן מדרכי הנטייה הקשות ביותר והמועדות לשיבושים, ולפיכך ראה רס"ג צורך מיוחד ללמד זאת בעזרת לוח דוגמות. מובן כי לצורך רשימה זו נזקק להפשיט יותר פעלים מן המקרא, שהרי יש פחות דוגמות מפועל אחד בכינויים שונים, שאותן אפשר לדלות כמות שהן. גם "אלאג'רומיה" מביא את הפועל צָרַב עם פניניים דבוקים לו כדי להרבות את תועלת התלמיד.

(ה) במאסף "זכרון לראשונים" מחברת ה' עמ' פג פרסם א' הרפכי "דוגמות מנטיית הפועל שָׁמַע" למחבר עלום השם. בכר חשב, כי הלוח חובר בידי קראי ונעשה בעקבות הרס"ג²⁷. עניינים המשותפים לשיטת רב סעדיה ולשיטת הקראים נזכרים גם לעיל בסעיף ב, א ולהלן בסעיף ה'. ואילו הצדדים השווים בלוח של רס"ג ובלוח הקראי: שָׁמַע הוא הפועל לדוגמה; הפעלים מפורטים גם עם פניניים דבוקים; צורות הצינוי ניתנות עם צורות העתיד ולא רק כשהן רשימה לעצמה; צורת שְׁמַעְתִּי נעדרת (ועל כך ר' סעיף ז, א); אמנם סדר הגופים בלוח הקראי אינו שקוף ביותר, אך מתוך שהוא מתגלה שוב ושוב בפירוט הצורות שעם פניניים דבוקים (שְׁמַעְתִּיךָ, שְׁמַעְתִּיכֶם וכו'), מתבררת התכנית העקרונית לקיים את הסדר הנהוג בלוח של רס"ג — מדבר ומדברים יחדיו וכו'. השוני המהותי והפולט בין הלוחות הוא שרב סעדיה יָעַד צורות מקור נטוי בכינויים (פגון שְׁמַעִי) לציין את ההווה, ואילו הקראי הביא את צורות הבינוני הפועל בשביל ההווה: כגון שוֹמַע, שומעת.

ה. עד הנה תואר תוכן הלוח לפי כתב-היד שנתגלה. ואולם עוד נוכל להוסיף ולמלא את החסר שלא הגיע לידינו (לפי שעה?). רב סעדיה גילה, כי את צורות ההווה ("אלמקים" = 'העומד') יביא בלוח לאחר תום הבאת צורות העבר והעתיד ("ונתרך אלמקים חתי נד'כרה בעד אלפרג", "שער הנטייה", עמ' 192). ושוב חזר במלים אחרות על כונתו זו "ונעזל מנהא פלמאת אלומן אלמקים ('פעלי הזמן העומד') חתי נת'בתהא בעד ד'לך" ('עד שנביאן לאחר זאת', שם, עמ' 194). רב סעדיה חילק את הזמנים חלוקה משולשת: עבר, הווה ועתיד ("שער הנטייה", עמ' 178). לפי רוב המדקדקים הערביים יש כנגד שלושת הזמנים אך שתי צורות, שהרי צורת יכתב מביעה גם את ההווה, בעוד צורת פאעל היא שם ולא פועל (סיבויח בראש ה"כתאב", אלוג'אג'י בפרק ג' מן "אלג'מל", ואחרים). מטעם זה קבע אבן ג'נאח שני זמנים

27. ב"ז באכר: ניצני הדקדוק, מתורגם ע"י א"ז רבינוביץ, ת"א, תרפ"ז, עמ' 59.

בלבד: חולף ועתיד, "מפני שאין זמן שלישי עמהם" (הרקמה, שער א'). רב סעדיה ניסה להעמיד בשביל הפעת ההווה צורה מיוחדת, אך לפי שימושי לשון המקרא ולפי מנהג הלשון הערבית לא יכול להציע את צורת הבינוני. וכך מצא פתרון מעניין ומיוחד בהציעו לשם הפעת ההווה את צורות המקור הנטוי בכינויי קניין: מדי דברי = כשאני מדבר; אָמרי, = אני אומר ("שער הנטייה" עמ' 182). צורות בינוני פועל מובאות ב"ספר צחות" רק מצד ענייני ניקודן, ולא מצד היותן צורות הווה: זורח ("שער הנטייה", עמ' 44), מתלקחת (שם), מעביר (שם, עמ' 41) ועוד. רק בסוף שער ב' של "ספר צחות" הוצעה המערכת: נָדַר, נִדְרָה; יָדַר; הָצִיל, מָצִיל, יָצִיל ועוד. הקטע טרם פורסם במלואו, והוא ידוע לפי שעה רק מסיכומו (בניסוח חפשי מאד) של סקז בספרו על רב סעדיה, עמ' 10.

כל כולו של קטע זה מנותק לגמרי מתורת הנטייה המוצעת ב"שער הנטייה", ואשר רק היא מזבילה לקראת הפאראדיגמה פתמציתה הדקדוקית וכסיפומה המעשי. הקטע שייך לתורת נטייה שונה, ונראה קרוב מאוד ל"שיטת הסימנים", שבעזרתה לימדו הקראים אבו אלפרג' הרון ובעל "מאור עיניים" את נטיות הפעלים. גם שיטה זו תכליתה פדגוגית ומעשית, והיא מגלגלת צורות גמורות ואינה מנתחת אותן בכלים של שורש ובניין²⁸.

לא רק לשם יצירת פועלי ההווה על דרך "שָׁמְעִי" הובאו בלוח משקלי המקור השונים, אלא גם משום שייכותם למערכת הפועל בתור המקור למעשה ולא רק להלכה העיונית של כל הפעלים (וראה לשוננו לו, עמ' 280–282).

ב"ז באכר השכיל לתאר את רוב תוכנו של לוח-הנטייה בלא שנמצא לנגד עיניו קטע פלשהו מ"ספר צחות הלשון" לרס"ג, שכן מיצה את רוב הידיעות הפלולות במפורש או במרומז בהשגות דונש על רב סעדיה. פרקי "ספר צחות" שנתגלו כעבור זמן מוכיחים מה יפה הפיר דונש את הלוח (שעליו יצא בביקורת) ומה קולעת הייתה הסתמכות בכר על דונש. מעתה נכון וראוי במשנה ודאות לשאוב מהשגות דונש פרטים נוספים על הידיעות שכבר דלה בכר ועל המצוי בכתב-היד של "ספר צחות". אף המינוח של דונש מעיד על זיקתו הקרובה ללוח המקורי. המינוח העברי של דונש איננו מיוחד אך לו, אבל גם אינו רגיל כל כך בעברית של ימי-הביניים. לפעמים

28. הקראים קבעו סימן זיכרון המצרף את צורת הציווי (משום דמינוה לצורת שמוע, שמוע, שהיא המקור לפעלים?) ואת צורת העבר גם יחד: פָּרַת — השוא שבראשה הוא זכר לשוא שבראש צורת הציווי שָׁמַר, והקמץ שלאחריו הוא זכר לקמץ בפ"א הפועל של צורת העבר שָׁמַר. גְּנִי היא מלת הזיכרון (סימן) לזוג הָקָה — הָקָה, ועוד. זיסלין במאמרו ב-*Istorija kul'tura, jazyki narodov Vostoka, Moskva 1970, p. 17* זו כל הד או המשך בכתבי דקדוק אחרים, ואולם השיטה עצמה, אך בלא מתן "סימנים", נמצאת ב"ספר צחות" לרס"ג, ב"שער הלא גרוניות והגרוניות" (שער שביעי), ר' סקז, עמ' 38. קטע זה שונה בתוכנו ובשיטתו מתורת הנטייה המתוארת ב"שער הנטייה". ור' גם זיסלין,

Kratkije soobščenija Instituta Narodov Azii 86, Moskva 1965, 164–177.

תרגם דונש תרגום שאילה ברור את המינוח הערבי של רס"ג: 'פועל עומד' בשביל "מקים" (השגה 108); 'מלה' (=פועל) בשביל "פלמה" (השגה 113, ורגיל); 'צרוף הפשוטות' (=נטיית הפעלים הפשוטים בלי פינויים חבורים) בשביל "תצריף אלפסאיט" (השגה 113); 'אופן' (=סוג של פעלים, שָׁמַע או הִשְׁמִיעַ) בשביל "צָרַב" (השגה 122). בלשוננו הערבית של רס"ג הפועל רכב משמש להוספת אותיות כגון שָׁמַע-י, וְ-שָׁמַע, וכמוהו הפועל העברי רכב משמש בהשגות דונש (124).

הבאותיו של דונש מן הלוח המקורי מהימנות, גם אם לא תמיד ירד לסוף דעתו של רס"ג. הוא ניסה להסביר, כי לא מחמת חפיפת המשמעות של פֻּעַל והפעיל בניין פֻּעַל חסר בלוח (לעיל סעיף ד'), ולראיה טען, כי בלוח ניתנו גם צורות שונות של מלים נרדפות: "וברור (=ראיה) דברי כי הביא מה שנתחלף בלשון והשוה בטעמים (=מלים שונות אך שוות מובן), שהביא המאמרות העומדות (=צורות ההווה), שהם לא עברות ולא עתידות, כמות שָׁמַע ושְׁמָעָה ושְׁמִיעָה ומשְׁמַע ומשְׁמַעַת, שביטוייהם מתחלפים וטעמיהן שוים (=צורות מקור שונות אך שוות מובן), וריבוייה (=כגון שמעונים) ותוספת ההשגות עליה" (=כגון שָׁמַעַי), כך בהשגה 122. מכאן למדנו, כי בלוח נרשמו גם צורות המקור. רב סעדיה ראה גם בצורות שם-הפעולה (לפי השיטה הנקוטה בדרך-כלל היום) צורות מקור מובהקות לגזור מהן פעלים ולגזור אותן מכל פועל נתון, ולפיכך מקומן בלוח פעלים טבעי ומזומן (על החידוש בצורות המקור ראה לשוננו לו, עמ' 280–281). כל השמות שאינם צורות מקור ושם פעולה, כגון דָּוִי, קְדוּרִינִי, אֶלְמָן, אֶלֶם, לא נועדו כלל להיקבע בלוח, לפי שאין הם נתונים להיקש אוטומטי ואין לגזור מלים חדשות במשקליהם²⁹.

1. בסוף "שער הנטייה" תיאר רב סעדיה את צורות אשתמע, השתמענו וכו', ואחר הוסיף "... לפי אותו האופן אשר תארנו את העשרים אלף, זאת בקירוב, ואילו בסיפום מדיק רשמתי אותן ומצאתין 19169 צורות פעל (יט אלף קסט פלמה)', ולא מצאתי צורה נוספת להשלימן ל-170(19)" (ולא אגיד אכרי לתתמהא קע פלמה)³⁰.

חיבת רב סעדיה למנייה ולמיון נודעת מכל כתביו. בפירושו לספר יצירה, למשל, מתוך שחישב את מספר המלים המצטרפות מאותיות עֵצָה — צירופי המלים חשובים לעצם התוכן הפילוסופי של ספר יצירה — בא לחשב גם את הצירופים שאפשר לסדר מ-13 אותיות, הוא מספר האותיות שבמלה הארוכה ביותר במקרא, 'והאחדרפנים', והם 39916800 צירוף. על חישובי המלים הניטות סבר באכר פי "הרשימה הסטטיסטית הזאת מיוסדת על חשבון מופשט של הקומבינציות השונות, כי

29. לוח הפעלים של ברקלי, למשל, מביא לצד הפעלים את צורות המקור שָׁמַע, לשְׁמָע, הִשְׁמִיעַ, אבל שמות-הפעולה שְׁמִיעָה, שָׁמַע, השמעה וכו' מובאים ב"לוח השמות".

30. לפי כתב-היד הנזכר בהע' 21. סיפום קצר לו מובא בספרו של סקוז, עמ' 7

אין לחשוב שהרס"ג הוציא את המספר הזה מתוך לוח הנטיות שסידר באמת³¹. דונש השיג על רס"ג וחשב להראות, איך אפשר להוסיף אלפי צורות (השגה 122), לפי שתמה "כי אמר לא מצאתי בצירוף מלה אחת שיגיע מספרם בצירוף קסט ותהיה קע" (השגות 122, 102). אבל באמת, לא ביקש רב סעדיה להפליג במספרים ולכלול את כל צורות הלשון המצויות בלי אבן בוחן דקדוקית, אלא הקפיד למנות מספר לצורות ההיקשיות לבדן, הן הצורות שכמתפונתן ייעשה ובהן תתעשר הלשון העברית. בדבקותו בעקרונותיו לא יכול "לעגל" כדי המספר 19170, אף ש-70 הוא מספר יפה, מקובל ובעל קסם מיוחד. הלשון הצחה אוסרת להטות צורה כלשהי, אם אינה מעוגנת במערכת היקשית (כלומר הפעלים וצורות המקור), ולפי שרס"ג לא מצא צורה פרודוקטיבית נוספת, הגביל את צורות הנטייה המזומנות-להקשה במספר 19169. התעקשותו של רס"ג, כי לא יכול למצוא עוד צורה, ולו אחת, היא המפתח להבנת עקרונותיו הנורמאטיביים בחישוב המספר ובהתקנת הלוח. רב סעדיה הוא אבי חלוקת המצוות לשכליות ולשמעיות (האחרונות אינן מושגות בכוח השכל לבדו, ויש לשמען בתורה ובמסורת). המושגים הללו, אך לא המונחים ממש, הדריכו בבירור גם את דרכו בעיצוב העקרונות לעשייה הלשונית הנכונה בעברית. מערכת הפועל מושגת בהיקש (אנלוגיה לצורות נתונות), ואילו משקלי השם — יפה להשתמש בהם במלים מוכרות (שכבר "נשמעו"), אך אין לחדש בהם בדרך ההיקש, וראה לשוננו לז, עמ' 275–290. כאשר חישב רס"ג את מ"ב כללי הצטרפות התנועות, למשל, אולי עוד התפן להועיל לזיכרון ולשינון, אך בחישוב צורות הפועל הפוריות והנכונות לא יכול לשאוף לתועלת מעשית. איש לא יוכל לבדוק אם אמנם הצורה החדשה שיצר היא ה-19170 במספר, ועל פן חורגת מגבולות ההיקש המותר, ומוטעית היא. ובכל זאת, הכנסת הצורות ההיקשיות בעול המספר המגביל מדגישה את המגמה הנורמטיבית והמרסנת שהנחתה את רס"ג כשחיבר את "שער הנטייה".

ז. דונש, כנראה, לא הבין כי רק לצורות ההיקשיות מנה רב סעדיה מספר, וברצונו להראות איך ייתכן מספר גבוה בהרבה, גילה אילו מלים היו חסרות בלוח. הצד השווה שבכל הצורות החסרות הוא, כמובן, שלדעת רס"ג אין לעשות מלים חדשות בהיקש אליהן, וממילא לא יפירן מקומן במניין הצורות ההיקשיות ובלוח המשמש דוגמה למעשה-ההיקש הלשוני.

(א) בין צורות הפועל עם כינויים דבוקים חסרה צורת שמעתיני = שמעתי את עצמי, שאותה יכול רב סעדיה ללמוד מן הפסוק "לי יאורי ואני עשיתיני" (יחז' כט, ג). בדיונו ב"שער-הנטייה" כבר הודיע רס"ג, כי פועל זה אינו מעמיד דגם שמותר לעשות כמותו, לפי שהוא "פלאם מחאל", היינו אבסורד. "מחאל" — מונח הוא

31. ניצני הדקדוק (נזכר בהע' 27), עמ' 58.

בדקדוק הערבי בשביל ביטוי חסר מובן וטעם מבחינה סמנטית או דקדוקית. מסתבר, פי לפי רס"ג מלה המנוגדת לשכל לא תוכל להיות היקשית, שכן ההיקש הוא מדרכי השכל. בספרו "אמונות ודעות" במאמר חידוש העולם דחה את הדעה שהעולם ברא את עצמו, "ובטל אצלי שיהיו הם [הדברים] עושים את עצמם", שהרי "נמצא עם נעדר לדבר אחד בעניין הוא שקר משחת"³², ואף טען כי לפיכך יצא הקצף על פרעה, בעל "אני עשיתיני", ונאמנים הדברים "הוא עשנו ולא אנחנו" (תה' ק, ג). פסילת כל היגיון בביטוי 'עשיתיני' הייתה פה עקרונית בראייתו הפילוסופית לבריאת העולם, עד שלא יכול לאמצה כצורה דקדוקית נורמטיבית. אולי, אילו נמצאה במקרא דוגמה מעין זו אבל בפועל אחר, שהוא אפשרי מצד ההיגיון (והאמונה), כגון שמרתיני = שמרתי את עצמי, היה מפשריט ממנה את 'שמעתיני' ומעמיד אותה בלוח³³. דיונש חשב צורה "שקרנית וריקנית" זו להיקשית, וטען כי אין לפסלה לשימוש רק בשל היקרותה דוקא בפי הרשע פרעה, אף לא מפני היותה יחידית במקרא. לולא הקיש רס"ג עצמו לצורות יחידאות, היה "מכרית" ו"מבטל" את "צירוף המלים" (פלשונו של דיונש, היינו, נוטל את הבסיס העקרוני לכל גזירת צורות חדשות, השגה 102). דיונש אף הרחיב את פרי ההיקש וגזר בעתיד אזורני, ובבניין הפעיל הזמרחתיני, אזורני.

צורת עשיתיני המשיכה להקשות על מתקיני לוחות הנטייה בעברית. משה קמחי השמיט אותה מספרו "מהלך שבילי דעת", והסביר "כי לא יתכן הנמצא עם הנמצא"³⁴. (הפאראדיגמה של פקד בספר "מהלך שבילי דעת" קרובה לפאראדיגמה של רס"ג יותר מפל דוגמות הנטייה שבספרי הדקדוק שקדמו לקמחי). הרד"ק כלל צורה זו ב"מכלול" בפקפוק: "ואם יתכן הפועל והפעול בעצמו יאמר פקדתיני, וכן בנמצאים" (שער דקדוק הפעלים, פרק 'פתוחי פקד'). שאול ברקלי לא הביא בלוח הפעלים שלו את 'שמרתיני', והעיר כי בעברית נהוג לומר 'השתמרתי' או 'שמרתי את עצמי' (עמ' 48).

(ב) כל מלה מחוברת עם מילית נחשבת בשיטת רס"ג למילה נטויה חדשה, העולה בזכות עצמה במניין הצורות הניטות: וְשִׁמְרָה, הַתְּדַע, בְּאַרְצוֹת וכו'. אולי בזאת ניסה רס"ג למצוא מקבילה (אמנם מיותרת) בדקדוק העברי לעיסוק המדקדקים הערביים בצורות הפועל והשם המתגונות בסופן לפי המיליות שלפניהן. אלזונג'אני הביא ב"אלתצריך אלעזי", שהוא ספר קצר, רשימות מפורטות של הפעלים פסדרם אחרי אן, לם, ל, לן ועוד, ולא הסתפק במתן הפלל הדקדוקי היסודי לתצורתם אחרי

32. מהדורת קראקא תר"ם, עמ' 28-29. 'עשיתיני' בטלה משום שלוש פרכות

הגיוניות. בכל מהדורה, במאמר חידוש העולם, לפני הראיות שהאל חידש את העולם.

33. על 'עשיתיני' ר' גם ש' אברמסון: "על שימוש לשון מיוחד במקרא", סיני עו,

תשל"ה, עמ' קצג-קצד.

34. ספר מהלך שבילי הדעת, המבורג תקמ"ה, ספר שלישי, שער הפיניויים, מהלך א'

(עמ' מד).

כל מילית ומילית. בדקדוק הערבי העיסוק הזה חשוב מאוד משום שינויי יחסות השם ודרכי הפועל החלים לפי המיליות, אבל בעברית אין למיליות השפעה על התנהגות השם והפועל, ולפיכך העמדת צורות מעין **שָׁדָדָר**, **שָׁדָדָר**, פּיחידות נטייה חדשות מיותרת היא ובדין נעקרה מן התיאור הדקדוקי לעברית. רב סעדיה עצמו כבר הבחין בין מיליות, שמשנות את צורת המלה גופה (אמר—תי; ז—אמר), לבין מיליות שאינן משנות במלה כלום (ן—אָמַר, ש—דָּגַשׁ; דָּגַשׁ שאחרי שי"ן ואחרי ה"א היידוע אינו משנה במבנה המלה ממש, "שער הנטייה", עמ' 176). עניינו של רס"ג היה בצורה המחודשת של המלה, כגון 'לָאָמַר' בשלמותה לעומת 'אָמַר'. לכן הביא במספר הצורות האפשריות רק צירופים עם מיליות בנות אות אחת, כגון 'שָׁשְׁמַע' השונה מן 'שָׁמַע' ולא 'אשר שמע'; 'הִשְׁמַע' ולא 'אם ישמע' וכיו"ב. בדקדוק הערבי, כמובן, עניין אחד יש בהשפעת כל המיליות על סימנות השם והפועל: ל וגם אָלִי; ל וגם לָן ועוד. כמנהג הערבים ללמד אילו מיליות מצטרפות אל הפועל ואילו — אל השם (מֵא לפועלי עבר, לָם לפועלי העתיד המקוצר, וכו'), כן נהג רס"ג ופירט את האותיות המוספות לפועל (אותיות אית"ן) ולשם ולפועל גם יחד ("בשלו"ם כ"ה"), במבוא לספר האגרון.

לפחות שלוש פעמים הדגיש רס"ג ב"שער הנטייה", פי כ"ף מנועה מלבוא לפני פועל (וראה בפירוט לשוננו לח, עמ' 84–85). בודאי חזר וכתב זאת משום שקודם להתגבשות דעתו בעניין נהג אף הוא כך, וכתב "פְּגָנְעָה" = "פֶּשַׁם שְׁגוּעָה"; "פְּעָשָׁה" = "כֹּאשֶׁר עָשָׂה" ועוד, ואף במבוא העברי לספר האגרון עדיין לימד פי כ"ף היא בכלל האותיות הבאות לפני הפועל ("על ההפוכה"). רס"ג עצמו לא הזכיר פי לפנים התייר שימוש כזה. מידתו זו שלא לספר פי שינה את דעתו מוזכרת בהשגות מבשר הלוי על רב סעדיה (מהדורת צוקר תשט"ו). בפרק ו' הביא ר' מבשר מאמרים סותרים מכתבי רס"ג בפרשנות המקרא ובהלכה, והתרעם במיוחד על דרפו להימנע מלהודות במקום שחזר בו מדעתו הראשונה: "טעות הייתה בידי". בחישוב מספר הצורות ההיקשיות כבר לא הביא רב סעדיה את צורת 'פְּשָׁמַע' (כ"ף לפני כל פועל שהוא), ובזאת נאה קיים את אשר דרש. דונש חלק עליו והרשה לתת כ"ף לפני פועלי העבר, בלמדו שימוש זה "מדין (היקש) ההלכוא" (יהושע י, כד), ראה השגות 114, 124. לפני פועלי העתיד לא נתן דונש כ"ף, פי לשימוש 'פְּשָׁמַע' לא מצא פתח-היתר במקרא³⁵.

(ג) את השמטת השמעתני ואת החסרת **פְּשָׁמַע** זקן דונש בצדק לשיקול דקדוקי עקרוני של רס"ג (שאותו, כאמור, לא קיבל). והנה בהזכירו את כל משקלי השמות שנעדרו מן הלוח האשים את רב סעדיה בהזנחה, פי "נעלם ממנו הרבה מן המאמרות שהיינו על שיקולן" (השגה 119). רס"ג, פזכור, נתן מספר קצוב לצורות

35. רב האי גאון כתב "פְּפָעַל" (כמו רס"ג בפיוטיו), ולא נהג לפי הכלל הדקדוקי שנקבע ב"ספר צחות". הוא אפילו נתן כ"ף לפני פועל עתיד: פְּתוּדָה, אולי מחמת כורח משקל היתדות, שבו כתב. רס"ג טרם הפיר את "כורח הַתָּדָה". וראה ידיעות המכון לחקר השירה העברית ג' (ברלין תרצ"ז) עמ' לג, והערות ח' בראדי בעמ' לב, הע' ט/א.

הלשון הפשוט לשמש דגמי נטייה. השמות שביקש דונש להוסיף אינם במשקלי שמות הפעולה, ולפיכך אינם היקשיים וחסרים בלוח. ואלו השמות שביקש דונש להוסיף: שובבה, חרשים ועורים, קדורנית, שלם (אולי לא צורת מקור בעיני רס"ג), תלפזשת (אפילו נחשבה לרס"ג כצורת מקור), יכול היה שלא לרשמה במפורש, כי היא נגזרת טבעית של "תשמוע", לפי דעתו על צורות בלשון נקבה, שהן ענף אוטומטי מצורות שבלשון זכר. רס"ג לא פירט גם את צורת שְׁמָעָה, אף שחידש בה מלים רבות, כי היא נגזרת מן שְׁמַע, וכלולה בו 'בכוח'. שמות הפעולה שהזכיר דונש בתשובה 122, ואשר עמם נמנתה שְׁמַע ומהם הוחסרה שְׁמָעָה, אינם כל משקלי המקור שהביא רס"ג, שהרי כך ציטט דונש: "קמות . . .".

גם אם הבין דונש כי 'עשיתני' יפה לבוא בלוח באשר מותר לגזור פדוגמתה עוד פעלים, בודאי לא יכול להספיק ליצירת מלים חדשות במשקלים שאת חסרונם בלוח גינה, כגון מלה במשקל 'שמוענית', שהרי אסר בחריפות כל גזירה חפשית במשקלי השמות, בדבריו: "ולא נפרוץ על צרוף (=הטיית) השמות" (השגה 95).

(ד) לפי מספר הפעלים העשויים לקבל מיליות (נָאָמַר, הָאָמַר, וכו', "שער הנטייה" עמ' 180, 182) ולפי מספר הפעלים הבאים עם פינויים דבוקים (שם, עמ' 193) ייתכנו 956 מלים מפל "אופן" או "צורה" (לשיטתנו: בניין).

אמנם רב סעדיה עצמו לא הזכיר סכום זה, אך הראה ביסודיות את הדרך לקבלתו. הפועל שְׁמַעו נמנה פעמיים, לפי שיש לו שני קונים: ה, הן. הפעלים בעבר ובעתיד נמנים פעם אחת לעצמם ועוד ארבע פעמים עם ארבע התוספות השונות: ש, ה, ו, וְש (רס"ג לא הביא צירוף וְש; ודאי זכר כי שאלה מתחברת בפיטוי 'נָאָם'). ארבע צורות הציווי מקבלות רק ו'ו החיבור, ולכן מעמידות 8 צורות. כך מתקבלות 108 צורות פעלים 'פשוטים', היינו בלי פינויים חבורים $[(10 \times 5) + (10 \times 5) + 8 = 108]$. פועל בגוף ראשון מקבל 8 פינויים דבוקים (אין במקרא דוגמה לפועל שמקבל את פינוי עצמו, לעיל ז, א); פועל בגוף שני מקבל 6 פינויים דבוקים ובגוף שלישי — עשרה פינויים. פועלי העבר ה"מורכבים" עם פינויים מעמידים אפוא 80 צורות $[(2 \times 8) + (4 \times 6) + (4 \times 10) = 80]$. כל פועל מקבל גם את ארבע התוספות, כגון וְשְׁמַעְתִּיךָ, וְשְׁמַעְנוּךָ? כך מתקבלות 400 צורות $(80 \times 5 = 400)$, וכן הדבר בפועלי העתיד. כל אחת מארבע צורות הציווי מקבלת 6 פינויים דבוקים, וכולן באות לעצמן וגם בתוספת ו'ו החיבור. יש אפוא 48 צורות ציווי עם פינויים דבוקים $(4 \times 6 \times 2 = 48)$. סך הפול 956 צורות עבר ועתיד אפשריות מפל פועל: 108 צורות "פשוטות" ו-848 צורות "מורכבות".

כל שם-פעולה בא ביחיד וברבים ובעשרת ה"קונים", ועוד עם שלושה-עשר צירופי המיליות (ש, מ, ל, כ, ו, ה, ב, וגם וש, וב וכו'). המספר 260 שחישוב ומצא רס"ג ("שער הנטייה" עמ' 186) כולל רק שמות עם פינויי קניין ועם מיליות, כגון נָאָרְצִי, שְׁאָרְצְכֶם. למספר זה יש להוסיף את 20 המלים הניטות שאין בהן מיליות: ארצי, ארצותיכם וכו', ומלים בלתי נטיות, שיש בהן תוספת מיליות כגון וְאָרְץ,

ובבָּתָּיִם. בדרך חישוב זו צורות השם הנטוי הן 306 במספר $(260+13+13+20)$. רס"ג הקיש לפעלים יחידאיים שבמקרא. כנגד זאת, צורות מעטות, שיש בהן הצטרפות שתי מיליות ויותר, לא שימשו דגם להיקש ולא הועלו בחישוב. וטעמו של רב סעדיה היה עמו: "לפי שאין זה 'מנהג' העברית" (=לגבב מיליות, "שער הנטייה", עמ' 186). דאדי התפון לשימושים כגון "לְמַכְרָאשׁוֹנָה" (דבה"י א', טו, יג). "הִלְכָן" (ברא' יז, יז). שימוש כזה מותר, אך אינו נפוץ דיו כדי להיחשב בספירה, ורב סעדיה לא רצה להכביר צורות נטייה בלי רסן. קשה לנחש פי כמה "אופנים" (היינו בניינים) הכפיל את מספר צירופי הפועל — 956, ופי כמה הכפיל את 100 הצורות הנוצרות מפל דגם פועל סביל (שאינו לו מושא ולא צורות ציווי). אין להחליט פי כמה צורות שם-פעולה הכפיל רס"ג את המספר 306, ולא מחזור אם צורת המקור הנטוי כגון דַּבְרֵי נמנתה פעמיים: גם בתור שם נטוי וגם בתור פועל ההווה. שיטתו של רב סעדיה במלאכת קביעת הצורות ההיקשיות הנכונות במסגרת מספר קצוב היא גלויה וברורה, ואולם חסרון הפרטים, שרק בעל השיטה עצמו יכול למלאם, ואשר העיקרון הכללי אין בו כדי להשלימם מסברה, פוגם בניסיון לדייק ולהגיע למספר הנקוב עצמו: יט אלפים קסט מלים — מספר ברהשגה ובלתי מוגזם!

ח. מלים רבות שהמציא רב סעדיה לפיוטיו היו פרי מימוש למדני, פעיל ועקיב של המערכת המורפולוגית ההיקשית, היא השיטה העומדת ביסוד לוח-הנטייה. כל מערכת הפועל הייתה מזומנת לו להטייה: פולָקָה (סידורו, רפג 55), הִקְשִׁיל (שם, רפא 12), הִפְרִיכֵם (שם, רפג 65), נִרְכָּן (שם, רפג 55) והרבה. (יש לזכור כי גם מלים שהופיעו לראשונה בלשון הפיוט טעונות התאמה למערכת ההיקשית, ולפיכך הן בבחינת גזירה-חדשה לכל כותב, ואם הן חורגות מן ההיקש המותר, אינן נכונות). וכמוכן, חידש רס"ג בכל משקלי שמות הפעולה: עולב (סידורו, קפט 56), נטשון (שם, קסט 134), מְגַלֵּצַת (שם, קפח 179), פְּרִיזָה (קצח 161), דִּלְקָה (שם, שצו 15), והרבה מאוד. במשקלים הבלתי-פוריים (= "שמעיים") השתמש רק במלים מצויות בלשון ולא חידש בהם על דרך ההיקש: כשם שנעדרו מלוח-הנטייה, כן נעדרו מעשייתו הפורייה בלשון. (לעתים בא ליצור מלה במשקל "שמעי", אך רק ע"י שינוי שעשה במלה נתונה ובדרך אנאלוגיה פרופורציונאלית לחילופים שפבר נתונים בלשון, ואין זה עניין להיקש עצמאי הנשען על לוח-הנטייה, אף לא חריגה מן מסגרת ההיקש).

במילונו "ספר האגרון ללשון הקודש" הביא רב סעדיה 'יסוד' אחד לכל משמעות בסיסית. למשל, ערך 'לְמַד', המתורגם 'תעלים', מייצג את כל הפעלים העשויים להיגזר מ'יסוד' זה, ואף את כל צורות המקור האחרות, כגון לְמַדּוֹן (הבאה בלשון רס"ג, בסידורו רג 261) ועוד. אבן ג'נאח, לעומתו הביא ב"ספר השרשים" שלו 29 צורות שונות משורש 'למד'. רב סעדיה נתן באגרונו את המינימום הדרוש למילון-משמעויות, אבל ב"ספר צחות" פירט את המקסימום המועיל לספר לימוד

המורפולוגיה. במבוא הערבי ל"אגרון" עודד את הלומד, שייקח מן המילון "מה שהוא מתאים ביותר לחפצו ויבנה עליו מהדברים לפי פונתו . . ." (מהדורת אלזני, עמ' 153). לוח הנטייה הוא-הוא פלי-העזר הנכון להדרכת התלמיד "בבניית" המלים הנחוצות לו, ואותן יבנה מן ה"יסודות" המוצעים ומומלצים לבחירתו בתור ערכי האגרון. לוח הנטייה אפוא אינו רק תמצית נוחה של שיטת המורפולוגיה אשר לרס"ג המדקדק, אלא גם "מוסף" נכבד והכרחי ל"אגרון" של רס"ג המילונאי, בבחינת משלים חשוב הפולל "הוראות שימוש מועילות" למעיין במילון.

ס י פ ו ם : הישגו הגדול של רב סעדיה היה בחיבור לוח נטייה יצרני, הפולל לשיטתו את כל הצורות הנכונות, שאפשר ומותר ליצור בעברית. בלוח רשומות כל המלים היוצאות מ"אופני" שָׁמַע, הִשְׁמִיעַ: פועלי העבר, פועלי העתיד לרבות הציווי, פועלי ההווה וצורות המקור ושמות הפעולה. בהיקש אליהן ראוי ליצור את צורות יתר "אופני" הפועל. תרומה מקורית זו — ערכה נשאר קיים גם לאחר שנדחקה משנתו הדקדוקית לגמרי מפני חיבורים אחרים, אשר העמידו לראשונה את הדקדוק העברי על בסיס איתן. בודאי קיווה רב סעדיה, כי כל הלומד את לוח הנטייה שלו, אף יתעורר להשתמש בו בכתיבתו העברית כהלכה למעשה.

מכתבי אסכולת הדקדוק האשכנזית: "השמשוני"

דברי מבוא והפרק על התנועות מתוכו

פ ת י ח ה

חלקה של אסכולת הדקדוק האשכנזית בימי הביניים לא זכתה לטיפול של ממש בין בהוצאה לאור של טקסטים בלתי ידועים בין בההדרה מחודשת של אותם טקסטים מועטים, שיצאו בהדפסות ראשונות, חסרות או לקויות. עם אסכולה זו נמנים חכמים ונקדנים מבני אשכנז וביהם, צפון צרפת ואנגליה. ואף שמבחינת חשיבותה הדקדוקית ודרגת התקדמותה המדעית משקלה הפולל של האסכולה האשכנזית פחות משל האסכולה הספרדית, ואף שחיבוריה מעטים ביחס, הרי בכל זאת עיקר חשיבותה בעצם היותה מגילויי חיי-הרוח והתרבות של אשכנז-ימה"ב, ובלעדיה לא יעמוד הבניין השלם של תולדות הספרות היהודית באשכנז לכל ענפיה מפאן, ובלעדיה גם לא ייכון תיאור מהימן ומקיף של תולדות מחקר הלשון העברית בימה"ב להסתעפויותיו מכאן.

ועוד זאת: פרקים לא-מעטים בחיבורי הדקדוק האשכנזים מצטיינים אף הם בהישגים מקוריים, בניסוחים והיצגים עצמיים, בהתקדמות לשונית, ע"פ דרכם ואופקים המיוחד, ובפיתוח והרחבה של תפיסות וגישות המופעות בדקדוק המסורה הא"י ובדקדוק המדעי הספרדי; הלפך עמידתם עמידה גם מבחינת ערכם הסגולי. לאחר שבמשך דורות רק גילויים בודדים או חלקיים מן הספרות הדקדוקית של האשכנזים היו ידועים, שעל כן גם תמונתה הייתה חיוורת למדאי, הריני מבקש בפרסום זה — כמו גם בפרסום קודם¹, ויצטרפו להם פרסומים נוספים בעתיד הלא-רחוק — לגלות אט אט את גנויה ולהשלים בהדרגה, כמיטב היכולת, את התמונה החסרה.

הפרסום שלפנינו בא להציע לראשונה בדפוס פרק מתוך ספר "השמשוני" לר' שמשון הנקדן, חיבור אשכנזי מן המאה הי"ג. הקדמתי דברים על החיבור ומחברו והערתי בקצרה על מקורות ועל עניינים אחדים, שראיתי תועלת להעיר עליהם.

מ ב ו א ²

א. כ ת ב י א ס כ ו ל ת ה ד ק ד ו ק ה א ש כ נ ז י ת . כ ת ב י ה ד ק ד ו ק ש ל ה י ה ד ו ת
האשכנזית בימה"ב ניתנים להתמיין לשלושה סוגים:

1. א' אלדר, "שער נוח התיבות מתוך 'עין הקורא' ליהב"י הנקדן", ל ש ו נ נ ו , מ (תשל"ו), עמ' 190–201, מא (תשל"ז), 205–215.
2. ואלה הקיצורים שאשתמש בהם במבוא ובהערות לטקסט:

א. חיבורים בדקדוק-המסורה. תרגומים ועיבודים של הדאיוֹ אל-קאר, החיבור הא"י המפורסם מחוג המסורה הטברנית, פגון: הורית הקורא, ס' טעמי המקרא (המיוחס בטעות לר' יהודה אבן בלעם), דרכי הניקוד והנגינות לר' משה הנקדן, פללי הדקדוק לר' שניאור, ועוד; וכן חיבורים עצמיים פדוגמת: עין הקורא לר' יקותיאל בר יהודה הנקדן, שיר לימודי בתורת הניקוד לר' מרדכי בר הלל, שירים לימודיים על טעמי כ"א ספרים ועל טעמי אמ"ת לר' יוסף בר קלונימוס הנקדן.

ב. ספרי דקדוק מקיפים: ס' השוהם לר' משה בן יצחק והשמשוני או חיבור הקונים לר' שמשון הנקדן (שני החיבורים האלה פוללים גם פרקים בדקדוק-המסורה).

ג. חיבורים דקדוקיים בנושאים מגובלים: דייקות לרשב"ם, הכרעות רבנו יעקב חם, מפתח של דקדוק ועוד.

מפתחי הסוג השני שפר במעט חלקו של ס' השוהם וזכה ששני מהדירים יודיעוהו, בחלקו, ברבים²; פנגד כן הורע מזלו של השמשוני, ומלבד שהוא נזכר בשרשימות כתבי-יד וספרים ונרמז בכמה מן המחקרים שעיסוקם בתולדות הספרות של הלשון העברית, הריהו שכוח מן הספרות העברית וכבוש פולו בכתבי-יד.

ב = השמשוני כ"י בריטיש מוזיאום (ר' להלן סעיף ה).

גייגר = A. Geiger, "Schimschon, ein Lexikograph in Deutschland", *Wissenschaftliche Zeitschrift für Jüdische Theologie*, 5 (1844), 413–430. הערה:

שמשון המילונאי אינו אחד עם שמשון המדקדק שלנו.

גרמניה יודאיקה, = I. Elbogen, A. Freimann, H. Tykocinski, *Germania Judaica*, = I, Band I (bis 1238), Tübingen 1934.

גרמניה יודאיקה, = II Z. Avneri, *Germania Judaica*, Band II (von 1238), Tübingen = II, 1968.

זיכרון = ספר זיכרון לר' יוסף קמחי, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרמ"ח.

חיוג' = שלושה ספרי דקדוק (ספר אותיות הנוח, ספר פועלי הפל, ספר הניקוד) לר' יהודה חיוג' (בתרגום ר"מ הפהן ג'קטילה), מהדורת י"ו נוט, לונדון וברלין תר"ל.

ל = השמשוני כ"י לייפציג (ר' להלן סעיף ה).

מאזניים = מאזני לשון הקודש לר' אברהם אבן עזרא, מהדורת ר' היידנהיים, אופיבאך תקנ"א.

מכלול = מכלול לר' דוד קמחי, מהדורת ר' ריטנברג, ליק תרכ"ב.

מסורת המסורת = מסורת המסורת לר' אליהו בחור האשפנוזי, מהדורת כ"ד גינצבורג, לונדון תרכ"ז.

מרגליות = G. Margoliouth, *Catalogue of the Heb. and Samaritan manuscripts in the British Museum*, III, London 1909.

צונץ = L. Zunz, *Zur Geschichte und Literatur*, Berlin 1845.

צחות = צחות לר' אברהם אבן עזרא, מהדורת ג"ה ליפמאן, פיורדא תקפ"ו.

הרקמה = ספר הרקמה לר' יונה אבן ג'נאח, מהדורת מ' וילנסקי ד' טנא, ירושלים תשכ"ד.

2. א. ס' השוהם עם מבוא והערות פאנגלית מאת G. W. Collins; עם הערות בעברית,

מאת ב' קלאר, חלק א, ירושלים תש"ו. שתי המהדורות אין בהן אלא פרבע מן החומר שבכתבי-היד.

ב. המחבר, שמו ותוארו. שמו של מחבר השמשוני נמסר בידי המחבר עצמו בגוף חיבורו: "ואני שמשון המחבר אמרתי על בְּשָׁאֵט בנפש (יחז' כה, טו) עשו לו כמו הרי בגלבע (שמ"ב א, כא) שפתרונו הרי גלבע". אף הוא נזכר, בצירוף תוארו, בפתירת החיבור, שיצאה מידי עורכו של החיבור: "זה ספר שחיבר איש אשר הדיבר ורוח אלהים בקרבו... ושם האיש ההוא זכור לטוב הח"ר שמשון הנקדן".

התואר "נקדן" הוא פינוי שכיח בימה"ב למדקדקים מן האסכולה האשפנוזית ולמומחים בניקוד ומסורה.⁵

ג. שם החיבור. אין אנו יודעים, מהו השם שקרא ר"ש הנקדן לחיבורו, שכן בכל פתביהיד של החיבור אין הוא ניקב לא בראשו ולא בגופו. נראה להניח, שבאמת המחבר עצמו לא נתן לו שם, שעל פן עורכו של החיבור מצא לנכון להעניק לו שם (אטיולוגי) משלו. והרי זה לשונו בפתירתו: "על כן קראתי לספר הזה חיבור הקונים, כי קנו אותו הרבה זקנים".⁷

שם נוסף לחיבורנו — מאוחר לקודם — הנגזר משם המחבר^{7א} מהלך בספרותנו: "השמשוני", והוא נשתגר בזכות ר"א בחור האשפנוזי, הכותב בספרו המפורסם "מסורת המסורת" כדברים האלה:⁸

"וספר השמשוני הוא הספר הנקרא חיבור הקונים, מתחיל: דע כי עיקרי הדברים אשר ידברו בהם העברים הם עשרה וכולי". בהמשך הדברים, כל אימת שאני נזקק לקרוא בשמו של חיבורנו, אני מסתפק באחד השמות ומעדיף את השם "השמשוני".

ד. המחבר, זיהוי וזמנו. שאלת זיהוי של ר' שמשון הנקדן ושאלת זמנו פרוכות זו בזו, ועל כן מן הדין, שנעיין בהן בכפיפה אחת.

3. בפרק על מבטלי הקמץ, בכ"ב בעמ' 56ב. וכן בשאר פתביהיד.

4. בכ"ב בעמ' 78א. וכן בשאר פתביהיד.

5. ראה: צונץ, 107–109; מ' שטיינשניידר, ספרות ישראל (תרגום עברי ע"י צ' מאלטער), ווארשא תרנ"ז, 200–202; קולנס במבואו ל' השוהם, עמ' IV; אנציקלופדיה אוצר ישראל, ח"ז (כרך ד), עמ' 104.

6. בכ"ב בעמ' 78 א. השוה לגבי כ"י ל: *Isagoge in* — שפת ישורון, F. Delitzsch, *Grammaticam et lexicographiam Linguae Hebraicae*, Grimmae 1838. p. 16

7. לעניינו של שם זה ראה: J. C. Wolf. *Bibliotheca Hebraea*, Hamburg 1715–33, Vol. I, 1152

7א. השוה: De-Rossi, *Mss. Codices Hebre. Bibl. De-Rossianae*, Vol. II, Parmae 1803, p. 16–17

8. מהדורת גינצבורג, עמ' 257. ס' מסורת המסורת נכתב בשנת 1538.

מקובלת הדעה⁹, שהשמיעה לראשונה במחקר ר"ו היידנהיים¹⁰, שבעל השמשוני היה סבו של הנקדן ר' יוסף מזנטא (Xanten)¹¹ בר קלונימוס¹² מנושא (Neuss)¹³. דעה זו מבוססת על הערות שנכתבו בידי ר' יוסף הנ"ל בגיליון כ"י שלמקרא, שאף הוא היה סופרו, ושבהן נזכר כמה פעמים ניקודו של "מורי זקני הר"ר שמשון". והרי זה לשון של שתיים מן ההערות הללו, שהובאו ע"י הרווה בחומש "עין הסופר" שלו:

לְמַשְׁחָף (שמ"א טו, א)¹⁴ — כן [כלומר: שי"ן בקמץ מתוג וחי"ת בחטף-קמץ.

— א"א] עשה הר"ר שמשון בניקודו ולא מצאתי כן בספר אחר.

וְעֵתָה (מל"ב ה, ו)¹⁵ — ס"א "עתה" וכן בס' שניקד מורי זקני הר"ר שמשון

מצאתי "עתה" וכ"ה [= וכן הוא] ברוב ס"מ [= ספרים מדייקים].

כה"י הנזכר היה בשעתו רכושו של ד"ר מ' גולדשמידט מפרנקפורט¹⁶, ועתה

הוא מונח בספרייה הציבורית של ניו-יורק¹⁷. בחתימת הסופר נמסר, שמלאכת

הכתיבה של כה"י נסתיימה בשנת 1294.

אם יש יסוד להצעת הזיהוי האמורה — וכל עוד אין ראיות לסתרה או לדחותה

איני רואה טעם שלא לקרבה — יש מכאן הוכחה שר' שמעון הנקדן היה עוד בין

החיים בשנת 1294 (שאלמלא כן היה ר' יוסף בן קלונימוס מוסיף דיבור של כבוד

9. צונץ, 114 (הצעת-זיהוי b); א' ברלינר, טעמי אמ"ת בחרוזים עם ביאור מאת הנקדן

ר' יוסף בר קלונימוס, ברלין תרמ"ו, במבואו הגרמני עמ' 5. W. Bacher, *Die Hebräische Sprachwissenschaft*, Trier 1892, p. 91; J. Freiman, "Zur Geschichte der Juden in Xanten", *Festschrift Simon Dubnow*, Berlin 1930, p. 169–170

10. אצל: L. H. Loewenstein, *Die Proverbien Salomos*, Frankfurt a/Main

1837, p. 37–38

11. עיר בצפונה של גרמניה, בחבל קלן, על גדות הריינוס. על היישוב היהודי בעיר זו

ר' גרמניה יודאיקה, I, 499–497.

12. ר' יוסף הנקדן הנ"ל היה מחברו של השיר הלימודי על טעמי אמ"ת (שנדפס ע"י

ברלינר, ר' לעיל הע' 9). לדעת צונץ (שם, 111) ופריימן (שם, שם) הוא אינו זהה עם ר' יוסף בר קלונימוס הסופר, שניקד כ"י שלמקרא (מספריית ברסלאו) בשנת 1238 וכ"י של תורה (מספריית אמברוזיאנה במילאנו) שנכתב בשנת 1235. ר' יוסף הזה היה גם פייטן, שהקדיש קינה לזכר הרוגי Lauda משנת 1235 (שנדפסה ב־S. Salfeld, *Das Martyrologium des Nürnbergers*, Berlin 1898, p. 362). אף הוא נזכר בס' ערוגת הבושם לר' אברהם בס"ר עזריאל מחכמי ביהם (מהדורת א"א אורבך, ח"ד, 121–122).

13. שוכנת על גדות הריינוס לצפונה של קלן. עיין עליה: גרמניה יודאיקה, I,

243–245.

14. בהפטר פרשת זכור, הנספחת לכרך של ס' שמות בחומש הנ"ל.

15. בהפטר פרשת תזריע, הנספחת לכרך של ס' ויקרא בחומש הנ"ל.

16. ליונשטיין; שם, 38 למטה. הוא מוסיף שכה"י הזה "שאויל לרווה" פארבעים

שנה".

17. מידע זה נמסר בגרמניה יודאיקה, II/2, 937 הע' 2.

לנפטר); ולפי שמוכח מפאן, שכבר היה אז נכדו ותלמידו למדן ובקי, נראה שמחבר השמשוני נולד סמוך לשנת 1230. לאור הזיהוי הנדון כבר קבע גייגר¹⁸, שמחברנו היה אשפוזי וחי בסביבות שנת 1240. תאריך זה נתקבל גם ע"י הרמש"ש¹⁹ וכ"ד גינצבורג²⁰. ואילו ר' יעקב פריימן²¹, ג"כ בעקבות אותו הזיהוי, הקדים את זמנו לסביבות שנת 1220; אף הוא מעלה בלשון שמא, שר' שמשון, פנכדו, היה מן העיר זאנטא.

מסקנה זו אשר לר"ש הנקדן מסתייעת גם ע"י עדות פרונולוגית ממקום אחר, מפתח-היד עצמם, שבהם כלול השמשוני. עורכו של החיבור פותב בחתימה²² פדברים האלה: "וגם אני כשכתבתי אותו לעצמי בהרבה מקומות הפעלים הפכתי לפי סכלות דעתי וגם הארכתני כפי רצוני ולפי סברתי שהייתי סובר. ולא שהייתי חולק עליו כי חלילה לי מעשות, כי כל מה שידעתי לדקדק אינו כי אם הטפות שנפלו מבין ידיו כאשר יצקו לו תלמידיו מים". אין פמעט ספק בדבר, שעורך השמשוני הוא גם הלקטן והעורך של החיבורים וקטעי החיבורים בענייני דקדוק ומסורה ודקדוק-המסורה הנספחים לחיבורנו²³ בכתב-היד השונים (מספרם וסדרם אינו שווה בכל כתיב-היד). אף הוא מחברו של פירוש קצר (על סימנים שהוא עצמו עשה לשש תיבות. הסימנים הם: "ותחלחל בחלחול חלחלה"), המסתפח אל הקובץ הדקדוקי²⁴. עורך הקובץ הזה מודיע לנו בחתימתו לפירוש הנ"ל את שמו, זמנו ומקומו²⁵:

"ואני מרדכי יאיר הצעיר מכל בית אבי כמה שנים לא יכולתי לעמוד על הברור מאותם ר' מילות שהזכרתי לעל עד שנת נ"ז לפר' ביו' חג הפסח שהייתי בבית הכנסת של ורידבערק²⁶ והרהרתי בהן ומצאתי ועשיתי להן ג' סימנים הנז' לעל כדי שלא אשכחם . . ."

ועוד זאת: בקטע מס' זיכרון לר"י קמחי, הכלול בקובץ הנ"ל, מעיר העורך²⁷: "כך שמעתי מפי הח"ר שלמה ששמע מפי הח"ר שמשון הנקדן ז"ל".

18. גייגר, 424.
19. ספרות ישראל, 202.
20. מסורת המסורת, 257 הע' 30.
21. גרמניה יודאיקה, I, 499.
22. בכ"י ב בעמ' 78. וכן בשאר כתיב-היד. והשוה: מרגליות, 295.
23. השערה זו העלה כבר מרגליות בתיאור כ"י ב בקטלוג שלו, עמ' 295 הע' שלישית בטור ימין.
24. ולא עמד על כך מרגליות.
25. בכ"י ב עמ' 92. השוה: מרגליות, 296 טור ימין. בכ"י ל חסרה החתימה הנ"ל, ויש בו — כמו בכ"י ב — רק משפט הסיום של הקטע: ר' מרדכי יאיר כלל כללות זו (עמ' 10 ב).
26. זו העיר Friedberg צפונית לפרנקפורט שעל המיין. ראה עליה: גרמניה יודאיקה, II/1, 262 ועמ' 263 הע' 15.
27. בכ"י ב עמ' 84 (בפנים ולא בגליון). בכ"י ל, עמ' 1 ב.

והנה אותו עורך, מרדכי יאיר, הוסיף גם לחיבורנו הגהה אחת בציון שמו²⁸, והרי זה לשונה²⁹:

"וא"ת [= ואם תאמר] והלא קלך שהוא פועל עומד ויש בו פועל . . . עד כאן דן ר' מרדכי יאיר מלבו ומקובל בעין כל".

אף זאת: בהערת תוספת אחרת מאת העורך, הבאה בחיבורנו, הריהו מזדהה בכינויו "הצעיר"³⁰ (עיי' לעיל בנוסח חתימת הפירוש שלו).

מפל אלה ניתן לנו ללמוד ולהסיק, שמרדכי יאיר, עורכו של ס' השמשוני, חי בשנת 1297 בגרמניה והיה משומעי לקחם של תלמידי ר' שמשון הנקדן, שבזמן ההוא כבר לא היה בין החיים, ושעל פן מוכח גם מפאן שמחברנו נולד סמוך לשנת 1230 ושפעל, כפי שמציע מרגליות³¹, במחצית המאה ה"ג. את זמן פטירתו יש לקבוע לפי זה בין שנת 1294 (שנת פתיכתו של כה"י של ר' יוסף בר קלונימוס) לבין שנת 1297.

ועוד נוסיף, פי גם חוקרים אחרים קבעו — אמנם מבלי שיביאו נימוקים וראיות — את זמנו של ר"ש הנקדן למאה ה"ג; ואלו הם: ויקס³², באכער³³, פולרס³⁴ וקסמן³⁵ וטנא³⁶. המדקדק מ"ב שניידר³⁷ הוא היחיד מבין החוקרים שהקדים את זמנו של מחברנו לסוף המאה ה"ב. אף הם פולם מציינים את היותו של ר"ש הנקדן אשכנזי.

ה. הזכרתי של שמשון הנקדן בספרי ימה"ב. השמשוני, פותב אברהם גייגר, "עד הנה לא יצא לאור אך נזכר הרבה בספרי המחברים אשר היו אחריו"³⁸. דומה, שאין לחלות אלא ערך יחסי בקביעה "הרבה".

-
28. כל הגהות-תוספותיו לחיבורנו, פרט לנ"ל, הן בלא הזכרת שמו. ר' להלן סעיף ו.
 29. תוספת זו בציון שם העורך נמצאת בפנים של כ"י ל (עמ' 28ב). בכ"י ב אף היא מצויה בפנים (עמ' 17 ב), אך ללא ציון שם העורך, ולפיכך לא יכול היה מרגליות להסתמך עליה, כאישור להשערתו הצודקת, שמרדכי יאיר הוא עורך השמשוני.
 30. נרשמה בגיליון של כ"י ל בעמ' 46 ונכנסה אל הפנים בכ"י ב בעמ' 29ב.
 31. מרגליות, עמ' 296 הערה בטור ימין.
 32. W. Wickes, Oxford 1881, Preface, טעמי אמ"ת.
 33. בספרו הגרמני הנזכר בהע' 9 לעיל, עמ' 90.
 34. K. Wollers, *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig*, II, 1906, p. 438.
 35. M. Waxman, *A History of Jewish Literature*, Vol. II, N.Y. 1933, p. 12.
 36. D. Tene, "Linguistic Literature, Hebrew", in: *Enc. Judaica*, Vol. 16, p. 1387.

37. מ"ב שניידר, תורת הלשון בהתפתחותה, ח"א, וילנה 1927, מבוא עמ' XXIV.
 38. א' גייגר, פרס חמד, ט (תרס"ז), 62 [= קבוצת מאמרים מאת א' גייגר, יו"ל עם הערות והוספות ע"ש"א פאונזנסקי, ורשה תר"ע, עמ' 35]. דברי גייגר אמורים כלפי מקורות קדומים.

הריני רושם כאן מארבעה מקורות שונים ארבע מובאות, שנזכר בהן שם מחברנו או שם חיבורו³⁹.

א. חיבור דקדוקי של ר' שניאור⁴⁰. החיבור אינו אלא עיבוד של ס' הורית הקורא; והרי זה לשון המובאה:

"שמךִנו, הדגש בא לחסרון הה"א . . . כך מצאתי במכת' הר' שמשון הנקדן".

ב. מחזור אשכנזי פמנהג וורמייזא, כתב־יד הספרייה העירונית בברסלאו M. 1108⁴¹. המחזור נוקד בידי ר' יעקב הלוי בן מאיר מפריבורג⁴², שהוסיף לעתים בגיליון הערות־פירוש למלים מוקשות בפיוטים. באחת מהן — לדיבור "מלך שָׁאָתוּ מי יעצר כח" מתוך היוצר לשחרית יום א' של רה"ש — הוא מפרש משם מחברנו: "מר" שמשון נקדן . . . כמו משאתו יגורו אלים (איוב מא, יז), ר"ל מגדולתו".

ג. כ"י של מקרא משנת רמ"ט ובגיליונו הערות מסורה לתורה ולמגילת אסתר מאת הנקדן⁴³. הרי זה נוסח ההערה המכלית לאסתר ה, ב⁴⁴: "השמשוני כתב כל 'ויהי' הבא בתלישא קטנה וכ"ף אחריה דגש, כי היא משרתת לפני כל האותיות זולתי לפני כל כ"ף מולכת".

ד. ספר מסורת המסורת לר"א בחור. בשער "שברי לוחות" רושם הבחור מקצת שמות של נקדנים וסופרים, רובם אשכנזים, וביניהם⁴⁵:

39. ועליהן יש להוסיף, בעיצומו של דבר, גם את המובאות הפלולות בסעיף ד לעיל, ששימשו אותנו לבירור שאלת זיהוי זמנו של ר"ש הנקדן.

40. נזכר ע"י צונץ, 119, וע"י בן־יעקב באוצר הספרים שלו (וילנא 1880), עמ' 112. וראה גם M. Renan, *Les Rabbins Français*, Paris 1877, p. 487. צונץ מציין שזמנו של ר' שניאור מוטל בספק. סביר להניח, שחיבורו נכתב במחצית השנייה של המאה ה"ג. כ"י יחיד של החיבור נשמר בספריית אוקספורד (קטלוג לויבאוואר, מס' 271).

41. הזכרה זו נרשמה ע"י גייגר, עמ' 423 הע' 2, וצונץ, 114 (שניהם מציינים לכה"י ע"פ סימולו הקודם: ספריית מריה מגדלנה שבברסלאו). כה"י נכתב, פפי שפבר העיר גייגר (שם, שם) אחרי שנת 1270, הואיל ונכללת בו הקינה "טף ונשים את התמוז מבפות" מאת יועץ בר מלכיאל לוכר הרוגי ווישנבורק (Weissenburg) שבאלזאס, שנכתבו בשנת ה'ל'. הקינה נדפסה אצל: א' לאנדסהוטה, עמודי העבודה, ברלין תרי"ז, 100; ש' ברנפלד, ספר הדמעות, ח"א, ברלין תרפ"ד, עמ' שכח.

42. Freiburg in Breisgau. זמנו של הנקדן אינו ידוע. ר' גרמניה יודאיקה, II/1, 256.

43. בכה"י הזה השתמש הרבה שלמה דובנא ב"תיקון סופרים" שלו הנוסף אל מהדורת החומש המבואר והמתורגם־לגרמנית של מנדלסון ("נתיבות השלום"). מהרש"ד מכנה אותו בהערותיו "תנ"ך ישן כ"י על קלף משנת רמ"ט". מנדלסון בספרו "אור לנתיבה" (הקדמה לחומש הנ"ל), ברלין 1782 (מהדורת צילום, 1967, עמ' 24), אומר על כ"י זה: "ספר תנ"ך עם פירש"י ו"ל על קלף, נכתב בשנת רמ"ט, מוגה מאוד . . . ועל הגיליון קצת מסורת מוגהים שלא נדפסו".

44. ר' גייגר, שם, 62–63 [= קבוצת מאמרים, 35–36].

45. מהדורת כ"ד גינצבורג, עמ' 257. המובאה שלמעלן הובאה גם בסעיף ג' לעיל.

"וספר השמשוני הוא הספר הנקרא חיבור הקונים, מתחיל: דע כי עיקר הדברים ..."

ו. כתב־היד של החיבור. ידועים לנו פיוס ארבעה כתב־יד של השמשוני⁴⁶. מארבעתם שני הראשונים שיירשמו להלן הם הקדומים (C. 1300) והמשוּבחים שבהם. הראשון מבין השניים הללו, שאף הוא השלם בכתב־היד הכוללים את חיבורנו על תוספות העריכה שלו ועל החיבורים הקצרים הנספחים אליו, עליו ייסדנו את נוסח הפנים של הפרק המתפרסם כאן; והשני — שנוסחו תואם ברובי פרטיו את נוסחו של כה"י הראשון⁴⁷ — עליו נשעננו בהשלמת מחיקות וטשטושים המצויים במסירת היסוד שלנו. ואלה הם כתב־היד:

א. כ"י בריטיש-מוזיאום Or. 1016, קטלוג מרגליות מס' 969. סימנו אצלנו ב. כ"י זה פתוח בכתובה גרמנית-רבנית של המאה הי"ג-י"ד (לפי מרגליות). בכה"י 94 דפים והוא כולל, מלבד חיבורנו הבא בעמ' 214–78א, גם חיבור דקדוקי על הפועל הנקרא "מפתח של דקדוק"⁴⁸ וכן חיבורים קצרצרים וקטעי חיבורים, בענייני מסורה ודקדוק ודקדוק-מסורה.

כה"י הזה משופע בתוספות מידו של עורך השמשוני, הוא ר' מרדכי יאיר (ר' לעיל סעיף ד); מרביתן רשומות כהערות בשולי הגיליון ואילו מיעוטן באות פנים (דבר זה מקשה לעתים רחוקות על זיהוין בגלוסות). כמה מן התוספות הללו, ששיעור אורכן עולה על שאר רעותיהן, מוכתרות במלת "הגהה" (29א בפנים, 46א בגיליון, 77ב בפנים). משפעת התוספות הנה דוגמאות אחדות להעיד על אופיין: —

על הניקוד: בְּהִתְקַנְנוּ (בר', מב, כא) — "לא ראיתי בספרים" (50א).

על המשפט: הַשְׁמָנָה (במד', יג, כ) ש"ן דגושה אע"פ שהיא יסודית — "שמעתי טעם אחר ברור, אם הה"א תמוהה אז נרפית אות שאחריה ... ואם הה"א שאלה אז היא דגושה" (51א).

על המשפט: אך השמר והשקט (ישע' ז, ד) קמץ קטן — "ונגינה בה" (61ב).

על הניקוד: אָשֶׁל — "ספר קמחי אמר אשל בשש נקודות" (63א).

על ההטעמה: ואבגתא (אס' א, י) ... לעיל — "ברוב ספרים מדויקים נמצא ואבגתא מלרע" (70ב).

על הנוטריקון: אמ"ת דתק"ע — "אלה הדברים, מלכים, תרי עשר, דברי הימים, תהילות, קהלת, עזרא" (60ב).

46. מרגליות, 295; ויקס, שם, שם; בנדויד, בית מקרא, ג (תשי"ח), עמ' 8, ואחרים

מציינים לשלושה כתב־יד בלבד (שלושת הראשונים שיימנו למעלה).

47. וכבר העיר ויקס (שם, שם) בנוגע לפרק על טעמי המקרא שבחיבורנו, כי שני

כתב־היד האלה מסכימים זה עם זה כמעט verbatim et literatim.

48. לפי שחיבור זה נספח לחיבורנו גם בכתב־היד האחרים שיער בו מרגליות (עמ'

294) שהוא חיבור עצמאי נוסף מעטו של שמשון הנקדן. לדעת הרמ"ש (בקטלוג שלו לכתב־היד של הספרייה הממלכתית בברלין, עמ' 16, ואצל בן-יעקב, אוצר הספרים, סימן

331 עמ' 526–527) מחברו הוא, כנראה, ר' מרדכי יאיר, עורך השמשוני.

"וזה הכלל בידך כל אותיות שהם בחולם בלא תוספת ה"א כמו שמר זכר ינקדו בחטף קמץ בתוספת ה"א כמו שְמֶרָה וְכֶרָה" (ב19).
בנוסף להגהות העריכה של המחבר, רשימות בשוליים העמודים גם הגהות (תיקונים והשלמת השמטות) משל סופר כה"י.
ב. כ"י לייפציג, ספריית האוניברסיטה ע"ש מרכס Or. 102^a, קטלוג פולרס מס' 1107. סימנו אצלנו ל. כתיבה צרפתית-רבנית קדומה (לפי פולרס). פמה משפטים מחיבורנו ע"פ כ"י זה צוטטו ע"י פ' דליטש בספרו הלאטיני "ישורון" (ר' לעיל הע' 6).

ג. כ"י פארמה, ספריית פלטינה, קטלוג די-רוססי מס' 389.

ד. כ"י וטיקן Ebr. 401.

ז. רשימת הספרים והחכמים הנזכרים בס' השמשוני. ואלה כל הספרים והחכמים שנזכרו בשם, שמובאים מהם או בשם דברים או אסמכתאות בחיבורו של ר"ש הנקדן:—

מסורה (א, 335, א, 359, ב, 269).

בן-אשר ובן-נפתלי (א, 331, א, 336, א, 445, א, 50, א, 56, א, 64, א, 68, א, 69, א, 70)⁴⁹.

ספר ירושלמי⁵⁰: "מזרק אחד קמץ" (א, 56).

ספרים מדויקים (א, 48, א, 49, א, 50, א, 53, א, 53, א, 61, א, 64, ב, 67, א, 71).

ספרי ספרד (א, 67, א, 68, א, 56, א, 59), ספרי אספמים⁵¹ (א, 62, א, 63, א, 64).

ר' סעדיה גאון: "ובנות מלכים ביקרותיך, לשון בקור כי הקו"ף דגוש אע"פ שיש יו"ד אין לחוש, כי רב סעדיה גאון סדרו בניקוד שלו עם: 'מי נתן למשיסה יעקב', שיש בו יוד" (ב, 21)⁵².

ר' יהודה חיוג: חיוג (א, 28, א, 36, א, 46, א, 50, א, 54, א, 67, ועוד), ר' יהודה ב"ר דוד (א, 30, א, 45, א, 53, א, 60, א, 61, א, 77).

ר' יונה אבן ג'נאח: ר' יונה המדקדק (א, 22, א, 28, א, 35, א, 43, א, 50, א, 52, א, 62, ועוד), מרינוס (א, 35, א, 44, א, 54, א, 69), המרוון (א, 20, א, 50), ר' יונה המדקדק הגדול (א, 32).
שמואל הנגיד (א, 22, א, 27, א, 27).

ר' משה הפהן ג'קטילה: ר' משה הכהן (א, 56), ר' משה הכהן הספרדי (א, 22).

ר' יעקב בן אלעזר (א, 61).

ר' שמואל הדייקן⁵³: ר' שמואל הדייקן אמר כי בדין הם [צורות הפועל: שית, דין, ריבות. — א"א] בלא ה"א, פי הם מבניין קל.

49. ונוזכרים גם: אנשי המסורת (ב, 21), אנשי טבריה (א, 50, א, 72).

50. ר' מסורת המסורת, 260.

51. ר' שם, 93, 260.

52. מובא ע"פ פירש"י לתה' מה, י. עיין: נ' אלוני, בית מקרא, טו (תש"ל), 19–20.

32–26.

53. הוא הרשב"ם, מפרש המקרא, שכתב גם חיבור דקדוקי הנקרא "דייקות". יצא לאור ע"י יום-טוב שטיין ב־Jahrbuch des Traditionstreuen Rabbiner-Verbandes in der

- ס' אבן בוזחן⁵⁴: ובספר אבן בחן ראיתי כל רי"ש הבאה בשווא שוכן נדגשת (א50).
- ר' אברהם אבן עזרא: אבן עזרא, א"ע (21ב, 26ב, 27א, 30א, 38ב, 40ב, 48ב, 52א, 56ב, ועוד). ספר צחות (41ב), מאזנים (34ב), שפת יתר⁵⁵: "ורא"ע הביא בספר שפת יתר כי בעל המסורה הביא י"ג דבוקים וקמצים כי היה עיקרם להיות פתח" (א56), דקדוק רא"ע⁵⁶: "כי לפי דקדוק רא"ע קמצו של 'וקאם' ואחיו להפריד בינו ובין פעלי הכפל הפתוחים" (29ב), ארשת השפה⁵⁷: "וגם ר' א"ע כתב בספר ארשת השפה כי פקח השם אל לב הר' יהודה בר' דוד המכונה חיוג כי הוא גלה את אותיות הסתר והמשך מה שלא נגלה לשאר מדקדקים אשר היו לפניו" (30א).
- ר' שלמה פרחון: הפרחון, בעל הפרחון (24ב, 25א, 25ב, 27א, 28א, 34ב, 35א, 38א, 53ב, ועוד).
- ר' יוסף קמחי: יוסף קמחי (א61), ספר קמחי⁵⁸: "ומצינו בס' קמחי יצע רמה רפה ועיקרו הויצא (54ב).
- רד"ק: דוד קמחי (57ב, 64ב), מכלול (47ב, 49א, 56ב, 59א, 62א, 63ב, 64א, 68א).
- ר' יוסף חזן מטרויש⁵⁹: "והר"ר יוסף חזן מטרויש אמר כי אילו היה ותתע במדבר מן תעה היה לו לומר ותתע בחירק . . . אך ותתע מן תעע כמו ותקע מן קעע" (53ב).
- ר' משה רוטי⁶⁰: "תוגיון נפשי, מן יגה, ור' משה רוטי אומר כי הוא ע"מ יאמרן עתיד הקל" (36ב).
- ס' סמדר⁶¹: "ומפרש בסמדר למה האלפי"ן שבהחבאתה ונפלאה פתחין לפי שהורכבו מב' שורשים מנחי למ"ד של ה"א ומנחי למ"ד של אל"ף" (א57).
-
- Slovak, 1923. ועיי' שם בהקדמתו הגרמנית של המהדיר, עמ' II-IV; ור' גם ח' ילון, ענייני לשון, תש"ב, 28-29.
54. ר' באכער בספר היוכל לכבוד גרץ, ברסלאו 1887, עמ' 94-115.
55. אינו שפת יתר הנדפס במהדורת ליפמאן, תקצ"ט (ספר הגנה על רס"ג מהשגות דונש עליו); אפשר שאינו אלא ס' היסוד (הנקרא גם "יסוד דקדוק ושפת יתר") והוא הספר שמצא ר' שמחה פינסקר (ואבד אחרי מותו). ראה: י' פליישר, הצופה לחכמת ישראל, יב (תרפ"ח), 163-172; מ' וילנסקי, דביר (בעריכת אלבוגן, אפשטיין וטורטינר), ב, ברלין תרפ"ד, 281-282; נ' בן-מנחם, ענייני אבן עזרא, ירושלים תשל"ח, 1-4.
56. הוא ס' צחות. למובאה הנ"ל השוה: צחות, נה ע"א.
57. לרעת דליטש, ישורון, 253 ובן-יעקב, אוצר הספרים, 54 הוא ס' שפה ברורה. יש יסוד לסברתם, שכן מצינו בספר הזה את הציטטה הנ"ל (ר' במהדורת ליפמאן, פיורדא תקצ"ט, כה ע"ב).
58. פונתו לספר זיכרון. למובאה הנ"ל השוה במהדורת ב"ז באכער, עמ' 46.
59. עיי' עליו: צונץ, 84, 113; ש"א פוזונסקי, מבוא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, וורשא תרע"ג, XC VII. בחתימת העורך לחיבור נאמר: "וגם הזכיר . . . מספר בן פורת", וכנראה נחפזו לספרו של ר' יוסף הנ"ל.
60. עיי' עליו: M. Wilensky, H.U.C.A., XI (1936), p. 647-649 [= מ' וילנסקי, מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים תשל"ח, 231/2].
61. אפשר שהוא הספר שמזכיר ר"א בחור. ר' מסורת המסורת, 122 והע' 80.

ח. מ ב נ ה ה ח י ב ו ר . ע"פ סידורו ותחומי ענייניו ניתן להעמיד את חיבורנו על שני חלקים ראשיים: חלק הדקדוק וחלק דקדוק-המסורה⁶². החלק הראשון בנוי פדוגמת כתבי המדקדקים הספרדים מן המאה ה"ב, בעיקר צחות לראב"ע ומכלול לרד"ק⁶³, ואילו חלקו השני הולך בעקבי הורית הקורא וס' טעמי המקרא⁶⁴.

ואלה הם הפרקים הפלולים בס' השמשוני (צינן העמודים ע"פ כ"ב):—

ח ל ק ה ד ק ד ו ק

א. "שער לדבר על עיקרי הדברים" או "עשרת הקונים", היינו: פינויי הגוף

(114ב).

ב. "שער הפעלים" (16א).

ג. "שער השמות" (40א).

ד. "שער התנועות"⁶⁵ (44א). כך נקרא הפרק במקומות אחדים בחיבור (26א,

28ב, 30א, 347ב, 467ב), אך בראש הפרק חסר השם.

ח ל ק ה ד ק ד ו ק - ה מ ס ו ר ה

ה. "שערי ניקוד" (46ב). שם זה של קבוצת השערים שלהלן בא בחיבורנו

במקום אחר (21ב).

1. "שער הקמץ", היינו: שמונת "מבטלי" הקמץ הגדול (46ב).

2. "שער לדבר על פתח קטן [=סגול] וקמץ קטן [=צירי]" (59א).

3. "שער חולם וחסף קמץ" (63ב).

4. "שער על חטף פתח קטן וחסף פתח גדול" (64ב).

ו. "שער יהו"א" (66א).

ז. "שער המתג" (67א).

ח. שער "למנצח בנגינות", היינו: טעמי המקרא (68ב).

ט. שער "הדגש" (78א).

ט. דרך ההוצאה של הפרק על התנועות. כמסירת-יסוד להעתקת

בחרתי, כאמור לעיל (ראש סעיף ו), בכ"ב. מסרתי את נוסחו בפנים כדיוקן, להוציא

את העניינים הבאים:

62. דקדוק-המסורה הוא ענף בדקדוק העוסק — ברוח המסורה הטברנית — בסוגיות

דקדוק ומסורה, שיש להן קשר ישיר לקריאה המדויקת ולניקוד המסור של המקרא.

63. קרוב לו לחיבורנו מבחינת מיזוג פרקי דקדוק ודקה"מ הוא ס' השוהם לר' משה בן יצחק מאנגליה, אלא שס' השוהם שונה לחלוטין במבנה הפנימי של פרקי הדקדוק ונמשך מבחינת סידורו אחרי חיבורי ר"י חיוג' והרקמה לריב"ג ומחברת הערוך לר"ש פרחון וס' זיכרון לר"ק, ואכמ"ל.

64. נדפס במהדורת מרקרוס, פאריס שכ"ו; יצא לאחורונה בהוצאת-צילום (ירושלים

תשל"ח) ועיין מש"כ בהקדמה שצורפה לו.

65. מעין מבוא לפרק הזה, המוקדש לאותיות אהו"י הנעלמות, מתפרסם בנספח לספרי

מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, כרך א', ("עדה ולשון" ד'), ירושלים תשל"ט,

עמ' 197–200.

- א. במקומות, שהקריאה בהם קשה בגלל מחיקה או טשטוש או פתם ובמקומות אחדים שיש בהם חסר (שלא הושלם בגיליון ע"י המגיה) השלמתי ע"פ כ"י ל. ההשלמות נרשמו בסוגריים מזוותים.
- ב. תיבות מקוצרות בכה"י הובאו בהעתקתנו במלואן. ההשלמה נרשמה בסוגריים מרובעים.
- ג. הגהות הסופר ותוספות העורך שבגליון כה"י⁶⁶ הובאו בפנים ואף הם בתוך סוגריים מרובעים. אין קושי להבדילן מהשלמותי לקיצורים (לעיל ב), לפי שההגהות והתוספות פוללות לעולם מלה שלמה ויותר.
- ד. מלים ופסוקים מן המקרא המצוטטים בחיבור הנחתים ככתיבם בכה"י, אבל לא פבלתי עצמי לניקוד המצוי בכה"י וניקדתי בפנים ע"פ מהדורות המקרא המקובלות בידינו כיום. הוספתי בפנים מראי-מקומות בתוך סוגריים עגולים.
- ה. ראשי תיבות ושמות האותיות צוינו בגרשיים כמקובל, למרות שבכה"י משמשים סימנים אחרים לציונם.
- ו. פעמים בודדות השלמתי בפרק שלפנינו מסברה, במקום שהיה נראה לי כי יש חסר בכל פתבי-היד; ההשלמה נסגרה בסוגריים מזוותים, אך הוער עליה בהערות.
- ז. בסימן המתג ציינתי לעתים את מקום ההטעמה הראשית בתיבה (אע"פ שאותו סימן בא גם פשיש צורך בדבריי לציין את הגעיה).
- לא הוספתי להעתקת הפרק שלפנינו אפארט חילופי נוסחאות, לפי שאין בכתבי-היד האחרים מסורת-נוסח שונה, לא מבחינת התוכן ולא מבחינת ניסוח הדברים וסידורם.

(הסיום יבוא)

66. חלק מהערות הגיליון של כ"י ב מצויות בפנים של כ"י ל (אבל גם להפך).

הפְּרָה: עיון בשאלה תחבירית, לוגית ומורפולוגית

בנות שתיים, קבוצתם,
צלי וגילי עמי פה —
מי משתיהן יפה יותר,
אמרו, דודים: זו איפה?
אינכם יודעים, חתחתה דודים,
אינכם יודעים, לא ולא!
שתייהן, שתייהן יפה יותר,
צלי וגילי, זוהי.
(מתוך "שתי בנות" לביאליק)

מבוא

בחיבור הזה נעלה אחדות מן השאלות המתעוררות בשעת העיון בצירופי הפְּרָה בעברית. מבחינת מבנם הרי הם שייכים לתחום התחביר, מבחינת משמעותם הם קשורים ללוגיקה, ומשתי הבחינות האלו גם יחד חשובים הם להתאם המורפוסנטאקטי הנוהג במשפט. נראה ששיקולים שונים מובילים לבחירת ההתאם התחבירי הרצוי.

בְּרָה פתח ביר

צירוף הפְּרָה נמנה עם המבנים האַנדוֹצֵנטריים המאוּחים¹. מבנים אלה פוללים מספר רכיבים מאותה קבוצת צורה, שפיניהם מצוי על פי רוב יסוד מאחה: אות-חיבור או מלת-חיבור². שלושת סוגי האיחוי הנפוצים הם: איחוי הספה, איחוי בְּרָה ואיחוי ניגוד. לדוגמה:

- 1 משה ורות נסעו לירושלים (איחוי הספה).
 - 2 היא עוד לא החליטה, אם תינשא למשה או ליהודה (איחוי בררה).
 - 3 התנהגותו משונה, אך מאוד אנושית (איחוי ניגוד).
- ומצויים גם מבני איחוי מסוג הביאור והתוצאה³.

1. המבנים המאוּחים הם אַנדוֹצֵנטריים. ראה: L. Bloomfield, *Language*, Holt, 1933, p. 194–691.
 2. בצירופים האסינדרטיים חסר היסוד המאחה.
 3. ראה: C. Brockelmann, *Hebräische Syntax*, Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins. Glückstadt. 1956, § 128–131.
 , מ"צ קדרי, הסינטגמה, מפעל השכפול, אוניברסיטת תל-אביב תשכ"ג, עמ' 27–12.

מבחינה תחבירית הרכיבים הם שני דרגה במעמדם במשפט, היינו כל רכיב מן הרכיבים שבצירוף משמש כחלק התפקיד התחבירי שבמשפט, ואין יחסי תלות או שעבוד בין הרכיבים.

בצירופי הפְּרָה מצויים שני רכיבים או יותר, שהיסוד המאחה שביניהם הוא הרכיבים הם בעלי אותו תפקיד תחבירי, ואפשרית בחירה ביניהם. (במשפט (2) לעיל — אפשרות א': היא תינשא למשה. אפשרות ב': היא תינשא לדוד. משה דוד שניהם משלימי הנשוא⁵. יחס אחד כאן בין הגרעין הנשואי תינשא לבין שניהם, אך אין יחס של העדפת רכיב א', משה, מרכיב ב', דוד, ולהפך. הוא הדין במשפטים הבאים:

(4) עיתונאים או טכנאי רשות השידור אינם רשאים להשתתף במבצע.

(5) מיהו המנהל כאן, מר שמחון או מר ראובני?

ב ר ר ה פ ל ו ג י ק

העוסקים בלוגיקה מבחינים בין שתי הוראות של איחוי הפרירה, שהוא אחד מן החיבורים הלוגיים⁶: האחת היא ההוראה ה ל א - מ ו צ י א ה , ה פ ל ל ת⁷. בהוראה זו מובטח לנו, שלפחות אחד הרכיבים המאוחדים נכון, אבל ייתכן שגם משנהו נכון, כלומר: א' נכון או ב' נכון, ואפשר ששניהם נכונים, לדוגמה:

(6) ללקוחות, שהם מורים או סטודנטים, ניתנת הנחה מיוחדת (מתוך טארסקי, עמ' 20). ההנחה תינתן ללקוחות שהם מורים מצד אחד, וללקוחות שהם סטודנטים מצד שני, והיה אם יבוא מורה שהוא גם סטודנט — סביר מאוד, שאף הוא יזכה בהנחה.

ההוראה השנייה היא ההוראה ה מ ו צ י א ה⁸. לפיה — אם אחד הרכיבים נכון, הרי משנהו אינו נכון. בחירת אחד הרכיבים פנכון, מוציאה מפלל אפשרות את השני.

4. ראה הערה 2 לעיל. בלשון המקרא גם אם משמשים פיסודות בררה. ראה מילוני המקרא — BDB, KBL והקונקורדנציה של א' אבן-שושן ללשון המקרא, וראה להלן עמ' 8-7.

5. מושאים עקיפים במבנה השטח ועל פי המינוח המסורתי; נושאים במבנה העומק.
6. בין החיבורים הלוגיים של פסוקים או צירופים כוללים את הקוניונקציה, הדיסיונקציה, השלילה, ההתניה וההתניה הפפולה. הקוניונקציה מקבילה לאיחוי ההוספה, הדיסיונקציה — לאיחוי הפרירה, השלילה — לאיחוי הניגוד, וההתניה — לאיחוי התוצאה ברמה התחבירית. ראה: אלפרד טארסקי, מ ב ו א ל ל ו ג י ק ה (בترגום 'הושע בר-הלל). מוסד ויצמן לפרסומים במדעי הטבע והטכנולוגיה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 37-18, וכן Robert Wall, *Introduction to Mathematical Linguistics*, Prentice-Hall, New Jersey, 1972, pp. 15-22 וHall, New Jersey, 1972, pp. 15-22 ולמעשה, ההתניה קשורה גם למבני השעבוד ולא רק למבני איחוי, אך אין זה המקום להאריך.

7. זו ההוראה החלשה, האינפלואסיבית.

8. ההוראה החזקה, האקסקלואסיבית.

משפט (2) לעיל הוא דוגמה להוראה זו: היא יכולה להינשא רק לאחד מן השניים, למשה או לדוד, אך לא לשניהם כאחד.

בלשונות טבעיות קשה למצוא אמצעים פורמליים להבחין בין שתי ההוראות. אצל טארסקי⁹, בתרגום העברי, מופיעה ההצעה להשתמש ב"או" בהוראה ראשונה וב"או...או..." בהוראה השנייה, אך אין היא נוהגת בפועל, ו"או" מקשרת בשתי הוראות הבררה¹⁰.

דיק סבור¹¹, שאין קשר בין הערך הסמנטי של או לבין עניין של אמת או שקר, כי בפועל אחד הרכיבים הוא תמיד שקרי. כן הוא מוסיף ואומר, שהמונחים פולל ומוציא כמעט שאינם רלוונטיים ללשון טבעית¹².

גם רובין לייקוף¹³ טוענת בעניין צירופי הבררה, ש"... אנו חייבים להניח שאחד משני הרכיבים המאוחדים נכון, ולפיכך משנהו אינו נכון. מבחינה זאת הלשונות הטבעיות שונות הן מלוגיקה סימבולית: חוץ מחריגים אפשריים מעטים מאוד, או חייב להיות בעל הוראה מוציאה". (שם, עמ' 142). דוגמה (6) לעיל ודוגמות אחרות (ראה להלן, ואפילו דוגמה (4) לעיל) מראות, שיש גם יחסי הכללה בצירופי הבררה.

חן ודרור דנים אף הם בקצרה בצירופי הבררה ומביאים את המשפט: בעלת הבית הציעה לנו תה או קפה או קקאו או מיץ תפוזים או מיץ פטל (משפט 152, עמ' 198)¹⁴, ומעירים שם: "לא נדון כאן בפשר הסמנטי של המשפט: מה בעצם הציעה בעלת הבית; פריט אחד או קבוצת פריטים לעומת קבוצת פריטים; ולפי איזו חלוקה של פריטים היא הציעה את הבחירה". אף דוגמה זו מוכיחה, שהבררה יכולה להיות פוללת, ואינה חייבת להיות מוציאה. ועוד נשוב לשאלה הזאת בהמשך.

בררה פורפולוגיה

העברית היא לשון נטויה (inflectional), והמורפמות הנוספות לשם, לפועל, למלות יחס ולתוארי-פועל אחדים מלמדות על קאטגוריות דקדוקיות, כגון, מין,

9. ראה טארסקי, שם, עמ' 20.

10. יש המשתמשים בחיבור ו/או להבעת האינקלוסיביות, דוגמת "סטודנטים ו/או מורים", אך דרך זו אינה מקובלת כנורמאטיבית. היא שכיחה בלשונם של משפטנים.

11. ראה: Simon C. Dik. *Coordination*, North Holland Pub. Co. Amsterdam 1968.

עמ' 271-270.

12. כן הוא גורס ששימושי vel ו- aut בלטינית אינם מתאימים לניגודי פולל — מוציא, עיין שם.

13. ראה: Robin Lakoff, If's, and's and but's about conjunction, in C.J.

Fillmore (ed.) *Studies in Linguistic Semantics*, Holt, Rinehart and Winston, Inc. New York 1971 pp. 114-149.

14. ראה משה חן וזאב דרור, מבוא לדקדוק חיצוני עברי, מפעלים

אוניברסיטאיים להוצאה לאור, 1976.

מספר, גוף, זמן. ישנה תלות מורפו-סינטאקטית בין תפקידם התחבירי של הרכיבים במשפט ובין ההתאם התחבירי של הרכיבים האחרים. תלות זו ניפרת בהתאם שבין הנשוא לבין הנושא, בין לנאי האיכות לבין השם, בין הפינאי המוסב לבין השם: הנשוא מותאם בגוף, במין ובמספר לשם המשמש פנושא; לנאי האיכות מותאם לגרעין הצירוף השמני; והפינאי המוסב (במשפט זיקה, במשפט ייחוד וכיו"ב) מותאם לצירוף השמני, שאליו הוא מתייחס.

כללי ההתאם מחייבים, ששם¹⁵ ברבים יגרור אחיו נשוא, לנאי וכינוי מוסב ברבים; שם ביחיד יחייב נשוא, לנאי וכינוי מוסב ביחיד; והוא הדין לגבי מין זכר או נקבה. מינו של השם קובע את דרך נטייתם של הרכיבים הקשורים אליו במשפט. לדוגמה: האיש נמוך, האישה נמוכה; האיש הנמוך, האישה הנמוכה וכו'.

מה דינו של ההתאם בצירוף הבררה? האם נקבע ההתאם על-פי ההתניה התחבירית-סמנטית, היינו, בהתאם לכל אחד ואחד מן הרכיבים? האם מהותה של הבררה — פוללת או מוציאה — קובעת את ההתאם? האם אפשר למצוא שיטה וחוקיות בדוגמות, שיש בהן התאם לצירופי הבררה? להלן נעלה דוגמות ממקורות שונים, ונקשר אותן עם השאלות שהעלינו כאן.

מבחן דוגמות

בדוגמות שיובאו בסעיף הזה ייכללו רק משפטים, שיש בהם צירופי בררה שמניים, ולפיכך צפוי התאם מורפו-סינטאקטי. כל אחד מרכיבי הצירוף הוא בלשון יחיד, שהרי כאשר רכיבי הצירוף או אחד מהם לפחות באים בלשון רבים, ההתאם ככלל הוא ברבים, ולכן אלה לא ייבדקו. בכל הדוגמות שתועלנה היסוד המותאם יבוא אחרי הצירוף, שכן לפניו נפוצה צורת היחיד (וראה דיון להלן).

(7) וכי־יפה איש את־עבדו או את־אמתו בשבט, ומת תחת ידו (שמות כא, כ) — העבד ימות, או האמה תמות. "ומת" מותאם ביחיד ללא התאם למינו של הרכיב השני שבצירוף.

(8) וכי־יפה איש את־עין עבדו או־את־עין אמתו ושחתה, לחפשי ישלחנו תחת עינו (שמות כא, כו) — ישלחנו (ביחיד), את העבד או את האמה; עינו (ביחיד), של העבד או של האמה.

(9) פי־יתן איש אל־רעהו חמור או־שור או־שה וכל בהמה לשמר, ומת

15. השם הקובע את ההתאם מספרו נקבע בדרך סמנטית, תחבירית או מורפולוגית. זאת אומרת: הקריטריון לקביעת מספרו של השם אינו אחיד: המלה עם היא שם ביחיד מבחינה מורפולוגית, אך ברבים מבחינה סמנטית, לפיכך נמצא דוגמות מעין: וכל־העם ראים את הקלות (שמות כ, יח; אבל: הנה העם היצא ממצרים (במדבר כב, יא). במשפט "משה ודן נסעו לשם" הצירוף השמני משה ודן כולל שני יסודות, שצירופם התחבירי נותן את משמעות הריבוי שלהם; מלים כמו מים חיים, רחמים הן מלות ריבוי מבחינה מורפולוגית ולא סמנטית, והן מחייבות התאם ברבים: המים זורמים, חיים טובים, רחמים גדולים.

אוי־נשפר או־נשבה (שמות כב, ט): התאם הפעלים מת, נשפר, נשבה הוא ביחיד כאל כל אחד מן הרכיבים, ואין התאם אל מינו של השם בהמה¹⁶.

דוגמות נוספות מאותו סוג מצויות בשמות כא, כז, לב, לג–לד, לו. כל רכיב מהרכיבים בצירוף בא בלשון יחיד. היסוד המותאם, הפועל או הפינאי המוסב אל השמות, בא בלשון יחיד, ואין התאם במין אל השמות.

הדוגמות שהובאו כאן הן מן המקרא. מתוכן ניפר בברור, שההתאם המורפו־סינטאקטי נוהג לגבי כל רכיב מן הרכיבים בנפרד — ולכן ביחיד — לפי שההתייחסות היא אל כל אחת מן האפשרויות לחוד. המשמעות בצירופים האלו נראית כמשמעות המוציאה. לכאורה ישנה רק אפשרות בחירה בין הרכיבים, ואין אפשרות של הכללתם יחד, ולפיכך נוהג כאן ההתאם ביחיד (ראה להלן עמ' 7). ראוי לציין בהקשר זה, שההתאם הוא במספר בלבד. גם כשאחד הרכיבים הוא בלשון נקבה (בהמה, אמה), ההתאם הוא ביחיד זכר. תופעה זו קשורה במידת המסומנות (markedness) של המין והמספר. לשון יחיד מסומן פחות מלשון רבים, לשון זכר פחות מסומן מלשון נקבה. בחירת ההתאם נעשתה ביסוד המסומן פחות, בזכר, ולא בנקבה. הצורה הפלתי־מסומנת מתאימה הן לזכר והן לנקבה, בעוד הצורה המסומנת מתאימה לנקבה בלבד¹⁷.

שונה הוא המצב בלשון המשנה:

- (10) ואם היה כהן או עני למודים לאכול (לאכל, בכ"י קויפמן) אצלו (דמאי ד, ד): היה קודם לצירוף ומותאם לו ביחיד, למודים בא ברבים.
 (11) נטמא שלם או רובו שורפים אותו (פסחים ז, ח): אות, ביחיד, את השלם או את רובו. מבחינה הגיונית מדובר באותו מסומן, קרבן הפסח, בשלמותו או ברובו.
 (12) מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרינ אותו . . . (סופה ג, י): כבדוגמה (10).

(13) המוסר בהמתו לבנו או לרועה הרי אילו כרגליו (פיצה ה, ג): "אילו" ברבים, מותאם לבנו או לרועה.

(14) ואם היה קטן אביו או רבו עוברין על ידו (מגילה ד, ה): "עוברין" ברבים.

(15) והלכה הבת ונשאת לעבד או לנכרי וילדה ממנו בן (יבמות ז, ה): ממנו ביחיד, מן העבד או מן הנכרי¹⁸.

(16) בת ישראל לכהן או בת כהן לישראל לא תאכל בתרומה (קידושין ג, א): תאכל ביחיד¹⁹.

16. שים לב: כל בהמה מחובר בוי"ו ולא ב"א" כבשאר המקרים. ואף על פי כן אין הוראתה מוסיפה כבמשמעות אחיזי ההוספה, אלא מציינת אפשרות אחרת כבאחיזי הבררה.

17. וראה את הקשר של כללי ההתאם התחבירי לאוניברסלים במאמרי "כללי התאם במין ובמספר ואוניברסלים לשוניים" (בדפוס) ביקורת ופרשנות 13–14, תשל"ט.

18. בכ"י קויפמן ובכ"י לו אין פה צירוף ברירה ב"א" אלא בוי"ו. וההתאם ביחיד: הלכה הבת ונישאת לעבד ונישאת לנכרי וילדה ממנו בן.

19. בכתב־היד ישנה הפרדה: בכ"י קויפמן "בת ישראל לכהן תאכל בתרומה . . . בת

(17) מצא חמור או פרה רועין בדרך (ב"מ ב, ט: בכ"ק: מצא חמור ופרה רועים בדרך): רועין ברבים.

(18) מצא תבנית יד או תבנית רגל הרי אלו אסורין (ע"ז ג, ב): אלו אסורין, התאם ברבים²⁰.

(19) שהיה אחד מהן גר או ממזר או נתין או זקן שלא ראה (היו כ"ק) לו בנים הרי אלו פטורין (הרי זה פטור בכ"ל).

ההתאם ביחיד המצוי בדוגמות (11), (15), (16) מתאים להוראה המוציאה של צירופי הברירה, אך הוראה זו עשויה להינתן גם במשפטים (10) ר(12), ואף על פי כן השימוש בהם הוא ברבים. לגבי שאר הדוגמות אפשר לטעון, שקיימת גם המשמעות הפוללת, ולפיכך אפשרית צורת הרבים (א' או ב' או שניהם, ושניהם מחייבים צורת רבים). כלומר לשון המשנה שונה מלשון המקרא. בלשון המקרא ההתאם הוא ביחיד, בעוד בלשון המשנה ההתאם על פי רוב הוא ברבים²¹.

דוגמות אחרות:

(20) השחר, הלבנה או חשפת הלילה,

רק המה לבדם מועדיו ידעו (ביאליק "המתמיד") —

ה מ ה ברבים. המשמעות יכולה להיות מוציאה (השחר — דמדומי הבוקר; הלבנה — המאירה בלילה; חשפת הלילה — אין כל אור) או פוללת (השחר — שחרור הלילה שלפני הזריחה, עשוי לחול, כאשר הלבנה מאירה, ועדיין זו חשפת הלילה).

(21) תנו לי כפיר ואשסעה

עוג או גלית וארמסנו (ביאליק "משרי החורף" ב) —

ארמסנו. הפינזי המוסב אל עוג או גלית הוא ביחיד. ייתכן, שהמשמעות המוציאה מחייבת יחיד, אך סביר יותר שהחרוז קובע את סיומת היחיד.

(22) שלמה או סגנו יסע לירושלים (משפט 150 אצל חן ודרור, עמ' 198) — יסע ביחיד²².

ג ו ר מ י ה ה ת נ י ו ת

הדוגמות שלעיל אינן מעמידות הוכחה מספקת לקביעת כלל באשר להתאם התחבירי. הדוגמות המקראיות וכן דוגמות 11, 15, 16, 21, 22, מורות על כלל (א):

כהן ליש' לא תאכל בתרומה" (בכ"י לו משופש "בת כהן לישראל תאכל בתרומה... בת כהן לישראל לא תאכל בתרומה").

20. בכ"ק: מצא תבנית יד תבנית רגל הרי אלו אסורין, בצירוף אסינטי.

21. וכאמור, לא כללתי כאן התאם שלפני הצירוף, ששם ככלל, נהוג היחיד על פי רוב.

גם במובאות מן המקרא המצויות במשנה השימוש הוא ביחיד. לדוגמה: ונפל לתוכו שור או חמור ומת (ב"ק ה, הו).

22. המשפט תקין בעיניי, רק אם מצוי הפסוק ניפר בדיבור בין שלמה לבין או.

(א) כאשר הרכיבים בצירוף הברירה הם במספר יחיד, היסוד המותאם אליהם אחריהם יבוא ביחיד.

אך שאר הדוגמות מורות על כלל (ב), שהוא היפוכו של כלל (א):

(ב) כאשר הרכיבים בצירוף הברירה הם במספר יחיד, היסוד המותאם אליהם אחריהם יבוא ברבים.

האם ההוראה המוציאה מחייבת את כלל (א), וההוראה הפוללת את כלל (ב)? — לאו דוקא. הדוגמות המקראיות עשויות להיות גם בעלות הוראה פוללת (העבד או האמה או שניהם, שור או חמור או שניהם, שור או שה או שניהם וכו') ואף על פי כן נוהג בהן כלל (א). גם על אחדות מן הדוגמות האחרות אפשר לטעון, שהוראתן מוציאה, ואף על פי כן נוהג בהן כלל (ב).

נראה, שלא רק להוראות המוציאות והפוללות תפקיד בבחירת ההתאם, אלא לגורמים אחרים בלשון:

א. הערנו לעיל על העובדה (הערה 4), שהבררה אינה מובעת דוקא באמצעות אף מלת החיבור ו עשויה לשמש ביסודות המאחים בצירופי הבררה. דוגמה קלאסית לכך הוא הפסוק "ומכא אביו ואמו מות יומת" (שמות כא, טו. רש"י: אביו ואמו. או זה או זה). השימוש הנפוץ בוי"ו הוא בצירופים מסוג איחוי ההוספה. באותם צירופים כשמאוחים שני רכיבים או יותר בלשון יחיד, הרי הם יוצרים יחידה תחבירית-סמנטית ברבים, ולפיכך ההתאם הנוהג אחריהם הוא ברבים.

פיון שבמקרי איחוי ההוספה הוי"ו באה לרבות, וההתאם ברבים, הוכללה התופעה למבנה התחבירי, ולא לתוכנו, ואף צירופי הבררה בוי"ו נתפסו כבאים לרבות (וראה דוגמה 17 והערה 18 על המצוי בכתב-היד). וכך נמצא דוגמות מן הסוג:

(23) חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה (ב"ק ת, ד:), חרש, שוטה או קטן. הוראה מוציאה. וכן בטהרות ג, ו²³.

ומן המבנים האלו של צירופי בררה שההתאם הנוהג בהם הוא ברבים, גם במקום שההוראה היא מוציאה, המעבר אל הצירופים שהיסוד המאחה הוא או, וגם בהם ההתאם הוא ברבים. תופעה זו בולטת במיוחד בלשון חכמים²⁴, והיא ממשיכה בלשון ימינו, בדוגמות רבות בלשון הדיבור:

23. אבל "חשב עליי חרש שוטה וקטן" (טהרות ח, ו), הנשוא קודם לצירוף ולכן ביחיד.

24. היא אינה מצויה במקרא, כפי שראינו בדוגמות (7-9). בהקשר זה ראוי להעיר:

ייתכן שבלשון המקרא עדיין חזקה ההשפעה הסמנטית הלוגית על פני התלות המורפו-סינטאקטית. אולי בדרך זו יש להסביר את חוסר ההתאם של הנשוא שאחרי צירוף מאוחה בוי"ו המותאם לו ביחיד: שמן וקטרת ישמח — לב (משלי כו, ט): שמן או קטורת (?). זאת ועוד: במאמרו "ויווגי שם עצם (הרכבים מן הסוג dvandva) בעברית המקראית", ל ש ו נ נ ו ל': תשכ"ו, עמ' 113-135 טוען קריר, שצירופים אחדים כגון שלום ואמת, תושב ושכיר, שר וגדול, שמה ושרורה אינם יחידות סמנטיות מורכבות על

(24) דן או משה יבואו למסיבה.

(25) נשאר קצת בשר; משה או דוד גמרו אותו, פנראה.

ב. השימוש ברבים במקום ביחיד אחרי צירוף בררה שרכיביו ביחיד פוטר את הדובר מן ההכרעה הקשה בדבר סוג ההתאם. תופעה זו בולטת במקרים של חוסר תיאום בגוף, במין או אף במספר בין הרכיבים בצירוף²⁵. ראה דוגמאות (12), (17), (19): עבד (זכר) או אשה (נקבה) או קטן (זכר), חמור (זכר) או פרה (נקבה), השחר (זכר), הלכנה (נקבה) או חשנת הלילה (נקבה), ועוד:

(26) ועתה נפנה אל המאזין או המאזינה הבאים (שידורי ישראל, רשת ב,

17-18/6/1978).

(27) נורית או אני נספר להם את האמת.

מבחנה נורמטיבית-סגנונית נראה נכון אולי יותר לומר בעברית:

(28) ועתה נפנה אל המאזין הבא או אל המאזינה הבאה, או

(29) נורית תספר או אני אספר להם את האמת.

אך בדרך זו המשפטים הופכים לארוכים ולמסורבלים יותר. הדוברים מעדיפים את הקיצור, והשימוש ברבים מקל על הבלבול שבהחלטה.

תופעה מסוג זה מצויה גם בדקדוק האנגלי²⁶, לדוגמה:

(30) Either he or I are in the wrong (Curme, p. 119)

(31) Neither you nor I are ever going to say a word about it (ibid)

אם פי צורות אלו נחשבות כפחות נכונות מן הצורות הבאות:

(32) Neither he nor I am in the wrong.

(33) He is not in the wrong, nor am I.

ולמעשה, נמצא אותה תופעה של שימוש ברבים לאו דווקא להוראה הפוללת במבנים מקבילים לאלו בדיבור חופשי בצרפתית²⁷, גרמנית, רוסיית וספרדית, וכן בלאטינית²⁸. משנדרשים הדוברים לדקדוקיות שבתופעה, הם בוחרים במבנים מסוג

פי הפללים שמנה. עוד הוא מציין, עמ' 134, סעיף ג, שאם יתברר שנשוא יחיד שלאחר נושא צירוף (שיש בו שני אברים לפחות) משמש אף הוא סימן היפר — פי אי ייפלו אליו בין היחידות הסמנטיות המורכבות. לי נראה, כי אפשר להשתמש בדוגמאות לחוסר ההתאם התחבירי כהוכחה נוספת בדבר התפיסה הנבדלת של הרכיבים כמרכיבים בצירופי ברירה. שלום או אמת, חושב או שכיר וכו'.

25. לא בלשון המקרא; בלשון המשנה יש: המפקיד אצל חבירו בהמה או כלים ונגנבו

או שאבדו (ב"מ ג, א).

26. ראה G.O. Curme, *English Grammar*, Barnes & Nobles, Inc. New York

116-119, pp. 1947.

27. והשווה: Il meurt ou il se meurt on se dit ou on se disent.

28. ראה B. L. Gildersleeve & G. Lodge, *Latin Grammar*, MacMillan, New York

182-183, 308-309, pp. 1968.

28, 29, 32, 33, היינו, במבנים ארוכים יותר, או הם מקדימים את הרכיב המותאם לראשית המשפט, ובכך נמנעת מהם המבוכה, כבעברית, כמו בדוגמה:

(33) מי משתיהן יפה יותר, צלי או גילי?

ג. ההפסק בעת הדיבור, היינו, יצירת מרחק בין רכיבי הצירוף מאפשרים שימוש בצורת יחיד ללא קושי. ההפסק מורה, ללא שמץ ספק, על ההפרדה התחבירית והסמנטית בין הרכיבים, ולפיכך ההתאם יהיה ביחיד. לפיכך משפט (22) ייחשב תקין אחרי הפסק מתאים.

ס י כ ו ם

במאמר הזה נדרשנו לבעיית ההתאם, הנוהג אחרי צירופי בררה, שרכיביהם בלשון יחיד. ראינו, שכל שון המקרא ההתאם הוא ביחיד אחרי אותם צירופים; בלשון המשנה ובעת החדשה ההתאם הוא על פי רוב ברבים. נוח היה לנו, אילו היה ההתאם מותנה בהוראות המוציאות או הפוללות של צירופי הבררה, אך בפועל שימושי הלשון מראים, שאין התניה כזאת אלא במקרים ספורים. את תופעות ההתאם המתגלות אפשר להסביר לעתים בעזרת ההוראות האלה, ולעתים פהשפעת צירופי בררה מאוחרים בוי"ו וכהשפעות פסיכולוגיות־פראגמטיות של הרצון לקצר במבעים ולהקל בהחלטה על ההתאם במין ובמספר.

מתוך "מילון חידושי שלונסקי"

יעקב פנעני, מחבר "אוצר הלשון העברית"¹, שנפטר לפני שנה והוא בן 84, השאיר אחריו כתב־יד של מילון "חידושי השוניים של אברהם שלונסקי". כתב־היד מכיל 625 דפים ממוספרים², הכתובים בצידם האחד בלבד. לאחר שהשלים את פתיבת המילון³, נוסף לו למחבר חומר רב⁴, וזה נרשם על גבי פתקים, המצורפים כמעט לכל דף של כתב־היד^{4א}. בגלל ההוספות הרבות קשה להעריך את כמות הערכים שבכתב־היד. האות אל"ף — עם כל תוספותיה — מכילה 402 ערכים, מהם ערכי מלים בודדות ומהם ערכים של צירופי מלים. מתוך אות זו ליקטתי 248 ערכים, וכדי להבליט את מגמות חידושי של שלונסקי, ערכתי את הלקט על פי ארבע־עשרה מחלקות:

א. משפחות מלים:

1. אָגרוֹף ונגוריו
2. אהב ונגוריו
3. אָנז ונגוריו
4. אָפּר, אָפּור ונגוריהם

ב. פעלים לבנייניהם

ג. שמות פעולה במשקל פיעול

ד. שמות פועלים (nomina agentis)

ה. זוגות של שמות הגוזרים בסימות י־ ובסימות ו־

* עובד, נבדק ונלקט ע"י ר א ב ב מ י ר ק י נ . לא שינינו את דרך הפתיב של פנעני ז"ל.

1. בשנים תש"ך-תשל"ה יצאו ממנו 14 פרכים, המכילים את האותיות א-צ. הפרך החמישה-עשר, המכיל את האות ק, נדפס ונמצא בהגהה. הפרך השישה-עשר, המכיל את האות ר, נמסר לדפוס. המחבר לא הספיק להתקין לדפוס את האותיות ש-ת, ובתו הגב' נחמה פנעני עוסקת במלאכה זו.

2. בתחילת האות פ דילג המחבר בספירת העמודים מעמ' 356 (שהוא העמוד הראשון של אות זו) לעמ' 457 (העמוד השני שלה), דהיינו דילג על 100 עמודים בדיוק. על אף הדילוג סדר הערכים רצוף, ונראה שאין בו חסרון.

3. קודם שנת תשכ"א. מובאות מתרגומי שלונסקי, שראו אור משנת תשכ"א ואילך (ראה להלן הערה 4), רשומות על גבי פתקים. כתב־היד של האות א נסדר בדפוס, כנראה בשנת תש"ך, וההוספות הרבות רשומות הן בשולי הדפים המודפסים והן על גבי פתקים המצורפים אליהם בסיפוח.

4. בעיקר מתוך שני הפרכים של "קרקע בתולה" (תשכ"א) ומתוך קובץ סיפוריו של יצחק בבל (תשכ"ג).

4א. [פנעני ז"ל פרסם ב"ביצרון" תשל"ד, עמ' 291-300, מאמר "חידושי הלשון של א' שלונסקי", והוא הקדמה למילון שלונסקי, שליкуטים ממנו מתפרסמים כאן. — ש' אברמסון.]

- ו. שמות בצורת ההקטנה
- ז. שמות בצורת הזוגי
- ח. צירופי סמיכות
- ט. צירופי סמיכות "של"
- י. מלים מורכבות
- יא. מלים מורכבות שרכיבן הראשון "אָךְ-"
- יב. מלים מורכבות שרכיבן הראשון מלת שלילה
- יג. צירופי מלות
- יד. צירופים שמניים שמקורם משפט

כמובן, אפשר להעמיד מן החומר שב"מילון חידושי שלונסקי" מחלקות נוספות, אך גם לקט זה די בו להעיד על פוח יצירתו של שלונסקי בלשון העברית. לא כל המובא ב"מילון חידושי שלונסקי" הוא חידוש גמור של שלונסקי. לא אחת מחבר המילון, יעקב פנעני, מעמיד בהערותיו על קודמיו של שלונסקי.

דרפו של פנעני במילון זה — שלא דרפו ב"אוצר הלשון העברית" — שהוא מציין כל מובאה במראה מקום שלם ובציון השנה, שמקור המובאה ראה בה אור. לפיכך הובאו בלקט זה גם מובאות, הנמצאות כבר ב"אוצר הלשון העברית", אלא שציון שם "אשל" (אברהם שלונסקי) בלבד.

דרפו של פנעני במילון זה — ממש דרפו ב"אוצר הלשון העברית" — שהוא מביא את מובאותיו ככתיבן במקור, להוציא את מלת הערך הנדון: אותה הוא מנקד ניקוד מלא, ואם היא פתוחה במקור בכתיב מלא, הריהו מחסר את אמות הקריאה היתרות שבה. למשל, בערך אָגְרָן מובא: "ידו השנייה, הַמְאָגְרֶת". במקור הפתיב הוא "המאוגרפת" ואין היא מנוקדת. או למשל, בערך אָנּוּן מובא: "האווה... היא לנו... לעת אביב... אָנּוּנים תמליטו". במקור הפתיב הוא "אווונים" בשתי וו"ן, ממש כמו תיבת "האווה" שבאותה המובאה. במלים הזרות, ששלונסקי נוהג להוסיף בהן אלפי"ן לציון תנועת א, פנעני משמיט את האל"ף ומנקד את התיבה ניקוד מלא, כשהיא מלת הערך הנדון.⁵

במובאותיו מתרגומי שלונסקי פנעני נוהג לקצר את שמותיהם של אנשים ומעמידם על האות הראשונה בלבד. למשל, בערך אָגְרֹפּוֹן מובא: "פ. נשתתה על הסף ובאגרופונה שפשפה את עיניה". במקור כתוב: "פּוֹלִי־שֶׁקֶה... נשתתה על הסף".

להלן הערות לאחדים מן המקורות, שפנעני מרבה להביא מהם: "שִׁירִים". הפונה למהדורת שירי שלונסקי שיצאה לאור בשני כרכים בשנת תשי"ד. הכרך הראשון מכיל את קובצי השירים מן השנים תרפ"ב-תר"ץ. הכרך השני מכיל את קובצי השירים מן השנים תרצ"א-תשי"ד.

"קִרְקֶה בְּתוֹלָה". תרגום ספרו של שולחוב יצא לראשונה בשני כרכים בשנת 1935/תרצ"ו בהוצאת "מצפה" בתל-אביב. מהדורה זו מכילה את ל"ט פרקי חלקו הראשון של הרומן, שבאותן השנים היה החלק היחיד שיצא לאור במקור הרוסי. המהדורה השנייה של התרגום העברי יצאה בשנת תשכ"א, אף היא בשני כרכים. הכרך הראשון מכיל את ל"ט פרקי החלק הראשון, שבמהדורת תרצ"ו נדפסו בשני כרכים. הכרך השני של התרגום מכיל את חלקו השני של הרומן. נוסח הכרך הראשון של מהדורת תשכ"א שונה שוני רב מנוסח שני

כרכיה של מהדורת תרצ"ו.⁶ פנעני מביא מתוך שתי המהדורות, וציון השנה (תרצ"ו / תשכ"א) הוא בלבד מבדיל בין מהדורה למהדורה.

"הדון השקט". תרגום הכרך הראשון של רומן זה ראה אור בשנת 1953.⁷ בשנת 1955 יצא לאור הכרך השני, בשנת 1958 — הכרך השלישי ובשנת 1959 — הכרך הרביעי. באותה השנה (1959) נדפס הכרך הראשון הדפסה חוזרת, וכנראה בלא שינוי לעומת הדפסתו משנת 1953. פנעני מביא מן הכרך הראשון של "הדון השקט", ומציין את השנה — פעם תשי"ג ופעם תשי"ט. נראה שעסק בשתי הדפסותיו של כרך זה בזמנים שונים, ומכאן השוני שבתאריכי מובאותיו מן הכרך הזה. מאחר שאין הבדל בין שתי ההדפסות, כל מובאה שרשם בה פנעני: ("הדון השקט", א, תשי"ט), תיקנתי ורשמתי: תשי"ג.

"סיפורי בבל". הפונה לקובץ הסיפורים "יצחק בבל, סיפורים", שיצא בתשכ"ג. ההערות שבשולי הלפט משל פנעני הן. הערות בודדות משלי נחונות בסוגריים מרובעים. ר"מ

א. משפחות של מלים

1. אָגְרוֹף ונגוריו

את עיניה המנומנמות (שם, ד', תשי"ט, 152). אחז באצבע יד אמו, לחצה

בְּאֶגְרוֹפוֹנוֹ הַחֵם (שם, שם, 153).¹

אָגְרוֹפִי, ש"ת, — שֶׁל אָגְרוֹף, הַנַּעֲשָׂה מִתּוֹךְ שְׁמוֹשׁ בְּלַח הָאָגְרוֹף: לישב סכסוכים או נגודים בדרך נכונה יותר, בלא כפיה אָגְרוֹפִית ("כתובים", תר"ץ, גל ט"ז, 3). כשגילוייה היה פחות אָגְרוֹפִי ("טורים", תרצ"ח, גל כ', 4).

אָגְרוֹפִי, ז', — כִּמוֹ אָגְרוֹפוֹן: ומ. איים כלפי הבחור בְּאֶגְרוֹפִיפוֹ וירק בפניו (סיפורי בבל, תשכ"ג, 40).

אָגְרוֹפֶן, ז', — נִלְחַם מִלְחָמַת־אָגְרוֹפִים: מי יזכור מחר... את כל

אָגְרוֹף שֶׁל פְּרוֹטֶקְצִיָּה, — כְּנוֹי לִכְתָּה שֶׁל פְּרוֹטֶקְצִיָּה: בכוח אָגְרוֹף שֶׁל פְּרוֹטֶקְצִיָּה עלו אצלנו לגדולה פחות־ערך רבים (דברים שבעל־פה).

אָגְרוֹף, ז', — הַפָּאָה בְּאָגְרוֹף: מין אָגְרוֹף כזה... שום אגרוף עוד לא אגרוף ("ספר עלילות מיקי־מהו", תש"ז, עמ' 150).

אָגְרוֹפוֹן, ז', — אָגְרוֹף קָטָן: הוא היה תוקע אָגְרוֹפוֹנוֹ המלוכלך לתוך פיו ("הדון השקט", ב', תשט"ו, 280). פ. נשתתהה על הסף ובְּאֶגְרוֹפוֹנָה שפשפה

6. ראוי לייחד מחקר להשוואת נוסח שתי המהדורות, ששנות דור מפרידות ביניהן. ההבדלים הרבים הם עדות לשינויים שחלו בלשון העברית ואולי גם לשינוי תפיסתו הלשונית של שלונסקי.

7. כרך זה מכיל את שלושת חלקיו של הספר הראשון. תרגום פרקי החלק הראשון (כ"ג פרקים), וכן י"א פרקיו הראשונים של החלק השני, נדפסו לראשונה בהמשכים בכתב העת "אורלוגין", חוברות 1-6 (דצמבר 1950 — אוגוסט 1952). פרקים אלה תופסים במהדורת 1953 את העמ' 9-192. יש הבדלים בין הנוסח שב"אורלוגין" למהדורת 1953 (ראה להלן הערה 2). פנעני אינו מביא מן הנוסח שב"אורלוגין", אלא מן המהדורה השלמה בלבד.

1. ראה הערה 2 שלהלן.

כנגדו ("קולא ברונין" לר. רולאן, תש"י, עמ' 174).

אָ ג ר ף , פֿעלל, פ"ע, — 1. נַעֲשֶׂה בָּאָגְרוֹף, קָבַל צוֹרֵת אָגְרוֹף: וּבִידִים מֵאָגְרָפוֹת הַסְתַּעַר עַל הַבְּרִיּוֹנִים ("חיים גראביצר" לפ. שניאורסון, ספר ב', ת"ש, עמ' 101). הוּדְפוּ בִיד אַחַת מִן הָעוֹל וְאֵת יְדוּ הַשְּׁנִייה, הַמֵּאָגְרָפֶת, מִחֲזִיק מֵאֲחֹרֵי גְבוּ ("קרקע בתולה", א, תשכ"א, 306).

2. וּבִהְשָׁאָלָה נִזְעַם: הֵם יֹאזִינוּ לִלֵּב מֵאָגְרָף? ("שירים", א', תרפ"ח-תר"ץ, 300).

הֵת אָ ג ר ף , הַתְּפַעַל, פ"ע, — 1. נִלְחַם מִלֶּחֶם מֵת־אָגְרוֹפִים. וּבִהְשָׁאָלָה, נֶאֱבָק: וְאֵין צוֹרֵךְ לְהִתְאָגֵר עִם ו. ("כתובים", תרצ"א, גל, ל"ו, 1).

2. נַעֲשֶׂה כְּמוֹ אָגְרוֹף: וּלְפַתַּח נִתְאָגְרָפָה הַכֶּף ("שירים", א', תרפ"ב-תרפ"ו, 89). נִשְׁמַע בְּרוֹר קוֹל פִּיכּוֹר אֲצַבְעוֹתָיו שֶׁנִּתְאָגְרָפוּ ("קרקע בתולה", ב, תשכ"א, עמ' 146). מָה זֶה לִטְשֵׁת עֵינֶיךָ בִּי . . . נִצְטַעַק, בְּנוֹפְפוֹ בְּרִיגוֹשׁ גְּדוֹל אֵת יְדוֹ הַשְּׁמֵאלִית שֶׁנִּתְאָגְרָפָה (שם, שם, 167).

3. וּבִהְשָׁאָלָה, נִזְעַם: וּלֵב מִתְאָגֵר וּמִשְׁוֹעַ: הוֹשִׁיעֵנוּ ("שירים", א', תרפ"ח-תר"ץ, 299).

הָאָגְרוֹפָנִים וּמִלְכוּת־הַיּוֹפִי? ("כתובים", תרצ"א, גל, כ"א-כ"ב, 3).

אָ ג ר ו פְּנִי , ש"ת, — פִּדְרָף הָאָגְרוֹפִן, גַּם, אֱלִים, עָרִיץ: הַיִּדִים הָעֶסְקָנִיּוֹת וְהָאָגְרוֹפָנִיּוֹת ("טורים", תרצ"ד, גל, מ"ה-מ"ו, 5); דִּימָגוּגִיָּה אָגְרוֹפָנִית שֶׁל אֶפִּיגוֹן (שם, תרצ"ח, גל, ד', 6).

אָ ג ר ו פְּרוֹף , ז', — אָגְרוֹף קֶטָן: בָּאָגְרוֹפּוֹפוֹ הַשְּׁחֲמָתִי, הַמְּכּוּסָה שֶׁעַר קִנּוּם ("הדון השקט", א, תשי"ג, 124). נִשְׁעַן אֶל הַמִּזְחִילָה וְהִיא מִשְׁפֹּשֶׁף אֵת אָגְרוֹפּוֹפִיו הַצַּחֲרָחִרִים, שֶׁעָלוּ בָּהֶם זִפִּים (שם, שם, 142).²

נֶאָ ג ר ף ³, נִפְעַל, פ"ע, — נִקְפָּצָה הַיָּד לְאָגְרוֹף, וּבִהְשָׁאָלָה, עָלָה וְהִתְגַּבֵּר וּנַעֲשֶׂה מוֹחֲשִׁי בָּאָגְרוֹף זֶה בְּשָׁעָה שֶׁהוּא מְנַחֵת עַל הַזֹּלָת: הֵה, כְּמֵה עוֹיִתוֹת גּוֹנוֹת כָּל אַחַת: בְּהָאָגְרָף חֲרוֹן, בְּהִנָּחַל הַצַּעַר ("שירים", ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 126).

אָ ג ר ף , פֿעל, פ"י, — עֲשֶׂה אָגְרוֹף, אִים בָּאָגְרוֹף, הִכָּה בָּאָגְרוֹף: וְאַחַד יֵאָגֵר הַשְּׁמִימָה וַיִּצְרַד: זֶה יֵהִי הָאֲחֲרוֹן! ("שירים", א', תרפ"ב-תרפ"ו, 63). מִיֵּן אִיגְרוֹף כּוֹז . . . עוֹד לֹא אָגֵרָף ("מִיקִי-מֵהוּ", תש"ו, 150). לִשׁוֹא אָגְרָפְתִּי

2. בנוסח שנדפס ברבעון "אורלוגין" (חוברת 4, נובמבר 1951) שלונסקי גורס "אגרופון": באגרופון השחמתי (שם, עמ' 86); והיה משפסף את אגרופוני הצחרחים (שם, עמ' 99). תמונה בעיני השתלשלות הגרסאות "אגרופון" ו"אגרופון" בחלקי השונים של "הדון השקט": תחילה גרס המתרגם "אגרופון" (בקטעים שנדפסו ב"אורלוגין" בשנת 1951), אחר כך שינה ל"אגרופון" (בפרך הראשון, השלם, שיצא לאור בשנת תשי"ג), ואילו בפרכים שבאו אחריו (ראה לעיל בערך "אגרופון") חזר לגרסה "אגרופון".
3. צורה בלתי מקובלת בלשון העברית: לבנות בניין נפעל ממרובעים.

2. אהב ונגוריו

חלונותיכם לשיר סרנאדות, מעשה
 אֶהְבֶּן עֶקְשָׁן ("קולא ברוניק", תש"י, 185).
 2. שִׁחְקָן הַמְּמַלֵּא תַּפְקִיד שֶׁל אֲהוּבִים
 וּמֵאֲהָבִים בְּהַצָּגַת מִחְזָה: לוותר על
 תפקידי אֶהְבֶּנִים לא יכלנו בשום ענין
 ואופן ("הפואמה הפדגוגית", תש"א, 255).
 אֶהְבֶּנִי, נִי, — הִתְאַהְבּוּת,
 תְּכַנְנֵנוּ שֶׁל אֶהְבֶּן: הִתְאַהְבּוּת הגדולה
 לעברית (מתוך הרצאה במועדון "צותא"
 בירושלים, סוף שנת תשי"ט).
 אֶהְבֶּנִי, ש"ת. — נִחַם לְהִתְאַהְבּ:
 צילילי הנופת הִתְאַהְבְּנִית ("טורים", תרצ"ח,
 גל. י"ג, 6).
 אֶהְבֶּתְנִי, ש"ת, — פָּמוּ אֶהְבְּנִי:
 עלמות זיותניות וְאֶהְבְּתִנִּית ("טיל
 אולנשפיגל", תש"ט, 336).

הָאֶהְבֶּה⁴, הִפְעֵל, פ"ע, — נְתַמְלֵא
 אֶהְבֶּה: דומה הוא לעלמה מֵאֲהָבַת
 ("הארץ", תרצ"ט, גל. 6006, 9). ב. לא היה
 מֵאֲהָבַת בֶּה ("הפואמה הפדגוגית", תש"א,
 103). הַצִּיר הִמְאָהֵב במסמלת שלו
 ("פירושים לבן אחיו של ראמו", תש"ג, עמ'
 120).
 אֶהְבֶּה בְּתַמְרוּרִים, —
 אֶהְבֶּה שֶׁצֶעַר מֵר בְּעֶקְבוֹתֶיהָ: כך
 אי־אפשר, כך אסור לאהוב
 על־אדמות — אֶהְבֶּה בְּתַמְרוּרִים היא
 ("כתובים", תרפ"ז, גל. י"ז, 4).
 אֶהְבֶּן, ז', — 1. אוֹהֵב, תְּכַנְנֵנִי־נִפְשׁוּ
 וְנִגְשׁוֹתָיו שֶׁל מֵאֲהָבַת: אינני הִתְאַהְבֶּן
 הַנִּצְחִי (שם, תרצ"א, גל. ל"א, 2; "טורים",
 תרצ"ג, גל. ח', 2). לא באחי אל

3. אָנוּ ונגוריו

אָנוּ⁶, נִי, — נִקְבַּת הָאָנוּ: איך
 תבדיל כאן... בין אָנוּת לָאָנוּ? (שם,
 137).
 אָנוּ וְזֵן, ז', — אֶפְרַח־הָאָנוּ:
 האווה... היא לנו... לעת אביב...
 אָנוּ וְזֵן! אָנוּ וְזֵן! תמליט! ("קרקע
 בתולה", א, תשכ"א, 84). הָאָנוּ וְזֵן
 צהבהבים כולם, תאוה לעיניים (שם,
 246). מלקות אני עתיד לספוג בשל
 הָאָנוּ וְזֵן (שם, שם).

אָנוּ, — פָּמוּ אָנוּ: אָנוּ־נָכוּ שֶׁפָּמוּ!
 ("מיקי־מהו", תש"ז, 143).
 אָנוּ וְזֵן⁵, נִי, — שְׁתִּי אָנוּת:
 אז קפצו התאטרונה אָנוּ וְזֵן: ותרנה:
 רק עברית! (שם).
 אָנוּ וְזֵן, פֻּעַל, פ"ע, — הוֹצִיא קוֹל כְּדֶרֶךְ
 הָאָנוּ וְזֵן: ואנו ברֵן עלה אז וְאָנוּ לוֹ
 באוזית (שם).
 אָנוּ וְזֵן, נִי, — לְשׁוֹן הָאָנוּ וְזֵן: ואז
 ברֵן עלה אז וְאָנוּ לוֹ בְּאָנוּ וְזֵן (שם).

-
4. הָאֶהֱבַב כבר נמצא בפיוטים, אך לא הובא עדיין בשום מילון, מחוץ למילוני הגדול
 (ערך זה, כרך א', עמ' 36).
 5. ראה להלן הערה 29].
 6. בלתי רגיל. רגיל: אָנוּה.

4. אָפּוּר אָפּוּר ונגזריהם

מהר לעלות לְהִתְאַפֵּר ("מיקי-מהו", תש"ז, 112).

הָאָפּוּר⁸, הפעיל, פ"י, — 1. עֲשֵׂה צָבֵעַ אָפּוּר, עֲשֵׂה אָפּוּר: המלחמה הגדולה, אשר העטתה מעיל אפור אחד על כל הגופים, הָאָפּוּרָה... גם את הנשמות ("טורים", תרצ"ג, גל. ו', 2).

2. פ"ע, — קָבַל צָבֵעַ אָפּוּר, נֶעֱשֶׂה אָפּוּר: כבר היה הבוקר מְאֹפִיר ושני רצים באו מן העיירה ("חיים גראביצר", א', תרצ"ט, 228). המרחקים מְאֹפִירִים והולכים ("מסעי-הצפרים", תש"א, 60). וגבות עיניו ולסתו התחתונה שְׁהָאָפּוּרָה, ריטטו ("הדון השקט", א', תשי"ט, 223).

אָפּוּר, ז', — עוֹסֵק בְּאָפּוּר אָנְשִׁים לְצַרְךָ מִשְׁחָק וְהִסְנָאָה: כמו יד אָפּוּר קוֹדֵר הוּיָה בָּהּ וּמִשְׁחָתָה ("המרידיאן של פולקובו", בלא שנת הדפוס, 24).

אָפּוּר, ז', — מְרָאָה בְּעֵין הָאָפּוּר: ומה אם הן רושמות, מעשנות חרשת, בכתב אכזר את אָפּוּר האימה? ("שירים", ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 87).

אָפּוּר וּרֹת, נ', — קְדָרוֹת: הציור שהם מציירים לפנינו, צבעיהם צבעי-אֹשׁ וְאָפּוּרוֹת ("מסות", תרצ"ג, 20).

אָפּוּר וּרִי, ש"ת, — אָפּוּר בְּמִקְצָת: דוק אָפּוּרִי של שזפון ("הדון השקט", ב', תשט"ו, 103). סומק אָפּוּרִי-צהבהב (שם, ג', תשי"ח, 12). מבעד לסכך הסוף מסתנן ביום אור אָפּוּרִי (שם, שם, 206).

אָפּוּר, ז', — צָבִיעַת הַפָּנִים, הַדְּבָקָת זָקֵן וְשָׁפֶם וְכְדוּמָה לְשֵׁם תַּחֲפָשֶׁת אוּ מִשְׁחָק: מכירת יוסף הציגוהו... עם תפאורת ותלבושת ואָפּוּר ("כתובים", תרפ"ח, גל. כ"ה, 2). נחכה... עד שיגמרו השנים גם את מלאכת הָאָפּוּר וּנְמַשִּׁיךְ אֶת הַסְּפוּר ("מיקי-מהו", תש"ז, 112).

אָפּוּר פּוּר, ש"ת, — אָפּוּר בְּתוֹךְ אָפּוּר: [...]⁷ (דברים שבעל-פה).

אָפּוּר⁸, פעל, פ"י, — עֲשֵׂה אָפּוּר, שֵׁם צָבֵעַ עַל-פָּנָיו לְשֵׁם הַתַּחֲפָשֶׁת לְצַרְךָ מִשְׁחָק וְהִסְנָאָה: בהיות המשתתפים מרובים היה ב' מתחיל לְאָפּוּר מִיד ("הפואמה הפדגוגית", תש"א, 257).

א. אָפּוּר, פֻּעַל, פ"ע, — נֶעֱשֶׂה אָפּוּר: עֲפָרָת, אָפָרָת, גִּזְעוֹ שֶׁל אֵילָן, שֶׁכֵּל לְבֹלְבוֹ — שִׁלְכָת ("שירים", ב', תש"ח-תשי"ד, 373).

ב. אָפּוּר, פֻּעַל, פ"ע, — נֶעֱשֶׂה אָפּוּר, הוֹשֵׁם צָבֵעַ עַל פָּנָיו לְשֵׁם הַתַּחֲפָשֶׁת לְצַרְךָ מִשְׁחָק וְהִסְנָאָה: צעירות, מְאֹפְרוֹת כבר... בַּחוּרִים בַּתְּלֻבוֹשֶׁת-כִּימָה... אֲצִים-רִצִּים ("כתובים", תרפ"ח, גל. כ"ג, 3).

הָתָא פּוּר⁸, הַתְּפַעַל, פ"ע, — אָפּוּר אֶת עַצְמוֹ: בהיות המשתתפים מרובים... הִתְאַפְּרוּ בַּעֲצָמָם ("הפואמה הפדגוגית", תש"א, 257). והחליטו חיש

[7]. המחבר אינו מביא אסמכתא לערך זה.]

8. בספרות ימי-הביניים נמצאים הבניינים: אָפּוּר, הִתְאַפְּרוּ רַבְּהִים בְּמִשְׁמַעוֹת פֶּסַח בְּאָפּוּר, עֲשֵׂה לְאָפּוּר וְכְדוּמָה (עי' במילוננו של בן-יהודה, ערכים אלו, כרך א', עמ' 359).

מחמת אפרות האבק ("הדון השקט", ג', תשי"ח, 418).
 אָפּרִי, ש"ת, — שֶׁל צָבֵעַ אָפּרִי:
 והפלוגה הראשונה כבר התקינה עצמה
 לחרישת אדמת-החול הָאָפּרִית, שנפלה
 בחלקה ("קרקע בתולה", א, תשכ"א, 202).
 תוך כדי הילוכה של הכרכרה, קפץ
 מעליה כחרגול גדול וְאָפּרִי (שם, 243).
 אָפּרִי פּר, ש"ת, — כְּמוֹ אָפּרִי:
 זאת עולל בכתנת אָפּרִי אִישׁ זָקֵן
 ("שירת רוסייה", תש"ב, 92). כבר
 בתשפוכת אָפּרִי אל הנביכה שֶׁפֶךְ
 הִכְרָד ("יבגני אונגין", תשי"ג, ו כט, 122).
 ירעודית אָפּרִי עֲלוּב־מְרָאָה ("הדון
 השקט", ג', תשי"ח, 356).

אָפּרִי יוֹת, ג', — 1. צָבֵעַ
 הָאָפּרִי: להתלכד ולהבלע בְּאָפּרִי
 של החוף ולהיות רואה ואינו נראה
 ("אחיו הצעיר של הדוב", תרפ"ב, 18). ריפוט
 וקמטים וְאָפּרִי ("הארץ", תש"ב, גל.
 6895, 2).
 2. וּבְהִשָּׁאָלָה, חֲדָגוּנִיּוֹת, חֹסֵר עֲנִיָּן
 וְיָחִיד, שְׁעָמוּם: גם הספרות מתחילה
 לצאת למסעות — אל הָאָפּרִי
 הגדולה ("כתובים", תרצ"ב, גל. ט"ו, 1).
 בצבע של הָאָפּרִי הכללית (שם, שם,
 גל. י"ט, 4).

אָפּרִי יוֹת, ג', — תְּכוּנַת הַדָּבָר
 הָאָפּרִי: העלים... ששיבה זרקה בהם

ב. פעלים לבנייניהם

וּמֵאָבֵץ ("ימים ולילות" לק. סימונוב, חש"ה,
 עמ' 353).
 אָבֵץ, פֻּעַל, פ"י, — הִקְיָה אֶת הָאוֹיֵב
 מִן הָאָבֵץ: וערכו מבצעים משולבים,
 אָבֵץ, פרצו לערפו של האויב ("הדון
 השקט", ג', תשי"ח, 100).
 אָבֵץ, (וְאָבֵץ, אָבֵץ, אָבֵץ,
 אָבֵץ, הִתְאָבֵץ) ראה לעיל
 מחלקה א1.
 אָבֵץ, פֻּעַל, פ"י, — הִדְיָה אֶד, הִפָּךְ
 נוֹזְלִים וְכִדּוּמָה לְאֲדִים עַל-יְדֵי חֲמוּם: זה
 בִּקְר־בראשית! בשדות יֵאָבֵץ טללים מן
 הדשא ("שירים", ב, תרצ"ה-תרצ"ח, 243).

נֵאָבֵס, נפעל, פ"ע, — הִלְעֵט לְשֵׁם
 הַשְׂמָנָה, נִתְפַּטֵּם: היטב נֵאָבֵסוּ
 השוורים... הדשא שם משובח
 ("קרקע בתולה" למ. שולוחוב, תרצ"ו, חלק ב',
 עמ' 439).
 אָבֵץ, פֻּעַל, פ"י, — הִלְחִים בְּאָבֵץ:
 היה הכרח לְאָבֵץ את הדוודים של קרון
 המטבח ("הרכבת הסניטרית" לו. פאנובה,
 חש"ט, עמ' 211). נמצא שהוא מיטיב
 לחקן מנעולים... יודע לְאָבֵץ מיחמים
 ("כתבים" למ. גורקי, תשי"ג, עמ' 19).
 אָבֵץ, פֻּעַל, פ"ע, — הִלְחִים בְּאָבֵץ:
 התרחץ כאן... באמבט של ילדים קטן

9. נגזר מן הקל שבתלמוד: "ברבורים... שאֹבְקִים אותם בעל-כרחם" (ב"מ פו:).

10. פועל זה כבר נמצא במילונים החדשים, אך ללא כל מראה-מקום.

הָהָה, אָהָה, צַעַק אָהָה: רוב הבחורים ירו לתוך החביות, והחביות אָהָה, בקרען את חישוקיהן ואת עור התוף של אזני קהל ("הפואמה הפדגוגית", תש"א, 260). קהל הקאזאקים אָהָהו באנחת-אלם (שם, "הדון השקט", ב', תשט"ו, 407).

אָהָה, פֻּעַל פ"ע, — כְּמוֹ אָהָה: עשרות קולות גסים מחרים-מחזיקים ביעף, אוֹהִים, פורסים על-פני אבק הדרכים ("הדון השקט", א', תשי"ג, 41). אָהָה ונצמדה אל שפתיו המרופטות (שם, 136). מחמת צינת המים, שצירבו את גבו המיוזע, היה אוֹהָה וצונף, ושעה ארוכה היה משפשף את כתפיו, שנתייגעו מן הרצועות (שם, ד', תשי"ט, 26). האומנם? — אָהָה פ. ומגודל התדהמה כמעט שמטה הצנצנת מידי (שם, שם, 261).

הָהָה אָהָה¹¹, התפעל, פ"ע, — הַשְׁמֵלֵט, נַעֲשֶׂה אָדוֹן: עבד כי יתְאַדֵּן יירע שבועים-ושבעה! ("הדון השקט", ג', תשי"ח, 171).

אָהָה ש, פֻּעַל, פ"ע — הָיָה אָדִיש, הָיָה שְׁנֵה-נֶפֶשׁ: נשתלחו אחי לאור היום, המוֹתָה, ואת החרשת מאד, אָדִישָׁה בדכאונך ("שירים", ב', תרצ"ט-תש"ז, 347). הָהָה אָהָה ש, התפעל, פ"ע, — כְּמוֹ אָדִישׁ: נפשם נְתַאֲדֶשֶׁה עליהם ("הדון השקט", ג', תשי"ח, 371).

הָהָה אָהָה ש, הפעיל, פ"ע, — נַעֲשֶׂה אָדִישׁ: מבטו הָאָדִישׁ וכמו קפוא נעוץ היה בחלון ("קרקע בתולה", ב, תשכ"א, 146).

אָהָה ב (הָהָה ב) — ראה לעיל מחלקה 2.

אָהָה¹², פֻּעַל, פ"ע, — הַשְׁמִיעַ קוֹל

11. כנראה שאין זה חידושו של שלונסקי. כבר נמצא בכתביו של יעקב קלצקין ("כתבים", הוצאת "עם עובד", שנת תשי"ג, עמ' 17), אך לא הובא עדיין בשום מילון, מחוץ למילוני הגדול (ערך זה, כרך א, עמ' 34).

12. נמצאת במקרא מלת-קריאה: אָהָה, לְהַבְעֵת צַעַר, יְגוֹן וְכְדוּמָה: "אָהָה, למה הַעֲבֹרְךָ הַעֲבִיר את העם הזה את הירדן?" (יהושע ז ז); "אָהָה, בתי, הכרע הכרעתני" (שופטים יא לה), ועוד. ממלת-קריאה זו יצר הפייטן הגדול, ר' א. הקליר, פועל: אָהָה, בהוראה: צַעַק אָהָה, וכתב: "אָהָהו חרס וסחר מלחגיה למולי" (אאדה, קינה לתשעה באב); "אָהָהו ישרי, אהמו בשרי" (אאביך, קרובה לתשעה באב), שבעקבותיו הלך גם רבינו סעדיה גאון בפיוטיו, וכתב: "ונפשמ לא אָהָה" ("נצני הדקדוק" לר' בנימין זאב בכר, בתרגומו של א. ז. רבינוביץ, עמ' 55). יצירת פועל ממלת-קריאה וכדומה מחידושי-הלשון של הפייטנים (הם גם יצרו פעלים מתארי-הפועל: טָרַם, לָבַד, מָאָד, וכדומה), נראה בעיניהם של הקדמונים ככבררית גדולה ביותר, כהתקלסות בלשון, וקראו חמס על כך. ובייחוד, התרעם ר' א. אבן-עזרא, ואמר: "לשון-הקדש ביד רבי אליעזר [הקליר] נ"ע עיר פרוצה אין חומה... יש בפיוטיו חרוזים עניים ואביונים מחזורים על הפתחים" (בפירושו לקהלת ה א). הפייטנים, ובראשם ר' א. הקליר, ראו צורך בפריצת תחומי הלשון הקיימים ולהרחיבם, עד כמה שאפשר, יותר ויותר, למען תת פורקן לכוחות-המבע החדשים שלהם. בעקבותיהם של הפייטנים הקדומים הלך גם שלונסקי ואימץ לעצמו פועל מחודש זה של הקליר, והכניסו לראשונה לשימוש בספרות העברית, ללא כל הצטעצעות לשונית או פיוטית. והוכיח, אגב-כך, שלא כל חרוזיו של הקליר הם "עניים ואביונים מחזורים על הפתחים".

אָן וְזו — ראה לעיל מחלקה א.3.

אָהָף, פֻּעַל, פ"ע, — הוציא קול
מִגִּרְוֹנוֹ בְּאָדָם הַמִּתְפַּנֵּן לְפַעֲלַת־יָדַיִם
רַבַּת־מֵאֲמָץ: אָהָף פ. והנחית את להב
הגרזן על הכותונת, שכיסתה את הפנים
("קרקע בתולה", א, תשכ"א, 99). עומד
מלוא קומתו בתוך הסרגלית, פושק
רגליו בהרחבה, מותח היטב את
המושכות וְאֹהָף בקול גדול, מעשה
בְּחִיל (שם, ב, תשכ"א, 231).

אוֹתָה, פֻּעַל, פ"י, — שִׁדָּר סִימָנִים,
שִׁלַּח אוֹתוֹת לְמַרְחָקִים: בלילה ההוא,
בשביילי דרקיע, לא אוֹתָהוּ רמזים אורי
המזלות ("טורים", תרצ"ג, גל. י"א-י"ב, 3).
הנוגה אשר אוֹתָה מִמְרַחֲקֵי אִיִּים (שם).
יתור אחריה ויִבְקֶשְׁנָה בְּאוֹתָהּ לֵה אַגֵּב
טיסתו אוֹתוֹת של אהבה ("מסעי־
הצפרים", תש"א, 57).

אָזַב, פֻּעַל, פ"י, — כָּסָה בְּאֹזֹב: עוד
הִבְקֵר רֹטֵב, עוד טלו מְאֹזֵב חמוקי
הגבעה בשדה ("שירים", ב, תרצ"ט-תש"ז,
310).

אָזַב, פֻּעַל, פ"י, — כָּסָה בְּאֹזֹב: ובצה
מְאֹזֶכֶת ("שירת רוסיה", תש"ב, 169).

הָאֹזֵב, הַפְעִיל, פ"ע, — נִתְכַּסָּה
אֹזֹב: גוֹשִׁי־גִיר שֶׁהָאֹזֵבוּ בַּחֲתִימַת יֶרֶק
(נשמט מראה־המקום).

אָתָה¹³, פֻּעַל, פ"ע, — קָרָא אַח,
אַח: ורק האוח המשונה למראה אוֹתָה
לפרקים אִישׁ שֶׁ בִּירְכַת־יַעֲר
("מסעי־הצפרים", תש"א, 68).

אָטָה¹⁴, פֻּעַל, פ"י, — הָאָט, הַשְׁקָה:
המהפכים... חשבו את האספה
למכשול ולמפגע הַמְאָטָה את
מהלך־המהפכה ("המהפכה הצרפתית
הגדולה", ב, תר"ץ, 106). במעלה היה
הקטר מְאָטָה את הילוכו ("טשקנט עיר
הלחם" לא. נברוב, שנת תרצ"ב, עמ' 140).
היתה מְאָטָה בכוונה את דיבוריה,
מדברת במתינות עניינית ("הדון השקט",
ד, תשי"ט, 10).

הָתָאטָה, הַתְּפַעֵל, פ"ע, — הָאָט אֵת
עֲצָמוֹ, הַשְׁתַּהָה: הפרוצס... נְתַאטָה
ונטשטש במזרח ("תולדות המהפכה
הרוסית", א, תרצ"א, 9). פתאום נְתַאטָה
המסע, נעצר הקרון ("טשקנט עיר הלחם",
תרצ"ב, 16). העט החרוץ והמהיר יְתַאטָה
ויתגמגם פתאום ("מסות", תרצ"ז, 121).

הָתָאוּטָה, הַתְּפַעֵל, פ"ע, —
הַתַּאטָט, הַשְׁתַּהָה: הנה מתאוטט הילוכה
של המכונית והיא גולשת... לאיזה
עמק ("טורים", תרצ"ט, גל. ל"ט, 2).

אָטָם, פֻּעַל, פ"ע, — נִסְגָּר, נִסְתָּם: על
הקיר, שמעבר לרחוב משם, ליד
בית־מִירְקַחַת הַמְאָטָם בקרשים, הראה
המדחום 24 מעלות כפור (סיפורי בכל,
תשכ"ג, 241). החלונות היו מְאָטָמִים
בקרשים גבנוניים (שם, 270). אָטָמוּ אוני
האיש (נשמט מראה־המקום).

הָתָאטָם, הַתְּפַעֵל, פ"ע, — נִסְתָּם:
אוניו נְתַאטָמוּ מקול השִׁרְקָה הנוקבת
של הרוח הנבקעת ("הדון השקט", א,
תשי"ג, 221).

13. פועל חדש לחקות בו את קולו של עוף־הלילה: אֵת.

14. נמצא פעם אחת אצל הקליר, אך לא הובא עדיין בשום מילון מחוץ למילוני הגדול

(ערך זה, כרך א', עמ' 71).

אָ י ב ¹⁵, פֿעל, פֿ"ע, — נשָׁנָא:
מנוגדים ומאָיִבים איבה פנימית
("הארץ", תרצ"ט, גל. 5996, 9).

אָ י פֿעל, פֿ"ע, — הָיָה אֵלִים, נַעֲשֶׂה
אֵלִים: הוא רואה, מה אָיְמוֹ צפרנים ולע,
הוא רואה, מה אכלו גאוני השדות
("שירים", ב', תרצ"ט-תש"ו, 284). מה יפו
וְאֵימֹ עַד מֵאֵד המוקשים שיצר האדם!
(שם, שם, 294). בונר-של-עולם, מחשכים
ישרפוננו, אָיְמוֹ המסות, איך נשבת
ממלאכה הברואה לעשות! (שם, שם,
תש"ח-תשי"ד, 405).

הָ ת אָ י פֿעל, פֿ"ע, — כְּמוֹ אֵלִים:
היו השמועות מתגזמות ומתאִיִּמֹת
("המהפכה הצרפתית הגדולה", א', תר"ץ,
139). המצב הלך וְנִתְאָם (שם, ב', 200).
בְּהִתְאָם העיר המתלילת... היה נמלט
הילד אל בין ארבע חומות אשר לבית
אביו ("שירים", ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 139).

הָ ת אָ י ש, התפעל, פֿ"ע, — נַעֲשֶׂה
לְאִישׁ: במקום שאין איש — הִתְאָשׁ
(דברים שבעל-פה).

אָ כָּ ז ב, פֿעל, פֿ"ע, — הָיְתָה לוֹ
אֲכֻנָּה: לאחר הצעת ה"הן" הנלהב
באה הדעיכה הלאוית הַמְאֻכָּנֶת
("כתובים", תר"ץ, גל. ל"ב, 4).

אָ כָּ י ר, פֿעל, פֿ"ע, — נִתְאָכַר: אני
תמיד ידעתי, כי הכל אי־פעם עתיד
להתגלות בדמות מְאֻכָּרָה ("שירים", ב',
תרצ"ד-תרצ"ה, 40). אולי שנית יראנה,
את דמות עצמו הַמְאֻכָּרָה (שם, שם, 42).

אָ כָּ ל ס, פֿעל, פֿ"י, — מְלֵא אֵת
הַמָּקוֹם בְּאַנְשִׁים וְכְדוּמָה: הזוחלים
הקדמונים, שְׂאֻכְלוֹסוּ לפנים את הארץ
("עקבות בסלע", תש"ד, 110). שהנישואים
מְאֻכְלוֹסִים את העולם ("הדון השקט", א',
תשי"ג, 68).

הָ ת אָ כָּ ל ס, התפעל, פֿ"ע, —
נִתְמָלֵא אוּכְלוֹסִין: והארץ נִתְמָלֵא
באנשים, המוכנים לקדש מלחמה
("קשיה העורף" לב. גורבאטוב, תש"ד, עמ'
164).

אָ כָּ פ ¹⁶, פֿעל, פֿ"י, — חֲבֵשׁ אָכָּפ
עַל־גִּבִּי בְּהֶמָה: אחי אוֹכָּפ את הסוס
("חיי ל. טרזק", כרך א', תר"ץ, עמ' 49).
סוס אמוץ אָכָּפ הנער להדביק הנערה
("הדון השקט", א', תשי"ג, 40). ומיד אני
אוֹכָּפ את סוסי ונוסע לשם (שם, שם,
101).

אָ כָּ פ, פֿעל, פֿ"י, — כְּמוֹ אָכָּפ: בחפז
הורידו את הסוסים בכבש, אָכָּפּוּם, חשו
אל הקרונות ליטול חפציהם (שם, ב',
תשט"ו, 96). בלילה... היו מְאֻכָּפִים
סוסיהם (שם, שם, 333). נו, אָכָּפּוּ, אסע
נא ואראה, מי זה שבא ביעף? (שם, ד',
תשי"ט, 27).

אָ כָּ פ, פֿעל, פֿ"ע, — נִחְבֵּשׁ אָכָּפ
עַל־גִּבִּי בְּהֶמָה, הושם עָלָיו אָכָּפ:
בקירבתה עמד... ואחז בידו את רסן
סוסו הַמְאָכָּפ ולבן־הנחיריים (שם, שם,
15).

הָ ת אָ כָּ ר, התפעל, פֿ"ע, — 1. הָיָה

15. בניין הקל, הנפעל והפיעל כבר נמצאים בספרות (עי' במילוני הגדול, ערכים אלו,
כרך א', עמ' 74-75).

16. פועל זה כבר נמצא במקרא, בפיוטים ועוד (עי' במילון בן־יהודה, ערך זה, כרך א',
עמ' 218). אך במשמעות אחרת מוז המבוארת כאן.

ישוב מאמק, האוכל בחפזון ("מסות", תרצ"ו, 19).

נָא מַת, פעל, פ"ע, — נתאמת: תחת מפלת של פולין ראש, ושער לו זהב... שניהם נאמתו יחדו ("שירי הימים", תשי"ג, עמ' 36).

הָתָא נָק, התפעל, פ"ע, — נאנח בקזקה: זוגתי הזקנה והעלובה מתאנחת ("קולא ברונין", תשי"ג, 161). ומתחת לשיניי החשופות... נתאנקה הקריאה המשונה ("הדון השקט", ג', תשי"ח, 380).

אָנָק ל, פעלל, פ"י, — האניז באנקול: א. עמדה בהטיית הראש ושקדה לאנקל בקרס האסל את אוגנו של הדלי ("הדון השקט", ג', תשי"ח, 343).

אָנָק ל, פעלל, פ"ע, — עקם באנקול: שפך קמצוץ טאבאק לתוך כפידו המאנקלת (שם, א', תשי"ג, 166). אצבעותיו המאנקלות היו מקלפות מעל הממתק את עטיפת הכסף הדקה (שם, שם, 392).

הָתָא נָש, התפעל, פ"ע, — נעשה אנוש: פצעו נתאנש... ועם ערב צבתה הרגל ("הדון השקט", ד', תשי"ט, 421).

אָפּ אָף, פעלל, פ"י, — עשה תנועה באפו, הביא לידי נעוץ על-ידי נשיפת אפו: על אפכם ועל חמתכם, אין כאפי יפה לאפאף בו את המים ("עלילות דברים", תשי"ד, חטמו של מי עדיף).

לאָפּר, התישב על הקרקע לעבד בקלקאות, ובהשאלה, סגל לעצמו נימוסי-אָפּר, נימוסי-איש-כפר: נתאפרת לחלוטין כ. ואין לך פתחון-פה ("הדון השקט", א, תשי"ג, 175).

נַעֲשֶׂה לְמוֹזִיק, נעשה גם: בן-ישוב שנתאפר, ברנש שנתגסה ("חיים גראביצר", א', תרצ"ט, 129).

אָל ה, פעל, פ"ע, — נערץ, שהאלה אותו: נפשי המאללה, המשטנה ונאהבת ("שירים", ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 103).

אָל ח, פעל, פ"י, — זהם: את גיל-גל הרינוס בדם נאלח ("טורים", תרצ"ג, גל. ר', 4).

הָתָא ל ח, התפעל, פ"ע, — נדרהם: והרופאים התנבאו כי האויר עתיד להתאלח מרעל קיטורי הפחם ("כתובים", תרצ"א, גל. ג-ד, 3).

אָמַל ל¹⁷, פעלל, פ"י, — עשה אותו אמלל: כמה נשים אמללת כבר? ("טרגדיות קטנות" לא. ס. פושקין, תשט"ו, עמ' 75).

הָאָמִיר¹⁸, הפעיל, פ"י, — הועיד, הקדיש: מה? היראה את? הלא האמירוד ל! ("בתיפתח" לבושביץ, תש"ב, עמ' 31). אוי לי כי האמירוני לרם ונשא ממך (שם).

אָמַר ק, פעלל, פ"ע, — נהפך לאמריקני, נסתגל לתכונות אמריקניות:

17. נגזר מן הפעל המקראי: "על כן תאכל הארץ ואמלל כל ישב בה" (הושע ד ג),

ועוד.

18. בניין הפעיל זה חידושו של שלונסקי הוא, (האמיר, הנמצא במקרא, אינו ענין

לכאן). נגזר מן אמור במשמעות — נועד, מיעד: "אמורה הייתי להנשא לאחייאמה" (מדר"ר בראשית יז).

א פ פ ס , פעל, פ"י, — שם לאַפּס, פֿלָה:
בדיוקנך הגאָ וְהַמָּאָפּס ("טורים", תרצ"ג,
גל. י"א-י"ב, 3). משהו מפיג וּמָאָפּס
שם... את הכוחות המושקעים (שם,
תרצ"ד, גל. י"ח, 2).

א פ פ ס א ו ת ו ל ד ע ת , — פֿלָה
אוּתוֹ בְּמִתְפַּנֵּן: זה אתנן אִים, אבי! הוא
וְאָפּסני פֿה לְדַעַת ("שירים", ב',
תרצ"ד-תרצ"ה, 29).

א פ פ ס י , פעל, פ"י, — סֶפֶק אָפּסניָה
לְצָבֵא וְכְדוּמָה: אחד מאכסן את חילי
הפלוגה ואחד מְאָפּסן (דברים שבעל-פה).

א פ פ ס ר , פעל, פ"י, — קָשֶׁר בְּאָפּסֶר:
וכי שור הוא, או מה, שאתה מְאָפּסֶר
בקרניו ("קרקע בחולה", א, תשכ"א, 33).
הוציא מתוך האורווה סוס אפור, גבוה,
אָפּסֶר, החזיק ברעמתו ורכב עליו (שם,
52).

א פ פ ס ר , פעל, פ"י, — נָקֶשֶׁר
בְּאָפּסֶר: ראה בקירבת מקום... איש
רוכב על סוס וצמד שוורים, שקרניהם
מְאָפּסֶרות (שם, 53).

א צ פ ע , פעל, פ"י, — הָיָה בְּעַל-
אָצְבָּעוֹת: זה המגשש ביד לא-
מְאָצְבָּעַת את האיננו האֵלם ("שירים",
ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 107). יש יד והיא לא
מְאָצְבָּעַת (שם, שם, 111). יעופו
... בהניחם אחריהם על-פני השלג
... מְפֹרֶר־פְּסִיעוֹת מְאָצְבָּע ("קרקע
בחולה", א, תשכ"א, 139).

מחרישה הסיונית ורק מנשפת
וּמָאָפּאָפּת: עוף; עוף; עוף (שם,
הרפתקאותיה של נמלה).

א פ י י , פעל, פ"י, — צִיֵּן אָפִי,
הַבְּלִיט אֶת הַצֵּד הָאָפִינִי שֶׁבְּדָבָר: הוא
מְאָפִין את ההליכה על בהונות ("על
המשמר", תשי"ב, 18 ביולי). חציפות
הַמְאָפִינָת גילים שונים בנוער ("במחנה
נחל", תש"ך, גליון היובל, ינואר).

ה ת א פ י י , התפעל, פ"ע, — נָתַן לוֹ
אָפִי, קָבַל אָפִי: בכל הצירוף של
הקולות והמראות משהו מְתָאָפִין, מגיע
לפרקו ("הארץ", תש"ב, גל. 2, 6828). אוני
הקשובות מאד לכל ניד וניע של
עבריותנו הַמְתָּאָפִינָת והולכת (שם).

ה ת א פ ל , התפעל, פ"ע, — נָעָשָׂה
אָפּלוֹלִי: עיניה נְתָאָפּלוֹ ונצטמצמו
("הרכבת הסניטרית", ה, תש"ט, 43). ג. הביט
אל עיני הסוס הַמְתָּאָפּלוֹת והחריש
מלהשיב ("הדון השקט", ד', תשי"ט, 23).
ואז היו עיניו מְתָאָפּלוֹת ונראות
כשחורות לגמרי (שם, שם, 52).

א פ י י¹⁹ , פעל, פ"י, — עָנָה בְּמִתִּיחָה
עַל אוֹפֶן-הַעֲנוּיִים: שלושים ושנים
חיילים נדונו למות וְאָפּנו ("מהמפכה
הצרפתית הגדולה", ב', תר"ץ, 37). אנשים
מְאָפּנים היינו שמומתים בגלגל ("טיל
אולנשפיגל", תש"ט, 70).

נ א פ ס²⁰ , נפעל, פ"ע, — נִהָפֶךְ
לְאָפּס, תָּם: ולרעם תותחים נחרד וַיֵּאָפּס
("המרידיאן של פולקובו", בלא שנת הדפוס,

(35).

19. בניין פעל: אָפּן, נמצא בספרות ימי-הביניים (עי' במילוני הגדול, ערך זה, כרך א', עמ' 165). גם שלונסקי משתמש בו, עי' שם.

20. כבר נמצא בספרות הפיט והשירה הספרדית, כן נמצא גם אצל אשר ברש. אך עדיין לא הובא בשום מילון (מחוץ למילוני הגדול, ערך זה, כרך א', עמ' 166).

הַתְּאַשֵׁר, התפעל, פ"ע, — השתפף
בְּעֹז כְּמוֹ אֲשֶׁר־מִים: הלב כפלג חרב
וּמִתְאַשֵּׁד בלהט חמסינים ("שירים", א,
תרפ"ח-תר"ץ, 308).

אֲשֶׁר ל, פעלל, פ"י, — העלה
אֲשִׁפּוּלוֹת אֲשִׁפּוּלוֹת, קבוצות קבוצות:
השמים אֲשִׁפּוּלוֹ כוכביהם (נשמט
מראה-המקום).

הַתְּאַשֵׁר, הפעיל, פ"י, — עשה
לְמִאֲשָׁר: אמצאה גדולה המצאתי והיא
עתידה לְהַאֲשִׁיר את כל האנושיות
("כתובים", תרצ"א, גל. ג'-ד', 3). תגליתו
עתידה לְהַאֲשִׁיר את העולם (שם).

הַתְּאַשֵׁשׁ²², הפעיל, פ"ע, —
הַתְּבַצֵּר, הַתְּחַזֵּק: האביב פתח עורקיהם
של נהרות, והיו הימים מְאֻשְׁשִׁים
והולכים ("הדון השקט", ג', תשי"ח, 245).

אֲתֵר, פעל, פ"י, — 1. יחד מקום,
זֶהָ מְקוֹם: אין לְאַתֵּרָה כלל מחוץ
לאקלים הזה ("משא", תשי"ד, גל. 4, [67]).
2. הַגְבִּיל מְקוֹמוֹ שֶׁל מְאֻרֶּע וְכִדּוּמָה,
שֶׁלֹא יִתְפַּשֵּׁט: יש לאחוז באמצעים
דחופים, כדי לְאַתֵּר את הסכנה הזאת
("הדון השקט", ג', תשי"ח, 335).

הַתְּאַצֵּי²¹, הפעיל, פ"ע, —
נִתְאַרְךָ בְּדַמוֹת אֲצִבֵּע: אני — כל
משעולי אליך הַתְּאַצִּיעוּ: למקור
התנחומין ("שירים", א, תרפ"ב-תרפ"ז,
239). הבתים נרתעו לצדיק, אילנות
ענפיהם הַתְּאַצִּיעוּ (שם, ב', תרצ"ה-תרצ"ח,
236).

אֲקִדָּה, פעלל, פ"י, — עֲשֵׂה דָכָר
בְּצוּרָה אֲקִדְמִית: העדפנו את הפסוקים
והניבים, העלולים פחות מכל להקות
וּלְאַקְדָם את חיוניות רשמינו ("מיומני
האחים גונקור", תש"ה, עמ' 6).

הַתְּאַקֵּם, התפעל, פ"ע, — נַעֲשֶׂה
אֲקִדְמִי: עדיין לא הַתְּאַקְדַּמְתִּי ולא
הורגלתי להתחטא ולסלסל בפרסונה
שלי ("אני עצמי" לו. מאיאקובסקי, תש"י,
עמ' 176).

אֲקֵלָם, פעלל, פ"ע, — סָגַל לְאַקְלִים
מְסִים: הסובב אותי כאן הוא הפלורה
הַמְאֻקְלָמֶת באופן מלאכותי ("כתובים",
תרצ"ב, גל. כ"ו-כ"ז, 5).

הַתְּאַקֵּלָם, התפעל, פ"ע, —
הַסְתַּגֵּל לְאַקְלִים מְסִים, וּבְהַשְׁאֵלָה,
הַתְּגַל: עד מהרה נַתְּאַקְלֵם במסורת
הצרפתית (שם, תרפ"ז, גל. י"ג, 4).

ג. שמות פעולה במשקל פיעול

תשי"ג, 364). פעולות־אָגוֹף של המחנות
הקיצוניים שבמערך (שם, ד, תשי"ט, 182).
אֲגִרּוֹף — ראה לעיל מחלקה א1.

אֲגִרּוֹף, ז', — כְּתוּר בְּאֲגָפִים: בשעת
תנועת־הָאָגוֹף שערך גדוד אחר,
הומטרה עליו אש ("הדון השקט", א,

21. על דרך: "הַתְּאַצִּיעוּ נהרות" (ישעיהו יט ו). ואף־על־פי־כן צורה נדירה ובלתי
מקובלת בלשון העברית: לבנות בניין הפעיל ממרובעים. ועי' עוד ערך נֶאֱגַנְךָ, הערה 3.
22. הַאֲשִׁישׁ, כבר נמצא בספרות הפיט (עי' מילון בן־יהודה, ערך זה, כרך א', עמ'
435), אך שם הדברים מעורפלים ובלתי מובנים כל־צרכם.

אָנוֹס־עֶצְמוֹ, — כְּפִית עֶצְמוֹ
לְמַעֲשֶׂה שְׁלֹא לְרָצוֹנוֹ: וְכֵן, מִתּוֹךְ
אָנוֹס־עֶצְמָם, נִתְקַרְחוּ מִכָּאן, אֲבָל לֹא
נִתְבָּרְכוּ מִכָּאן ("הארץ", תרצ"ה, 27
בדצמבר).

אָנוֹשׁ, ז', — הוֹמִינִיזָצְיָה:
מִכְתָּביו... עֵרֶךְ לֹא יִשְׁוֶעַר לָהֶם
בְּשִׁבִיל חִינוּכָה שֶׁל הַנֶּפֶשׁ
הָאֲנוּשִׁית... בְּשִׁבִיל אָנוּשָׁה שֶׁל הַנֶּפֶשׁ
("מסות", תרצ"ז, 212).

אָנוֹפּוֹף, ז', — דְּבוּר דֶּרֶךְ הָאֵץ:
הַיִּלְדִּים אֵינֶם אוֹהֲבִים גִּינוּנֵי־אָנוּפּוֹף
וּלְמִלּוּם אֵלֶּה ("משמר", תש"ג, 17
בספטמבר).
אָנוֹר — רֹאה לַעֲיֵל מִחֻלְקָה א.4.

אָנוֹשׁ, ז', — רִשְׁרוּשׁ קֶל: וְהִיא
הִגָּן מִלֵּא אָנוּשִׁים וּרְשָׁרוּשִׁים (נִשְׁמַט
מֵרֶאֱהָ־הַמָּקוֹם).

אָיוֹן, ז', — בְּטוּל, עֲשִׂיָּה לְאֵין: אֵת
אֵיוֹן־הַיֵּשׁ אֵין הַבְּעִלְבִּית יוֹדַע ("כתובים",
תרצ"א, גל. ל"א, 2).

אָנוֹחַ²³, ז', — אָנוּחָה: בְּאָנוּחִים
וּגִינוּחִים חֲלֵץ לֵאטוֹ אֵת דְּרִדְסוֹ
הַמִּמּוֹרֻטִּים לַחֲלוּטִין ("קרקע בתולה", ב,
תשכ"א, 227).

אָנוֹס, ז', — כְּפִיָּה לְעֲשׂוֹת דְּבָר
שְׁלֹא מְרָצוֹן: הַיּוֹפִי הָאִמִּיתִי אֵינוֹ סוֹבֵל
אֵת אָנוּסוֹ שֶׁל הַטֶּבַע ("טורים", תרצ"ח,
גל. י"ג, 5).

ד. שְׁמוֹת פּוֹעֲלִים

אוֹתוֹ פ. אָטְמָנַי מִסּוֹרְבֵל וּרְשָׁלַנִי
בִּלְבוּשׁוֹ כְּפִי שֶׁהִכִּירוֹ ג. לְפָנִים (שם, ד,
תשי"ט, 348). נִתְלַקְטוּ לִיד בִּקְתָתוֹ שֶׁל א.:
הוּא... הָאָטְמָנַי ל... וְעוֹד שְׁמוֹנָה
קִאֻזָּאקִים ("קרקע בתולה", א, תשכ"א,
40).

אֶלְפֹּה־לִיקוֹן²⁵, ז', —
אֶלְפֹּה־לִיקֶסֶט: י. הָאֶלְפֹּה־לִיקוֹן
("הארץ", תרצ"ט, גל. 5908, 9).

אֶלְפִימִיָּקָן²⁵, ז', — מִי שֶׁעוֹסֵק
בְּאֶלְפִימִיָּה: יבוא הלוֹם אֶלְפִימִיָּקָן נִלְהֵב
וּבִשֵּׁם הַמִּפְרָשׁ, אֲשֶׁר שִׁכְחָנוּ מִהוּ, הוּא
יִהְיֶה כָל דְּמַע לֹזֶהב ("שירים", א,

אֶלְפִימִיָּקָן, ז', — מְגֻנָּן בְּאֶבּוֹב: וְעַד
הִרְאִדוּ... מִבְּקֵשׁ אֶבּוֹבָן ("לנינגרד
במצור" לו. אינבר, תשי"ב, עמ' 256).

אֶבְטִיחָן, ז', — מְגֻנָּל אֶבְטִיחִים,
מוֹכֵר אֶבְטִיחִים: פְּלוּגַת הָאֶבְטִיחִינִים
הַמִּיּוּחָדָת ("הפואמה הפדגוגית" לא. מִקְרָנְקוּ,
תש"א, עמ' 501).

אֶגְרוֹפָן — רֹאה לַעֲיֵל מִחֻלְקָה א.1.
אֶהָבָן — רֹאה לַעֲיֵל מִחֻלְקָה א.2.

אָטְמָנַי, ז', — קָזַק, שֶׁשְׂמִשׁ
בְּאֶחָד מִגְדוּנֵי הָעֲבָאֹת הַמִּיּוּחָדִים:
כִּנְף־נִשְׁרִים שְׁלִי, אָטְמָנַי שְׁלִי! ("הדן
השקט", א, תשי"ג, 69). שׁוֹב לֹא הִיא זֶה

23. מִלֵּה זֶה כִּבֵּר נִמְצָאת בְּכִתְבּוֹ שֶׁל י. שֹׁנֶה, אֵךְ עֲדִיין אֵינָה נְפוצָה בִּלְשׁוֹן וּבִסְפָרוֹת.

24. בְּמִקּוֹר בְּכָל מָקוֹם הַכְּתִיב הוּא: אֵטָאמָאנַי.

25. בְּדִבְרֵי הַסִּימּוֹת – יִקּוֹן – יִקָּן, הַנוֹסְפוֹת לְמִלִּים זְרוֹת, רֹאה מֵאִמְרָה שֶׁל א' גוֹלְדֶנְבֵּרְג,

"לְשׁוֹנֵנוּ לַעֲם" תְּש"ט, עמ' 27.

שְׁמִטָּה בְּסוֹסִים וּבְקִמּוֹת שְׁבָאָרָה:
לפי שהיה ס. אָרְנָן שאין שני לו ("הדון
השקט", ב', תשט"ו, 203). הָאָרְנָן ס.
שתשש מחמת הזיקנה (שם, א', תשי"ג,
201). ג. עשה רוב עיתותיו
בארוה... בצוותא עם הָאָרְנָן ס. (שם,
שם).

אָרְנָן, ז' — כְּמוֹ אָרְנָן: הוא היה
גם אָרְנָן, גם רופא-סוסים (שם, א',
תשי"ג, 203). ס. זיווג בידו את כהונת
הָאָרְנָן ושומר-הגן (שם, שם, 397).
אָרְנָן, ז' — שְׁחֲמָטָה,
מְחָה בְּמִשְׁחָק הַשְׁחָמָה: אנשי מדע
וחכמי-טנים, נסיכים לשעבר
וְאֶשְׁקָקָאִים ("כתובים", תרצ"א, גל.
כ"א-כ"ב, 3).

תרפ"ח-תר"ץ, 322). בעל-האגדה צריך
להיות אֶלְפִימִיקָן כדי להפוך את אבני
הבדולח לזהב האמת ("כתובים", תר"ץ,
גל. כ"ח, 3).

אָרְנָן, ז' — שְׁדָרְפוֹ לְאָנוֹס: הלא
הוא האח ק. אדיר-אָנוֹס מ. ("טיל
אולנשפיגל", תש"ט, 507).

אָרְנָן, ז' — מְאָנָף, מְדַרְדֵּר
הָאָרְנָן: אֶנְפִּינִית שְׁכֻמוֹנִי ("עלילות
דברים", תשי"ד, כיצד מזמרים).

אָרְנָן, ז' — סִפְקָל מְצָרִים,
שֶׁל מְזוֹן, בִּיחוד בְּצָבָא וְכִדּוּמָה: כמה מן
הַפְּסָנָאִים של צבאות הריפובליקה היו
גונבים בלי רחמים ("המהפכה הצרפתית
הגדולה", ב', תר"ץ, 154).

אָרְנָן, ז' — מְמָה צל הָאָרְנָן, מִי

ה. זוגות של שמות הגזורים בסימנת -י ובסימנת -ות²⁶

הפעם... בטקסים ובאושפיות
וירבה בדברי האבקות וחזון ("הארץ",
תרצ"ט, גל. 5985, 9).
אָרְנָן, ז' — שִׁישׁ בּוֹ כָּךְ וְכָךְ
אָחֻזִים לְמָאָה: מבחינה זו עושים
הציונים המאה אָחֻזִים הללו את
העוול המוסרי ("כתובים", תרצ"א, גל. ל"ד, 1).
אָרְנָן, ז' — תכונת האחוז
למאה: הרגיש הבחור, כי גלויה לפניו
איזו אמת, שְׁמָאָתָנוּ בני-התמותה
הפשוטים, היא מכוסה, והעמיד פנים
של מאה-אָחֻזִים (סיפורי בבל, תשכ"ג,
283).

אָרְנָן, ז' — ש"ת, — כְּדָרְדֵּר
הָאֻשְׁפִּי: יחס אושפיו לגוי ואדם
("כתובים", תר"ץ, גל. ל', 1). הטקס
הָאֻשְׁפִּי, שבו, בעיקר, נצטמצמה
הכנסיה הזאת (שם, תרצ"ב, גל. מ"ב, 1).
המסעות הָאֻשְׁפִּיִּים, שרומנטיקה
ופרופסיונאליזם מזווגים בהם ("טורים",
תרצ"ח, גל. ג', 1).

אָרְנָן, ז' — הָיִת
אֻשְׁפִּי, הָיִת אֻרְחָה: האם לא עצם
הָאֻשְׁפִּיִּים היא התלעת הגזע?
("כתובים", תרצ"ב, גל. ט"ו, 1). קללת
השדריות וְהָאֻשְׁפִּיִּים (שם). אם ימעט

[26]. באות א' של מילוננו פנעני מביא כחמישים וחמישה שמות הגזורים בסימנת -י וכשלושים שמות הגזורים בסימנת -ות, אך פאן לא הבאתי אלא רק אותם השמות, ששני בני הזוג גזורים משם אחד.]

תשט"ו, 7 באוקטובר). יש כאן לא־אֶכְפְּתִיּוֹת, צפצפנות (מתוך הרצאה במועדון "צוותא" בירושלים, תשי"ח, ה' בתשרי).

אֶפְהִי, ש"ת. — מִדְרָךְ הָאֵם וְרִגְשׁוֹתֶיהָ: הערב השיק את כפות־ידיו הָאֶמְהִיּוֹת אל מצחי הלוהט (סיפורי בבל, תשכ"ג, 37).

אֶפְהִי, נ', — תְּכֻנַּת הָאֵם, רִגְשִׁי הָאֵם לְבָנֶיהָ: סכנה של אֶמְהוּת חורגת ("כתובים", תרצ"ב, גל. מ"א, 3). כה שלי היה קול הדפק, שנשם בכל רגב יבש נשימה של תשוקת־אֶמְהוּת ("שירים", ב', תרצ"ה-תרצ"ח, 213). עווית תכלילית של אֶמְהוּת שמקרוב עיקמה את פניה (סיפורי בבל, תשכ"ג, 248).

אֶמְנִוִּי, ש"ת: — שִׁישׁ בּוֹ אֶמְנוּת: נדודיו ולבטיו הָאֶמְנוּתִיִּים הרבגוניים ("הנרי ברגסון" לנ. סוקולוב, שנת תרצ"ה, עמ' 182).

אֶמְנִוִּי, נ', — תְּכֻנַּת הַדְּבָר הָאֶמְנוּתִי: הָאֶמְנוּתִיּוֹת הצרופה ("טורים", תרצ"ח, גל. י"ט, 4). אין מגמותיו הרעיוניות גדולות ומופרשות מן הָאֶמְנוּתִיּוֹת שבתיאור ("אמנות דורנו", תשי"ח, 56).

אֶרְסִי, ש"ת. — 1. שְׁמֹכִיל אָרֶס: הפרחים הטובים וגם הָאֶרְסִיִּים ("מסות", תרצ"ז, 106).

2. וּבְהִשָּׁאֵלָה, עוֹקְצָנִי: צוחק האכר צחוק אֶרְסִי ("כתבים", תשי"ג, 153). באבק־חיוך, בערמומיות אֶרְסִי, שאל ק. את ד. ("קרקע בתולה", א, תשכ"א, 312). סבא ש. צמצם עיניו בערמומיות

אֶיּוֹבִי, ש"ת. — שִׁישׁ בּוֹ מִסְבְּלוֹתָיו וְצָעְרוֹ שֶׁל אִיּוֹב, דומה לְאִיּוֹב בְּגוֹרְלוֹ: אך תבוא עוד השעה הָאִיּוֹבִית ("שירים", א', תרפ"ב-תרפ"ז, 257). תן קו ומשקלת ביד אִיּוֹבִית, אמת־הבנין להדביר את התהו (שם, ב', תש"ח-תשי"ד, 405). אחת הפרשיות הָאִיּוֹבִיּוֹת והקניניות ביותר ("טורים", תרצ"ח, גל. א', 1).

אֶיּוֹבִי, נ', — כְּנוֹי לְסִבְלָרַב, כְּסִבְלוֹ שֶׁל אִיּוֹב: ומה החזון לדור זה, המדוכך בְּאִיּוֹבִיּוֹת אכזרית וקדושה? ("כתובים", תרצ"א, גל. ל"ה, 1). ב. שְ�נֵא שְׁנֵא שְׁבַהשְׁקֶפֶת־עוֹלָם... את כל הָאִיּוֹבִיּוֹת המתגודדת ("טורים", תרצ"ד, גל. מ"ה, 1).

אֶיִתְנִי, ש"ת. — חֶזֶק, חֶסֶן: חוטר אִיתְנִי מִן הגזע הבורגנדי ("קולא ברונין", תש"י, 16).

אֶיִתְנִי, נ', — מוֹצָקוֹת, קְבִיעוֹת, יִצִּיבוֹת: תנאי לְאִיתְנוֹתוֹ של המשטר החברתי ("תולדות המהפכה הרוסית", א', א', תרצ"א-תרצ"ג, 4). הבנינים... הפליאוך... בקירות האלונים החסונים, בְּאִיתְנוֹת הקשרים השרירית ("הפואמה הפדגוגית", תש"א, 41).

אֶכְפְּתִי, ש"ת. — נוֹגֵעַ בְּ-, חָשׁוּב לִּי: הלך־רוח לא־אֶכְפְּתִי ("טורים", תרצ"ג, גל. ו', 15). קלות לא־אֶכְפְּתִית ("הארץ", תרצ"ה, גל. 4731, 7). אינטליגנט תלוש ובוהמי, לא־אֶכְפְּתִי (שם, תרצ"ט, גל. 6101, 7).

אֶכְפְּתִי, נ', — נְגִיעָה בְּדָבָר: יש כמין לא־אֶכְפְּתִיּוֹת נשגבה של נייטרליות לגורל אנוש ("על המשמר",

בתולה", א, תשכ"א, 260). עוד חתונתך? —
הפטיר א. בְּאַרְסָנוּת (שם, ב, תשכ"א, 185).
אפשר עוד עשרה? ... שאל מ.
באבק-אַרְסָנוּת (שם, שם, 266).

אַרְסָנוּת (שם, ב, תשכ"א, 271).
אַרְסָנוּת, נ, — אַרְס הַרְבֵּה:
ומשום כך גירשת את אשתך? — שאל
בְּאַרְסָנוּת מנהל מחלקת-הארגון ("קרקע

ו. שמות בצורת ההקטנה

יִימַח שְׁמוֹ! ("הדון השקט", ד, תשי"ט, עמ'
106).

אֵיטְלִיקִינִת, נ, — שֵׁם שֶׁל חֲבֵה
וְהִקְטָנָה לְאֵיטְלִיקָה: יושבת לה מין
אֵיטְלִיקִינִת שכזאת ... מלובשת
אפודונת ("שדוכין" לג. וו. גוגול, תש"ה, עמ'
48).

אַפּוֹן, ז, — אַפּוֹן קָטָן: האוכף
שעליו רכב מ. — סתם אַפּוֹן היה!
("הדון השקט", ג, תשי"ח, 444).

אַלּוּפּוֹן, ז, — שֵׁם שֶׁל זְלוּל
לְאַלּוֹף, אֲלוֹף צָעִיר, גִּנְדָּל צָעִיר: יִיטֵב
סטר לו, לְאַלּוּפּוֹן-הַמִּשְׁנָה הַלֵּז, ע'ל פיו
("הדון השקט", ד, תשי"ט, 127). נודמן לי

להתנגש בשעת קרב עם קצין
אחד ... סגן-אַלּוּפּוֹן ממולח (שם, שם,
344). חצי הגולגולת יחד עם חצי-הכובע
נשתיירו לו על כתפו של הַאֲלּוּפּוֹן
העלובון הלז (שם).

אַמְפִּיּוֹן, ז, — אַמְפִּיּוֹ קָטָנָה:
אתם את סמבטיון הופכים לַאֲמִפִּיּוֹן
("שירים", ב, תרצ"ד-תרצ"ה, 110).

אַנְפִּית, נ, — אַנְפָּה קָטָנָה: אך

אַנְפִּית, נ, — אַנְפָּה קָטָנָה: כל
גזע ובן-גזע וְאַנְפִּית כל שהיא היו
מעירים בלבי המון זכרונות נעימים
("אחיו הצעיר של הדוב" לו. לונג, תרפ"ב²⁷,
עמ' 31).

אַבְרוֹמִית, נ, — אַבְרוֹמָה קָטָנָה:
ומדוע אינך בגונדה? — שאל ג. בגרמו
את הַאֲבְרוֹמִית ("הדון השקט", ד, תשי"ט,
55).

אַגְמָם, ז, — אַגַּם קָטָנָה: שפעה
רבה עד אין מספר של אַגְמָמָם כעין
הנצנצה ("הדון השקט", ג, תשי"ח, 11).

אַגְרוֹפּוֹן, — אַגְרוֹפּוֹיף,
אַגְרוֹפּוֹף — ראה מחלקה א1.
אַדְרִדְרִת, נ, — כְּנוֹי שֶׁל זְלוּל
לְאַדְרִת עֲלוּכָה, בְּלוּיָה, קְרוּעָה
וּמְטָלְאָה: לְתֵמָן אִי-אִפְשֶׁר אֲדְרִדְרִת זו
("האדרת" לג. וו. גוגול, "אמנות הבמה", חוב'
ב, תשט"ז, עמ' 42).

אַזּוֹן — ראה מחלקה א3.
אַטְמָנוֹן, ז, — אַטְמָן פְּחוּת-עֶרְךָ:
וכל-כך בעטיו של פחדן זה, הַאֲטָמָנוֹן²⁸,

27. זהו הספר הראשון שא. שלונסקי תרגמו לעברית.

28. במקור הכתיב: האטאמאנון.]

אָרֹנִית, נ, — אָרֹן קָטָן: אָרֹנִית
שֶׁל בֵּית־מֶרְקַחַת ("לניגראד במצור",
חשי"ב, 18). וניגשה בחיפזון אל
אָרֹנִית־הַכִּלִּים ("הדון השקט", ד, חשי"ט,
55).

אָרֹנִית, נ, — אָרֹן קָטָן: יַעֲקֹר
מתוך הברקנים את הָאָרֹנִית הַזֶּה ("קרקע
בחולה", ב, חשכ"א, 56).

אָרֹנִית, נ, — כְּנָנִי שֶׁל חֶבֶה
לְאִשָּׁה צְעִירָה, חֲמוּדָה וּמְתוּקָה כְּעוֹגָה
עֲשׂוּיָה מִפְּרוֹת: הַשְּׁלוֹם לָכֵן, אָשִׁישׁוּת!
("קרקע בחולה", א, חשכ"א, 10). חֲלוּצָנָה
מִגִּפְיֵי מַעַל רִגְלֵי! אָשִׁישׁוּת, אֶנּוּ,
חַת־שְׁתִּים! (שם, 269). אוֹי אֲשׁוּת־
אָשִׁישׁוּת! חִלְלַתֶּן הַצּוּם בְּבֶשֶׁר־תְּאוֹוָה
(שם, 304).

אָרֹנִית, נ, — כְּנָנִי שֶׁל חֶבֶה
לְאִשָּׁה צְעִירָה, חֲמוּדָה וּמְתוּקָה כְּעוֹגָה
עֲשׂוּיָה מִפְּרוֹת: בַּת כָּמָה אֶת אָשִׁישִׁית?
— בַּת עֲשָׂרִים! ("הדון השקט", ד, חשי"ט,
322).

אָרֹנִית, נ, — אָשִׁישׁוּת קָטָן:
שֶׁהָאָשִׁישׁוּתִים הִלְלוּ יִפְגְּעוּ פְּגִיעָה
יִשְׁרָיָה ("ימים ולילות", חש"ה, 281).

אָרֹנִית, נ, — כְּמוֹ אָשִׁישׁוּת:
הַעֵין הַנוֹצֶצֶת הַצְּהוּבָה שֶׁל הָאָשִׁישׁוּת
("כתבים", חשי"ג, 119).

הַעִיפָה בּוֹ הָאָנְפִּית מִבֶּט וּפְסֻעָה לֵה
לְתוֹךְ קִנִּי־הַסּוּף פְּנִימָה ("עלילות דברים",
חשי"ד, ציד ראשון). אָנְפִּית אִפְרָפֶרֶת,
וְעִרְרִית ("הדון השקט", ד, חשי"ט, 12).
וְאִישׁ בְּמֶרְחָקִים גַּעְתָּה עֲמוּמוֹת
אָנְפִּית־הַקְּנִים (שם, שם, 443).

אָנְפִּית, נ, — אָנְקוֹר קָטָן: מִן
הַפִּיל עַד הַצִּפְרָת, מְאֻנְקֶרֶת עַד רֹאם
("מיקי־מהר", חש"ז, 117).

אָסְרִית, נ, — אִסְרָה קְטָנָה: הִי
מְטַמְשִׁים אֶל תַּחַת הָאִסְרִיּוֹת (סיפורי בבל,
חשכ"ג, 262). נַחְשׁוֹל גָּדוֹל שֶׁל אִסְדוֹת
וְאִסְרִיּוֹת הִצִּיף אֶת הַדֶּרֶךְ (דְּבָרִים
שְׁבַע־פַּה).

אָפְרִית, נ, — אִפְרָה קְטָנָה:
יֹשְׁבַת לֵה מִיָּן אִיטְלִקִּיוֹנִית
שְׁכּוּזָת . . . מְלוּבֶשֶׁת אִפְרִית ("שדוכין",
חש"ה, 48).

אָפּוֹן, ד, — אָף קָטָן: אִיזָה אָפּוֹן
נַחֲמַד, אִיזָה אוֹזֻנִּים! ("הרכבת הסניטרית",
חש"ט, 193).

אָפְרִית, נ, — אִפְרָה קָטָן: בְּאִפְרִית
שֶׁל יַעֲר . . . יִשְׁבֶּה לְפֹשֶׁ קִמְעָה ("הדון
השקט", ד, חשי"ט, 14).

אָרְזִית, נ, — אָרְזוֹ קָטָן: הַצִּיאָה
אִקְדוּחַ מִתּוֹךְ הָאָרְזִית וִירָה מַעַל אוֹזְנוֹ
(סיפורי בבל, חשכ"ג, 101). גִּנְבָה פ. אֶת
הָאָרְזִית שֶׁלִּי וְנִתְעַלֵּם (שם, 241).

ז. שְׁמוֹת בְּצוּרַת הַזּוּגִי

הַשְּׁקֵט, א, חשי"ג, 262. וְהַקִּצִּין הִיָּה
מְכֻפָּף אֶת רִגְלֵי הָאֲרוּכוֹת, הַמְּלוּבֶשֶׁת
בְּאִבְרָקִים שֶׁל דְּרָגוֹנִים (סיפורי בבל,
חשכ"ג, 219).

אִבְרָקִים, ז, — מְכַסִּים רַחְבִּים,
שֶׁהֵיוּ לֹבְשִׁים בְּאִצְרוֹת־הַמִּזְרָח וְכֻדָּמָה:
הֵיוּ הוֹלְכִים קְאוּזָקִים בְּמִקְטוֹרֵן־
שֶׁל־שֶׁרֶד וּבְאִבְרָקִים שֶׁל יוֹם־טוֹב ("הדון

— ("מיקי-מהו", תש"ז, 44). אֶצְבָּעִים בפה — ושרוק! (דברים שבעל-פה). שרק מעשה לסטים, בְּאֶצְבָּעִים, מן הסתם להזעיק את ידידיו ("קרקע בתולה", ב, תשכ"א, 215).

אֶרְבַּעַתִּים³¹, ז"ו, — שְׁתִּי הַגָּלִים וְשְׁתִּי הַיָּדִים יחד: על אֶרְבַּעַתִּי אני רובץ כאסקופה בשער, בצפיה לאיזה נס ("שירים", א, תרפ"ח-תר"ץ, 326).

אֶרְבַּעַתִּים, ז"ו, — שְׁנֵי אֲרוֹנוֹת: בכל פשטות: אֲרוֹנוֹתִים, שלחן, מסב רחב-ידיים ("יבגני אונגין", תשי"ג, ב ג, 38).

אֲרֻגֹתִים²⁹, ז"ו, — שְׁנֵי אוֹגִים, עֵץ נְמוּךְ מִמְשַׁפַּחַת הָאֲלֵתִים: מה אהב זו קרית-אוגותים, אם רופפה ואם רטפשה ("שירת רוסייה", שנת תש"ב, עמ' 156).

אֲרֻזֹתִים — ראה לעיל מחלקה א.

אֶפְרָחִים, ז"ו, — שְׁנֵי אֶפְרָחִים: ועמדו בדמות סגול אֶפְרָחִים וחרגול ("מיקי-מהו", תש"ז, 33).

אֶצְבָּעִים³⁰, ז"ו, — שְׁתִּי אֶצְבָּעוֹת: אֶצְבָּעִים בין שפתים... לא הוצאתי מלותים, ומיד הבין

ח. צירופי סמיכות

בְּאֶבֶק-פַּחַד ("קרקע בתולה", א, תשכ"א, 251).

אֶבֶק-יָהֹב³³, ז', — בְּנוֹי שֶׁל גְּנָאִי לְבָחוּר בְּנֵי-גְבִירִים, שְׁאִין עָלָיו עַל-פְּרָנְסָה וְעַל דֶּרֶךְ-אֶרֶץ וְעוֹשֶׂה מַה שְׁלָבוֹ חֲפֵץ לֵאמֹר נְקִישָׁת-לָב: אֶבֶק-יִהְיֶה שֶׁכְּרוּ בַחֲצוֹת פְּרִיז ("המהפכה הצרפתית הגדולה" לפ. קרופוטקין, ספר ג', שנת תר"ץ, עמ' 188). אֶבֶק-יִהְיֶה

אֶבֶק-חַיִּי³², — חַיִּי וְכָלֵשָׁה: וּבְאֶבֶק-חַיִּי, בְּלֹא הַמַּחֲנֶה לְשֹׂאֵר הַמְּסוּבִים, לְגַם רֹאשׁוֹן אֶת הַכּוֹס ("הדון השקט" ד', תשי"ט, 51). בְּאֶבֶק-חַיִּי, בְּעֶרְמוּמִיּוֹת אֶרְסֵנִית, שֶׁאֵל ק. אֶת ד. ("קרקע בתולה", א, תשכ"א, 312).

אֶבֶק-פַּחַד, — פַּחַד כְּלָשָׁה: הִיא רַגַע, שֶׁלִּשְׁמַע דְּבָרֵי מ. שְׁנֵאמְרוּ בְּבִיטְחוֹן וּבְכוּבֹד-רֹאשׁ, הִרְהֵר א.

29. דרכו של שלונסקי להפוך שמות-עצם הרבה לשמות זוגיים, שלא כרגיל בלשון העברית. וממנו ראו וכן עשו רבים מהבאים אחריו.

30. כבר נמצא בספרות התלמודית: "אֶצְבָּעִים עַל אֶצְבָּעִים" (ירוש' שקלים ג ב), אך שם מכון למידת רוחב כשעור שתי אצבעות.

31. כבר נמצא במקרא: "ואת הכבשה ישלם אֶרְבָּעִים" (ש"ב יב, ו), אך שם ההוראה היא: פי ארבעה.

32. על-דרך: אֶבֶק רבית (תוספתא ע"ז א יא). באותה משמעות משתמש המתרגם [שלונסקי] גם בצירופים אֶבֶק-צִפּוֹת, אֶבֶק-עֲצָבוֹת וכדומה. [הוסף: שאל מאקאר ב א ב ק - א ר ס נ ו ת ("קרקע בתולה", ב, תשכ"א, עמ' 266)].

33. מוסרים בשמו של ח. נ. ביאליק ("מפי ביאליק" לעובדיהו, עמ' קיב), שהוא שהשתמש לראשונה בעברית בניב הלשוני המפורסם באידיש: "אויידענער יונגער מאן" — אֶבֶר-מֵשִׁי. ובעקבותיו הרחיב שלונסקי את הניב ויצר גם: אֶבֶר-יָהֹב וְאֶבֶר-שְׁדָה.

סתם, אַחִיּוֹת־חֹשִׁים, חלום! ("בוקי סרוקי" ליורי קאזאקוב, נדפס ב"על המשמר" דחזק"מ פ, תשכ"ה, עמ' 8).

אֶל־וַיִּשְׁמַעְהָ, — כְּנֹנִי לְגַמֵּל: גם ידע זה אֶל־וַיִּשְׁמַעְהָ סוד הזופיף הלח בתיבות שמשני צדדי הדבשת ("שירים", ב', תרצ"ה-תרצ"ח, 237).

אֶמֶן־הַבְּטוּי, — כְּנֹנִי לְסוֹפֵר אוֹ נֹאֵם בַּעֲלֵה־הַבְּעָה אֶמְנוּתִית: העשוי דבר אֶמְנִי־הַבְּטוּי להשפיע בימים אלה? ("הארץ", תרצ"ט, גל. 6023, 9).

אֶסִּיר־אֶשְׁמָה³⁶, — מִי שֶׁמְפִיר בְּאֶשְׁמָתוֹ וְלָבֹו נֹקֵפוֹ עָלֶיהָ: כוסס את זקנו ונדהם, וְאֶסִּיר־אֶשְׁמָה סקר את בית־המוץ ("הדון השקט", ב', חש"ט"ו, 68).

אֶסִּיר־חֹכָה, — מִי שֶׁמְפִיר בְּחֹכְתוֹ כְּלָפִי הַזֹּולֵת: כל מה שנרכוש יהיה שלנו, ולא נהיה אֶסִּיר־חֹכָה לאיש ("משרה ושכרה בצדה" לא.ג. אוסטרובסקי, תשי"ח, עמ' 54).

אֶסִּירוֹת, (אֶסִּירוֹת־תּוֹדָה), נ, — הֵיּוֹת קָשׁוֹר לְמַשְׁהוֹ: בְּאֶסִּירוֹת־תּוֹדָה אילמת הציצה בג. בשעה שעטף את רגליה במסירות רבה ("הדון השקט", ד', תשי"ט, 237).

אֶצְבֶּעֹת־שֶׁעָנָה, — אֶצְבָּעוֹת רְכוֹת פֶּשְׁעָנָה: כִּי־יָד לְנוֹ קִטְנָה,

סדרו בית־דִּין ("תולדות המהפכה הרוסית" לל. טרזקי, כרך א', חלק ג, שנת תרצ"א, עמ' 352).

אֶכְרֶךְ־שָׂדֶה, ו, — כְּנֹנִי לְכַפְרִי צָעִיר: בְּאֶכְרֶכִי־שָׂדֶה נראים לי בחורין ("שירים", ב', תרצ"ה-תרצ"ח, 166).

אוֹד־סִיגָרָה, — וְנָב שֶׁל סִיגָרָה: בשמה נגשתי לבקש ממנו אוֹד־סִיגָרָה ("שירים", ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 16).

אֶזְל־זָד³⁴, — חֶסֶר־פֶּת, רְפִיּוֹן: רושם ראשון: אֶזְל־יָד והשלמה עם הדכאון ("כתובים", תרצ"ב, גל. ט"ו, 1). רק שחרור פסיכי זה יכול לחלץ את הנאורים... שבעמי אירופה מן הפאניקה וְאֶזְל־הַיָּד ("טורים", תרצ"ט, גל. מ"ב, 1).

אֶחֱיֹת־אֶזְנִים³⁵, — דְּמִיּוֹן־שָׂוָא, תַּעֲתוּעִי־שְׁמִיעָה, טְעוּת־שְׁמִיעָה: וראו — גם אֶחֱיֹת־אֶזְנִים בה! ("הארץ", חש"ב, גל. 6928, 2). האמנם תרנגול הוא הקורא? ואולי רק אֶחֱיֹת־אֶזְנִים היא? ("הודל הרוכלת" למ. בן־עמי, עמ' 180). איזה יריות? — אֶחֱיֹת־אֶזְנִים היא לך! ("הדון השקט", ב', חש"ט"ו, 177).

אֶחֱיֹת־חֹשִׁים, — טְעוּת־שֶׁל החושים, דְּמִיּוֹן־שָׂוָא: והרהורים משונים, שאינם מתקבלים על הדעת נתקעים במוחו... וכל זה אינו אלא

34. מן: אֶזְל־תִּיד (דברים לב לו).

35. ניב זה בנוי לפי הניב התלמודי: אֶחֱיֹת־עֵינִים (ירוש' סנהדרין ז יט) ועוד, בהבדל אחד: אֶחֱיֹת־עֵינִים — משמעותו: מעשה־תעוועים, מעשה־מרמה, ואילו: אֶחֱיֹת־אֶזְנִים — משמעותו: דמיון־שוא, שיש בו תעוועי־שמיעה.

36. על־דרך אֶסִּיר־תִּקְנָה (זכריה ט ב), אֶסִּיר־תִּקְנָה (ר' יהודה הלוי בשריו: "ציון הלא חשילי לשלום אסירך"), ועוד.

מיִשְׁרִין... גם חזיתית, גם אגפית (שם),
(36).

אֶשֶׁן-נְעוּרִים, — פְּנוּי לְלֵהֵט
הַעֲלוּמִים: ואיני רוצה... שעיניך
הרושפות רשפי אֶשֶׁן-הַנְּעוּרִים, יהיו
זולגות דמעות ("טיל אולנשפיגל", תש"ט,
(341).

אֶשֶׁף-פֶּשֶׁף³⁷, — לְשׁוֹן פֶּשׁוּף,
הוקוס-פוקוס: אֶשֶׁף-פֶּשֶׁף, גֵּץ בֶּן-רֶשֶׁף
("מיקי-מהו", תש"ז, 48).

ואצבעות חמש לה, אֶצְבָּעוֹת-שֶׁעֲנָה
דקות להשבר, בראשיתן הולם דפק
ובקצותן — צפרנים ("שירים", א,
תרפ"ב-תרפ"ז, 163).

אֶשֶׁן-יָצָרִים, — בְּהִשָּׁאֵלָה, פְּנוּי
לְתַאֲנָה חֲזָקָה: אֶשֶׁן-יָצָרִים וצנן הברבור
("המרידיאן של פולקובו", בלא שנת הדפוס,
(55).

אֶשֶׁן-מִישְׁרִין, — אֶשֶׁן מִתּוֹךְ
פְּלִי-נֶשֶׁק בְּצוּרָה יְשִׁירָה: אֶשֶׁן-

ט. צירופי סמיכות "של"

אֶסְפָּסוּף-שֶׁל-גִּבְעוֹת, —
בְּטוֹי פִּיּוּטִי לְמִרְאָה גִּבְעוֹת הַנְּטוּשׁוֹת עַל
פְּנֵי הַנּוֹף בְּעֶרְבּוּבָה: ככל שההרים
מדרימים, הם מנמיכים ונהפכים
לערב-רב, לְאֶסְפָּסוּף-שֶׁל-גִּבְעוֹת ("ארץ
הבוקר הצח", תש"ט, 12).

אֶרְנַנְת־שֶׁל-חֶמֶה, — פְּנוּי
לְכַתֵּם בְּהִיר, הַמוֹפִיעַ עַל אֵיזָה חֶפֶץ
מְקֻרָן שֶׁל חֶמֶה שֶׁנִּשְׁתַּקְּפָה בְּשִׁטַּח נּוֹצֵץ:
כה הטלנו אי-אז במראה מְלֻטֶּשֶׁת
אֶרְנַבוֹת-שֶׁל-חֶמֶה בַּחֲצֵפָה שֶׁל קִטְנִים
("שירים", ב', תרצ"ט-תש"ז, 319).

אֶשֶׁל-כָּלוּם, — אֶשֶׁן קִטְנָה,
חֲלָשָׁה מְאֹד: אֶשֶׁן-כָּלוּם הָאִירָה
כהרף-עין פני ילד חיוורת ("כתבים",
תשי"ג, 147).

אֶדֶם-שֶׁל-סֶגְלָה, — אִישׁ
בעל ערך רוחני: אֶדֶם-שֶׁל-סֶגְלָה —
לחייו יורדים עמו כאן (סיפורי בבל,
תשכ"ג, 36).

אֶוֹר־שֶׁל-שְׁנֵי יָמִים, —
אֹרֶךְ שֶׁל קֶרְחוֹן, וּבְהִשָּׁאֵלָה, סִמָּל
לְגִבְהוֹת נִשְׁגָּבָה, אֹךְ גַּם לְמִדָּה שֶׁל
קְרִירוֹת, צֶחַ וקָר: יֵשׁ שֶׁהָשׁוּ אֶת שִׁיטַּת
שְׁפִינוּזָה לְאֹרֶךְ-שֶׁל-שְׁנֵי יָמִים — יַחֲסִנִּי,
גבוה, אלהי... אבל... קר ("מסות"
לש. גורליק, תרצ"ז, עמ' 28).

אֶנְשֵׁים-שֶׁל-חֶשֶׁף, —
בְּהִשָּׁאֵלָה, אֲנָשִׁים חֲשׂוּדִים, פּוֹשְׁעִים
וְכִדּוּמָה: אִם יֵשׁ בֵּין בַּחוּרֵי-
הַמוּשְׁבָה... גַּם אֲלֻמְנָטִים פְּלִילִיִּים,
וּבְכָל־אֲנָשִׁים-שֶׁל-חֶשֶׁף ("הפואמה
הפדגוגית", תש"א, 197).

37. אֶשֶׁף, כבר נמצא בשירת ר' שלמה אבן-גבירול (עי' במילון בן-יהודה, ערך זה, כרך
א' עמ' 425; פֶּשֶׁף, כבר נמצא במקרא, במשנה ועוד (עי' שם, ערך זה, כרך ה', עמ' 2540),
אך הצירוף הלשוני אֶשֶׁף-פֶּשֶׁף, ובמשמע זה, אין עוד בשום מקום.

י. מלים מורכבות

("עלילות ודברים", תשי"ד, חטמו של מי עדיף).

אַסוֹרֶגֶל, ז' — שאַסוֹרֶים בָּה אַתְּ
רַגְלֵיו הַקְדוּמָּנִית שֶׁל הַסּוֹס, כְּדִי שְׁלֹא
יִרְחִיק לֵכֶת בְּשַׁעַת הַמָּרָעָה: בָּאָחוּ עַמְדוֹ
הַסּוֹסִים וְאַסוֹרֶגֶל לָהֶם עַל קַרְסוּלֵיהֶם
(נשטט מראה-המקום).

אַפִּדֶק, ז' — בַּעַל אֶף זֶקֶן: מִן
הַסַּתֵּם, אֶפְדֶּק שַׁכְמוֹךְ, לֹא רֹאית עֲדִין
אֵת חַטְמִי שְׁלִי? ("עלילות ודברים", תשי"ד,
חטמו של מי עדיף).

אַפֶּעֶל־פִּי־כֶן³⁸, —
אַף-עַל-פִּי־כֶן: וְאַפֶּעֶל־פִּיכֶן עֲדִיין הִיָּה
מִלֵּהט לֵהט עֲצוּם ("עקבות בסלע", תשי"ד,
10).

אַרִּיגוֹמִי, ז' — אַרְיֵג מַצְמָג,
מַאָשֶׁם בְּגוּמִי³⁹: הַחֲדָרָה נִכְנָסוּ שְׁנֵי
אַלְמוּנִים וּמִיד כְּבִיכּוֹל מִילָאוּ אֵת כָּל
חִלְלוֹ. אֶחָד מֵהֶם בִּמְעִיל שֶׁל אַרְיֵגוֹמִי,
שְׁכוּלוֹ חִידוּשׁ ("קרקע בתולה", ב, תשי"א,
244).

אַרְצִי־שְׂרָאֵלִית, ז' — עֲנִינִי
אַרְצִי־שְׂרָאֵל. מִתְכוּנָת אַרְצִי־שְׂרָאֵל:
סַפְסוֹר בַּקְמִיעַ הָאַרְצִי־שְׂרָאֵלִית
("כתובים", תר"ץ, גל. י"ז, 1).

אַדְמָחוּם, ש"ת, — אַדְמָחוּם:
כּוּבַע צָהוּב לֹא מִצְחוֹן כְּפוּי לוֹ
בְּמִלּוּכְסָן עַל פָּנָיו הָאֲדָמָחוּמוֹת (סיפור
בבל, תשכ"ג, 165). רַגְלֵי הַנַּעֲרָה, הַשְּׂמֵנוֹת,
הָאֲדָמָחוּמוֹת, הַתְּפוּחוֹת (שם, 227). שְׁתֵּי
בְּתוּלוֹת, שִׁידִיהֶן אֲדָמָחוּמוֹת, כִּצְבַע
הַדָּם (שם, 268).

אוֹרֶצֶל, ז' — מִשְׁחָק אֹרֶז וְצֵל,
חֶלְקֶת קִנִּי אוֹ כְּתָמִי־הָאֹרֶז וְהָצֵל
בְּתֻמָּנָה כְּאֶמְצִיעַ הַתָּאוֹר בְּאֶמְנוֹת
הַצִּיּוֹר: כָּל תְּמוּנוֹתָיו יֵשׁ בָּהֶן מִן
הָאוֹרֶצֶל שֶׁל הַלִּילָה ("אמנות דורנו" לד"ר
א. שן, תשי"ח, עמ' 49). הַפֶּסֶל צִרִיךְ
לְכוּח־דְּמִיוֹן מוֹפֵלַג בְּיוֹתֵר, כְּדִי שִׁיּוּכֵל
— בְּלִי הָאוֹרֶצֶל שֶׁל הַצְּבָעִים
... לְמַסּוֹר אֵת כָּל הָאֶסְתֵּטִי בְּשִׁלְמוֹתוֹ
(שם, עמ' 82).

אַלְמָנוּעַ, ז' — פִּנְטוֹמִימָה: תִּיכַף
תִּתְנַמֵּר לִנְגֵד עֵינֵיכֶם מַחֲרוֹזוֹת שֶׁל מַחֲזוֹת
אַלְמָנוּעַ ("כתובים", תרפ"ט, גל. כ"א, 3).

אַנְקוֹלֶף, ז' — אֶף עָקָם בְּאַנְקוֹל:
פִּתְאֹם-לִפְתָּע עֵט מִלְמַעֲלָה הִנָּךְ,
הַמְכוּנָה אֲנָקוֹלֶף, חֹטֵף בְּאַנְקוֹל-אָפוּ אֵת
חֶתֶף-הַזְּכוּבִים וְנִשְׁאוּ טֶרֶף לְסַעֲוֹדָתוֹ

38. הרחבת השימוש של אֶפְעֶל־פִּי (כמלה אחת), שכבר נמצאת בספרות (עי' במילוני הגדול, ערך זה, כרך א', עמ' 168). גם שלונסקי משתמש בה, עי' שם. "אם איני טועה, השתמשתי בצורה זו עוד בימי "כתובים" (תרפ"ו-תרצ"ג), ואפשר שהייתי ראשון, ש"העזתי" לעשות כן" (ממכתב פרטי אלי).

39. ביאורו של המתרגם.

יא. מלים מורכבות שרכיבן הראשון "ארכי"

בְּאַרְכִיזָנָאֵי בִן־בְּנֵם שֶׁל זִנְאִים ("טיל
אולנשפיגל", תש"ט, 353).

אַרְכִיכִיטְמֶן, ז' — גְּדוֹל־
הַשְּׁמָנִים: מִי שֶׁם? — שֶׁאֵל
הָאַרְכִיטְשְׁמֶן שֶׁל הָדָר זִיו קְדוּשָׁתוֹ (שם,
151).

אַרְכִיטְמֶטוֹם, ז' — גְּדוֹל
הַשְּׁמָטוֹמִים: אַרְכִיטְמֶטוֹם שֶׁכְּמוֹתָךְ,
אִידִיט שֶׁאֵין לוֹ תִקְנָה ("קִרְקַע בְּתוֹלָה", ב,
תשכ"א, 337). הֶבֶן־נָא, אַרְכִיטְמֶטוֹם
שֶׁכְּמוֹתָךְ, שֶׁאֵנִי דוֹאג לָךְ, נוֹ, כֹּאח (שם,
שם, 311).

אַרְכִיכִיץ, ז' — מְפֻלָּג בְּלִצְנוּת: זֶה
כְּבִיר! זֶה מוֹחֵץ! אֲרַח־פִּרְחִי! אַרְכִיכִץ!
("מִיק־מְהוֹר", תש"ז, 45).

אַרְכִיכִיכֶל, ז' — נֶכֶל גְּדוֹל בִּיּוֹתֶר:
אַרְכִיכִיכֶלִים כֹּאֵלָה הוֹפְקֵדוֹ שֶׁם, מִמֶּשׁ
יִוֹרְדִים לַחֲיִינוֹ ("הָדוֹן הַשְּׁקֵט", תש"ט, ד',
163).

אַרְכִיכִינֶוֹךְ א, ז' — הַנּוֹרָא בִּיּוֹתֶר:
שֶׁר הַפִּלְטֵרִין הָאֲרַכִיגְדוֹל וְהָאַרְכִינֶוֹךְ א
("טיל אולנשפיגל", תש"ט, 151).

אַרְכִיכִיפּוֹשֶׁע, ז' — פּוֹשֶׁע גְּדוֹל
בִּיּוֹתֶר: זֶה הַקֶּטֶן רֹצֵחַ גְּדוֹל יִהְיֶה!
אַרְכִיפּוֹשֶׁע מֵאַרְץ הַפּוֹשְׁעִים! ("הָדוֹן
הַשְּׁקֵט", ד', תש"ט, 17).

אַרְכִיכִיפּוֹר, ז' — הָאַפִּיפּוֹר
הַגְּדוֹל: רֹאוּהוּ נָא: שְׁלִיט כְּבִיר!
אַרְכִיפּוֹר וּמִלְכִּיהוּד, הוּא קִיסְרִים
יִרְעָה כְּכַעֲזֵר ("טיל אולנשפיגל", תש"ט,
517).

אַרְכִישֶׁד, ז' — בְּכוֹר־שֶׁטֶן, שֶׁד
גְּדוֹל, וּבְהִשְׁאָלָה, יִרְזֶה, מְמַלֵּחַ, שׁוֹכֵב
מֵאֵין כְּמוֹהוּ: לֹא ד. הִיא אֵלָא אַרְכִישֶׁד!

אַרְכִי־חֶטֶם, — חֶטֶם גְּדוֹל
מְאֹד: אַכֵּן, זֶהוּ אַרְכִי־חֶטֶם! —
קִרָא... מִמֶּשׁ מִצּוּדָה שֶׁל דָּגִים...
חֶטֶם נוֹחַ וּמוֹעִיל מוֹה אִי־אַתָּה מוֹצֵא
מִסּוּף הָעוֹלָם וְעַד סוּפוֹ ("עֲלִילוֹת דְּבָרִים",
חש"ד, חֲטָמוֹ שֶׁל מִי עֲדִיף).

אַרְכִי־פֶלֶב, — פֶּלֶב גְּדוֹל מְאֹד,
פֶּלֶב־שֶׁפֶּלְכִים: אַךְ תַּעֲזֵי לִיקָרֵב אֵלַי,
אַרְכִי־פֶלֶב שֶׁכְּמוֹתָ! אֲגִיד לוֹ, וְהוּא
מוֹלֵק אֶת רֹאשְׁךָ ("הָדוֹן הַשְּׁקֵט", ד', תש"ט,
17). עֲמוּד, אַרְכִי־פֶלֶב! עֲמוּד! (שם, שם,
21).

אַרְכִיכִיטְלֶן, ז' — בִּטְלָן גְּדוֹל
בִּיּוֹתֶר: אֵינֶךָ יוֹדַע מִשְׁמַעַת מֵהִי!...
אַרְכִיכִיטְלֶן מִזְרַע הַשְּׁדִים (שם, ד', תש"ט,
82).

אַרְכִיכִיגְדוֹל, ז' — הַגְּדוֹל בִּיּוֹתֶר:
מִי שֶׁם?... שֶׁאֵל שֶׁר הַפִּלְטֵרִין
הָאַרְכִיגְדוֹל ("טיל אולנשפיגל", תש"ט,
151).

אַרְכִיכִיגֶלֶם, ז' — גֶּלֶם מְפֻלָּג,
הַגְּדוֹל בִּיּוֹתֶר: וְלֹאִיזָה צוֹרֵךְ, אַרְכִיגֶלֶם
שֶׁכְּמוֹתָךְ, נִתְקַשְׁרַת עִמּוֹנוֹ? ("קִרְקַע
בְּתוֹלָה", א, תשכ"א, 175).

אַרְכִיכִיכֶס, ז' — מְמַנָּה עַל
מְבַשְׁלֵי הַדִּיקָסָה לְאַנְשִׁים בְּמַחְנָה: עֵינַי
הֵיטֵב אַרְכִיכֶס שֶׁכְּמוֹתָךְ! — נָהֵם ל.
("קִרְקַע בְּתוֹלָה", א, תשכ"א, 303).

אַרְכִיכִיגְמוֹן, ז' — גְּדוֹל
הַקְּמוֹנִים: הֵם סִפְקִים כֶּשֶׁם שֶׁאֵנִי
אַרְכִיגְמוֹן ("קִרְקַע בְּתוֹלָה", ב, תשכ"א,
337).

אַרְכִיכִינְאִי, ז' — שְׁטוּף בְּזָמָה,
נוֹאף גְּדוֹל: וְאָמַר לוֹ, שֶׁהוּא מִשְׁקֵר

(“הדון השקט”, ג', תשי"ח, 322). אַרְכִּישָׁד
הוא מאין כמותו! (שם, שם, 435).
אֶרֶךְ שָׁטָן, ו', — הַשָּׁטָן הַגָּדוֹל:
הרי אַרְכִּישָׁטָן היא ולא אשה (“קרקע
בתולה”, ב, תשכ”א, 155).

יב. מלים מורכבות שרכיבן הראשון מלת שלילה

אֵין-יָשַׁע, — חֶסֶר-אוֹנִים:
אֵין-יָשַׁע נפל ארצה (“עלילות דברים”
לי. ביאנקי, תשי”ד, הקוקיק). פניה הזועפות
היו פתאום מסבירות, ואפילו הביעו
אֵין-יָשַׁע (“על המשמר”, תשט”ו, גל. 3466,
עמ’ 2).

אֵין-נוֹעַ, — חֶסֶר-תְּנוּעָה:
סיכובי-אופן מהירים ביותר עושים
רושם של אֵין-נוֹעַ, כידוע (“טורים”,
תרצ”ח, גל. כ”ה, 6).

אֵין-רוֹאִי⁴⁰, — מַצֵּב שָׁאִין
רוֹאִים בוֹ פְּלוֹם: דמויותיהם של סוסים
נמוגו בתוך הָאֵין-רוֹאִי (“הדון השקט”, א',
תשי”ג, 289).

אֵין-סֶכֶר, — בְּלִתִּי סֶכֶד: בימי
אֵין-סֶכֶר אלה יש משמעות מיוחדת,
מוסרית-פיוטית, לתשורת משורר
כזאת (“על המשמר”, תש”ב).

אֵין-סוֹף⁴¹, ו', — אֵין סוֹף:
אֵין-סוֹף של טפסים בגושפנקא אחת
("כתובים", תרצ”ב, גל. י”ט, 4). האמנות גם
מסבירה את כל נפתולי-הנפש
האנושית — את הָאֵין-סוֹף של האהבה.
השתיקה וכיוצא בזה (“אמנות דורנו”,
תשי”ח, 8). עולם חדש, חוקים חדשים,
אֵין-סוֹף חדש (שם, 70).

40. צירוף לשוני זה נבנה על-פי: “באר לחי רא”י” (בראשית נו יד).
41. צירוף שתי מלים למלה אחת מחידושי של שלונסקי הם. אף-על-פי שאין בידי
לקבוע, אם גם אֵין-סוֹף, חידושו שלו הוא. על-כל-פנים, לפני שנת תרצ”ב, לא מצאתי מלה זו
בספרות.

אָנְטִי־דִי־תִי, ש"ת. — שְׁנֵנְד הַדָּת:
אתה מתחנף לקולחוזאים... ואותנו
בפעולתנו הָאָנְטִי־דִי־תִית אתה מכשיל
("קרקע בתולה", ב, תשכ"א, 193).

בְּלִתֵּי סְפְרוּתִית, שְׁאִין בְּהַ עֲרֻכֵי־סְפְרוּת:
שהספר הזה... שבפי המבקרים הוא
מכונה בשם פשטות, כנות,
אֶלְסְפְרוּתִיּוּת ("כתובים", תר"ץ, גל. ט"ז 3).

יג. צירופי מלות

כסהרורים אולו ערטילאין אל הָאֵי־שֵׁם
("כתובים", תר"ץ, גל. ל"א, 4). האם לא
שמעתי אֵי־אָז, אֵי־שֵׁם, את הצו הזה?
("טורים", תרצ"ד, גל. י"ז, 2).
אֵי־לֵשֶׁם, — כְּמוֹ אֵי־שֵׁם: צִי־בהו
יפליג — אֵי־לֵשֶׁם ("שירים", א',
תרפ"ב-תרפ"ז, 19). היצר הזה מושכנו
תמיד אֵי־לֵשֶׁם ("מסעי־הצפרים", תשי"א,
45).

אֵי־מִשֵּׁם, — מְהִיכֵן שֶׁהוא:
חֲשָׁבִים אנו — נשמע קול אֵי־מִשֵּׁם
("הפואמה הפדגוגית", תש"א, 28).

אֵי־כֶּשֶׁהוּ, תה"פ. — אֵיךְ שֶׁהוא:
אֵיכָּשֶׁהוּ פקקו את הפצע בְּסֶתֶם ("הדון
השקט", ב', תשט"ו, 366). חש אני, שאתה
מתרחק והולך אֵיכָּשֶׁהוּ ממני (שם, ג',
תשי"ח, 27). וגם כלפִי־חוץ אֵיכָּשֶׁהוּ
נתכנסה בתוך עצמה ונתנכרה יותר
מקודם (שם, ד', תשי"ט, 111).

אֵי־פֶהוּ, תה"פ. — אֵיפֶה הוא:
עוד רבים ינועו לבקש בתהו: הר ברכה
אֵיפֶהוּ ואֵיפֶה קללה? ("שירים", א',
תרפ"ח-תר"ץ, 290).

אֵי־פֶהוּ, תה"פ. — אֵיפֶה
שֶׁהוא: מִישֶׁהוּ, אֵיפֶהשֶׁהוּ, איכֶשֶׁהוּ

אֵי־אֶז, — פֶּעַם אַחַת. בְּזֶמֶן מֶן
הַזְמָנִים: אֵי־אָז, אֵי־מִי הַשִּׁיג סְכוּם כֶּסֶף
("כתובים", תרצ"ב, גל. כ"ד-כ"ה, 6). האם
לא שמעתי אֵי־אָז, אֵי־שֵׁם, את הצו
הזה? ("טורים", תרצ"ב, גל. י"ז, 2). כה
הטלנו אֵי־אָז במראה מְלֻטֶשֶׁת
ארנבות־של־חמה בחצפה של קטנים
("שירים", ב', תרצ"ט-תש"ז, 319).

אֵי־בִּזָּה, — בְּאַחַד הַמְקוֹמוֹת:
וְאֵי־בִּזָּה, עלי כוכבים שרמסנו, נגן
סומים את הסתו (שם, א', תרפ"ב-תרפ"ז,
38). אֵי־בִּזָּה בקרבת מקום ("מסעי־
הצפרים", תש"א, 22).

אֵי־מִי, — מִישֶׁהוּ: אֵי־שֵׁם,
אֵי־אָז, אֵי־מִי הַשִּׁיג סְכוּם כֶּסֶף
("כתובים", תרצ"ב, גל. כ"ד-כ"ה, 6). אֵי־מִי
קרא לי: שִׁמְעוּ! ("שירים", א',
תרפ"ב-תרפ"ז, 11).

אֵי־פֶעַם, — פֶּעַם אַחַת, בְּאַחַד
הַיָּמִים: אני תמיד ידעתי, כי הכל
אֵי־פֶעַם עתיד להתגלות בדמות
מֶאֱכֹזֶה (שם, ב', תרצ"ד-תרצ"ה, 40).

אֵי־שֵׁם, — בְּאַחַד הַמְקוֹמוֹת:
אֵי־שֵׁם ברעב מִלֵּילִים תנים, ואולי גם
אדם כְּמוֹךָ? (שם, א', תרפ"ב-תרפ"ז, 48).

42. עד זמנו של שלונסקי לא היה שום סופר עברי מעיז להשתמש בניבים אלו, מחשש,

שאינם בנויים על טהרת הלשון העברית. מעתה, רבים הם המשתמשים בהם.

43. צירוף לשוני זה אינו בשום מילון. אין ספק ששלונסקי הוא שחידשו לצרכו. אך
קדם לו איתמר בן־אב"ב בספרו: "ברקים", שהופיע בשנת אתתמ"ד לחורבן (תרע"ג), עמ' 75.

[illegible]

שלושה מחקרים גנראטיביים מתחום העברית

מ"צ קדרי, פרשיות בתחביר לשון המקרא, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן, תשל"ו, 208 עמ'.

P. Cole, editor, *Studies in Modern Hebrew Syntax and Semantics*, North-Holland Linguistic Series 32, אמסטרדם—ניו-יורק—אוקספורד 1976, XII + 285 עמ'.

מ' אור, שטח ועומק בתחביר, חיפה, אוניברסיטת חיפה, תשל"ז, 136 עמ'.

למרות נבואות חורבן רבות, הדקדוק הגנראטיבי-טראנספורמאטיבי ממשיך עדיין לשגשג בארצות-הברית, ובגלל השפעתה התרבותית המכרעת של ארצות-הברית עלינו לא ייפלא, שדרפן של דקדוק זה מקופלת על הרבה חוקרי עברית בכלל וחוקרים ישראלים בפרט. אף מי שסבור, כי טקסונומיה³, ר"ל מיונו וסידורו של החומר, הוא לב-לבו של התחביר בפרט והדקדוק בכלל, ואינו רואה בדקדוק הגנראטיבי אלא גישה שולית, ואף מי שאין לבו שלם עם היוהרה האינטלקטואלית, המאפיינת את האסכולה הגנראטיבית-הטראנספורמאטיבית בכללותה והמוצאת את ביטוייה גם במינוח האסטרטגי — אף הוא יודה בפה מלא בתרומתה של אסכולה זו לחקר התחביר. עצם עיסוקם של חוקרים מוכשרים פה רבים בתחביר, אף לפי שיטה שבעיני רבים אינה השיטה היעילה ביותר, תורם תרומה מכרעת לחקר התחביר. יתר על כן נקודת ראות אחת של אסכולה זו, אף פי אינה מרכזית, נתגלתה כפורייה ביותר בשביל הבנת התחביר, הרי היא רעיון המבנה הלא-נכון. בדיקת מבנים לא-נכונים איפשרה לבעלי אסכולה זו לעתים קרובות לעמוד על המבדיל בין מבנה נכון לבלתי-נכון וכך ליצור הבחנות דקות ודקות שבדקות, שהעשירו את הבנתנו בתחביר ובסמנטיקה בכלל ובתחביר והסמנטיקה של העברית בפרט.

ספרו של קדרי דן בלשון המקרא, בלשון מתה, ועל כן אינו בחינת דקדוק גנראטיבי במובן האמתי של המלה. את אנשי האסכולה הגנראטיבית לא הביצוע (performance) מעניין, אלא הפושר (competence), על כן אנשי אסכולה זו נמנעים מלבסס את מחקריהם על טקסטים, שהרי אלו אינם מיטיבים לדעתם לשקף את כושרו הפללי של הדובר. אולם לגבי לשון מתה כל ידיעתנו על הפושר הלשוני על פורחנו שאובה מן הטקסטים, שנשתמרו מלשון זו, ועל כן מיטשטש במקרה זה הבדל חשוב

1. להלן: (ספרו של) קדרי.

2. להלן: (הקובץ של) קול.

3. מלה זו כמעט בחינת מלה גסה היא במינוח הגנראטיבי.

בין האסכולה הגנראטיבית-הטראנספורמאטיבית לבין האסכולות "הטקסונומיות". גם קדרי מתבסס כמובן על טקסט המקרא. בספרו שלושה חלקים עיקריים. החלק הראשון (עמ' 15–84) עוסק במושג הכפול ובתיאורי הפועל. בעמ' 15–23, אשר פורסמו כבר בלשוננו לד 245 ואילך, קדרי גוזר מושאים כפולים המוצרכים על ידי פועלי-גרימה, שנגזרו מפעלים יוצאים, ממשפטי תשתית שמניים, אשר שני המושאים שבמשפט העילי משמשים בהם כנושאים ונשואים. שאר החלק הראשון דן בתיאורים, בתיאורי פועל שהם משלימים נשואיים מוצרכים (עמ' 23–26), בתיאורי משפט (עמ' 27–29), בתיאור הפועל הכפול (עמ' 29–33), במבני התשתית של ביטויי השנאה (עמ' 34–44), בסדרם של תיאורי פועל שונים במשפט (עמ' 45–48) ובתיאורי פועל בעלי מקום קבוע במשפט (עמ' 48–56). הערות (עמ' 57–84) מסיימות את החלק הראשון.

הערות: את הדיון בשימוש המכונה אָרגאטיבי של "ירד" (עמ' 25) מן הראוי היה לדחות לחלק השני, מקום הדיון העיקרי במבנה זה. "ויִחַלּוּ כמטר לי" איוב כט, כג (עמ' 43) במקום "כלמטר" — הל' הושמטה, כדי למנוע רצף של שתי מלות יחס. בדומה שם יש' כג, ה "יחילו כשמע צור" במקום "כשמע". הניתוח של "מלא" המוצע בעמ' 43 מנוגד לזה הנקוט בידי קדרי בעמ' 92 (שימוש "אָרגאטיבי"). עמ' 59, הע' 25: לדעתי הוכיח ח' בן-שמאי את תפישתו השונה בהערתו בלשוננו לה 311–312.

החלק השני (עמ' 85–112) מוקדש בעיקרו למה שקדרי מכנה אָרגאטיב. יש שפעלים מציינים גרימת מצב או גרימת פעולה עומדת, והצירוף השמני, המשמש כנושאו של פועל המצב או הפועל העומד, יופיע כמושא של הפועל הארגאטיבי, כגון בלשון ימינו: המשחק התחיל, התחילו את המשחק. קדרי רואה במשפט מעין "עיני עיני ירדה מים" איכה א, טז טראנספורמציה ארגאטיבית של משפט תשתית "מים יורדים מעיני". "מים" לדעת קדרי אינו תיאור בחינה, תמיז, אלא טראנספורם ארגאטיבי. טראנספורם זה מתלווה לעולם לפועל לא-פרוגרסיבי (אפשר לשאול עליו "מה קרה לפלוני?", אך לא "מה עשה פלוני?") והוא לעולם עומד, ואילו סוג אחר של פעלים, שמתלווה אליהם מה שמכונה בדרך כלל תמיז, הוא לעולם פרוגרסיבי ויוצא, ולאמתו של דבר במקרים אלו לפנינו לא תמיז, אלא תמורה, בדל, המציין תמיד אבר גוף, מעין "לא נפנו נפש" בראשית לו, כא.

הערות: השימוש במונח אָרגאטיב אינו בלי בעיות, שהרי בעיקרו של דבר מדברים עליו, כשמושאו של פועל יוצא בא ביחסת נושא של פועל עומד, אולם בפסוק מעין "עיני עיני ירדה מים" מתאים הפועל ל-עיני ולא למושא מים, ואילו במשפט בעל הפועל העומד "מים ירדו" מתאים הפועל ל-מים, ואם כן אין התנהגותו התחבירית של מושא הפועל היוצא כהתנהגותו התחבירית של נושא הפועל העומד. ההבחנה החריפה בין תמיז-ארגאטיב לתמיז-בדל אף היא אינה בלי בעיות (אם כי אינני טוען, כי זה מפרך אותה כליל). כיצד ננתח לפי זה את סבילו של פועל פרוגרסיבי מעין "הופה נפש"? לכאורה נראה, לפי שיטתו של קדרי, לנתחו כמכיל תמיז-בדל, כדי לא לנתח את הפעיל ואת הסביל באופנים שונים, ואם כן, הרי לא אפילו של הפועל הוא הקובע, אלא העובדה, שהתמיז מציין אבר גוף. אולם אם כן,

מדוע קדרי רואה שם ב"ונמלתם את בשר ערלתכם" (בראשית יז, יא) טראנספורם ארגאטיבי, אף כי בפעיל הפועל פרזגרסיבי הוא והתמיזי אבר גוף? החלק השלישי (עמ' 113–189) של קדרי הוא ניתוח תחבירי-סמנטי של הפועל נתן, שנעשה, בין היתר, ע"י קביעת הקיום הסמנטיים ("הסוגלים") של הצירופים השמניים שליד נתן.

הערות: עמ' 154 קדרי קובע, כי בפיטויים האידיומאטיים הצירופים השמניים שייכים לתחום הסמנטי של (אברי) הגוף. אולם מארבע הדוגמאות של סוג ב' זה נכון לדעתי רק לגבי "נתן אל לבו" ואולי לגבי "נתן חנו בעיניו", אך ב"לתת דרכו בראשו" וב"לתת מפתח על שכמו" נראים ראש ושכם פשייכים שולית בלבד לפיטוי. עמ' 186, הע' 210–212 נאמר, כי השלילה מתכונות הפועל ולא מתכונות המשפט כולו. אולם יש ששלילה מוספח למשפט כולו, הווה מבנים מעין "אם לא פי צורם מכרם" דברים לב, ל, "הלוא פי משחך ה'" "שמ"א י, א, וערבית "לא אן", שבכולם נמצאת השלילה מחוץ למסגרת המשפט, מופרדת ממנו ע"י מלת חיבור.

בתחילת הספר תוכן עניינים (עמ' 4–3), מבוא (עמ' 7–8), פירוש המונחים התחביריים (עמ' 119) ורשימת הקיצורים הביבליוגרפיים (עמ' 12); בסופו מפתחות, מפתח של ענייני הלשון (עמ' 193–198), של פסוקים במקרא בחלק הראשון והשני (עמ' 199–203), של מראי-המקומות למופעי נתן שנתפרשו (עמ' 204–207) ושל מלים שנידון המבנה התחבירי שלהן בחלק הראשון והשני (עמ' 208).

הערות: עמ' 3, חלק ראשון, 5 קרא מבני במקום מבנה. הגדרת "יחסה", פפי שהיא ניתנת בעמ' 9 בערפה, מדברת על סופית בעין, וזה אינו תואם את ההגדרה הטראנספורמאטיבית המקובלת. הנושא הטבעי (ע"י עמ' 10, בערפ) אינו רק הנושא הפסיכולוגי (הנושא הלוגי אין עניינו לכאן), אלא גם הנושא הפסיכולוגי, ע"י H. Reckendorf, Die syntaktischen Verhältnisse des Arabischen, לידן 1895–1898, עמ' 782, הע' 1. ל-ארגאטיב(?) עמ' 193 בערפו הוסף 25.

*

בניגוד לספרו של קדרי דן הקובץ של קול בעברית המודרנית, בעיקר, לפי נטיית אספולה זו, בעברית המדוברת, שהרי בה מתגלה בעיקר, לדעת חסידי דקדוק זה, הפושר של הדובר. המחברים של המאמרים הם אנשי סגל של אוניברסיטאות ישראליות ואמריקניות, רבים מהם דוברי עברית פשפה ראשונה, ועל כן מבססים את ניתוחיהם על דיבורם הם. העורך הקדים לקובץ מאמר מקדים אינטליגנטי (עמ' 8–1), פדי לסבר אוזן של בלשנים, שאינם משתייכים לאספולה הגנראטיבית-הטראנספורמאטיבית, ולקרובם לקריאה אוהדת של הקובץ, ונדמה לי, שאכן משיג הוא את מטרתו.

הערות: במקום "התורה למסה(!) בסיני" (עמ' 1, שורה אחרונה) קרא "הלכה למשה מסיני"! עמ' 5–6 קול מדבר על שימושן של רמות לשון שונות בפי דובר אחד ("Several different linguistic registers"). בין דיאלקטולוגים מקובל המונח Diasystem (אם כי יש לו גוני שימוש שונים) וספרות דיאלקטולוגית רחבה למדי

עוסקת בבעיה זו. אולם לאספולה הגנראטיבית⁴ נטייה חזקה ביותר לטפוע את מונחיה-היא ובוה להוסיף שבעתיים על האסטריות שלה ואף שלא ללמוד מנסיונותיהם של אחרים.

י"נ לוי מנתחת את המבנה הקמנטי של הסמיכות (עמ' 9–55). אם נתרגם את קביעתה העיקרית מן המינוח הגנראטיבי ללשון מובנת יותר (כפי שהיא עצמה עושה בעמ' 12), הרי היחס בין הנסמך לסומך עשוי להיות של גרימה, קניין, עשייה-היווי, הריה, שימוש, מקום ומטרה.

הערות: שוב עליי להביע את צערי על הסתגרותה של האספולה הגנראטיבית מפני כתיבה של בני אספולות אחרות. אף ספר ידוע כעברית טובה של ח' רוזן, שדן באריכות באספקטים חשובים של הסמיכות (מהדורה ראשונה, ירושלים תשי"ח, עמ' 113 ואילך = מהדורה שנייה, ירושלים 1967, עמ' 125 ואילך), אינו נזכר כלל, אף כי לוי דנה בסמיכויות מעין "פוס יין" (עמ' 28: 43). עמ' 15: המחברת ייחסה בטעות הוראת ניב לפיטוי "רשות היחיד", כי סברה, שרשות הוראתה המילולית כאן permission ולא domain, כאילו "רשות" אינה משמשת חופשית בהוראה אחרונה זו. מאחר שהמחברת לא כללה בדיוניה סמיכות, שנשמכה "בן", לא היה מקום להבאת "בן בית" כניב. עמ' 17: "שעון מוזיקאלי" אינו סמיכות. מאליו יובן, שכל מיון, אף זה של לוי, בהכרח משאיר תחומי ביניים. כך מופרדים, למרות קרבתם הסמנטית, "זר פרחים" (עמ' 39) ו"פיכר לחם" (עמ' 42). גם סמיכות מעין "בחור חמד" אינה קלה למיון. עמ' 43, שו' 3 קרא מושאי. "ליקוי לבנה" (עמ' 45) אינו סמיכות של מושא, שהרי "ליקוי" הוא שם פעולה של לקה בבניין קל. עמ' 46, שו' 2 קרא עקיפת. עמ' 48, הע' 17 אינה מתחשבת ביידוע סוגי.

ר' ברמן (עמ' 57–98) דנה בשמות פעולה, כולל מבנם התחפירי "במבנם העילי".

הערות: פדאי שלא לערבב גרונדיזם וגרונדיזם (פגז עמ' 58). עמ' 60: מן הראוי להעיר, כי בלשון המקרא מצויות צורות, שזהות מבחינה חיצונית עם שמות הפעולה בתקופות מאוחרות יותר (אהבה, יראה), אך מתפקדות כשמות פועל. עמ' 67, I g: קרא טקסיות. מבנים מעין "בניית דן את הבית" אופייניים לכתיבה עיתונאית ועיונית, עי' ר' מירקין, לשוננו לעם כז 282, ויש לתקן לפי זה את הנאמר בתחילת עמ' 74. אחת הבעיות של הדקדוק הגנראטיבי, שמשפטים "לא-נכונים" לפי דובר זה, נראים נכונים לפי דובר אחר, ולהפך. המשפטים I b, III, I a 36 נראים לי נכונים, אך לא ביטוי מעין "חוסר הנדסה" עמ' 96, הע' 28. עמ' 79, "משפט" 42: "הליכת מנהיגינו כל הזמן בתלם" נראה לי נכון, לכל היותר הייתי מתקן ל-"הליכתם המתמדת של מנהיגינו בתלם". פן נראים לי נכונים המשפטים המובאים עמ' 94, הע' 16.

העורך פ' קול דן (עמ' 99–128) בהתנהגותם התחפירית של פועלי גרימה בבניין הפעיל. בין היתר הוא מגיע למסקנה (עמ' 112 ואילך), שאם בניין הקל היוצא שביסוד פועל הגרימה אינו מבצע פעולה ("nonagentive") ואינו רצוני

4. לא אדייק עוד לכתוב "האספולה הגנראטיבית-הטראנספורמטיבית".

(nonvolitional), יצריך פועל הגרימה מושא ישיר אחד ומושאל אחד, אחרת, הוא יצריך שני מושאים ישירים (מעין: הודעתי לילד דבר — הילד ידע דבר, הידיעה אינה קשורה בביצוע פעולה רצונית; לעומת: האכלתי את הילד את הדייסה — הילד אכל דייסה, האכילה קשורה בביצוע פעולה רצונית).

הערות: אולם לחיאוריה זו, על אף חריפותה, בקיעים לא מעטים. כך "השמעתי לו את התקליט", בדוגמה שקול עצמו מצטט עמ' 99, אין פירושו I caused him to hear, כתפיסתו של קול, אלא I caused him to listen, ר"ל הקשבה רצונית, ביצוע פעולה ממש (agentive) לפנינו. גם ההסבר הניתן ל"הכתיב" אינו מסתבר, שהרי יכול אני לומר "הוא ביקש לכתוב שיעורים, ואז הכתבתי לו אותם", וברור שלפנינו כאן פתיבה רצונית. לקבוצת פועלי הגרימה המצריכים מושא עקיף ומושא ישיר (עי' הרשימה בעמ' 112) שייכים גם "השאל, הלנה", לקבוצת המצריכים שני מושאים ישירים גם "היניק", וספק גדול, אם אפשר לראות את האחרון כמכיל יסוד רצוני, כפי שזה מופקפק אף לגבי "הפשט". עמ' 115: "השפריץ" הוא פועל גזור שם. עמ' 121-122: אין להביא ראיה מן המשפט הלאטיני ad urbem currit, כי האקוסטיבוס מוצרך על ידי מלת היחס. ואילו domum revertitur הוא אקוסטיבוס של פיוון, שאפשר לכל היותר להשוותו עם משפט עברי מעין "פנה ימין ושמאל", אין לדעתי להביא ראיה לזה, ש-"את הריקוד" מושא ישיר הוא (ולא מושא פנימי) במשפט "המורה הרקידה את בנימין את הריקוד", מפני שקיים משפט מעין "הריקוד הזה אף פעם לא נרקד", שהרי אין לומר "הריקוד נרקד את בנימין על ידי המורה". ההבדל בין שני המשפטים מתבטא אף בכך, שנכרך לומר "המורה הרקידה את בנימין ריקוד", אך אין אומרים לדעתי "ריקוד נרקד". כל עניין יצירת הסביל בעברית חדשה טעון מחקר, והשוה גם א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, תל-אביב תשל"א, עמ' 57 ואילך. עמ' 127: ספרו של בראדון הוא "לשונם המדוברת", ומילונו של אבן שושן הוא "המילון החדש", הה' השנייה סגולה.

מאמרה של י' זיו (עמ' 129-152) דן במבנים מעין "יש לי את הספר". היא רואה (עמ' 129) בשימוש זה, הנהוג בדיבור, את פיוון ההתפתחות לעתיד.

הערות: אף כי זיו מצטטת את המהדורה הראשונה של עברית טובה של רוזן (עי' לעיל) בדבר סוגי סגנון בעברית המודרנית (עמ' 144, הע' 1), אין היא מצטטת אותו בדבר נושא המרכזי (עי' רוזן, עמ' 30²=עמ' 34), סימן נוסף להסתגרותה של האספולה הגנראטיבית. ואשר לכיוון ההתפתחות בעתיד, איני מעז להינבא, שהרי בתקופת כלי התקשורת ההמוניים ייתכנו הפתעות. עמ' 136: מאחר שהשימוש הנידון התהווה בהשפעת שפות אירופיות, ספק בעיניי, אם מותר לדבר על אבדן תכונות הנושא, אלא לדעתי לפנינו שינוי חד פתאומי בהשפעת הלעו. עמ' 141, משפט 31: נראה לי, שהשימוש ב-"את" מקורו בדמיון משפטים אלו למשפטי היה. עמ' 149, הע' 25: לא נראה לי, שלנושאים מידעים אבדו תכונות הנושאות מוקדם יותר מאשר לנושאים בלתי-מידעים. אלא במבנה עילי תכונות המושאות באה לידי ביטוי בשם מידע, אך לא בשם בלתי-מידע; אולם מסתבר, שיש לראות בשימוש ב-"את" לפני שם מידע סימן, שגם שם בלתי-מידע משמש כמושא (בדיוק כמצב לגבי "ראיתי את הילד" — "ראיתי ילד").

מאמרו של ת' גב עין דן בסדר המלים של העברית החדשה (עמ' 153-181),

נושא שגבעון נוקק לו לא אחת (עי' ברשימת פרסומיו עמ' 179–180). מאחר שבניגוד לרובם המכריע של הפלשנים הגנראטיביים גבעון אינו סבור, כי הפושר מטרתו העיקרית של הפלשנות (עי' בהקדמתו של קול, עמ' 8, הע' 2), הוא דן בעובדות לשוניות. ציר הפעיות הנידונות הוא תפוצתו ותפקידו של הסדר פועל — נושא בעברית המודרנית (ואף בספרדית), והוא מנסה לקבוע, אילו עובדות של המציאות (אילו עובדות "פראגמטיות" לפי המינוח הגנראטיבי) משפיעות על סדר המלים.

הערות: גבעון (עמ' 153) רואה בישראלי דובר רב-לשוני, הבוחר בלשון המתאימה לפי המסיבות האישיות, הסוציאליות והתרבותיות; נגד תפיסה זו עי' קול בהקדמתו עמ' 6. לא בכל מקרה, שגבעון רואה בו משפט בלתי-נכון, מספים אני אתו (כגון עמ' 154, משפט 4 ובוה נופלת המסקנה עמ' 160; עמ' 155, משפט 11; עמ' 156, משפט 16; עמ' 160, משפט 44; ובייחוד עמ' 163, משפט 72). עמ' 159, שר' 1 ו-4: האמנם משמש בשפת הדיבור "ופתאום" בפ' רפה? שם, משפט a37: "נתנה לי אותו" נראית לי יתרה לאור השאלה. שני המשפטים, המובאים כ-38, נראים לי משונים לאור השאלה. עמ' 162, סוף: יש שהשם המיוחד מותאם לשארית המשפט (אני משתמש במינוח המקובל במקום המינוח הגנראטיבי, כדי להקל על הקורא הרגיל). מעין "ומפרי העץ... לא תאכלו ממנו". עמ' 165, משפטים 87, 88: קרא "האריה" בי' צרויה. על הדו-משמעות של המונח presupposed (כגון עמ' 169) עי' H. Contreras, A theory of word order with special reference to Spanish, אמסטרדם—ניו-יורק—אוקספורד 1976, עמ' 3–4.

א' פ ש ר פרסם כבר בעברית מאמר מקיף על ניתוח ביצועי (performative analysis; עי' ס' זיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 164–211). כעת פרסם שלוש הערות על נושא זה (עמ' 183–191). ההערה הראשונה מנתחת שני משפטים מלשון המשנה (ובזה חורגת בעצם מנושאו של הקובץ). ההערה השנייה סמנטית, השלישית פראגמטית, ועליי להודות, שלא הבינתי. ג' בן-חורין (עמ' 193–207) עוסק במשפטי ייחוד (המינוח שלי, י"ב); מעניין במיוחד ייחודן של סינטאגמות שונות במשפט אחד (עמ' 197 ואילך).

הערות: עמ' 195, שר' 7: קרא movement, וכן עמ' 203, אמצע. לגבי מבנים מעין עמ' 196, משפט 18 השוה גם ג' גולדנברג, Israel Oriental Studies א, 1971, 298, 67. שמא יש לראות בפעלים "עזר, שלח" במשפטים 37, 38 עמ' 200 מחשבת משנה? עמ' 205, הע' 1, סוף: על בעיית סדר המלים בעברית המקרא השוה גם כחבי עקיבא שליונגר, ירושלים תשכ"ב, 32 ואילך.

מ' א ז ר (עמ' 209–229) דן במשפטים, אשר אחד מחלקיהם מודגש. הוא מגיע למסקנה (עמ' 224), שקיימים שלושה סוגים של הדגשה, ההדגשה "הרגילה" (אני שוב מנסה לתרגם את המסקנות ללשון קלה יותר), ההדגשה במשפטי ייחוד וזו הנמצאת במשפטים מעין "ישראל, הוא ידע". הערות: שוב קשה לי לקבל פלא-נכונים את כל המשפטים המתוארים כך, כגון

עמ' 210, משפטים Ia4, Ic4, ועל כן אין לקבל לדעתי בפשטות את המסקנות בעמ' 211. עמ' 214–215: על השאלה 'מה דויד' עונה המשפט 'דויד הוא המורה', ואילו על השאלה 'מי המורה' המשפט 'המורה הוא דויד'. אני תוהה, אם כדאי לראות במשפט השני "הדגשה", כפי שעושה אור, ולא מציאות (pragmatics) שונה. עמ' 217: אור מדבר על הניגוד בין דקדוק ל-"שכל ישר" ול-"היגיון". נדמה לי, כי הדיבור המקובל על ניגוד בין חלוקה דקדוקית לפסיכולוגית מוצלח יותר. עמ' 218: ההערה "הנורמאטיבית", שהשימוש ב-"זה" אינו משקף שימוש עברי, מוזרה במקצת על רקע יחסו של הדקדוק הגנראטיבי אל הלשון המדוברת. עמ' 219, משפט 39: קרא צִרְתָּם. עמ' 223: מאחר שייחודו של הנושא הפסיכולוגי אינו בחינת הדגשה ממש, שהרי רק הנושא הפסיכולוגי מודגש באמת, שמא כדאי שלא להשתמש במונח "ההדגשה" לגבי תופעה זו. עמ' 224: כבר הזכרתי את דברי רקנדורף על ייחוד הנושא הפסיכולוגי. השווה גם, M.M. Bravmann, *Studies in general and Arabic syntax*, le Caire, 1953, עמ' 55 ואילך, 478.

העורך, פ' קול (עמ' 231–247) (אני שוב "מתרגם" את המינוח ללשון קלה יותר) דן באי-השמטת הפניני המוסב אחרי מלות יחס במשפטי זיקה ומגיע למסקנה, שזה קורה (אני שוב "מתרגם" ללשון פשוטה יותר), כדי למנוע את בואה של מלת היחס ללא פניני אחריה (אין לומר "זה העט שכתבתי ב"). כדי להספיר את השמטת "את" וכינויה, קול (עמ' 238 ואילך) קובע סדר אחר של הפעלת כללים לגבי "את" מאשר לגבי מלות יחס אחרות.

הערות: מבחינה היסטורית אין כאן בכלל השמטת "את", אלא השמטת הפניני המושאי אחרי פועל (פלומר "הילד שראיתי" נעשה "הילד שראיתי" ואין מבחינה היסטורית לגזור את המשפט האחרון מ-"הילד שראיתי אותו"). נשאלת השאלה, אם לא כדאי גם מבחינה סינכרונית לגזור משפטים מעין "הילד-שראיתי" ממשפטים כגון "הילד שראיתי". הרי אין רע בזהות הניתוח הדיאכרוני והסינכרוני. עמ' 244, משפט a49: קָרָא "הסתכלתי" בל' שנאית.

ל' ג ל י נ ר ט דן בפְּמָת המדומה "עוד" (עמ' 249–263).

הערות: שוב קשה לי להסכים, שאכן לא-נכונים הם המשפטים g2; b4; a6; b14; c28; f,e,c,b21; d,c17; d,c,b,a16; b44; מאידך נשמע לי מוזר משפט a29 "כמה עוד כדורים אתה צריך?".

ר' ב ר מ ן וא' ג ר ן ס ו (עמ' 265–285) עוסקים באוגד (השווה גם עמ' 228, הע' 1). מסקנות המחקר מסופמות בעמ' 281.

הערות: עמ' 269: השאלה לדעתי אינה, אם התופעה הנידונה התהוותה פתיקין-יתר, אלא אם היא משמשת כפי דוברים ונחשבת בשבילם נכונה, יהיה מוצאא אשר יהיה. עמ' 273: חבל, שבדקדוק הגנראטיבי משמשים לפעמים מונחים בשימוש שונה מן המקובל; כך למשל השימוש ב-"נושא הגיוני" כאן ובמקומות אחרים; והשווה גם להלן (בדיון על ספרו של אור) על בעיית המרפיבים "הלוגיים". עמ' 281, הע' 1: אף כי נאמר, שהטעמת מלעיל מסומנת, היא חסרה ב-"אנחנו" בכל תקריותיה. עמ' 283, הע'

7: הדרישה הנורמטיבית המובאת אינה ידועה לי; נדמה לי, שפינוי רזמו אינו מתאים לנשוא, אלא אם הפינוי משמש פנושא.

*

ספרו של אזור על שטח ועומק בתחביר הוא, לפי דברי המחבר עצמו (עמ' 9), גנראטיבי למחצה⁵ בלבד. שיטתו מבוססת על עקרון ההבחנה בין שטח לעומק, המאפשר לדבריו (עמ' 9) ניתוח פורמאלי-שטחי של המשפט לצד ניתוחו למרכיביו הלוגיים-הסמנטיים. חמישה פרקים בספר (השוה הסיפוס בעמ' 10): הראשון מציג את שיטת הניתוח, מבנה השטח לעומת מבנה העומק. הפרק השני מביא דוגמאות, שמתפקידן להוכיח את פוריות השיטה לפתרון בעיות, שנחלפנו בהן בתחביר המסורתי או שהתעלמו מהן. הפרק השלישי דן בהבחנה בין משפטים מחוברים לכוללים. הפרק הרביעי עוסק באוגד, בפנינוי המוסב במשפטי הייחוד, בפנינוי המקדים ובתחליף משפט מקדים והחמישי בסוגי התיאורים. שלושת הפרקים האחרונים מסתיימים בסיכומים בהירים.

הערות: אזור מצטט לעתים קרובות ספרי לימוד, המיועדים לבתי ספר תיכוניים, ביניהם את "יסודות התחביר" שלי, שזכה מצדו לביקורת הוגנת ואף אוהדת. אולם לפי אינו שלם עם שיטה זו. סבור אני, שמסיבות פדאגוגיות רשאי, ואף חייב, המורה להגיש לתלמידי תיכון (ואף לפעמים לסטודנטים) חומר בהדגשת הצדדים העיקריים ובהשמטת פרטים, לפעמים אף פרטים לא-מבוטלים, שעשויים להכביד על הלומד יתר על המידה. דוגמה בולטת: ברי שאין בשיטת הניקוד הטברנית הבחנת פמות בתנועות. למרות זאת מקובל עליי ללמד בבתי-ספר תיכוניים את הניקוד, פשאי נעזר בהבחנת פמות (כפי שזה היה בתקופה הטרנס-טברנית, אך כמובן מבלי לשים לב לפרטים שונים), כי זו השיטה הפשוטה, המקרבת ללב התלמידים, המבטאים את התנועות לפי ההברה הספרדית, את ההבחנה בין קמץ גדול לפתח למשל. דומה המצב לדעתי בתחביר. לא נראה לי כלל מעשי להטיל על תלמיד בית ספר תיכון מערכת פפולה של ניתוח, של שטח ושל עומק. האם לא יספיק לצורך התלמיד למשל לדעת, שמשפטים מצומצמים לדוגמה (עמ' 32-35) אפשר לנתחם כמשפטים ואפשר כביטויים, והרי אזור עצמו קוראם "משפטים למחצה"? וההבדל בין שתי דרכי הניתוח אינו גדול מדי, שהרי עקרונית משפט טפל ממלא את תפקידו של חלק משפט בודד במשפט כולל. כלום ניתוחו הן כמשפט (במבנה העומק), הן כמלה (במבנה השטח) עדיף על שהתלמיד ידע, שרשאי הוא לנתחו בשתי דרכים, ויבחר בדרך הנוחה?

אולם ספקות לי לא רק בצד הפדגוגי. לפי אזור (עמ' 9, שו' 6 מלמטה) מבנה העומק משקף את מרכיביו הלוגיים-הסמנטיים של המשפט. נדמה לי, שבהבלטת הצד הלוגי יש משום הונחת הצד הפסיכולוגי, אשר בדקדוק המסורתי הועדף, לדעתי בצדק, מן הצד הלוגי; והשוה דברי אזור עצמו, עמ' 130, הע' 6. ועוד, כלום מזפה אותנו זהות סמנטית בין שני ביטויים/משפטים לראות באחד את המבנה העומק של השני? שררצה אני, שמישהו ילך מפאן, יכול אני לפנות אליו ברוב אדיבות ולומר לו "אדוני,

5. נכון יותר היה לקרוא טראנספורמאטיבי למחצה.

נוכחותך כאן אינה רצויה" או לצווח עליו בגסות "הסתלק, מנוול!". כלום נראה בגלל הזהות הסמנטית במשפט אחד את המבנה העמוק של משנהו? כלום בגלל מציאות מושאים עקיפים (מעין: פגעו בו) מפעלים יוצרי סביל (פגון: הוא נפגע) רשאי אני לקבוע, כי המושא העקיף אינו אלא מבנה שטח, ואילו בעומק מושא ישיר הוא (עמ' 42)? לי נראה נכון יותר פשוט לקבוע את העובדה של מציאות מושא עקיף מפועל יוצר סביל, שהרי ההבחנה בין שטח לעומק אינה מוסיפה כאן מאומה. והעובדה ש"אנשים דלי מעש" וזה מבחינה סמנטית עם "אנשים שמעשיהם דלים" (עמ' 37-39), האם מזכה אותנו אוטומאטית לראות בשני מבנה עומק של הראשון? ומה בעצם יתרונן של קשר העומק על הקביעה הפשוטה, ששני המשפטים זהים מבחינה סמנטית. בערבית הקלאסית, כידוע, אפשר להביע את התוכן הסמנטי בשתי דרכים נוספות, באמצעות תמיזי ונעת סבבי. אפשר כמוכן לגזור אף את שני אלה ממשפט, אך מה התועלת בכך (אלא אם נדבק בהנחת היסוד של הדקדוק הגנראטיבי, שבדרך זו אפשר ליצור את כל המשפטים הנכונים ורק את הנכונים; והרי לא זו נקודת מוצאו של אור בספר זה, אלא רוצה הוא להעניק יותר משמעות ורלוואנטיות ללימוד התחביר). ואף לגבי דו־משמעות קשה לי לראות את ההבדל בין הקביעה, שמשפט זה או אחר יש לו שני מבני עומק או שווה הוא מבחינה סמנטית עם שני משפטים שונים.

עמ' 32, משפט 4: משפט זה נראה לי מוזר. עמ' 35, משפטים 5 ו-6: לפי הדקדוק המסורתי אפשר פשוט לקבוע את התנאים, מתי וזה נושא של הפועל העיקרי עם נושא של המקור ומתי לא. עמ' 43: שורה 2: לדעתי רק משפט 24 (ד) קרוב במהותו למושא פנימי. בעניין התמיזי (שורה 4) השוה עכשיו קדרי. המושא הפנימי אינו חייב להיגזר מזורשו של הפועל המצריך, השוה "אכל נגיסה גסה, צעד צעדים מהירים". יש גם מושאים ישירים, שהם תולדה של טראנספורמציה שונה, מעין "הכיתי לחי", והשוה קדרי. אשר למשפטים הפוללים (עמ' 45 ואילך) לא עסקתי בהם בספר הלימוד שכתבתי אלא מפני שהתלמידים נדרשים לדעתם. לאמיתו של דבר אני תוהה, אם לא פדאי לותר עליהם בכלל. עמ' 80: המדקדקים הערבים קוראים את כל המשפט "המשפט הגדול" ואת המשפט הנשואי "המשפט הקטן". לקרוא למלה המיוחדת 'הנושא' "הגדול" אינו מוצלח לדעתי. עמ' 100: צודק אור בקשרו את התיאורים בחלקי דיבר. עמ' 108: לא השתכנעתי ממצאותו של "תיאור מסיבות"; לדעתי זהה הוא בעיקרו עם תיאור הפועל. עמ' 110: לפי הפיסוק המקובל אין מבדילים בעברית בין משפט זיקה מתאר למגדיר על ידי פסיקים, שלא כמו באנגלית. כן אין כל סיבה להבדיל את הדו־משמעות של משפט 36 באמצעות פסיקים. עמ' 112, משפט 42: "בחדרו" הוא תיאור משפט. עמ' 130, הע' 6: החלוקה הפסיכולוגית מוצאה כאן ביטוי דקדוקי, כל במבנה השטח. שם, הע' 9: מאחר שברוב משפטי הייחוד הנושא הפסיכולוגי הוא המבודד, אין לדבר על הדגשה, ועי' לעיל.

כניסה / פניסה

על בידול סמנטי-צורני של שם-פעולה בלשון חכמים

הפועל "כנס" מצוי בספרים המאוחרים שבמקרא, בהוראה של אסף או קבץ¹, בבניינים קל, פיעל והתפעל. והוא הדין כנש הארמי, המצוי במקרא במשמעות אסיפה בבניינים פֶּעַל והתפעל, ויש להניח שמן הארמית הגיע הפועל לשימוש רגיל בעברית². בלשון חכמים אנחנו מוצאים³, שהבניין המצוי ביותר לשורש זה הוא הנפעל, בהוראה של "בא מבחוץ פנימה", או בהפעיל במובן של "הביא פנימה"⁴. אשר לשמות-הפעולה נראה לכאורה, שמלבד הצורה הנדירה פִּינוּס⁵, משמשת הצורה פניסה גם בהוראה של אסיפה וגם בהוראה של ביאה מבחוץ. כך אכן מקובל אצל המגדקים, שאינם מבחינים בין הניקוד של פניסתו (למשל ברכ' ד, ב, "בכניסתו לבית המדרש") לבין יום הפניסה (מגי' א, ב)⁶.

1. עי' במיוחד קהלת ב, ח, 'יחזק' כה, יט, כ; BDB וקונקורדאנציה. במגילות ים המלח, מלבד הביטוי "מכנסי בד" אני מכיר רק את "כנסת אנשי ...", ב" 6 QPB 4 (פורסם ע"י Allegro בתוך JBL 75, עמ' 175); וב" 4Qp Nahum: "אשר תובד עצתם ונפרדה כנסתם". ראו גם א' הורוביץ, בין לשון ללשון (ירושלים תשל"ב) עמ' 175, הע' 309.
2. ועי' בערוך השלם, ערך פנש ב' (פרך ד', עמ' רסד), והשו' "מבפיעות המילונות של לשון חז"ל וכו'" של י' קוטשר, בתוך: ערכי המילון החדש לספרות חז"ל (רמת גן תשל"ב), עמ' 67; י' קוטשר, מלים ותולדותיהן (ירושלים תשכ"ה), עמ' 76; ראו גם במילון הסורי של J. Payne-Smith, עמ' 218, 219.
3. עי' למשל אוצ"ל המשנה, עמ' 973 ואילך, ובקונקורדנציות לתוספתא, למדרשי ההלכה ולפבלי. תודתי נתונה לעובדי האקדמיה ללשון העברית, שהעמידו לרשותי את רשימת המקורות מספרות התנאים, ובכללן המכילתא דרשב"י.
4. ור' ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, פרך שני, עמ' 446, בהערה לשורה 75; א' בנודיד, לשון המקרא ולשון חכמים, פרך א' (תל אביב תשל"א), עמ' 39, 46, 109, 338; פרך ב', עמ' 495.
5. למשל במשנה: סנה' ח, ה; פלים טו, ה, אבל אולי יש לגרוס "לכנוס" (ער"ה ש פרך ד' עמ' רנח הע' 12, עמ' רנט, ועי' במלאכת שלמה).
6. השימוש בהוראה של "אסיפה" נדיר כל כך בספרות התנאים, שלא מצאתי, חוץ מ"יום הפניסה" שבמשנה ותוספתא מגילה, אלא שלוש דוגמות של משמעות זו; היינו: הגורסים "כל כניסה שהיא לשם מצוה" באבות ד, יא; "כניסת עצים" בתוס' ב"ב (עי' לקמן); וספרי במדבר פי' קנא (עמ' 169): "אין עצירה אלא כניסה" באחרון, נוסף על מהדורת הורוביץ, שאינו רושם חילופי כתיב ל"כניסה", בדקתי שלושה כתב-יד (רומי 32/5, ברלין-טיבנגן 33 וברלין-מרבורג, 1. 113). ור' גם בר"ר פמ"ט, יג, עמ' 514: "כדי כניסה לכולם".

בן־יהודה רושם את הפתיבים **פְּנִסָה** ואף **פְּנִיסָה**. התייעוד של הצורה הראשונה כולו מדברי רד"ק בפירושו למקרא, ובתור שחזור משוער ע"פ הטקסט העיצורי (בלי יו"ד); **פְּנִיסָה** נמצאת, לפי בן־יהודה, במספר פיוטים מנוקדים ובנוסח תימני בפרקי אבות (כ"י בריטיש מוזיאום Or. 2227)⁷.

אם נעיין במסכת מגילה, שבה מצוי הביטוי **יום הפניסה** לעתים קרובות בפרק א' במשנה, תוספתא ובתלמודים, נוכל להבחין בכמה וכמה תופעות מעניינות⁸. רוב כתבי־היד רגילים לכתוב **יום הפניסה**, ואם אין ניקוד, אין לדעת אם הנו"ן צרויה או חרוקה. בכ"י קאופמן של המשנה הכתיב הרגיל של **פניסה** הוא בצירי, ללא הבחנה בין הוראה של אסיפה או ביאה מבחוץ (להוציא מידות א, ג)⁹. י' קוטשר¹⁰ מביא את הממצא של כ"י קאופמן במסגרת הדיון על השתלשלות משקל קטילה בלשון חכמים בכלל, ועל פיו הוא משער, ש"יש מקום להרהר, אם לא נותרה תחום 'קטילה' בכ"י ק' על חשבון 'קטילה'... שיש לחשוש לתיקון 'קטילה' < קטילה > (פגון) 'פניסה'?", והוא אף מעלה את האפשרות שצורת **פְּנִיסָה** הושפעה ע"י צורת הרבים של **פְּנִיסָה** = **פְּנִיסוֹת**. הוא מביא גם את העדויות מתרגום אונקלוס פפי שרשם אותן דאלמאן¹¹, שלפיהן הצורות הארמיות **פְּנִישְׁתָּא** ו**פְּנִישְׁתָּא** משמשות יחד. ואכן בקטע גניזה למשנה מגילה יש ניקוד "**יום הפניסה**" (TS A.S. 81. 126)¹², ובקטע אחר בקימברידג' (EI. 41) איתא ביבמות ג, י **פְּנִיסָתָן**¹³.

והנה, בניגוד למה שראינו בכ"י קאופמן, הרי בכ"י פארמה של המשנה אפשר להפיר בהבחנה שיטתית בין צורות שם־הפעולה לפי המשמע הסמנטי. בכל מקום במשנה¹⁴, שהפונה היא לביאה פנימה, הניקוד הוא בחירק. ואילו במקומות המעטים שמדובר באסיפה (מגילה, בצירוף "**יום הפניסה**") הניקוד בצירי. יש מקום אחד

7. והשו' י' כנעני, אוצר הלשון העברית (ירושלים תל אביב תשכ"ו), פרק 7, עמ' 2194, בשם רד"ק, רס"ג.

8. עיסוקנו כאן רק בשאלת הכתיב והניקוד, ולא במשמעות ההלכתית של הביטוי, נושא שדנו בו רבים מן הראשונים והאחרונים.

9. קוטשר (עי' בהערה הבאה) וכן החומר ל"המילון ההיסטורי", רושמים את הניקוד בחירק גם בברכ' ד, ב (אצל קוטשר ה, ב, על פי הטעות שבפגוף כ"י קאופמן), אבל נראה לי, שאפשר להבחין בכה"י וזכר לנקודה שנייה של הצירי.

10. י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כ"י קאופמן)" בתוך "ספר בראילן קובץ העשור ב'" (רמת גן ירושלים תשכ"ח), ועכשיו בתוך: י' קוטשר, מחקרים בעברית וארמית (ירושלים תשל"ז) עמ' 4–10 (של המאמר).

11. G.H. Dalman, *Aramäisch-Neuhebräisches Handwörterbuch* (Frankfurt a/M 1932) ss. 202.

12. קטע משנה עם ניקוד חלקי וטעמים, שחלקים ממנו מפורזים בארגון הגניזה.

13. והשו' י' פורת, לשון חכמים, עמ' 102.

14. ברכות ד, ב; ט, ד; עיר' ח, ז; שק' ו, ד; יבמ' ד, י; כתו' ח, ד; מידות א, ג — שאר

דוגמות אינן מנוקדות בכה"י.

היוצא מפלל זה: ביוםא ה, ב בפניטוי "ובא לו כדרך בית כניסתו" הנו"ן מנוקדת בסגול! אלא קרוב לנדאי, שאין כאן אלא טעות פשוטה, מפני שהמנקד היה סבור, שהמדובר ב"בית כנסת"¹⁵.

והוא הדין במסורת הכתיב העיצורי בתוספתא. מתוך 18 מקומות של פניסה וצירופיה (עי' באוצר לשון התוספתא), לכולם יש הוראה ברורה של ביאה מבחוץ, חוץ מארבעה: מג' א, ב (3 דוגמות)¹⁶ וב"ב ג, ג בצירוף "בית כניסת עצים"¹⁷. בשני המקומות האלה בלבד נשתמרו בדפוס¹⁸ הכתיבים בלי יו"ד (הפנסה, פנסת), אף שבכל שאר מקומות לא מצאתי חילופי גרסה לא בדפוס ולא בשאר העדים, שנרשמו ע"י ליברמן וצוקרמנדל. לאור הממצא שבכ"י פארמה נראה, שאין זה מקרה בלבד.

גם מספר לא-קטן של כתב-יד של הבבלי במגילה גורסים "יום הפנסה" בלי יו"ד, אם בדרך יחידה, אם בהתחלף עם הצורה הכניסה. לדוגמה: בכ"י גטינגן 13 הספרדי לבבלי מגילה (שנוסחיו דומים מאוד, לפחות בדפים הראשונים של המסכת, לנוסח רבנו חננאל ולכ"י קולומביה התימני) הצורה הפנסה היא היחידה במשנה ובגמרא. הכתיב בלי יו"ד הוא הרגיל אף בקטע גניזה TS A.S. 81.83 (בדף ד, ב) וכן בקט"ג 73 (2) TS FII שם. הצורה בלי יו"ד מופיעה אף פעם אחת בכ"י מינכן 140 במשנה¹⁹ ועוד פעם אחת בגמרא (דף ד ע"ב, קרוב לסוף העמוד)²⁰, ובקט"ג TS FI 63 (2).

גם בשאלות, מהד' מירסקי, סי' עט'²¹, אפשר לראות בחילופי הגרסאות, שבכ"י ו, ולפעמים בכ"י מ, רגיל הכתיב "הפנסה" בלי יו"ד.

ברוב המקומות שראינו לעיל היה נראה, שהשימוש (פני)סה בא לציין את פעולת האסיפה, אך אפשר גם לפרש, שמדובר בתוצאת הפעולה, היינו האנשים והחפצים המכונים (כך נראה סביר יותר לפרש בפרקי אבות ד, יא). מפל מקום, כפי שכבר ציינו כמה חכמים, בתקופה מאוחרת יותר הפכה הצורה פניסה

15. ועי' באבות ד, יא במהד' טילור ב-Appendix, עמ' 159, שם הוא רושם ניקוד פנסה, עיי"ש.

16. מהד' ליברמן, עמ' 343.

17. מהד' צוקרמנדל, עמ' 402, השו' ב"ב (בבלי) סח, א וברשב"ם.

18. במגילה רק במקום אחד, בשורה 10.

19. נרשם גם בהוצאת המשנה של Tetzner. המלה הכניסה (הכנסה בכ"י

גטינגן) נמצאת בבבלי יט, א, שו', אבל המשפט חסר בדפוס.

20. גם לרש"י גם לבעל השאלות, "יום הפניסה" היינו יום "שהכפרים מתכנסין לעיירות", אם למשפט (רש"י) אם לתענית (שאל'). ואילו לר"ח (והשו' ערוך ערך פנס), יום הכניסה הוא "מפני שנוכסים בני הכפרים בכפרים כדי שיחפלו בצייבור ויקראו בס"ת, וביום שנוכסים מספקים מים ומזון וכו'", לפי דברינו כאן, שיש הבחנה בין פניסה של נפעל לבין (פני)סה של התפעל, נראה שר"ח לא הפיר את ההבחנה הזאת.

21. עמ' רכב, רכה.

למונח רגיל לקהל או לקבוצה²² ולשם נרדף לפנסת או בית פנסת, (והשו' הערבית: كنيسة).

נראה שכל העדויות שאספנו עד כה מספיקות כדי להוכיח, שהייתה קיימת מסורת קריאה בלשון חכמים, שהבחינה והבדילה ע"י שינוי בניקוד את צורות שם-הפעולה לפי משמען הסמנטי²³.

22. עי' מה שהעיר ע' פליישר על לשונו של ר"ש הבבלי, פיוטי שלמה הבבלי (ירושלים תשל"ג), עמ' 230; וציין לקטע שפורסם ע"י מאן, *The Jews in Egypt etc.* פרך ב' עמ' 111, טור 2; עמ' 114 שו' 20. עי' גם ב-*JQR* פרך ח' עמ' 346 שו' 2; פרך יא עמ' 452, הע' 17. ר"ש אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 367 וכו'.

23. על תופעות אחרות של בידול צורות רא' ג' הנמן, "האחדה ובידול בתולדות שני פעלים עבריים", בתוך "ערכי המילון החדש לספרות חז"ל פרך ב'", עמ' 24 ואילך.

כתב־עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה

לשוננו

פרך ארבעים ושלשה, חוברת ג — ניסן תשל"ט

התוכן:

165	רבדים בארמית היהודית של ארץ־ישראל	אברהם טל
185	שתי תיבות מורכבות שלא הופרו	משה בר־אשר
194	"דרך נָאָב"	שלמה מורג
	מפתחי אסכולת הדקדוק האשכנזית: "השמשוני"	אילן אלדר
201	(סיום)	
211	מקור ושם־הפועל	שרגא אברמסון
217	ההגייה המסורתית של יהודי בגדאד	אילן אלדר
		ביקורת
224	תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות	רות ברמן
	בלשן הודו־אירופי דגול על פעיות בדקדוק השמי	יהושע בלאו
229	ובתורת המשקלים השמית	
		הערות
234		ישראל בן־דוד קבל
239		ספרים שנתקבלו

כחובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

ד"ר אברהם טל, מבוא דקר 3, ירושלים
ד"ר משה בראשר, רח' שערי תורה 7, ירושלים
פרופ' שלמה מורג, ניות 8ב, ירושלים
ד"ר אילן אלדר, רח' הרב קוק 60, קריית מוצקין
פרופ' שרגא אברמסון, גן רחביה 1, ירושלים
ד"ר רות ברמן, מושב בית־חירות, דואר כפר־ויתקין
פרופ' יהושע בלאו, רח' הפלמ"ח 15, ירושלים
ישראל בן־דוד, רח' אלקלעי 11, ירושלים

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

מִצְבוֹ בְּנוֹ מִשְׁהוֹל

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

מבכה את פטירת חבריה

הסופר והמתרגם

חנוך קלעי ז"ל

— י"ח בניסן תשל"ט —

ההוגה והסופר

ד"ר מאיר הלל בן-שמאי ז"ל

— כ' באב תשל"ט —

רבדים בארמית היהודית של ארץ-ישראל

הנו"ן המוספת כאמת מידה

אך לעתים רחוקות מתרחש הנס, ושני גילויים של אוצרות מן העבר מגיחים מחביונם ומזדמנים יחד למקום אחד. זכתה תקופתנו, ובמשך פתריסר שנים עלו ונתגלו בזה אחר זה שני מטמונים: הטקסטים הארמיים מים-המלח מחד גיסא, ומאידך גיסא העותק השלם של התרגום הארץ-ישראלי, הידוע בפינוי כתב-יד ניאופיטי¹. אמנם שני הגילויים האלה אינם מקור אידיאלי למי שמבקש להפיק מהם ידיעות מלאות על לשון תקופתם. הפתובים מים-המלח מקוטעים ביותר, פידוע, ואינם מייצגים שכבת לשון אחת. כ"י ניאופיטי לעומתם הוא שלם. לרוע המזל הוא העתק, שנעשה בידיים בלתי-אמונות לגמרי. האנשים שהעתיקוהו, אותו ואת אבותיו, לא עמדה להם ידיעתם בארמית של ארץ-ישראל כדי להקים סכר בפני נחשול השפעתם של התלמוד הבבלי מזה ושל תרגום אונקלוס מזה, וכך נחצות הטקסט הזה ללא תקנה².

ברם אין בכך כדי לבטל את חשיבותם של הגילויים הללו ולהמעיט את תרומתם לתיאור הארמית של ארץ-ישראל. וכבר הפירו חכמים בדבר הזה, הגם שאין הפול תמימי דעים בדבר מעמדם וגילם. בעוד שאין חילוקי דעות של ממש באשר לסוף זמן של התעודות מים-המלח, והפול מודים בהן שעתיקות הן, ואין שם מסמך מן המסמכים, שנכתב אחרי מרד בר-כוכבא, הרי גילו של כ"י ניאופיטי, ועמו הטקסטים האחרים הקרויים "תרגומי ארץ-ישראל", לא זכה להספמת הפלל. אין ניתן להביא את כל הדעות, ואף לא את מקצתן, במקום הזה. ואולם ראוי להזכיר, כי גם המבקשים ליחסו לתקופה מאוחרת וגם הפוסקים לו גיל מופלג, אך מעט נזקקו ללשונו במסכת הוכחותיהם וטענותיהם. ולנו נראה, כי יהיו הנימוקים ההיסטוריים, הספרותיים והתיאולוגיים חשובים ככול שיהיו, אין אדם פטור מלהביא בחשבון את לשונו של טקסט, בשעה שהוא בא לקבוע את זמן יצירתו. אמנם עשו כן מלומדים, ובעיקר המהדיר של כתב-היד, פרופ' דיאס-מאצ'ו, אלא שדיינם בלשון התרגום הזה משועבר לעתים קרובות מדי למגמה הפללית, המבקשת להראות באותות ובמפתים, כי התרגום הארץ-ישראלי עתיק הוא ביותר, וכי לשונו היא הלשון, שהתהלכה בארץ ישראל בימי ישו³.

1. השם "תרגום ארץ-ישראלי", שניתן לו לתרגום הזה, אין בו להוציא מפלל

ארץ-ישראל את אונקלוס.

2. Israel Oriental Studies 4(1974), עמ' 31 ואילך.

3. מסכת הנימוקים, שדיאס-מאצ'ו תומך בה את דעותיו על קדמות התרגום הזה,

העיון במבנה הדקדוקי של לשון התרגום הזה ובאוצר מלותיו הביאנו לכלל דעה שונה משל המהדיר ומשל חבריו ותלמידיו. דא עקא, שאין להביא במאמר אחד את תוצאות העיון פולו מפאת מיעוט המקום. אמרנו אפוא להעלות יסוד אחד מכל יסודות לשונו, שאספנו ושמיננו ושתיארנו, ולהציגו לבדו, בחינת פרט המלמד על הכלל. בחרנו בנו"ן המוספת. ראינו להציג את התפרסותה בתרגום אגב השנאה עם המקורות הארמיים מארץ-ישראל, שגבולות זמנם מקובלים על החכמים: אלה מיס-המלח מזה, שלשונם תיקרא להלן, לשם הקיצור, "ארמית של קומרן", הגם שלא פולם מקומרן באו, אליבא דכולי עלמא, אין בהם אחד מאוחר מן המאה השנייה למניין אומות העולם — אם נמנה עמם את איגרות בר-פוכבא; ואלה המשקיעים בתלמוד הירושלמי ובמדרשי ארץ-ישראל מזה, שלשונם תיקרא "ארמית תלמודית", זמנם הוא זמן התגבשות התלמוד, היינו המאה הרביעית והמאות שאחריה. לצורך הדין הזה יהיה שמה של לשון התרגומים "ארמית תרגומית". מתוך שאין הבדלים של מהות בין כ"י ניאופיטי ובין קטעי התרגום מן הגניזה מזה ותרגום הקטעים מזה, ראינו לשומם כשכתב לשון אחת⁴. נתעלם מאונקלוס ומיונתן לנביאים, שהם sub judice, כביכול, ומן המיוחס ליונתן, הראוי לדין לעצמו.

רוב העובדות, המובאות כאן, ידועות הן; הרי אין פינה, שלא הגיעה אליה עינו הבוחנת של החוקר. היחסים שבין העובדות, הם הם המושכים את שימת הלב.

*

מן המפורסמות היא, כי צורות פועל רבות, שנסתיימו בתינועה, פנראה ארוכה, בארמית ה"קלאסית", נוספה נו"ן בסופן באותו ניב, שנתכנה "ארמית גלילית" בפי המלומדים⁵. ואכן הנו"ן שולטת שלטון גמור בכל הפניינים ובכל הגורות בספרות

מובאת בפרוטרוט במבואות לכרכי מהדורתו, והקורא ימצא שם גם את דעות המתנגדים, העוברים תחת שבת ביקורתו של המהדיר. הדין הממצה הוא פוטר אותנו מלסקור בזה את החומר. ואולם מן הדין להזכיר מאמר, שחשיבותו גדולה לכירור העניין: J. Greenfield, *Standard Literary Aramaic, Actes du Premier Congrès International de Linguistique Sémitique et Chamito-Sémitique*, Paris 1969 (Mouton 1974), pp. 280–289.

4. מרבית ההבדלים בלשונם נובעים מגלגולי העתקה. עיקר החומר פורסם פדלקמן: קטעי התרגום מן הגניזה (להלן: קת"ג):

;P. Kahle, *Masoreten des Westens II*, Stuttgart 1930

;A. Diez Macho, *Sefarad* 15(1955), pp.31–39 (להלן: ד"מ);

;W. Baars, *Vetus Testamentum* 11(1961), pp.340–342 (להלן: ו"ב);

תרגום הקטעים:

M. Ginsburger, *Das Fragmententhargum*, Berlin 1899 (להלן: חק"ט).

5. ע' דרך משל *Grammatik des jüdisch-palästinischen* G. Dalman,

Aramäisch, Leipzig 1905 (להלן: דאלמאן), עמ' 254 ואילך; 275. השווה H. L. Ginzberg,

MJW 77(1933) עמ' 428–9.

התלמוד והמדרש, שנמסרה לנו מסירה מהימנה⁶, ואף מעבר לגבול מערכת הפועל ניפר רשמה. נפרט נא.

הנסתרים בעבר, קטלון. בכל המקורות שבידינו באה נ"ן בסופן של הצורות האלה, לבד ממקומות מעטים, וגם באלה אין כל פתביהיד מכוונים, ונראה שידי מעתיקים הן שהשמיטוה בהיסח הדעת. פשישים פעלים בבראשית רבה (בר"ר) מסתיימים בנו"ן, כגון אולון⁸²; אתפלגון¹³⁹; דחסלון¹⁵³; בעון⁴⁴⁷; אתון⁷¹⁴ וכו'; ורק שבעה חסרים אותה⁷. בויקרא רבה (ויק"ר) מנינו פעששים פעלים שנו"ן בסופם בקטעי הגניזה⁸, ואף לא אחד בלעדיה: עברון²⁵²⁶; פרקון²⁷²⁶; אשתיירון¹⁶³³; עפ"ר מצויה הנו"ן גם בפנים המהדורה, כגון אמרון רמז; גרמון תתה; מטון תתו²; רק שני פעלים מצאנו בלא נ"ן: הוה שצה⁶; יהבו רמז⁴. בפסיקתא דרב כהנא מסתיימות כל הצורות בנו"ן, כגון נצחון¹⁴⁴; דאכרעון, דבשלון¹⁸⁰; שרון¹⁸⁷, וכיצא באלה פשישים פעלים, ואף לא אחד בלא נ"ן. בשרידי הירושלמי מן הגניזה (שי"ג) מרובים מאוד הפעלים המסתיימים בנו"ן, כגון שאלון¹¹²¹; בעון¹³⁶; חורון¹⁸²; וקלסון¹⁷²⁸⁹. כל מה שמצאנו מן הפעלים בלא נ"ן הוא הפועל הוה²⁵⁹³; 132⁶ (2X). לא מצאנו טעם לערוך ספירה בירושלמי בשל מצב מסירת הטקסט בדפוס ונציה ובכ"י ליידין מולידו. התיאור של שלזינגר⁹ דיו כדי להעמידנו על התפוצה הגדולה של הנו"ן המוספת במקור הגדול הזה.

הנסתרות בעבר, קטלון. אף בתחום הזה נשתלטה הנו"ן המוספת

6. בטקסטים, שהארמית התלמודית נמסרה בהם, רב הפרוץ מן העומד. השתדלתי להשתמש בטובים שבכתביהיד המצויים. בעניין הזה הלכתי בדרך, שסלל פרופ' קוטשר המנוח במאמרו "מחקרים בארמית גלילית" תרביץ כא-כג; מויבא לפי תדפיס. (להלן מחקרים), החומר מבראשית רבא הובא ע"פ כ"י וטיקן מס' 30 ומראי המקום ע"פ מהדורת תיאודור-אלבק; ויקרא רבה ע"פ מהדורת מרגליות; שרידי הירושלמי מן הגניזה (להלן שי"ג) ע"פ מהדורת גינצבורג ושאר הירושלמי ע"פ כ"י ליידין (להלן כ"ל) ומראי המקום ע"פ דפוס ונציה. פסיקתא דרב כהנא ע"פ מהדורת מנדלפאום, ניו-יורק תשכ"ב.

7. אלא שברובם יש ספק, אם נסתרים בעבר לפנינו. בעמ' 273: בוז שהיו מבזים עליו וקרו ליה ביוה סבא. מן ההקשר נראה כי הבינוני נדרש, ואכן בח"ג: וקריין. בעמ' 357: אתו למבני חדה והוא בני תרתין (פעמיים). מן הנושא ברי, כי ט"ס היא, וצ"ל אתי פגרת הפנים. פדבר הזה בעמ' 452: כמה דאפקון כן אפיקו יתי. בפנים: כמה דאפקון כן אפקי, ואכן הנושא הוא מלכא. ובדברי כ"י עצמו להלן: לך אפיק ולי לא אפיק. גם בעמ' 818 גורס כ"י הוה, והפנים הוון, ובעמ' 1270: יתברכון תדייה דהכדין אייניקו ומעיייה דהכדן אפיקו. צורות הנסתרות צפויות כאן.

8. קטעי הגניזה הם בפרך השלישי של מהדורתו.

M. Schlesinger, *Das aramäische Verbum im Jerusalemischen Talmud*, 9

Berlin 1889, עמ' 25 ואילך. באותם מקומות, שאין בהם נ"ן בכ"י ליידין, המעתיק ודאי החסירה, כגון בסנה' עמ' 447 (ד"ו דף כג ע"ב למטה) אסחידו. בקטע מירושלמי סנהדרין, שפרסם מ' עסיס בתרביץ מו (תשל"ז), עמ' 74-75: אסחידון.

בארמית התלמודית, בבר"ר מסתיימות כך חמש צורות: נפקין 301. 327; אמרין 327; הוין (2X) 10815. בויק"ר נפקין ואמרין תריט¹⁰. נפקין גם בקטע המקביל מן הגניזה 11, 1782. גם בשי"ג יש כמה צורות של נסתרות ובכולן נוי": פשטין 19132; רהטין, יהבין 20132. אך בעמ' 139 נתחלפה לו לסופר הנקבה בזכר: והוין כל נשייה זבנן. והנה בכ"י לידן (כ"ל) זרעים 16: והוויין. וכך הוא בדפוס ונציה (ד"ו) ברכות ה, ע"א למטה. בדומה לזה בד"ו ברכות ז, ע"ב (למטה — כ"ל זרעים 31): והוין ליה חמשין ותרתיין (שנין). כך בירושלמי במקומות הרבה, פגון מו"ק פ, ע"א (למטה — כ"ל מועד 717): דאכחשין (2X); פתובות כו, ע"ג (למטה — כ"ל נשים 111): ואישתבין בנתיה... מן דאיתודעין מאן הוויין.

הנוכח בעבר, קטלתי. דרך כלל מסתיימת בלא תנועה, פגון בויק"ר קצא: עד דאזלת ורוקת ובירושלמי שבת ז ע"ד (למטה — כ"ל מועד 339): הוי עבדת (!). ואולם צורה אחת יש בירושלמי סנה' כה ע"ד (למטה — כ"ל נזיקין 460): שריי מה דעבדתין. נלדקה חשבה לטעות המעתיק, שדעתו נתונה הייתה לנוכחת בעתיד¹², אך נראה לנו לומר, פי יסודה בנוכחת בעבר קטלתי ונוספה לה נוי", פדרך שנוספה לצורות האחרות שנמנו לעיל. ואין קטלתי אלא אותה צורה שנשתגרה בארמית השומרנית, פגון אתיתי בר' טז, 8; תמחתי (=תמהתי) בר' יח, 15; סטייתי במ' ה, 19 וכו'. גם בשומרנית אין זו הצורה היחידה של הנוכחת בעבר, ובכל המקומות האלה יש ח"ג בלא יו"ד סופית: אתית, תמחת, סטיית, ואין לדעת, לפי שעה, אם עניין של זמן הוא או עניין אחר. על כל פנים, קטלתי השומרנית מאירה גם את הפתיב שבסורית של ארץ-ישראל, פגון דעבדתי בר' ג, 13. עתה נתברר, פי התנועה הסופית נתקיימה בניב הזה¹³. זהו פנראה האב-טיפוס של הצורה הנידונה. לאחרונה היא נתאשרה מגיטין של ארץ-ישראל, שנמצאו בגניזת קהיר: דיהויתין אנתתי T-S 10 J 2.3, שורה 14.

10. בעמ' 2 של בר"ר שלוש צורות, שסיומן שונה: ... תאלמנה שפתי שקר וגו'. אתפרכן אתחרשן אשתתקן. אך בח"ג שם: יתפרכן וכו'; היינו עתיד הוא, כדברי תיאודור בפירוש; וכך הוא במקום המקביל בירושלמי חגיגה עז ע"ג (למעלה). חילופי יו"ד באל"ף בראשי מלים אינם נמנעים בתקופה הזאת, ע' דאלמאן, עמ' 62 ואילך. סיום דומה בעמ' 649: אתאכלן; ויש פתבייד הגורסים אתאכלין, אתאכלן.

11. בעמ' 4170: דאשתי זיוהון דאפוי (אינו בפנים, עמ' שצח), וכך הוא בירושלמי מו"ק פב ע"ב (למטה): דאשתי זיוהון דאפוי, בדומה לתרגום בר' ד, 5 ע"פ קת"ג (עמ' 6): ואשתי זיוהון דאפוי. לסיים — בנסתרות ע' להלן, בעמ' 174 [10].

12. שלזינגר, עמ' 13.

13. מ' בר-אשר, מחקרים בסורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשל"ו (להלן: בר-אשר), עמ' 325 ואילך.

14. מ' מרגליות, הלכות ארץ-ישראל מן הגניזה, ירושלים תשל"ד, עמ' קיט. שם, עמ' קכ: T-S K 166, שורה 12. וע' בהערות המהדיר, בעמ' קכד ואילך.

הנוכחים בציווי, קטלון. בארבעה-עשר פעלים באה נוי"ן מוספת בבר"ר, פגון אתמלחן 304; הבון 452; אזלון 714; יהבון 818 וכו'. מעט הצורות שאין בהן נוי"ן, חלקן נשתבש בהן המעתיק, כמוכח מכתבי-היד האחרים¹⁵. בויק"ר ארבע-עשרה צורות, פגון הבון 2386 (גניזה); נפקון תקנה¹; אסבון תרכא⁶; ארפון קב⁴. רק הבו קפ²; תשצח¹ (3X) אין בהן נוי"ן. בדומה לזה מצאנו בפסיקתא פעשרים פעלים בנו"ן, פגון כנשון 161; אייתון 253; חמון 297 וכו' כנגד הוו 42; פוקו 48; פגרו 1646. בכל הצורות שבשי"ג באה נוי"ן, פגון עבדון 152; יבון 1184; זכון 27232; ארפון 1216 ומעין זה בירושלמי, פגון חגיגה עז ע"ד (למטה — כ"ל מועד 682): לבשון; שם עז ע"א (למעלה — כ"ל שם): פתחון. אף בפיוט מארץ-ישראל אומר משה למלאכי המרום: אנגלי מרומא פתחון לי דניעול¹⁷.

כנגד אלה יש בארמית התלמודית מחלקות, שהנו"ן נדחקה מהן בעקבות תהליך הפוך: שימוטה אחרי הדיפתונג ay. פרופ' קוטשר המנחם העמיד עליו והציג את תפוצת השימוט בבר"ר ובשי"ג¹⁸. גם בויק"ר נשמטת הנו"ן, פגון מודמי 1986 (גניזה). בפנים מודמיין). אבל רוב הצורות בנו"ן הן, פגון חמיין תטז³; לקיין תשל⁶, ואף בקטעי הגניזה של ויק"ר כך: מסחיין 386; חמיין 27; מחיין 1827. גם בפסיקתא מצויה הנו"ן ברוב הצורות, אך די במיעוט כדי להאיר את התופעה: חמי 197; לעיי 403; מגעיי 362; קריי 65; בעיי 101 ועוד. אפשר שקשה היה לו לסופר להימנע מפתיבת הנו"ן בריבוי הבינוני של ל"י, שעה שהיא מתקיימת בכל מקום אחר, והחזרתה — או קיומה — אינו מפתיענו¹⁹. ואולם בצורות אחרות, שזיקתן למערכת מסוימת אינה חזקה באותה מידה, שמטה הנו"ן באופן סדיר יותר. דרך משל, בשם המספר תריין, תרתין. על דוגמאותיו של קוטשר ראוי להוסיף את פסיקתא 199: תריין חיוון כנגד עמ' 195: וממחית לון הוה מנחית תריי תריי. ובעמ' 39 הא תריי. וכך

15. יהבו 648, ח"ג והבון; אפקוה 452, כינוי המושא דבק בו ואפילו כך יש ח"ג: אפיקותיה, אפקוניה. ועם זאת, שלוש צורות אין להן ח"ג: צלו 625; קומו, פוקו 1144. בעמ' 689 נתחלפה הוי"ו בי"ד: אזלין ואכלין ושתיין; אך יש וי"ו בח"ג.

16. במקום האחרון מביאה הפסיקתא את רב אבא בר כהנא, המפרש בפרשת זכור את הכתוב ערו ערו (תה' קלו, ז): פגרו פגרו; ומסתמך על ירמ' נא, 58 ערער תתערער. ועז הרשם, שהוא מצטט תרגום עתיק, שהיה ידוע לו. אלא שבתרגום דילן ליתא פגרו. להלן מביא המדרש את ר' לוי: פנון פנון. כל העניין חוזר בעמ' 294. 312.

17. פרסמו י' היינמן ב"הספרות" כרך ד', עמ' 365 ע"פ הנוסח, שהדפסתי בעבודת גמר, שהגשתי לפרופ' בן-חיים לפני כתיבסר שנים באוניברסיטה העברית: א' רוזנטל, פיוטים ארמיים לשבועות, ירושלים תשכ"ו.

18. מחקרים, בעמ' 28 (תדפיס).

19. גם בכתובת מפפר רמה שבגליל: דבנין. אולי משום קדמותה היחסית; המלומדים אומרים, כי מן המאה השלישית היא. J. B. Frey, *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, vol. II, Roma 1952, No. 979.

בויק"ר תשפ"ד: יליף מנה תרתיי. כך במקומות הרבה בירושלמי, כגון חלה נח ע"ד (באמצע — כ"ל זרעים 275): תרתיי כל קבל תרי אינון. ובשרידי הירושלמי מן הגניזה, שפרסם לרינגר: תרתיי את שמע מינה²⁰. נראה שמולידו הוא המספר, כפי שננקד בקת"ג: תריין זמנין בר' מג, 10; תריין במ' כח, 28.27²¹. דומה הדבר בשם העצם. בעוד שבויק"ר בא זכייין 86, (גניזה), הרי בפסיקתא זכאי, חטאיי 278. עדיין חזקה ידו של ריבוי השלמים. ויושם לב, כי קוטשר נתקשה להגביל את התופעה לתחומי הגליל לבדו.

מתוך הפלל הזה יתפרשו לנו צורות הנוכחת בעתיד ובציווי. ממצע צורות הנוכחת בעתיד, שנמצאו בארמית התלמודית מתפרר, שיש חלוקה בין גזרת ל"י, שאין נו"ן בסופה — תחטיי ירושלמי תענית סד ע"ב (למטה — כ"ל מועד 620)²² — ובין פעלים, שאינם ל"י: תיעלין בירושלמי סוטה טז ע"ד (למטה — כ"ל נשים 59). אמנם בויק"ר אחד הוא ל"י ושאינו ל"י: תיתנין קכג; תנשייאן צד, אבל בדפוס ראשון תנשיי. והרי בנוכחת של ל"י היה דיפתונג ay לפני נו"ן, כמובח ממשנה כתובות ד, ח: תִּשְׁתַּבֵּיין — כך ניקד הנקדן של כ"י קויפמן, אמנם ב"גופו של גט", גיטין ט, ג, ניקד אותו נקדן דִּתְצַבֵּיין, אך עצם הכתיב רומז, שדיפתונג היה שם והכתיב של כ"י פרמה (De Rossi 138) אינו מוחר ספק גדול: דיתצבייין. אפשר שלשונות אלה הן שהולידו את הצורות שבגיטין מן הגניזה: דיתהוויין (!) T-S 10 J 2.3. לשון משפטית גבוהה היא גם בפתובה בנוסח ארץ-ישראל מן הגניזה: תשתטאייין²³. מה שמצאנו בעתיד, נמצא גם בנוכחת בציווי. בבר"ר נודמנו רק פעלים ל"י ואין בהם נו"ן: אייטי 120; מליי 1232. גם בשי"ג כך: אייתי 149. ואל יאמר האומר, כי אין בין אלה ובין הציווי ה"קלאסי", אַקְלִי, ולא כלום, שהרי הציווי בפעלים, שאינם ל"י, יש ויש נו"ן: זיבנין 149; חזורין 198²⁴; אתעקרין 24198, בצד זיבני 169! כן מצויות בירושלמי צורות ציווי ל"י רבות, כגון שריי סנה' כה ע"ד (למטה — כ"ל נזיקין 460); פניי תענית סד ע"ב (למטה — כ"ל מועד 620), ואילו באלה שאינן ל"י הנו"ן מתקיימת: אורכיין יומא מג ע"ד (באמצע — כ"ל מועד 514); איזלין גרפיין ... איזלין כבשין ביצה סב ע"ג (למטה — כ"ל מועד 611)²⁴.

-
20. ספר היובל לא' מארכס, ניו-יורק 1950, עמ' רנח (בחלק העברי).
 21. קוטשר העלה את ההרהור, שמא קרא הנקדן תריי (עמ' 31). אם מפאת הניקוד, הרי הקטע מניקד ניקוד חלקי. ומכל מקום הסופר לא גרס תריי.
 22. כך גם בקטע מן הגניזה, ע' גזוי שכטר א', ערך ל' גינצבורג, ניו-יורק תרפ"ח, עמ' 403-404.
 23. תודתי נתונה לידידי, ד"ר מ"ע פרידמן, שהרשני להביא צורה זאת מתוך מחקר, שהוא עומד לפרסם.
 24. אבל: שקילי בבא מציעא ט ע"ג (באמצע — כ"ל נזיקין 369); זילי עבידי ... איזילי חתיך שבת טז ע"ג (למטה — כ"ל מועד 381). צורות אלה מזכירות את הפבלי, ותן דעתך, שבאותו קטע במסכת שבת יש עוד סימנים של השפעת הפבלי על המעתיק, כגון ליכא

לפיכך נראה לומר, כי חסרון הנו"ן הוא מצב חדש, שנוצר בפועל ל"י, אחרי שבשלב הגלגול שקדם, הייתה הנו"ן נחלת הנוכחת בציויי כל הגורות. מפאן שאין דין הציוי של ל"י שונה מדין הריבוי של הבינוני ומדין תריי, תרתי וכיוצא באלה צורות, שדיפתונג היה בהן לפני הנו"ן הסופית.

*

אם נעלים עיינינו מפל אותם פעלים, שנתקפה הנו"ן הסופית שלהם מחמת המצתיק, נוכל לומר, כי אכן הייתה בארמית התלמודית נטייה ניכרת לצרף נו"ן להברה הסופית הפתוחה, ומתוך מה שניתן לפרש מתפרשת הנטייה הזאת פתהליך פונטי בעיקרו, לאמור, אנפוף התנועה הסופית. דין הוא להביא פאן את דעתו של פרופ' בן-חיים, הדין באנפוף התנועה הסופית בעברית של חז"ל, בצורות כגון למטן, למעלן, כמו וכיו"ב, ותולה אותו באנפוף התנועה, הבאה לפני נו"ן או מ"ם סופיים²⁵. ברם הקיום-יחד של העברית ושל הארמית בארץ-ישראל עשוי היה להוליד תהליכים דומים בשתי השפות. אם נפרש את הדבר כך, יהיה עלינו לנתקו מתופעה מקבילה בסורית, שביטוייה הופעת צורות מקבילות קטלון / קטלון (קטלי) ²⁶. עכ"פ יהיה עלינו לומר, כי התהליך הנידון הגיע להיקפו המלא ביותר בתקופת התלמוד, הגם שתהליך מנוגד לו, פונטי גם הוא מעיקרו, שהופיע בתקופה הזאת, צמצם את תפוצתו: שימוט הנו"ן הסופית אחרי הדיפתונג ay.

אם קבענו את תחום התפשטות האנפוף ואת זמן תפוצתו הגדולה ביותר, הרי את זמן תחילתו לא קבענו.

נראה, שסימניו הראשונים מצויים בארמית של קומרן. פאן תחילתו מעט מזער. במגילה החיצונית לבראשית כא, 32.24 העיר עמורה כתובה עומרם²⁷. ועוד, שני פעלים יש במגילה, ונו"ן באה בסוף צורת הנסתרים שלהם: ובעון יט, 15; ואתון יט, 26. ושניהם מגזרת ל"י הם. פועלי ל"י אחרים חסרי נו"ן הם בכל מקום: אתו יט, 15;

וכו'. בדומה לזה בשבועות לו ע"א (למטה — כ"ל נזיקין 521): הבי לי. אף בקטע הזה ניפר רושמו של הבבלי, כגון דנפול ... אי ... בהו. עכ"פ אלה מיעוטן של צורות הציוי. ברובן הנו"ן הועתקה פדין. אף סופרי ויק"ר לא הניחו לנו"ן במקומה: רוקי באנפי ... איזיל אמרי לבעליך קצב³⁻⁴. אך בקטע המספר אותו סיפור בירושלמי סוטה טז ע"ד (למטה — כ"ל נשים 59): ורוקין ... אזילן ... אמרין. גם בעמ' תשפה, שמטה הנו"ן בויק"ר: קרובי להכא. 25. מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מגילות ים-המלח ולשון חז"ל, לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 233 ואילך. והשוה קוטשר, ספר ילון, ירושלים תשכ"ב. עמ' 258 וכן מחקרים, עמ' 38 ואילך.

26. הצורות ללא נו"ן, נשמטה תנועתן. Th. Nöldeke, *Kurzgefasste syrische Grammatik*, Leipzig 1898, עמ' 100 ואילך.

27. קוטשר, *Scripta Hierosolymitana* 4 (1957), עמ' 23 ואילך.

ומחו כא, 28; ושבו כא, 34 — בסך הפול תריסר פעלים בלא נו"ן, ואין צריך לומר, אין נו"ן בפעלים, שאינם ל"י, כגון תקפו וגברו כ, 18; אודמנו כא, 25; נגדו כב, 7 — שישה עשר במספר. בעניין שני הפעלים הללו, העומדים מבדדים כנגד תריסר ל"י, שאין בהם נו"ן, הביעו חוקרים הנחה, כי בינוני הם²⁸. ברם הפול מתקשים בהבחנה בין וי"ו ובין יו"ד במגילה הזאת, ומי יוכל להכריע בדבר? מחלוקת דומה נפלה בין שתי המהדורות הרצופות של תרגום איוב מקומרן. בעוד שהמהדירים הראשונים קראו בקטע, המכיל את פרק מב, 11: ואחין, היינו בינוני, הנה המהדיר האחרון קרא ואחון²⁹. וכשם שקשה ההכרעה שם, כך קשה היא כאן. מפל מקום, לא מן הנמנע, שנתקצרה הוי"ו והיא נראית כמו יו"ד בגלל רגלה של התי"ו או תחתיתה של העי"ן, שנמתחו שמאלה למעלה מן המידה הדרושה והגיעו אל תחת האות השכנה, כפי שנראה מן הצילומים.

ואולם יש במלים תמן, כמן, עומרם, כדי לקיים את ההנחה, כי בפעלים הללו אכן אנפוף של צורת הנסתרים לפנינו³⁰. בתרגום איוב לא מצאנו פעלים אחרים, שיש נו"ן בסופם, וכן לא מצאנו לא בספר חנוך, שנתפרסם לא מכבר³¹ ולא בקטעי קומרן אחרים. לא ל"י ולא שאינם ל"י. בתרגום איוב טשו כט, 8; והחשיו לב, 15; והסגיו כא, 7 ועוד עשרה אחרים, שלמים באשר ללמ"ד הפועל שלהם, מסתיימים פולם בתנועה, כגון הרחקו יט, 13; התרוממו לו, 9; ויהבו מב, 11. בספר חנוך שישה פעלים ל"י ושלוש עשר אחרים, וכולם מסתיימים בתנועה, כגון חפו 359; וידעו 302; חלמו 304. כיו"ב שלוש צורות הציווי בספר חנוך, אף הן בלא נו"ן: שרוא, צלו 315; חזו 340. ציווי נמצא גם באחת מאיגרותיו של ברכוכבא: הו שם ו, 3.

28. H. L. Ginsberg, *Theological Studies* 28 (1967) עמ' 576, אגב היסוס גדול.

השווה S. Segert, *Archiv Orientalni* 33 (1965) עמ' 201.

29. J. P. M. Van der Ploeg et A. S. Van der Woude, *Le Targum de Job de la*

Grotte XI de Qumran, Leiden 1971:

M. Sokoloff, *The Targum to Job from Qumran Cave XI*, amat Gan 1974.

30. P. Coxon מסתמך על הכתובת הדו-לשונית של אסוקה ועל כמה אידיוגרמות של

הפרסית הבינונית, כגון חיתן, חיתן וטוען, כי הנו"ן בסוף צורת הנסתרים קדומה היא: *JNES* 36 (1977) עמ' 8–297. הכתובות פורסמו מחדש לאחרונה בלשוננו לד (תש"ל), עמ'

125 ואילך. Coxon מודה, כי משלוש הצורות שבפתובות האלה, אחת, התהחסינן, היא צורה מזוהה של התפעל, וביקש להסביר את היו"ד ע"פ אנאלוגיה של הפעל עבר. אך איני יודע,

איפה יימצא פתיב כזה בארמית הממלכתית. הסתמכותו על הפרדיגמות, שהביא, P. Leander, *Laut-und Formenlehre des Ägyptisch-Aramäischen*, Göteborg 1928 עמ' 50, אינה

ראיה של ממש, שהיא צורה משוערת לכל היותר. שתי הצורות האחרות, קטלן, אחון, מתפרשות בינוני ריבוי. אשר לאידיוגרמות, כבר העיד עליהן H. H. Schaeder, כי תופעה מלאכותית הן; *Iranische Beiträge I*, Halle 1930 עמ' 238. אין אפוא הכרח להקדים כל

כך את הנו"ן המוספת.

31. J. T. Milik, *The Book of Enoch etc.*, Oxford 1976

נראה, כי לא נרחק מן האמת, אם נאמר, כי תהליך בתחילתו לפנינו, אולי ראשיתה של תופעה, שעדיין לא נשתרשה בארמית בסוף ימי הבית השני ובשנים שאחרי חורבנו. יש חיוזק מה להנחה הזאת בצורות אחדות, שנמצאו במגילת ישעיהו מִס־המלח: שכרון ולוא מיין כט, 9; קרבו ואיתון מא, 5. אלה עשויים להעיד על הסובסטרט הארמי שפני סופר המגילה, שפבר קלט את ראשיתו של האנפוף³². התחלה מצומצמת זו נשתגרה מאוד בארמית התרגומית, אך לא בכל תחומיה, פדרך שנשתגרה בארמית התלמודית, כי אם בגבולות שמורים וגדורים היטב: בגזרת ל"י. נסקור נא את הדברים.

הנסתרים בעבר. בתחום פועלי ל"י הגיעה הנו"ן לידי הכללה כמעט גמורה. אין בקטעי התרגום מן הגניזה אלא ארבע צורות בלעדיה. שתיים מהן בקת"ג: ואתו שמ' יט, 2 (עמ' 55); ובכו דב' לד, 8 (עמ' 61), שתיהן בכתיב-היד F. שתי הצורות האחרות הן בקטע ד"מ: שויו בר' מ, 15; אייתיו בר' מג, 2. שתיהן מזכירות את ארמית המקרא: שויו (קרי) דנ' ה, 21; היתיו דנ' ה, 23.3. האם חיקוי הוא? עוד צורה אחת יש במקור הזה ואינה בטוחה: [וח]מו בר' לו, 18. אבל בפסוק 24: וחמוך. ואכן פארבעים פעלים מגזרת ל"י בקטעי הגניזה מסתיימים פולם בנו"ן, כגון: וענוך בר' לד, 13 (עמ' 11); אתחמוך בר' ח, 5 (עמ' 16); ושיוך בר' ז, 23 (עמ' 32). אפילו כ"י ניאופיטי, שאין סופריו מן המדייקים, יש בו רק שמונה פועלי ל"י בלא נו"ן: הווי בר' ב, 25; מב, 35; אתגאוו שמ' טו, 21 (אבל בפסוק 1: אתגאון); שווי במ' טז, 18; אתו במ' כב, 20; הווי במ' כו, 33; ענו במ' לב, 31; בנו במ' לב, 38. כנגדם למעלה משלוש מאות פעלים מן הגזרה הזאת נו"ן יש בסופם.

בטקסטים האלה לא הסיגה הנו"ן המוספת את גבולם של פועלי שאר הגזרות, שהם "שלמים" מבחינת למ"ד הפועל שלהם. החריגים מעטים הם ביותר, ואם אין הם טעות בעלמא, גרירת סביבתם גרמיתם. פועל אחד בקת"ג בבר' ז, 24 (עמ' 15): ואתגברון מיא. הלך הסופר אחרי אשתיצון שבסמוך והוא ל"י. אך בפסוק 18 דייק: ואתגברו מייא. שמונים ושישה פעלים, שאינם ל"י, אין זכר לנו"ן בסופם, כדיון. בכ"י ניאופיטי עשרים וארבעה פעלים שסיימם נו"ן, אף שאינם ל"י. רובם באים בסמוך לפועל ל"י, אחרים באים אחרי נו"ן אחרות. כגון פנינוי הנסתרים הפרודים והדבוקים וכיו"ב גורמים, שיש כוונתם לגרור את המעתיק לספח נו"ן במקום שאין לספחה³³. ואולם מאות רבות של פעלים, "שלמים" באשר ללמ"ד הפועל שלהם, אין בסופם נו"ן, ועל כן אפשר להתעלם מן המיעוט הזה.

32. ח' ילון, מגילות מדבר יהודה, דברי לשון, ירושלים תשכ"ז, עמ' 58. קוטשר אינו סבור, שצורות נסתרים הן אלה: הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו וכו', ירושלים תשי"ט, עמ' 249 ואילך.

33. ואלה הם החריגים בכ"י ניאופיטי: ואמרן אתון, בר' יא, 4; וקנו ... ואולון, בר' לו, 12-11; דלון ואפקון, בר' לו, 28; ואיתון ... ושאלון, בר' מג, 26; וחמון ... ועבדון, בר' נ, 12-11; וסלקון ... וחפון ... ואסקון, שמ' ח, 2-3; ונפקון ... וישתון, שמ' יז, 6;

הנוכחות בציווי לא נשתמרה לנו בקומרן, אך יודעים אנו, כי בארמית המקרא נסתיימה בתנועה: אַקְלִי דנ' ז, 5. בארמית התרגומית באה נו"ן בסופי צורות הציווי של פעלים מגזרת ל"י: אַשְקִיין בר' כד, 17. 43. 45; תניין בר' כד, 23. אך לא בגזרת השלמים: חורי בר' טז, 9; אזלי שמ' ב, 8 וכו'. יש ויש צורות של ל"י בלא נו"ן: אוחי בר' יח, 6, מה שמתאשר מקטעי הגניזה: אַחִי בר' ל, 2 (עמ' 36). האם הופיע לפנינו התהליך האחר, שהתחזק בארמית התלמודית, היינו שימוט הנו"ן אחרי הדיפתונג ay? והנה גם בנוכחות בעתיד של פועלי ל"י ניכר הדבר (ע' להלן, בעמ' 176 [12]).

הנוכחים בציווי, נתפלגו צורותיהם. בדומה לנסתרים בעבר, סיגלו פועלי ל"י את הנו"ן המוספת. אין יוצא מן הפלל הזה בקטעי הגניזה, פגון בקת"ג: אַשְקִין בר' כט, 7 (עמ' 33); צלון שמ' ט, 28 (עמ' 26) וכיו"ב. וכן אין זכר לנו"ן בפעלים שאינם ל"י, פגון לקיטו בר' לא, 46 (עמ' 9); אודהרו שמ' יט, 12 (עמ' 56) וכיו"ב. בתק"ט המצב דומה: וסגון בר' א, 22; חמון בר' כז, 27 וכו' פנגדם תקופו בר' א, 22; רחוקו בר' י, 9 וכו'. בקטעים האלה טעה הסופר פעמיים: ומלו בר' א, 22 (אבל בפסוק 28: ומלון); איתו בר' נ, 1. בכ"י ניאופיטי חמש פעמים בא הציווי בלא נו"ן בפועלי ל"י: אַשְקו בר' כט, 7; אוחו בר' מה, 9; אתו בר' לז, 27.20; חמו שמ' לה, 30. בבר' כט, 7 גורסים קת"ג אַשְקו, ובפרק לז, 27 אתון. קטעי ד"מ גורסים בבר' לז, 27.20 אתון. שוב לפנינו אפוא טעויות סופר. ברם קרוב למאה פעלים ל"י אחרים מסתיימים בנו"ן כדין. מפל הפעלים שאינם ל"י רק אחד-עשר מסתיימים בנו"ן בכ"י ניאופיטי³⁴.

בתחום אחד חדרה הנו"ן המוספת בארמית התרגומית אל מעבר לגבול פועלי ל"י: פנסתרות בעבר. החידוש, שנתחדש בניבי ארץ-ישראל, ולא רק בהם, הוא הסיום -י, הקים סייג בין הארמית התרגומית ובין הארמית של קומרן, שסיום

וחמון ... דאתקבלון, שמ' כד, 11; ואתאבלון ולא שוון, שמ' לג, 4; וחולקהון ... אתיהבון, ויק' י, 14; וחמון ונסכון במ' יז, 24; ארעון יתן, במ' כ, 14; תקיפין אינון ועיקון, במ' כב, 3; דלהון אתחמדון, בר' מט', 26; אתברירון דב' כט, 25; מט, 26. לא בכל מקום אפשר לחלוא את הנו"ן בהשפעת הסביבה: ערקון, שמ' יד, 27; בטלון, במ' ו, 12; שלמון, במ' ו, 13; נחתון, דב' י, 21; ושאלון בר' כז, 7; אדיינון, שמ' יז, 7; מללון, בר' מג, 19. אפשר שחלק מן האחרונים מתפרשים בינוני ריבוי, שהיו"ד נתחלפה בהם בוי"ו. ותן דעתך, שבבר' לז, 28 מקום שם יש בניאופיטי ואפקון, יש בקת"ג ואסיקו פנגר וַעֲלֹ, לפיכך מותר לקבוע, ששאר הצורות, אף שאיננו יכולים להשוותן לטקסטים אחרים מפאת מיעוט קטעי הגניזה, טעויות סופר הן. ועוד; תרגום הקטעים גורס בבר' יא, 4 בינוני: ואמרין; וכך בשמ' יד, 27: ערקין.

34. בר' ט, 7: אתון ... סגון ... אתילדון; בר' יט, 2: מטון ... אביתון ... אסתון; שמ' טז, 23: חבשלון ... אצניעון; בר' מב, 33: חד מנכון אצנעון; בר' מד, 17: ואתון סקון; בר' מה, 19: אגלן לטפליכון ולנשיכון וטענון ית אבוכון; במ' כב, 19: וכען סקון; דב' כ, 3: ואמר להון שמעון כען. צורה אחת אין נו"ן בסביבתה הקרובה: אודהרון, שמ' כג, 21.

הנסתרות שלה הוא -א: כמה שלמא להן לה שקיהא במגילת בראשית כ, 6; הא עשר שנין שלמא, שם כב, 27-28; והויה בטנן ספר חנוך 342; והויה כד' [. . .] שפירן שם 344. כך הוא גם בסופסטראט הארמי שחדר למגילת ישעיהו מים-המלח, פגון והחזיקה שבע נשים, ד, 351. הצורך -י מצוי בקת"ג רק בבר' ד, 6.5 (עמ' 6); ואשתני זיוהן דאפוי, אך נראה שזאת צורת הנסתר והפועל מתאים לזיוהן, שהוא זכר יחיד. ותן דעתך, שהביטוי מצוי גם בארמית התלמודית (ע' לעיל, בעמ' 168 [4]), ואפשר שהוא ביטוי אידיומטי, או אידומטי למחצה, או חיקוי לשונו של דניאל ג, 19 (קרי). והנה בקת"ג דב' לד, 7 נחפס אפוי גרעין הביטוי, והפועל בא בנסתרות: אשתנין זיוהן דאפוי³⁶. צורות מעין קטלי יש בכ"י ניאופיטי מעט: רביהא דנפקי, בר' כד 43; תרתין ידך שכללי יחיה, שמ' טו, 17. אך בקטע מקביל מן הגניזה (ו"ב): שכללן. אין לבטל צורות אלה, שהן הצורות השולטות בארמית השומרונים, פגון סלקי, בר' מא, 2 ובסורית של א"י, פגון ואתפתחי עיניהן, בר' ג, 137. מכל מקום זאת הצורה, שעליה נוסדה הצורה השגורה בארמית התרגומית: קטלין. כך דרך משל, בקת"ג: אנהרין עיינה בר' לח, 25 (עמ' 43); ובלעין שבלייה בר' מא, 7 (עמ' 45); ועלין . . . דהוין בר' מא, 21 (עמ' 46); וכהן עינוי ויק' כב, (עמ' 50). אפשר שהצורך -ין, הבא שש עשרה פעמים בקטעי הגניזה, הייתה תנועת e, כפי שמעידים עליו ניקודים, פגון תַקְלִין, בר' לא, 38 (עמ' 8); תַקְלִין, שמ' ט, 31 (עמ' 26). לעתים הכתיב חסר: תַקְלִין, בר' לח, 25 (עמ' 18). אולי e הוא בן-גון של i בהברה סופית סגורה פמנהג הארמית³⁷, אך לא מן הנמנע, שלפנינו גלגול $in < an$ בדומה לגלגול התנועה i בהברה סופית סגורה בשומרנית ובסורית של א"י³⁸. תן דעתך לניקודי קת"ג במקומות אחרים, פגון בגין פדין בר' לא, 48 (עמ' 9); לה, 9 (עמ' 13) ואף לריבוי פִּיֶּרֶן בר' ד, 16 (עמ' 7).

כ"י נאופיטי יודע אף הוא כתיבים בלא יו"ד — עשרים ואחד במספר, פגון ואחחמן ענה, בר' ל, 39; ילדן בר' לא, 43; ארען שמ' יח, 8 וכו'³⁹. לעומת אלה יש

35. קוטשר, הלשון והרקע הלשוני וכו', עמ' 144 ואילך.

36. קוטשר, במאמר המוזכר לעיל בהערה 27, עמ' 11, הערה 48. השווה H. Bauer u.

P. Leander, *Gramm. d. Bibl. Aram.*, Halle 1927, עמ' 159.

37. מודה אני, כי בארמית המקרא החילוף הוא ברוב המקומות בתנועות קצרות מבחינה היסטורית, ע' באואר-ליאנדר (בספר המוזכר בהערה 36), עמ' 30-31. אך גם בתנועות הארוכות יש חילוף, פגון דב' ג, 2: תַקִּים, פגון ו, 2: תַקִּים.

38. פגון רמין, הנהגה rāman; תקיף — taqqaf; שתיקין — aštīqan. ז' בן-חיים עברית וארמית נוסח שומרון, פרק ג', חלק ב', ירושלים תשכ"ז (להלן פיוט), עמ' 112, 140, 150, כסדרם. לענין הסורית של א"י ע' בראשר, עמ' 439 ואילך. גם בניב של מעלולה כך. A. Spitaler, *Grammatik des neuaramäischen Dialekts von Maṭula*, Leipzig 1938 (להלן שפיטלר), עמ' 153 ואילך.

39. הניקוד -ן בקת"ג מונע את הווקאליזציה an, שדלמן הציע בעמ' 255 ובעקבותיו H. Odeberg, *The Aramaic Portions of Bereshit Rabba*, vol II, Lund 1939, עמ' 11.

שלושים ושישה פעלים, שנכתבו מלא יו"ד, כגון ועברין, בר' יט, 36; ורכבין והלכין, בר' כד, 61; חכמין, במ' לא, 18 וכיו"ב. ואולם סופרי כ"י ניאופיטי לא הבחינו עוד פראוי בין זכר לנקבה, אולי מקוצר ידיעת הארמית, והחליפום לעתים קרובות, כגון בויק' יח, 24: אסתאבון אומיה, ועוד פתריסר פעמים. ואפשר שלא צמח כל זה אלא מתוך שמחליפים היו יו"דין בוי"וין, וכל המצוי אצל פתב-היד הזה יודע, כמה גדול הבלבול בעניין הזה. ולפרקים הטה אונקלוס את הסופרים אחריו; וארעא יתכן כל עקיא, דב' ד, 30. גם בתק"ט יש צורות אחדות המזכירות את אונקלוס: ואמרא חייחא, שמ' א, 19; ידך שכללא, שמ' טו, 17; ונפקא כל נשיא, שם, 20. אך ברוב המקומות באה נו": וכהיין עניו, בר' כז, 1; והוויין בנתיהן, בר' מט, 22; וקנין, שמ' א, 21 וכו'. ואולם: וצדו אורחתהון, במ' כא, 30. לא נודמנו לנו בקטעים המעטים האלה צורות מן השלמים אלא אחת: ועבדו, שמ' א, 21.

בתחום הנסתרות בעבר נפרץ אפוא גבול התפוצה של הנו"ן, והאנפוף חדר אל גורת השלמים.

נברר נא עתה את שאלת שימוט הנו"ן הסופית, הבאה אחרי הדיפתונג ay. בכל המקומות, שהבינוני של גורת ל"י מצוי בהם, אין הנו"ן נעדרת בארמית של קומרן. דרך משל, שרין במגילת בראשית כב, 8; חוין בתרגום איוב לו, 25; בעין, וחפין בספר חנוך 341; מתמחין ב-Q 20 1 ב, 2. אף בארמית התרגומית נוהג כך הבינוני של ל"י. בפת"ג חמיין, שמ' כ, 2 (עמ' 58); מסכיין, בר' לא, 22 (עמ' 41); שריין בר' טו, 9 (ו"ב) וכיו"ב. כ"י ניאופיטי נוהג גם הוא כך, ובכל צורות הבינוני ל"י שלו יש נו". הנו"ן נתקיימה בארמית התרגומית גם בשם המספר תריין, אף פי ניקודן של צורות אחדות בפת"ג מורה על דיפתונג לפנייה: תריין. ניקודים מעין צצין, קריין וכו' בפת"ג נתפרשו לפרופ' קוטשר ז"ל פקוי ייחוד לא-גליליים⁴⁰. ושמא עניין פרונולוגי הוא, ולא גיאוגראפי, שכן יש צורות מסוימות, שהנו"ן שמטה מסופן אחרי הדיפתונג ay אפילו בקטעי התרגום מן הגניזה, כדלקמן:

בנוכח בעתיד היה הסיון נו"ן עתיק פימיה של הארמית⁴¹, וכך שורד בארמית של קומרן: תמללין במגילת בראשית ב, 7; תצבין, תמרין (תאמרין) בגט מקומרן (DJD II, מס' 19), בין ל"י בין שלמים. לעומת אלה יש בארמית התרגומית חלוקה. בפעלים, שהם שלמים מבחינת למ"ד הפועל שלהם, הנו"ן מתקיימת בכ"י ניאופיטי: תלדין, בר' ג, 16; תעבדין, בר' כ, 13; תדחלין, בר' כא, 17; תולין, בר' כד,

ואפשר שהנו"ן השפעת הבבלי היא. ע' י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, ירושלים תשכ"א, עמ' 35: נתרן, נפלן.

40. דומה, כי מצויה צורה אחת חסרת נו"ן בתרגום הסורי של א"י דב' יא, 7: דעיניכן חמאי. אך צורת נקבה היא והשוה שמ"א ו, 16: חמיין.

41. כגון במכתב מס' 13 מ"ב: ולמן [זי] תצבין. כך הוא ב"גופו של גט" במשנה גטין ט, ג: תצביין; ובנוסח של כתובה, שבמשנה פתובות ד, ח: תשתביין (ע' לעיל, בעמ' 170 [6]).

58, אך לא בגזרת ל"י: ותקרי, בר' טז, 11; תדכי, במ' ה, 19. אין קטעים מקבילים לפסוקים האלה לא בגניזה ולא בתק"ט, אך יש בקת"ג צורת ציווי נוכחת, המרמזת לקיום התהליך הזה בגבולות המצומצמים בטקסטים הטובים ביותר, ששרדו לנו מן הארמית התרגומית (ע' לעיל, בעמ' 174 [10]). ותן דעתך, שבמקומות אחדים בתרגום השומרוני מצויות צורות נוכחת בעתיד חסרות נו"ן, פגון ותקרי, בר' טז, 11 ובמקום הזה גורס כתב-יד אחר ותקרין.

מן האמור עד כאן ניתן להסיק את המסקנה, פי תפוצת הנו"ן המוספת בטקסטים שעמדו נגד עינינו מורה על תהליך ממושך, שראשיתו בארמית של קומרן. שם ניפר, שאין הסופר מורגל בה. הנו"ן המוספת נעשה יסוד קבוע בארמית התרגומית, אך קביעות זאת נתקיימה בין גדרותיה של גזרת ל"י לבדה, הגם שבצורות מעטות נתפשטה מעבר לגדרות שלה. התהליך הוכלל בארמית התלמודית ונשתקע בכל גזרות הפועל. אלא שכאן קם לעומתו תהליך אחר, שמגמתו הפוכה: שימוש הנו"ן הסופית, הבאה אחרי הדיפתונג ay. והנה מרבית הצורות, שמטבע הדברים יש בהן גם נו"ן וגם אותו דיפתונג, הן דוקא בגזרת ל"י. מקום, שממנו התחילה הנו"ן להתפשט, שם קמה תנועת חיסולה! ואולם כבר בארמית התרגומית התחיל התהליך הזה.

*

כאן המקום להביא את מעט החומר הנוגע לעניין הזה, שנתלקט מן הניבים הלא-יהודיים של הארמית המערבית.

בסורית של ארץ-ישראל הנו"ן המוספת נדירה מאוד. יש בה צורות מעטות ומסופקות, ושולטס מסתייג מהן. הדוגמה שהביא מן הנסתרים בעבר היא מגזרת ל"י: ואחמנן הכמא דפקד מרא. גם שתי צורות מן הנסתרות הביא — הוין, אתמלין — וגם מאלה הסתייג⁴². נלדקה מצא שתי צורות של נסתרים באַננגליאר הסורי-ארצישראלי: נטרון, סברון. את השנייה הוא רואה כגזרת צורת העתיד הסמוכה יסבון⁴³. לבד מאלה יש נו"ן בנוכחים ובנוכחות בציווי, אלא שלעולם אפשר לטעון, שהשפעת העתיד הביאתה.

בניב של מעלולה הנו"ן מצומצמת עוד יותר: בנוכחים בציווי. בין בשלמים šuqlun ובין בל"י hmōn, הופעתה סדירה. דא עקא, שמתוך היעדרה משאר צורות

42. בעמ' 62 הוא אמר: vereinzelt unsicher. את הדוגמה הביא בעמ' 72 על פי קטע שפרסם G. H. Gwilliam, *Anecdota Oxoniensia*, Oxford 1896, עמ' 5. קריאת גושן-גוטשטיין במקום הזה: ואחמנו, אלא שקריאת צילום היא. המקרא בתרגום הסורי ארץ-ישראלי, ירושלים תשל"ג, ע' בדברי העורך, בעמ' יא ואילך. אשר לצורת הנסתרות, שהביא שולטס, לא עלה בידי להתחקות אחרי מקורותיו, שלא הביא במילונו, ובדקדוקו אין מראי-מקום. על צורות הציווי בנו"ן לעולם אפשר לטעון, שמחמת העתיד באו.

43. ZDMG 22 (1868), עמ' 493 והערה 1.

הפועל, עולה החשש, שדבר אין לה עם האנפוף, וכל כולה אינה אלא השפעת העתיד *šūqlun* (נוכחים). האם היה לשימוש העיצורים הצוללים בסופי מלים בניב הזה חלק בצמצומה?⁴⁴

מיעוט החומר בשני הניבים האלה ומצב המחקר בסוגיה הזאת אינם מסמיכים אותנו לומר, כי יש עקבות של ממש מן התהליך הנידון במה שנרשם עד עתה. פנגד זה, מציאותה של הנו"ן בארמית של השומרונים מאוששת יותר. לרגל מלאכתנו בהכנת מהדורה ביקורתית של התרגום השומרוני נודמנו תחת ידינו צורות אחדות, שיש בהן נו"ן מוספת, ללא ספק. לפי שעה נבדקו כתבי-היד של התרגום הזה בספרי בראשית ושמות לבדם, ואפשר שעם הכנת שאר החומשים יתרבו הפרטים שברשימה דלהלן: וחסרון, בר' ח, 5; ואמרון, בר' יט, 2; ואכלון, בר' יט, 3; כו, 30; וקנון, בר' כו, 14; וחפרון, בר' כו, 22.21; ושתון, בר' כו, 30; ואדלקון, בר' כו, 31; ומללון, בר' לד, 20; ודחלון, בר' מב, 35; וריקנון, שמ' יב, 36; אתערמון, שמ' טו, 8; לקטון, שמ' טז, 18. עד כאן נסתרים בעבר. נסתרות: ואשקין, בר' יט, 35; ואמרין, בר' לא, 14; ואוחין שמ' א, 17. גם מן הציווי מצאנו כמה צורות וביתון, בר' יט, 2; איעתון, בר' מג, 7; ועקון, שמ' ב, 20. בכל המקומות האלה הנו"ן באה בכתב-יד, המייצגים שכבת לשון צעירה. בכתב-היד, שלשונו לשון עתיקה היא ביחס, באה הנו"ן בפועל אחד בלבד, ואוחין כנגד וְחִתְיָנָהּ, והוא, לפי תפיסת הדקדוק השומרוני, ל"י לכל דבר⁴⁵. גם "המליץ", ספר המלים, שהתקינו השומרונים למלות התרגום, מעיד על נו"ן מוספת בשני מקומות: לקטון בעמ' 500 — נסתרים; אשלמין, בעמ' 610 — נסתרות. ובפיוט השומרוני מצא בן-חיים אתרחצון⁴⁶. עדיין אין בכל זה כדי למצוא שיטה בתפוצת הנו"ן בשומרונות, אך יותר מרמז דאי יש פאן.

*

אין האנפוף של התנועה הסופית תופעה מסויגת לתחום הפועל לבדו. סימני ניפרים היטב מעבר לגבולותיו הצרים, ואין חשש גדול מפני טעות בהנחה, כי מן החוץ הגיעו אל הפועל. בדין כרך דאלמאן בדקדוקו ביחד את כל מה שניתן לאסוף באותם ימים, ובפסקה אחת הביא את הנסתרים בעבר ואת הריבוי בציווי עם שמות פרטיים כגון יוחן, ציפורין, עם תוארי-פועל, כגון סגין, כדון, תובן, תמן, וביטא את המשותף לצורות השונות האלה: *Dem galil. Dialekt ist eigen eine besondere Vorliebe für Auslaut auf -ן* (עמ' 102). אלא שבעניין תמן, שהשוה עם תמה

44. שפיטאלר, 149, 153, 165, כסדרם. השוה עמ' 29–31.

45. לעניין מוקדם ומאוחר בשומרונות ע' בן-חיים, פיוט, עמ' 11 ואילך; והשוה מה

שרשמתי ב-JSS 21 (1976) עמ' 35.

46. פיוט, עמ' 183. ע' בדוגמאות שהביא בן-חיים בהערות.

שבארמית המקרא, נאלץ להודות, שאונקלוס שותף לה, ל"גלילית" בחיבתו לנו"ן המוספת. זה לא היה הקושי היחיד שבתיאור הדיאלקטי של דאלמאן. הנה בהצגת החומר שבמקורות בדבר הנסתרים בעבר (פעמ' 254 ואילך) נתגמגמו דבריו בשל המציאות המגוונת, המתגלית בטקסטים השונים. משום כך, פנראה, נזהר מלכרוך יחד את הארמית ה"גלילית" עם לשון התרגומים ה"ירושלמיים", ויחד לכל אחת פרק משלה במבוא הספר. הוא אף דיבר על *die ungaliläische Sprache der Targume* . . . , אלא שלא פירש, לאילו תרגומים נתפן (עמ' 40). לימים, פשנתגלו הקטעים מן הגניזה, שערפם מבחינת איכות המסירה גדול לאין ערוך, נתן בהם פרופ' קוטשר המנוח סימנים ואמר: " . . . מן הדין להעיר כבר כאן, שהטקסטים (ה)אלה מייצגים טיפוס שונה במקצת (פיזור המחבר. — א"ט) מן הטיפוס של הגלילית"⁴⁷. ברם אותן צורות, שמנה דאלמאן, מצרפות את עדותן להנחה, כי ההבדל בין לשון התרגומים ה"ירושלמיים" ובין לשון התלמוד הבדל של זמן הוא. הנה הנו"ן של תמן, שכל כך הביכה את דאלמאן, עשויה ללמד פרק בתולדות הארמית של ארץ-ישראל. אולי היא האות הראשון להתפשטות האנפוף של התנועות הסופיות. בתרגום איוב מקומרן עדיין תמה (לח, 11) כבארמית של המקרא ושל מסמכי יב. אך בשכבה ה"צעירה" יותר של הארמית מקומרן תמן בא בכל מקום, פגון במגילת בראשית ב, 23; כא, 20.3.2.1 וכו', וכן בספר חנוך 351, 356 וכו' וב-DJD II, עמ' 173. מפאן ואילך השתלט תמן על כל תחומי הארמית בארץ-ישראל ואין לך ניב, שאין לו שימוש בו. תמה נעלם לחלוטין⁴⁸.

כמוה הפיע כמן לראשונה במגילת בראשית כא, 14(2x); כב, 29 — לצד כמא ונתפשט, עד שאתה מוצא אותו בארמית התלמודית, פגון בר"ר 1128: אפילו אתון יהבין לי כמן; פסיקתא 144: בכמן הוא טימי דידה; שם 231: כמן שנין את קאים; ויק"ר תרסג; ובכמן הות טמיה; שם תלו; על חד כמן וכמן. פן שגור כמן בירושלמי, פגון עבודה זרה מא ע"א (למעלה — כ"ל נויקין 542): כמן קטל, רבי לעזר בר יוסי אמר שמונים. הוא מצוי גם בסורית של ארץ-ישראל: חימו רחמוהי דמרא כמן מורך רחמוי⁴⁹. ואולם לא בכל מקום כך. עוד יש הרבה כמה בארמית

47. מחקרים, עמ' 5 והערה 13. השוה במאמר *Encyclopaedia Judaica* (המוזכר לחלף, בהערה 61): The Palestinian Targum fragments represent a dialect slightly different from Galilean Aramaic.

48. לכאורה מצויה תמן כבר בחרס מ"ב, לפי קריאת *E. Sachau, Aramäische Papyrus und Ostraka etc*, Leipzig 1911, עמ' 239 (חרס ג' צד פנים, שורה 2). אבל A. Dupont-Sommer, *Annales du Service des Antiquités d'Egypte* 48 (1948) עמ' 122 קורא, ומן.

49. G. H. Gwilliam et alii, *Anecdota Oxoniensia*, Oxford 1896, עמ' 57. על פקפוקיו של שולטס במילונו, *Lexicon Syropalaestinum*, Berolini 1903, ענה ש' ליברמן, חוספתא פפשוטה, כך א', עמ' 2, הערה 9. לאחרונה עסק בעניין הזה מ' בראשר בספרו

התלמודית, פגון בבר"ר 362: בר כמה שנין. אפשר שנתקיים כמה בזכות צירוף הקישור כמה ד—, שלא הפך מעולם לכמן ד—, מתוך שלא נסתיים בתנועה, ושני רכיביו נחשבו ליחידה אחת. עך כך מעידה השומרונית במקומות הרבה, פגון: והוה כמד ארם משה אדיו שמ' יז, 11 (פך בכ"י Or. 7562, שהוא מן הטובים שבכתבי-היד של התרגום השומרוני).

לעומתו סגי עדיין חסר, נו"ן מוספת במגילת בראשית: שגי רחמה כ, 8. אך בקת"ג סגין בכל מקום, פגון: וסגין אית קדמין למשרא, בר' ד, 13 (עמ' 7), וכך הוא בכ"י ניאופיטי, פגון: סגין לחדה, בר' מא, 49; סגין עליכון, במ' טז, 3; סגין לכון, דב' א, 6. אין צריך לומר, סגין שולט בארמית התלמודית: והוא רחם להדא רחל סגין, בר"ר 817; דהינון צנינן סגין, בר"ר 1241; אמרין ליה סגין סגין, ויק"ר תרסד, — פסיקתא 144. זריו סגין, שיי"ג 309; מיהגי באורייתא סגין, שיי"ג 1217; ערימין סגין, שיי"ג 223, וכו'. לא כך בפיטוי סגי נהור, שיי"ג 13227; ויק"ר תת, שפכל פיטוי אידיומטי הוא שייך לרובד עתיק יותר. גם פירושלמי בא סגין ברוב המקומות, פגון כתובות לד ע"ב (למטה — כ"ל נשים 156): הוות מעיקא ליה סגין; שבת טו ע"ב (למעלה — כ"ל מועד 374): הוה חמי לאימיה משתעיא סגין; שקלים מח ע"ד (למעלה — כ"ל מועד 537): מחמרה על גרמה סגין, ועוד כהנה וכהנה. ואף שמודמן לפרקים סגי בלא נו"ן, פגון בסנה' כג ע"ג (למטה — כ"ל נזיקין 448): עינון הוא סגי (כך הוא גם בקטע מן הירושלמי סנהדרין, שפרסם מ' עסיס. ע' לעיל, בהערה 9) — הנה במקום אחר: הוה עינון סגין כתובות לה ע"א (באמצע — כ"ל נשים 156)⁵⁰. אך בסורית של ארץ-ישראל ובשומרונית לעולם סגי.

כ ד ו אינו מצוי כלל בספרות מקומרן, שהיא שטח שלטונו של כען העתיק. דרך משל במגילת בראשית כ, 13; כב, 29; בתרגום איוב ל, 16 וכיו"ב. כדו נדיר למדיי בארמית התרגומית. למעשה אינו כלל בקת"ג, ואך מעט הוא בא בכ"י ניאופיטי, פגון בבר' מד, 18: וכדו את אמרת; שמ' ג, 18: וכדו ניזל כען ארח מהלך תלתה יומין. פן הוא בא בתק"ט ויק' כב, 27 (כ"י פריס 110): וכדו די גרמו חובינן. דרך כלל שגור פדון במקורות האלה, פגון בקת"ג בר' ד, 11 (עמ' 7); שמ' ו, 1 (עמ' 23); דב' ה, 22 (עמ' 27) וכך הוא בכ"י ניאופיטי במקומות האלה וברבים אחרים. כך הוא גם בתק"ט, פגון בר' ח, 22; טז, 5; כט, 20 וכו'. כדון שגור גם בארמית התלמודית, פגון בר"ר 707; ויק"ר תרלה; 721; פסיקתא 22. 155, שיי"ג 2749; ועוד כהנה וכהנה.

הנופר בהערה 13 לעיל, בעמ' 297. הוא סבור, כי הנו"ן אינה מסגולותיה של הסורית של א"י מהופעתה במלים בודדות בלבד: כמן, תמן. היא "מורשה מתקופה קדומה בהיות התופעה תהליך חי בא"י (בעברית ובארמית); אבל בתקופה ההיסטורית של הסוא"י היא אינה תופעה חיה, לפיכך אין מקום למנות את הסוא"י בכלל הניבים, שיש בהם תהליך כזה".

50. תן דעתך, שיש במקום הזה בסנהדרין סימנים רבים משל הבבלי, פגון: דלא ליקלקל... ולא (א)מר לה מידי... אי איתעביד נשיא קטלי לכל חרשייא.

מה שמצאנו בתק"ט, כדו די, מצוי לרוב גם בארמית התלמודית, פגון בבר"ר 452: כדו דאמרת (א4); בירושלמי בבא קמא ו ע"ד (למטה — כ"ל נזיקין 354): וכדו דצבעתיה וכו'. נראה, שלא נתאנפפה תנועתו של זה, מתוך שלא הייתה סופית, בהיותה חלק מן הצירוף, שדל"ת הזיקה בסופו. אלא שהגלגולים הרבים, שעברו הטקסטים שלנו, בלבלו את היוצרות לפעמים, וכך נוצרו צירופים, פגון: כדון דחמית, תק"ט בר' טז, 5 לפי כ"י פריס 110; אך בכ"י וטיקן 440: וכדון חמית; ובקת"ג ויק' כב, 27: וכדון די גרמו (עמ' 49). פיוצא בזה יש בבר"ר 813: וכדון דלית; ובח"ג וכדו דלית. בויק"ר מצאנו פעמים אחדות כדו בלא דל"ת אחריו, פגון קצא: כדו אתון יהבין; קצב, כדו את אזלה; שצה: כדו אפילו. בכל המקומות האלה יש ח"ג כדון. גם בשי"ג 18-19: כדו לית בי אכיל; אבל בכ"י ליידין במקום הזה (נזיקין 351): כדון; וכך הוא בדפוס ונציה בבא קמא ו ע"ב (באמצע). שכיחותו הגדולה של כדון מבטלת את חשיבותם של המקומות המעטים והמסופקים האלה. מכל מקום ברי, שכדו הוא האב-טיפוס של כדון. והנה בסורית של ארץ-ישראל לעולם כדו, וכך הוא בשומרונים. מאחר שאין מילון לשומרונים, נביא נא מראי מקום אחדים: וכדו נבאש לך, בר' יט, 9: וכדו כל מה דאמר לך, בר' לא, 16; הלא כדו אשלח ית אדי, שמ' ט, 15; וכדו אם משמוע תשמעון, שמ' יט, 5 וכיו"ב.

באשר לתובן הדברים מסופכים מאוד. אין בארמית של קומרן לא תוב ולא תובן. תואר-הפועל, המשמש ברגיל במסמכי ים-המלח הוא "עוד", פגון ב-DJD III, עמ' 186⁵¹. תוב בא בארמית התרגומית הרבה. דרך משל בקת"ג: וברדא לא יהוי תוב, שמ' ז, 29 (עמ' 26); למשמע . . . תוב, דב' ה, 22 (עמ' 27); לא קם נבייה תוב, דב' לד, 10 (עמ' 62) וכך בתק"ט בבר' לה, 9: ותוב אליפת יתן; שמ' י, 28: לא תוסף . . . תוב; יד, 13: לא תוספון . . . תוב. כך הוא בכל המקומות האלה וברבים אחרים בכ"י ניאופיטי. לא מצאנו תובן אלא במקום אחד בקת"ג בתוך פאראפראזה ארוכה שבויק' כב, 27: ותובן תליתיי גדי בר עזין . . . (עמ' 50).

תובן שכיח בארמית התלמודית. בבר"ר 1183 הוא בא בכ"ו לבדו: אנה סלקה תובן לאיגרה . . . וסלקת תובן ונחתת . . . וכן תובן . . . וכן תובן. פל הקטע אינו בפנים. בירושלמי תענית סו ע"ג (למטה — כ"ל מועד 633): דלא למיעבד כן תובן; חגיגה עז ע"ב (באמצע — כ"ל מועד 690): ומה הוית דריש תובן; בבא מציעא ח ע"ג (למעלה — כ"ל נזיקין 363): לית את צריך לעי תובן. אין בשומרונים לא תוב ולא תובן. תואר-הפועל הרגיל בה הוא "עוד" בכתבי-היד המייצגים לשון עתיקה ו"חורי" באלה, שנשתקעה בהם הלשון ה"צעירה"⁵². כנגד זה מצויים שניהם בסורית של ארץ-ישראל בשפע. דרך משל,

51. וכן בקטע, שנחפרסם ב-Semítica 5 (1955), עמ' 37. ותן דעתך, שיש תוב במכתב

מס' 1 מ"ב, בשורה 7: ומנתה וילכי תוב.

52. ע' JSS 21 (1976), עמ' 33.

באיגרת השנייה אל הקורִינתיים ה, 12: לא תוב גרמן אנן מקימין. אך בבשורה ע"פ מתיא כא, 30: וקרב תובן ואמר. ואפילו באותו קטע באיגרת אל הגלטיים א, 17–18: ותוב ת[בית] לדמסקס ותובן מן בתר... כל זה באותו כתב־יד, והוא מן העתיקים שבכתב־היד שבספרות הזאת⁵³.

ברי, שאם נבקש לפרש את תובן מן תוב על דרך האנפוף, יהיה עלינו להניח צורת תשחית מעין *תובה, שסיומה סיום אדוֹרפִיאלִי, וכך אמנם הניח דאלמאן⁵⁴. דא עקא, שזו אינה מצויה במקורות הארץ־ישראלִים שבידינו, ולכד משתי צורות מסופקות, — אחת במכתבי ארשם: קבילה תובא לא ישלח יב, 11; והשנייה במלי אחיקר מִיב: הו חבלך ותובא (שורה 44) — אינה כלל⁵⁵. שמא בהשפעת תמן נולדה הצורה שלנו.

ראוי להוסיף לשורת הצורות האלה את מלת ההשאלה מן (=מה), כגון בקת"ג בר' לט, 8 (עמ' 45): כל מן דאית בביתה מסר בין ידיי. בכ"י ניאופיטי במקום הזה: מה; אבל בבר' מז, 3: ואמר פרעה לאחוי מן עבדתכון. דבר זה מופיר את המיוחס ליונתן בר' לג, 9: יתקיים לך מאן דאית לך. אף בזה יש משום אנפוף התנועה הסופית⁵⁶. יש סימנים לקיומה של מן (מאן) גם בארמית התלמודית, כגון בר"ר 503: מן דהוה חמי; 728 מן דהוה אכלין. מתוך הגרסה מאן של כתב־יד אחרים בשני המקומות רואה ח' ילון בהם שימוש של מ- במקום מ- המסורתי, והוא קרוב לשימוש מַה ש- בעברית, כגון בבר"ר 739: מה שזרע יעקב, ח"ג משורע וכיו"ב⁵⁷.

*

הנה ראינו, כי מידת התפשטותה של הנו"ן המוספת בניכיה של ארץ־ישראל אינה אחת בכל אחד מהם, ואף אינה אחת בכל אחת ממחלקותיהם של אותם ניבים. אמנם מגמת האנפוף השאירה את רושמה בכל מקום, אך אין הרושם הזה ניכר באופן שווה בכולם. היינו, התפשטות האנפוף עברה דרכים שונות בכל אחד מן הניבים הללו

-
53. הוא A. S. Lewis, *Codex Climaci Rescriptus*, Cambridge 1901 עמ' 138.
 54. 146 פסדרן. כל אלה בקבצים א' ו־ב', שהם הקדומים ביותר. ע' בראשר, עמ' 141 ואילך.
 55. דלמן, עמ' 213. הערה.
 56. אלא ששתייהן בלתי בטוחות מצד הוראתן. ע' G. R. Driver, *Aramaic Documents of the Fifth Century BC*, Oxford 1957, p. 84;
 A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century BC*, Oxford 1923, p. 231.
 57. אין צורך בפתרון, שהציע דלמן: מא דין, דקדוק, עמ' 120 (לוי במילון לתרגומים הציע מא האן). איני יודע, אם הכתוב בעזרא ה, 4: מן אנון שמהת גבריא שייך לענייננו, או שנגרר הסופר למלת גבריא.
 58. ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 102 ואילך. לעניין הזה בירושלמי ע' ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תשצ"ה, עמ' כג.

והתקדמה במידה שונה בהם. אם איננו יכולים לכנס את פולם תחת קורתה של הנו"ן המוספת, הנה אף לצמצמה בגבולותיו של הגליל איננו יכולים. שלוש פתובות הן בארץ יהודה, שיש בהן נו"ן מוספת, ושלושתן מתקופת התלמוד הן. שתי צורות בנסתרים בעבר. בכתובת יריחו: ואתחזקן ועבדן פסיפסה⁵⁸; ואולי גם צורה שלישית, בכתובת נוערן הסמוכה ליריחו: [דאיתו] חו(ל)קהון בהדן אתרה⁵⁹. ובקמיע מאמאוס שבקרבת ירושלים יש ציווי: נסיכיא קדישיה בטלון כל חב"ר מן ע'ניו⁶⁰. הרגיש בדבר פרופ' קוטשר ובערך Aramaic, שכתב ב-Encyclopaedia Judaica סיכום⁶¹: On the basis of most of the inscriptions found outside Galilee, it is possible to assume that at the time when the Jerusalem Talmud was compiled... there was one common standard language in all of (Jewish) Palestine.

אכן כך נראה לפרש את העובדות, שהועלו לעיל. כל אחת מקבוצות הטקסטים היהודיים שנסקרו מייצגת את הסטאנדארד של תקופתה היא, בכל מקום, שנתקיימה בו יצירה יהודית בארץ-ישראל. וכי יש תקופה של פעילות רוחנית, שאין לה סטאנדארד לשוני? ויש יצירה רוחנית, שאינה שואפת להתבטא באותו סטאנדארד, ואפילו היא תרגום התורה הקדושה לארמית? אלא שאין החומר שהגיע לידינו מתיר לנו לקבוע בנאות, מהו האזור הגיאוגרפי, שהצמיח את הסטאנדארד בכל תקופה. אף נו"ן זאת, שלא עמדו לנו המקורות לקבוע את גבולות מקומה, הנה את גבולות זמנה נוכל ליצב — שהרי הפרטים, שהבאנו לעיל, מחזקים את הדעה, כי לפנינו עניין של מוקדם ומאוחר.

תהליך אבולוציוני הרחיב את תחומה של הנו"ן המוספת מן המעט שבתקופת קומרן אל המרובה שבתקופת התלמוד. ואם בתרגומים ה"ירושלמיים" ניפרת המידה האמצעית, אין זאת אלא מפני שהם פתובים בלשון, שהאבולוציה הייתה בה בעיצומה. והרי אבולוציה מתרחשת, פידוע, בממד של הזמן. על פן אין הנו"ן בהם מקרית ונדירה, כמו בפתובים מקומרן, ואין היא כללית ושגורה כמו בתלמוד ובמדרש, אלא נפוצה היא בתחומה המסויג של גזרת ל"י באשר לפועל.

על פן נראית לנו רחוקה דעתו של מהדיר כ"י ניאופיטי, פרופ' דיאס-מאצ'ו, שטען לקדמותה של לשון התרגום הזה. אמנם לא נעלם מעינינו אופייה הקרוב לאופיו של התלמוד הירושלמי, ואף על פי כן ביקש לקיים את קדמותה, במה שהציע להעמיד את לשון הפתובים מקומרן ואת לשון התרגום באותו מישור של זמן. ומניין אפוא

58. ש' קליין, ספר היישוב, כרך א', ירושלים תרצ"ח, עמ' 88.

59. שם, עמ' 109.

60. בספר שנוצר לעיל, בהערה 19, בעמ' 226.

61. כרך ג' עמ' 270. מקרים אחרים של אנפוף התנועה הסופית מחוץ לגליל הביא

קוטשר במאמרו הנוצר לעיל בהערה 27, בעמ' 23 ואילך.

ההבדל, אם בני זמן אחד הם? אלא שאלה לשונם לשון ספרותית היא, ואילו ניאופיטי כתוב בלשון העם⁶²:

A mon avis, il y a des raisons sérieuses pour considérer les formes "évoluées" de l'araméen de Qumran et de Muraba'at comme un araméen d'Empire, littéraire, *contaminé* par un araméen populaire parlé et *contemporain*, conservé dans le Targ(um) P(aletinien).

ואולם מי יוכל לומר לנו, מה דמות הייתה ללשון המדוברת בימים ההם? מהן אמות המידה שלו? הרי מה שנמסר, בכתב נמסר, ועל ידי סופר נמסר. ומניין נדע, שהקפיד הסופר להעביר אל הקלף שבידיו את הדברים, כפי שנשמעו מפי הדרשן-המתורגמן, כפי שמתאר אותו דיאס-מאצ'ו, משל כאילו ברוך בן נריה היה: "מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כתב על הספר בדיו".

עייננו בזה באספקט אחד של דקדוק הארמית היהודית בארץ-ישראל. מתוכו נראה לנו להציע, כי שלוש חטיבות הטקסטים הכתובים בלשון הזאת קשורות זו לזו קשר של התפתחות. מה שהיה מועט בחטיבה אחת, נעשה מרובה בזו שאחריה. מה שהיה גדור בקבוצה זו, נעשה פרוץ בזו שאחריה, הפול בדרך של השתלשלות הדרגתית, שאפשר לה להתרחש רק במישור הזמן.

בכך הצענו לראות בארמית התרגומית שכבת לשון עצמאית, שלב מעבר מן התקופה, שיצירות ים-המלח — ובתוכן איגרות בר-פוכבא — נתחברו בה, אל התקופה, שהתלמוד והמדרש נתגבשו בה.

לפיכך נציע, כי יישלל מלשון תרגומה של ארץ-ישראל התואר "ארמית קדם-נוצרית"⁶³, שהוענק לה בעבר. קרבתה אל הארמית התלמודית מורה, כי אף התואר המתפשר כלשהו "ארמית קדם-משנאית"⁶⁴ אינו יאה לה.

62. Revue des Sciences Religieuses 47 (1973), עמ' 171 ואילך. הדברים מובאים מעמ' 181. ההדגשות הן של המחבר. אבי הדעה הזאת הוא פ' קאלה. ע' בספרו המוזכר לעיל, בהערה 4, בעמ' 11*.

63. כדברי קאלה בספרו² The Cairo Geniza, Oxford 1959, עמ' 208: In the Palestinian Targum of the Pentateuch we have in the main material coming from pre-Christian times . . . And we possess this material in a language of which we can say that it is very similar to that spoken by the earliest Christians. השווה³ M. Black, An Aramaic Approach to the Gospels and Acts, Oxford 1967, עמ' 23-22.

64. כדברי דיאס-מאצ'ו במאמר המוזכר לעיל, בהערה 62, בעמ' 188: . . . l'antiquité prétannaitique de la langue de Neofiti . . .

שתי תיבות מורכבות שלא הופרו

1. תופעה ידועה ורווחת בכתבי־יד קדומים של ספרות חז"ל ושל ספרות יהודית אחרת שלאחר המקרא, שתיבות ועירות רבות נכתבות, פשהן מחוברות למלים התוכפות להן או למלים הבאות לפניהן¹. פעמים הרבה המיוזג בכתב מביא עמו שימוש של אמות קריאה, כגון: האם = קא, לחולין = לא חולין, משכתוב = מה שכתוב² = מי שנגמר ורבים כמותם³. בדרך כלל רוב הצורות המורכבות

1. הופעת פתיב זו פרוכה במעמדן המיוחד של המלים הועירות. הללו דרכן שהן נהגות בנשימה אחת ובהטעמה עיקרית אחת עם המלים הסמוכות להן. אלו הן התופעות שהפלושנים קראו סימון לפנים (פרוקליסיס) וסימון לאחור (אנקליסיס). הסימון הוא הגורם לעתים קרובות שהמלים הועירות והמלים המסומכות נכתבות תיבה אחת.

כאן המקום להעיר על גילויים נוספים הפרוכים בסימוכי מלים. עתים, המיוזג בהגייה גורר בעקבותיו שימוש של עיצור או חיתוף של תנועה או אפילו נשילה של הברות שלמות, ועתים המיוזג מתאפשר ממש בעקבי שימושים וחיטופים כאלה. כך מתפרשת, למשל, צמיחתה של התיבה **קיצד** (> **נאיצד** > **באיזה צד**) של לשון חכמים ורבות כמותה.

לעתים, הופעתה של צורה דקדוקית חדשה קשורה בתהליך הזה, כמו הסימון של פיגוי המדבר לצורות הבינוני: **חושש אני** < **חוששני** או **חוששני**, המוצא ביטוי עקיב למדי בכתבי־יד של התלמוד הבבלי (אך ר' קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א', ירושלים, תשל"ב, עמ' 177 ו-214). תופעה זו מזדמנת פידוע, במידה מוגבלת, גם בכתבי־יד (ובדפוסים) של תרגום אונקלוס: **ידענא** = **ידענא** (בראשית יב, יא), **רחמנא** = **רחמים** (שמות כא, ה); ובצורה סדירה ביותר בארמית הבבלית (ובלהגים ארמיים אחרים): **אמרנא**; **אמרנא** > **אמר את** (ור' מה שכתב ר' ניסן ברגרין בלשוננו ד, תרצ"ב, עמ' 173–174).

יש להדגיש, כמו כן, שלא תמיד הסימון בהגייה מוצא את ביטויו בכתב בעקיבות, ורק לעתים הוא מזדמן ועיר שם ועיר שם, כגון: **מלכם** (ישעיה ג, טו) = **מה לכם** (שמות ד, ב) = **מה זה** (ונראה שבדוגמה האחרונה נסתייע הדבר מזיווגה של התיבה עם אחותה **משה** שבהמשך הפסוק. ר' למשל א' פהנא, פירוש מדעי לספר שמות, ירושלים תשי"ד, עמ' 29).

כללו של דבר, תופעות לשוניות מגוונות קשורות בסימוכי תיבות בלשון, ועדיין לא נאמר בסוגיה זו (לפחות בעברית ובארמית) כל מה שיש לומר בהן בפרטות והן בכללות (ויעזין במה שכתבו ע' שלוינגר, לשוננו יח, תשי"ג, עמ' 138–143; י' ייבין, ארץ-ישראל ה', תשי"ט, עמ' 145–149; ש' מורג, העברית בשפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ד, עמ' 184–186; ולאחרונה דיונו המפורט של א' קימרון, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים 1976, עמ' 121–131).

2. לפירוט הדברים ר' מהרי"ן אפשטיין בספרו, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח (להלן אפשטיין) עמ' 1212–1220.

3. הנקג שלא לכתוב תיבות בנות אות אחת הוא סגולה מסגולות הפתיב העברי (וכתיבן

ברורות הן, ואין כל קושי לעמוד על צורתן ועל משמעותן. ואולם, פעמים שהחיבות הללו אינן שקופות דיין, והן עשויות להתפרש, בטעות, חיבה אחת בלתי מורכבת, ורק בחינה בלשנית מדוקדקת עשויה לחשוף את פירושן המדויק ולהעמיד על צורתן הנכונה. אדון כאן בשתי חיבות כאלה.

- א. מטומאה, ולא בינוני של בניין פועל
2. בספרי במדבר שנינו: "ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא" (במדבר ה, כח), ר' ישמעאל אומר וכי מי טמאה שהכתוב מטהרה, ומה תלמוד לומר ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא אלא מגיד הכתוב כיון שיצא עליה שם רע אסורה לבעלה... " (פסקה יט, ר' מהדורת רח"ש הורוויץ, עמ' 23). הנוסחה "וכי מי טמאה שהכתוב מטהרה" ידועה מאז הדפוס הראשון של הספרי, ומקוימת היא גם במקורות אחרים.⁴ זו גם גרסת כתב-יד אוקספורד 151 (מן הטובים בכתב-היד של הספרי).⁵
3. לעומת זאת בכ"י רומי 32, הנחשב לטוב שבכתב-היד של הספרי, מצינו: "וכי מטומאה שהכתוב מטהרה" ומעין זה גם במדרש חכמים.⁶ מטומאה בפשוטה הלא צורת בינוני של בניין פועל היא. ואמנם כך נקבע בקונקורדנציה ללשון התנאים שבמפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית בירושלים, ושם צוינה פדוגמה יחידה מבניין פועל בכל ספרות התנאים.⁷ ובאמת, בדרך כלל הבינוני של בניין קל — טמא — הוא התואר הרווח (הן בלשון המקרא והן בלשון חכמים) לציין כל אדם וכל דבר אחר שקיבל טומאה. במקום אחד בלבד מצינו במקרא צורת בינוני

של לשונות אחרות); הדבר בא לידי ביטוי בכתיבת אותיות השימוש מש"ה וכל"ב וה' השאלה כחלק התיבה הבאה, שכן הללו מסומכות הנה לתיבות התוכפות. משנתפתח השימוש באמות-הקריאה אפילו לתנועות קצרות וחטופות (כגון בִּפְרָט, לִקְלָל, שֶׁהִכְרַתָּה, שִׁיבָל; בִּיצֵד, לִיצֵד וכיו"ב), כבר נשתרש הנוהג לכתבן מחוברות. במשך הזמן גם מיליות אחרות הלכו בעקבותיהן, ונכתבות חבורות לתיבה התוכפת (כך מתפרשים משנגמר = מי שנגמר דלעיל ואחיותיהן).

4. למשל פירוש הספרי שבכ"י פראנקפורט 8° 3, Heb, וכן במדבר רבה כ"י אוקספורד 2335. ובשינוי קל — טמאה ביד — גם בפירוש הספרי שבכ"י וינה 60 וכן במדבר רבה כ"י פאריס 150, כ"י מינכן 92,2 ודפוס ראשון (קושטידינא רעב). זה נודע לי מחיבור הגמר של ידידי ר' מנחם פהנא: "ספרי במדבר", שנכתב בחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ז.

5. בשינוי קל: כי במקום וכי.
6. במדרש חכמים חסרה שי"ן הזיקה לפני הצירוף "הכתוב מטהרה". פנגד זה כ"י לונדון גורס: "וכי מאיוז טומאה הכתוב מטהרה". גרסה שונה מצויה בילקוט (כ"י אוקספורד ודפוס ראשון): "וכי מי מטמאה שהכתוב מטהרה" (ר' פהנא במקום הנוכח בהערה מס' 4 ומהדורת הורוויץ, עמ' 23).
7. מחזיק אני טובה לרעי הטוב מר אמנון שפירא, שחזר ובדק פרט זה בשבילי, בעשותי בארה"ב בתשל"ח.

של פועל: "הנה נפשי לא מְטַמְאָה" (יחזקאל ד, יד), שיש לראותה צורה צעירה יותר לעומת טַמְא⁸.

זה וזה — טַמְא וּמְטַמְא — עשויים (מצד משקלם) לשמש שמות-תואר המתארים מצב סטאטי; לעומת זאת צורות הבינוני נְטַמָּא בנפעל (המשמש בעיקר בלשון המקרא⁹) וּמְטַמָּא בנחפעל (המשמש בלשון חכמים¹⁰) אינם עניין לכאן. הללו אינם שמות-תואר, המציינים מצב סטאטי, שהוא תהליך מוגמר (פּרָפֶקְטִי)¹⁰, אלא תהליך בלתי גמור ודינאמי של הסביל. ואין פלא, שמצד שימושיהם הם קשורים יותר בזמני ההווה והעתיד; ואכמ"ל.

4. הצורה הנוכרת, מְטַמְאָה, המזדמנת פעם אחת במקרא, נשארה חריג בודד. בלשון חכמים ממשיכה משתמשת בבינוני של בניין קל: טַמָּא, טַמְאָה¹¹. לכאורה אף בלשון חז"ל יש חריג אחד: מ ט ו מ א ה הנוכרת שבכתב-יד רומי, כפי שנקבע בקונקורדנציה הנ"ל. אך ספק בעיניי, אם כיון סופר כתב-היד לבינוני של בניין פועל, שכן צורה זו אינה מתיישבת עם תחביר המשפט. אפשר דבריי: מצד כללי התחביר (של לשון חז"ל) אנו מצפים לגרסה: "וכי מטומאה היא, שהכתוב מטהרה". אם צורת בינוני — מטומאה — לפנינו, המשמשת נשוא במשפט השמני, הרי כינוי הנסתר היא מתבקש אחריה; שהרי כלל הוא במבנה זה (ובמבנים אחרים הדומים לו), שיופיע אחרי הנשוא כינוי-הגוף המשמש נושא המשפט. כגון:

"והקרבתם עולה לריח ניחוח לה" — אלו אתה מקריב חוץ מן האמור בתורת כהנים... וכי שוים הן" (ספרי במדבר, פסקה קמט, מהדורת הורוויץ, עמ' 195); דוק "וכי שוים הן", ולא "וכי שוים" בלבד. וכן "וכי גרושים אתם" ¹² לי בית ישראל" (ספרי דברים, פסקה שו, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 330)¹³. והם הם הדברים, פשהנשוא הוא שם-עצם ממש: "וכי עפר הוא" (ספרי

8. והרי זו דוגמה נוספת לתהליך הידוע של המעבר מן הבניין הקל לבניין הכבד, שרישומיו הראשונים ניכרים כבר בלשון המקרא, ותפוצתו מתגברת בלשון חכמים, כפי שהוראינו לדעת ע"י מו"ר פרופ' ז' בן-חיים לפני שנים (לשוננו כב, תשי"ח, עמ' 236 ואילך).
9. ר' נ"ג הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, ע"פ מסורת כ"י פרמה (דה-הרוסי 138), חלק א' הפועל, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים תשל"ב (להלן הנמן), עמ' 379–380, ור' מש"כ ב"לשוננו" מא (תשל"ז), עמ' 90–91.
10. ור' דיונו המפורט של ר' מירקין ב"לשוננו" לב (תשכ"ח), עמ' 140–152, ובמיוחד פסקה ב', בעמ' 143 ואילך.

11. במקרה זה יש לקבוע, שהמעבר מבניין קל לבניין הכבד (ר' לעיל הערה 8) לא נתפשט, כפי שלא נחפשט גם בפעלים אחרים.

12. הכינוי אתם נמצא במישירין אחרי גרעין הנשוא.

13. ואם המשפט הוא משפט שמני שזמנו בעבר, יבוא (כצפוי) הפועל היא תחת כינוי הגוף: "וכי משה תפוס היה בקדש" (ספרי דברים פסקה כז שם 41–42).

במדבר, פסקה קכח שם עמ' 165); "וכי אלהים הם" (ספרי דברים פסקה מג, שם עמ' 1496).

וכן הוא כאשר הנשוא הוא צירוף יחס: "וכי מגפן סדום אתם או ממטעתה של עמורה אתם" (שם שכג, שם עמ' 374).

אם כן, כאמור, יש לצפות כאן לגרסה "וכי מטומאה היא", וזו לא נמצאה לנו¹⁵. לעומת זאת הגרסה הרווחת ברוב הספרים "וכי מי טמאה" (טימאה) שהכתוב מטעה¹⁶ אין בה כל קושי. כאן אין כל פגם בתחביר המשפט.

5. כיצד נכלכל אפוא את גרסת כתב-יד רומי? — ברור, שאין לפטור אותה בקלה שבטענות ולומר, שיש כאן טעות סופר, ששכח לכתוב את הפיגוי היא או נשתבש שיבוש אחר, בפרט שהמדובר בסופר מעולה, שגרסותיו מדויקות ועדותו נאמנה. בחינה קפדנית של הגרסה מגלה, שאין הפתיב מטומאה של כ"י רומי (ומדרש חכמים) אלא פנים אחרות של הגרסה מיטמאה של כתב-יד האחרים, ואין היא צורת פיגוי של פועל. אבל הדבר אינו שקוף דיו, והוא מחייב הבהרה. בשני פרטים נבדלה הגרסה מטומאה מאחותה מיטמאה (טימאה), בעניין שבכתיב ובעניין שבהגייה. וזה פירוש הדברים:

6. (א) כבר הזכרנו שבכתב-יד קדומים של ספרות חז"ל התייבה מי נכתבה פעמים הרבה (ביו"ד או בלעדיה), כשהיא חבורה לתיבה התוכפת: משניפרקה = מי שניפרקה (משנת כ"י קאופמן — להלן ק — שבת כב, ו). משניתייב = מי שניתייב (ק מפות ב, ו); משנגמר = מי שנגמר (משנה דפוס ראשון נאפולי מפות א, ו) ועוד רבים פיוצא בהם¹⁶. גם הפתיב מטומאה דלעיל אמור לשקף את צירופן של שתי התיבות מיטומאה.

7. (ב) תופעה ידועה היא בלשון חכמים שעיצור שפתי עשוי לדמות אליו תנועות הסמוכות לו (ובמיוחד תנועה הבאה לפניו בהברה סגורה); היינו a, e, i עשויות להיפך u או o בהשפעת בומ"ף. הדבר ידוע היטב במסורתם של כתב-יד מעולים, ובמידה מצומצמת גם בספרים שלנו. כך מתפרשות הצורות רבזו > רבזו

14. ויש נוסח אחר: וכי אלהים הוא " (ר') פינקלשטיין על-אחר).

15. אך מצד התצורה אין לטעון דבר נגד מטומאה של כ"י רומי, שכן לא נתחור, מהי הצורה הצפויה בפיגוי נקבה של פועל בפועל טמא דומיו (היינו פועל ל"א, שלא נודחו פליל עם פועל ל"י; ר' לאחרונה הנמן, סע' 38.7, עמ' 372–379 ובמיוחד 38.74 בעמ' 378): מטומאה בחתימה – ה או מטומאת בחתימת – ת. לפי בירורי הנמן (שאמנם נתבססו על כ"י פארמה א' בלבד) החתימה – ת נמצאת דרך קבע רק בנפעל: נישאת, נקראת וכיו"ב ובמקצת גם בנתפעל: מיטמאת (ליד מטמא), אך בכניינים אחרים מצינו – א או –אה: יוצאה, מטמא וכיו"ב (הנמן, סע' 38.23 בעמ' 359–361). לעומת זאת – ת בפעלים השלמים ובגזרות פ"א פ"י ופ"נ וכך בפועל למשל: מקוטלת לעומת – ה בפועל ל"י ע"ו ובפפולים וכך בפועל: מקוטלה.

16. ר' אפשטיין עמ' 1218.

(פאה ג, ח בכתב־יד ק¹⁷ ופארמה א' וקטע מגניזת קהיר¹⁸), מְסוּבִּין > מְסֻבִּין, גִּימּוּ > גִּמּוּ, מְשֻׁם (מְשֻׁם¹⁹) > מְשֻׁם ורבים פִּיּוּצָא בהם, ובכלל זה צורות בבניין פִּיעַל, הנראות לכאורה צורות מבניין פועל, כגון מְרוּבָּה > מְרֻבָּה, נִמְיָתִי > נְמִיָּתִי, כפי שהראה לפני שנים מו"ר פרופ' ז' בן־חיים²⁰. יושם נא לב, שהתהליך עשוי להתרחש אפילו במקום שהאבחנה בין פִּיעַל לפועל הייתה עשויה להיטשטש, כמו בצורות מְרוּבָּה, מְרוּבִּין, על אחת כמה וכמה בפעלים שלא נהג בהם בניין פועל כלל וכלל (וצורות בינוני בכלל זה)²¹. משמע גם הפתיב טו מאה של כ"י רומי עשוי להתפרש יפה כגלגול של טֻמְאָה (> tūmm^oāh > tūmm^oāh). הוי אומר לא צורת פועל לפנינו, אלא פיעל בתנועת u (או o) אחרי פ"א הפועל בהשפעת המ"ם השפתית.

8. נמצאנו למדים, שהיא מ טו מאה היא מי ט מאה (ט י מאה). הגרסה השנייה שקופה היא וברורה, הגרסה הראשונה סתומה היא ובלתי־מפורשת, שכן נתלכדו בה שתי תכונות לשוניות שנשתכחו: א. הנטייה לכתוב את המלה מי (בלי יו"ד), כשהיא חבורה לתיבה התוכפת; ב. הנטייה להמיר את החירק בשורק (או בחולם) לפני עיצור שפתי: מי טומאה²³ (> מי טֻמְאָה^{23א}). אם נקבל את הפירוש המוצע, אין כל קושי בתחביר של גרסת כ"י רומי, שכן אין לפנינו אלא פנים אחרות של הגרסה "וכי מי ט מאה (ט י מאה) שהכתוב מטהרה". אמור

17. ותוקן בשוליים לריבוא.

18. ר' משנה זרעים, עם שינויי נוסחאות מכתב־היד של המשנה וכו' בעריכת הרב ניסן זק"ש, פרך ראשון ירושלים תשל"ב, עמ' קיז. ור' מהר"ש ליברמן תוספתא זרעים נויארק תשט"ו עמ' 45 וכן תוספתא פפסטה זרעים חלק א' נויארק תשט"ו עמ' 145 ואין צורך בתיקון המוצע שם: ריבו (ריבוא).

19. מניקודי כתב־יד קדומים אנו למדים, שהתנועה הרווחת היא על פי הרוב u כגון רובו (פאה ג, ח), מסובין (סנהד' ב, א), נִמְיָתִי (יבמ' טז, ז), שהוזכרו לעיל (כן הוא בכ"י ק ובכתב־יד אחרים), אך עתים אתה מוצא ניקוד בתנועת o, כגון מְשֻׁם במסורת תימן (ר' י' שבטיאל, ספר חנוך ילון ירושלים תשכ"ג, עמ' 342).

20. כל הדוגמאות שהובאו כאן חוץ מן הראשונה (ריבוא) נזכרו ונתפרשו בפרסומים שונים של פרופ' ז' בן־חיים (ר' לאחרונה בהקדמה של "המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, ספר המקורות, חלק ראשון, למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים", ירושלים תשכ"ג, עמ' 10, הערה 9, והספרות הנזכרת שם).

21. ראה הערה 24 להלן.

22. ויש דוגמאות נוספות לכתוב מצורף של שתי תיבות בכ"י רומי 32, כגון: משנתנדיבין

= מה שנתנדיבין (ר' מש"כ מא, 90), האם = הא אם ועוד (ר' אפשטיין, 1219–1220).

23. וברי, שאין להניח כלל וכלל, שהתיבה טומאה היא צורת פועל בכוניי המושא.

23א. עקבות טומא — במקום טמא — בבניין פיעל נשתמרו גם במסורת הפתיב (הסופר) של כתב־יד ק: "אם טומאתה כזית בשור הפורש מן המת, שכן טִימְאָתָה עצם כסעורה הפורש ממנו, טִימְאָה כזית בשור וכו'" (עדות ו, ג). במקום הראשון במשנה כתב הסופר טומאתה בוי", והנקדה הוא שנתעלם ממנה והטיל חירק בטי"ת. כזאת וכזאת מצאנו במקום נוסף בכ"י ק בעוד פועל אחד בבניין פיעל, שעיצורו השני הוא שפתי: קוּבְּלָנוּ (שם ח, ג).

מעטה, אין עדות של ממש לקיום צורות בבניין פועל של הפעל ט מ א בלשון חכמים (לפחות בלשון התנאים)²⁴.

9. ונראה, שכבר מעתיקים קדמונים נתקשו בגרסת כ"י רומי. אפשר שקושי זה הוא שהוליד את הנוסחות הפשוטות יותר²⁵: "וכי מי מ ט מ א ה שהכתוב מטהרה", "וכי מאיו ט מ א ה הכתוב מטהרה". מעתיקים, שלא היו אמונים על דרכי לשון נדירות של לשון חכמים, אך היו בקיאים בדרכי הלשון הרזות, עשויים היו להמיר את הגרסה הלא־מובנת מ ט מ א ה בדרכים אחרות: מי מ ט מ א ה, מאיו ט מ א ה²⁶.

ב. דְּחִילוֹ בַתְּרַגּוּם אוֹנְקִלוֹס

10. "מה נזירא המקום הזה" (בר' כח, יז) אוֹנְקִלוֹס מתרגם: "מה דְּחִילוֹ אתרא הדין". הקריאה דְּחִילוֹ מקוימת בכל הנוסחות של ת"א²⁷. רש"י אומר על אתר: "תרגום מה דחילו אתרא הדין דחילו שם דבר הוא, כמו סוכלתנו וכסו למלבש". כלומר, דְּחִילוֹ הוא שם מופשט בסיומת -ו, ושיעור התרגום הוא: "מה דְּחִילוֹ המקום הזה"²⁸. פירוש זה של רש"י נתקבל על דעתם של פעלי המילונים יעקב לוי²⁹ ומ'

24. ולא מקרה הוא שלא מצינו מ ט מ א במקום אחר בלשון התנאים (ר' לעיל סע' 3 — 4). שכן הפועל טמא לא נהג בה כלל בבניין פועל. לציון הסביל בעבר ובעתיד שימש בניין נתפעל (ר' המקומות הנרמזים לעיל בהערה 9), ושם־התואר היה ונשאר במשקל פָּעַל: טָמָא, פְּרוּחַ בלשון המקרא (ר' לעיל סוף סעיף 3). לו שימשה גם צורת מְפּוּעַל — מְטוּמָא — אין להבין, מדוע היא תצטמצם למקום אחד בלבד ובהקשר תחבירי מוקשה, והרי היא נתבקשה גם במקומות אחרים. בלשון המקרא הצורה מ ט מ א ה עולה רק במוצאי הבית הראשון (הדוגמה הפודדת ביחזקאל). ולו נתפשטה הצורה בלשון חכמים, בדין שתזכה לתפוצה גדולה, כדרכן של צורות רבות העולות טיפין בלשון חכמים, בדין שתזכה לתפוצה גדולה, ומתפשטות והולכות בלשון חז"ל. אך צורה זו לא נקלטה ולא נתפשטה. (מיותר, כמובן, להעיר, שאין חולשתו של הפירוש של מ ט מ א ה כצורת פועל בנדירותה של הצורה. אדרבא, דוקא צורות נדירות מחייבות זהירות מרובה. אבל מה נעשה, והבחינה הפלשנית היא היא המערערת את חזקתו של הפירוש הזה).

25. ר' לעיל הערה 6.

26. וזבה לא אמרנו, כמובן, שכ"י רומי הוא "אביהם" של המקורות שקיימו את הגרסות הללו. אך האפשרות שהם תלויים בו לא נראית רחוקה בעינינו.

27. ר' אלכסנדר שפרבר, כתבי הקודש בארמית, כרך א', ליידין 1959, עמ' 44–45.

28. לדעת בעל שפתי חכמים, רש"י "מביא ראיה שדחילו בוי", לאו לשון רבים הוא (דְּחִילוֹ = פְּתִידוֹ), אלא דרך התרגום הוא כמו תבונה... תרגומו סוכלתנו בוי", כן בגד ללבוש נמי שם דבר הוא ותרגומו בוי"ו כסו".

29. J. Levy, *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim*, Leipzig 1918, עמ' 168.

יאסטרוב³⁰. וכך סבור גם מ"צ קדרי: "השם דחילו בפני עצמו מצוי אמנם פעם אחת בתרגום אוגנקלוס לבראשית כח, יז"³¹. וכן ראה להעיר גם א' אבן-שושן במילונו החדש^{32, 33}.

11. אם יש יסוד לקביעה זאת יש לתמוה מה ראה אוגנקלוס לתרגם את הבינוני נוֹרָא כשם-עצם, בניגוד למקובל עליו במקומות אחרים, לתרגמו בצורת בינוני: דְּחִיל (בלתי מיודע) או דְּחִילָא (מיודע):

"נוֹרָא תהלות" (שמות טו, יא) — "דְּחִיל תושבחן".

"פי נוֹרָא הוא" (שם לד, י) — "ארי דְּחִיל³³ הוא".

"אל גדול ונוֹרָא" (דברים ז, כא) — "אלהא רבא ודְּחִילָא"³⁴.

וכן נוהג גם בעל תרגום יונתן לנביאים (שלשוננו פלשון אוגנקלוס):

נ ו ר א ה ו א מ ת ר ג מ דְּ ח י ל א ו ת ש י נ (היינו צורת בינוני או שם-תואר) כגון:

30. ר' במילונו של יאסטרוב, עמ' 292. ונראה שגם ח"י קוסובסקי, קונקורדנציה

לתרגום אוגנקלוס, ירושלים הת"ש עמ' 129 סבור כך, בקבעו ערך נפרד "דחילו".

31. ראה מ"צ קדרי, מירושת לשון ימי הבינים, תל-אביב תשכ"ח (?) עמ' 77 הע' 2.

32. המילון החדש, פרך א, ירושלים, תשכ"ו, עמ' 414: דְּחִילו (ארמית על פי "תיקוני

זוהר"; תרגום אוגנקלוס ל"נורא" בראשית כח, יז).

33. ראוי להביא את דבריו של א' ברלינר למקום (רש"י עה"ת, מהדורה ב, עמ' 58.

ואני מודה לר' מאיר מדין שהעמידני על כך): "מה דחילו דאתרא (צ"ל: אתרא — מב"א) הדין. נ' אחת בס' הזכרון: מה דחיל שם דבר. כך היא הנוס' בכ"י של החכם ר' שד"ל ז"ל והשמיט הסופר מלת דחילו קודם שם דבר, ולפי זה הנוסחא כך היא 'מה נורא, מה דחיל, דחילו שם דבר כמו סוכלתנו וכסו למלבש'. וצ"ל לפני רש"י היתה הנוס' בתרגום דחילו, על כן הוא מגיה דחיל (א"א וכן הוא גם כת"י) כפי הדקדוק. ואם כן זה ביאור דברי רש"י: תרגום (ר"ל ראוי לתרגמו) מה דחיל וכ' (ונותן טעם לדבריו, כי הרי) דחילו שם דבר הוא", עכ"ל.

ואם יש ממש בנוסח זה ברש"י — מה דחיל שם דבר — שמצאו שד"ל וברלינר.

עדיין אין להסיק מה שהסיק ברלינר, ועדיין לשון רש"י נשאר מגומגם: שהיה בדין שיכתוב: "... וראוי לתרגם מה דחיל אתרא הדין, שהרי דחילו שם דבר הוא"; פלומר, נשמטו מלים בדברי רש"י. ונראה יותר, שבגרסה "מה דחיל" שהוא מביא שכתב המעתיק את הו"ו שבסוף תיבת דחילו, ואפשר שבא הדבר מגרסת התרגום המיוחס ליונתן ("מה דחיל ומשבח אתרא הדין").

[ור' עזריאל בפירוש האגדות, מהד' י' תשפ"ו, עמ' 17 ורבוני בחיי למקום עמדו על לשון

דחילו בתרגום, והם מפרשים לפי דרכם. — ש' אברמסון.]

33א. כן מנוקד במהדורות שונות של התאג', וכן הביא שפרבר (ר' לעיל הע' 27) עמ'

150 בשם כתב-יד תימניים, אבל ידועה גם הגרסה דְּחִיל (ר' שפרבר), וזהי צורת בינוני על משקל קָטַל. ואין בין בינוני זה לבין הבינוני הפעול דְּחִיל אלא הפרש המשקל, אבל שימושיהם קרובים הם או זהים ממש (השוה חילופי דְּבִק/דְּבִק דומיה בעברית).

34. ואין בזה כל ייחוד. צורות בינוני של בניינים סבילים או של פעלים עומדים

מתורגמות ב"ת"א ע"י צורות בינוני או ע"י צורות עבר, כגון: מוֹשֵׁב (במדבר ה, ח) — מְתִיב; מוֹשֵׁב (בר' מג, יב) — אִתְּתָב ("הושב"); טהור (שמות כה, יא, לט) — דְּכִי או דְּכָא ורבים

פיוצא בזה.

"יום ה' הגדול והנורא" (מלאכי ג, כג) — "יומא דעתיד למיתי מן קדם ה' רבא ודחילא".

"ומראהו... נורא מאד" (שופט' יג, ו) — "וחזויה... חסין לחדא".
זאת ועוד אחרת. אם אמנם ביקש בעל התרגום להשתמש בשם-עצם מופשט (דחילא — "יראה"), אין להבין מדוע שינה ממנהגו הקבוע, להשתמש בכל מקום בשם דחלא/דחלתא (יותר מארבעים פעם), כל אימת שנתבקש לו שם-עצם מן השורש דחל כגון: —

"חַתַּת אלהים" (בר' לה, ה) — "דחלא מן קדם ה'".

"יִרְאָת ה'" (שם כ, יא) — "דחלתא דה'".

ויש לציין, שדחלא/דחלתא הוא שם-העצם הרווח בכל המקורות של הארמית היהודית בארץ-ישראל³⁵.

12. ברם, הדברים פשוטים הם בתכלית הפשטות. אין דחילו של אונקלוס אלא צורה מלופדת של "דחיל הוא": "מא דחילו אתרא הדין"³⁶ — "מה נורא [ה ו א] המקום הזה". שתי התבות היו לאחת בשל מעמדה האַנקליטי של הוא, והדבר גרם לשימוטה של הה"א (או נסתייע ממנו), בדומה לאל"ף הפותחת את הפיניו אָנָא בצורות דַּעָנָא (= דַּע אָנָא, דַּחִימָנָא (= דַּחִים אָנָא)³⁷. גם האל"ף הסופית (של ה ו א) לא נכתבה, כמו בתיבות אחרות — בעברית ובארמית — שהתיבה ה ו א חבורה בהן לקודמתה, כגון: פלשהו (פל שהוא), בַּדּוּ (בד הוא).

למעשה, אין בבראשית (כח, יז) אלא מה שיש בשמות לד, י ("פי נורא הוא") — "ארי דחיל הוא". כאן באה צורה מורכבת, וכאן צורה מפורקת. בספר שמות, הפיניו ה ו א שבמקור העברי מזמן מאליו את מקבילו הארמי, ואפשר שהוא הגורם לכתיבתו הנפרדת. בבראשית סטה המתרגם מן התרגום המילולי המקובל עליו, פשטילב את פיניו הנסתר בהתאם לדרכי תחביר מקובלות בלשוננו שלו: "מא (דחיל הוא >) דחילו אתרא הדין"³⁸.

35. ר' מילונים.

36. וכן תרגמה הפשיטתא: "מא דחיל (ה)א אתרא הנא" ומבנה רווח הוא בסורית שהה"א של הו שבמעמד אנקליטי אינה הגויה (ר' Th. Nöldeke, *Kurzgefasste syrische Grammatik*, Leipzig 1898, סע' 311 עמ' 236 ומקומות אחרים בספר). לעומת זאת, בתרגום המיוחס ליונתן לא ניתוסף הפיניו "הוא", אלא שם תואר אחר: "מא דחיל ומשבח אתרא הדין", כפי שצוין לעיל בהערה 33.

37. ר' לעיל הערה 1.

38. גם בשני המקומות הנזכרים (ר' הערה 1 לעיל): דַּעָנָא, דַּחִימָנָא ואחרים שפמותם, אין במקור העברי פיניו "אני". מצינו שם: דַּעָתִי, אָהֲבָתִי. משראה המתרגם לסטות ולתרגם צורות קטל של פועלי הידיעה והרגש בפינוני (כדי להביע זמן הווה), נתבקש לו הפיניו אָנָא. אמנם לא הרי דחילו כהרי דַּעָנָא, דַּחִימָנָא. בַּדּוּחִילו אין צורך לכאורה בפיניו הוא ("דחיל הוא"), שכן מצוי שם הנושא המפורש "אתרא", ואילו בַּדַּעָנָא ודַּחִימָנָא הפיניו אָנָא הכרחי הוא, משהמיר המתרגם את י ד ע ת י ב"יודע אני". אבל לענייננו חשוב דבר אחד: משעה

דבר הזה עשה גם בעל תרגום תהלים:

"אמרו לאלהים מה נִוְרָא מעשיך" (סו, ג) — "אמרו קדם אלהא מא דחילין הנון עובדך"³⁹. שני הבדלים יש כאן בין המקור לתרגומו: א) מַעְשִׁיךָ, שנתפרשה צורת רבים⁴⁰, גררה את הסבת נִוְרָא מיחיד לרבים — ד ח י ל י נ . ב) המתרגם הוסיף את הפינוי הנון כאוגד בין הנשוא לנושא (או שמא הנון הוא הנושא, ועובדיך תמורה מפרשת הוא לנושא).

13. בסיפום הדברים, דְּחִילוֹ של תרגום אונקלוס הריהו תיבה מורפכת (דְּחִיל הוא = נורא הוא) ולא שם-עצם. השם דְּחִילוֹ שנשתגר בדורות האחרונים בזכות ספרות הקבלה עולה לראשונה במקורות יהודיים⁴¹ רק בזהר וליתר דיוק בתיקוני הזהר: "דְּחִילוֹ ורחימו"⁴². בארמית זו שכחה ביותר יצירת שמות מופשטים בעלי סופית ו (שנגזרו משמות-עצם אחרים, מתארים ומצורות בינוני): דִּיקוֹ, זִכְכוֹ, חֲבִיכוֹ, פִּלְגוֹ, צִנִּיעוֹ, רַחִימוֹ ורבים כמותם⁴³.

14. אחד בניין פועל של טמא ואחד שם-העצם דְּחִילוֹ לא נתערערה חזקתם ולא הופקעו זה מן העברית וזה מן הארמית היהודית (וממנה אל העברית), אלא שהראשון ידוע לפי שעה רק בקדומה שבחטיבות הלשון העברית — לשון המקרא⁴⁴ — ולא מלשון חכמים. והשני אינו ידוע בארמית היהודית אלא בחטיבה המאוחרת שבמאוחרות: הארמית הלמדנית של הזהר. וזו, אף שהיא לשון מעורבת מפל החטיבות הקדומות של ארמית-היהודים יש בה גם חידושי לשון לא-מעטים.

שניתק המתרגם עצמו מן התרגום המילולי דרכי התחביר שלו נפתחות בפניו, ואין נפקא מינה, אם הפינוי הוא הנושא או אוגר בלבד.

39. ובשינוי הסדר: "מה ידידות משפנותיך ה'" (תהל' פד, ב) — "מא הנון רחמימן משפניך", ויש לבדוק בכתב-יד של תרגום תהלים, אם לא נתקיים שם הסדר "מא רחמימן הנון משפניך".

40. ומצינו משפטים שמניים דומים במקרא: "צדיק אתה ה' וְיִשְׁרָאֵל מִשְׁפָּטֶיךָ" (תהלים קט, קלז), "עץ חיים היא למחזיקים בה וְתִמְכֶּיךָ מְאֹשֶׁר" (משלי ג, יח). הנושא ביחיד הוא, והנושא ספק שם-עצם ברבים הוא, ספק שם-עצם ביחיד, וחבור לו פינוי, הנראה פינוי הרבים (והדבר מחייב דיון לעצמו).

41. מחוץ לארץ-ישראל השם דְּחִילוֹ/דְּחִילוּתָא נמצא כבר בסורית (ראה, P.R. Smith, *Thesaurus Syriacus*, Tom I, Oxonii, 1879, עמ' 864).

42. ר' מ"צ קדרי במקום המרומז בהע' 31 לעיל.

43. ר' מ"צ קדרי, דקדוק הלשון הארמית של הזהר ירושלים תשל"א, עמ' 55, 57. רבים מן השמות בעלי סופית -ו, שקדרי מונה, כבר מצויים במקורות ארמיים קדומים יותר.

44. "אין ילד לא) מְטַמְאָה" שבשיר א ב י לח"נ ביאליק, הריהי, כמובן, ע"פ הכתוב ביחזקאל, שהוזכר לעיל בסעיף 3.

דִּרְךְ נֶצֶב*

במחברת התיגאן העברית באה פסקה, האומרת, שהתנועות העבריות נחלקות לשלוש מחלקות, והן:

(1) 'דרך הרום': א, או

(2) 'דרך נצב': א, א, א

(3) 'דרך שחייה': א, אִי

חלוקה זאת מצויה אף במקור שהוא קדום למחברת התיגאן, והוא קונטרס מקונטרסי המסורה², בהבדלים קטנים של ניסוח: בקונטרס המסורה נאמר על התנועות שבמחלקה (2), שהן "להציב עשויות", ומחלקה (3) נקראת בו "דרך מטה".

חלוקה זאת לשלוש מחלקות לקוחה מן הדקדוק הערבי. אצל המדקדים הערביים אנו מוצאים חלוקה משולשת כפולה, רוצה לומר שתי סדרות, שבכל אחת מהן באים שלושה מונחים; האחת שימושה בתחביר לציון יחסות השם ודרכי הפועל (عرب), והשנייה שימושה בתורת ההגה, לציון התנועות³:

*. נתעוררתי לעיין בשאלה זאת אגב קריאת כתב-היד של מאמרו של ד"ר אילן אלדר "עיון מתודש בשאלת חלוקת התנועות העבריות לדרך רום, דרך מטה ודרך נצב". המאמר עחיד להופיע בקרוב.

1. J. Derenbourg, *Manuel du lecteur*, (Paris 1871), עמ' 56.
2. שער 'נקודות אומץ המקרא', הכלול כפסוק 36 במהדורת 'דקדוקי הטעמים' של בער ושטארק (ואינו כלול במהדורת דותן).
3. למונחים אלה ראה סיבוייה, אלכתאב, מהדורת דרנבורג (פאריס, 1881), פרק שני, עמ' 2 ואילך; מהדורת עבד אלסלאם הארון (קאהיר, 1966), עמ' 13 ואילך. לשם הדיוק יש לציין, שסיבוייה מביא בדיונו שתי סדרות, שבכל אחת מהן ארבעה מונחים:

	(א)	(ב)
رفع	ضم	u
نصب	فتح	a
جر	كسر	i
جزم	وقف	ø

(סדר המונחים בכל אחת מן הסדרות אינו קבוע בדיונו של סיבוייה). המונחים שבסדרה (א) מציינים את התנועות הסופיות שאינן מהוות חלק קבוע מן המלה — כלומר את התנועות הסופיות שבשמות בעלי סיומות היחסה

בתורת ההגה

בתחביר

ضمّ

رفع

u

فتح

نصب

a

كسر

جر - (או خفض⁴)

i

ההבחנה בין המונחים שבשתי הסדרות אינה מוחלטת בשימושם של המדקדקים הערביים, ויש שמונח מסדרה א' מתחלף במקבילו מסדרה ב'; אבל בעיקרה קיימת הבחנה זאת ועומדת.

מבין שבעה מונחים ערביים אלה, ארבעה משמעותם המקורית היא פונטית ביסודה (פלומר, המונחים מכוונים ביסודם לתהליכי חיתוך המביאים להגיית התנועות, ואין ענייננו כאן בבירור מהותם של תהליכים אלה): رفع, ضمّ, فتح, כسر; אחד מהם משמעותו המקורית היא תחבירית: جر; ואחד משמעותו המקורית נתונה בצריך עיון — نصب — וראה בהמשכם של דברים. דעתנו כאן לבירור משמעותו המקורית של 'דרך נצב', רוצה לומר לליבון השאלה, כיצד הבינה את משמעותו אותה אסכולה של בעלי המסורה, שטבעה את המונח העברי כמקבילו של המונח הערבי نصب.

נטו חכמים לפרש משמעותו היסודית של 'נצב' העברי שב'דרך נצב' מעניין הַרְמָה⁵ וסמכו עצמם על نصب הערבי, שראו בו משמעות מאותו עניין. אבל תחומו הסימנטי של نَصَب יש בו, בעיקרם של דברים, שני קוי משמעות יסודיים (סימיות, סוגלים) והם קו ההרמה מפאן וקו הקביעה והייצוב מפאן⁶. ונראה לי לומר, שקו המשמעות האחרון הוא-הוא המיוצב ביסוד המונח הערבי نصب, ואף

(الاسماء المتحركة: البيت، البيت، البيت) ובפעלים "הדומים (לשמות)" — היינו בצורות הפועל, שהדרכים מופעות בתנועותיהן הסופיות (يفعل، يفعل، يفعل). ובלשון קצרה את תנועות ה-إعراب (וסיבויא מוסיף, שהמונח جزم אינו משמש במערכת השמות והמונח جر אינו משמש במערכת הפעלים). לעומת זאת, מציינים המונחים בסדרה (ב) את התנועות הסופיות המהוות חלק קבוע מן המלה, רוצה לומר — התנועות הסופיות הבאות במלות ובצורות הנעדרות נטייה של יחסות (الاسماء غير المتحركة, פגון אין, حذاري, قبل ובפעלים "שאינם דומים (לשמות)", פלומר בפעלים שתנועתם הסופית קבועה (פגון حَرَبَ), ובעוד קאטגוריות אחדות. סדרה (א) מכוונת אפוא לציין מהויות פונטיות הנקבעות על ידי גורמים של תחביר, ואילו סדרה (ב) באה לציין מהויות פונטיות קבועות, בלחיותנות.

לסיכום דרכו של סיבויא בעניין זה ראה: Ulrike Mosel, *Die Syntaktische*

Terminologie bei Sibawaih (München, 1975), I, עמ' 34.

4. מונח זה נמצא אצל חכמי הלשון שאחרי סיבויא.

5. ראה הערה 35 במאמרו הנזכר של אלדר.

6. השווה, למשל, דבריו של בעל מילון المنجد: نصب الشيء رفعه وأقامه; وضعه وضعاً ثابتاً ובלשון עברי: 'נצב' דבר=הרימו והעמידו; הניחו באופן יציב. ומפאן התפתחויות של משמעות פגון نصب الشجرة — غرسها في الأرض: 'נצב' את האילן — נטעו באדמה (שם).

בעלי הלשון העברית שקבעו כנגדו את המונח 'דרך' נֶצֶב' שמעו משמעותו בדרך זאת.

ביתר הרחבה: נֶסֶב הערכי ו'נֶצֶב' העברי מציינים מצב של קביעות, מצב נייטרלי, מעין 'קו אפס', אשר ביחס אליו נקבעים מצבים אחרים, ובעיקר מצבי עלייה וירידה.

דעתנו נותנת, שמשמעות זאת הולמת נאה את מעמדה של מחלקת 'דרך נֶצֶב' במקורות העבריים שהבאנו אותם לעיל.

מחלקה זאת — לפי סימוננו, לעיל, מחלקה (2) — המחזיקה את התנועות קמץ פתח וסגול⁷, מהווה, לפי הנחתנו, את המישור הניטרלי של החיתוך, אשר ביחס אליו נמדדות מחלקה (1), היא 'דרך הרום', ומחלקה (3), היא 'דרך שחייה' או 'דרך מטה'. לשון אחר: התנועות שבמחלקה (1) הן 'גבוהות' ביחס לתנועות שבמחלקה (2), ואילו התנועות שבמחלקה (3) הן 'נמוכות' ביחס לתנועות שבמחלקה (2).

אין ענייננו כאן בבירור מפורט של מושגי הגובה והשפל שבמערכת תנועות זאת, אבל שמא ניתן לערוך השוואה קצרה בין מערכת התנועות שלפנינו לבין מערכת התנועות היסודית, המקובלת בפונטיקה החיתוכית.

המערכת המקובלת בפונטיקה החיתוכית קובעת, פידוע, את מקומן של התנועות לפי גובהה היחסי של הלשון ולפי מצב השפתיים, ולפי הקריטריונים שלה התנועות שבקאטגוריה (1), 'דרך הרום', הן תנועות גבוהות אחוריות; התנועות שבקאטגוריה (3), 'דרך שחייה'; הן תנועות גבוהות קדמיות; והתנועות שבקאטגוריה (2), 'דרך נצב' הן תנועות נמוכות — קדמיות ואחוריות⁸.

ההשקפה המונחת ביסודה של מערכת התנועות שבמקורות העבריים שלפנינו נבדלת בגישתה. לפיה מהות התנועות שבקטגוריה (2), 'דרך נצב', מעין קו ניטרלי החותך את חלל הפה במרכזו; התנועות שבקטגוריה (1) 'דרך רוֹם' — שהן תנועות אחוריות גבוהות במינוח החיתוכי המקובל — מוגדרות כתנועות גבוהות ביחס לקו זה, ואילו התנועות שבקטגוריה (3) 'דרך שחייה' — שהן תנועות קדמיות גבוהות במינוח החיתוכי — מוגדרות כתנועות נמוכות ביחס לקו זה.

7. שלא פדעתו של ז' בן-חיים ("הרהורים על מערכת התנועות בעברית", ספר ליונסטם — מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, ירושלים, תשל"ח, עמ' 99), לא נראה לנו להסיק מן העובדה, שהטברנים כללו בקאטגוריה של 'דרך נֶצֶב' את הקמץ ליד הפתח והסגול, שהם ראו בקמץ "בכל מקום הימצאו מהות ממהיות a דוקא". החלוקה הטברנית של התנועות לקאטגוריות עניינה היחסים שבין הקאטגוריות, ואין היא באה לקבוע מסמרות באשר ליחסים שבין התנועות שבכל קאטגוריה. ברי, שהתנועות שבכל קאטגוריה הן קרובות תנועה לרעותה — אבל יותר מזה אין החלוקה אומרת.

8. אני רואים את הקמץ כתנועה אחורית. הסגול הוא תנועה קדמית נמוכה-מוגבהת, אבל לצורך הדיון כאן רואים אנו אותה כתנועה נמוכה.

'דרך רום' (א, או)
'דרך נצב' (א, א, א)
'דרך שחייה' (א, אי)

כאמור, מקביל המבנה של מערכת התנועות שבמקורות העבריים שהבאנו אותם לעיל⁸ למבנה של מערכת התנועות הערביות. ניתן להניח, שהמונח הערבי 'נֻסַּב' ציין מעיקרו את המישור הקבוע, המישור הנייטרלי של החיתוך, במערכת שמבנה המשוער היה מעיקרו:

(1) u — רֻפַּע "הרמה"
(2) a — נֻסַּב "קביעות", "ייצוב"
(3) i — خَفَض "הנמכה" (|| כֻּסַּר "שבירה")

במערכת זאת נקבעו (1) "ההרמה" מפאן ו(3) "ההנמכה" ומקבילתה "השבירה" מפאן ביחס ל-(2) — מישור הקבע, המישור הניטרלי. לאחר מפאן נשתלבו פאן מונחים אחרים, מהם שיסודם פונטי-תיאורי (صَم "פיוץ השפתיים"; فَح "פתיחת הפה") ומהם שיסודם ככל הנראה תחבירי (جَر "גרירה"), אשר לימים נתגבשו בשתי סדרות וכך הם אצל סיבוייה; ראה דברינו לעיל.

וראוי להזכיר במאמר מוסגר שאף שימוש אחר של המונח נֻסַּב מלמד על משמעות של "חיתוך קבוע ויציב של התנועה ā (a)". פונתנו לשימוש של סיבוייה במונח זה בפרק של ספרו הדן ב'אמאלה' פלומר הגיית התנועה ā (א a) כ-ā, ē (א a, i, e). בפרק זה משתמש סיבוייה בפועל נֻסַּב במשמעות שהיא ניגוד גמור למשמעות של אֵמָל "הגה באמאלה" (וכיזא בזה בצורה מֻסַּב "הגוי בתנועת a יציבה" בניגוד משמעותי ל-أَمَال "הגוי באמאלה"). אף על פי שבתנועת a עסיקין, מלמד שימוש זה של סיבוייה על ההוראה של "קביעות" ו"יציבות", אשר לאורה אנו באים לפרש את משמעות היסוד של נֻסַּב במערכת התנועות. דין הוא שנופיר סברה, האומרת שהמונח הערבי נֻסַּב משקף את 'נֻקָּא',

8. ראוי להעיר על שימוש מיוחד במונח 'נצבה' בקטע החשוב מ'כתאב אל מצותא' שפרסמו נ' אלזי (לשוננו כט, תשכ"ה, עמ' 9-23; 136-159). בחיבור זה מציין 'נצבה' את תנועת ה ח ל ס . מערכת התנועות בכללותה, כפי שבעל החיבור מציגה, יש בה שתי תנועות הבנויות על תהליך ה' ק מ י צ ה' (אלקמ אלכבירה = קמץ; 'אלקמ אלצגירה = צירי), שחיים הבנויות על תהליך ה פ ת י ח (אלפת אל כבירה = פתח; אלפת אלצגירה = סגול), אחת הבנויה על פיוץ-שפתיים ('אלצמה' = שורק-קיבוץ), אחת הבנויה על הנמכה ('אלכפצה' = חירק), והאחרונה היא היא 'הנצבה' תנועת החולם (ראה שם, עמ' 140-144). לשימוש זה ב'נצבה' בהוראת תנועת החולם אין, ככל הידוע לי, אח ורע בספרות ימי הביניים. נראה לי, שאף פאן משמעה של 'נצבה' היא 'קרהאפס', המישור הנייטרלי של החיתוך, אשר ביחס אליו נקבעים מצבי החיתוך בכללותם. בעל 'כתאב אלמצותא' נבדל בדרכו, בכך ש'קו האפס' שבתיאוריה שלו הוא תנועת החולם, אבל העיקרון של התייחסות ל'קרהאפס' קיים גם אצלו. בדעתי להרחיב פעניין זה במקום אחר.

9. ראה אלכתאב, הוצאת דרנבורג, II, פרק 478 עמ' 282 ואילך. — הריני מודה לידידי פרופ' חיים בלנק על שהעמידני על עניין זה.

שמה של התנועה המקבילה בסורית לקמץ העברי¹⁰. אפשר שכך היו פני הדברים, אלא שיש לשאול מה היא התפישה המיוחסת ביסודו של 'זקפא'. בשורש הערבי *نصب*, אף השורש 'זקף' בלשון סורי יש בו שני קוי משמעות יסודיים, קו ההרמה מכאן וקו הייצוב, ההעמדה והיישור מכאן. נראה לנו להניח, שביסודו של המונח הסורי מונח קו המשמעות השני, והמונחים המשמשים לשמות התנועות בלשון סורי¹¹ משקפים את התפישה הבאה:

מצב ניטרלי:	תהליכי חיתוך פנימיים	תהליך חיתוך חיצוני
ייצוב והעמדה	(בחלל-הפה:	(בשפתים ובלסת
	בלשון ובשפתיים)	
'זקפא' (ā)	לחיצה, דחיקה ('חֲכָצָא' — i)	פתיחה: 'פִּתְחָא' (a)
	ירידה, ('רִכְכָּא' — e)	
	צירור ('עֲצָא' — u)	

'זקפא'¹¹, ההעמדה והיישור, הוא אפוא המצב הבסיסי, שלפיו יש למדוד את חיתוך התנועות האחרות, הן את התנועות הבאות לעולם בתהליכי חיתוך פנימיים והן את התנועה הנולדת בתהליך חיצוני. התנועות שהן בנות קאטיגוריות אלה נמדדות לפי יחסן למישור הבסיסי — מישור ה'זקפא'. מבחינת רקעו ויסודו המשמעי, 'זקפא' הסורי הריהו אפוא, לפי ההסבר המוצע כאן, מקבילם של *نصب* הערבי ו(דרך) 'נָצַב' העברי.

ועוד נאמר, שאף מונחים המשמשים לחלוקת הטעמים למחלקותיהם מלמדים על דירוג שביסודו מישור ניטרלי, מישור שלפיו נקבעים המישורים האחרים. במחברת התיגאן הערבית ובמחברת התיגאן העברית נחלקים הטעמים המפסיקים לשלוש מחלקות, וחלוקה זאת מוסיקאלית היא, בנויה על גובה

10. לסברה זאת ראה לאחרונה E. J. Revell, *JSS* 20 (1975) עמ' 181, הע' 2.

11. הבאנו כאן את המונחים הנוהגים במסורת הסורית המערבית; — במסורת הסורית המזרחית מצויות, מחמת מסורת המבטא, הבחנות שאינן נוהגות במסורת המערבית: המסורת הראשונה מבחינה: (א) בין 'רִכְכָּא אֲרִכָּא' "ירידה ארוכה" (התנועה ē או i) לבין 'רִכְכָּא פְּרִיָּא' "ירידה קצרה" (התנועה i). לתנועות אלה משמשים במסורת זאת גם המונחים 'זִלְקָא פְּשִׁיקָא' — "עיוות קל" (א): "סטייה קלה" ו'זִלְקָא קְשִׁיקָא' "עיוות כבד"; (ב) בין 'עֲצָא אֲלִיצָא' — "צירור דחוק, מהודק" (התנועה u) לבין 'עֲצָא רִיחָא' — "צירור רחב" (התנועה o).

הבחנות אלה מוסיפות מונחים אחדים, שלא נוכל לעסוק כאן בכירורם, אבל אין הן משנות את ההצעה העקרונית שהעלינו כאן, דומה, שגירוננו של המונח 'זִלְקָא' "עיוות", "סטייה" מאושש אותה אישוש־מה.

11. הגדרנו כאן את ה'זקפא' כתנועה שהיא, במונחים המשמשים אצלנו, אחרית־נמוכה (ā). נראה שזאת הייתה הגייתה המקורית של התנועה בסורית, וממנה נתפתחו הגייתה פ־o במסורת המערבית והגייתה פ־a במסורת המזרחית.

הנעימה. נביא כאן שלוש מחלקות אלה, בסדר שבו הן מוצגות בשני החיבורים:

המחברת העברית¹³

המחברת הערבית¹²

(1) 'דרך גובה'

(1) 'אעלאן'

הטעמים: פור, תלשא, טרס¹⁴

(2) 'דרך נצב'

(2) 'רצע'

הטעמים: יתיב, זקף, אתנחה

(3) 'הרום'

(3) 'רפע'

הטעמים: זרקה, לגרמיה, רביע, תביר, טפחה, סילוק

מן הפחינה המוסיקאלית, מהוה מחלקה (2) את הדרגה הנמוכה ביותר של הביצוע; זאת אומרים במפורש בעלי המחברות, ונביא כאן את דבריהם. במחברת העברית¹⁵: "ועניין נצב שיישב את הנעימה לא יגביהנה בקולו ולא ירימנה¹⁶ בגרונו אלא יישבנה במתק לשונו". דומים דבריו של בעל המחברת הערבית¹⁷: "ומעני אלוצע הו אן תחט אלכלמה אלדי הם עליהא ולא תעלן אלצות בהא ולא תרפעה בל תצעה וצעא סאכנא". שיעור הדברים: "פירוש של ה'רצע' הוא שתשפל המלה אשר הם¹⁸ באים עליה; ואל תגביה את הקול בקריאתה ואל תרימנו, אלא תייצב אותו ייצוב שקט".

דרגת הביצוע המוסיקאלי של הטעמים שבמחלקה (2) היא אפוא פחינת 'קו האפס' אשר ביחס אליו יש למדוד את דרגות הביצוע של הטעמים שבמחלקות (1) ו-(3). מחלקה (1) היא הדרגה הגבוהה ביותר ומחלקה (3) היא דרגת ביניים בין מחלקה (2) — כאמור, 'קו האפס' — לבין מחלקה (1)¹⁹.

לענייננו חשובה ביותר העובדה, שבעל המחברת העברית תרגם את 'רצע' שבמחברת העברית ב'נצב'. משמעותו של מונח זה אצלו בסוגית הטעמים ברורה ונהירה: כפי שראינו הוא מציין את המצב הניטראלי, 'קו האפס', כמוהו כמונח הערבי 'רצע'. הדעת נותנת שבאותה משמעות שימש המונח 'נצב' לבעל מחברת התיגאן העברית בחלקו את התנועות למחלקות (ראה לעיל, עמ' 194 [1]). אלא שבסוגית התנועות עומד המונח העברי

Petit grammaire hébraïque provenant de Yemen, ed. A. Neubauer 12.

לויפציג, (1891), עמ' 28.

13. ספר מחברת התיגאן, מהדורת דרנפורג (הערה 1), עמ' 383.

14. = גרש.

15. עמ' צו-צו.

16. 'ירימנה'... 'ישפילנה' מכוונים לביצוע המוסיקאלי של הטעמים במחלקות (1) ו-(3).

17. עמ' 28.

18. הפונה לטעמים השייכים למחלקת ה'רצע'.

19. במחברת הערבית, עמ' 28: 'ומעני אלרפע אן יכח מתוסט בין אלאעלאן ובין

אלוצע'.

'נָצַב' כמקבילו של 'נצב' הערבי, ואילו בסוגית הטעמים הוא משמש כמקבילו של 'וָצַע' הערבי²⁰.

20. אצל רס"ג, ב'כתב אללגה', תמצא שימוש 'וָצַע' בהוראת טעם מחבר וטעם סתם (ראה ז' בן-חיים, לשוננו יח, תשי"ב-תשי"ג, עמ' 96; הפירוש שהבאנו כאן להוראת 'וָצַע' במחברת התיגאן הערבית שונה מפירושו של פרופ' בן-חיים, שם). שימוש של רס"ג במונח 'וָצַע' נבדל, אפוא, משימוש של בעל מחברת התיגאן הערבית. אף יש להוסיף שרס"ג משתמש ב'מוצוּע' בהוראת "הבא בהקשר" והוא ניגודו של 'מחמול' "הבא בהפסק".

מכתבי אסכולת הדקדוק האשכנזית: "השמשוני"

סיום: הפרק על התנועות

שער התנועות

והנה התנועות אשר יבטא האדם הם עשרה: ה' גדולות וה' קטנות; ו>מ' הנה הג' נכבדי[ם]: החולם עליון והשורק אמצעי והחירק תחתון. והנה לא נמצא תנועה למעלה רק החולם לבדו, כי הוא מלך מלכים, ונקרא חולם מן תַּחֲלִימָנִי ותחנינִי (ישע' לח, טז), ונתנכר אל אחיו מב' פנים: האחד שהו[א] עליון על כל, והשני שהו[א] בין שתי אותיות, שאם היה על האות היה מתחלף ברביע. והשורק הקרוב אליו ממשפחתו, ויתנכר אל אחיו מב' פנים: האחד שאינו עליון ולא תחתון, והשיני שכל מלך מבטא האות שהוא נכרך' עליה וזה באות אחר המבטא. ויען כי השורק קרוב לחולם והוא שארו הקרוב אליו מתחלפים זה בזה¹ כמו מן יקום, וְיָקוּם לְקוֹל הַצִּפּוֹר (קה' יב, ג) יָשׁוּב, יָשׁוּב ויצפור (שופ' ז, ג). וככה מלת לא תַּעֲבֹרִי מִזֶּה (רות ב, ח); [ואולי באה תיבת] יְכַסִּימוּ (שמ' טו, ה) בשורק

1. זוהי, כמפורסם, חלוקתו של ר' יוסף קמחי (זיכרון, 17), אלא שמחברנו לא המשיך בפיתוחה בדרכו של הרי"ק ובניו.
2. התפיסה, שתנועות החולם והשורק והחירק הן שלוש התנועות "הנכבדות" משאר רעותיהן, אינה ידועה ממקור אחר, אך ברי, שהיא באה לר"ש הנקדן בעקבי מש"כ הראב"ע בפרק הראשון בס' מאוניים שלו, שבו הוא מונה את התנועות העבריות, ושלש הראשונות להן הן התנועות הנ"ל.
3. צחות א, א. אפליקציה פונטית לניסוחו של הראב"ע ר' בספר F.H. König, *Lehrgebäude der hebräischen Sprache*, Leipzig 1881, עמ' 663. הראב"ע, בעקבות ריב"ג ברסאלת אֶתְקָרִיב ואֶתְסָהִיל אף פֶּרֶךְ פֶּאן הַסֵּבֶר סְמִלִי-פִּילוֹסוֹפִי.
4. לציון הזה, שחולם הוא "מלך-המלכים", דהיינו ראש וראשון לתנועות, ראה: מחברת התיג'אן העברית, מהדורת י' דירנבורג, פריז 1871, עמ' 54–55; מאוניים ב, ב. ועיין ח' ילון, לשוננו כו–כח (תשכ"ד), עמ' 86–87 [= פרקי לשון, עמ' 244].
5. במחברת התיג'אן הנ"ל נוסף הסבר על הפסוק הנ"ל: "כלומר בריא ושלם מלא ומפואר". הראב"ע גזר את שם התנועה גם מלשון 'חלים' הארמי שבקידר' כה ע"א, שפירושו (ע"פ רש"י והערות) מעניין קפיצת הפה ודיבוק השפתיים.
6. השוה צחות ה, א: "הוא [=השורק] נוטה לחולם".
7. הוי אומר: האות שסימן התנועה קשור אליה, מעליה או מתחתיה. למונח "פרוך" בדקדוקי הטעמים ראה א' דותן, ספר דקה"ט לר' אהרן בן אשר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 261, 275. למונח "מכרך" בפירוש ספר יצירה לרס"ג ובמחברת התיג'אן ראה נ' אלוני, לשוננו לד (תש"ל), 95–96.
8. חיוג, 35; מאוניים ו, א; שפה ברורה להראב"ע, מהדורת ג' ליפמאן, פירדא תקצ"ט, כא, א–ב.

בעבור השורק שלפניו על דרך מוצאיו ומוכצאיו (יחז' מג, יא) שהיה עיקרו מְבוּאָיִט⁹ ע"מ מְרוּמִי להורות על עי"ן פעל מן בָּא כמו מן קָם — מְקוּם, מְקוּמו. אבל מוצאיו על עקרו הוי"ו תחת יו"ד של יָצָא כמו מוֹדַע, מוֹשֵׁב מן יָדַע, יָשָׁב. וכן מלת יִשְׁפּוּטוּ הֵם (שמ' יח, כו) שבא כך בעבור היותו ס"ף, כי מלת הֵם תנועה אחת ואינה נחשבת לכלום¹¹. וכמוהו אם בְּהִתֵּל באנוש תְּהִתֵּל בֹּן (איוב יג, ט) ויעידו שנים עדים שנחשב לס"ף ואין תנועה בו נחשבת¹²: העד האחד רגשות הלמ"ד שאין צורך בו רק בעבור הפסק הטעם¹³, כמלת חרלו פרוזן בישר' תְּחִלּוֹ (שופ' ה, ז), הרים נָלּוּ (ישע' סג, יט) שהוא מן נָלוּ מפני ה' (שופ' ה, ה)¹⁴; והעד השני היות טעם תְּהִתֵּל מלעיל כמשפט ס"ף כנמו (זמרו למלכינו וְקָרוּ (תה' מז, ז) וכן רבים; וכן העזה פניה וְתֹאמַר לָו (משלי ז, יג) בעבור שהוא כנמו] ס"ף, טעמו לעיל מפני קירוב הנגיונות. ואם יטעון הטוען והלא כח האתנחתא ככח ס"ף [ויאמרו יִשְׁפּוּטוּ הֵם (שמ' יח, כב) שוא תחת הפ"א <באתנחתא> תאמר לו כי כח האתנחתא אינו גדול כל כך ככח ס"ף] והעד כי נמצא: טוב עשית עם עֲבָדֶיךָ (תה' קיט, סה), עמים תחתך יִפְלֹ (תה' מה, ו), חלבמו סָגְרוּ (תה' יז, י), וענו וְאָמְרוּ (דבר' בא, ז), אדני על כל יְמִינֶךָ (תה' קי, ה), עמך ה' יִדְבָּק (תה' צד, ה); וכן: הצילה נפשי משפת שֶׁקֶר (תה' קכ, ב), נחפה בְּכֶסֶף (תה' סח, יד), עצמו מצמיתי <אויבי> שֶׁקֶר (תה' סט, ה), אל ישמחו לי אויבי שֶׁקֶר (תה' לה, יט) ולא נמצא כן בס"ף¹⁵.

והנה ג' התנועות מוסדים: חולם, חירק ופ"ג¹⁶, והנשארים מורכבים מאלה¹⁷. והנה החולם לא יולד אחריו דגש כי אם בהעמדת טעם כנמו] סְפִי (ישע' כג, טז), צהלי נְרָנִי (ישע' יב, ו), כי הוא בשני <ה> מלים בעבור העמדת טעם¹⁸. [ולא יתכן אחריו שוא], אך אם יבוא אחריו נח נעלם כנמו] כי יוכלו אתיקים (יחז' מב, ה) וְאָמְרָה אליו (בר' מו, לא), כי האל"ף שבו היא אות העתיד והחולם הוא אות נח העלומה, וכן פוכבי עוֹלָמִי מוֹצְרִי — החולם מקיים נח נעלם ועומד בפני [השוא],

9. הרקמה, עמ' קטו, שכב.

10. חיוג, ערך 'בוא', עמ' 42; הרקמה, עמ' כג, שמה; מאזנים לו, ב.

11. ו"א שסוף פסוק חל על תיבת יִשְׁפּוּטוּ' הפלגני-אחרונה ותיבת 'הם' אינה נחשבת כתיבה עצמאית, אף שכתוב בה סימן סוף פסוק, אלא היא נסמכת לקודמתה המוטעמת (אנקליוזה). והשוה פירוש הראב"ע לשמ' יח, כו.

12. ראב"ע בפירושו לשמ' יח, כו; צחות ע, ב-צא, א.

13. הרקמה, עמ' רנה; מאזנים לא, א; מכלול ב, א-ב.

14. השוה ס' השוהם לר' משה בן יצחק, מהדורת ב' קלאר, עמ' 37.

15. מאזניים כו, ב. ראב"ע לשמ' יח, כו.

16. פתח גדול, שהוא הפתח הרגיל.

17. זוהי, כידוע, תפיסתו של הראב"ע. ראה צחות א, א; מאזניים י, א.

18. צחות ד, א.

השוא יניענו אחריו, וכן כל פועלים אוכלים אע"פ שאין ברובם וי"ו מיעוטם יורה על רובם כי עקר[ם] להיות [בווי"ו] כמו כי נמצא הולכים להוריד מצריימה (בר' לו, כה), וכן יושבי[ם]¹⁸ יושבי ב' מלאים¹⁹, וכן רבים. ופעמ[ים] נקרא החולם עם וי"ו יסוד ופעמ[ים] עם וי"ו המשך, וזה <לך> האות אשר תכיר בו אם הוי"ו בו יסוד או למשך¹⁹: כל תיבה שתמצא בה ג' אותיות נראות בה עיקר כ[מון] גיבור, שיבור אות[ה] וי"ו נקר[את] וי"ו משך, אך מכון, מלון שאין בהם במבטא רק ב' אותיות עיקר מן קם, לן אתה וי"ו היא עי"ן הפעל. ופעמים²⁰ יכתב אל"ף במקום וי"ו המשך כ[מון] שאספך למשסה (ירמ' ל, טז); ופעמ[ים] יכתב אלף שהינא שרש כ[מון] ראש, צאן. ובסוף המלה נמצא החולם עם וי"ו כ[מון] הסכלתי עשו (בר' לא, כח), ופעמ[ים] ה"א במקום וי"ו כ[מון] עשה שטים (תה' קא, ג). ופעמים נמצא עם אל"ף עיקר בסוף מחטא לה' (שמ"א יב, כג), ועוד נכתב בווי"ו עם אל"ף כ[מון] מחטא בלשוני (תה' לט, ב) שהאל"ף עיקר והוי"ו למשך; ונמצא בחסרון אל"ף כ[מון] מחטו לי (בר' כ, ו). והחכם ר' יהודה[ה] ב"ר דוד אמר[ר] כי זה מן המשך במקום אות עיקר²¹.

ויתחלף החולם לח"ק²² כאשר יתגבר עליו נח נראה שהוא דגש בלא העמד[ת] טעם²³ כ[מון] וסלף בוגדים ישקם (משלי יא, ג). רָץ ושמחי (זכר' ב, יד); >וכן כשיתגבר עליו נח נראה שהוא שוא כמו<²⁴ קָרָן, עָרְמָה, קָדְשִׁי; וכן כל ניפעל של נחי עי"ן פעל נִקְם, נִשָּׁב וְיָמַל את בני ישראל (יהו' ה, ח), פ"א הפעל בח"ק²⁵, והעד: כי ישוב הח"ק לחולם בהפסק טעם כמו נִמְתָּ (שופ' ד, כא), לך שוב וְיָשׁוּב (שמ"ב ג, טז). אבל נהגו לנקד קמץ לברו כי סמכו על המבטא של נח נראה שאחריה²⁶. אבל אם פ"א הפעל עי"ן או חית"ת או אם למ"ד הפעל עי"ן או חית"ת אז יכבד עליהם להניע שלפניהם בקמץ ופתחו אות[ם]²⁷ כ[מון] וְנָעַף דוד

18. צ"ל: יושבים — ו מלאים. כך המ"ק לשופ' ו, י.

19. צ"ל: יושבי — ל"ד מלאים (פולל "יושבי", "פיושבי", "מיושבי"). עיין מ' ברזיאר, פתר ארס צובא והנוסח המקובל של המקרא. ירושלים תשל"ז, 293–295.

19. עיין בחוספות ר"מ הכהן ג'קטילה פתרגומו לספרי ר"י חייג, מהדורת נוט, עמ' 7.

20. לדוגמאות המובאות למעלה בהמשך ראה צחות א, א–ב.

21. חייג, עמ' 12.

22. חטף קמץ = קמץ קטן שלנו. "חטף קמץ" בהוראה זו גם במינוחו של ר' משה הנקדן, דרכי הניקוד והנגינות, מהדורת לוינגר, בודפסט תרפ"ט, 51–52. אצל ריב"ג (הרקמה קעב, קצט) ורד"ק (מכלול קלז, ב) משמש המונח "קמץ חטף".

23. חייג, 100–101.

24. השלמה מסברה.

25. חייג, 35; ס' טעמי המקרא, מהדורת מרקוס, פאריס שכ"ו, BI עמ' ב; דרכי

הניקוד והנגינות, 16–17, 25–26.

26. חייג, 126; צחות נד, ב; והשוה דברי יב"י הנקדן שפרסמתי בלשונו, מא (תשל"ז), עמ' 210–211 והערות 67, 68, 69.

27. מאוניים כה, ב; צחות נד, ב.

(שמ"ב כא, טו), וְנִתְחַשׁ עַל מַרְמָה (איוב לא, ה) וְנִנֵּעַ לִבּוֹ (ישע' ז, ב), וְנִתְנַח הַתִּיבָה (בר' ח, ד); וכן אם סופו רי"ש כן]מו] וְנִזָּר אֶת הַגּוֹזָה (שופ' ו, לח). וכן כל ניפעל של כפולים נקוד בח"ק²⁸ כן]מו] וְנִהָם בְּשׁוֹר הַיֶּלֶד (מל"ב ד, לד), וְנִהָם ה' (שופ' ד, טו), ובהפסק הטעם ישוב לחולם כן]מו] בִּרְק וְנִהָם (שמ"ב כב, טו), וכן כלם. וטעם של וְנִהָם ורעיו, כיון שהטעם לצל באות העתיד אין כוח בפ"א הפעל לעמוד מלנוע אחרי הנח נרא[ה] שאחריו ואין כח בקמץ לעמוד שם לכן יש לומר שהוא ח"ק²⁹, והקמץ] אשר באות העתיד למשך הטעם שבו מורה על עי"ן פעל³⁰. ומלת וְנִנֵּעַ ורעיו מוכיח כי משך הטעם מביא עי"ן כי פתח אינו מביא אות יהו"א³¹, ומה שהם פתח[ין] להפריד קצ[ת] מן הכפולים שהן קמצים³² אפי[ן]לו] באות אחה"ע כמו וְנִהָם וְנִהָם.

תנועת החירק למטה³³ וחכמי הדקדוק קראוהו שְׁבֵר יען היותו נשבר ויוצא מן השנים, והוא מגזרת וְנִחְרְקוּ שן (איכה ב, טז). ויתכן אחריו נח נעלם והוא יו"ד כן]מו] ויהי ריב (בר' יג, ז), ופעמנים] יחסרוהו מן המכתב כי סמכו על המבטא כן]מו] לא תענה על רב (שמ"ב כג, ב). ולעולם ימשך יו"ד אחריו אם לא תהיה אות שאחריו דגושה כן]מו] אֵין וְנִחְרְקוּ (קה' יב, ט), כי דגש אחרי אות יו"ד לא נמצא כי אם במלים מועטים³⁴ כמו לכן סְעִיפִי יִשְׁבּוּנִי (איוב כ, ב) מי יתן לִמְשִׁיִּשָּׁה (ישע' מב, כד); וכן בנות מלכים בְּיָקְרוּתִיךָ (תה' מה, י) שהיו"ד נחה ומונע לפניה בחירק³⁵, וכן ותבוז לִיקָהָת אם (משלי ל, יז) שהיה עקרם³⁵ בשוא בעבור היו"דין שעיקרם בחירק, כי כך³⁶ משפט כל שם שתחלתו יו"ד בחירק כן]מו] יִצְחָק יִצְחָק; וְנִהָם.

28. השוה חייג', 100; צחות נה, א.

29. השוה לספרות הנופרת בהע' 26 לעיל.

30. חייג' 34.

31. חייג', 121; מכלול קלו, א.

32. חייג', 100; צחות נה, א; יחב"י, במאמר הנזכר בהע' 26, עמ' 214.

33. צחות א, ב; ובדברי ר' יונה אבן ג'נאח ברסאלת אֶת־תְּקִירִב ואֶת־הַיֶּלֶד מְנוֹסַחַת הַתְּפִיסָה הַזֹּאת עַל דֶּרֶךְ כֵּן: וְאִשֶּׁר לַחֲנוּעָה שֶׁהִיא אֶל הַמֶּרְכָּז הַרְיָה תְּנוּעַת הָאֵבֶן שֶׁזֶרְקָה אֹתָהּ בְּאִוִּיר . . . וְאִזּוּ הִיא נֹפֶלֶת לַמָּטָה בִּהְתַּאֵם לְטִיבָה, וְזֹהִי תְּנוּעַת הַחִירָק בַּחֲבִיבֹר מִפְּנֵי שֶׁהִפְלִי הַגּוֹרֵם לַהֲפָקָתָהּ דֹּחֶפָה לַמָּטָה. הַנוֹסָה הָעֶרְבִי הַמְקוֹרִי (עַם תְּרַגּוּם לַצִּרְפָּתִית) נִתְּפָרֵס אֶצְלִי: J. et H. Derenbourg, *Opuscles*, Paris 1880, p. 275. הַפְּסָקָה שֶׁלְעִיל בְּתִרְגוּמִי.

34. לשלוש הדוגמאות המובאות למעלה בהמשך ראה כ"ד גינצבורג, המסורה, ח"ג,

לונדון 1885, עמ' נא סעיף 22.

35. בגרסת בן־נפתלי ע"פ הנאמר בס' החילופים (מהדורת א' ליפשיץ, ירושלים

תשכ"ה, עמ' מו). בחילוף לתיבה הנ"ל לא נזכר ניקודה של הקו"ף. לבירור מקיף על ניקודה של תיבת "ביקרותיך" ע"פ הנאמר אצל מדקדקי ימה"ב עיין נ' אלוני, בית מקרא, טו (תש"ל), 26–32.

35א. השוה: ס' השרשים לריב"ג, מהדורת באכער, ברלין תרנ"ו, עמ' 202; מכלול לט,

ב-מ, א.

36. השלם: לפי שיטת בן־אשר.

אם לפניהם אות בכ"ל לשרת ינקדו אותיות בכ"ל בשוא והיו"ד עומדת במקומה בחירק כ[מון] בִּיצְחָק לִיצְחָר בִּישְׂרָאֵל וכן כולם³⁷. ומל[ת] לי שמעו ויחלו (איוב כט, כא) ויללת אדירי הצאן (ירמ' כה, לו) הם בחירק לקריאת בן אשר, ולקריאת בן נפתלי הם בשוא³⁸; וכן יעצר במים ויבשו (איוב יב, טו)³⁹, כיתרוך⁴⁰ האור מן החשך (קה' ב, יג). החלו הערמות ליסוד (דבה"ב לא, ז) הלמ"ד בחירק והיו"ד נחה והסמיי"ך דגושה⁴¹. וכן על ביקרוֹתֶיךָ (תה' מה, י) הם חלוקים בן אשר ובן נפתלי⁴². ומלת ויבשו (איוב יב, טו) [כתב] הר"ר יונה המדקדק שהו"ו בחירק והיו"ד נחה⁴³ ואנחנו לא מצאנוהו כן, כי אם הו"ו בשוא והיו"ד בחירק, אך בספר זקן מאד ספרדי אשר סמכתי עליו מצאתי בחירק הו"ו⁴⁴. אבל אם היו"ד בשוא כמו יְקוֹד, יְשׁוּעָה ורבים כמותן הבכלו"ם שלפניה בחירק והיו"ד נחה כ[מון] ליהודה (בר' לח, כד) ונינוה כבריכת מים מימי היא (נחום ב, ט) וכן כולם. ולא נמלט מהם איש לבד מלת ורבינ[ם] מִיְשִׁינִי עפר (דנ' יב, ב) שהיו"ד נעה בשוא ודגושה, וכן הידד⁴⁵ מִקְבִּים השבתי (ירמ' מח, לג)⁴⁶. ובספר מכלול⁴⁷ מצינו מִירוּשתך אשר הורשתנו דד"ה (דבה"ב כ, יא). וכן בנחי פ"א פעל של יו"ד נמצא חסר יו"ד הפעל כ[מון] לא יִשְׁנוּ אם לא ירעו (מש' ד, טז) מן יִשָּׁן, כי המתג בא להביא [פ"א הפעל שהוא יו"ד⁴⁸ כי לולא המתג לא היה בא בחירק לבד]

37. ראה ס' דקדוקי הטעמים, מהדורת בער-שטראק, ליפסיה 1879, סעיף 13; ועיין י' ייבין, פתח ארס-צובא ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 60–62.
38. שתי התיבות הנ"ל הובאו ע"י רד"ק במכלול א, מ ונאמר עליהן שם שקריאת ב"א בהן היא נִי—. בס' השרשים שלו (ערך 'ליל') ובפירושו לירמ' כה, לו מביא הרד"ק תיבת "ויללת" ומוסיף, שבקריאת ב"נ היא "בשווא הו"ו וחירק היו"ד"; התיבה הנ"ל אינה נופרת בס' החילופים. ואילו לגבי תיבת "ויחלו" יש חילוף פרטי (מהדורת ליפשיץ, עמ' נא), אלא שעל פיו קורא ב"א נִי— וב"נ נִי—, כמנהגם.
39. על התיבה הנ"ל יש חילוף פרטי (מהד' ליפשיץ עמ' נ). ב"א: נִי—, ב"נ: נִי—.
40. התיבה הנ"ל לא נזכר בה חילוף בין ב"א לב"נ. ב"א ניקדה (ע"פ כ"י לניגוד) קִיתְרוֹן, ור' ייבין, פתח ארס-צובא, עמ' 60.
41. כך הניקוד בפתח ארס-צובא וכבר העיר פרופ' ייבין (שם, 63 סעיף 5, 64 סעיף 7), שזהו ניקוד מעורב — תוצאת תיקון יתר — מגרסת ב"א וב"נ.
42. ר' לעיל הע' 35.
43. הרקמה, עמ' רכג.
44. רד"ק, המביא בסה"ש (ערך 'יבש') את גרסת הריב"ג ומעיר: "ואנחנו לא מצאנוהו כן בספרים מדויקים כי אם בשוא הו"ו וחירק היוד". ור' גם מש"כ במכלול פת, ב.
45. צ"ל: יין.
46. בכ"י לניגוד ובמהדורות שלפנינו: מִקְבִּים.
47. מכלול לט, ב, ומשם נלקח לחיבורנו ניסוח הפלל עצמו.
48. ראה במה שהוסיף ר"מ הפהן בתרגום ספר אוֹתוֹת הנוח לחיג' (ערך 'ישן', עמ'

<להביאו> בעבור השוא שאחריו כל אות ימשוך⁴⁹; וכן וַיִּקְרָאוּ מִן הַיָּם, יש מלאים ויש חסרים על פי המסורת⁵⁰; וכן וַיִּצְקוּ לֵאנָשִׁים (מל"ב ד, מ) מן יִצֶק ע"מ וַיִּשְׁמְרוּ⁵¹. ונמצא אחריו נח נראה כ[מו] שנו וַיִּשְׁנו (מל"א יח, לד) מן שָׁנָה, וַיִּקְרָאוּ (בר' ו, ב) מן רָצָה, ואין היו"דין נמתגין כי אינן[ם] חסירי[ם] בראשיתם. ומל[ת] וַיִּצְקוּ על העולה (מל"א יח, לד) הוא לשון ציווי ע"מ אָמְרוּ והיו"ד היא פ"א פעל ונמתג שלא כדין רעיו⁵² כמו מָשְׁכוּ (שמי' יב, כא) קָרְאוּ-צוּם (מל"א כא, ט) נָדְרוּ ושלמו (תה' עו, יב), לְקַחְיָנָא לי מעט מים (מל"א יז, יא). ומלת וַיִּצְקוּ מוזעזעך (חבק' ב, ז) לדברי החיג הוא בהעמדה⁵³ כי הוא מן יקץ ולדברי הר' יונה המדקדק הגדול⁵⁴ אינו בהעמדה כי הוא מן קצה מן קצות עמים רבים (חבק' ב, י). ופעמים⁵⁵ יכתבו אל"ף תחת יו"ד שהיא עיקר כ[מו] רִאשׁוֹן; ונמצא ביו"ד <כ'> כי שאל נא לדור רִישׁוֹן (איוב ח, ח). ומלנא חטאים לה' (שמי"א יד, לג) קראים אל ה' (תה' צט, ו) האל"ף עיקר והיו"ד למשך. ופעמים יכתבו אל"ף תחת יו"ד שהיא ה"א מלמ"ד פעל וְרָצָאתִי אתכם (יחז' מג, כז) מן רצה כ[מו] וְשִׁיתִי מן עשה.

הפתח הוא קו הנטויה⁵⁶ ולא יכלו המדקדקים לשום אותו באמצע פן תשחת האות, ולא למעלה פן יתעלם עם הרפה אשר ישימו על בג"ד כפ"ת כי פעמני[ם] ידגשו ופעמני[ם] יתרפו. לעולם יבא אחריו נח נראה כמו מ"ם של שְׁמֵר ושל אָמֵר הפתוחים⁵⁷. ואם יבא בהעמדת טעם אס"ף או זקף הם יעמידוהו במקומו וינקד ק"ג⁵⁸. ע"פ המסורת⁵⁹.

עתה אחל להזכיר המלכים המורכבים מאלו. דע כי תנועה ק"ג

49. ר"ל: בניקוד יִשְׁנו (לעיל) מעיד המתג על היות פ"א הפועל יו"ד במבנה הצורה, שלולא המתג היה לה לצורה להיות יִשְׁנו בחירק מלא; ואם תהיה הצורה לא במתג ולא בחירק מלא אזי חירק היו"ד נמשך אל השוא שלאחריו (והברתו נסגרת ודינו מן שנה ולא מן ישן).

50. ר' מחברת המסורה הגדולה של פְּרִנְסְדוּרֶף, הנובר תרל"ו, עמ' 91.

51. חיוג', עמ' 29.

52. חיוג', שם.

53. ז"א בהעמדת מתג, ר' חיוג', שם.

54. ס' השרשים, מהדורת באכער, עמ' 452.

55. חיוג', 11. צחות א, ב; יב, א.

56. צחות א, ב–ג, א. הראב"ע מנסח על דרך פך: "וצורתו קו להורות על קו העגולה", והוא בהתאם לפונה הסמלית שתנועת הפתח עומדת פנגד התנועה המעגלית של הגלגלים. ובדברי ריב"ג (רסאלת אֶתְקָרִיב וּאֶתְסַהִיל, מהדורת דרנבורג, 275): "ואשר לתנועה אשר סביב המרפז הריהי פתנועת הגלגל המקיף סביב הארץ וזהי תנועת הפתח בדיבור, מפני שהפלי הגורם להפקתה פועל עליה להסתובב".

57. צחות ב, א.

58. ק"ג = קמץ גדול.

59. המסורה מונה את כל מקרי פתח באתנח ובסוף-פסוק. ר', למשל, כ"ד גינצבורג, המסורה ע"פ פתביידי עתיקים, ח"ג, לונדון 1885, עמ' לט, רעב–ג, שכא–ב.

<מורכבת>⁶⁰, ומרכבתו מחולם ופ"ג, ע"כ צורתו כצורת שניהם. גם הפה נקמץ בקריאתו ואינו נפתח כפ"ג כאשר קוראים כל מלכות ספרד. <גם> אנשי טבריא ואפריקי יודעים לקרוא ק"ג⁶¹. ונקרא גדול יען כי בא <אחריו> נח נעלם⁶² כ[מון] שין של שְׁמֵר שהיה ראוי להכתב שְׁאמר באל"ף, ויפול ממנו בדברו לעתיד כ[מון] אֶשְׁמור⁶³. ואשר יורה על זה הנח מביאים דָּאג דעזר[א] (נחמ' יג, טו) שהוא באל"ף, וְקָאם שאון בעמך (הושע י, יד). וכן בְּנִיךָ, בְּנִיךָ שאחריה[ם] נח נעלם — נקמץ, ונמצא ביחזקאל אות אחריה וְאֶתִיקָא (יחז' מא, טו) שסופו אל"ף להורות על רעיו⁶⁴. וכן יָדִיו, רָגְלָיו וריעיהם שהיו"ד בא לשון[ן] רב[י]ן[ם] והמבטא במשמע אל"ף לכן הוא ק"ג⁶⁵, ולא יקרא יָדִיו פן יתחלף בו"ו עיקר של שְׁלוֹ, לכן שְׁמו מבטא אל"ף תחת יו"ד, שמתחלפין כמו⁶⁶ יְשִׁי אִישִׁי (דבה"א ב, יג), יִשְׁרָאֵלָה (דבה"א כה, יד) אֶשְׁרָאֵלָה (דבה"א כה, ב), הָאִישׁ בית רשע (מיכה ו, י) אִישׁ רעים להתרועע (מש' יח, כד) אם אִישׁ להמין (שם"ב יד, יט)⁶⁷.

[וא"ת מאחר ששמו מבטא אל"ף במלת יָדִיו רגליו וריעיהם למה לא כתבו כמו בן אל"ף במקום היו"ד, ר"ל כי לפי שאל"ף ויו"ד מאותיות אהו"י שמתחלפות בכמה מקומות והיו"ד היא הקטנה באותיות אהו"י לכן כתב יו"ד ולא אהו"י להקל על המכתב, והעד כי בכל המקרא חסרו האל"ף כמו בניך בניך ורעיהם כדי להקל על המכתב כי כבד עליהם כתיבת האל"ף לבד מלת ואתיקהא (יחז' מא, טו) אל"ף לסימן].

ויען כי יתנו אחריו נח נעלם לא יתכן אחריו דגש כי אם במלים מעטים⁶⁸ כאשר נבאר בשער הנקוד. בָּתִּים קמץ לפני דגש כי בא להביא יו"ד של בָּתִּים⁶⁹, כי כל דגש המביא אות שאינו מאותיות אהו"י נקראות נח נראה⁷⁰, כי כל האלפא

60. השלמה מסברה.

61. צחות ג, ב.

62. מכלול קלו, א.

63. חיוג', 12.

64. חיוג', 7; זיפרון, 7.

65. חיוג', 11.

66. חיוג', 9.

67. בשלוש הדוגמאות הנ"ל האל"ף תמורת יו"ד, כלומר אֶשׁ, אִישׁ במשמע יֵשׁ, ובאה

עליהן הערת מסורה גדולה (בשם"ב יד, יט): אֶשׁ ג' סבירין יֵשׁ.

68. אותן מלים הטעמתן מלעיל, השוה מכלול קלו, ב.

69. מלת בָּתִּים אינה כלולה באותן "מלים מעטים" (כדוגמת לָקָה, שָׁמָה) הנופרות במשפט הקודם למעלה.

70. אותיות אהו"י פשהן נחות נראות, דהיינו פשהן עיצוריות, עשויות להיעלם באות שאינה דומה להן והדגש בא להורות עליהן, והווי דינו של הדגש במלת בָּתִּים (שהוא תמורת יו"ד של בָּתִּים).

בית[א] נמצאת נעלמת באות הדומה לה בדגש⁷¹, לבד תנ"ו אלי"ה באות שאינו דומה לה, כמו: ב' סבו ציון (תה' מח, יג) מן סבב; ג' קגי יהודה (נח' ב, א) מן חגג; ד' וסלף בגדים יִשְׁדֵם (מש' יא, ג) מן שדר; ז' כמו בזו כסף (נח' ב, י) מן בזו, אך נִבְנָה בהם (שמ"א יד, לו) רפה שלא כדיון רעיו, וכן הֶעֱזָה פניה (משלי ז, יג); ח' שָׁחוּ גבעות עולם (חבק' ג, ו) מן שחחו, והיה עיקר החי"ת להידגש⁷² כמו רָפוּ, וכן צָחוּ מחלב (איכה ד, ז) מן צָחִיךְ סלע (יחז' כד, ז) ופת[רונן] כמו צִיחָה צמא (ישע' ה, יג); ט' בל נְמוּטוּ (תה' יז, ה) לרברבי החיוג⁷³ מן מטט, והר"ר יונה אמר⁷⁴ כי הוא רפה מן קֵט (משלי כה, כו) כ[מון] נְכוּנוּ (משלי יט, כט); ל' גולו אבנים (יהו' י, יח) מן וְגָלְלוּ את האבן (בר' כט, ג); כ' וְיִשְׁכּוּ המים (בר' ח, א) מן שכך; <מ' שמו שמים (ירמ' ב, יב); נ' רָנוּ שמים (ישע' מד, כג); ס' תִּכְסּוּ על השה (שמ' יב, ד); ע' רָעוּ עמים (ישע' ח, ט) מן רעע ע"מ נָחְתוּ (שם, שם) שאחריי שהוא מן חתת; פ' כָּפוּ (ויק' יד, טז) מן כפף וכן אָפוּ (בר' לט, יט) מן אפף, וי"א⁷⁵ כי הוא מן אנף וַיִּתְאַנֵּף ה' בי (דב' ט, ח), וכן מן פָּתוּ וַעֲקְרוּ בנתו מן פָּן; צ' רָצַתִי (שמ"א יב, ג) מן רציץ; ק' נִחְקֹתַּ עליה (יחז' ד, א) מן חקק; ר' כָּרַת שָׁרֵף (יחז' טז, ד) מן שררך; ש' אולי יִמְוֶשְׁנִי אבי (בר' כו, יב) מן משש, וכן וַיִּמְשְׁהוּ (בר' כז, כב), אבל וַאֲמַשֶּׁךְ בני (בר' כז, כא) רפה מן מש, והר"ר יונה אמר כי השורק במקום אות הכפל⁷⁶; ת' פתות אתה פִּיתִים (ויק' ב, ו) מן פתיתים, וכן שָׁתו בשמים (תה' עג, ט) מן שתת, אך שָׁתִי בה' מחסי (תה' עג, כח) מן שת, כי כן דרך כל פעל שסופו תי"ו, כאשר יאמר ממנו פָּעַלְתִּי ופָּעַלְתָּ נבלעת תי"ו העיקר בדגשות התי"ו של פעלתי ופעלתי⁷⁷ כ[מון] תשחית וְכָרַת (דבר' כ, כ), וְשָׁחַת דברִיךְ הנעימים (מש' כג, ח) מן שחת; אלה הם משפחות הבלעי⁷⁸. ואותיות תנ"ו אלי"ה נבלעות שלא במשפחותם⁷⁹. ת' כמו מְדַבֵּר אליו (במד' ז, פט) מתדבר, הַמְשִׁיחַ (ויק' יד, ז) מתטהר; נ' יִתֵּן, יָגֵשׁ, יִגִּיד מן נגש, נתן נגד, כי הסכימ[ה] דעת כל המדקדקי[ם] שכל דגש המביא פ"א פעל אם נמצא ממנו יו"ד נאמר כי הדגש להביא יו"ד כ[מון]

71. זיפרון, 15–16.

72. הרי"ק, בפסקה המקבילה בס' זיפרון שלו, אומר (עמ' 16): "ח' אין לה תורת דגש".

73. חיוג', 111. אף הוא הרחיב שם.

74. ס' השרשים, עמ' 259.

75. ראב"ע בצחות כט, א.

76. ס' השרשים, 275. ריב"ג מייחס צורה זו לבעלי הכפל ומדבר בהפלת הדגש, אך אינו מציין שהשורק תמורת אות הכפל.

77. מאזנים לג, א.

78. "משפחת הבלעי" (במדב' כו, לח) — כינוי למשפחת האותיות הנבלעות באותיות הדומות להן. הראב"ע (מאזנים לא, ב) קורא שמן "המבולעים".

79. זיפרון, 15; אבל אין שיווי במרבית דוגמאותיהם של ר"ש הנקדן והרי"ק.

אָצק מים (ישע' מר, ג) אָצָרָך (ירמ' א, ה) מן יצק, יצר; ואם נמצא ממנו נר"ן כ[מו] וְאָצָרָה (תה' קיט, לר) וְאָתָנָה (בר' יז, ב) נאמר⁸⁰ נצר, נתן; ואם לא נמצא לא יו"ד ולא נר"ן נאמר כי הדגש להביא נר"ן כמו מְגִיד, נִיָּקֵר (בר' כד, כו) מן נגר, נקד ורבי[ם] כאלה, לבד מן וַיִּנַּח שהוא מן ינח ולא מן ננח כי לא נמצא שום פעולה שפ"א הפעל שלה כפול⁸¹. וי"ו, וּבְלֹלִים יעלו אל⁸² התיכונה (מל"א ו, ח) כי הדגש במקום הנח⁸³, ובספרים מדויקים נמצא <מלא> ודגש; א' מְכֹלֶת לביתו (מל"א ה, כה) מן אכל ועל משקלו בְּמִסְוֶרֶת הברית (יחז' כ, לו) מן אסר, אף כי לא נדגש, כי קמץ מביא הנח; ל' אָקַח מן אלקח, אך י"א כי הוא מן אנקח⁸⁴, ולקח מן השלימים. י' אָצוּק (ישע' מר, ג) מן יצק. ה' בְּדָבָר לְדָבָר וכן כל בכ"ל המברר⁸⁵ התיבה מדגיש אחריו להביא ה"א הדעת⁸⁶, ואשר יורה עליהם בְּהִשְׁמִים חסרך אם תחיה לטוב (תה' לו, ו), לְהֵעָם הוזה (דה"ב י, ז), וכן כולם.

ופעמים ישימו עם הק"ג שוא ויקראו ח"ק⁸⁷ כמו רְנוֹ שמים (ישע' מר, כג) קָגִי יהודה (נחום ב, א), והוא מורכב מחולם ושוורק⁸⁸ וקריאתו כקריאת שניהם וצורתו כצורת שניהם⁸⁹. ויתכן אחריו נח נראה לעולם, שוא או דגש; וְאָכְלָה מצידו (בר' כז, יט), אחרי אָכְלָה בשילה (שמ"א א, ט), רָגִי ושחמי (זכר' ב, יד)⁹⁰. והשוורק⁹¹ מורכב מחולם וחירק על כן הוא בתוך הוי"ו, ויען כי קרוב לחולם

80. השוה: זיכרון, 46.

81. השוה: זיכרון, 47.

82. לפנינו: על.

83. בס' השוהם לר' משה בן יצחק מובאית ג"כ תיבת "ובלולים" בדוגמה להיפלות הוי"ו, והמחבר מוסיף שם (עמ' 19 במהדורת קלאר) ובמבאר: "הדגש לחסרון הוי"ו שבלולאות".

84. דעת ר' יונה בן חסדאי, המובאית במאזניים לב, א.

85. ר"ל: המידע. רשב"ם בחיבור הדקדוקי שלו, הקרי "דייקות", מספיר טיבו של מושג הפירור: "התיבות המבוררות פגון הַבְּרָכָה, הַבְּרָכָה... שבכולן ידוע באיזה דבר ובאיזה ברכה הוא מדבר... ולכן נקרא דבר ברור" (מהדורת שטיין, עמ' זו).

86. פלומר ה"א הידיעה. המונח ה"א הדעת נמצא אצל הראב"ע, צחות יח, א ובתרגומו של ר' משה ג'קטילה (חיוג', ערך "אסר", עמ' 18).

87. חטף קמץ = קמץ קטן, חטוף.

88. קמץ חטוף פתניעה לעצמה המורכבת מתנועת חולם ושוורק לא תמצא בתורתו של הראב"ע, שכן בסולם התנועות שלו קמץ חטוף אחד הוא עם קמץ גדול. אבל מחברנו, לפי שקיבל גם את תורת התנועות של הקמחיים, מצא צורך להפריש בין שני הקמצים הנ"ל. הרפכת חולם ושוורק, לפי משנתו העצמית, מלאכותית היא, פמובן, לגמרי.

89. קשה. ואפשר שפונתו ששתי נקודות הנוספות לקמץ בסימון קמץ חטוף מורכבות מנקודת החולם ומנקודת השוורק.

90. הניקוד המתבקש בדוגמאות דלעיל, וכן נהג סופר כה"י שלנו, הוא בחטף קמץ, ו"א: אָכְלָה, רָגִי וכיו"ב. אבל אנו ניקדנו בפנים בדרך הניקוד הטברני המסורתי.

91. צחות ד, א-ב.

מן החירק והוא גואלו הקרוב אליו לכן נוטה קריאתו לחולם יותר מן החירק, ובעבור היות החולם עליון והחירק שפל שמו השורק אמצעי, ובמקום שאין שם אמצעי⁹² וי"ו ישימו צורתו ג' נקודות, האחת בעבור החולם והשני בעבור החירק השלישי בעבור האמצעי ההווה בתוך הוי"ו כראוי; ונקרא שורק מגורת שָׁרְקו ויחרקו (איכה ב, טז), כי כן קריאתו; ויש שיקראוהו קבוץ שפתים. ונמצא אחריו נח נעלם כן[מו] עד שויבך (בר' ג, יט), ונח נראה כן[מו] שפכה אשורי (תה' עג, ב), פי[רש] נח הנעלם הוא שוא, שהיה דינו בְּשׁוֹבֵךְ ע"מ שְׁמָרָךְ, לכן נקרא נח נעלם; אבל כל שוא שאינו בא באותיות אהו"י נקרא נח נראה⁹³ כי אינו נעלם ממקרא המבטא⁹⁴, וכך המבטא בנקוד ע"פ המסורת.

הקמץ הקטן⁹⁵ מורכב מחולם וחירק, ויש הפרש בין השורק ובינו, כי השורק נוטה לחולם והק"ק נוטה לחירק, ע"כ צורתו ב' נקודות שוכבות תחת האות להפרידו מן השוא שהוא עומד; מן הדין היה לו לשוא כמו כן שוכב אלא להפרידם הבדילו כן, ונקרא ק"ק כי יתכן אחריו נח נעלם כמו יֵשֶׁב, יֵרֶד. הפתח קטן⁹⁶ מורכב מחולם וחירק ופ"ג⁹⁷ וכן קריאתו בארץ המזרח. השתי נקודות שלמעלה יורו על חולם וחירק ונקודות אמצעים תורה על תנועת פ"ג, כי כך דינה להינקד ג' נקודות בסדר זה, אלא שלא לטעות שמו אותה מתחת השנים כזה י, ואחריו יתכן נח נראה השוא כן[מו] אֶשְׁמֹר או דגש כן[מו] אֶתָּן; ופעמים בא פ"ק תחת פ"ג כמו⁹⁸ פֶּן אֶכְלֶךְ (שמ' לג, ג) וא"כ חסר דגש בלמ"ד לבנותו מן פֶּלֶה, פעל מחטופי למ"ד פעל של ה"א⁹⁹; וכן וַיִּשְׁחָךְ¹⁰⁰ בקרבך (מיכה ו, יד), וי"א¹⁰¹ כי הוא ע"מ וַיִּשְׁעַךְ תתן לנו (תה' פה, ח).

92. תיבה זו חסרה בכ"י ל.

93. אבל באמת לפי שיטת חיוג' אפשר שגם אות מאותיות אהו"י תבוא עם השוא, כמו

יָאֵסֶר, מְקַלְלֵנִי וכד', ואז היא נחה נראית.

94. כך הוא גם הנוסח בכ"י ל, אבל נראה שראוי להיות: ממקרא וממבטא, כלומר

שהנח הנראה אינו נעלם לא בכתיבה ולא בהגייה.

95. הוא הצייר. וראה צחות ה, א.

96. הוא הסגול. וראה צחות ו, א.

97. לפי הראב"ע הוא מורכב מן צירי ופתח.

98. השהו מאזניים ט, ב.

99. כלומר שצורת אֶכְלֶךְ תמורת אֶכְלֶךְ היא. הספר שונה לרי"ק, זיכרון, 37.

100. ר"ל שמשפטו להיות באות אית"ן פתוחה, ע"מ וַיִּפְרֹךְ — הפעיל מן פרה.

ומחברנו פירש בהרחבה הצורה שלמעלן בפרק על הפעלים, בכתב-היד שלפנינו עמ' 227, והביא שם דעות הריב"ג ושמואל הנגיד והפרחון בשאלת שורשה של הצורה הזאת.

101. ס' זיכרון, עמ' 42.

מקור ושם-הפועל

ופירוש בפיוט של רב אברהם בן עזרא

הדקדוק ללשון העברית נכתב פידוע בלשון הערבית, והשורש שאינו משתנה וממנו יסוד לכל הלשון נתפנה "מצדר" (כדקדוק הערבית), פרגיל אצל רב יהודה חיוג', מניח יסודות הדקדוק; והבאים אחריו ומפוחו. כשפיקשו לתרגם את המונח הזה לעברית, אמרו: "מקור" או "שם הפועל". ב"מקור" השתמש לראשונה, עד כמה שאנו יודעים, רב משה בן ג'קטילה, בתרגום ספרי חיוג', בין בלשון חיוג' ובין בלשון שלו בהוספות לתרגום. כגון בתחילת "אותיות הנוח" בהקדמה לשורשי פ"י, עמ' 21-22, אמר ר"מ בן ג'קטילה: "והמקור שהוא שם הפועל, ולמה נקרא מקור שממנו יוצאים כל בנית הפעלים למיניהם עוברים ועתידים ושמות האנשים כולם שם הפועל אתה מוצא בו והוא מקורם וממנו תוצאותם¹ על כן יש לכל בנין מקור". (כל זה הוא לשון המתרגם. ולאחר מכן הוא ממשיך בתרגום לשון חיוג':) "ומקור (של שורשי פ"י) בהוסדם יחד עלי" (תהלים לא. יד). במקור הערבי של הספר, עמ' 40: "ואלמצדר מתלה ואחרי הדעי ספקתי על ירך (ירמיה לא, יח) בהוסדם יחד עלי".

בתרגום בן עזרא בדיוק כמו במקור: (עמ' 40): "ושם הפועל כמוהו ואחרי הדעי ספקתי על ירך, בהוסדם יחד עלי".

ר"מ בן ג'קטילה שכתב "מקור שהוא שם הפועל" — רגיל הוא לכתוב כך בכל הספר, היינו לצרף תרגום ופירוש לאותו מונח. נראים הדברים שהמונח מקור היה חדש, וזקוק לביאור יותר מאשר המונח שם הפועל, ומפל מקום ראיו, שסמוך לכך תרגם מקור בלבד ולא הוסיף ביאור. מר"מ ב"ג ואילך נשתרש המונח מקור, והוא משמש הרבה אצל רב יהודה בן תפון בתרגומיו לספרי רב יונה בן ג'נאח, וכן מתרגמים ומדקדקים אחרים.

רב אברהם בן עזרא בתרגום ספרי חיוג' מתרגם תמיד "מצדר" — שם הפועל, ובמונח זה הוא משתמש בכל ספריו, בין בפירושו למקרא, ובין בספריו בדקדוק. ואינו זוכר אם יש אצל ראב"ע המונח מקור באיזה מקום שהוא; על כל פנים, ודאי אינו רגיל על לשונו.

והנה מצאנו בסליחה של ראב"ע שמתחילה "אמונתך יודיעו"², ובה מדבר המחבר על שמות ה' ועל כינויו ואומר:

1. וראב"ע אומר: דע כי שם הפועל הוא עיקר כל הפועלים (צחות נו ע"ב).
2. נדפסה כמה פעמים, ועכשיו נדפסה על פי הרבה כתבי-יד בשירי רב אברהם בן עזרא, מהדורת י' לוי, הוצאת האקדמיה הלאומית למדעים, ירושלים תשל"ח, עמ' 135.

רבו שמות האחד. וכלם רמים ונעלים
מהם שמות המקום ומהם שמות הפעלים
וסוד אל"ף ה"א גלה לעניו ומפל העלים
והודיע שי"ן ד"ל יו"ד לאזהבו אב המזנונו.

על "שמות המקום" כותב המהדיר: "כגון 'יושב הפרוכים', שמ"א ד, ד; שמ"ב ו, ב. ועל "שמות הפעלים": "כגון יוצר אור ובורא חושך (ישעיה מד, ז). דיון מפורט בעניין זה מצוי בפירושו ראב"ע לשם' ג, טו ולשם' לד במבוא". ומציין המהדיר עוד לספר השם (של ראב"ע): "ובעבור היותו יש אמת עם עצמו הנה הוא שם עצם, ובעבור היות כל יש זולתו בעבורו הנה הוא כדמות פועל או תיאור השם". ולא למדנו הרבה מציגונים אלה, כי העיקר חסר מן הפיוט, ממה שכתב ראב"ע ב"ספר השם" ראינו, שראב"ע מבדיל בין שם-עצם, ובין שם פועל או תואר השם. והוא ההבדל העיקרי והנכון³, ומה טעם חסר הבדל זה בסליחה? ועוד, אין הבדל בתואר בין 'יושב הפרוכים' ובין "יוצר אור", שהכול תואר הוא, ולא עצם. המהדיר אינו מדקדק בדפוסים⁴, ולא העיר על שינויי נוסחאות שבין הנוסח שקבע הוא ובין מה שנקבע בדפוס קודם לכן. וכאן יש לשים לב לשינויים. ולענייננו נביא מסידור רב עמרם גאון (הערה 4):

רבו שמות האחד וכלם רמים ונעלים

מהם שמות המקור ומהם שמות הפעלים.

כך הנוסח בדפוס. וכן הנוסח בכתב-היד של המוזיאון הבריטי, שעל פיו נדפסה מהדורה זו של הסידור; והוא הנוסח העיקרי לפי דעתי, משום שהוא מתאים בדיוק למה שרצה ראב"ע לומר, היינו: יש שמות מקור, היינו שמות עצם. ויש שמות תואר על פי פעליו. וכך מגדיר ראב"ע את שמות ה' בכל מקום שהוא מדבר בעניין. שמות העצם הם שלושה: אהיה, הוי"ה, יה והשאר תארים. עיין, למשל, בפירושו לשמות הנ"ל. וכך מבדיל כל מי שעסק בעניין, כגון הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ו' ובמורה נבוכים ועוד, ואין צורך לצייןם.

3. בפירושו לדברים ו, ד מדבר ראב"ע על "שם העצם ושם המקרה". ועיין ספר צחות, נט, ע"ב, ויפנהו של ראב"ע עם בן-ג'נאח בפירושו "נורא עליה" (תה' סו, ה), ובפירושו הביאוסתם.

4. בציגונים שלפני ה"עבריי", כותב המהדיר: נדפס איגר דיואן מס' 98 עמ' 33. ואין הדבר כך. בדיואן לא נדפסה הסליחה, אלא הפתובת שעל גבה ומחצית השורה הראשונה מגופה: "ותקאל מע אלסליחות בעשרת ימי תשובה בטריקה יצו האל לדל שואל אמונתך יודיעו ויחד יכוננו". ובעברית: ותיאמר עם הסליחות בעשרת ימי תשובה בדרך יצו האל לדל שואל' (פיוט של רב יהודה הלוי) 'אמונתך' וכו'. והיכן נדפסה הסליחה? במחזור ארם צובה ח"א, דף שכנ, ובסידור רב עמרם גאון חלק שני (של מהדורת קורניל, ווארשא תרכ"ד). ושניהם רשומים אצל דוידון, שציין המהדיר: נרמז וכו'.

נמצא, שאף על פי שנוסח זה הוא יחיד נגד כל שאר הנוסחאות — קרוב מאוד שהיחיד מכריע את כולם.

ומה למדנו מפאן? למדנו, שראב"ע משתמש בשני מונחים מן הדיקדוקי פדי להביע בהם את מה שהוא רוצה לומר⁵. ועוד, ראב"ע אינו משתמש במונח מקור בדיבוריו פענייני דקדוק, אבל אין ספק שידע שישנו מונח זה, והרי היה בקי בדבריו של ר"מ בן ג'קטילה וידע, שיש שאומרים מקור, כשהוא, ראב"ע אומר שם הפועל; ואף על פי שלא השתמש ראב"ע בו בדקדוק — השתמש בו בפיוט. וכבר ידענו, שיש שמפייט הפייט בלשון אחרת ובמובנים אחרים מאשר כתב הוא גופו במקום אחר, כגון רב סעדיה גאון, שמפייט בפיוטיו בלשון עברית בהוראות שונות ממה שפירש בתרגומו ובפירושו למקרא, ועוד פיוצא בו.

וימה שנוגע לנוסח "שמות המקום" — שנמצא ברוב כתבי־היד ובמחזור ארם צובא — נראה שנשתגר על פי שימוש "המקום" לה' בלשון חז"ל, ועל פי זה נצטרך לדחוק ולומר: יש שמות של ה' (היינו שמות עצם), ויש שמות שנתכנה ה' על פי פעליו. (אמנם "מקום" לתואר ה' אף הוא אינו שם עצם, אלא תואר, אבל אפשר להשתמש בתואר זה כדי להביע את הרעיון).

ראב"ע התנגד, פידוע, לפרש חיבת מקום במקרא, שהפונה לה', עיין, למשל, פירוש לבראשית כה, י: "ויפגע במקום: ועל דרך הפשט לא יתכן להיות ויפגע כמו ואל תפגע בי (ירמיה ז, טז, וכן פירשו חז"ל), כי לא מצאנו במקרא שנקרא השם מקום, ומלת אחר לעד" (היינו "רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר"). וכן כתב בתחילת פירושו לאסתר: "והנה אין במגילה הזאת זכר השם, כי לא נקרא השם מקום בכל ספרי הקדש, רק נקרא מעון, שהוא לעולם גבוה. וקדמונינו ז"ל קראוהו מקום בעבור שכל מקום מלא כבודו (ועיין בראשית רבא פס"ח: מפני מה מכנין שמו

5. רגיל בשירה המאוחרת יותר, כגון אלחריוז, עמנואל הרומי וטדרוס אבנא אל עאפיה. אצל רב שמואל הנגיד נמצא: שבה נד (=שבא נע).

ספרי שאלות ותשובות, בעיקר של ה"ספרדים", מלאים מליצות פידוע. ואתה מוצא שם שהשתמשו אף במונחי דקדוק לצורכם, כגון בשו"ת משפטי שמואל לר' שמואל קלעי, שאלה פא, דף עג, ע"א, ד"ה סיני: "הלא מאז ידעתוך הכרתי ידך החזקה לך הגדולה והגבורה בשם ובפעל ובמלה". ובתשובה חזר ר"ש קלעי על המליצה (דף עג ע"ב): "כי ידעתוך בשם ובפעל ובמלה, ענו וחסיד וכו' ". ובשאלה קכד (דף קסד ע"ב): "שאלוני מה אתי אני הצעיר בפועל ומלה".

חלוקת הלשון לשלושה נמצאת פידוע כבר אצל דונש: "שמות ופעלים וחיכות הענינים", ואצל ר"י בן־גנאח: "שמות ופעלים ומלות הטעמים", בלשון רבים. ורד"ק בסוף הקדמתו למכלול אומר בלשון יחיד: "שם פעל מלה" (וכך כבר אמר רשב"ג ב"הענק": שם פעל ומלה). וכן בשיר הקטן בסוף הספר: "לכל חכמה קטנה או גדולה / בדקדוק תעשה מוסד תחלה. לבל תהיה בשם פעל ומלה / כמו עור ממשש באפלה". וקרוב לומר שמן רד"ק נלקחה המליצה בשו"ת.

של הקב"ה מקום, שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו), ועוד מה טעם למלת אחר".

ראב"ע לא קיבל את הפירוש של מקום במקרא, אבל יכול להשתמש ב"מקום" בפיוט, שהרי חז"ל ודאי השתמשו בו⁶.

נחזור לענייננו: הנוסח "שמות מקור" נראה עיקר ונכון, ופירושו פמות שפירשנו. על כל פנים אין להתעלם ממנו במהדורת פיוטים של ראב"ע.

פיוטו של ראב"ע על שמות ה' ותאריזו אינו יחיד בספרות זאת, וקדמו לו פייטנים מרובים מכל תפוצות הגולה ומכל הדורות. ואם לרמז לפייטני ספרד בלבד, יש להזכיר את ר' יוסף בן אביתור, ר' שלמה בן גבירול, ר' יצחק בן גיאת ועוד הרבה, ואף נתחברו ספרים מיוחדים בנושא זה⁷. הנני נותן לדוגמה פיוטים אחדים בעניין:

א. ב"מורה מקום המורה", קובץ על יד, שנה א', תרמ"ה-1885, פרסם שטיינשניידר קבוצה של מכתמים ושירים קצרים בנוגע לרמב"ם. ובתוכם אחד (עמ' 4, סי' 15) שכבר נתפרסם על ידי שד"ל. תחילה הזכירו ב"כרם חמד", שנה ד, עמ' 32, ואחר כך נתפרסם ב"נחלת שד"ל", לוח הפייטנים, עמ' 6 ("אוצר טוב" של הופמן וברלינר, שנת תר"ם-תרמ"א)⁸.

שד"ל פותח שם: "אעתיקהו לזרות:

'אשתעשע במשל קדמון ואהיה אצלו אמון

'בנתיב יוד הא ואו הא סוד, הוא שם יה בלתו אין עוד

חותמו הדר והוד, כנוייו שי"ן דל"ת יו"ד.

חפשתייהו כמטמון, לא נודע, אשתעשע וכו'.

'רץ לבי להיות רושם, ארבע אותיות השם

אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד הם שם.

6. פידוע, יש שפירשו כך במכתמו של ראב"ע "כבודי במקומי" (דוידזון, אוצר השירה

והפיוט, כרך שני, עמ' 465):

אני הוא המקום והמקום אתי,

והמה — המקום ימלא חסרונם.

"והמקום אתי" היינו ה' אתי, ואין הפירוש הזה מוכרח ונכון פמובן.

7. עיין, למשל, בקטע הגדול שהדפיס גולדציהר ב"ספר זיכרון אברהם אליהו"

(הרכבי), החלק הלועזי, עמ' 105. ויש לי חדשות בנוגע לקטע הזה.

8. אנו יודעים עכשיו, על ידי אוצר השירה והפיוט ח"א, 384, סי' 8490, שהפיוט נדפס

בבר"שירים וזמירות ותשבחות", קושטא, שנת שה ועוד. דוידזון מניח: "אשתעשע

במשל קדמון"; ואמנם כך הוא בכמה פרסומים, אבל ב"שירים וזמירות": במשול (וכן

בכ"י שוקן). ויש לציין, שאף מרקון במאמרו על ספר זה ב"דביר", ספר א', ברלין תרפ"ג, עמ'

232, מעתיק "במשול קדמון"; אבל בעמ' 249: "במשל קדמון"! ועיין לקמן.

הפיוט נמצא בכמה כתבייד, בגוף כ"י אוקספורד 2838, דף 91 ע"ב (כ"י תימני)

ובכתבייד ששון 632, 668, ועיין במפתח ל"אהל דוד" ח"ב, עמ' קסב. ובעמ' 890 העיר,

שיש כתבייד, שהתחילו בבית השני "רץ לב", עיי"ש.

- ביסודם נבנה ארמון, ויסע, אשתעשע וכו'
 'התוה צור על לב איש ת"ו, צאד"י ב"ת אל"ף וא"ו תא"ו
 ביסודם שנה עתיו.
 זה נסתר מן ההמון, לא נשמע, אשתעשע וכו'
 'מורא שם ונשא ורם, הא הוסיף על שם אברם
 יודעי סוד הָהָא אשרם, קורא דת בן עמרם
 עם דת משה בן מימון⁹, הנודע, אשתעשע וכו'..
 מראשי החרוזים יוצאת חתימת שם המחבר: א ב ר ה ס , והוא ר' אברהם
 אבולעפיה, עיין למשל, דוידזון, אוצר השירה והפיוט א', עמ' 348, סי' 8450.
 מבנה הפיוט הוא כך:
 בראשו 'מדריך', אחר כך מחרוזת בת שלוש (או ארבע) צלעות, חורזות בפני
 עצמן, ולאחריהן — דלת החורזות בחרוז ה'מדריך': מון, ועוד תיבה אחת בחרוז: ע.
 בפיוט נזכרים שמות: הוי"ה, שדי, אדני וצבאות. היינו שמות-עצם ותארים. הפיוט
 נמצא אף במחזור קורפו כתב-יד שוקן מס' 22, דף 74 ע"ב-75 ע"א, ויש שינויים,
 שחלקם מתאים לכתב-יד טיטואן שהזכיר שד"ל בלוח הפייטנים (מכאן ואילך ב).
 ורבים השינויים בין נוסח זה הנדפס ובין "שירים וזמירות" וכתב-יד שונים, ולא
 רשמתי אלא מעט, ואלו הם:
1. אשתעשע במשול קדמון (וכן ב). ועיין הערה לפיוט הבא.
 2. חסר "יה". — במקום "כמטמון" — במטמון (וכן ב וכ"י אוקספורד 2838), ואף הוא
 ראוי להישמע. אמנם "כמטמון", הוא פלשון הכתוב (משלי ב, ד), אלא שאפשר ששינה
 הפייטן בכוונה וכתב "במטמון", כלומר חפש אותו בנסתרות. — לא נודע, פאן: זה נודע; ב:
 בנודע.
 5. וארבע — ארבע.
 6. א ל ה אלף. — "שם" ליתא, ואחר כך ישנה תוספת אל"ף למ"ד ה"א [י"ד] מ"ם. —
 ב ס י ד מ (ולא: ביסודם) וכן ב.
 8. צ א ד י — צדי.
 9. פאן: ועליהם צייר בתיו בסודם, וכן ב (א"פ: ביתו!).
 10. במקום "לא נשמע" — ב ט ב ע! לא נודע.
 11. מ ו ר ה . נשא.
 12. ה א א ב ר ס , לא: הה"א. — ידע תורת, לא: קורא דת. ב וא"פ: קוראי (ששון: קורא)
 תורת משה בן עמרם.
 13. זה נודע , לא: הנודע.
- בכ"י שד"ל הוא פיוט לש ב ו ע ו ת , ובכ"י שוקן בא אחרי הפיוט של ראב"ע שעסקנו
 בו, וקרוב שחשבו שהוא לימי התשובה.
 במחרוזת האחרונה נזכר הרמב"ם, ומפל מקום לא נמנע מנסח כ"י שוקן לכתוב בראשו:
9. צירוף "דת משה בן עמרם" עם "תורת משה בן מימון" אינו מפליא כל כך, כשאנו
 יודעים שר' אברהם אבולעפיה חיבר פירוש על מורה הנבוכים בדרך קבלה. ואולי משום
 הפליאה הזאת השמיטו בכתב-יד, כגון כ"י ששון, סי' 632 את שמו של הרמב"ם מכאן.

"פיוט נאה ליחוד השם לחכם הרב אברהם בן עזרה זצוק"ל". ולא שם על לבו שאי אפשר לייחס לראב"ע פיוט שנוצר בו הרמב"ם.

ראב"ע, בסליחה "אמונתך יודיענו, לעיל, אומר שם הפעלים, ולא "שם הפועל", ובספרים אנו מוצאים, שהשתמשו לעניין זה בשם הפועל; כגון בהקדמתו של ר' שמואל אריפול לספר "שר שלום" (פירוש על שיר השירים, צפת, של"ט, דפוס-צילום ע"י בית-הספרים הלאומי, ירושלים תשל"ז), דף ה ע"ב:

"כל כינויי האל יתברך אותם שיקרא בהם על שם הפועל, כמו צדיק חסיד. אמנם בזה השם של שלום לא נקרא על שם הפועל אלא נקרא שלום על שם הדבר בעצמו... אחשוב שהיתה כוונת רז"ל במדבר רבה פי"א באומרו ששמו של מקום קרוי שלום..."

ובדף יא ע"א אמר:

"ולפיכך שמו של הקב"ה הוא שלום שהוא שם הדבר עצמו".

ולתהלים קלח, ב אמר:

"שמות תואר כמו אדני בקמץ גם אלהים ואל שדי, רק שם העצם הוא הנכתב ואינו נקרא הוא הנכבד והנורא על הכל. וזה השם לא נודע עד שבא משה אדוננו והשם אמר לו זה השם..."

ב. יש עוד פיוט בעניין הזה. שאף הוא פותח בטור: אשתעשע וכו'. אבל לאחר מכן הוא שונה לגמרי מהפיוט הקודם. הפיוט נמצא בכתב-יד פרמא כ"י 1192, וצולם בהוצאת "מקור", ירושלים, פרך א (מחלקה ב) סי' עד (בתצלום עמ' 65) וזה לשונו¹⁰:

אשתעשע במשול ¹⁰ קדמון	ואהיה אצלו אמן אשתעשע
ארבע אותיות השם,	אלף דלת נון יוד הם, אחבע
מאברהם ראש עדי,	שי"ן דלת יו"ד שם שדי, לא אגרע
וליצחק חשק בשמו	יוד הא ואו הא חותמו, שם ארבע
וליעקב נקרא מֶצֶר	ובחותמו תרי עשר, עין מבע.
ולמשה סוד המֶטָה	ויברך שם אל שבטי, יה נודע
ולאהרן חק חותמים	בנשוא אורים ותמים. מי יגע
רמזי כלם גלות זה	ובגלות החל הזה, סוד נמנע
עד יגלה סוד עידן	עידנין ופלג עידן. ושמע
יחלנו, מלאך גואל	שלח נא צור ישראל. מארבע

הקשר בין שני הפיוטים נראה לעין. לא בטור הראשון בלבד, אלא אף בתוכנו של הפיוט, ובמבנהו. וקרוב לדאי שפיוט א' הוא הקדום ופיוט ב' נעשה על פיו.

10. כה"י מנוקד, ולפרקים משונה. הוא מסמן אות רפה בסימן הרפה מעליה.

ההגייה המסורתית של יהודי בגדאד

החיבור "מסורת הלשון העברית של יהודי בגדאד — תורת ההגה" בעריכתו של פרופ' שלמה מורג (ירושלים תשל"ז) הוא חוליה ראשונה בסדרת מונוגרפיות של מסורות הקריאה בעדות ישראל, היוצאת על ידי מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל שליד האוניברסיטה העברית בירושלים. סדרה זו, הנושאת את השם "עדה ולשון", תכלול בדרך כלל מחקרים במסורותיה הלשוניות של העברית, שיתפרנסו מן החומר ההולך ונאגר, הולך ונבדק במפעל הנ"ל, או שתהא להם זיקה לתחומי עבודתו המחקרית.

עיקר דגשו של החיבור שלפנינו הונח בתיאור המסורת כמות שהיא, ואמנם מכאן ולבא גלויה מערכתה הפונולוגית של מסורת הקריאה הבגדאדית במקרא ובמשנה בכל היקפה ובכל פרטיה ובמלוא דיוקה. המבקש להפיר הכרה של ממש אחת מצורותיה ה"ספרדיות" של ההגייה העברית הרווחת בימינו, ילך אפוא אצל הספר הזה.

המחברים (פרופ' מורג, יצחק ספיר, חנוך אלון, ד"ר קציעה פץ, קדיה פלמן) אף פתחו פתחי ראייה היסטוריים. כאן וכאן נוספו לתיאורי העובדות הלשוניות דיונים היסטוריים, ופרק קצר יוחד במבוא לשרטוט שלבי התהוותה של המסורת הלשונית בעדת בני-בגדאד. הנתונים המבוררים והפירושים ההיסטוריים החוברים להם לעתים, מספקים למחקר הבלשני של העברית את החומר הדרוש להסקת מסקנות, שפוחן להאיר כמה תופעות לשון נכבדות שמחוץ למסורת הטברנית וכמה בעיות יסוד בדקדוק המקראי, שהניקוד הטברני מייצגו. על ידי כך מניב מחקרה של המסורת החיה פני העדה הבגדאדית פרי מבורך גם לגבי ההיסטוריה הפנימית של העברית. בהיעדר פרק מיוחד בחיבור לסיכומו של הדיון רואה אני היתר לעצמי לעשות כאן את סקירתי לכעין עיון מסכם במסורת ההגייה של יהודי בגדאד, כשאני נסמך, כמובן, על הבחינה המדוקדקת של תופעות ההגייה המתוארת בגוף החיבור ועל המסגרת ההיסטורית, שנקבעה להן במבוא לחיבור.

ניתוחם וסיווגם של גילויי ההגייה של יהודי בבל במסורת קריאתם דהאידינא מוכיח, כי לפנינו מסורת מעורבת ומאוחרת-ביחס, שפולה פרי צירוף של רבדים שונים וזימון של השפעות שונות, שעל פן מוצדקת הקביעה, שתולדותיה של מסורת זו אינן משתלשלות ויורדות בקו מישרין עד בבל של תקופת הגאונים, ועל כל פנים בגדאד של ימינו אינה יורשתה של מסורת הלשון הבבלית הקדומה¹.

1. חימן היא, כמפורסם, נחשבת כממשיכתה של מורשת בבל. עיי' ש' מורג, העברית שבפי יהודי חימן, ירושלים תשכ"ג, מבוא, עמ' יד, כד; עמ' 291–292. הנ"ל, "Oral

מסורת הקריאה שבפי היהודים בתחומיה של בבל ההיסטורית עברה במהלך גלגוליה מאז תקופת הגאונים התפתחויות הגייה ותהליכי השתנות בעטיים של משפיעים משני כללים מבית ומחוץ.

ההגייה הבבלית לא נשתמרה בטהרה כבר במוצאי תקופת הגאונים, כשהחלה שמשן של ישיבות בבל המפורסמות לשקוע. תקני המסורת הסברנית שלמקרא, שרכשו כבר מראשיתם יוקרה אידיאית מרובה, נתפשטו אז מזרחה וגרמו להתקרבותה של ההגייה הבבלית, במידות שונות של התאמה ודמיון, בכיוון דמותו של המבטא הטברני המסורתי. המבטא הבבלי "המטוברן", שלא היה אלא מבטא טברני המרובד במשקעים בבליים, נהג בקריאת היהודים בשטחי בבל גם לאחר תקופת הגאונים.

המפגש הבא של המסורת הלשונית שבפי יהודי בגדאד היה עם מסורת ספרד. כאן עלינו להקדים מלים אחדות על טיבה של מסורת זו. מסורת הקריאה הספרדית במקרא נתעצבה בראשית ימי הביניים מתוך התמוזגותן של מסורות מבטא ארצישראליות קדומות, שהיו רווחות בחצי-האי האיברי, ושל מסורת הניקוד הטברנית, שיהודי ספרד נחדעו אליה כאשר ספרד נכנסה — בזכות פעילותם של סופרים ומסרנים וחכמי דקדוק מקומיים — אל תחום השליטה של נוסח המקרא המסורתי, שנעשה לימים לנוסח המוסמך והשליט בכל תפוצות ישראל.

על הקשר שבין ספרד לישיבות בבל ועל תלמידי חכמים של ספרד שבאו לבבל ידוע לנו למן המאה התשיעית (ואולי אף קודם לכן). אף הקשר של ארץ-ישראל לבבל היה הדוק במשך מאות בשנים, ובסופה של תקופת הגאונים התחזק והלך. לאחר מכן אנו יודעים על ישיבת ארץ-ישראל בדמשק².

וכל זה השפיע, כנראה, על המבטא הארץ-ישראלי ה"ספרדי" של יהודי בבל. בהתיות תולדותיה של הקריאה העברית שנהגה אצל יהודי בגדאד אי אפשר להסתפק בהתחזקות על מסורות עבריות שונות, שחדרו לבבל מבחוץ ועיצבו את צורתה. הקיבוץ היהודי בבבל הייתה לו, כלשאר קיבוצי היהודים, מסורת נוספת בתפילה וקריאה, הריהי מסורת הקריאה של הארמית³. במצב של קיום יחד לאורך זמן של שתי מסורות קריאה ליטורגיות סביר, מבחינה עקרונית, שתהא באותה עדה שאיבה הדדית של כללי קריאה מן הבאר הסמוכה. לענייננו, אתה מוצא, שיהודי בבל

Tradition as a Source of Linguistic Information" in: *Substance and Structure of Language* (ed. J. Puhvel), Berkeley 1969, pp. 140–145.

2. אני מודה לעורך "לשוננו" על פרט זה.

3. בשלבים קדומים יותר של בבל, הייתה ליהודים הארמית לשון הדיבור בשטחי עיראק. למן הפיבוש הערבי במאה השביעית החלה הלשון הערבית תופסת בהדרגה ובאיטיות את מקומה של הארמית כלשון הדיבור. לעניין זה עייין: ש' מורג, "שבע כפולות כגד כפרת", ספר טורסיני, ירושלים תש"ך, 220/1; א' בן-יעקב, "היסודות העבריים בשפת הדיבור של יהודי בבל", זיכרונות האקדמיה ללשון העברית, כרך יב (תשכ"ה), ירושלים תשכ"ו, 72–73.

עשויים להתקרב בקריאת העברית אל קריאתם הארמית ועשויים להטות כללים בקריאת טכסט עברי אל דקדוק הארמית הבבלית.

בדרך התגבשות מסורת הקריאה של יהודי בגדאד באה הגייתם העברית במגע גם עם הערבית הבגדאדית שבדיבורם, מגע שעיקרו השפעת הדיבור על הקריאה ופירושו התאמת כללים ומימושים מסוימים במערכת ההגאית של העברית אל הפונטיקה של הערבית.

כמו כן מצויים במסורת הלשון הבגדאדית דהאידינא עובדות לשוניות אחדות שאין בדומה להן, ככל שידוע, לא בבבל הקדומה ולא בטבריה ולא בספרד של ימי הביניים, ושאין גם להסבירן כהעתקה של הרגלי הדיבור הערבי או מתוך קישור אל מסורת הקריאה הארמית. עובדות אלה הן התפתחויות פנימיות שעלו מאליהן והן צריכות להיחשב כגילויים של ייחודיות בגדאדית. (למקצתן ידועות מקבילות במסורת קריאה אחרות של בני עדות המזרח, ודין שנהא מהרהרים בשווים המעטים האלה פייחודים של המסורות "הספרדיות" שבפי יהודים דוברי ערבית.) הרהור זה מביא אותנו לסוגיית הספרדיות של מסורת הקריאה הבגדאדית. בציונה של מסורת זו כמסורת "ספרדית" אין לתפוס שהיא זהה בפול עם מסורתה של ספרד (כמו שהיא גם אינה זהה עם מסורות אחרות הקרויות "ספרדיות"). ההגיה הבבלית הקדומה, ההגיה הטברנית שהחליפה אותה, הקריאה הארמית, הדיבור הערבי המקומי — כל אלה הטילו שינוי במבטא הספרדי (לעומת המבטא בספרד גופה) בעת שנתקבל בקהילות בבל, ותהליך השתלשלותו והתפתחותו שם מאז היה מותנה במסיבות המיוחדות של המסורת הלשונית הקולטת. שיתוף השורשים עם המבטא הארץ-ישראלי-הספרדי הוא המזמן את מסורות הקהילות הספרדיות באירופה ואת מסורות יהודי המזרח (להוציא את תימן) לכפיפה אחת ועושה אותן למסורות המכונות "ספרדיות"; אבל קישורים גניאלוגיים אחרים עם מסורות עבריות וארמיות קדומות מכאן והתפתחויות-הגיה הניזונות מלשונות דיבור שונות דיאלקטים מדוברים שונים של לשון מסוימת מכאן הם שהרחיקו את המסורות הספרדיות ממצען הארץ-ישראלי-הספרדי המשותף והם שגרמו שמסורת "ספרדית" אחת (או חטיבה אחת של מסורות "ספרדיות") תהא נבדלת מרעותה.

גמרו של דבר: אחרי שנתברר, כי הקריאה הבבלית בימינו אינה פתחילתה, מותר להניח, לאור ההשתלשלות ההיסטורית, שהגייתם של יהודי עיראק כפי שהיא עתה כבר הייתה קבועה ועומדת בראשי קויה וברופי פרטיה במאה ה"ז, אף ששורשיה נעוצים בזמן קדום יותר, בסופה של המאה ה"ב.

ועתה לאחר ההתחקות על תולדותיה של מסורת הקריאה בעדתם של בני בגדאד דין הוא למיין את גילוייה. נצטמצם כאן על חלק מן התופעות, שתוארו בספר הנסקר (בסוגריים יציין מס' העמוד, שבו נידונה בספר התופעה המודגמת).

4. סוגיית הייחודים של המסורות ה"ספרדיות" היא בעיה קשה וסבוכה, והיא — ככל שידוע לי — מנושאי המחקר המרפזיים המעסיקים את מפעל מסורות הלשון.

- א. תופעות בקריאת המשנה שהן, ככל הנראה, בגדר יסודות בבליים עתיקים:
1. מימוש סותם (דיגוש) בעיצורי גכפ"ת (בעלי המימוש הפול בקריאה הבגדאדית) שבראש התיבה בכל הנסיבות, הרי אומר גם פשהתיבה הקודמת מסתיימת בתנועה:⁵
לא פֶטֶר, זרעו קָלה (עמ' 19, 36).
 2. דיגוש בעיצורי גכפ"ת שבראש תיבה, גם פשקודמת להן אות מאותיות השימוש בוכ"ל שואיות:
בְּגָרִים, לְכֹשֶׁל, בְּפָגֹד, בְּתָלָם, וְתוֹלִין, וְכֹפִין (עמ' 25–26, 27).
 3. ריפוי של פ' אחרי שוא נח בנסיבות פונטיות מסוימות:⁶
מְרַפֶּסֶת, מְקַפֵּד, מְטַפֶּחַת, מְלַפֶּון, שְׁפִין (עמ' 20–22, 23).
- ב. מסורות טברגיות בקריאת המקרא:
1. תפוצת מימושי גכפ"ת (עמ' 19).
 2. נסיבות היפפלות העיצורים (עמ' 37).
 3. היעדר הבחנה כמותית בין התנועות המלאות (עמ' 46).
 4. קיום חטף או שוא נח עם העיצורים ה', ח', ע' (עמ' 84).
 5. כללי ההטעמה הראשית (89).
- ג. מסורות ארץ-ישראליות-ספרדיות:
1. קמץ רחב (גדול) כמותו פפתח, צירי כמותו פסגול (עמ' 9–48, 56).
 2. הזדהות הקמץ החטוף (= הקטן) עם החולם (עמ' 56).
 3. קמץ שלפני חטף קמץ או קמץ חטוף הגוי כקמץ רחב: לְמַחֲרַת = le;ma:h'o'raṭ תַּעֲבָדֶם = ta'ob:dem (עמ' 57).
 4. מימוש השוא, מבחינה כמותית, כתנועה מלאה ומימוש, מבחינה איכותית, כתנועת הסגול-צירי (עמ' 79, 82).
- ד. תופעות בקריאת המשנה שיסודן, כנראה, בזיקה לדרכה של הארמית הבבלית או שהן ניזונות ממסורת הקריאה הבגדאדית בארמית של התלמוד הבבלי.
1. הכפלת הרי"ש:⁷
שְׁרֹב=šer'rob, עֲרָב=ir'reb, זְרוּזִין=zerru'zin (עמ' 41–45).

5. השוה: ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, עמ' 56.
6. אפשר שיש כאן גם התאמה לדרכה של הארמית הבבלית, ר' מורג, שם, 60.
7. השוה: מורג, שם, 35–36; הנ"ל, "שבע פפולות בגד כפרת", ספר טור-סיני, ירושלים תש"ך, עמ' 239–240.

2. צורות קְטָלָה, קְטָלוּ, קוּטְלִים וקוּטְלוֹת (שבהן הוא אחרי תנועה "גדולה") נקראות בשוא נח ומלעיל⁸.
 גִּזְרוּ = 'gazru', נוֹשְׂאֵי = 'nos'ej' (עמ' 70–71, 111).

ה. השפעות הדיבור הערבי.

1. התערבותה של לשון הדיבור ניכרת בעיקר בתחום העיצורים. במערכת הפונמית של לשון הדיבור הערבית-הבגדאדית מצויות כמעט כל ההבחנות העיצוריות המונעות את טשטוש ההבחנה (הפונמית או האלופונית) בין עיצור עברי אחד למשנהו, טשטוש שעלה לה לקריאת העברית האשכנזית בתחומי הארצות הנוצריות. יש פתח לסברה, שהבחנות מקוריות מסוימות של העברית אבדו בקריאתם של יהודי בבל קודם זימונה עם לשון הדיבור הערבית, הלפך מתבקשת ההנחה, שבזכות פונטיקה הדיבור נתחדשו בעברית שלהם הבחנות מסוימות. אף זאת: מימוש העיצורים המובחנים בעברית כמזהו פמימושם בערבית. ואלה הן ההבחנות, שהמערכת הפונמית של לשון הדיבור הערבית אפשרה את קיומן:

;' = y ~ h = n ~' = x ; q = p : ~ k = v ; t = n ~ t = n ~ t = v
 .(17-16 'עמ) k = 5 ~ h = n

העברית:

2. עם זאת שומה להדגיש, שאין חפיפה מלאה בין המערכות העיצוריות של הלשון הנקראת ושל הלשון הדבורה.

ראשית, לא כל ההבחנות המקיימות כדיבור הערבי-הבגדאדי הועתקו אל ההגייה העברית של יהודי בגדאד; למרות שבעברית שלהם מצויות שתי הפונמות d, d אין בעברית שלהם הבחנה בין ד' דגושה לד' רפה ושתייהן הגויות d (עמ' 3), להוציא שתי מלים שמקיים בהן המימוש הבין-שיני. שנית, בעברית של יהודי בבל מתממשת פ דגושה כ־p, אע"פ שבעברית אין כנגדו מקבילה (עמ' 16).

ושלישית, יחסי התפוצה אינם זהים: בעברית של יהודי בגדאד ר' ממומשת פציצור מרטט r ואילו בערבית שפפיהם הר' הערבית הגויה g, היינו פציצור וילוני חוכך, (עמ' 6 והע' 8): מימושה של הג' הדגושה הוא בעברית פסותם g, ואילו בערבית ההגה המקביל ממומש ġ.

בסיכום: יש תאימה בין המערכות העיצוריות, אך אין ביניהן זהות. בתחום המערכת הווקאלית קשורים רק ביצועים אלופוניים מסוימים של הצירי והסגול אל הרגלי הדיבור הערבי (עמ' 50 הע' 76).

1. ייחודים.

1. במסורת הקריאה במקרא מימוש של שוא שאחרי "תנועה גדולה" הוא כתנועה חטופה בדרך הקבע ("שוא נע מעט"), מימוש המהוה סוג לעצמו⁹ בכלל מימושי השוא הנע במסורת הבגדאדית (עמ' 69–70).
2. מימוש של הפתח הגנוב כהגה מעבר חצי-תנועי מוכפל, שמהותו (ו' או 'י) מותנית בתנועה שלפניו¹⁰:
 $\text{הָרוּם} = \text{ha'rr'u:w'wah}, \text{שָׁלִיחַ} = \text{ša'li:jjah}, \text{הַשּׁוֹלֵחַ} = \text{haššo'le:jjh}$ (עמ' 38, 55).
3. במסורת הקריאה של לשון חכמים מצויה הכפלה בראש התיבה, בחינת "דחיק" ו"אתי מרחיק" שבמקרא; היקפה של התופעה מוגבל לצרפים אחדים¹¹:
 $\text{חֹפֶזָה לוֹ} = \text{hušal'lo}, \text{הִיָּתָה לוֹ} = \text{hajtal'lo}$ (עמ' 37).
4. הכפלת ה' ברוב התיבות הנגזרות מהשורש 'יחד' (עמ' 40).

בסיומה של הסקירה מבקש אני לומר דברים אחדים על מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, שהספר הנסקר כאן הוא, כאמור, הראשון בסדרת הפרסומים שלו "עדה ולשון". תכליתו של מפעל המסורות כפולה היא: האחת — לכנס את המסורות הלשוניות החיות של עדות ישראל לסוגיהן השונים ולהנציחן בארכיון מוקלט, שישמש בעתיד כבית גנוזים לאומי של מורשת העדות בכמה מתחומיה (הלשון, המוסיקה, התרבות העממית); האחרת — לעבד, לנתח ולחקור את החומר שנאסף בהקלטות ולהנחילו לציבור הלומדים והמתעניינים בחקר המורשה הלשונית.

9. מבחינה איכותית מימוש של השוא ה"נע מעט" הוא e (כמימוש הרגיל של השוא הנע), אך יש שהמימוש הריהו o או u, בסיבת הידמות של השוא הזה אל תנועת o או u התוכפות (עמ' 83).
10. הגה מעבר מוכפל מצוי אף בהגייתם של בני רוב העדות הדוברות ערבית. ראה: ש' מורג, תרפיץ, כג (תשי"ב), 236–239; ק' כץ, מסורת הקריאה של קהילת ג'רבה, ירושלים תשל"ח, 87–88.
11. תופעה דומה גם במסורת הג'רבאית. ראה בספרה הנופר של ד"ר ק' כץ, עמ' 49, ועיין גם ש' מורג, דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, כרך ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 452.

סוגי מסורות הלשון שבע"פ הנאספים ונבדקים במפעל הם אלה: מסורות הקריאה העבריות של המקרא, של לשון חכמים¹² ושל התפילה והפיוט; מסורות הקריאה הארמיות של תרגומי המקרא ושל התלמוד הבבלי; מסורות תרגומי המקרא שבלשונות הדיבור של עדות ישראל.

מבחינת חקירת החומר הנצבר בארכיון, מפעל המסורות מתכון לפרנס את מדע הלשון במחקרים, שיציגו את ההסתעפות העדתית של הגיית העברית והארמית-היהודית בהווה ואת כללי התצורה בקריאת הספרות הפתור-מקראית המקובלים בכל עדה ועדה בימינו¹³.

נרמז על כמה מן העניינים, שמפעל המסורות נותן דעתו עליהם בשלבי המחקר: נושא המיון הטיפולוגי של כלל העדות ושל כל עדה לעצמה לחטיבות ולחטיבות-משנה, הן לעניין מסורת הקריאה במקרא הן לעניין מסורת הקריאה בספרות התלמודית. שאלת התערבותה של לשון הדיבור הלועזית במהלך העברתה של מסורת הקריאה והשפעתה על ההגייה העברית. בעית היחסים הפנימיים בין מסורות קריאה שונות הנהוגות בתוך עדה אחת. שאלת יחסי ישן וחדש בתהליך התהוותן והתפתחותן של הצורות. סוגית הזיקה שבין תמונת העברית העולה מהמסורות-המנוקדות המעולות של המשנה לבין גילויי תצורת לשון-חכמים שלפי המקורות שבעל פה¹⁴.

12. ההקלטות של לשון-חכמים מחזיקות בקורפוסים שלמים את המשנה פולה, ודין למעשה דין כתבי-יד שלמים שבניקוד.

13. הצגה זו תועיל להכשיר את הקרקע לידיעת שיטות הקריאה שרווחו לפנינו במרכז היהדות הגדולים מוזמן היות העברית לשון נקראת ולחשיפת סוגי ההגייה שנהגו קודם לכן בזמן היות העברית לשון חיה ומדוברת; אף היא תסלול את הדרך לבירור מערכת הצורות של לשון חכמים בהתהוותה ולהפכת המבנה התנועי המקורי שלה. גם כמה מן הסוגיות הסתומות והקשות בדקדוק המקרא הטברני תתבארנה לאור מחקר מסורתי-החיות של העדות.

14. המבקש להרחיב בעניין פינוסה של מורשת העדות בדורנו ותחומי העבודה של מפעל מסורות הלשון יעיין במאמרו של פרופ' מורג "מחקר מסורתי-ה של הלשון העברית ומפעל מסורות הלשון של עדות ישראל", האוניברסיטה, כרך יב (תשכ"ו), חוב' א, עמ' 43-50.

הביבליוגרפית העשירה בעמ' 363–371), והוא מביא שפע של דוגמאות מן העברית הכתובה — לרוב מן המקרא ומן העיתונות הישראלית. שירות טוב עשה המחבר לקורא העברית בשער הראשון של ספרו, שגם אם אין בו מן החידוש, הריהו מתאר בבירור ובתמציתיות את עיקרי דקדוק היחסות והסמנטיקה הגנראטיבית — שתי גישות, אשר הסתמנו במחצית השנייה של שנות השישים, ויסודן המשותף הוא הניסיון להעשיר את הגישה החומסקיאנית "הקלאסית" ולשחררה מהתמקדותה הפורמאליסטית בתחבירנות מובהקת. ואמנם שתי גישות אלו הן אשר הנחו את המחבר במחקרו זה¹.

גישת המחבר היא אפוא סמנטית ביסודה — אף שאינו בוחל בכללי גזירה ועצי גזירה (קריואציה) על פי הדרך של חומסקי וחסידיו. אולם עיקר הדגש פאן הוא על המשמעות, ולאו דוקא על אופן סידורם של הרכיבים על פני השטח. כך, למשל, מקובל לראות בפועלי המקום, דוגמת "הלך" או "נסע", פעלים עומדים — וזאת בניסוחיו של חומסקי כבדקדוק המסורתי. צדקה אינו נוקט דרך זו, והוא הולך בדרכי מוריו (מקולי וליקוף, אנדרסון ופילמור). הוא מפרק כל פועל לגורמיו הסמנטיים, ובכך הוא מבקש לחשוף את הרכיבים המשותפים למפעים, שעל פני השטח הם שונים מאוד זה מזה הן במבנה התחבירי והן בתוכנם הלקסיקאלי, ואולי בו בעיקר. דוגמאות לכך נמצא בניתוח המשותף, שצדקה מציע למשפטים כמו "השמים הכחילו" ו"החולה מת" (עמ' 203) או למשפטים "התולעת הקיפה את העץ" ו"התולעת זחלה מסביב לעץ" (עמ' 210). וכן להפך, משפטים, שעל פני השטח אינם שונים זה מזה, זוכים לניתוח שונה לגמרי זה מזה, זאת משום היחסים הסמנטיים הנבדלים הקיימים, למשל, בין הנושא שבמבנה "השטח" לבין הפועל "טס" במשפטים: "הנוסעים טסו מלונדון לפריס", "המטוס טס מלונדון לפריס", "הציפור טסה באויר" ו"האבן טסה באויר" (עמ' 161).

המחבר מתרחק אפוא התרחקות ניכרת (ומוצדקת, לדעתי) מן הפורמאליזם התחבירני המובהק של התיאוריה התחבירית הטהורה של חומסקי (עד 1965). אף אינו מביא בחשבון כלל את ההתפתחויות, שחלו בתיאוריה זו בעשור האחרון במסגרת הגישה של "האינטרפרטאביזם הלקסיקאלי", שמן הראוי היה, שיוקדש לה סעיף נפרד בפרק המבוא. אף היה אפשר להעשיר את הניתוחים המובאים ולהעמיקם, אילו התחשב המחבר בתרומותיה של הגישה "הפונקציונאליסטית" הרוחת בבלשנות היום באירופה כבארצות-הברית. לדוגמה: בדין המפורט במבנה הסביל (עמ'

1. בדינו בניסוח הבלשני על פי "היחסות" צדקה נוטה לעתים להעריך את ניסוחיו של אנדרסון מניסוחיו של פילמור, הידוע יותר. חבל שלא היה בידי בעת פתיבת הספר מאמרו המסכם של פילמור: Fillmore, Charles J., 1977. The Case for Case Reopened. In: Peter Cole and Jerrold M. Sadock, eds. *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*. New York: Academic Press, 59–81.

240–263) המחבר מעיר פי "יש סבורים, שקיים הבדל במשמעות בין האקטיב לבין הפאסיב, בעיקר בתחום התבנית הרטורית של המשפט או במיקוד האינפורמציה הנמסרת" (עמ' 247). אך אין המחבר דן כלל באופן השימוש בסביל בעברית של ימינו — מתי הוא נחוץ ומתי נבקש להימנע ממנו. אולם אם נשוה לדוגמה את המשפטים האלה:

א. השיטה פותחה באנגליה (על ידי מדען פלוני)

ב. השיטה התפתחה באנגליה

ג. פיתחו את השיטה באנגליה

ד. את השיטה פיתח מדען פלוני באנגליה

— ניוכח, שבעברית נעדיף לעתים קרובות להשתמש בסוג מבנה שאינו סביל לשם הבלטת "מקבל הפעולה" מפאן, וכדי להימנע מהזכרה מפורשת של מבצעה. דוגמה נוספת למגבלותיה של הגישה הסמנטית הטהורה² נמצא בדיון במבני-הגרימה — כשלעצמו אחד הפרקים המעניינים והמאלפים שבספר. צדקה מבחין הבחנה פורמאלית ברורה בין מקרי "מילון" (לקסיקאליזציה) של הגורמות — דוגמת "ראובן האכיל את שמעון לחם" — לבין מקרים, שבהם הפועל המביע גרימה נשאר "בדול" — דוגמת "ראובן גרם לשמעון לאכול לחם". אולם אין הפחירה בין שני סוגי מבע אלה בחירה חופשית, או כדבריו של המחבר העדפה הנובעת "מסיבות סגנוניות או מחוץ רצון להדגיש את הגרימה" (עמ' 143). אדרבא, בשפות המאפשרות את שתי הצורות גם יחד, בעברית, כבשפות רבות אחרות, למשל היאפאנית, יש הבדל מובהק בין הצורה הלקסיקאלית של הגרימה לבין אחותה "הבדולה". כך נשתמש באמצעי "המילון" במשפט כגון "ראובן הפיל את שמעון ארצה" להבעת הגרימה הישירה או ה"מניפולאטיבית", שעל פיה עושה הפעולה משפיע על מקבלה במישרין, ללא התערבות גורם נוסף. ואילו בצורה הבדולה של "ראובן גרם לכך ששמעון גפיל ארצה" נשתמש להבעת האפשרות של גרימה עקיפה, מכונת או מנחה ("דירקטיבית"), כשהגוף הגורם — "ראובן" — אינו בהכרח פועל במישרין להפלתו של שמעון³.

ובאותו עניין, נראה לי, שראוי להעמיד בסימן שאלה את הקביעה, שמשפטים

2. גישה זו מושתתת בעיקרה על העיקרון הלוגי של Meaning Postulates כפי שנוסח בידי הפילוסוף קארנאפ (Carnap). ראה, למשל, את ההסבר בספרה של פודור: Fodor, Janet D., *Semantics: Theories of Meaning in Generative Grammar*. Sussex, England: Harvester Press, 1977.

3. המונחים גרימה "מניפולאטיבית" לעומת "דירקטיבית" מוצעים על ידי שיבתאני לחיבור מבעי הגרימה ביאפאנית, וראה בקובץ שבעריכתו הבחנות דומות בין משמעות הגרימה הלקסיקאלית והאנאליטית בשפות רבות אחרות: Shibatani, M.A., ed. *The Grammar of Causative Constructions*. Syntax and Semantics Series Vol. 6. New York: Academic Press, 1976.

כמו "השמים הכחילו" ו-"השמים נעשו כחולים" אמנם "זהים במשמעותם" (עמ' 121). אף אם נתעלם מהגורם של רמה סגנונית (כשהשימוש בפועלי עזר דוגמת "נעשה" ו"נהיה" להבעת האינכואטיב אופייני לשפת הדיבור בכלל ושל ילדים בפרט), אפשר גם פאן להבחין בין משמעם של מבעים אינכואטיביים באמצעות המילון לעומת הבידול. לדוגמה: אפשר לאמר "דינה שְׁמְנָה לאחרונה, אך היא איננה עדיין בחורה ממש שְׁמְנָה", משום שהפועל שְׁמְנָה מצביע אך על תהליך של שינוי מצב. אולם לא נאמר "דינה נעשתה שְׁמְנָה לאחרונה, אך היא איננה עדיין בחורה ממש שְׁמְנָה", משום שהצירוף של פועל-העזר נעשתה עם שם-התואר שְׁמְנָה מבליט את המצב שהשתנה⁴.

לי נראה אפוא, שהדרך שבחר המחבר ללכת בה, דרכה של הסמנטיקה הגנראטיבית, מאפשרת הבהרות מסוימות וחוסמת אחרות. אין די, לדעתנו, בפירוק גורמי המשמעות לגרעיניהם המדוקדקים, כדי להראות בכך, לדוגמה, שמשמעו של הפועל "להרוג" הוא "לגרֹם למות" (ומה בדבר הפועל "להמית"? — שהרי שני מבעים אלה דומיהם והי-משמעות הם רק במובן הלוגי הצריחית של ערך האמת שטמון בכל אחד. אולם דרוש גם הממד הפונקציונאלי, המביא בחשבון את נקודת המבט של הדובר, את הפרספקטיבה, שהוא נוקט בהפיעו אותו תוכן פרופוזיציונאלי באופן זה או אחר.

המחבר מקפיד להביא דוגמאות מתאימות מן העברית המקראית ומלשונות אחרות, לרבות הערבית והאנגלית, ולהבהיר בכך, במה דומה העברית בת ימינו ללשונות אלו, ובמה היא נבדלת מהן. אולם נראה לי, שאין הוא מבליט דיו את ייחודה של העברית אגב שימת דגש מיוחדת על אותן תכונות שהן נחלתה העברית — אולי של השפות השמיות — אגב הבדלתן מאותן תכונות, המשותפות לעברית ולכלל הלשונות. והרי התיאוריה הפלשנית חייבת להבהיר לנו בדיוק תכונות אלו, שהן מבחינת כללים אוניברסאליים, ולשם כך חייב חוקר העברית להישען על הפלשנות הכללית, כפי שעשה צדקה; אולם עליו גם להפיט לתוך העברית פנימה — ולראות לדוגמה, שבאמצעות מערכת בנייני הפועל מוענק לה לעברית, כלשפות שמיות אחרות, מנגנון עשיר ל"מילון" סוגי פֶּרְדִּיקָאטִים שונים — הסבילים, הגורמים, האינכואטיביים, וההדדיים. זאת ידע, כמובן, מחבר הספר הנדון פאן, אולם הוא לא קשר במפורש תכונה זו בעובדה היות העברית לשון סינטטית באורח כללי, המפיעה יחסים תחביריים-סמנטיים רבים באמצעים מורפולוגיים. דוגמה נוספת: כשצדקה דן בסוגיה הסבוכה של המושא הפנימי (עמ' 264–285), הריהו קובע בצדק, כי השימוש

4. לניתוח מפורט יותר בין דרכי "המילון" ו"הבידול" להבעת הגרימה, האינכואטיב

החזרה בעברית בת ימינו, ראה מאמרי: Berman, Ruth A. "Lexical decomposition and lexical unity in the Expression of derived verbal categories in Modern Hebrew", *Afroasiatic Linguistics* 6,3, 1979, 1–26.

במבנה זה בצירוף שם-החואר בא למלא את החסר בעברית המקראית בתחום פיטויים, המשמשים תיאורי-אופן. אולם היה מן הראוי להוסיף, שקיומו של המושא הפנימי בעברית תואם יפה תכונה כללית יותר של הלשון, שכן בעברית, כבערבית — ולא כבאנגלית — החזרה הלקסיקאלית משמשת בקשת רחבה של מבנים תחביריים, וליד "חלם חלום" או "אכל אכילה (נחפזת)" נמצא גם השימוש בחזרה באמצעות המקור המוחלט, או בשני האברים של משפט משנאה דוגמת "הפעיה היא בעיה קשה וסבוכה". מן הראוי היה אפוא, שיבחין המחבר הבחנה מכוונת ומפורשת בין תופעות, שהן נחלתה של לשון-אנוש בכלל, לבין תופעות, העולות מתוך תכונותיה הייחודיות של העברית.

לבסוף כמה הערות בעניינים חיצוניים: צורת הספר נאה, והאותיות הגדולות והפרורות שבו מקלות על הקורא. הדוגמאות מובלטות בברור, הסרטויים "נקיים" והחלוקה בין סעיף לסעיף נוחה וברורה. חבל, שנפלו בספר מספר רב למדי של טעויות-דפוס (לדוגמה: "חלב" במקום "חלה" בעמ' 122, "הנשיא" במקום "הנשוא" בעמ' 145 ו-152, "עד" ולא "עדת" בעמ' 148 ועוד). כמו כן, החומר טעון לעתים עריכה סגנונית ואף דקדוקית (לדוגמה: עמ' 172 "אם פי לפעמים ההבדלים ביניהם לעתים מתבטלים", עמ' 111 "חו אפשרות מתקבל על הדעת", עמ' 78 "אמנם נכון כי תבניות גלויות וברורות של מרפיבים תחביריים נוצרים אך ורק באמצעות כללי שכתוב ברורים").

אולם בעיקרו של דבר סגנון הכתיבה בהיר, והמחבר מנסה לנמק תופעות רבות — לעתים עד כדי חזרה מיותרת (למשל, כשמדובר בתפיסתו של החוקר אנדרסון באשר למושג הארגאטיביות בעמ' 161, יש חזרות פאלז).

לסיכום, על אף ההסתייגויות שהפעתי לעיל, שמקצתן נובעות מאי-הזדהותי עם המסגרת התיאורטית, שנטל על עצמו המחבר, ומקצתן מאי-נוחות שחשתי, פשלא היה ברור במידה מספקת, מה מביא המחבר מפרי מחקרו הוא, ובמה הוא מסתמך על דברי אחרים — עלי לציין, שלפנינו ספר, שמחברו משתדל להתמודד עם סוגיות סבוכות, שטרם באו על פתרונן לא בעברית ולא בפלשנות הפללית. צדקה מצליח להאיר שאלות סבוכות, שהתחביר ותורת המשמעות מתחבטים בהן, ובמקומות אחרים הוא מודה בכנות, שעדיין אין בידינו להשיב עליהן תשובה חד-משמעית. גישה כזאת היא חיובית, ומדרפו של המחקר הטוב. משום כל המעלות שצינתי, אני רואה בספר שלפנינו תרומה מבורכת להבנת המבנה של לשוננו וציון דרך חשוב בחקר העברית בת זמננו.

בלשן הודי-אירופי דגול על בעיות בדקדוק השמי ובתורת המשקלים השמית

Jerzy Kuryłowicz, *Studies in Semitic Grammar and Metrics*, Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa, Prace Językoznawcze 67, London — Curzon Press 1973, 190pp.

בשנת 1961 פרסם קורילוביץ', הבלשן ההודי-אירופי המפורסם, את ספרו הפולל הראשון, הדין בלשונות שמיות בשם *L'apophonie en Sémitique*. קוראי לשוננו יכולים להשיג אינפורמציה ראשונה על ספר זה מביקורת, שראתה אור בדרך כו, עמ' 68 ואילך. כעת הוציא ק' מהדורה חדשה (הפעם באנגלית ולא בצרפתית) של ספר זה. הוא סיפח לה שלושה פרקים חדשים לגמרי, על השורש הפועלי השמי (פרק א', עמ' 6–31), על "האספקטים" בפועל השמי (פרק ה', עמ' 79–93) ועל שלוש מערכות משקלים שמיות (פרק י', עמ' 158–187). מאחר שבגלל תוספת הפרקים החדשים אבד לתיאורית האפופוניה לא מעט ממעמדה המרפזי בספר, לא הזכירה עוד ק' בכותרת, אלא קראה "עיונים בדקדוק ובתורת המשקלים השמיים".

ק' שינה לא מעט אף בפרקים, שהיו כלולים במהדורה הראשונה. למרות זאת נראה, כי מן הראוי, שביקורת על המהדורה השנייה בלשוננו תתרכז בעיקר בפרקים החדשים, שהרי קוראי לשוננו יכולים לשאוב מן הביקורת על המהדורה הראשונה אינפורמציה בסיסית על הפרקים, שהיו כלולים כבר בה. על כן נציג להלן לקוראים בעיקר את שלושת הפרקים החדשים, ואשר לפרקים האחרים, נסתפק בהערות בודדות. נפתח בכמה משפטים כלליים:

כמו כבר במהדורה הראשונה, כן בנוי גם הספר שלפנינו לפי השיטה של השחזור ההיסטורי. אולם ק' אינו רק אחד המומחים הדגולים בשיטה זו, אלא אף משפיל לצרף אליה ראייה מבנית מעמיקה. הוסף לכך את בקיאותו היוצאת מגדר הרגיל של ק' בבלשונות ההודי-אירופית, המאפשרת לו להקיש ממנה על הלשונות השמיות, ותבין, כי ק' חיבר מחקר בעל רמה גבוהה ביותר, ותרם תרומה רצינית לדקדוק ההיסטורי של הלשונות השמיות. לעומת מעלותיו הגדולות האלה מחירות מגרעותיו הבודדות של הספר: פה ושם (עי' להלן) מורגש, כי ק' אינו מצוי בלשונות השמיות כפי שהוא בן-בית בשפות ההודי-אירופיות, וניפר כי מפרנס הוא את מחקריו לא תמיד מתוך ידיעה ישירה של החומר, אלא ממקורות משניים. מלבד זה לעתים קרובות משוך חוט של חוסר דאיות על שחזוריו של ק' (דבר המאפיין אמנם כל מחקר היסטורי). לעתים נדמה לך, כי ק' רואה את ההתפתחות פודאית וחד-משמעית, מקום שמרובה הספק והמעורפל. אולם, כאמור, מגרעות אלו בטלות לעומת שפע תכונותיו המצוינות של המחקר שלפנינו.

כבר בתחילת הפרק הראשון, הפרק הדין בשורש הפועלי בשמית, משתקפת הבנתו העמוקה של ק' בטהליכים לשוניים, היונקת מבקיאיתו בלשונות הודו-אירופיות. ק' (עמ' 6, 18) דוחה את הדעה, שפעלים קרובים מבחינה סמנטית, הנבדלים זה מזה בל' הפועל בלבד טיפוס: פִּרַד, פָּרַם, פָּרַס, פָּרַץ, פָּרַק, פָּרַר), מקורם בשרשים דו-עיצוריים. אין להשוות את ל' הפועל בפעלים אלו עם דטרמינאטיבי השורש (Wurzeldeterminative), המצויים בשפות הודו-אירופיות. בלשונות אלו מקבילים לדטרמינאטיבי השורש סיומות פרדוקטיביות, ואולם לל' הפועל בשמית אין הקבלה מעין זו. על כן (עמ' 6, 28) מעדיף ק' לשחזר שרשים דו-עיצוריים באמצעות דטרמינאטיבים, המשמשים פתחיליות (טיפוס: שֶׁן, המייצג את השורש הדו-עיצורי קָן, שממנו נגזר פון — מעין נכון העברי —, שם התחילית ש', המצויה בבניין שפעל, מעין שעבד). את חילופי ל' הפועל בשורשים קרובים מבחינה סמנטית מסביר ק' בפרי עירוב, סימבוליסם פונטי, וכו'. כן הורחבו פעלים דו-עיצוריים לתלת-עיצוריים ע"י הארכת תנועת השורש או הכפלת ע' הפועל (עמ' 8–9, 58). אך אין זאת אומרת שכל פועלי עו"י, לו"י או ע"ע מוצאם בשרשים דו-עיצוריים, אלא הרחבת שרשים דו-עיצוריים בדרך זו מוצאה בזהות החלקית של שרשים תלת-עיצוריים עלולים ודו-עיצוריים (טיפוס: ערבית קֶקֶמ, אשר עשוי עקרונית להיגזר הן משורש קֶם, הן משורש קוֹם בגלל התקצרות התנועה הארוכה בהברה סגורה). החלק השני של פרק זה (עמ' 15 ואילך, 158 ואילך) עוסק בתופעת "אי-ההתאם" (incompatibility; ועי' עכשיו גם במאמרה של א' שְׁנֶרְצֶנְלֶד, לשוננו לח, תשל"ד, 131–136) של עיצורי השורש הפועלי, ר"ל בעובדה, שמציאות אות שורשית פלונית במצב מסוים אינה מאפשרת את מציאותה של אות שורשית אלמונית במצב אחר (כגון: פ' הפועל וע' הפועל בדרך כלל אינן זהות). לדעת ק' אי-ההתאם זה מקורו בנטייה למנוע הידמות של אותיות השורש בבואן במגע ישיר במצבים, שהיו גורמים לשינויים במבנה הפועל. זו הסיבה, כי עיצורי שורש בלתי-מתאימים אלו או זהים או קרובים במוצאם, שהרי קרבה זו היא המביאה לידי הידמות.

בפרק החמישי, הדין ב"אספקטים" של הפועל השמי, שולל ק' את הדעה הנפוצה, שצורות הפועל השמי מציינות ניגודי אספקטים ראשוניים. בערבית למשל הוראתו הכללית של פִּעַל פעולה קודמת, ואילו של יפעל פעולה לא-קודמת, פעולה שחלה בד בבד עם פעולה אחרת. על כן הוראתו הראשונית של פִּעַל, בהיותו מוסב להווה, עבר, של יפעל הווה, דומה המצב בעברית המקרא. את הזמנים עם ו' ההיפוך רואה ק' כזמנים, אשר זמן פעולתם נקבע ע"י צורת פועל קודמת או ההקשר. בפרק החמישי מנתח ק' את מערכת משקלי השירה באפדית, בעברית ובערבית לדעת ק' (עמ' 187, 458) הנגינה בשירה האפדית מתאימה לטעם בדיבור, בשירה העברית יש כבר נטייה להכליל ביחידה מטריית אחת מלים אחדות בעלות טעם כל אחת (פפי שמוכיח ריפוי בגדכפ"ת בראש המלה בתוך יחידה מטריית), ואילו

בשירה הערבית הטעם חדל למלא תפקיד כלשהו בשירה, כאילו הפית כולו יחידת-טעם הוא, שהרי בשירה הערבית נשחמרו בתוך הפית הסיומות, אף כי נשלוח הן בהפסק.

ה ע ר ו ת ב ו ד ד ו ת ו מ ק ר י ו ת :

ע מ' 10, 88 : ברקלמן תמה, מדוע מורחים שורשים דו-עיצוריים, כפי שטוענים, פעמים לעז"י ופעמים לע"ע. ק' מנית, שהבדל פרונולוגי בין שני התהליכים. אולם תשובה זו אינה הכרחית, שהרי אם אמנם התהוו הרחבות אלו בהשפעת אנאלוגיה לשרשים תלת-עיצוריים מקוריים עז"י וע"ע (עי' לעיל), השפעת האנאלוגיה הייתה תלויה בפעלים דומים בכל מקרה מיוחד, ואלו יכלו להיות פעמים עז"י ופעמים ע"ע.

ע מ' 15, 148 : ההסבר הניתן בידי ק' על התהוותם של הבניינים XV-XII בערבית מסובכת למדיי. אישית מעדיף אני להסביר את בניין XII אֶפְעָלָל למשל > *אֶפְעָעָלָל ע"י דיסימילציה (השוה בעברית טוטפת, שושלת > *טפטפת, *ששלחת), אולי לראשונה כשע' הפועל שפחית.

ע מ' 15, שורה 12 : קרא $R_0R_1aR_2R_1R_2$ במקום $R_0R_1aR_2$!
ע מ' 16, 158 : כאמור, נמנעת לדעת ק' מציאות של פ' הפועל וע' הפועל קרובות במבטא, כדי שלא תידמינה. אולם הידמיות כאלה מצויות בלשונות שמיות רבות (כולל עברית) בפעלי פ"נ. — יש שמבנה השרשים חורג מאי-ההתאם המקובל, מעין כשט הערבית.

ע מ' 25-26, 318-32 : יפה ההסבר, שמציע ק' לתופעה המכונה "דיסימילציה של עיצורים כפולים" בר', ל', נ', ר', ל', נ' מידמות לעיצור הבא ישירות אחריהן. כאשר הידמות זו חדלה להיות פרודוקטיבית, עמדו זו ליד זו צורות בעיצור כפול וכאלה בר', ל' או נ' ועיצור פשוט אחריהן. כהיקש לכך נוצרו ליד צורות עם עיצור כפול צורות ב"דיסימילציה". אולם קשה לפי הסבר זה, כי הידמות ר' ול' שולית או אינה מצויה כלל.

ע מ' 27, 358 : לתיאוריה של קרבת צ' ערבית ל-ש' ימנית השוה פעת ו' פישר ב-Studia Orientalia in memoriam C. Brockelmann, 1968, עמ' 55-63.
ע מ' 28, 368 : תיאור קורות צ' הערבית בלהגים מודרניים אינו מדויק. צ' הקדומה נעלמה כפי הנראה ב כל הלהגים, ואת מקומה ירשה ט', שבטאה בלהגים מן הטיפוס "הבדוי" כ-ḡh (ויש שחיקו אותו ב-ḡ), באלו מטיפוס עירוני כ-ḡ. בערבית הספרותית המודרנית, בהיעדר מסורת חיה למבטא ה-צ', יש שביטאה כמו את ה-ט' (כן בעיראק, שבה מבטאים הן ט', הן צ' לפי המבטא "הבדוי"), ויש (וכך לרוב) שייחדו ל-ט' את מבטא "הבדוי" של ה-ט', ול-צ' את מבטא העירוני. — שורה 5 : קרא § במקום § השנייה! — שורה 9 : קרא may במקום many!
ע מ' 37, 138 : על השימוש ב-יפעל במכתבי אל-עמארנה מגבל פמציין

את דרך הפיקוד, השוה את מאמרו הקלאסי של ו"ל מורן, *Orientalia* סדרה חדשה, כט (1969), עמ' 1–19; וכן עי' מש"כ HUCA מב (1971), 133–146.

ע מ' 38, ה ע' 4: המלה גַנִי "עשיר" בערבית היא ב־a קצרה.

ע מ' 47, 328: על יִפְעַל בערבית השוה עכשיו א' בלֹךְ, ZDMG קיז (1967), 22–29. — איני מבין אליבא דק', מדוע ציווי קל בערבית הוא אֶקְחָל/אֶקְחָל ולא ב־א' פתוחה בהתאם לתנועת תחיליות אית"ן.

ע מ' 53, 18: אין ודאות, אם צורה מעין *iparras* באל-עמארנה אינה משקפת אפדית (או לפחות השפעה אפדית).

ע מ' 54, 28: מציאות *iprus* בתפקיד מודאלי (עי' ק' עצמו 92, הע' 13) מרמזת, פי פונקציה זו אכן ראשונית היא.

ע מ' 56, 78: מציאות *šapir* האפדית לעומת סֶפֶר הערבית "לעזוב" (אגב, איני מכיר את הפועל הערבי הזה) מוכיחה, כי a במצב סופי נשלה באפדית (בניגוד ל־ק' 60, הע' 7). יש להניח, שבאקוסטיבוס נשתמרה ה־a, כי הייתה מוגנת בתמיים.

ע מ' 61, 188: חריף ההסבר, שהוראתו הראשונה של *iptaras* מצב, שממנו התפתחו הוראות הסביל והפרפקט. אולם יש לזכור, כי ההוראה הפסיבית של צורות ת לא התפתחו ישירות, אלא מן ההוראה החוזרת.

ע מ' 64, 18: היוסיב לא יבוא במשפט־לן בערבית.

ע מ' 65, ה ע' 3, שורה 2: קרא *than* במקום *that* !

ע מ' 69, ה ע' 6: הצורה המצוטטת היא סביל עתיק של קל, ולא פֻעַל.

ע מ' 73, 218: לאור אוגריחית *ār(a)*, אפדית *ābu, bāšu* אין בעיניי ספק, שלפנינו צורות ā עתיקות. בכיוון זה מצביעה גם תנועת אית"ן בצירי: יָבוּשׁ, יָאֹר (משקל יִפְעַל).

ע מ' 75–77, 248–26: אין ק' צודק, כי קָטְלָה, קָטְלוּ נראות פרוקליטיות: הצורות הפרוקליטיות הצפויות הן קָטְלָת/קָטְלוּ, קָטְלוּ/קָטְלוּ. מלבד זה, האם יראה ק' גם בצורות מעין דָּגַךְ צורות פרוקליטיות ?

ע מ' 80, 28: על ההבדל הסגנוני בין מא ל־לם לשלילה עי' ה' ור, ZDMG קא 107 ואילך. בדבר הוראת העבר הקדומה של העתיד "המקוצר" השוה גם אן יִפְתָּךְ, המקביל ל־אן בִּתְּךָ.

ע מ' 81, 58, שורה 8: קרא תכ"ט במקום יכ"ט.

ע מ' 81, ה ע' 4: ההקשר הוא שגרם לגון הפינאלי של יפעל, ולא הוראת הפועל, שהרי פועל אחד יש שהוראתו פינאלית, ויש שאינה כן.

ע מ' 82, 98: פֻעַל להבעת איחול משקף שימוש ארכאי. ואילו אֶסְרֶךְ אינו מודאלי, אלא כנראה שימוש של פֻעַל המציין מצב בהוראת הווה. התרגום המילולי אינו *does it delight you that I leave*, אלא *would you be delighted if I left*.

ע מ' 82–83, 118: משפט מעין לֶן פֻעַל אינו מוסב תמיד לעבר, לו יפעל לעתיד (אם כי זה הרגיל); עי' בתחבירו של ריקנדורף עמ' 496.

ע מ' 84, 138: ק' טוען, כי קטגוריות אמיתיות של אספקטים (ואף של זמנים) אינן קיימות אלא פשמצויים לפחות שלושה אברים. אולם נדמה לי, שניסוח זה מתעלם מן הבעיה האמתית: הקיימים בשמית אספקטים ללא קשר בזמנים. אני סבור, כי צודק ק', שאינם בנמצא, אך אין להוכיח זאת ע"י הנחות א-פריאורי. מלבד זה ק' עצמו (עי' עמ' 86) מודה במציאות אספקטים תניינים בלשונות שמיות, על אף מציאות שני אברים בלבד באחדות מהן.

ע מ' 84, שורה 4 מ ל מ ט ה: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו" מכיל לדעתי יפעל המציין פעולה חוזרת וקבועה.

ע מ' 86, שורה 6: אף בערבית נשחמר פֶּעַל של פועלי מצב לציון הווה (השוה גם את ההערה לעמ' 82), מעין עז וג'ל "הוא נעלה ונשגב".

ע מ' 87, שורה 4 מ ל מ ט ה: ק' מניח, כי "ר' ההיפוך" עם עתיד ממשיך את העתיד "המקוצר" הקדום בהוראת עבר, אך עמ' 89, 238 הוא גוזר ממשפט מצב (אגב, בערבית לא תבוא לרוב ו' לפני משפט מצב המתחיל ב־יפעל). השימוש בעברית יכול לנפוע משתי הקונסטרוקציות גם יחד, אך צריך היה להעיר על כך.

ע מ' 90, 238, שורה 2 מ ל מ ט ה: קרא דְּעִי במקום דְּעָא !

ע מ' 106, 258: משקל פְּעִיל אינו פְּעִיל בעיקרו, ומשקל פְּעוּל אינו סביל דוקא.

ע מ' 125, 18: אם א מ נ מ, נכון, כי באוגריתית יש נטייה דיפטוטית, אין זו קשורה בהעדר תמיים, שהרי אין תמיים באוגריתית.

ע מ' 131, 138: איני מכיר חילופין מֶלֶכ — מֶלֶכָּת.

ע מ' 132, 168: מבנים כמו "פל איש" אינם מיוחדים לערבית ועל כן אין להסבירים לפיה. העדר התיות משמות מעין זה אינו מפתיע, שהרי יידוע סוגי עשוי להיעדר.

ע מ' 133, 178: תוית סותמת בשמות עצם פרטיים יכולה לנפוע גם מהיקש לשמות עצם כלליים.

ע מ' 143, שו' 7: קרא צ'פאדע במקום צ'פאדע!

ע מ' 144, שורה 8 מ ל מ ט ה: חֶמֶש במקום *חֶמֶשׁ נובע כפי הנראה מהיקש ל־שש.

ע מ' 165, 138 a: יש אמנם מקרים מעטים של מלים בעלות מבנה עיצור תנועה קצרה, מעין ׀ "קָאָה", פ, ג "שְׁמֹור".

ע מ' 167, 178: ריפוי בגדכפ"ת מצוי גם מחוץ לסמיכות בדיבור חי, כפי שמעיד רס"ג בפירושו לספר היצירה (אפני ברי).

ע מ' 168-170: אחרי שם הוי"ה (עי' בדקדוקו של ברגשטרסר במקורו הגרמני א b18) בגדכפ"ת דגושות תמיד, מפני שהוא מבוטא ב־ סופית עיצורית.

ע מ' 174, 268: כאן מעורבבים סוגים שונים של משפטים שמניים.

קבל

הרבה פותבים "קבל (עם ועדה)", והרבה הוגים qōval.

תיבה זו מצויה במקרא שתי פעמים, אחת מלת-יחס: "יִפְהוּ קָבֵל-עִם" (מ"ב טו, י), ואחת שם-עצם: "וַיִּמְחֵי קָבֵל" יתן בחמוץ-יין (יח' כו, ט). ולפי שלא נמצאה תיבה זו במקרא אלא נסמכת ובכינוי-קניין הדבוק בלבד, נחלקו בעלי המילונים משבאו לשקול משקלה ולקבוע צורת היסוד שלה.

אלו דרכי המילונים בשם קבל:

- (1) *קבל — גם לשם-העצם, גם למלת-היחס, הביאו מילוני המקרא של גנזיוס-בול, של B.D.B., ושל יהושע שטיינברג ("משפט האורים"), אלא שטיינברג ניקד קו"ף חטף-קמץ, קבל³. מילון המקרא של קהלת-באומגארטנר אף הוא מביא *קבל, אבל לשם-העצם בלבד. אין הוא מביא את מלת-היחס מן מ"ב טו, י, אלא נוקט הוא המילון גרסת השבעים: קִיבֵּלְעָם. עד כאן מילוני המקרא.
- (2) מילון בן-יהודה: "א. קָ בָ ל, רק בכנ' קָבֵל, ש"ו, — בא רק בצירוף קִיבֵּל קָבֵל... ב. קָ בָ ל, רק בסמי' קָבֵל, — מלת הטעם, כמו נגד, לפני, לנכח" וכו'.
- (3) "גור, מילון עברי: "קָ בָ ל, זו. פלי מפץ... קָ בָ ל, מ"י נגד, לפני, בפני" וכו'.

- (4) מ' מדן, מאלף עד תו; א' אבן-שושן, המילון החדש: קָ בָ ל, ז' וכו'. קָ בָ ל, מ"י וכו'.

הרי שהביאו המילונים שלוש צורות יסוד: קבל (או קבל), קבל, קָבֵל. וכן ראינו, שבמילוני המקרא ערך אחד גם לשם-העצם גם למלת-היחס, והביאו המילונים האחרים את שם-העצם ערך לעצמו ואת מלת-היחס ערך לעצמה. מה ראו מילוני המקרא שמנינו להביא בערך אחד את שם-העצם ואת מלת-היחס? וכי מה הצד השווה שבמלת-היחס ושם-העצם "קָבֵל" שביחזקאל, שמשמעו "פלי מפלי המלחמה שמנגחים בו החומה"⁴? הרי אומר: היות מול, היות פנגד.

1. גרסאות אחרות: קָבֵל-עִם, קָבֵלְעָם; ר' מהדורת גינצבורג ור' מנחת שי.
2. גרסאות אחרות: קָבֵל, קָבֵל, קָבֵל; ר' מהדורת גינצבורג ור' מנחת שי.
3. והלוא אין הברל עקרוני בין שוא נע לבין חטף-קמץ, ר' דקדוקם של גנזיוס-קאוטש,

הבה נבדקה ניקודיהם של המילונים שהבאנו, ונחל באחרון, קבל מ". ניקוד זה מקורו "קבל-עם" שבמלכים. שכן יש שראו את הקמץ שתחת הבי"ת קמץ גדול והגוהו a, והנכון שהקמץ הזה שבלשון קבל-עם קמץ קטן הוא (מנחת שי: קמץ חטוף), תולדתו של חולם חסר, ואין צורת היסוד של התיבה אלא *קבל. ויפה דייק בעל משפט האורים שהביא: "קבל (במקף: קבל-)".

המעבר קטל < קטל, פלומר הפיכתו של חולם חסר לקמץ קטן בתיבה מוקפת (הנסמכת אל תיבה שטעמה בהברה הראשונה) על דרך קבל-עם, זה פלל גדול במקרא: "וכשתחטוף מלת פעול במקף תחטף העין בקמץ חטף במקום החולם כמו וְזָרָא (מיכה ו, ה), סָעֶד-נָא לבבך (ש' יט, ח) " (רד"ק, מכלול, ליק, עמ' טו). פיוצא בזה תִּסְדָּרְךָ (משלי יג, ו), בְּסִכְךָ-עֵץ (תה' ער, ה), מֶלֶךְ-מֶלֶךְ (בר' לו, לא), נִתְּן-זֶרַע (בר' לח, ט), בְּרֶן-יִחִיד (איוב, לח, ז), מלשון רננה; ולא מלשון בריאה, כפיכח: בְּרָאָן, יִתְקַרְזֶאת (תה' מד, כב), ובתפילת העמידה של ימים נוראים: וְעוֹלָתָה תִּקְרָץ-פִּיָּה, והדוגמאות מרובות מאוד. וסימנך 'ש' מד, ג: כִּי אָצֶק-מִיָּם עַל-צִמָּא . . . אֶצֶק רוּחִי עַל-זֶרַעךָ.

אף יש מעבר קטל < קטל, ואין הוא סמוך לטעם, כגון: וְקָרַב-לָבוּ (תה' נה, כב), מֶלֶךְ-עֲלֵינוּ (ש' ט, יד), אֶכְלֵ-מִמֶּנּוּ (בר' ג, יא), בְּתֵם-לְבָבְךָ (בר' כ, ו). יתרה מכך, מצוי אפילו חולם מלא, שהפך להיות קמץ קטן, היינו מעבר קטל < קטל, כגון: וַיְגַדֵּל-בָּח (קרי, נחום א, ג), (וְאִם-) שְׁלֹשׁ-אַלֶּה (שמות כא, יא). רק בהברה פתוחה, כשלמ"ד השורש אל"ף, אין החולם החסר מתפוצץ להיות קמץ קטן: לְחֹטְא-לוֹ (תה' עח, יז). מניין שלשון קבל-עם נמנה עם המקראות הללו דוקא? שמה נאה לו לארוח לחברה עם יקר, פתב, שָׁאָר ודומיהם, בעלי קמץ הגדול? קָבְלוּ העברי, לְקַבֵּל (דנ' ב, לא) הארמי יוכיחו, שהמשקל משקל קטל⁶, פלומר שם בן הברה אחת ובין העיצור השני ולשלישי תנועת o קצרה⁷. מועטים הם השמות שמצאתי נשקלים במשקל קטל

5. יש מן האחרונים ההוגים סָעֶד לְבָבְךָ, ש' יט, ה, על דרך פֶּעֶל, בתנועת o, וגורסים דין דרגא פדין הקפה, ר' דקדוק גוניס-קאוטש, cu98; c648, ושם, הערה 1; קניג א, עמ' 261-262. ורד"ק, שם, סבר קמץ גדול: "ובא גם בלי הפסק קמץ סָעֶד לבך" וכו'.

6. על משקל קטל, ועל קטל-קטל ר' J. Barth, Nominalbildung etc. (לייפציג 1894), 658 (להלן: בארט); יג"פ גומפרץ, מבטאי שפתנו, ירושלים תשי"ג, עמ' 150-159; י' קוטשר, לדיקתה של לשון מגילות ים המלח, לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 99-106; י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 50-52, 396-398; ש' קוגוט, הניתן למצוא במקרא צורת "קטל(ו)" = "קטל"? לשוננו לד (תש"ל), עמ' 20-24 (להלן: קוגוט). לא מצאתי במחקרים הללו דיון בשם קבל.

7. כתב י' קוטשר, לדיקתה של לשון מגילות ים המלח, לשוננו כב, עמ' 100, סי' 30: "לא מצאתי לא בלשון העברית ולא בלשונות השמיות האחרות אף דוגמה אחת של משקל qutl מן המרובעים. ומאחר שמשקל qutl ושורש מרובע הריהם בחינת תרתי דסתרי, אין תמה, שאין לגלות דוגמה פזאת". דומה, יש qutl בשורש מרובע: בָּדַלַח.

בנוסח המסורה של המקרא (אין דיוננו חורג ממסגרתו). אלו הם: לאם (לְאָמִים), ושמות הללו בספק, כיון שלא באו במקרא נפרדים אלא נסמכים או דבוקי פיניי הקנייני: בָּאשׁ, סִבְךָ, קֶטֶף. ולקמץ שתחת הקו"ף, קָבֵל, קֶטֶף, תחת שוא נע (או

8. קוגוט (ר' הע' 6), עמ' 20, ג, הביא גם מאד. ולפי שלא מצאנו במקרא לא מאָדךּ או מאָדךּ, ולא מאָדךּ או מאָדךּ, ולא מאָדוּ או מאָדוּ, ולא מאָדוּ או מאָדוּ, אלא מאָדךּ (דב' ו, ה), מאדו (מ"ב כג, כה) בלבד — בעל פורחנו נאמר (למרות דקדוק באואר-ליאנדר, עמ' 580, שהזכיר קוהוט בהערה 6 של מאמר): משקל קטול הוא בעברית. בלא שים לב כלל לגיזרון ההיסטורי של השם. ואמנם יש מבעלי הדקדוק המביאים אשורית mu'du, בגון קניג II א, 55,38; בארט, d248. ואילו אולסהאוזן בדקדוקו, b2038, גזור מאד מן "אוד", חזק, ומסיף אח לו: מעון (במ' לב, לח), וזכר לגיזרון הזה גם במילון גוניוס-בול, הוי אומר: תבנית מקול. ובאה אוגרייתית "מאד" ללמדנו, שם"ם שורש.

והמשיך קוגוט, שם, עמ' 21: "פיו"ב המצב בנטיית רוב שמות-התואר מטיפוס *qatul, דרך משל: אָד(י) > *gadul, ובנטיית: אָד(י) לים; אָד(י) לָהּ. אילו היה שם המאמר: "הניתן למצוא במקרא צורת 'קט(י)ל' שמוצאה qutl פרוטו ש מ י", ניחא. אלא שם המאמר: "הניתן למצוא במקרא (ההדגשה שלי, — יב"ד) צורת 'קט(י)ל' = 'קטלי'?" במקרא אין ל"גדול" שום זיקה לא אל קט(י)ל ולא אל קטל; שכן א) שתי תנועות ל"גדול", ב) תנועת o מתקיימת בפול, לרבות הברה פתוחה לא-מוטעמת, ואין תנועת o מתפוצת לא לתנועה קטנה (לקמץ קטן או לקיבוץ). אף לא לחצי-תנועה (לשוא נע או לחטף-קמץ). לכך גדול משקלו בעברית קטול — להבדיל מן אדם (אָדָם), שמשקלו קטל.

אין כתיבו הדקדוקי של מאד אלא מאד, כשם שהכתיב הדקדוקי: אָלוּהִים. ואין מאד, גדול בכלל qutl, כשם שאין שלוש בכלל qutl, אף על פי שמצינו שלש-אָלָה, בקמץ קטן. להבדיל מן מאד יש שמות שלא ידענו איזהו משקלם, ספק קטול ספק קטל, כלומר אין ראייה לאורפה של תנועת o, אם א) מפאת שלא נמצאו השמות בנטיית במקרא או במקור מנוקד מוסמך אחר, בגון הָדָם, חָבֵל (שמה משקלו קטול, על פי הנקבה חָבֵלְתָּ, יח' יח, יז?), חָלוּף, חָחוּן, סָדָם, שָׁחַק, שָׁכּוּל, אם ב) מפאת שהעיצור השלישי גרזני הוא, ולא ידענו מה טבה של תנועת o — אפשר אורפה מעיקרה, אפשר קצרה ונתארכה מפוח תשלום דגש, בגון בָּכוֹר, חָגוֹר, יָאֵר, סָגוֹר, שָׁחוּר. לא ידענו איזהו משקלם, ואין בידנו להיות פסקנים פקוגוט, שכתב שם, עמ' 21: "כך למשל אתה מוצא גם במלה 'בכ(י)ר' > *buk(u)r, המקיימת בנטיית u קצרה" וכו'. עדיין אותה "u קצרה" טעונה ראייה. ולפי שלא מצינו לה לרי"ש של "בכור" דגושה בנטייתו (ולפי שפתיבו של "בכור" על נטייתו במקרא מלא וי"ו 82 פעמים, וחסר — 32 [לפי הקונקורדאנציה של מאנדלקרן]), אפשר לנו להניח תנועת o ארוכה, ואין הכרע. ברזקלמן, Grundriss א, עמ' 339, נוקט לשון זהירות: Hierher [qutul] gehört wohl auch: hebr. b'echör (= "פפי הנראה שייך לכאן [ל-qutul, — יב"ד] גם b'echör העברי"). — שים לב: "b'echör", בתנועת o ארוכה!). בארט, עמ' 486 (בהשלמותו לספר): "אין ũ מסתפרת בהברה השנייה של 'בכור' ". (בלשונו: ist unwahrscheinlich). תר' שמות כד, כה: בְּכוֹרִי, כך כ"י ב"מ אור' 2363 (ר' מהדורת שפרבר). ותר' "הבְּכָרָה", דב' כא, יז: בְּכוֹרֹתָ, כך כ"י ב"מ אור' 1467, כ"י סולגר 2 שבנירנברג, וכן דפוס סאבינוטה ועוד, ר' מילון התרגומים של לוי, בְּכוֹרֹתָ. מילון דאלמאן: "בְּכוֹרֹתָ (כ"י בְּכִירוֹתָ)". בתנועת u קצרה לא ייתכנו בְּכוֹרִי, בְּכוֹרֹתָ, בְּכִירוֹתָ, אלא מתבקש מעין *בוכְרִי, *בְּכִירוֹתָ.

יש שאנו למדים אורפה של תנועת o הקודמת לגרזנית מתרגום השבעים, בגון עֲמָרָה — Гомерра. כפלה של רי"ש בתעתיק היוני מלמד o קצרה.

חטף-קמץ) המתבקש, מעין *קָבֵל, *קָטַן, השווה קָדָשִׁים כנגד קָדָשִׁים, קָרָבָם תחת *קָרָבָם, ו־קָבֵה-לִי שפמדומה תחת *קָבֵה-לִי (על דרך גִּשָּׁה-לִי, יש' מט, כ) — שורש נקב, לאו דוקא קבב.

דרך דקדוקה של טבריה להיות מקדמת תנועת o הקצרה קודם לעיצורו השני של שם שמקלו qucl, פגון אֶזֶן, אָל, אלא נמצאו שמות, שאין מקומה של תנועת o הקצרה יציב בהם — פעמים באה לפני עיצור השני, פעמים לאחריו, פגון: בָּאֵשׁ מחניכם (עמוס ד, י) כנגד בָּאֵשׁ, בָּאֵשׁ, ובנקבה בָּאֵשָׁה; נסמך היחיד בֶּהֶן כנגד נסמך הריבוי בְּהִנֹּת⁹; גִּבָּה כנגד גִּבָּה קומתו (ש"א טז, ז)¹⁰; גִּדָּל כנגד בְּגָדִל זרועך (שמות טו, טז)¹¹; נָגַה, נָגַהם כנגד לְנִגְהוֹת (יש' נט, ט)¹²; קָדַשׁ כנגד קָדַשׁ (תה' מו, ה; סה, ה)¹³; שֹׁכֵךְ האלה (ש"ב יח, ט), מִסְכָּכו (יר' ד, ז)¹⁴, כנגד בִּסְכָךְ-עֵץ (תה' עד, ה); והשווה תְּאֻמִּים, תְּאֻמִּי צביה (שה"ש ד, ה), אל תִּתְּאֻמִּי צביה (שה"ש ז, ד)¹⁵.

שמות שבהם תנועת o הקצרה נעה ונדה סביב לעיצור השני מועטים הם בעברית שמבית מדרשה של טבריה, אף אין מקצת הדוגמאות בטוחות כל צורכן. ואילו במקור ובציווי של בניין קל בפועל זוהי דרך המלך, פגון (ל)עִזֹּב, ובנטיחות: (ב)עִזְבָּם; בְּעִזְבָּם, ולא *בְּעִזְבָּם, ע"ד (ב)עִזְבָּם, במקור. ובציווי, שו' ט, ח, פתיב: מלוכה; קרי: קָלָה. ושם, יב, פתיב: מלוכי; קרי: קָלִי. זֶכֶר, ובציווי המוארך: זָכָה. אף בעתיד רמז לדבר: יִתְּנֶנָּה כנגד יִתְּנֶה. תַּעֲבֹד — תַּעֲבֹדָם, נַעֲבֹדָם. תה' צד, כ: הִתְקַבֵּד, ולכאורה הצורה המתבקשת: *הִתְקַבֵּד.

והדפיס א' אבן שושן ב"המילון החדש", ערך קָבֵל: "קָבֵל הרים, קָבֵל עדה את נחשי שְׁעָרָה קֹלְעָתָ" (זוסמן, שירים 117). יכול, אין עיקר תכליתו של המילון המודרני אלא לשמש אספקלריה הנאמנה ללשון היום, ואין יניקתו אלא כל הכתוב וכל הדבור בחיים — הנה מתלאה. אפשר לא כתב המשורר "קָבֵל הרים, קָבֵל עדה" אלא משעייין במילונים החדשים (ר' למעלה, 4) ומצא בהם הכשר למלתיחס קָבֵל. ומניין שאין השם בנפרד קָבֵל, כדרך שהביאו מילונים הרבה (ר' למעלה), לרבות

9. על בֶּהֶן — בְּהִנֹּת ר' קניג II, עמ' 34; רד"ק, מכלול, ליק, עמ' קמד.

10. ש"א ליונשטם-י' בלאו, אוצר לשון המקרא, ירושלים 1959, עמ' 181, ערך גִּבָּה:

"גם כש"ע: גבה קומתו (ש"א טז 7)". ור' גוניוס-קאוטש, c1328.

11. ר' גוניוס-קאוטש, c1328; מילון קהר-פאומגארטנר, מהד' 1967, עמ' 172ב.

במגילות מדבר יהודה אין "גודל", ויש "גדול", שש פעמים, וכולן לשונות נסמך (ר' א' קימרן, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים 1976, עמ' 277-279).

12. ר' גוניוס-קאוטש, 1938, למרות מילונים המביאים ערך נָגַה לעצמו וערך נָגַה לעצמו.

13. ר' י' בלאו, לשוננו לה, עמ' 318; ולפניו גומפרץ (ר' הערה 6), עמ' 154.

14. ר' דקדוק באואר-ליאנדר, s'728.

15. בקונקורדאנציה של מאנדיקן: "תָּאֵם". ור' קניג, II, עמ' 69.

י' אבינרי, שהביא קָבֵל במשקל פֻּעַל ב"היכל המשקלים", עמ' 84 וכו'¹⁶; שפן הניקודים קָבֵל-עָם, קָבֵלְעָם, קָבֵלוּ, אפשר לגזור מהם קָבֵל, על דרך קִטְבֵּךְ, פֻּעֲלֶךְ, העושים לְטֵב, פֻּעַל! הוי, דגשות הלמ"ד ב"קָבֵלוּ" פוסלת צורת נפרד קָבֵל וכוּפָה קָבֵל. אמור מעתה: קָבֵל קהל, קָבֵל-עָם, הבי"ת לעולם תנועתה o, ובכתיב חסר ניקוד: קבול קהל, קבול עם, במלא וי"ו.

16. וכתב אבינרי בדיונו בשם קָבֵל, עמ' 86: "בגלל קבל-עם (מ"ב טו, י), שהוא ביטוי ארמי ואינו ש"ע אלא תה"פ, הובא במילוני המקרא קָבֵל, בחולם קטן, אך סברה דחוקה היא". הכיצד? וכי ש"ע היפוכו של תה"פ? שמא אין חוקי הלשון חלים על שמות, המשמשים תיאור, אלא על שמות, המשמשים נושאים או מושאים בלבד? אין מצבו התחבירי של שם עניין בדיון צורני. ולעצם הטענה: אמנם קָבֵל-עָם תיאור הוא, אלא שני רכיביו, גם קָבֵל-, גם עָם, שניהם כאחד שמות-עצם הם. וליתר דיוק, קָבֵל — מלת-יחס, ואין מלת-יחס אלא שם-עצם נסמך. — משל למי שמנקד: בְּחֻקָּהּ, וטעמו: "אינו ש"ע אלא תה"פ". — ולא בגלל קָבֵל-עָם בלבד ניקדו מילוני המקרא קָבֵל, אלא אף בגלל קָבֵלוּ, ובדין ניקדו.

ספרים שנתקבלו

אלדר אילן, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, כרך ב' ענייני תצורה, עדה ולשון ה', ירושלים תשל"ט, 431 עמ' + מפתחות.

בר-אשר משה, עבודות גמר ועבודות דוקטור בלשון העברית ובארמית, שנכתבו באוניברסיטאות בארץ בשנים תרצ"ח-תשל"ו, המועצה להנחלת הלשון, ירושלים תשל"ח, 80 עמ'.

גילון מאיר, קהלת מוסר למנדלסון על רקע תקופתו, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשל"ט.

זהרי חיים, מדרשי אגדה והלכה בפירוש רש"י לתורה (בהשוואה למקורות), ב' חלקים, אקדמון, ירושלים תשל"ח, 73+142 עמ'.

יצחקי יצחק, אדוני היו"ר, כנסת נכבדה, לקסיקון שימושי למונחי הכנסת, הוצאת מילוא, תל אביב תשל"ח, 148 עמ' + נספחים.

מירקין ראובן, אוצר המלים בחיבוריו העבריים של ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים): ניתוח הבחינה המילונית, הדקדוקית והסגנונית בסיוע המחשב, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, 242 עמ' + כרך נספחים, ירושלים תשל"ט.

ניר רפאל, פישלר בן-ציון (עורכים), כלשון עמו; אסופת מאמרים בבלשנות שימושית מוקדשת לחיים רבין במלאות לו שישים שנה, המועצה להנחלת הלשון, ירושלים תשל"ו, 162 עמ' + ביבליוגרפיה.

רבין חיים, פישלר בן-ציון (עורכים), מנחה לקודש; מאמרים על לשון ועל הנחלתה מוקדש לשלמה קודש במלאות לו שבעים וחמש שנה, המועצה להנחלת הלשון, ירושלים תשל"ט, 118 עמ' + ביבליוגרפיה.

רבין חיים (עורך), הבלשנות השימושית והנחלת הלשון, מן הסדנא 3-4; עיונים ומחקרים למנחלי-הלשון העברית, המועצה להנחלת הלשון, ירושלים 1977, 198 עמ'.

רצהבי יהודה, אוצר לשון הקודש של בני תימן, ליקט פירש והסדיר... תל-אביב תשל"ח.

שפירא יוסף (עורך), נתן שיפריס, תל-אביב תשל"ח, 152 עמ'. [נתן שיפריס היה מווחתיקי חברי ועד הלשון. בקובץ נכללו גם דברים משלו].

F. M. Cross & S. Talmon (editors), *Qumran and the History of the Biblical Text*, Harvard University Press, Cambridge-London 1975, 416 pp.

Euskaltzaindia, Real Academia de la Lengua Vasca, *Conflicto Lingüístico en Euskadi*, Bilbao 1979, 216 pp.

V. Raskin & D. Segal (editors), *Slavica Hierosolymitana*, Vol. II; Slavic studies of the Hebrew University, Magnes Press, Jerusalem 1978, 283 pp.

Harviainen Tapani, *On the Vocalism of the Closed Unstressed Syllables in Hebrew*; A study based on the evidence provided by the transcriptions of St. Jerome and Palestinian punctuations, *Studia Orientalia* Vol. 48, Helsinki 1977, 228 pp. + bibliography and index.

Tradycja i współczesność w Azji, Afryce i Ameryce łacińskiej, Praca zbiorowa pod redakcją Edwarda Szymańskiego. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk 1978, 362 pp. תמציות באנגלית בסוף.

G.E. Weil & P. Rivière & M. Serfaty, *Concordance de la cantilation du Pentateuque et des cinq Megillot*, Centre d'analyse et de traitement automatique de la Bible et des traditions écrites, Nancy 1978, 449 pp. + appendices.

G.E. Weil (editor), *The international directory of manuscripts collections, libraries, private collections, repositories and archives*, Vol. 1: The manuscripts collections, Berger-Levrault, Paris 1978, 301 pp.

לשוננו

פּתב־עַת לַחֲקֵר הַלְשׁוֹן הָעִבְרִית
וְהַתְּחוּמִּים הַסְּמוּכִים לָהּ

כֶּרֶךְ אַרְבַּעִים וּשְׁלוֹשָׁה, חוֹבֶרֶת ד' — תּמוז תשל"ט

התוכן:

243	לכירורן של סוגיות בטעמי המקרא א. תמורות הזקף	מרדכי ברויאר
254	קטע מן "פתאב אלנתף" לר' יהודה חיוג' לתרי עשר	אילן אלדר
260	פרקים שנוגעים לר"י חיוג' ולר"י בן ג'נאח	שרגא אברמסון
271	מאוצר לשון־הקודש בלשון פרסית־יהודית	עזרא ציון מלמד
295	בעקבות לשאת ולתת	מנחם מורשת
302	מה שלא — 'יותר ממה ש'—	מנחם מורשת
305	הדרך הארוכה והקשה של הלשון הבאסקית	מרדכי מישור
307	גישה שיטתית חדשה לתחביר המקרא	יהושע בלאו
311	עשורים שנה לסדרת ספרים חשובה	ברוך פודולסקי
313	מבציותיה של המילונאות העברית לערכת המדוברת	חייא דהאן
318	הערות אחדות על תשובתם של דהאן ואלון	ושלמה אלון
		חסיב שחאדה

כתובות המחברים:

הרב מרדכי ברויאר, רח' הרב עוזיאל 56, ירושלים
ד"ר אילן אלדר, רח' הרב קוק 60, קרית מוצקין
פרופ' שרגא אברמסון, גן רחביה 1, ירושלים
פרופ' עזרא ציון מלמד, רח' אליעזר הלוי 9, ירושלים
ד"ר מנחם מורשת, רח' הרב קוק 2, פתח תקוה
מרדכי מישור, רח' התומר 6, ירושלים
פרופ' יהושע בלאו, רח' הפלמ"ח 15, ירושלים
ברוך פודולסקי, רח' ששת הימים 20, קרית שרת, חולון
חייא דהאן, רח' אצ"ל 7, ירושלים
שלמה אלון, דרך בית-לחם 112, ירושלים
ד"ר חסיב שחאדה, נחל האגוז 7, ירושלים

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

קניצבו קנו מ ש ה ז"ל

לבירורן של סוגיות בטעמי המקרא

א. תמורות הזקף

1. הפללים הקובעים את תמורות הזקף נידונו בהרחבה בחיבורי המסורה. לאחרונה זכו לדיון ממצה ומקיף בספרו של ישראל ייבין על פתח ארם-צובה¹. הפללים המתבארים בספר זה מבוססים על כל החומר שבמקרא². אולם יש פללים שאינם יציבים, והיוצאים מן הפלל מרובים. כאן ייעשה ניסיון לפשט את הפללים ולבאר את רוב החריגים.

נדון תחילה בפלל המסדיר את בואו של מונח בתיבתו של זקף. עיקרו של הפלל ידוע: געיה קלה, הראויה לבוא באמצע תיבת זקף³, הופכת למונח; ואילו געיה שבראש התיבה אינה הופכת למונח⁴. ולפיכך: אֶל-הָאֵשָׁה (בר' ג, א), אבל: הָאֵשָׁה (שם שם, יג); וְאִמָּהּ (דב' כה, ט), אבל: אִמָּהּ (בר' כז, ו). לכלל זה הוסיף ייבין את הסייגים הבאים:

א. געיה פבדה סדירה, הבאה לפני תנועה קטנה, מועדפת בדרך כלל ממונח; פגון: וַיַּעֲשֵׂהוּ (דב' לד, ט), בְּכָל-מַעֲשָׂהוּ (יש' יט, יד), עַל-מַאֲהָלֶיהָ (יח' כג, ה). פנגד זה מונח מועדף מגעיה פבדה סדירה, הראויה לבוא לפני תנועה גדולה; פגון: וַיִּקְהֲלוּ (במ' כ, ב), וּלְכָל-אֶהְיֹו (אס' ו, יג)⁵.

1. ישראל ייבין, פתח ארם-צובה ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט.
2. רוב הפללים המובאים במאמר זה וכן רוב הדוגמאות המובאות מן המקרא לקוחים מספרו של ייבין על פתח ארם-צובה (להלן ייבין). כתב-היד יצוינו על פי הסימנים הנהוגים בספר זה: א, ל, ק, ש, ש'. הדוגמאות המובאות מן המקרא הן על פי נוסח הפתח; ובמקום שנוסח הפתח לא נשתמר בו, הובא נוסח כתב-יד לניגוד. רק במקומות ספורים יובאו גם נוסחים אחרים. אך גם במקומות אלה יובא רק נוסח המצוי בכתב-היד העיקריים (= א, ל, ב, ק, ש, ש') או נוסח המובא בספר החילופים בשם ב"א או ב"נ.
3. מדובר רק בזקף קטן, שאין מונח לפניו.
4. בארבעה מקומות יש מונח גם בראש התיבה; והשוה ייבין כב, 18.6; וראה גם לקמן, הערות 13, 15.
5. במקום אחד הועדפה הגעיה הכבדה הסדירה לפני תנועה גדולה: הִנְנִי מַשְׁלֵחָךְ (יר' כח, טז). חריג זה לא הובא על ידי ייבין. — ומסתבר, שיש כאן אשגרת קוראים, שדימו ביטוי זה לחבירו שפתורה: לֹא אֶשְׁלַחְךָ (בר' לב, כז). סיבת ההחלפה: ההברות שֶׁלַחְךָ — בתוספת אות שימוש — מצויות רק פעמים ספורות במקרא; והן מוטעמות בזקף קטן רק בשני המקומות שהובאו כאן.

ב. גם געית שוא הבאה לפני תנועה קטנה מועדפת לפעמים ממונח: כגון: **בְּנִינָה** (במ' לר, ב), **בְּרִחְמִים** (זכ' א, טז).

ג. בתיבות שמשקלן **מַאֲחָרִי** מקדימים את הגעיה הקלה לראש התיבה; ונמצא, **שׁוּב אֵין פֶּאן געיה**, היכולה להפוך למונח; כגון: **מַאֲחָרִי** (ש"ב ב, כג), **בְּרִחְמִי** (יש' נה, ז).

כללים אלה מסבירים את היעדר המונח במאות מקומות שבמקרא. אולם עדיין נותרו למעלה משבעים תיבות, שחסרון המונח איננו מוסבר בהן. ומוכח מכאן, שהכללים האלה טעונים תיקון והשלמה.

2. הכללים הבאים מבארים את ההטעמה כמעט בכל המקרא. הכלל הראשון מבאר את כל התופעות, שנתבארו גם על ידי כלליו של ייבין; אך הוא מקיף יותר ומבאר גם חלק מן החריגים. הכלל השני מבאר את רוב החריגים שנותרו. נקדים פאן כלל הנוהג בתחום שלטון זקף: מונח הופך לפשטא לפני תיבה ארוכה של זקף: כגון **וַיֵּאמֶר אֲבִרְהָם** (בר' כא, כד). תיבה ארוכה, לעניין זה, היא תיבה המוטעמת בהברתה השלישית. אולם גם תיבה המוטעמת בהברתה השנייה נחשבת ארוכה, בתנאי שהיא ראויה לגעיה קלה; כגון **בָּזֶאת תִּדְעוּן** (במ' טז, כח). ויוצאת מכלל זה רק תיבה הראויה לגעיה לפני חטף, שהוא מגוון התנועה שלפניו; כגון **וַיֵּאמֶר אֲהָרֹן** (שם' לב, כב), **וַיֵּאמֶר יִצְחָק** (בר' כז, יא). לפני תיבה מסוג זה אין מונח הופך לפשטא בשום מקום.

דין דומה נוהג בכל כללי ההמרה של המפסיקים. כך, לדוגמה, לפני סילוק של אמ"ת: **כֵּן הָעָמַל לְשִׁלְחָיו** (מש' י, כו) — אבל: **וַיֵּד חֲרוּצִים תַּעֲשִׂיר** (שם' ד); וכך לפני אתנח של אמ"ת: **יָשׁוּב הָרַע לְשִׁרְרִי** (תה' נד, ז) — אבל: **יִרְאֶה אֶל־עֲבָדֶיךָ פָּעִלָךְ** (תה' צ, טז).

פעין זה אנחנו רואים גם בכללי המקף לפני תיבה המוטעמת בדחי או ברביע מוגרש: בדרך כלל אין תיבה זעירה מוקפת לתיבה ארוכה המוטעמת בטעמים אלה; כגון **מִן הַקְּדִימִי** (איוב מא, ג), **כִּי יִשְׁבְּעִי** (איוב ט, יח). גם תיבה הראויה לגעיה קלה נחשבת ארוכה, ולעולם אין מקף לפניו; כגון **כִּי מֵצָאִי** (מש' ח, לה), **כִּי עֲמָדוֹ** (איוב לב, טז). אולם תיבה הראויה לגעיה קלה לפני חטף שהוא מגוון התנועה שלפניו נחשבת תיבה קצרה, ויש מקף לפניו לפעמים קרובות; כגון **כִּי־הִתְרַשְׁטִי** (תה' לב, ג), **לֹא־יִצְעֹף** (איוב לו, יט).

וזה הוא אפוא הכלל העולה מכל הכללים האלה: געיה קלה, הרהר או לוא בתיבה קצרה, הופכת את התיבה לארוכה; ויוצאת מכלל זה רק געיה לפני חטף, שהוא מגוון התנועה שלפניו.

3. על פי זה אפשר להציע הסבר לכל שנאמר בגעיה הפכדה הסדירה: געיה זו שכיחה בעיקר לפני תנועה קטנה; כגון: **וַיִּפְגְּשֶׁהוּ** (שם' ד, כז), **וַיִּנְשָׂאָהּ** (אס' ג, א), **יִשְׁתַּחֲוֶה** (שם' ב); כנגד זה געיה זו שכיחה פחות לפני תנועה גדולה; ולפיכך: **וַיִּקְהָלוּ**

(במ' טז, ג) — אבל: וַיִּזְעַקוּ (יהושע ח, טז). ומכאן הסיקו, שיש "מבנה משופח" ו"מבנה לא-משופח" לעניין הטעמת הגעיה הפכדה הסדירה; וגעיה זו שכיחה יותר במבנה "משופח", שיש בו תנועה קטנה לפני הטעם.

דברים אלה ניתנים עתה להסבר. שהרי געיה פכדה סדירה באה תמיד בהברה השנייה שלפני הטעם. נמצא, שההברות הבאות אחריה יוצרות תמיד מבנה של "תיבה קצרה", המוטעמת בהברתה השנייה. אלא שדבר זה נכון רק בגעיה פכדה, הבאה לפני תנועה קטנה: כך במשקל וַיִּפְגְּשֵׁהוּ, וַיִּנְשְׂאֵהוּ, וכך גם במשקל וַיִּשְׁתַּחֲוֶה. שונה הדבר בגעיה פכדה, הבאה לפני תנועה גדולה כגון וַיִּקְהָלוּ; כאן הגעיה באה לפני שתי הברות, המצטרפות למבנה של "תיבה ארוכה". וזה הוא באמת מבנה "לא-משופח", הגורם לפעמים להשמטת הגעיה — כגון וַיִּזְעַקוּ.⁴

4. נבדוק עתה את הנסיבות, המאפשרות למונח לבוא בתיבת זקף. בדיקה זו תגלה, שהפלל הנוהג כאן הוא בדיוק היפוכו של הפלל הנוהג אחרי געיה פכדה סדירה. שם ההברות הבאות אחרי הגעיה הפכדה יוצרות על פי רוב מבנה של תיבה קצרה; ואילו כאן ההברות המצטרפות בין המונח והזקף יוצרות תמיד מבנה של תיבה ארוכה. ולפיכך מונח יכול לבוא לפני הברה בלתי-מוטעמת או לפני שוא נע או לפני חטף שאיננו מגוף התנועה שלפניו; כגון וַשְׁפֹּטָמִי (שמ' יח, טז), וּמַעַרְכֶּיךָ (יח' כז, לג), וּמִיָּנֶה (שמ' טו, יב), וּנְאֻזֹּנִי (דב' לא, כ), וּמִחֲמַת (יש' יא, יא). אך אין מונח יכול לבוא בהברה הסמוכה לטעם לפני חטף שהוא מגוף התנועה שלפניו; כגון וַאֲהִיז (שמ' ז, ז), אֶת־כָּל־מַעֲשָׂהוּ (יש' י, יב); שכן ההברות שהיו מצטרפות כאן בין המונח לבין הזקף היו יוצרות מבנה של תיבה קצרה.⁵

כלל זה מתאשר במאות מקומות במקרא, ויש לו רק חריג אחד: הַפְּנִיעִים' (נחמ' ט, כד).

5. כל התיבות, שהטעמתן נתבארה על ידי פללי של ייבין (כגון וַיִּעֲשֹׂו, כְּנַחֲלָה, קְאֻחֲרִיו), מתבארות גם על ידי הפלל הזה; שהרי בכולן ההברה הראויה לגעיה קלה היא סמוכה לטעם — לפני חטף שהוא מגוף התנועה שלפניו. אלא שפלל זה מבאר גם את ההטעמה של למעלה מארבעים תיבות, שהובאו על ידי ייבין כחריגים; ואלו הן:

א. 4 תיבות הראויות לגעיה פכדה סדירה לפני תנועה קטנה, אלא שגעיה זו לא

5. על פי זה אפשר להסביר גם את העובדה, שהגעיה הפכדה שכיחה פחות לפני הברה הפותחת בשוא נע; ולפיכך וַיִּנְשְׂאֵהוּ — אבל וַתִּשְׁנֶהוּ (שופ' טז, יט). מסתבר, שהגעיה נוסה לבוא בייחוד לפני "תיבה" קצרה ביותר — שאף אינה פותחת בשוא נע.

6. ויקס (בספרו על טעמי כ"א ספרים עמ' 81) כבר עמד על כך, שצורות פדוגמת וַיִּעֲשֹׂו (דב' לד, ט), וַנִּחֲטָא (יש' סד, ד) אינן מוטעמות במונח. לדעתו, התנועות הקצרות — בבואן סמוך לטעם — אינן חזקות דיין כדי לקבל את הטעם המשני.

7. הטעמה זו היא חריגה גם לשיטתו של ייבין; והשוה ייבין כב. 4.

הוטעמה בהן: אַת־פֿל־מַעֲשֵׂהוּ (יש' י, יב), אַת־פֿל־מַעֲשֵׂה (קה' יב, יד), וּמַה־שֶׁנַּעֲשֶׂה (קה' א, ט), לְכָל־מַעֲהָבֶיךָ (יח' טז, לג)⁸.

שאר כל התיבות הדומות לאלה מתבארות גם על ידי פלליו של ייבין. שהרי כולן מוטעמות בגעיה כבדה סדירה, האמורה להיות מועדפת מן המונח; כגון פֿגל — מַעֲשֵׂהוּ (יש' יט, יד), עַל־מַעֲהָבֶיךָ (יח' כג, ה). אך הסבר זה אינו יפה בארבע התיבות שהובאו כאן; שהרי היעדר המונח שבאלה יכול להיות תלוי רק בעצם מבנה התיבה: שיש בה חטף בסמוך לטעם, שהוא מגוון התנועה שלפניו. ולפיכך יש להסביר בדרך זו גם את שאר כל התיבות, הדומות לאלה במבניהן; גם בהן לא הגעיה הכבדה מנעה את המונח, אלא רק החטף שהוא מגוון התנועה שלפניו.

ולפיכך גם ההבדל שבין וַיַּעֲשֵׂה לבין וַיִּקְהֵלוּ אינו יכול עוד להתבאר על פי דרפן של ייבין. אי אפשר עוד לומר, שהגעיה הכבדה מועדפת מן המונח במבנה "משופח" (וַיַּעֲשֵׂה) — ונדחית מן המונח במבנה "לא־משופח" (וַיִּקְהֵלוּ); שהרי היעדר המונח איננו תוצאה של העדפת הגעיה הכבדה. אלא זה פללו של הדבר: מונח מועדף תמיד מגעיה כבדה סדירה — בכל מבנה שהוא; אלא שיש תיבות, שאינן ראויות כלל למונח — ורק אלה יכולות להיות מוטעמות בגעיה כבדה.

נמצא, שהיחס שבין געיה כבדה לבין מונח הוא בדיוק היפוכו של זה המתואר על ידי ייבין. פי לא הגעיה הכבדה מנעה את בואו של המונח, אלא היפוכו של דבר; רק מתוך שהתיבה אינה ראויה כלל למונח, היא יכולה לקבל געיה כבדה סדירה (וַיַּעֲשֵׂה); ולפיכך תיבה הראויה למונח אינה מוטעמת לעולם בגעיה זו (וַיִּקְהֵלוּ).

ב. 36 תיבות, הראויות לגעית שוא לפני תנועה קטנה — אלא שגעיה זו לא הוטעמה בהן: 10 לַעֲקֹבִי (יר' ל, ז ועוד), 7 וַאֲהָרֹן⁹ (שמ' ז, ז ועוד), 6 לְמַאֲכָל (דב' כח, כו ועוד), 3 לְמַעֲזִי (מ"ב יט, לד ועוד), 2 וַהֲאֲזִינוּ (יש' ח, ט; יואל א, ב), וַהֲאֲמִינוּ (שמ' ד, ח), לְטִהָרֵם (במ' ח, ז), לְנַעֲמָן (במ' כו, מ), וַיַּעֲמֵד (יש' מו, ז), וַנֶּאֱלַמֶּת (יח' ג, כו), לְוַעֲזָה (יר' לד, יז), וּמַעֲשֵׂה (דה"א כג, כח), לְנַעֲרֹ (רות ב, ה).

בכל התיבות האלה היעדר המונח יכול להתבאר רק על ידי עצם מבנה התיבה: שיש בה חטף בסמוך לטעם, שהוא מגוון התנועה שלפניו. ולפיכך יש להסביר כך גם את שאר התיבות, הדומות להן במבניהן; כגון לְנַחֲלָה (יהושע יד, יד); הוה אומר: לא געית שהוא מנעה כאן את המונח, אלא היפוכו של דבר: מתוך שהתיבה איננה ראויה למונח, יכולה היא להיות מוטעמת בגעית שוא.

ג. תיבה אחת במשקל מַאֲחֲרִי: אַת־הָאֲחִיָּה (זכ' יא, יד).

8. חריג זה לא הובא על ידי ייבין.

9. כולל בַּעֲקֹב, וַיַּעֲקֹב.

10. כולל לְאֲהָרֹן.

כבר נתבאר לעיל, 1, שגם שאר כל התיבות שבמשקל זה אינן מוטעמות במונח; פגזן וְיִרְחֶמֶהוּ (יש' נה, ז). אך שם היעדר המונח יכול להיות תוצאה של הקדמת הגעיה לראש התיבה. אולם הסבר זה אינו יפה בתיבת אֶת־הָאֶתְנָה; שהרי כאן גם הקדמת הגעיה לא הייתה מונעת את בואו של המונח: אֶת־הָאֶתְנָה; ועל כל פנים בֹּא לא נסוגה הגעיה בתיבה זו. ומוכח מכאן, שזהו היחס שבין נסיגת הגעיה לבין היעדר המונח: לא נסיגת הגעיה מנעה את הפיכתה למונח, אלא הפיכו של דבר: געיה שאינה ראויה להופך למונח מתרחקת גם מן ההברה הראויה למונח ונסוגה לראש התיבה. על פי זה יובן, שלא מצאנו את הנסיגה בתיבת אֶת־הָאֶתְנָה¹¹; שכן אילו נסוגה הגעיה גם בתיבה זו, הייתה דוקא נסיגה זו מקרבת אותה אל ההברה הראויה למונח.

ד. תיבה אחת, שיש בה שתי הברות הראויות לגעיה קלה לפני חטף: וְאֶתְנָה¹² (איכה ב, יג).

הרי אלו 42 תיבות, שהטעמתן מתבארת רק על ידי הפלל שהוצע לעיל.

6. והרי כלל שני, המסביר את ההטעמה של חריגים נוספים: אֵין מונח בֹּא בַהֲרַה שֵׁלִישִׁית שֵׁל פְּנֵי הַטַּעַם; פגזן צֶלֶת־הָאֶפְרָתִים (דב' כב, ו). אך מונח בֹּא לפעמים גם בתיבות מסוג זה, אם התנועה שלאחריו היא "תנועה קלה", שמקורה הוא חטף; משום כך מצאנו גם וְיִתְקַו־שָׁן, (איכה ב, טז) — וגם הַשְּׁעֵלְבָנִי (ש"ב כג, לב), מִמַּעַלְלֵיהֶם¹³ (שופ' ב, יט), וּמַעַלְלֵיכֶם (יר' כו, יג)¹⁴.

כלל זה מתאשר במקומות שונים במקרא: יש לו חריג אחד, ואף הוא שנוי במחלוקת: וְלִחְשָׁאוֹת (ל נחמ' י, לד וכן ב"א; ב"נ: וְלִחְשָׁאוֹת)¹⁵.

ההטעמה של 17 התיבות הבאות מתבארת על ידי הפלל הזה¹⁶: אֶל־הַחֲרָטְמִים (בר' מא, כד), אֶת־הַעֲבָרִיּוֹת (שמ' א, טז), וְאֶת־הָאֶרְבָּנִים (שמ' לה, כה), וְהָאֶרְבָּנִים (שמ' לח, כג), וְהַעֲמָנִים (דב' ב, כ), צֶלֶת־הָאֶפְרָתִים (דב' כב, ו), וְאֶת־הַעֲמָדִים (שופ' טז, כו; מ"א ז, כא; דה"א יח, ח), אֶל־הַעֲמָדִים (יר' כו, יט), צֶד־הַחֲלוֹנוֹת (יח' מא, טז).

11. בִּלְק נסוגה הגעיה גם בתיבה זו. אך נסיגת הגעיה מצויה בכתב־היד האלה — בלא קשר לכללי מונח וזקף; ואילו בֹּא היא נדירה ביותר.
12. כך נוסח ל וִבֹּא; ואילו ש' וִבֹּא נוסח מטעמים מונח.
13. וכעין זה גם מַעַלְלֵיהֶם (הו' ה, ד). אך הטעמה זו היא חריגה מבחינה אחת; שהרי מונח בֹּא כאן בראש התיבה.
14. התיבות המובאות כאן הן הדוגמות היחידות שמצאתי להטעמה מסוג זה.
15. חריג נוסף: שְׁאֲנִיחֶנוּ (קה' ב, יח). אך הטעמה זו היא חריגה בלאו הכי; שהרי המונח בֹּא כאן בראש התיבה. והחריגה הפפולה מתבארת על ידי הנטייה הפללית של הברת ש לקבל הטעמה משנית — כדוגמת שְׁהָם (שה"ש ו, ה) והדומים לו.
16. אין לתמוה, שיש רק 17 תיבות, המאשרות את הפלל הזה; שהרי אין תיבות רבות, שיש להן כל התכונות האלה: טעם התיבה זקף, לפנייה אין מונח, ויש בה שלוש הברות לפני הטעם — הראשונה פתוחה והשנייה סגורה — ועוד יש לפנייה שוא נע או תנועה.

מִן־הַחֲלָלוֹת (שה"ש ב, ט), עַם־הַהֶגְרָאִים (דה"א ה, י), וּמִהַלְוִים (דה"ב לד, יג), וְכוּכְדִינְשֹׁר (דנ' ב, א, כח; ג, טז).

אם נצרף את 17 התיבות האלה אל התיבות שהובאו לעיל, הרי פאן 59 תיבות, שהטעמתן מתבארת רק על פי שני הפללים שנאמרו פאן.

7. ונותרו עתה רק 14 תיבות בכל המקרא, שהיעדר המונח שבהן הוא חריג; ואלו הן:

א. 3 תיבות, שיש בהן חירק גדול לפני שוא הסמוך לטעם: עֲמִיתָךְ (וי' יח, כ), וְחִירָאוֹ (יר' נא, מו), בְּנִינָה (יונה ג, ז)¹⁷.

ב. 5 תיבות, שיש, או שהיה בהן, חטף מגוון התנועה שלפניו, אלא שאין הוא סמוך לטעם, או שהפך לתנועה קלה: מִנְּאֻקָּתָם (שופ' ב, יח), וְלֹא־מִתָּךְ (שופ' יט, יט), מִתְּעִינִי (עז' ט, ה), אֶת־וַעֲקָתָם (נחמ' ה, ו), וַיַּעֲבֹדֵנִי (שמ' ד, כג).

ג. 4 תיבות שיש בהן חטף סמוך לטעם, אלא שאין הוא מגוון התנועה שלפניו; במחציתן ההטעמה החריגה שנויה במחלוקת: מִשְׁלַחְךָ¹⁸ (יר' כח, טז), תִּרְיִעֶשֶׁר (עז' ו, יז), וְכִלְ־אֶהֱיִיד (א, ש'יר' כ, ו; ל, ק; וְכִלְ־אֶהֱיִיד), וַיִּזְעַצְיוּ (ל עז' ז, כח וכן ב"א; ב"ג: וַיִּזְעַצְיוּ).

ד. 2 תיבות אחרות שהטעמתן החריגה שנויה במחלוקת: וְאֶת־הַעֲצִים (א"מ"א יח, לח; ל, ק, ש'; וְאֶת־הַעֲצִים), לִגְרָבָם (א, ל, ש' מ"א יא, לא וכן ב"א: ק וב"ג: לִגְרָבָם).

8. נעבור עתה אל הפללים, הקובעים את תמורות הזקף בתיבה, שאין לפניו לא פשטא ולא מונח. גם פאן עיקרו של הפלל ידוע: זקף קטן אינו יכול לעמוד לבדו בלא תמיכה של הטעמה משנית. ההטעמה המשנית המאפשרת את בוא הזקף הקטן היא געיה כבדה, מונח או מתיגה; פגון וַיַּעֲזְרוּ (מ"א א, ז), וַיִּלְכּוּ (יר' ט, יג), שְׁמֹר־לָךְ (שמ' לד, יא). פנגד זה געיה קלה אינה תמיכה מספקת לזקף קטן. ולפיכך תיבה הראויה רק לגעיה קלה, או שאין בה שום הטעמה משנית, מוטעמת בזקף גדול; פגון וַיִּרְשָׁתָם (דב' ד, כב), לְשִׁפּוֹתָם (במ' כו, לט)¹⁸.

ידועים גם כללי ההטעמות המשניות, המאפשרות את בוא הזקף הקטן. כללי הגעיה הכבדה נתבארו במקומות שונים, אם כי אין הם יציבים תמיד. כללי המונח

17. ייבין מביא גם את וַיִּצְפֶּה (יח' מ, יז). אך ספק, אם זו געיה הראויה להפוך למונח.

18. ראה הערה 4.

18. הפללים האמורים פאן מקובלים, כנראה, גם על ויקס וגם על ייבין; אלה שויקס התעלם, פדרפו, מן הגעיה הכבדה הסדירה; והרי הוא מטעים מתיגה זקף קטן גם בתיבה הראויה לגעיה זו. אצל ייבין יש מידה מסוימת של חוסר בהירות: הוא מופיר חמש תמורות של זקף: ז"ק, געיה—ז"ק, מונח—ז"ק, מתיגה—ז"ק וז"ג. תיארור זה איננו מוסיף בהירות. לאמיתו של דבר, יש רק שתיים או שלוש תמורות: ז"ק, ז"ג ואולי גם מתיגה — ז"ק; השאר הן הטעמות משניות בתיבת ז"ק.

נתפארו לעיל. נותר אפוא לבאר את כללי המתיגה; ואלה הם: מתיגה באה רק בהברה סגורה, שתנועתה אינה בראש התיבה, ולפחות שוא נע חוצץ בינה לבין הטעם; כגון וַיִּשְׁאַהוּ (ש"ב ו, ג), לִיְחֲצֹאֵל (במ' כו, מח). אולם בתנאים ידועים מתיגה יכולה לבוא גם בראש התיבה, ובלבד שיש בתיבה הברה אחרת, הראויה למתיגה באמצע התיבה; כגון קָל־הַיָּמִים (ש"א כז, יא), וּפְקַדְתָּם (יש' טו, ז). מתיגה הבאה בראש התיבה מצויה רק בתיבה ועירה מוקפת או ב' החיבור שלפני שוא.

9. אולם קשה מאוד לומר, שבואו של הזקף הקטן תלוי — בין השאר — במתיגה שבתיבתו. שהרי כללי המתיגה אינם יציבים בכתבי־היד העתיקים: יש מרבים במתיגה ויש ממעיטים בה, ויש שאינם מפירים אותה כלל; ואף על פי כן פולם שוים בדרך כלל בהטעמת זקף קטן וזקף גדול. ונראה מפאן, שזקף קטן וזקף גדול הם טעמים קדומים; ורק בתקופה מאוחרת יותר נהגו לסמן מתיגה במקצת התיבות המוטעמות בזקף קטן. ולפיכך אי אפשר כלל לתלות את הזקף הקטן הקדום בסימון המתיגה המאוחרת. זאת ועוד: אותם כתבי־יד, שאינם מפירים את המתיגה, מרבים להטעים זקף קטן בלא כל הטעמה משנית. איך יפרנסו הם את ההבדל שבין תיבות אלה, המוטעמות בזקף קטן — לבין חברותיהן, המוטעמות בזקף גדול?¹⁹

יש דוחק רב גם בכללי המתיגה. ראינו, שהמתיגה יכולה לבוא גם בראש התיבה, בתנאי שיש שם הברה אחרת, הראויה למתיגה באמצע התיבה. עלינו להניח אפוא, שנתקיים בתיבות אלה תהליך של נסיגת המתיגה: מתחילה היא באה באמצע התיבה בהברה הראויה לה: קָל־הַיָּמִים; ורק אחר כך נסוגה לראש התיבה להברה שאיננה ראויה לה: קָל־הַיָּמִים. ולפיכך תיבה, שאין בה מקום לנסיגת מתיגה, מוטעמת בזקף גדול: קָל־נֶזְרָר (בר' יז, כג). אך כל זה דחוק: אם ראויה מתיגה לבוא בראש התיבה כתוצאה של נסיגה (קָל־הַיָּמִים), מדוע לא תוכל לבוא שם לכתחילה (קָל־נֶזְרָר)? ועל כל אלה: מרובים הם החריגים של הכללים שנתפארו כאן. בייחוד מרובות הן התיבות המוטעמות בזקף קטן. ואין בהן הטעמה משנית אלא געיה קלה בלבד; כגון וְאֶתְּאֶפֶק (ש"א יג, יב), וַיַּעֲלֵב (בר' לא, מז). וקשה לראות, מה נשתנו אלה מפל חברותיהן, הראויות אף הן לגעיה קלה, ואף על פי כן טעמן זקף גדול; כגון לַיהוָה (במ' א, ז).

10. מפל זה נראה, שיש לבקש דרך אחרת לכללים של תמורות הזקף: תחילה יש להגדיר את ההבדל שבין זקף קטן לזקף גדול — בלא קשר לכללי המתיגה; ורק

19. בדוחק אפשר לומר, שדי לו לזקף קטן בהברה הראויה למתיגה, אפילו אין זו מסומנת בפועל. וכעין זה אנחנו אומרים בגעיה הקלה: הברה הראויה לגעיה קלה משפיעה לפעמים על ההטעמה, אפילו אין אותה געיה מסומנת בפועל. אך ספק, אם הנדון דומה לראייה: געיה קלה מצויה — בחסור עקיבות — בכל כתבי־היד; ואילו מתיגה — יש כתבי־יד שאינם מפירים אותה כלל.

אחר כך יש לקבוע את הפללים של סימון המתיגה. בדרך זו יתברר, שתמורת הזקף תלויה בעיקר רק במבנה התיבה. ולפיכך היחס שבין זקף קטן לבין מתיגה הוא הפוך מזה המתואר בדרך כלל. כי לא המתיגה היא המאפשרת את בוא הזקף הקטן, אלא היפוכו של דבר: תיבה, המוטעמת בזקף קטן מצד עצם מבנה, מבקשת לפעמים להיות מוטעמת גם במתיגה.

ונראה, שזה הפלל העיקרי, הקובע את תמורת הזקף: תיבה, שיש בה תנועה, שאינה בראש התיבה ואינה סמוכה לטעם, מוטעמת בזקף קטן; כגון וְאֶקְבָּצֶם (נחמ' יג, יא), וְאֶהְיֶה²⁰ (שמ' ז, ז). תיבה, שאין בה תנועה מסוג זה, מוטעמת בזקף גדול; כגון אֲנִי (שופ' יא, ט), הַכְּתוּבָה (דב' כט, כ).

כלל זה תולה את הזקף הקטן רק במבנה תיבתו בלבד. אף על פי כן הוא כולל את כל מה שנאמר על ידי המדקדקים, התולים את הזקף הקטן בהטעמות המשניות. שהרי כל תיבה, הראויה לגעיה כבדה סדירה או למונח או למתיגה, היא תמיד בעלת המבנה שתואר כאן; כגון וַיַּעְזְרוּ, וַיִּלְכוּ, שְׁמֶרְלָךְ שהובאו לעיל, 8. אלא שלא כל תיבה שמבנה הוא כך מוטעמת בהטעמות המשניות האלה. ולפיכך כלל זה מסביר את בוא הזקף הקטן גם בתיבות נוספות, שהטעמתן בזקף קטן נתפסת על ידי המדקדקים כחריגה; כגון וְאֶקְבָּצֶם, וְאֶהְיֶה שהובאו כאן.

11. רק משהוגדר ההבדל שבין זקף קטן לזקף גדול, אפשר לקבוע גם את הפלל של סימון המתיגה. כלל זה ניתן עתה לניסוח פשוט:

תיבה, שאין בה געיה כבדה²¹ (וַיַּעְזְרוּ) או מונח (וַיִּלְכוּ), ואף אינה ראויה לגעיה קלה²¹ (וְאֶקְבָּצֶם), מוטעמת תמיד במתיגה²²; כגון שְׁמֶרְלָךְ. בכתר ארם-צובה אין יוצא מכלל זה²².

הפלל המקובל, שזקף קטן טעון הטעמה משנית בתיבתו, יש לו אפוא על מה שיסמוך; אך הוא טעון תיקון משתי בחינות: אין הוא קובע את התמורה, אלא את

20. תיבות מסוג זה מוטעמות לפעמים בזקף גדול; וראה על כך לקמן, 12. ג.

21. או געיה אחרת הדומה לה; וראה הערה 22.

22. ניסוח זה מבחין בין שני סוגי געיות: געיות הבאות במסורת קבועה כגון געיה כבדה וגעית שוא; געיות המסורות לרשותו של הנקדן, ואינן באות במסורת כגון געיה קלה וגעית "היה", "חיה". כתבי היד שונים בדרך כלל בגעיות מהסוג הראשון (געיות החובה), והם שונים זה מזה בגעיות מהסוג השני (געיות הרשות).

געיות החובה משפיעות על ההטעמה, רק אם הן מסומנות בתיבה בפועל; ואילו געיות הרשות אינן טעונות סימון בפועל; הן משפיעות על ההטעמה בכל התיבות הראויות להן, אפילו אין הן מסומנות בהן.

22א. אך השווה ייבין עמ' 207, הערה 11.

המתיגה; ולא געיה כבדה ומונח בלבד, אלא כל געיה מפל סוג שהוא הם תמיכה מספקת לזקף קטן; ולפיכך רק תיבה, שאין בה אחד מאלה, מוטעמת במתיגה. וזה הוא אפוא היחס שבין מתיגה לזקף קטן: אין המתיגה מאפשרת את בוא הזקף הקטן, אלא היא נלוית אליו אחרי שהושם; והיא תומכת בו בכל אותן התיבות, שאין לו בהן תמיכה אחרת כל שהיא.

כבר נתבאר לעיל, 8, שמתיגה באה רק בתיבה, שיש בה הברה סגורה, שתנועתה אינה בראש התיבה ואינה סמוכה לטעם. אולם כלל זה, השגור בפי המדקדקים, אינו צריך עוד להיאמר; שהרי כל תיבה המוטעמת בזקף קטן יש בה הברה מסוג זה — פתוחה או סגורה. אולם אם ההברה היא פתוחה, הרי היא ראויה למונח או לגעיה קלה, ושוב אין התיבה טעונה מתיגה; ולפיכך רק אם ההברה היא סגורה, יכולה התיבה לקבל מתיגה; כגון לְפָתְחִי; אלא שהכלל המנוסח כאן הוא מדויק יותר; שהרי הוא שולל את המתיגה גם מאותן תיבות, שיש בהן הברה סגורה מסוג זה, אלא שיש בהן גם הברה פתוחה, הראויה לגעיה קלה; כגון נֶאֱקְבְּצִים²³.

ועתה גם הכלל של מקום המתיגה פשוט וברור: המתיגה באה תמיד בהברה הסגורה שבתיבה; כגון לְבִינָמֶן (במ' א, יא). אם יש בתיבה מספר הברות סגורות, תבוא המתיגה בהברה הראשונה, שתנועתה אינה בראש התיבה; כגון לְשִׁבְחוֹת (דה"א כג, לא), וּמִמֶּשֶׁה־גֹד (דה"א ו, סה); ובתנאים ידועים יכולה המתיגה לבוא גם בראש התיבה; כגון קָל־הַיָּמִים, וּפְקֻדָּתָם שהובאו לעיל, 8. בניסוח זה שוב אין צורך להזכיר נסיגת מתיגה; ואכן נסיגה זו לא התרחשה מעולם.

12. נביא עתה את כל התיבות, הנחשבות חריגים על פי הכללים המקובלים, אך מתבארות על פי הכללים שהוצעו כאן:

א. 7 תיבות, הראויות לגעיה קלה בראש התיבה: נֶאֱשָׁלֶם (דב' ט, יז), נֶאֱשָׁלְחָה (שופ' כ, ו), נֶאֱתַפֵּק (ש"א יג, יב), נֶעֱלִיתוּ (דה"ב ט, ד), נֶאֱתַפֵּל (נחמ' ב, ד), נֶאֱשָׁבִיעַם (נחמ' ה, יב), נֶאֱקְבְּצִים (נחמ' יג, יא). תיבות אלה אינן מוטעמות במתיגה, שהרי הן ראויות לגעיה קלה; גם געיה כבדה ומונח אינם יכולים לבוא בהן. אף על פי

23. הכלל, שמתיגה איננה יכולה לבוא בתיבה הראויה לגעיה קלה — אפילו יש שם הברה אחרת הראויה למתיגה — לא נתבאר על ידי רוו"ה במשפטי הטעמים ואף לא על ידי ויקס. גם ייבין לא הופיר אותו; אך אפשר, שראה אותו כמובן מאליו; שאם לא כן, קשה להבין את סידור החריגים שנערך על ידו (כב. 18); שהרי הוא מביא את נֶאֱקְבְּצִים והדומים לו בין התיבות הראויות להיות מוטעמות בזקף גדול; זאת, אף על פי שמבנה התיבות האלה דורש, לאמתו של דבר, מתיגה זקף קטן. — מפל מקום, הכלל נראה מאושש מתוך 12 דוגמות המובאות לקמן, 12. א, ב, ד. (משקל נֶאֱקְבְּצִים ומשקל וְהַעֲמִיזוּ וכן וּמִמֶּשֶׁה־גֹד). ואפשר להדגים אותו על ידי שלושת הזוגות הבאים: נִיחַאֲפֵק (בר' מג, לא) — אבִל: נֶאֱתַפֵּק (ש"א יג, יב); וְיִשְׁלָחֶם (יהושע י, כז) — אבִל: נֶאֱשָׁלֶם (דב' ט, יז); וְהִלָּחִים (במ' ב, לג) — אבִל: וּמִמֶּשֶׁה־גֹד (דה"ב לד, יג).

כן טעמן הוא זקף קטן; והטעמה זו יכולה להיות תלויה רק במבנה התיבות האלה: שיש בהן תנועה שאינה בראש התיבה, ואיננה סמוכה לטעם.

ב. 4 תיבות, הראויות לגעיה קלה באמצע התיבה: וְהָעֲמִיזִים (דב' ב, כ), אֶל־הָעֲמִיזִים (יר' כז, יט), וְהָהָלִיִּים (דה"ב לד, יג), נְכוֹכְדָנָצָר (דנ' ג, טז). תיבות אלה אינן מוטעמות במתיגה, שהרי הן ראויות לגעיה קלה; והואיל וההברה הראויה לגעיה זו היא שלישית לפני הטעם, אין היא ראויה גם למונח. ולפיכך הזקף הקטן שבתיבות אלה יכול להיות תלוי רק במבנה תיבת הזקף.

ג. 12 תיבות, שהברתן המוטעמת פותחת בחטף, שהוא מגוון התנועה שלפניו: וְעָקֵב (בר' לא, מז), וְהָאֲמִינוּ (שמ' ד, ח), וְאֶהְיֶה (שמ' ז, ז; במ' לג, לט), לְמַעַנִי (מ"ב יט, לד; כ, ו; יש' לז, לה), וְיִמְהָרוּ (יש' נט, ז), וְהָאֲזִינוּ (יש' ח, ט; יואל א, ב), וְנֶאֱלָמָה (יח' ג, כו), וּמַעֲשֵׂה (דה"א כג, כח). כל התיבות האלה אינן ראויות למונח על פי הכלל שנתבאר לעיל, 4. אף על פי כן טעמן הוא זקף קטן; והטעמה זו יכולה להתבאר רק על פי מבנה התיבה בלבד.

אולם ראוי לציין: בכל התיבות האלה יש רק תנועה אחת לפני הטעם, שאינה בראש התיבה; ובכולן רק חטף, שהוא מגוון התנועה שלפניו, חוצץ בין אותה תנועה לבין הטעם. חטף מסוג זה אינו, כנראה, חציצה מעולה; ולפיכך התנועה שלפניו נחשבת לפעמים סמוכה לטעם והתיבה מוטעמת אפוא בזקף גדול: לְהַעֲלֹת (דה"א טו, יד), וְלַעֲשׂוֹת (דה"ב ז, יז), מֵאֲחָרַי (דה"ב לד, לג).²⁴

ד. תיבה אחת, הראויה לגעיה כבדה סדירה, אלא שגעיה זו לא הוטעמה בה: וּמֵה־שִׁנְעֵשָׁה (קה' א, ט). בתיבה זו אין געיה כבדה, והיא כלולה אפוא עם החריגים של כללי הגעיה הזו; אף אין היא ראויה למונח או למתיגה — על פי הכללים שנתבארו לעיל, 4, 11. ולפיכך הטעמתה בזקף קטן יכולה להיות תלויה רק במבנה: שהרי יש בה שתי תנועות שאינן בראש התיבה, ויש חציצה מעולה בינן לבין הטעם.²⁵ הרי אלו 24 תיבות, שהטעמתן מתבארת רק על פי הכללים שהוצעו כאן.

13. ועדיין יש תיבות שונות, שהטעמתן איננה מתבארת על ידי הכללים האלה; ואף על פי כן אינן בחזקת חריגים. אלו הן כל התיבות, שיש בהן געיה כבדה לא־סדירה או געית שוא או געיה קלה בהברה סגורה, כגון כְּסָאֲךָ (ש"ב ז, טז),

24. תיבות מסוג זה ראויות לפעמים לגעיה כבדה סדירה; וגם באלה מצויות שתי דרכי ההטעמה: בדרך כלל הן מוטעמות בזקף קטן (ובגעיה); כגון וְעָנָה (יהושע א, טז). לפעמים רחוקות הן מוטעמות בזקף גדול (בלא געיה); כגון וַיַּעֲמֵד (שופ' ט, לה). וראה גם הערה 27. 25. יש עוד תיבות רבות, הראויות מצד מבניהן רק לזקף קטן, וגעיה כבדה סדירה ראויה לבוא בהן; אך כל אלה מתבארות גם על פי הכללים הרגילים. בדרך כלל יש בהן געיה; כגון וַיַּעֲזֹרוּ (מ"א א, ז). לפעמים רחוקות אין בהן געיה, והן מוטעמות אפוא במתיגה; כגון וְלִבְהִמָּתֵךְ (וי' כה, ז). והשאלה, מדוע אלה מוטעמות בגעיה, ואלה אינן מוטעמות בה (אלא במתיגה), איננה עניין דיוני זה; אלא יש לעסוק בה במסגרת הדיון בכללי הגעיה. אך הואיל וכללי הגעיה אינם יציבים, ספק אם יימצא לה פתרון מניח את הדעת.

קראו־צֹם (מ"א כא, ט), הַטִּיבֶת (מ"א ח, יח), וְהַמְלִיךְ (שם סב), וּבִית־אֵל (עמ' ז, יג).
 תיבות אלה ראיות מצד מבניהן לזקף גדול; אך האיל יוש בהן געיה²⁶, הן מוטעמות
 בזקף קטן; שהרי געיה מן הסוגים האלה²⁷ אינה יכולה לבוא לפני זקף גדול.
 נותרו עתה רק התיבות הבאות, שהטעמתן ראוייה להיחשב חריגה.
 א. 3 תיבות, המוטעמות בזקף גדול, אף על פי שהן ראיות לזקף קטן: וַיִּשְׁפְּרֵנִי
 (שופ' יח, ד), וַיִּשְׁפְּרֵנִי (יש' ח, יא), וַיִּמְלֵךְ (יר' לו, ד).
 ב. 27 תיבות, המוטעמות בזקף קטן, אף על פי שהן ראיות לזקף גדול. הן
 מתחלקות לשני סוגים:

1. תיבות הראיות לגעיה קלה או לגעית "היה": הָאֲזַנְחָ (ויק' טז, כט; יח, כו),
 הָאֲמָנָם (במ' כב, לו), הָעֵלָה (שופ' ו, כח), הָה' (ש"א ט, טו; ש"ב י, יב; מ"א כב, כג;
 דה"א יט, יג; דה"ב יח, כב), הַחֲלָשׁ (יואל ד, י), הַחֲנָם (איוב א, ט); וְתִהְיֶינָה (יר' מח,
 ו), וְיִהְיֶשֶׁם (דה"ב ה, ט).
 2. תיבות שאינן ראיות לגעיה קלה: לְמַסְלָה (שופ' כא, יט), לְמַסָּא (מ"א א, לו),
 אֶכְתּוּב־לּוֹ (הו' ח, יב), אֶל־יָרְעוּ (יונה ג, ז), חֲדָשְׁכֶּעָה (דנ' ג, יט), אֶרְחֹשְׁשָׁתָא (עז' ז,
 יב), הַפְּכָם (יש' כט, טו), אִם־כִּלִּי (יר' כב, כח), אֶת־כְּרוֹב (יח' כח, יד), אֶכְלֹו (נח' א,
 י), פְּרוֹזָא (דנ' ב, מא), עֶל־דְּנָה (עז' ד, יד, טו), אֲנָתָה־הָיָא (דנ' ב, לח).
- הזקף הקטן שבתיבות אלה הוא חריג. אך ההטעמות המשניות באות פהלכה: 13
 התיבות הראשונות ראיות לגעיה קלה או לגעיית "היה"; שאר התיבות אינן ראיות
 לגעיות אלה, ולפיכך הן מוטעמות במתיגה; ואין מתיגה זו שונה מכל מתיגה אחרת
 הנלוית לזקף קטן בכל מקום²⁸.

26. השאלה, מדוע תיבות אלה מוטעמות בגעיה, איננה עניין בדין בתמורות הזקף;
 שהרי געית שוא בתיבות ממשקל הַטִּיבֶת וְהַמְלִיךְ שכיחה גם לפני זקף הבא אחרי פשטא
 (השוה ייבין יד. 9); ואין צריך לומר, שהגעיה של וּבִית־אֵל איננה מיוחדת לתיבה המוטעמת
 בזקף. ולפיכך יש לעסוק בגעיות אלה במסגרת הדיון בכללי הגעיות; ואילו לצורך הדיון
 בתמורות הזקף מספיקה הקביעה, שהזקף הקטן בא כאן בעקבות הגעיה.

27. לא הובאו כאן תיבות המוטעמות בגעיה כבדה סדירה. בתיבות ממשקל וַיַּעֲזְרוּ —
 וְלִבְהִמְתָּךְ (הערה 25) הזקף הקטן איננו תלוי בגעיה. בתיבות ממשקל וַיַּעֲזְרוּ — וַיַּעֲמֵד (הערה
 24) היחס איננו ברור. מבנה התיבה מאפשר להטעים זקף קטן או זקף גדול (והשוה וַאֲהָרֹן —
 וַלְעָשׂוֹת); ולפיכך אפשר, שהזקף הקטן אפשר את בוא הגעיה, ואילו הזקף הגדול מנע את
 בואה. אך אפשר, שהיחס הוא הפוך: הגעיה אילצה להטעים זקף קטן, וחסרונה אפשר להטעים
 זקף גדול.

28. בכל התיבות האלה המתגה היא בראש התיבה; שהרי אין שם תנועה אחרת לפני
 הטעם — או שאין שם תנועה אחרת שאיננה סמוכה לטעם. ולמדנו מכאן, שהטעמים העדיפו
 מתיגה בראש התיבה ממתגה הסמוכה לטעם.

קטע מן "כתאב אלנתף" לר' יהודה חיוג' לתרי עשר

בביקורי בקמפרידג' בקיץ תשל"ט עלה בידי לזהות בין דפי אוסף הגניזה של הספרייה האוניברסיטאית שני כתבי־יד מן כתאב אלנתף לר' יהודה חיוג'¹, שבאמת אינם אלא חלקים מכ"י אחד, שדפיו נתלשו ונתפזרו, והם מכילים חומר חדש מן החיבור. זה קטע רצוף מסופו של החלק השמיני (והאחרון) שלו, מפירושו של ר"י חיוג' למלאכי פרק ג', ואף הוא כולל את חתימת החיבור כולו. שני כה"י שחיברנו מסומנים, האחד (להלן: כ"י א) T-S Ar.5.16, והשני (להלן: כ"י ב) T-S Ar.5.46, וכתובים על גבי נייר בכתב מזרחי חצי מרובע. בכל עמוד 15 שורות; הכתוב מטושטש במקומות מועטים.

כ"י א — בן שני דפים, מחוברים אך לא רצופים. נוסח חיבורנו כתוב בדף הראשון.

כ"י ב — בן שני דפים, מחוברים אך לא רצופים, נוסח חיבורנו תופס את חציו העליון של עמ' א של הדף הראשון, שהוא המשכו הישיר של הדף הראשון בכה"י א.

הדף השני של כ"י א ורובו הנתר של כ"י ב כוללים חיבור דקדוקי אחר². שמו של ר' יהודה חיוג' ושל החיבור אמנם לא נקראו בפירוש בכתבי־היד הנזכרים, אבל אין מקום לספק בדבר שייכותו של הנוסח המתפרסם כאן לכתאב אלנתף, שעל פן בכ"י א בא ציון המחבר לספרו "אותיות הנוח"; אף נוסחת החתימה הבאה בכ"י ב — המציינת שסוף החלק השמיני הוא גם סיומו של החיבור כולו — אף היא עשויה לשמש אחיזה להוכיח, שהחומר הוא מפרי עטו של ר"י חיוג' ושייך לחיבורו הפרשני־הדקדוקי.

בקטע החיבור שבידינו מתפרשים — כאמור — פסוקים מפרק ג' של ס' מלאכי. הפירושים הפלולים בקטע הזה משלושה סוגים הם:

א. פירושים דקדוקיים ("מְטִי־גֵר", "שְׁנִיתִי", "כְּלִיָּתִים", "נְאֻרִים", "הִרְיָקוֹתִי", "קְדוֹרְנִית");

ב. פירושים לקיסקאלים ("נְדַבְרָנו");

ג. פירושים ענייניים.

1. רואה אני עצמי פטור מלהאריך בדברי פתיחה, שעל פן תולדות גילויים של כתבי־היד של החיבור, עניינותיו, מהותו ומבנהו כבר נתלבנו במאמריהם של ג' אלוני, בית מקרא, ז (תשכ"ג), עמ' 90–105, ושל ש' אברמסון, לשוננו, מב (תשל"ח), עמ' 203–236, מג (תשל"ט), עמ' 29–51.

2. אני מתכוון לפרסמו בקרוב.

אני מעתיק את הקטע כצורתו בכתב־היד. את הניקוד שניתן מידי הסופר בכמה תיבות בודדות הנחתו כמו שהוא, ורק הוספתי בנוסח נקודות דיאקריטיות לאותיות ד', ת', שאינן בכתב־היד. בנוסח התרגום העברי השלמתי תיבות מקוצרות, הוספתי פיסוק וניקוד למלים ופסוקים מן המקרא. בהערותיי ציינתי בעיקר למקבילות בדברי חיוג' עצמו ובדברי מדקדקים אחרים. הריני מבקש בזה להביע תודותיי למנהל יחידת אוסף הגניזה בספרייה האוניברסיטאית בקמברידג' ד"ר ס' רייף, על שהרשה לי לפרסם את שני כתב־היד.

ה מ ק ו ר

[כ"י א]

[דף א ע"א]

- וישב מצרף ומטהר וערבה לי¹ מנחת יהודה
וקרבתי אליכם למש ואלקצה כלהא אלי אמר י² צבא
והו פצל סלימן פי דלך אשר חוטא עשה רע מאתי³
מאריך² לו כי גם יודע אני את³ אש יהיה טוב ליראי
ה[אלהים] אשר ייראו מלפניו וטוב לא יהיה לרשע 5
ולא יאריך ימים כצל. אלמנה ויתום ומטי גר
אצל ומונטי לאנה מן נטה נטיתי ואלפאעל
נוטה הטה הטיתי ואלפאעל מטה משפט גר
יתום ואלגמע אלמצאף מטי גר וגיר מצאף
מטים והמטים עקלקלותם וליס ומטים להרג מן הדה 10
אלבניה כמה טן בעץ מן יגלה אללגה⁴ לאן אלסאכן אללין
אלדי פי ומטים להרג בין אלמים ואלטא ידל דלאלה
ואצחה אנה מן אלפעל אלדי עינה חרף לין מן מט
ימוט כמה דכרת פי כתאב חרוף אללין. לא שניתי
מן שנה ז[הב] ישנה הכתם הטוב. לא כליתם 15

[דף א ע"ב]

מן קלה כליתי מן מעני כי לא כלו רחמיו. אתם
גארים ליס הו מן בנ[יה] וארותי את ברכותיכם בן⁵
מן נאר מקדשו ואלאצל פי אלאלף אלתי [פי]⁶ נארים

1. לפנינו: קאח. 2. לפנינו: ומאריך. 3. לפנינו בלי "את".
4. לשימוש לשון זה בדברי ר"י חיוג' הוה אלנתף ליחו' טו, ג: מכורותיך — מן
בניה קבר וליס הו מן בניה פרה כמה טן בעץ מן יגלה אללגה (מהד' קוקובצוב, עמ' 52).
5. צ"ל: בל. 6. הוספתי מסברה.

- אלתשדיד לאנדגאם נון אלאנפעאל פיהן⁷ לאן אלנון
 5 מן אלאצל ואצל ננארים עלי מתאל נזכרים פאפהם.
 והריקותי מן אלפעל אלמעחל אלעין ריק ריק ואל
 חקיל הריק הריקותי מתלה שוב השיבותי.
 מה נדברנו עליך נדברנו פי אלעבראניה במעני
 אלמכאלמה פי אלערביה והי אן יתחח[ח]ו וי[ת]חכאלמו
 10 בעצ[הם] לבעץ וליס הו במעני דברנו וכדלך מתלה
 הנדברים כך אצל הקירות הו איצי במעני אל
 מכאלמה. קדרנית ע[לי] מתאל אחרנית. קולה חזקו
 עם⁸ דברי אמר אמרתם שוא עבוד אלהים ועתה
 אנחנו מאשרים ודים [אז נדברו] יראי יי האולא
 15 צואלח אמתנא אלצאברון — — מן טול

[כ"י ב]

[דף א ע"א]

- אלגלות ואמתדאדה עלי צאלח אעמאלהם מא ידרגהם
 אלי — אליאס(?) ממא ועדו בה. והאולא כאנפסהם אל
 מדוכורין פי נבזה הנה ישכיל עבדי ויעל כיונק לפניו
 וכשורש וז פגאו בהם באלאבד מן אנגאז דלך אלועד
 5 ואן אייס תם
 תם אלגזו אלתאמן ותם בתמאמה גמיע לכתאב בעון אללה⁹.

* תרגום לעברית *

[כ"י א]

[דף א ע"א]

- וְשָׁב מִצָּרָף וּמִטְהַר (מלאכי ג, ג), וְצָרָף לִי מִנְחַת יְהוּדָה (ג, ד),
 וְקִרְבָּתִי אֲלֵיכֶם לְמִשְׁפָּט (ג, ה) והפרשה פולה עד אָמַר יי צָבָאוֹת (ג, יג)

7. השוה ניסוח דומה באלנתף ליחז' יד, כג: הוזה אלנון פי ונחמו ללאנפעאל ואלאצל פי אלחא אלתשדיד לאנדגאם נון אלאצל פיהא (מהד' קוקובצוב, 52). והשוה עוד אלנתף ליחז' טו, ד (קוק', שם) ולמל"א א, א (קוק', 194), ועוד.

8. צ"ל: עלי.

9. השוה לניסוח החתימה של אלנתף לירמיה: תם אלגזו אלסאדס בעון אללה (קוק', עמ' 43).

* אני מודה לידידי ד"ר י' דנה מאוניברסיטת חיפה, שהתייעצתי עמו בבירור בעיות תרגום אחדות.

והם דברי שלמה¹ בזה: אשר חוטא עשה רע מַאֲת
 ומאריך לוּ פי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי
 האלהים אשר ייראו מלפניו, וטוב לא יהיה לרשע 5
 ולא יאריך ימים כצל (קהלת ח, יב-יג)². אֶלְמָנָה וְיָתוֹם וּמַשִּׁי־גֵר (ג, ה) —
 עיקרו ומנטי מפני שהוא מן נטה נטיתי, והבינוני הפועל
 נוטה; הטה הטיתי והבינוני הפועל מְטָה משפט גר
 יתום (דבר', כו, יט). והריבוי הנסמך מְטִי גֵר, ושאינו נסמך
 10 מטים וְהַמְטִים עקלקלותם (תה' קכה, ה); ואין וּמְטִים לְהֶגֶר (מש' כד, יא)
 מן
 הפניין הזה כמו שסברו כמה מאלה שאינם יודעים את הלשון, שכן השוכן
 הנח

אשר בִּימָטִים לְהֶגֶר בין המי"ם ולטי"ת מוכיח הוכחה
 ברורה שהוא מן הפועל אשר עינו אות נחה מן מט²
 ימוט כמו שהזכרתי בספר אותיות הנוח³. לא שְׁנִיתִי (ג, ו) —
 15 מן השנה, זהב יִשְׁנָא הפתם הטוב (איכה ד, א). לא כְּלִיתָם (ג, ו) —

[דף א ע"ב]

מן כלה פליתי במובן פי לא קָלוּ רחמיו (איכה ג, כב)⁴. אָתָם
 נֶאֱרָים (ג, ט) — אין הוא מפניין וְאֶרְוָתִי את ברכותיכם (מלאכי ב, ב) פי
 אם

מן נֶאָר מקדשו (איכה ב, ז), והמשפט היה שהאל"ף שפִּנְאָרִים תהא
 דגושה⁵ להיבלעות נון"ן הנפעל בה, מפני שהנו"ן (היא)

1. [פך צריך לתרגם. סלימן בלי א' נמצא בכמה מקומות. — ש"א.]

1א. בדברי מלאכי, כמו בדברי קהלת, מופעת קובלנת הצדיקים על הצלחת דרכם של הרשעים בעולם וההשקפה, שהאלהים לא זנח את יראיו והם יזכו לטובה.

2. הבורות הלשונית האמורה משתקפת, למשל, בפּתאב גאמע אלאּפאט לודד בן אברהם אלפאסי, הפורך "צדיק קט לפני רשע" עם "מְטִי גֵר" בערך מט (מהדורת ש' סקוז, כרך ב, ניו-האבן 1945, עמ' 201-202). והשווה ביקורתו של ר' יוסף קמחי בספר הגלוי על מנחם בן סרוק: ובלבל במחברת... שרש מוט ושרש נטה (מהדורת ה' מאתיאוס, ברלין תרמ"ז, עמ' 116).

3. בערך 'מוט' (תרגום ר"מ הכהן ג'קטילה, מהדורת נוט, עמ' 48) ובשער "הפעלים שתחלתן נון וסופן הא רפה מאותיות הנח והסתר" (שם, עמ' 65-66).

4. בס' אותיות הנוח (מהד' נוט, עמ' 82-83) מציין המחבר לשלושה מובנים בשורש 'כלה'.

5. בתרגום מילולי: והעיקר (א:ו) והיסוד) באל"ף אשר פנארים הדגש...

- 5 מן השורש ועיקרו ננארים' על משקל' נזפרים, והבן.
נהריקוטי (ג, י) — מן הפועל עלול העי"ן⁸ ריק יריק,
והפכד הריק הריקוטי, כמותו שוב השיבוטי.
מה נדברנו עליו (ג, יג) — נדברנו בעברית במובן
השיחה בערבית והוא שידברו וישוחחו
10 זה עם זה, ואין הוא במובן דברנו; וכך כמותו
הנדברים כך אצל הקירות (יחז' לג, ל) הוא גם כן במובן
השיחה⁹. קדרנית (ג, יד) — על משקל אחרנית (שמ"א ד, יח). אמרו:
קזקו
עלי דבריקם אמר ה' (ג, יג), אמרתם שוא עבד אלהים (ג, יד) ועתה
אנחנו מאשרים ידיים (ג, טו), אז נדברו יראי ה' (ג, טז) — אלה
15 טובות עמנו בעלי הסבלנות — — אורך

6. השוה ערך ארר בס' בעלי הפפל (מהד' נוט, עמ' 105–106). ר' יונה בן ג'נאח חולק על דעת ר"י חייג', המובאת שם, שצורת גנארים הריהי מלשון נאר, ואומר: "והכשרנו אנחנו בספר התוספת [כתאב אלמסתחלק עמ' 178/9] היותו מן ארר ושיהיה עיקרו נארים בשבא תחת הנון ודגשות הרש על משקל אנחנו נמקים (יחז' לג, י) והקלו הרש והניעו הנון בצרי מפני האלף והתחדש אחר האלף נח רפה והוא הקמץ מפני קלות הרש". אף הוא סבור, כי "בשער ההוא [פלומר, בערך ארר] מספר בעלי הכפל שגגה או שכחה מר' יהודה או מן הסופר הוא כי באמרו בגנארים שהוא מן גנר מקדשו אמר ולולא מקום האלף היה דגוש בעבור הבלע נון הנפעל ועקרו ננארים, ועל דעתו [= עלי מזהבא] נון השרש היא הנבלעת לא נון הנפעל, כי הנון הזאת אשר בו היא לנפעל ונון השרש על דעתו היא הנבלעת והראיה על זה אמרו 'ועיקר ננארים' אם כן הנון הראשונה מן ננארים היא לנפעל והיא אשר בגנארים... " והנה ברור מקטע פתאב אלנתף למלאכי, שאכן זוהי באמת דעת חייג' בעניין ולא נפלה כל טעות בס' בעלי הפפל, דבר זה צריך להיחשב ראיה נוספת (לראיות שהביא פרופ' אברמסון ב"לשוננו", מב, עמ' 229–230) שריב"ג לא ידע או לא ראה את פתאב אלנתף.

7. עלי מתאל = עלי בניה; ראה: W. Bacher, *Die Grammatiche*

Terminologie des Hajjug, p. 27.

8. ראב"ע — בתרגומו לר"י חייג' — מתרגם מעתל (בפיטוי 'מעתל אללאם'): עלומי העין (מהד' דוקעס, עמ' 151). אבן ג'קטילה: נחי הלמד (מהד' נוט, עמ' 105). העדפתי את המונח העברי עלול, הבא בתרגום יהודה אבן תיבון לס' הרקמה.
9. עיין דברי המשנה באבות ג, ב. ר' יונה בן ג'נאח אינו מפריד לשון נדבר מלשון דיבר (ס' השרשים, מהד' באכר, עמ' 104); הרד"ק מפרש (מלאכי ג, יג) לשון נפעל כמורה על "ההתמדה בדיבור"; דניאל אלקומסי בפתרון שנים-עשר שלו פותר "מה נדברנו עליך" — איש תקאולנא עליך, ואת הדיבור "או נדברו יראי ה'" שבהמשך — תקאולו ותנאטור, פי הם מדברים זה אל זה על הדבר הזה (מהדורת י"ד מרקן, ירושלים תשי"ח, עמ' 81); רש"י ליחזקאל (לג, ל): הנדברים כך — המתלוצצים כך.

[כ"י ב ע"א]

הגלות והתמשכותה פפי טוב מעשיהם דבר שמובילם

אל — הייאוש ממה שהובטחו בו. ואלה כאותם

הנוזכרים בנבואה הנה ישכיל עבדי (ישע' נב, יג)¹⁰ ויצל פיוגק לפניווכשרש וגו' (ישע' נג, ב) והביאו אותם לקיום אותה הבטחה לגבי הנצח¹¹

גם אם נואשו תם.

5

נסתיים החלק השמיני ונשלם במלואו כל הספר בעזרת השם.

10. השוה דברי הרד"ק בפירושו לישע' נב, יג: הנה ישכיל עבדי — הפרשה הזאת

נאמרה על גלות ישראל.

11. תרגומה של שורה זו מסופק.

פרקים שנוגעים לרב יהודה חיוג' ולרב יונה בן ג'נאח

א. מן "פתאב אלנתף" לספר שופטים

נדפסה תחילת פירוש לשופטים מדף שמצורף להתחלת "פתאב אלנתף" לחיוג' היינו לספר יהושע. הדף לספר שופטים אינו שוה לדרך חיוג' בספר זה, ותוכן דבריו אינו עולה דומה לשאר החלקים, שנודעו לנו עד עכשיו, ועיין מה שכתבתי ב"לשוננו" כרך מב, עמ' 229 [27]. על כן חשובה כל פסקה, שאפשר לזהותה בנא, שהיא שייכת ל"פתאב אלנתף" לספר שופטים.

הפסקה שאני מפרסם כאן לקוחה מן הפירוש לספר שופטים. כל שהגיע עד עכשיו מן פירוש זה הוא חלק של דף, שמצד אחד פתובה תחילת מסכת בבא קמא, ומהצד השני — הדברים המתפרסמים כאן. יש לשער, שתחילה נכתבו דברי התלמוד, וזה היה ראשי תיבה, והספר, וכרגיל השאירו צד אחד, היינו העמוד הראשון, חלק, ובא אחר כך מעתיק ומילא את הנייר החלק בדברי הפירוש. שכן אין להעלות על הדעת שיעתיקו תחילה חלק מפירוש לשופטים, ולא גמרו את כל הדף — ואחרי כן העתיקו את דברי התלמוד.

כמובן, אין לדעת מי הוא בעל הפירוש, אלא שבתורת השערה אפשר לומר, שהוא חלק מפירושו של רב יצחק ב"ר שמואל הספרדי. אנו יודעים מפירושו לשמואל ב', שהוא פירש אף את ספר שופטים¹. וכפי שאנו מפירים את דרכו בפירוש המקרא, מן פירושו לשמואל — סגנון הקטע מתאים לו, שכן דרכו להביא את לשונו של חיוג' בשמו הערבי "אבו זכריא יחיי". וכבר הוכחת, שדרכו של ריב"ש זה, כשהוא מביא את דברי חיוג' מ"פתאב אלנתף" — הוא קוראו בשמו המלא. עיין "לשוננו" הנ"ל, עמ' 231–232 [29–30].

העניין שחיוג' עוסק בו לא נזכר בשאר ספריו, ול"מלכי" יש הערה ב"פתאב אלנתף" לספר ירמיהו מט, כח; אלא ששם הוא עוסק בקמץ של "מלכי" ומשוהו ליחורבו מאד' (ירמיהו ב, יב) ועוד, ובוה עוסק אף ר"ב בן ג'נאח ב"הרקמה", וילנסקי, עמ' קיד ועמ' שלו ועמ' שמא (ול"ושדדו" שבירמיה מט, כח — שם עמ' רסא), אבל

1. JQR, כרך עשירי, עמ' 400, ולשונו אומר שם: "לפטה פילגש קד פסרתהא פי קצה פילגש בגבעה פי אכר שופטים וביינתהא נימא ופסרתהא הנאך... פילה גשת במעני אמרהא אן תתצל אליה באלווגיה". ובעברית: חיבת פילגש כבר פירשתיה בסיפור פילגש בגבעה בסוף שופטים. וביארתי ופירשתיה שם... פילה גשת, במובן הועיד אותה שתיגע אליו בנישואין.

הפירוש הוא דרושי כמובן. ודרשות אחרות על פילגש = "פלג אשה" — ידועות, עיין למשל "מעשה אפד", עמ' 85: "חצי אשה", ועיין שם עוד.

לא דיברו על הפתיב. ואמנם דרכו של חייג' לעסוק בעניין הזה הרבה. פתרונו של חייג' שיש כאן שתי צורות — מתאימים לפתרון שהוא נותן תמיד לשאלת הפתיב והקרי, פשהוא עוסק בה. ועיין למשל ב"לשוננו" כרך מג, עמ' 39 [45] ועמ' 50, הערה לעמ' [24].

ולפי שיטתו של חייג' בצורות ההפסק שלא במקום הפסק, שהן 'קדומות' לאלה שלא בהפסק (עיין "לשוננו" כרך מב עמ' 214 [12]), אף צורות כגון 'קסומי', שמו"א כח, ח, 'צרופה', תהלים כו, ב, הן שיירים של הצורות לפני שנשתנו לרגילות שבידינו. בספריו של חייג' ישנן הערות שונות לתיבות משופטים, וכמות שעשיתי בשמו"ב, עיין "לשוננו" כרך מב, עמ' 234–236 [32–34], כך אני עושה אף בנוגע לשופטים, ואע"פ שאין לנו לפי שעה קטע גדול מ"פתאב אלנתף" לספר זה, כדאי לרשום את הפול לתועלת החוקרים.

א, כג: ויתירו — שורש תור.

ג, יד; וישסו — "הפפל", שורש שסס.

ב, כ; השומרים — הקדמה לשורשי ע"ו, המקור הערבי, עמ' 77.

ג, כד: מסיך — שורש סוך.

ג, כה: בוש — הקדמת "הנח" עמ' 85; שורש בוש.

ד, טו: ויהם — שורש הים.

ד, יח: ויסר סורה — הקדמה, עמ' 71; שורש סור.

ד, כג: אורו — שורש ארר.

ה, א: ותשר — שורש שיר.

ה, ז: חדלו — "נתף" לירמיה נא, נו.

ה, י: שיחו — הקדמה ל"נח", עמ' 79, שורש שוח.

ה, יא: מחצצים — שורש חצץ.

ה, יא: יתנו — שורש תנה.

ה, יב: עורי — שורש עור.

ה, יג: ושה שביך — שורש שבה.

ה, יד: בעממך — שורש עמם.

ה, טו: חקקי — שורש חקק.

ה, כ: ממסלותם — שורש סלל.

ה, כג: אורו — שורש ארר.

ה, כח: בעד החלון — "ספר הניקוד" (ראב"ע), עמ' 210.

ה, כח: ותיבב — שורש יבב.

ה, כח: אחרו — שורש אחר, יחס.

ה, כט: שרותיה — שורש שור.

ו, ב: ותעז — שורש עוז.

ו, ח: וירוצצם — הקדמה ל"פפל", עמ' 85.

- ו, לו: ויזר — הקדמה לנוח; שורש זור.
- ו, לז: גזת — שורש גזז.
- ו, לח: וימץ — הקדמה לשורשי ל"ה עמ' 133; שורש מצה.
- ז, ד: עוד העם רב — "נתף" לירמיה נ, ב.
- ז, ה: ילוק — שורש לקק.
- ח, א: לב לתי קראת — שורש מלה.
- ח, ג: רפתה — שורש רפה; יכולתי — שורש יכל.
- ח, ז: ודשתי — שורש דוש; "נתף" לישעיה כה, י.
- ח, טז: ואדע — שורש ידע.
- ח, יט: החייתם — שורש חיה.
- ו, טז: חסו — שורש חסה.
- ט, כט: רבה — שורש רבה.
- ט, לא: בתרמה — שורש רמה; צרים — שורש צור.
- ט, מא: בארומה — שורש אסר; "נתף" לירמיה מ, א.
- ט, נג: ותרץ — הקדמה, עמ' 78; שורש רוצ.
- י, ח: וירוצצו — שורש רוצ, רצץ.
- י, כא: בושש — שורש בוש.
- יא, כד: יורישך — שורש ירש.
- יא, כה: הרוב רב — "נתף" לישעיה ה, כ (וכבר פתבתי על זה במאמרי ב"לשוננו" פרק מב, עמ' 221 [19]; שורש רוב.
- יא, לד: יחידה — שורש אחד.
- יא, לה: פציתי — שורש פצה.
- יא, לו: הרפה ממני — הקדמה 138; שורש רפה.
- יב, א: מדוע עברתם להלחם — "הניקוד" (ראב"ע), 199.
- יג, ג: והרית — שורש הרה.
- יג, ו: שאלתיהו — שורש פוש.
- יג, טז: תהתלו — "נתף" למל"א יח, כג.
- יד, ג: ישרה — שורש ישר.
- יד, ח: וישב — הקדמה לשורשי ע"ו, עמ' 77.
- יד, ח: מפלת — "נתף" ליחזקאל לא, יג (קוקובצוב, עמ' 199).
- יד, יג: חודה חידתך — שורש חוד.
- יד, טז: החידה חדתה — הקדמה, עמ' 76; שורש חוד.
- יד, כ: למרעהו אשרעה לו — שורש רעה.
- טו, ד: ויפן — הקדמה לשורשי ל"ה; שורש פנה.
- טו, יד: וימסו — סוף הקדמת ה"כפל"; שורש מסה.

- טז, ה: פתי — שורש פתה.
 טז, ז: וח לייתי — שורש חלה.
 טז, י: התלת — הקדמה ל"נח", עמ' 22; "נתף" למל"א יח, כז.
 טז, יט: ותישנהו — שורש ישן.
 טז, כו: והמישני — שורש מוש.
 יז, ב: אלית — שורש אלה.
 יז, ד: וישב — שורש שוב.
 יח, ב: וילנו — שורש לן.
 יח, ט: מחשים — שורש חשה.
 יח, כח: מארץ רחוקה — "הניקוד" (ראב"ע), עמ' 202.
 יט, ט: לין פה — הקדמה ל"נח", עמ' 79; רפה לערוב — שורש רפה.
 יט, יג: ולנו — שורש לן.
 יט, כא: ויבל — הקדמה ל"פפל", עמ' 223; שורש בלל.
 יט, כב: מטיבים — שורש יטב.
 יט, ל: נראתה — שורש ראה.
 כ, ה: ואחו — שורש אחז.
 כ, לא: ויחלו — שורש חלל.
 כ, לג: מגיח — שורש גיח.
 כ, מ: החלה — הקדמה ל"פפל", עמ' 226; שורש חלל.
 כ, מה: ויעוללו — שורש עלל.
 כא, י: חיו — שורש חיה.
 כא, כב: חנינו — הקדמה ל"פפל", עמ' 225.

כתב-היד נמצא בקמברידג', ורשום עכשיו בסימן A.S. 173/64, וזה לשונו:
 "באן יותם רגלא פצלן פי אלדין ואלעקל וחכים פי תאליף אלקול פאלי(?) מחל
 עלי מא גרי פקאל הלוח הלכו העצים וג' אלי ויאמרו לזית מלכי עלינו. הכדי הוא
 קארי והו כתיב מלוכה עלינו וכדלך קולה בעד . . . לכי את מלכי עלינו הו כתיב מלוכי
 עלינו. קאל אבו זכרי[א] יחיי מלכי עלינו מלכי עלינו חכתב מלוכי מלוכי עלי
 אצלחמא לאן אלואו אל[תי] פיהמא הי אלואו בעינהא אלתי פי מלוח ומא גא עלי לפט
 מלוח . . . אלאצל ואנ[מא] י . . . ללאסתכפאף פמן קאל מלוכה מלוכי בלפט אצלה
 ומן קאל מלכה מלכי פעלי אלאסתכפאף וגעל אחדהמא מקרו ואלאכר מכתוב לאלא
 יסקט שיא מן אלגאזי.

אשאר בקולה הלוח הלכו העצים אלי אלקום אלדין אגתמעו אלי גרעון וקאלו לה
 משל בנו גם אתה גם בנך גם בני בנך פאגאבהם לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני
 בכם יי ימשל בכם ותמתילה ישראל באלעצים לאנה הכדי קאל פי יחזקאל הנה אני

לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם עליו [את] ע[ץ].
יהודה וג' אבזה פ' אל . . . "

ובעברית: כי יותם אדם חשוב בדת ובדעת, והיה חכם בחיבור משל פפי העניין. ואמר הלוח הלכו העצים וג' עד: ואמרו לזית מלכי עלינו. כך הוא הקרי והוא פתוב: מלוכה עלינו. וכיצא בו אמר אחר (פך) מלכי עלינו הוא פתוב מלוכי עלינו. אמר אבו זכריא יחיי מלכי עלינו מלכי עלינו נכתבו מלוכה מלוכי, על פי העיקר, כי הו"ו אשר בהן היא הו"ו בעיקרה אשר ב'מלוח' ומה שנוהג לפי לשון 'מלוח' על פי העיקר, ואולם ישמיטוה כדי להקל. ומי שאמר מלוכה מלוכי בלשון העיקר. ומי שאמר מלכי מלכי כמו ההקלה. ועשו האחד נקרא והאחד פתוב כדי שלא יעלם דבר מן המותר.

(רמז באמרו הלוח הלכו העצים אל האנשים שבאו אל גדעון ואמרו לו משול בנו גם אתה גם בןך גם בני בןך והשיב להם לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם יי' ימשל בכם. ומה שהמשיל את ישראל בעצים כי כן אמר ביחזקאל (לו, יט) הנה אני לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם עליו (את) ע[ץ] יהודה וג').

ב. שורש "סבב" מן ספר ההשגה (פתאב אלמסתלחק) לרב יונה בן ג'נאח

"פתאב אלמסתלחק" של רב יונה בן ג'נאח נדפס במקורו הערבי על ידי דרנבורג בספר *Opusculs et Traités d'Abou'l-Walid Merwan ibn Djanah*, פאריס 1880, עמ' 1 ואילך, על פי כתב-יד יחיד שבאוקספורד (ס' 1453). כתב-היד לקוי במקצת בראשו (עיין לקמן) ובגופו במקומות מועטים, אבל הוא שלם בפניניו בדרך כלל. והנה למרבה הפלא ראיתי, שאין בכתב-יד זה שורש סבב כלל! בעמ' 205 אחר שורש נדד בא תכף שורש סלל. והוא זר ומזר. על כן ראוי לפרסם את השורש הזה, לפחות על פי התרגום העברי של עובדיה, כתב-יד הוטיקאן ואוקספורד, שנמצא בו השורש הזה, למען יהיו דברי רב יונה שלמים בידינו, אף שלא בלשונו ממש.

אמנם כבר ידוע, שמהדורת "אלמסתלחק" שבידינו היא חסרה, עיין למשל באכ"ר, *Leben und Werke des Abulwalid Merwan ibn Janah*, בודאפשט 1885, עמוד 14 ובעמ' 80. כי ב"שרשים" שורש אשר הוא מציין ל"תוספת" שורש אשר — ואיננו, — וכן בשורש רוח. ושורש ידע ב"תוספת", היה יותר גדול משהוא לפנינו, כמות שיוצא מן הרמזים בספר "השרשים", עמ' 190. וכיצא בו שורש נתף, לפי הרמז ב"שרשים", וכיצא בו שורש שום ועיין עוד אצל באכר, שם. אבל על שורש סבב לא העירו, משום שלא הבחינו בחסר².

2. ויש להעיר דרך אגב, שאף בתרגום נשמטו דברים, כגון ערך שנה: מצוין בראש

והנה ב"שרשים", שורש סבב, העיר ב"ג על חייג', שהדוגמאות בשורש הזה באותיות הפל אינן מסודרות כהלכה, וריב"ג מסדרן כדרכו, ואינו מעיר כלל על "ונסבה אלי", שיש בדברי חייג' טעות. ואף לא לספר "אלמסתלחק" שדיבר בזה. ואין זה דבר רגיל. ריב"ג טוען, שאפשר שהטעות היא של הסופר, שהוסיף על דברי חייג' תיבה אחת: 'אלי'. ומצאנו דרך זו של ריב"ג בכמה מקומות, בין ביחס למחברים אחרים כגון ביחס לרס"ג, "שרשים", סוף שורש סמך (עמ' 348–344), ובין לחייג'. וכיצא בו עוד במקום אחר: כתב חייג' בשורש כאה: "ואעלם אן חלכאים כלמתאן (א: כלמתין) פאלמכתוב פמכך ללך אן יכון מן הדא אלאצל עלי ונה בלים דלים דוים רויים יפיים ואחדהא פאָה מתל בלה דוה רוה יפה". תרגום בן ג'קטילה: "ודע כי חל פאים שתי מלות במכתב וכן גם יתכן להיות עניינם [חייל כמו מחנה, וכאים], מעקר זה על משקל פָּלִים, דָּוִים, ואחד מהם פָּאָה כמו דָּוָה, דָּוָה". הקפתי את ההוספה, שנוספה בתרגום ואינה במקור. ואף קיצר בדוגמאות. ראב"ע מדויק יותר, כרגיל.

ועל זה כתב ר"י בן ג'נאח ב"שרשים", שורש חלך: "ודע כי הנמצא בספר ר' יהודה בחלכאים שתי מלים בכתיב ו[הדבר בו] הוא כאשר קבלנו מהספרים המדויקים ומהמסרת, ר"ל שהוא מלה אחת בכתיב ושתיים בקרי... ואינו ינוי סובר שזה כי אם טעות הסופר הראשון, שרצה לכתוב שתי מלות בקרי וכתב שתי מלות בכתיב". ויש להעיר שלשוננו המוטעה של חייג' לא תקין, וכן היה לפני התרגומים. ואף בקטעי המקור שבאו מן הגניזה. (וכן במהדורת פריץ ב-ZAW, פרך יג). אלפאסי ב"אגרון" הביא, כדרכו, את הקרי — ולא את הפתיב — חל כאים, ומפרשו על העניינים. עיין חלק ב, עמ' 423. ועיין מה שכתבתי על דרכו של אלפאסי, ב"לשוננו", פרך מ', עמ' 184.

זר הוא שר' יצחק ב"ר אלעזר ב"שפת יתר" שלו (פתב"ד אוקספורד), שכתב על פי שני ספרי חייג' וספר ההשגה של ר"י בן ג'נאח, אומר בשורש כאה: "ודע כי חלכאים כתיבן תריין מליין וקריין חדא" וכו', ההפך הגמור ממה שנמצא אצלנו במסורה וממה שהביא ממנה ריב"ג.

ואמר ריב"ג ב"שרשים", שורש נאר: "וארע זה בספרו על דרך השגה או מן הסופר הראשון". ורבי יהודה בן תבון משתמש בלשון זה בנוגע לבן ג'נאח. עיין "השרשים" סוף עמוד 1550.

ויש שריב"ג מונה לפרקים את חייג', שטעה ולא עיין בספר. כגון בשורש יקר בנוגע ל"ואת יקר" שבאסתר א, ד, שחייג' חשב שהוא פתוח, "ולא עיין כמה שכתוב בספר".

השורש: שנה. אבל ההמשך הוא: "אמר בזה השער ואיננו מעקר זה ואשעה יחקך" — היינו שורש שעה. דילג המעתיק!

אלא שבאמת יש נוסחאות, ש"יקר" מנוקדת בפתח! וכיצא בו בשורש כלה, שאמר (חיוג') ב'קלא ולא אצא' (בתהלים פח, ט) שהוא כתוב בואו במקום האלף אשר הוא למד הפועל, "ו א י נ ו כן אבל הוא כתוב באלף בלא ואו. והמסרת עליו לית דכותיה חסר" — ואף כאן יש ספרים שכתוב בהם "כלו", כמו שהביא חיוג'.

והנה במקור הערבי של "אותיות הרפיון" שורש כלה, כתוב "כלו", פעדות ריב"ג, וכן בתרגום ראב"ע. אבל בתרגום ר"מ בן ג'קטילה שם "כ ל א ע ל מ ש ק ל א נ י ק ר א ל ה" (אסתר ה, יב: קרוא; וכן ריב"ג, "שרשים" שורש קרא), ואפשר שאף ב"כלא" היה כך, כמו שבאמת הוא ב"אלאצול", ולא ב"שרשים"; אבל אינו נוגע לעיקר דברי חיוג' וריב"ג. אלא שבן ג'קטילה הוסיף כאן: "על משקל" וכו', וה ש מ י ט את סוף דברי חיוג'! פעין זה בשורש אל, עמ' 25, על "אלי הארץ" (יחזקאל לב, כא), טען ריב"ג, שליתא יו"ד אחרי האלף. ואמנם ישנם פתביידי ודפוסים שיש בהם יו"ד!

מעניין אחר הם הדברים שלהלן.

ב"שרשים", שורש אוה. כתב ריב"ג: "והביא (חיוג') שמה בכלל הענין הזה הנוה והמענגה (ירמיה ו, ב) ו א י נ ז ה ר ח ו ק. אך אשר דעתנו נוטה אליו במלה זאת ונבחרהו הוא שתהיה מענין נוה משלח ונעזב (ישעיה כז, י), כלומר העומדת בנוה בעבור תענוגה, כמו שנאמר ונות בית תחלק שלל (תהלים סח, יג), אשר פירושו העומדת בנוה בית".

ריב"ג אומר כאן, שפירושו של חיוג' ב"הנוה", שהוא מלשון "אוה" (והנוגן היא של נפעל) — איננו רחוק, אבל בשורש נוה, שהביא אף שם את דברי חיוג' הוא אמר: "ו ט ע ה ר" יהודה בהנוה והמענגה ששם אותו כמו לביתך נאווה קדש ושם הנון לנפעל. אבל הטענה במה שהיא כתובה באלף נחה אחר הנון וכן נכתבה בספרו³ רצוני לומר באלף, והיא כתובה בספר בלא אלף. ואפילו אם היה בא אלף לא היתה האלף מחייבת לה הענין ההוא שסבר בה בלתי וולתו. כי לא היתה בה האלף יותר זרה מאלף ואוריד כאביר יושבים (ישעיה ג, ג) וולתו' וזה ממה ששכחנו לספקו עליו בספר התוספת"⁵.

3. ריב"ג מעיד שבספרו של חיוג' כתוב "ה נ א ו ה" באל"ף, ולפי המקור שבידינו,

וכן בתרגומים של בן ג'קטילה ור"א בן עזרא כתוב: "הנוה"!

4. ריב"ג ממשיך "אבל ענין הנוה והמענגה בהוה היושבת בבית". וכו'. ויש להעיר ולהוסיף: דומה לו לפי הענין הוא "החדרת להם", יחזקאל כא יט, שפירש ריב"ג בשורש חדר: "כלומר האורבת בחדר". ועל פי זה פירשתי את לשון "חדרת" כתואר לאישה, שכל כבודה פנימה. עיין "ספר רב סעדיה גאון", ירושלים תשג, עמ' תרפג, (שם הבאתי אף כינוי 'נות' לאישה ע"ש, והוא מתבאר יפה על פי דברי ריב"ג בשורש נוה!).

5. תוספות על השגותיו בספר התוספת (ההשגה) ששכח רב יונה להשיג, או תיקון השגותיו מצויות הרבה בספריו כגון:

והנה כפירוש חיוג' כך פירש אף מנחם במחברת, שחיבר "הנוה והמענגה" אל "מה נאוו על ההרים" (ישעיה נב, ז) נאוו לחייך" (שה"ש א, י).

וכפירוש של ריב"ג — פירש אף אלפאסי באגרונו ערך נוה (חלק ב' עמ' 259). ורד"ק, "שרשים", שורש אוה כתב: "אולי מצאו כתוב באלף ולא מצאנוהו כך אנחנו וגם ר' יונה כתבו כן בלא אלף, ותפש על ר' יהודה בזה. ואין לחפוש בזה כי אע"פ שלא תהיה כתובה האלף תהיה נחה אחר הקמץ". ולא גילה רד"ק את פל השגתו של ריב"ג. הרי הוא טוען שאף אם הייתה כתובה אל"ף, אין העניין נכון. ורד"ק הפך את ההצדקה. ובמחברת הפרחון: "ונתפס חיוג'... ואילו רצה לומר לשון יופי היה אומר הנה" ואין אלו דברי ריב"ג, ואף אינם נכונים.

ולעיקר העניין נראה לי, שלא היה בספרו של חיוג' "הנאוה" באל"ף, אלא היקש הוא, שהקיש רבי יהודה ואמר, ש"הנוה" היא כמ"ו "הנאוה". והסופרים הם שהטילו אלף ב"הנוה", כפי שיצא מתוך דבריו.

והרי זו דרכו של חיוג' להביא צורות של תיבות, אף על פי שאינן מצויות במקרא, אלא בשביל ההקשה שהוא הקיש מדבר לדבר.

וכבר מצאנו, שריב"ג בעצמו מטעה את האנשים, שקראו את דברי חיוג', והסיקו מסקנות על ניסח ספרו — ואינו כן, כגון השורש לאט: "יש אנשים שראו בשער מאהרי במבטא, מן המאמר הראשון בספר 'אותיות הרפיון' מה שאמר ר' יהודה שם בהמרת האל"ף מהה"א, 'ותהא ממנה כי בלהטיהם כמו בלאטיהם כי היא מן לאט את פניו, תפשו על ר' יהודה, בעבור שחשבו עליו שהוא סובר, שיש במקרא נמצאת מלה בלאטיהם בהראות האל"ף ותלו בו הטעות בעבור שלא הבינו עניין דבריו" (וכו'). ועוד פוצא בו⁷.

ב"הרקמה", עמ' עז: על יליל (ישעיה טו, ב, ג): "וכבר טעה ר' יהודה בקריאתו 'לכן ייליל מואב למואב כל יליל' (ישעיה טז, ז) כנח היוד השנייה ובצרי תחת הראשונה אך הראשונה בשבא והשניה בצרי. וזה מאשר שכחנו לספר עליו בהשגה".

וב"ספר השרשים", כגון שורש אכל, אלה, סוף שורש בית, בין, הלל, ידה, סוף ידע, יסר, יעל, יצא, יקר, כהה, מול, מיץ, מנה, מרה, נוב, נחר, סרק, ספה (עמ' 343), עין ("וזה ממה ששכח ר' יהודה ונמלט לנו להוסיפו"). סוף עלל (עמ' 369), פצה, רדה, שוא (עמ' 500), ושורש שוע, עמ' 526 ("אך לא זכרנוהו במפורש שם" וכו').

ותיקונים להוספותיו ב"מסתלחק", כגון סוף שורש שמם ("משגגה שארע לנו"). ובשורש שוא הוא מעיר שלא הרגיש שחיוג' כבר ראה בעצמו את הדבר. וכן בשורש עלה, עמ' 369. הכרעות במקומות שבספריו הקודמים. לא הכריע — כגון בשורש שעה (עמ' 526), ובשורש תמה, ועוד.

והננו רואים שלא בספר התוספת בלבד שכח מלספקו, אלא אף ב"ספר השרשים".

6. וכן ב"הרקמה" עמ' קח.

7. ועיין 'הרקמה' עמ' קו, קז לעניין פגלה דשא (ירמיה נ, יא), ו"לשוננו" פרך

מ, עמ' 187.

וב"ספר הניקוד" (ספרי חיוג', בתרגום ר"א בן עזרא, עמ' 183; בתרגום ר"מ בן ג'קטילה, עמ' 123): "וכמהו ופחד ורחב לבבך (ישעיה ס, ה) פה פחד קמוץ כדי שיבדיל (שייבדל) מן פחד ופחת (ישעיה כג, יג) וריש רחב קמוץ בעבור ההפרש שיש בינו ובין רהב ובבל (תהלים פז, ד) והחית וההא פתוחים כמו שהם בשם הפועל". וכבר העיר רד"ק ב"ספר השרשים" (אבל לא בפירושו לישעיה): "ו ת מ ה אני ממה שמצאתי בס' הניקוד לר' יהודה חיוג שכתב ופחד ורהב ואנחנו קבלנו קריאתו ורחב בחית. וכן כתבו ר' יונה בחית".

ואמנם נמצאים כמה כתבי־יד, שהנוסח שלהם הוא כמו חיוג', בה"א. ועיין "מנחת שיי", שהביא את רד"ק והמסורה, שהובאה אף בהערת ר' אליהו בחור לספר השרשים של רד"ק, שמעידה שאין כאן רהב, אלא רחב. והפלא הוא על ר' יונה בן ג'נאח. הוא הפיר את ספר הניקוד של חיוג' ומביא פועמים הרבה. וכאן לא הזכירו כלל ואת נוסחו. ואף ראב"ע, מתרגם ספר הניקוד, לא העיר כאן כלום דבר. ובמקומות אחרים העיר.

דרך אגב, ר' יוסף פספי ב"שרשרת פספ" כתבי־יד ששון (אהל דוד ח"א, עמ' 496 וכ"י פריס, סימן 1244 Heb.), בשורש רהב, פותב: "וכן מזה ופחד ורהב לבבך לפי קבלת ר' יהודה חיוג. אבל אבן קמחי ואבן גנאח אמרו שהוא בחית". אבל בפירושו לישעיה לא פירש כלום, ולא העיר על הנוסח. ויש להעיר, שהשם רהב, כנרדף ל"פחד", נמצא ב"הגיון הנפש" לר' אברהם בר' חייא הנשיא, עמ' כח: "אין ימי העולם הזה לצדיקים נקראים חיים, כי אם ימי מגור ופחד ורהב". והובא בבן־יהודה, עמ' 6460, ג. רהב. וע"ש עמ' 6461 (אף מ"הגיון הנפש").

פיצא בדבר ב"פתאב אלמסתלחק", עמ' 56: "ישע וגדנא יקול פי הדא אלבאב אין המלך נושע ברב חיל פתח לאנה אנפעאל ישראל נושע בה' קמץ לאנה מנפעל. קאל מרואן אלאמר פיהמא באלצד. פאן נושע ברב חיל קמץ ואלמסורת עליה לית כותיה קמץ ואן נושע בה' פתח ודלך ואצח פי אלמסורת אד קיל פיה נושע ב' פתחין אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה'. ישראל נושע בה'. הכדא וגדנא הדין לאחרפין פי כל מצחף יותק בצחתה וכדלך המא מקידאן פי מסורת אכלה ואכלה והו אצח כתאבא ענדנא פי אלמסורת. ורבמא כאן הדא אלכטא פי כתאב א"ז מן קבל אלנאסך". ובתרגום עובדיה (כ"י רוזמי): "ישע מצאנוהו אומר בזה והשער אין המלך נושע ברב חיל (תהלים לג, טז) פתח לפי שהוא נפעל כ ב ר (צ"ל ע ב ר, וכן העתיקו דרנבורג!), ישראל נושע ביי' (ישעיה מה, יז) קמץ כי הוא נפעל ועומד. אמר מרון, הכבר הזה ב ח ל ו פ, לפי כי נושע ברב חיל קמץ והמסורת עליו לית דכותיה קמץ, ונושע ביי' פתח וגם הוא מפורש במסורת. שכן כתוב עליו [נושע ב' פתחין] אשריך ישראל עם נושע ביי' ישראל נושע ביי'. כך מצאתי שתי אלה המלות בכל ספר מדויק שראוי לסמוך עליו וכך הם מחוברים בספר מסורת אכלה ואכלה, והוא יותר מובהק מכל ספרי המסורת שבידינו. ושמא נכנס זה ה ת נ ו ע ו ת (= ה ט ע ו ת !) בספר של ר' יהודה על ידי הסופר שהעתיקו ראשונה".

במקור הערבי של חייג': "ואלאנפעאל בואו אין המלך נושע ברב חיל קמץ לאנה מנפעל י ש ר א ל נושע בה' פ ת ח לאנה אנפעאל", בניגוד לעדותו של ריב"ג: אלא פתיקונו! ותרגום בן ג'קטילה: "ולשון נפעל גם הוא בוו עם נושע בה' פ ת ח השין מפני שהוא לשעבר אין המלך נושע ברב חיל קמץ מ פ נ י ש ה ו א ר א ו י ל כ ל ז מ ן ". וראב"ע: "אין המלך נושע פ ת ח בעבור שהוא עבר, ישראל נושע ק מ ן , בעבור שהוא שם התואר".

ראב"ע תרגם פפי שנמסר על ידי ריב"ג, ובן ג'קטילה — פמו שתיקן ריב"ג. ויש לפנינו תופעה מעניינת של תיקון בדברי קודמים כדי להתאים למה שחשבו המתקנים לאמת, ולא פפי שפתבו המחברים הקודמים. וזו אינה מיוחדת למקום זה בלבד.

אלא שבנוגע לנוסח של דברי חייג' נמצאת עדות אחרת! בקטע מ"רסאיל אלרפאק" לרב שמואל הנגיד, Opusculum etc, עמ' LXIII, מעיד הנגיד על נוסח דברי חייג' פפי שראה אותם ב כת ב י ד ו של ח י ו ג '. והנוסח שם הוא שונה מזה שהביא בן ג'נאח. נמצא, שהשינויים שראינו עתיקים ביותר. וזה לשון הקטע: "... כמא צנע בה פי נושע בה' באלפתח ונושע באלקמץ, ועלי אן ענדנא פי אלנסכה אלתי בכט ידה נ"ע אין המלך נושע ברב חיל קמץ לאנה מנפעל ישראל (נושע) בה' פתח לאנה אנפעאל". ובעברית: פמו שעשה בו ב"נושע בה'" בפתח ו"נושע" בקמץ. ואולם אצלנו ב נ ו ס ח א ש ר ב כ ת ב י ד ו [נשמח] ע[דן] "אין המלך נושע ברב חיל" קמץ משום שהוא נפעל עומד, "ישראל (נושע) בה'" פתח משום שהוא נפעל עבר.

להפך מדברי בן ג'נאח, וכן נוסח המקור הערבי של חייג' שבידינו.

והרי לפניך דברי בן ג'נאח ב"ספר ההשגה" בתרגום עובדיה:

שורש סבב:

"אמר בזה השער והכבד והסב⁸ מלך אשור, (עזרא ו, כב) ואתה הסבות את לבם (מ"א יח, לו), אחרי הסבו אותו (ש"א ה, ט)⁹ זכר את הפעל העבר, וכאשר רצה לזכור את הפועל העתיד יסב נסבה אלי (יחזקאל כו, ב), הכניס נסבה בכלל הפועל העתיד ואינו כן. כי נסבה ל ל ש ו ן נפעל והוא ע"מ נמס בתוך מעי (תהלים כב, טו) נקל מהיותך לי עבד (ישעיה מט, ו). וראיה על זה הוא מה שאמר נשברה דלתות העמים נסבה אלי, ואין כאן מקום לפעל עתיד כלל. ואם יאמר אומר שמא לא סבר כי אם לשון נפעל וזה שלא פירש אותו לפי שסמך שדבר נודע הוא, א מ ר נ ו לו שדבר זה שאמרת הבל הוא שהרי אמר אחר כך ולשון נפעל ונסב הגבול (במדבר לד, ד) נסבו על

8. צריך לומר: והסב לב מלך אשור.

9. וכן בתרגום ראב"ע של ספרי חייג'. במקור הערבי, וכן בתרגום ר' מ' בן ג'קטילה

נוסף: ויסבני דרך חוץ (יחזקאל מז, ב).

הבית (ברא' יט, ד) ואמרו עוד ויתכן שיהיה גת יסוב (ש"א ה, ח), ויסב מאצלו (שם יז, ל) המין האחד מין הנפעל נמצא אומ' כי לא היה נסבה בעיניו לשון נפעל ולא השגהו בזה. ואלהים יודע¹⁰, כי אם השתנות תנועת הסמך בנסבה מטעתה בנסבו על הבית (בראשית יט, ד). ושם ר' יהודה לא רצה להזכיר כי אם ונסבה את ארון אלהינו (דברי הימים א יג, ג) שהוא פעל עתיד, והחליפו ה ס ו פ ר בנסבה אלי".

ב"ספר השרשים" לא השיג על חיוג' בעניין הזה אלא בסידור כל הלשונות יחד לעניין אחד, ובן ג'נאח מחלק אותן לשני עניינים (ורד"ק מיישב את חיוג').
ועיין ב"פתאב אלנתף" לשמואל ב' יד, כ, "לשוננו" פרך מב, עמ' 233 [31], פרך כג עמ' 41–42 [47–48]. במחברת הערוך לר"ש פרחון, הביא את "ונסבה אלי" לא בפועל הכבד; וכפירוש ריב"ג. ואמנם מצאנו, שריב"ג עצמו מעיד על נוסחאות שונות בדברי חיוג', עיין "מסתלחק", שורש ירה, עמ' 146, ושורש נצה, עמ' 158 (כאן הוא אומר כמסתפק, אם שחיוג' הוסיפו לאחר חיבור ספרו, אם שאחר הוסיפו, עיין בדבריו).

מעתה בוא וראה. ר' יצחק ב"ר אליעזר חיבר את ספרו "שפת יתר" (כתב-יד, עי' עליו פוזנסקי במאנאטטשריפט 1895 ובהדפסה מיוחדת), על פי ספרי חיוג' וספר ה ה ש ג ה של ר"י בן ג'נאח. ובשורש סבב חיבר את ונסבה במקומה, בנפעל (ע"פ השגת בן ג'נאח?).

ג. תיקון שורה בהקדמת 'פתאב אלמסתלחק'

ישנם כמה קטעי גניזה מן הספר הזה, ומי שיבוא להוציא מחדש את אלמסתלחק יבדוק בודאי את הכול. הנני מעיר כאן על תיקון שורה אחת בהקדמת הספר. בכתב-יד אדלר מצאתי קטע של תחילת ההקדמה (עמ' 1–3), מתחיל "אוצח אללה לך" (עמ' 1, שורה 1), וגומר בעמ' 3, שורה 8: "שא[נה]".

הקטע קרוע בראשו, בצדדיו ובסופו. ואין גם שינויים חשובים (בעמ' 3 שורה ב: אלי וקת ריאסה הדא אלרגל). ואולם בעמוד 2 השלימו המהדירים את ליקיני כתב-היד של אוקספורד על פי התרגום. וההשלמה אינה נכונה. בנדפס בשורה 1–2: [לאנה אשחרט פי צדר הדין אלכתאבין] אן יאתי; בתרגום עובדיה: פי הוא התנה בראש שני ספריו אלה וכו'.

ובקטע הנ"ל כתוב: פאנה תצמן פי צדר תאליפאתה אעני כתאב חרוף אללין וכתאב [דואת אלמתלין אן] יאתי אלך.

יש לתרגם: פי הוא כלל בראש ספריו רצוני לומר ספר אותיות הרפיון וספר [בעלי הכפל].

10. ביטוי רגיל: ואללה אעלם.

מאוצר לשון-הקודש בלשון פרסית-יהודית

לאחי הרב יעקב חיים שליט"א
להגיעו לשיבה. יזפה לגבורות
בבריות גופא ובנהורא מעליא.

חומר לנושא זה יש ללקט משלושה מקורות: א) מספרי מדרש שנכתבו בפרסית;
ב) ממכתבים שכתבו יהודי פרס; ג) מאוצר לשון הדיבור.

אתחיל הפעם במה שלמדתי ממדרש "זכרון רחמים", דרושים לתורה בלשון
יהודי פרס, מהדורה שנייה, ירושלים, שנת "קחו תורה" לפ"ק (=תשכ"ה)¹. מהדורתו
הראשונה של הספר יצאה בחיי אבא מארי זצ"ל, והמדפיסים, שהיו מן העולים
החדשים, וידעו את השפה הספרותית, שינו את הפתיח שהיה בכתב-היד, וכל תחנוני
שלא ישנו דבר לא הועילו. הם טענו לפני אבא ז"ל, שאני איני יודע פרסית פחותם
ואבא ז"ל שוכנע ונתן להם יד חפשיה.

למולי מצאתי את גוף כתב-היד של המדרש, שבו תיקנו את הפתיח, ובמהדורה
זו השנייה, שנדפסה ל"ג שנים אחר פטירתו, החזירתי את עטרת הפתיח ליושנו,
ולברכה היה לי הדבר, שהסדר היה יהודי צפון-אפריקאי ולא ידע פרסית, ולא "תיקן"
דבר. מצאתי בספר יותר מאלף מלים ולשונות עבריים.

הדרשה בפרס הייתה להמוץ בית ישראל. לפיכך רוב בניינה היה אגדה ומשלים
ומעשיות. וכך יועץ המחבר לדרשן (עמ' קמג): "ת"ח כה מינשינד דרש בכונד, באייד
משל האי ומעשה האי דל כ"ש רא בגוייד, תא גמאעת"² אין דרש הא חאלי אישאן
בשווד, ודל בדהן באין דרש . . . ת"ח כה דרש מיכונד נה דרש תורה בכונד, ויא דרש
גמרא יא משנה, אלא תפ'אק אז מקרא, תפ'אק אז גמרא ותהילים כה סאבד שווד
בר אישאן חרף' חכמים, כה דר גמרא פ'רמוח³ לעולם ישלש אדם שנותיו שליש
במקרא שליש במשנה שליש בגמרא"³.

וחתימת הדרשה בנויה ברובה ממטבעות לשון עבריים. הנה חתימת פרשת
תרומה (קמד): "ואז זכות (=בזכות) תורה הקדושה ומצוה ישראל השם יתברך מלך
המשיח ב'פרסד אז בראי מא (=ישלח לנו) וישראל רא אז ארבע פינות העולם גמע

1. וכל ציוני המובאות שלהלן הן לפי מהדורה זו.

א. 1. ג = ג, וכן בכלום.

2. = ת"ה היושב לדרוש, צריך לומר משלים ומעשים נעימים, שהקהל יבינו דרש זה,
וישימו לב לדרשות אלו . . . ת"ח הדורש לא ידרוש תורה בלבד או דרש גמרא או משנה, אלא
חלק מן מקרא, חלק מן גמרא ותהילים, שיתקיים בהם דברי חכמים, שאמרו בגמרא.

3. קידושין ל' ע"א (ע"ש).

אוורי כונד (=ישראל יקבץ מארבע . . .) ובית שלישי רא המין זודי אבאד גרדאנד (=מהרה יבנה), כה צ'שם בצ'שם בבינים (=שנראה עין בעין) אכ"ר בי"י ני"י.⁴ ברם איחולים אלו אינם מיוחדים רק לחתימת הדרשה. נמצאים קטעים פאלה גם באמצע הפרשה. למשל: באמצע פרשת "ויחי" (עמ' צז): וקתי כה (=בזמן ש-) במהרה בימינו מלך המשיח זאהר שווד (=יתגלה) וזרובכל בן שאלתיאל תרועה גדולה בזנד (=יתקע) וכלל מתים והרוגי מלכות מארבע פנות העולם תחייה יאבנד (=ימצאו), דיגר נכ'אהן מורד (=לא ימותו עוד) אלא חי וקיים לעד כ'אהן בוד (=יהיו).

והשוה גם מכתבו של החסיד להקב"ה (רו-רז), שלשונות עבריים משולבים בכולו.

א. מין ומספר

בפרסית אין נטייה לתואר, ושוה הוא לזכר ולנקבה וליחיד ולרבים. כך אומרים בפרסית: מרד כ'וב (=איש טוב), זן כ'וב (=אשה טובה), גוואן האי כ'וב (=בחורים טובים), דוכ'תר האי כ'וב (=בנות טובות).

כך נהגו גם בשמות ובתארים עבריים ששאלום. נביא כמה מהם:

1. בני-אדם — גם ליחיד. למשל: כה בני אדם היץ' כארי אז או בר נמי אייד (רג) = שפן אדם שום דבר לא עולה בידו.
2. בחור — גם לרבים: בחור בוד (יז) = היה בחור (=בן), בחור בודן (קעה) = היו בחורים (=בנים).
3. פכור — גם לרבים: אין בצ'ה גאב הא בכ'ור הסתן (רלד) = בני פקר אלה פכורות הם.
4. מטבעות לשון המורפכים מפעל באים ליחיד גם לרבים: בעל תורה ובעל צדקה באשנד (לא) = יהיו בעלי תורה ובעלי צדקה.
5. גוים (כך בשורק!) — גם ליחיד וגם לאישה. למשל: ישראל נעשו בעלי תשובה.
6. באלאי סר אין גוים (קכה) = לראשו של גוי זה.
7. אגר גוים הסתי (שם) = אם את גויה.
8. אבל מצאתי בספר גוי — לזכר (שו) וגויה — לנקבה (רנו).
9. צנוע — גם לנקבה: יך זני צנוע פסנדידה הסת (רסא) = יש אישה צנועה נעימה.
10. גיורת — גם לשתיים: גר שוונד יעני גיורת באשנד (סט) =תגייירה, פלומר תהיינה גיורות.
11. זפאי — גם לרבים: והר וקת ישראל זכאי בשוונד (מג) = ובכל זמן שישראל יהיו זפאים.

4. = אמן פן יהי רצון. בונה ירושלים י"י נדחי ישראל יכנס.

- תו בא און מרד זכאי הסחיד (רכא) = אתה ואותו האיש זכאים אתם.
9. יפת תואר — גם לרבות וגם לזכרים. למשל: יך זן יפת תואר (קצד) = אשה אחת יפת תואר. ודוכ'תר האי וג' כה יפת תואר ומקבול הסתן (רלו) = ובנות חניניות, שהן יפות תואר ונאות. דו ג'ולאם ספ'יד יפת תואר דארד (קצה) = יש לו שני עבדים לבנים יפי תואר.
10. יתום — גם לרבים: דו פסר האי יתום (קסו) = שני ילדים יתומים. דיתא יתום ורדאשת (קסו) = לקח שני יתומים.
11. פהן גדול — גם לרבים: צ'נד כהן גדול בצ'שם כ'וד כדידם (קטו) = ראיתי פעיניי כמה פהנים גדולים.
12. פשרה — גם לרבות: וערוסאן או כשרה בודנד (רמג) = וכלותיו היו פשרות.
13. נסים ונפלאות — גם יחיד: יך נסים ונפלאות דיגר (סד) = עוד נס נפלא אחד.
14. צדיק וחסיד — גם לרבים: מידאנסת כה צדיק וחסיד הסתן (ריא) = ידע שהם צדיקים וחסידים.
- און דארא צדיק וחסיד בודנד (רכח) = אותו דור היו צדיקים וחסידים.
- סה צדיק בודן (קצט) = היו שלושה צדיקים.
- המה צדיק באשן . . . המה רשע באשן (קפא) = פולם יהיו צדיקים . . . פולם יהיו רשעים.
15. קדוש וטהור — כמעט תמיד לרבים: שכ'ץ האי קדוש וטהור (לט) = אנשים קדושים וטהורים.
16. שכן — גם לנקבה: ואון שכ'ץ רשעה (קס) = ואותה שכנה רשעה.

ב. חידושי לשון

- באוצר לשון הקודש זה נמצא גם חידושי לשון: צורות חדשות, מטבעות-לשון חדשים והוראות שונות למלה העברית השאולה. אביא כמה מהם (בסדר א"ב):
1. על פי הפסוק בדניאל (ה, ו) "וארכבתיה דא לדא נקשן" פותב המחבר: אז השי"ת סהם ורדאשתן (=נפלה עליהם אימת השי"ת) וארכובתהון דא לדא נקשן (ר).
 2. ע"פ המטבע "בוטח בה" ⁵ (ר) אמרו גם "בוטח באבות באשד" (עמ' קפו) = יהי בוטח באבות (=אבות העולם) (קפו).
 3. יוסף אומר ליהודה: דברן ופור גו הסתי (פו) = אתה דברן ומרבה דברים. "דברן" נמצא בספרות ימי הביניים⁶, וכן בהגהות ר' אברהם הלחמי למכילתא⁷. אבל נ"ל, שיהודי פרס יצרו היחיד מן הלשון "נשים דברניות הן" (ברכ' מח ב).

5. תה' כא, ח, מש' טז, כ; כט, כו. תה' לב, י — והבוטח בה'.

6. הפזרי ועוד, ר' מילון בן-יהודה בערפו.

7. מדרשב"י, אפשטיין-מלמד, עמ' 3.

4. דר גהינם הסת תא דורות (שז) = הוא בגהינם עד עולם. נ"ל ש"דורות" הוא קיצור של "לדורות עולם" (בר' ט, יב), או קיצור של "עד סוף כל הדורות" (סוף מס' מפות, פ"ג מט"ו).

5. דר התרה בראי מן בגורן . . . דר התרה בראי תו מי גורם (קסא) = פתח התרה יחפשו לי . . . פתח התרה יחפשו לך. אין בעברית מטבע "פתח התרה". ונ"ל, שהוא שיבוש של פתח חרטה. פידוע שיהודי פרס אינם מבטאים ח"ת פהלכה, ודומה לה"א, וכן אין הם מבחינים בין תי"ו לטי"ת, א"כ "חרטה" נהפך ל"הרתה", ו"תוקן" להתרה.

6. בשני מקומות מצאתי יחיד של "זמירות", הנמצא במקרא ובלשון חכמים בל' רבים בלבד: "ודר סר סעודה וקת כ'וראך קב"ה רא יאד מי כוננד בהמוציא ונברך ושירה וזמירה"⁸ (לח). "זמירה מיכ'ונד . . . זמירה מי כ'אנמ"⁹ (קעט). אבל מצוי יותר: שירה וזמרה (רצד-ב"פ, פ, שד-ב"פ, שו), שירות וזמירות (ריא).

7. בצד "קידושין" נמצא גם ביחיד קידוש: כ'וד רא קידוש כרד באון (קנט) = נתקדשה לו; קידוש וכתובה כרד (קסו) = עשה קידושין וכתובה (= ערך חופה וקידושין).
8. לפני שאדם מזכיר בדבריו דבר לא נעים או בע"ח טמא פותח במטבע התנצלות: חוץ מפבוד: חוץ מכבוד יך גורבה מיגוזשת (רנו) = חוץ מפבוד היה עובר חתול אחד.

9. מוסרות ותוכחות (נח) — לשם זיווג מלים. בספרות יה"ב: מוסרים.

10. באיד מסאל מלאך השרת באשד (רלד) = צריך להיות כמלאך השרת. במילונים אין יחיד של "מלאכי השרת".

11. כה דאיים נדרן באשד כה נדר בוכונד (רנו) = שתמיד יהי נדרן, שיידור.

בן-יהודה מביא במילונו את צורת היחיד מן מדרש שמואל כו.

12. בדרשותיהם השתמשו יהודי פרס במונח מוסמך ל"סמוכין" או "סמוך": מוסמך הסת (רגיל), מוסמך כרדה הסת (רגיל) = הסמך, מוסמך שודה הסת (רכו) = הוסמך.

13. על פי המטבע "מורד במלכות" (צב) ו"מורד במלכות בית דוד" (יט) נמצא כמה פעמים: "מורד ברב" (סב, רמו, שיד).

14. על יד התואר "רב" נמצא גם רב מתיבתא לראש הישיבה של מעלה (רפו), לקוח מן הזוהר.

15. על יד השימוש בצורה העברית "שליחות" (יו, קו, קז) נוצר גם בדרך הפרסית: שליח גרי (טז).

16. שמות — כינוי לשם המפורש: און וקת שמות כרד (עב) = הזכיר שם המפורש.

8. = ובסעודה בשעת אכילה מזכירים את הקב"ה ב"המוציא" ונברך (=ברפת המזון)

ושירה וזמירה.

9. = קורא זמירה (=מזמר) . . . אני קורא זמירה (=אני מזמר).

17. שמות — קמיע: הר שמותי והר טלסמי כה שמות הקודש כנדן רוי או (ריז) = כל קמיע וכל טליסמא¹⁰, שחקוקים עליו שמות הקודש.
18. התואר חי וקיים הניתן להקב"ה ("אמא ממ"ה הקב"ה חי וקיים הסת¹¹, קל) בא גם לבני אדם בהוראת "בריא ושלם": חי וקיים בירון מי אייד (קצח) = יוצא בריא ושלם; חי וקיים בוד (קצט) = היה בריא ושלם, אלא חי וקיים לעד כ'אהן בוד (צז) = יהיו.
19. למעשי ניאוף משתמשים בתואר טמא: ודאי כה תורא טמא כרדסת (רב) = ודאי טימא אותך. השוה לשון הפתוב: "ואת פי שטית וגו' וכי נטמאת" (במ"ה, כ), וכן במשנה: "האומרת טמאה אני לך" (סוטה פ"א מ"ג)¹².
20. סיבת הסיבות, שהוא אחד מפניניי הקב"ה בקבלה ובכוזרי ועוד, משמש בלשון יהודי פרס בהוראה של פעולה לא רגילה, פעולה נסית, או פעולה מעפבת במפתיע: השי"ת מיתואנסת כה סיבת הסיבות כונד כה נח רא בי סדמה כ'לאץ גרדאנד (יח) = השי"ת יכול לעשות סיבת הסיבות, שיציל את נח בלא יסורים. ואליהו אמדסת, ויך סבת הסיבות כרדסת, כה משיח אמדן תעויק שודסת (ריא) = ואליהו בא, ועשה סיבת הסיבות, שבואו של המשיח נתעכב.
- אגר כה אין סיבת הסיבות נכרדה בודם, שטן נמי גוזאשת כה המצ'ין אוולאד הא כשר וחסיד עמל ביאיין (שטו) = אלמלא לא עשיתי סיבת הסיבות הזאת, השטן לא היה מניח, שילדים פשרים וחסידים כאלה יולדו.
21. קנין שמים וארץ גרפ'ת (שי) = קיבל קניין שמים וארץ = התחייבות גדולה פקניין סודר.
- מקורו של מטבע זה לפענ"ד הוא מן הפתוב "העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ" (דב' ד, כו, ור' גם לא, כח).
22. לקריאת "שניים מקרא ואחד תרגום" אומרים יהודי פרס בקיצור תורה תרגום (מא, מב).
23. ולבסוף שימוש מעניין במטבע מדרשי בפי ר"ג. בכמה מחלוקות במדרש אגדה בין ר' אליעזר ור' יהושע מובאת גם דעתו של ר"ג, ומסיים ר"ג "ועדיין צריכין אנו למודעי"¹², ומובאת דעתו של ר' אלעזר המודעי.
- הדרשנים בפרסית יהודית משתמשים בלשון זה (ח, קיז, ריד) בהוראת "דבר אחר", הבאה במדרשים בראש דרשה אחרת לאותו פסוק, או בהוראה: יש עוד לדון בדבר. [שימוש מעין זה מצאתי בספר החינוך, מצוה צ"ב].
- ועתה נעבור לכמה שמות עבריים, שיהודי פרס משתמשים בהם לכמה הוראות:
24. למלת ברכה ארבעה שימושים:
10. לוח קטן מרובע של כסף, שחקוקים עליו פסוקים ותלוי בצואר.
 11. אבל ממ"ה הקב"ה הוא חי וקיים.
 12. והשוה שם פ"ג מ"ג ומ"ה.
 - 12א. עי' במפתחות לספרי "מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד בבלי".

(א) הוראתה הרגילה — בניגוד לקללה. למשל: כה ישראל רא ברכה כונד דר שלום (קלא) = שיברך את ישראל בשלום.

(ב) הוראת ברכות הנהנין: ברכה עצי עשבי (ה), ברכה הגומל (מו).

(ג) תוספר למספר כשסופרים את ישראל: יך ברכה הסתן ישראל (רכה) = ישראל הם אחד; דה ברכה ישראל (שטז) = עשרה מישראל; צ'נד ברכה אז ישראל (רלא) = כמה מישראל.

(ד) דבר מאכל שלא נשאר ממנו — אין אומרים 'נגמר', אלא אומרים "נהיה ברכה": ברכה שוד. השוה מ"ב ד, ו: ויאמר אליה אין עוד פלי ויעמד (=פסק) השמן.

25. ולמלת שלום שבעה שימושים:

(א) הוראתה העיקרית: שלום אוורד מיאן רוז הא (ד) = הביא שלום בין הימים.

(ב) פירך בשלום: דו סה מרתבה שלום באו כרדן . . . (קסז) = פעמיים שלוש פירכוהו בשלום.

(ג) בהוראת שעת ברכה: בסאעת שלום (רא) = בשעה טובה.

(ד) שאילת שלום: ואחוואל שלומי תו רא הם בפורס (לח) = ואשאל גם בשלומך.

(ה) קם מחולי: השי"ת רפואה באו דאד ושלום ברכ'סתאד (קעג) = השי"ת נתן לו רפואה וקם בשלום.

(ו) תוספת לכינוי נוכח נכפד: שאלומי שומא נמי תוואניד אין זחמת רא בכשיד (נט) = כבדוך אינך יכול לסבול טורח זה.

(ז) פינוי. אם הרוצה לקלל את בנה בכינוי¹³ אומרת: שאלם (=שלום) בשו (היה שלום) במקום "תמות".

26. קנאה בלשון יהודי פרס באה בשתי הוראות:

(א) קינא באדם. למשל: אוה"ע קנאה ורזידן בישראל (ריג) = אוה"ע קינאו בישראל. קנאה בהבל בורד (קטז) = קינא בהבל.

(ב) בהוראת שנאה ומשטמה: קנאה בתו דארד (רלה) יש לו שנאה לך. קנאה יעקב רא דר דלש נגאה דאשת (נח) = שמר בלבו שנאת יעקב (בר' כח, מא: וישטם עשו את יעקב). לפיכך באות צמודות: קנאה ושנאה (צ, קעו, רצא).

בהוראה זו השנייה יש גם בלשון חכמים. למשל:

ת"ר חמשה דברים נאמרו בשום וכו' וי"א מכניס [את ה]אהבה ומוציא את

הקנאה (ב"ק פב א). קנאה — בניגוד לאהבה.

שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות שלחו לה קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות (מגילה ז, א, ופירש רש"י: שיאמרו האומות, שאנו שמחים להזכיר מפלתן).

הללו ("ספרי המינין") שמטילין קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהם

13. השוה "ברפת השם" במקום "קללת ה'".

שבשמים (שבת קטז, א). וכן ב"תענו ותעתרו" שבקדיש בחתימת סליחות: ויסור מתוככם קנאה ושנאה ותחרות.

וגם במקרא בא בכמה מקומות בהוראה זו. למשל: ויִקְנֶאוּ אֶת הַפְּלִשְׁתִּים וְכָל הַבְּאֵרוֹת וְגו' סתמום פלשתים וימלאום עפר. ויאמר אבימלך ליצחק לך מעמנו וגו' (בר' כו, יד-טז).

וכשבא אבימלך ומרעיו לפייסו אומר להם יצחק: ואתם שְׂנֵאתֶם אוֹתִי ותשלחוני מאתכם (שם כז).

וכן הוראת קנאה — שנאה גם בדברי ישעיה (יא, יג):
וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה (=הצוררים שביהודה) יפרתו.
אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים.

ג. מלים ארמיות

- בלשון יהודי פרס נכנסו גם מלים ארמיות. אסדר אותן לפי שכיחותן:
 1. יהודי פרס רגילים לקרוא לערב שבת "רוז מעלה שבת" (ה) הוא הוא "מעלי שבחא" שבתלמוד הבבלי.
 2. המת — נקרא מיתה, הוא "מיתא" בארמית. למשל: ומיתה רא אז דין גהינם כ'לאן מיגראנד (קעב) — ומציל את המת מדין גהינם.
אבל ברבים — באה הצורה העברית: מתים — בהשפעת המטבע הרגיל "תחיית המתים"¹⁴.
 3. שבטא (ולא "שבט"). למשל: שבטה בני אפרים (קכג), הר כדאם שבטה (קכה) — כל שבט. וכן ברבים: מוקאבל י"ב שבטאי ישראל (רלא) — פנגד י"ב שבטי ישראל.
אבל נמצא ליחיד גם שבטים: אז כודאם שבטים כה"ג מועיין כונם פ'רמוד אז שבטא לוי... אז און שבטא כה"ג מועיין כון (קמז) = מאיזה שבט אקבע כה"ג.
אמר משבט לוי... מאותו שבט תקבע כה"ג. הר שבטא ושבטא (רב) = כל שבט ושבט.
 4. דארא = דור. למשל: דאראי אברהם (מו) = דורו של אברהם, דאראי יעקב (מו), דאראי דוד המלך (קסח), אהל דאראי תו (קמג) = בני דורך. "דור דעה"¹⁵ — מתורגם: דארא פור עקל ופ'הים (רכז).
 5. חשדא. למשל: מלאכים חשדה באדם כשר נבורדן (מ) = המלאכים לא חשדו באדם כשר¹⁶.

14. פיוצא בזה מצאתי בשם "הרהור": ביחיד: הרהורי בדי (כת, שיד) = הרהור רע (התואר בפרסית), אבל ברבים — המטבע הקבוע: הרהורים רעים (שטו).

15. דרדע (מ"א ה יא) זה דור המדבר שהיה בהם דיעה (תנח' בופר חוקת יג).

16. במילון בן יהודה יש ע' חשדה בלא מקור, ובהערה: הפתקה של המקור אבדה. חוששני, שלא היה לו מקור.

6. **אחסנתא** (=נחלה) נשתבשה בפי יהודי פרס ל"סמתא".
7. **דכ"יא** — כך קוראים יהודי פרס לניקור הבשר. וכך פותב המחבר (רכד): ניקור מי כרדן יעני דכ"יא מיכרדן¹⁷.
8. **סברא** — בהוראת מחשבה. למשל: סברה אישאן (יב) = מחשבתם; סברה עשו באין בוד (נט) = מחשבת עשו בכך היה; יעקב אבינו סברה כרד (פט) = יעקב אבינו סבר.
9. **בר ישראל** = בן ישראל. למשל: הר בר ישראל¹⁸ (כט, רעד) = כל בן ישראל, כל אחד מישראל.
10. **בר מינן** — בהוראתה הרגילה בפי יהודי המזרח: לא עלינו¹⁹ — רגיל. ובמקום אחד ניתן על יד המטבע הארמי מטבע פרסי פתוספת ביאור: בר מינן דור אז גאנב (כג) = בר מינן רחוק מכווד²⁰.
11. **בר נפלי** — פכינוי לדוד המלך: כה באייד דוד בר נפלי²¹ בשווד (לו) = שדוד היה צריך להיות בר נפלי²¹. והושאל לסתם נפל: אמא אגר בר נפלי הסת (=בניגוד ל"זרע של קיימא", שנופר קודם, קעז).
12. **ברא מזכי אבא** (סנה' קד ע"א): וקאיים בשווד (=ויתקיים) ברא מזכי אבא (מב). והשוה גם "יוסף ברא קדישא צדיק הסת" (=הוא, עו).
13. **בלא זמנא**: וצ'נד מרתבה מי כ'אסתן כה משיח בי אוורן בלא זמנא (ריא) = וכמה פעמים רצו להביא את המשיח בלא זמנו. ב"מ פה ב: סבר תקפו ברחמי ומייתו ליה למשיחא בלא זמניה.
14. **סמא דחיי**: ותורה הם אז בראי תו סמא דחיי מי שווד (קמא) = וגם התורה תהיה לך סם חיים. שבת פח ב: למיימינים בה סמא דחיי.
15. **שקלא וטריא** — שקלא וטריא כרדן (טו, עג, צא) = נשאו ונתנו.
16. ולבסוף: בפי יהודי פרס רגיל יותר התואר הארמי **קודשא בריך הוא**. אבל אמי ז"ל הייתה רגילה להגות "הקדש בריך הא" (=הקדוש ברוך הוא).
17. וכדאי להזכיר את השם **יאר צייט** (כך קוראים!) הנזכר (קפד) בצד השם "רוז פטירה" (לד) = יום פטירה. שם זה בא ליהודי פרס (וכן לעדות מזרח אחרות) מהגהות הרמ"א בשו"ע²².

17. השוה "נהמא דחיטי דכייטא" (יזמא עו ב) — חיטים נקיות, שפררו אותן.

18. אולי השתמשו בצורה הארמית לִזְג "בר" ל"הר"?

19. בפי יהודי המזרח רגיל גם: לא עליכם.

20. השוה בערבית: **بعدك**

21. בסנה' צו ב הוא פיננוי של המשיח.

22. אגב, יהודי פרס נוהגים בהרבה הלכות לחומרא כדעת הרמ"א בשו"ע.

ד. תוספת פרסית למטבע העברי

כשם שהנביא ישעיה אומר "וינטלם (ארמית) וינשאם (עברית)" (סג, ט), מעט מזער (י, כב ועוד), וכשם שאמרו בלשון חכמים "בנים זכרים" (ברכ' ה ב ועוד), וכשם שאומרים בידיש "מים אחרונים וואסער" כך אמרו גם יהודי פרס: זן (=אישה) אשת חיל (קסה-רפ), זן האי (=נשים) נשים צדקניות (רפו), אבר (=ענן) ענן הפכוד (רלו), בזיר דרכת (=תחת עץ) עץ החיים (רט), אוואז (=קול) קול שופר (שג).

לפעמים באה מלה פרסית סמוכה למלה העברית, לפניה או לאחריה, קרובה לעברית או מופלגת הימנה או מקבילה לה, ובכמה מקומות נוצרת טאוטולוגיה. נביא כמה מהם (בסדר א"ב):

1. פדר רחמת גר (=אב רחמן) כה כ'אנדה שודהי (=שאתה נקרא) א ב ר ח מן (רסו).
2. אזהרה באישאן מי דאד, מן הר רוז א ח ת ר א ז בישראל מי דהם (רלו) = הזהיר אותם, אני מזהיר את ישראל בכל יום.
3. פור אז בות (=מלא מאלילים) ואלילים (קח).
4. אגר אין שכ'ץ כם אעתקאד בוד (אם האיש הזה היה מקטני אמונה) מא הם בי אמונה באשים (=גם אנו נהיה בלי אמונה) (רצד).
5. אמא נסל ערב רב בי רחם ובי מורוות ואכזורים הסתן (מא) = אבל זרע ערב רב הם בלי רחמנות ובלי חמלה ואכזורים הם.
6. כ'ארי (=ביזיון) ובזיון (נד).
7. כ'אהשת (=בקשה) ובקשה בכונים (=נעשה, פז).
8. ברוך הבא כ'וש אמדי (קסז).
9. שרט (=תנאי, ברית) וברית כרד בא אישאן (=עשה עמהם, נו).
10. גאווה ותכבור (=גאווה) ("). גאווה ובחורגי (=גדולה) מי כונן (=עושים, שד).
- בראי גאווה ובחורגי כ'וד נמאהי (קנג) = לגאווה והתפארות.
11. גבור ופור זור (=רב פזח, קנה). גבור שוד ופור זור וקווי שוד (רעו) = היה גיבור ורב פזח וחזק.
12. גנוז חזבת כרדה בודן (נו) = גנוז והטמינו.
13. דברן ופור גו הסתי (פו) אתה דברן ומרבה שית.
14. אין הבטחה ופושטמני צ'ה בוד (רט) = הבטחה וביטחון זה מה היו?
15. והיץ' הנאה ומנפ'עת בתו נמי רסד (קפב) = ושום הנאה וריוח לא יגיע לך.
16. כה אין קדר הפסד וזור באון ברסד (רה) = שכל כך הפסד ודרא יבואו לו.
17. מי באייסת השתחוויה ורכוע וסוגדה כונד (קפז) = היה צריך לעשות השתחוויה וכריעה וסגידה.
18. ודאי כה תו זן מן הסתי ומושכ'ץ כה אין דו אוולאד מא הסתן (קצה) = ודאי שאת אשתי, וודאי ששני אלה הם ילדינו.

19. ועאקל ודאנא וחכם מי שווד (פ) = ויהיה חכם ויודע וחכם.
20. כה ישראל היי' חלק ובכיש (=חלק) אז אין עולם נדארן אלא דר עוה"ב בכיש וחלק דארן (רעו) = שישאל אין להם שום חלק ומתת בעוה"ז אלא בעולם הבא יש להם מתת וחלק.
21. חכמים וא רסידן (=חקרו) וחקירה ודרישה כרדן (=עשו) בדיוק (קעז).
22. בריון בגאי טמא ונגס (=ישפכו במקום טמא ומתועב) ... בריון במקאם טמא ונגס (=הנ"ל) ... במקאם פ ל י ד (=טמא) ונגס בריון (קפו).
23. איי ילוד אשה ... כ'ודת הם ז א י י ד ה זן הסתי (טו) = גם אתה ילוד אישה.
24. שאלדה (=יסוד) ויסוד עולם (ס').
25. ומיראס בר (=ויורש) וירושה גיר (=ויורש) (כו).
26. כבוד ועזת (=וכבוד) באון מי דהת (=נזותן לו) (קסד). בכבוד ובעזת מיפ'רסתי אישאן בפיש מן (כו) = בכבוד ויקר תשלחם אליי.
27. אז סהר (=פישוף) וכישוף²³ חריף' און כס נמי שוד (רנ) = איש לא יכול לו מקסם וכישוף.
28. כתרים רוחני בר סר גוזאשת (=שם לראשו) קרני הוד. ובסוף העמוד: תאג רוחני האי מא (קנה) = כתרים רוחנים שלנו. כתר מלכות ... כתר תורה ... אמא תאג (=אבל פתר) כהונה ... (קעא) המישה תאג מלכות וכתר תורה וכתר כהונה דאשתה באשן (קעד) = תמיד יהיו להם כתר ...
29. כה עומר או טול ומאריך באשד (ק) = שחייו יהיו ארוכים ומאריך.
30. מגן וסינה ספר (=צינה) און מי שוון (נט) = יהיו לו.
31. באין סבב בכ'שיד עון ותקצור אישאן ומחילה כרד (רלג) = מסיבה זו סלח עוונם ופשעם ומחל.
- 31א. עווי בתר אז עון מלבין וכ'גאלת כסי דאדנד ניסת (רנד) = עוון רע יותר מעוון מלבין וביוש אדם אין.
- 31ב. לשון מלחמה ונגנ (=מלחמה) הסת ... אמד (=בא) בגנג ומלחמה (פו).
32. כה עוה"ב מנוחה ואסודה (=מנוחה) באשים (=נהיה) (רצ).
33. כה כ'ודש בחאלת נסיון ביאוורד דרגאי השי"ת ... (אבל להלן: אומאייש = ניסיון) (שיא) = שיביא את עצמו לידי ניסיון לפני השי"ת.
36. נשך וסוד (=ריבית, ו'-ב"פ).
37. ואמא בהאנה (=אבל עלילה) ועלילות נבד (=לא היה) (רכה).
38. עיקר ואפל (=עיקר) הסת (א).
39. יך סותון כ'לקת כרד ... (=ברא עמוד אחד) און עמוד (ב).
40. עראי וסר דסת (=ועראי) הסת (א).

23. תמיד בכ"ף רפה, פי בתורה נמצא רק מִכְשֵׁף ומִכְשָׁפָה (בכ"ף רפה!).

41. דולת (=ועשירות) ועשירות און יך בר צד שוד (קצה) = ועושרו ועשירותו נהיה מאה מונים. ואגר עשירות נדאשת דוולת באו מי דאדן ואורא עשיר מי גרדאנדן (קפו) = ואם לא הייתה לו עשירות היו נותנים לו עושר ועושים אותו עשיר.
42. רשעות און וזילימי און (=ורשעותו, נח).
- 42א. ואסם²⁴ השם וכורסין און שלם כ'אהד בוד. ושם אליהו הנביא שלם כ'אהד בוד (ריב) = ושם השם וכסאו יהי שלם. . .
43. מנע ותוכחות מיכונן (ג) = עושים הוכחה ותוכחות. פנד (=מוסר) ותוכחות מי דאד (רמג, =היה נותן). וחאל צ'ה תוכחות ומעני (=ומנעי) ונציחת הסת דר און גא (רפה) = ועתה אילו תוכחות והוכחה ומוסר יש באותו מקום.
44. בתענה (=בתמיהה) ותמיהה מיגויין (=אומרים, פ).
45. תפלה ונמאז (=תפילה) (ה).
46. תשובה ותוובה (=תשובה) (קסג).
- יש שבצד השם העברי מובא תרגומו בפרסית:
47. ה' ארך אפים יעני כ'ודא תחמול גאר הסת (רלב).
48. כושת דר מזיד (=הרג במזיד) יעני בר קסדן (רפח).
49. סומא כה כור באשד (=שהוא עיוור, סב).
50. ויכי בשוגג יעני בר נדאנסתה (רפח) = פלומר בלי ידיעה.
51. בא שור הבר כה גאוו צחרא הסת (רט).
52. שתי אחיות יעני דו כ'אהר גרפ'תם (רט) = כלומר שתי אחיות נשואתי.
53. ישראל תבואה השי"ת כ'אנדה שודן כה גנדום באשד (רטז) = ישראל נקראו תבואת השי"ת, שהיא החיטה.

ה. שימוש במלים עבריות לגינוי

- אף בשעת כעסם וגינויים השתמשו יהודי פרס במלים מלשון הקודש. במדרש זה מצאתי מלות גנאי אלו:
1. ארור (קכה, קצו), ארור מנודה (קכה), רשע ארור (ר), ארורים (רמה, רנו). על פי רוב נאמרו ללא־יהודי.
 2. פלב (קלה-כ"פ), כלב וכלבתא — לזמרי וכזפי (רנא).
 3. שם אומתנו הוא ישראל, אבל פשגוי רוצה לזלול ולבזות משתמש בשם יהודי: יך בצ'ה יהודי אוורדי (נט) = הבאת ילד יהודי. פנדאי היה לעיני הפותב דברי זליכא אשת פוטיפר לבעלה: בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו (בר' לט, יז).
 4. על רשע שמת אומרים "גהינם שוד": ואנדאכ'תן וגהינם שוד (רע) = והשליכו והלך לגהינם. אבל על צדיק אומרים: עולם הבא חאצל שוד = הגיע לעוה"ב.

24. לא השתמש כאן ב"שם" העברי כדי שלא לחזור פעמיים על "שם".

כך השם גהנימ²⁵ בפי בני ישראל, אבל בשיחה עם גוי משתמש החכם בשם "גהנדם" (רעה).

5. ממזר — רגיל, ולגינאי חריף יותר: ממזר בר נידה.

1. פתגמים ולשונות עבריים

הדרשן מתבל את דרשתו בפתגמים ולשונות עבריים. לפעמים הוא מתרגם ומפרשם, ולפעמים הוא מביא אותם פלשונם בלא תרגום ובלא פירוש ומשפצם בדבריו. נביא כמה מן האחרונים:

1. וינפש אותיות וי נפש אוי לנפשך ואוי לנשמתך (ה).
2. רבש"ע אם נא מצאתי חן בעיניך (=בר' יח, ג) אין מאהי רא זנדה כון (קכד, קכה) = החיה דג זה.
3. כפי הדין בת שלש שנים ראויה לביאה רבקה בוד (נא) = הייתה רבקה. ע"פ רש"י תולדות כה, כ.
4. רבש"ע גלוי וידוע לפניך (=רגיל בתלמוד, למשל ב"מ נט ב) כה ישראל צ'ה גופ'תן (קכה) = מה אמרו ישראל.
5. הלומד על מנת ללמד (=אבות פ"ד מ"ה) בנא אוורדה באשד (קמג) = קיים.
6. יחיד ורבים הלכה כרבים (קי) — ברכות ט א וש"נ.
7. ואגר בכ'אהים תעריף' כ'ישוף מצרים בכונים (=ואם נרצה לספר על פישוף מצרים) יכלה הזמן והם לא יכלו (קפט) — מוידוי' של שליח ציפור בחזרת שחרית יוה"כ.
8. יעני ישראל ערבים זה לזה הסתים (רג) = פלומר אנו ישראל ... סנה' כו ב (פנוסח כל כ"י ואה"ת) ושבועות לט סע"א: כל ישראל ערבים זה בזה.
9. כל אומן שונא את בן אומנותו (ח) — רש"י לפתוב (בר' ג, ד), ותמיהני, שמציין ל"תיקונים" (=תיקוני הוזהר): דר תיקונים פ'רמודה הסת.
10. מאבימלך נתעברה שרה (מה) = רש"י בראש פרשת תולדות.
11. מחשבה ע"ז מצטרפה למעשה מי שווד (מד) = יעשה. מחשבה טובה במעשה ופועל חסאב כונד (פה) = מחשבה טובה יחשוב למעשה ופועל. שניהם ע"פ קידושין מ ע"א.
12. עוה"ז זחמת כשד (=ייגע) פפיים עוה"ב מנוחה בנשינד (=ישב) מסל ערב שבת כה כ'רג כבוד שבת מי כונד, ורוז שבת אסתראחת מי נשינד ומי כ'ורד = כמו ערב שבת שמוציא הוצאות לכבוד שבת, וביום השבת יושב במנוחה ואוכל. (ולסיפוס): מי שטרך בערב שבת יאכל בשבת (א). — ע"ז ג א.
13. בכמה חתימות פרשה בא בין שאר האיחולים: מקבץ נדחי עמו ישראל שווד

25. כך הפתיב (יו"ד אחרי הה"א) בכל הספר, פרגיל בכתב-יד ח"י.

(=יעשה) או בכונד (=יעשה) (צג, קלב, קסח, קפז) — חתימת ברפת "תקע שופר" בתפילת י"ח.

14. מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי (=ב"מ יא א, חולין קה א, קיד א) הכל דברי אלקים חיים (=אלו ואלו דברי אלקים חיים, עירובין יג ב וש"נ) (מד, צא).

15. מתוך שלא לשמה בא לשמה (=פסח' ע"ב) מישוד (=יעשה) (רח).

16. אינסת כה מי פ'רמאייד (=זהו שאומר) נרי בידך ונרך בידי (לו) — דב"ר פ"ד ד.

17. אז עון (=מעון) אבות בנים קטנים מתים (ריד). שבת לב רע"ב: רבי אומר בעון נדרים בנים מתים כשהן קטנים.

18. בסיפור על ר' פרידא, שהיה לו תלמיד, שהיה משנהו ארבע מאות פעם (עירובין נד ב²⁶) מתואר התלמיד: קשה לשמוע ומהר לאבד בוד (=היה, קמב) — אבות פ"ה מי"ב.

19. צ'ון שטן מקטרג הסת (=לפי שהשטן מקטרג) בשעת סכנה (קצט) — מרש"י לבר' מד, כט, והובא גם ברש"י לב"ב כט ע"א, ד"ה לא ממטינן ומקורו — ב"ר פצ"א ט, ירושלמי שבת פ"ב ה"ו ע"ב (ובשניהם הנוסח: אין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה).

ויש שהמטבע בא בלשון בלולה: חציז בעברית וחציז — בפרסית, למשל:

20. בתרבות²⁷ רעה בירון אמד (לו) — יצא לתרבות רעה.

21. וברוך השם חכמת אלקים דר אנדראן תו הסת (רסח) = בקרפך — ע"פ הפתוב "פי חכמת אלקים בקרבו" (מ"א ג, כה).

22. הרצ'ה גוזשת עפר שוד (פו) = מה שעבר היה לעפר.

מפי אבא מארי זצ"ל ומפי אחרים שמעתי את הפתגם בנוסח: מה שעבר עפר. וכמדומני, שנשמע גם מפייהם של בני עדות אחרות. והשווה בערבית: ^{لغات} لغات (=מה שעבר מת).

23. אז בראי כבוד כ'וד נמי כונם (רצז) = לא לכבודי אני עושה. — ע"פ הלשון "לא לכבודי עשיתי" (מגילה ג א ועוד).

ויש שתרגם את כל הפתגם העברי:

מסל ארדה ביכ'תה דר סיודה ג'לבאל (נה) — פקמח המנופה בי"ג נפה (נכון יותר: כברה) — ע"פ מנחות פ"ו מ"ז.

ונסיים פרק זה בפרט מעניין: הדרשן מביא בדרשתו פתגם מוסר בפרסית ומפרשו בסיוע מלים עבריות: אינסת כה משל מיגוידי: רוזה תא תוואן / נמאז תא גאן (=צום עד היכולת, תפילה עד הנפש) יעני תענית תא כה פיש רפ'ת מי שווד, אמא

26. בספר בטעות: גמרא סנהדרין, והשם: ר' פדת.

27. ב זו היא אות יחס פרסית — תרגום ל העברית.

תפלה ועבודה וק"ש תא גאן דר בך דארי (כג) = כלומר תענית — עד כמה שיש ביכולת, אבל תפילה ועבודה (=עבודת ה') וקריאת שמע כל עוד שיש לך נפש בגוף.

ז. המקורות

לבסוף ניצבת לפנינו השאלה: ב א י ל ו ש ב י ל י ם עברו מלים ומטבעות לשון עבריים אלו ללשון הפרסית שבפי היהודים? התשובה קצרה: ה ת פ ס י ר . התפסיר תפס מקום נכבד בחיי הרוח והדת של יהודי פרס. כל נער, שמנת משכּלו הייתה לא פחות מבינונית, למד תפסיר לאחר שקריאתו הייתה יציבה ורהוטה²⁸. והקריאה והתפסיר היו קשורים זה בזה כלחם ופרפרת. לתפסיר הוקדש זמן רב ביותר בשבתות:

לאחר שעה המפסיר לתיבה ובירך את ברכת ההפטר, פתח בקריאת ההפטר בשקט באוזני הקורא בתורה או החזן (=גבאי בפי יהודי פרס), ובאותה שעה ישבו הקהל חבורות חבורות, ובכל חבורה קרא אחד הידענים את תפסיר ההפטר, והמפסיר שסיים את קריאתו חיפה עד שנדם קול המתרגמים, ובירך את הברכות שלאחר ההפטר. הפטרות מסוימות תרגמן לאחר הברכות מעל הבימה (כגון תפסיר של התרגום בארמית להפטר שמיני של פסח "עוד היום בנוב", שמודפס גם במחזורי ליורנו). אחרי הסעודה חזרו לביהכ"נ לתפילת מנחה ולשמיעת דרשה מפי הדרשן וללמוד רש"י ומדרש תנחומא ואולי גם מדרש רבה לפרשת השבוע. בידי השומעים תורה ורש"י, ואחד החכמים מסתפל בדברי רש"י ומתרגמם בע"פ. היו יודעי תפסיר, שתרגמו על שולחנם קטעי הזוהר (זכור את יום השבת — בליל שבת, ביומא דשבתא — בשחרית ו"תא חזי" בסעודה שלישית) ו"אתקינו סעודתא" של כל סעודה ו"ח' פרקים" של מס' שבת²⁹.

ובימות החול? מי שלא נחפו לעבודתו ישב בבית הפנסט לאחר סיום תפילת שחרית ללמוד "חוק לישראל" (= "קביעות" בלשון יהודי פרס, מלשון "קבעת עתים לתורה", שבת לא סע"א) וזה הסדר: את פסוקי התורה קוראים שניים מקרא ואחד תרגום — בלא תפסיר, את פסוקי הנביאים והכתובים קוראים בלא תפסיר, ואת תרגומם הארמי מתרגמים לפרסית. וכן מתרגמים את שאר החלקים: משנה, גמרא, זוהר, הלכה פסוקה ומוסר³⁰. נוהג זה נמשך גם בירושלים בכמה בתי פנסיות של עולי

28. עי' מאמרי "על התפסיר של יהודי פרס" בקובץ "ארץ-ישראל" (החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה), כרך ד', ירושלים, תשט"ז, עמ' 217-222.

29. כך מחולקת מס' שבת בת כ"ד פרקים לשלוש הסעודות. בשנת בשב"ת הוצאתי לאור תפסיר מסכת שבת ע"פ כתב-יד עם חילופי גרסאות והקדמה.

30. בספר "חוק לישראל" שלו כתב אבא מארי ז"ל בגיליונות תיקוני טעויות דפוס, ובצדם — פעין "אלפ'אט" — תרגומיהן של כמה מלים קשות.

שיראז עד לפני חמישים שנה³¹. סמוך לתפילת מנחה בכל יום עסקו ב"עין יעקב" (בפי יהודי פרס "מאמר").

בתפילות ימים נוראים היה לתפסיר מעמד חשוב ואמצעי לעזור לבבות לבכייה. תרגום "פתח אליהו" נאמר בדמע ובנעימה שזכרת לב. וכן תרגום "ה' שמעתי" (פתיחה לחזרת הש"ץ) בהרחבה (לא מילולית) השרה על העומדים בתפילה יראת־היום בתוכנו ובנעימתו. וכן תורגמו קטעים מחזרת הש"ץ: ונתנה תוקף, אתה זוכר, אשרי עין — בעבודת יוה"כ, רבש"ע של שליח ציפור הפותח את הוידי בחזרת הש"ץ, פיוטים שונים, ביחוד פיוט העקידה, "עת שערי רצון"³².

בליל הסדר תרגמו את "אתקיננו סעודתא" בנעימה חגיגית ואת כל ההגדה. "מנהג קהילת יוד (פרס) היה לקרוא בשבעת ימי הפסח את שיר השירים אחד מקרא ואחד תפ'סיר"³³. אבל התפסיר אינו של המקרא אלא של התרגום הארמי. ובשפחות שלפני פורים מתרגמים לפרסית "תרגום שני" של מגילת אסתר, ותיאור פסא שלמה מרומם את השומעים.

בתשעה באב מתרגמים מגילת איכה ומבחר קינות: על עשרה הרוגי מלכות, על בנו ובתו של ר' ישמעאל כה"ג ועל חנה ושבעת בניה. ואין עין באנשים ובנשים שאינה דומעת למשמע תפ'סיר קינות אלו. וביום תשעה באב לאחר הקינות קוראים מדרש "חורבן הבית" לפני הוצאת ספר תורה³⁴.

רובם הגדול של התפסירים הם יצירות שבעל־פה, כלומר: בעיניו ראה המתרגם את התיבה העברית, ובשפתיו ביטא את מלת התפסיר. אבל גם נכתבו תרגומים. למשל: תפסיר תהלים³⁵. בספרות ובידי אנשים פרטיים מבני העדה בארץ ובחו"ל יש כתבי־יד של "עקידת יצחק", "מגילת איכה" וקינות שונות ועוד.

נשוב לתשובת השאלה, שהצבנו בראש הפרק: מלים ומטבעות לשון מלשון הקודש נכנסו ללשון הפרסית בדרך התפסיר: המלה או מטבע הלשון בפרסית הזכירו

31. בשיבה של אבא מארי זצ"ל ובביהכ"נ שאולי, שנוהל בידי אחד מותיקי תלמידיו, הדרשן הרב אגא שאולי כהן זצ"ל.

32. עניין עקידת יצחק בפרסית נמצא בכ"י בכמה נוסחאות.

33. מדברי חנניה כהן זצ"ל "על אבי" בראש הספר "שיר השירים, תרגום ארמי, תפ'סיר בלשון יהודי פרס ע"פ כת"י שנמצא בעיבונזו של ר' שלמה בן דוד כ"ץ זצ"ל, ערך ותרגם לעברית ע"צ מלמד". ומעניין לנושא מחקרנו: "גם בתרגום מגילה קטנה זו בת ק"ז פסוקים משולבות כמאה מלים עבריות, מהן רגילות ומהן נדירות". ("הערות לתפסיר" — בסוף הספר, ושם — רשימת המלים).

34. הוא קטע מפתחת "איכה רבתי", הדפסתיו בסוף "זכרון רחמים".

35. תפסיר תהלים בלשון יהודי פרס (ע"פ חמישה כ"י), עם מבוא וח"ג והערות, ערוך בידי ע"צ מלמד, הוצ' ישיבת "שערי רחמים", ירושלים, תשכ"ח. ועי' מחקרי "תפ'סיר תהלים בפרסית" בס' זיכרון ליצחק בן־צבי ז"ל, מכון בן־צבי, ירושלים תשכ"ד.

ללמוד בזיכרון חזותי את המלה או מטבע הלשון העברי, שהיו לנגד עיניו ונחקקו בזיכרונו, וחדרו לאוצר לשונו ונתמזגו עם הפרסית שבפיו.

כל המעין במחקרי זה ישאל פנדאי: שמא גדולתו של המחבר בתורה היא שהשפיעה על שימוש הרב באוצר לשון הקודש? שתי תשובות בדבר: (א) המחבר היה דרשן בטרם יהיה גדול בתורה. כיצד? התחיל לדרוש בציבור בהיותו נער (לפני היותו בר-מצוה!), ולפיכך כינהו מאז "מוֹלָא פּוֹצֵיךְ" (=החכם הקטן), וכך היה ידוע בין צאן מרעיתו עד יומו האחרון. כמובן, שבפניו לא כינהו כן, אע"פ שהוא נתפבד בתואר זה. פנדאי שדרשן צעיר כזה ספג דרשות ששמע מפי גדולים ודרשות שקרא במדרשים כתבי-יד, שהיו מצויים בעיר מולדתו שיראז.

(ב) לשם השגאה עיינתי בספר מדרשים אחר (בפרסית יהודית). כתב-יד, שלפי השערתי נכתב לפני 150–200 שנה, ובפרשה אחת, פרשת שמות, מצאתי יותר משמונים מלים ומטבעות לשון מאוצר לשון הקודש. אביא כמה מהם: אכזארי ובי רחמי (=ובלי רחמים), אנוס רחמנא פטריה, והראיה (=והא ראה), כבוד, כדין וכהלכה, מורה באצבע, מכפר עון, מלחמה בכוני (=תילחם), נבי נמאן (=נביא נאמן), דו נס (=שני נסים), נשמות האי, עולם רפ"ת (=הלך לעולמו), ענוה, עשיר שודן (=נתעשרו), פגים אנדאכתן (=פגמו), פשוט הסת, קטני אמנה, קנאה (=שנאה), שריו (=שרוי) שווד, תיקון עון.

השגאה זו מלמדת אותנו עוד, שספר "זכרון רחמים" יכול לשמש דוגמא לכלל ספרי הדרוש בפרסית יהודית ביחסם ללשון הקודש.

ס י פ ו ם

פתחנו את מחקרנו בתיאור טיבה של הדרשה בלשון יהודי פרס, מבנה ומסגרתה ומקורותיה. בפרק א' עסקנו במין ומספר של השמות השאולים, וביררנו, שבמלים השאולות מלשון הקודש קבעו חוקי הלשון הפרסית, לפיכך שם או תואר עברי בצורת יחיד בא גם לנקבה וגם לרבים ולרבות, ולהפך: שם או תואר עברי בצורת רבים יבוא גם ליחיד וליחידה.

בפרק ב' עמדנו על חידושי לשון באוצר השאול: צורות חדשות, מטבעות לשון חדשים והוראות שונות למלה העברית השאולה (למשל: ארבעה שימושים לשם "ברכה" ושבעה שימושים לשם "שלום").

בפרק ג' דיברנו על מלים וצורות ארמיות, שחדרו ללשונם של יהודי פרס. בפרק ד' עמדנו על תוספת פרסית למטבע העברי, לפעמים באה התוספת סמוכה למלה העברית, לפניה או לאחריה, לפעמים קרובה לה ולפעמים מופלגת הימנה או מקבילה לה. וע"י כך נוצרת לפעמים טאוטולוגיה.

בפרק ה' הבאנו כמה דוגמאות של שימוש במלים עבריות לגינוי וביזוי. בפרק ו' תרנו בדרכו של הדרשן לתבל את דרשתו בפתגמים עבריים, לפעמים הוא מתרגמם ומפרשם, ולפעמים הוא מביא אותם בלשונם בלא תרגום ובלא פירוש

ומשבצם בדבריו, כאן הבאנו גם כמה פרטים מן חתימות הדרשות, שחותם לשון הקודש טבוע בהן. בסוף פרק זה הבאנו פרט מעניין: הדרשן הביא בדרשתו פתגם מוסר פרסי, ופירשו בסיוע מטבעות לשון עבריים. חתמנו את מחקרנו בהזכרת המקורות, שמהם הושאלו הניבים העבריים.

נספח

רשימת מלים ומטבעות לשון עבריים (וארמיים) ב"זכרון רחמים"

א	אין חקר ואין מספר	ארון	ב"ד של מעלה
אב הרחמן	איש בער ולא אדע	ארון (לקבורה)	ב"ד הארץ
ז' אבות ואמהות	אכורים	ארור	ב"ד של משה
אבות העולם	אלהים אחרים	ארור מגודה	בית האסורים
אבות ראשונים	אלוה	ארץ אפים	בית החיים
אָבֵל, אָבֵל	אלוה שקר	א' א' רוב חסד	בית המדרש
אבלות	אז אל"ף תא תי"ו	ארכובתהון	ביהמ"ק
אגודה אחת	אלילים	דא לדא נקשן	ביהמ"ק של מעלה
אדם	אלף אלפים	ארץ	בית הקברות
אדם הראשון	אם יעזור השם	אשת איש	בית קה"ק
אדם חכם	אם ירצה השם	אשת חיל	בית שלישי
אדם צדיק	אמהות ונשים צדק'	אשת חיל וצדקת	בכור
אדם רשע	אמונה	אתין וגמין	בכורה
אהבה השי"ת	באמת		בכורים
אהבה ושלום	הם אמת ודבריהם	ב	בלא זמנא
אהבה ושמחה	אמת	באטל	בן זכר
אוב וידעוני	אמת ואמונה	בדיקה	בן פורת יוסף
אומה עם קדוש	אמת וצדק	בהמה	בני אדם
אומה ולשון	אנוס	בהמות חיות ועופות	בני גלותון
אומות ושרים	אנשי אמונה	בוחן לבות וכליות	בני ישראל
אומות העולם	אנשי כנה"ג	בוחן לבבות	בני לוי
אומות	אסור	בוטח בה'	בני קדושים
אוה"ע ואדום	אסיפתן היא שחיתתן	בוטח באבות	בני קדם
אונס וצרה וצוקה	אספקלריא	בזיון	בנים
אוצר	אף על פי כן	בחור	בנים של קיימא
ושעבוד מלכויות	אפילו	בחייך	בעזרת הא"ל
הר (=כל) אות ואות	אפילו הכי	בחייך הטובים	בעזרת השי"ת
אותיות	ארבע ארצות	בחיר שבאבות	בעל דין
אזהרה	ארבע מיתות ב"ד	בינוני	בעל הבית
אחד ומיוחד	ארבע פנות עולם	בית דין	בעל פח
אחדות	ארון הקודש	ב"ד של מטה	בעל הרחמ' והסלי'

ה	ד	ג	ב
ה"א מורה פאצבע	דארא	גפי המזבח	בעל תורה
הב לן ונכריץ	דָּכָר	גדולים ועשירים	בעל צדקה
הבדלה	דבר יום פיומו	גהינם	בעל תשובה
הבטחה	דבר מלכות	גויים	בקור חולים
הבטחה ואמונה	דבר מכוער	גוי, גויה	בקע
הבל וריק	דברי תורה	גוף	בקשה
הגעלה	דברים בטלים	גול וחמס	בר ישראל
הדיוט	דברי חול בשפת	גזירה	בר מינן
הדיוטות	דברן	גזירה רעה	בר נפלי
הדיוט עני ומדולדל	דוכ'רא	גזירה מות	ברא מזכי אבא
הזהרה	דור דעה	גזרה בין הבתרים	ברא קדישא
הזנאת דברים	דורות (=לעולם)	גזירות רעות	ברוך הבא
דהיינו	דיפור	גט פריחות	ברוך השם
היכל	דיין	גיד	בריאה
היכלין	דיין כל העולם	גיד הנשה	בריה חדשה
בהיפך	דיין אמת	גילוי עריות	ברית
הפל דברי א' חיים	דין	גלגול	ברית לשון
הכנסת אורחים	דין והלכה כב"ה	גלגל	ברית המעור
הלכה	דין גהינם	גלוי וידוע לפניך	ברית קודש
הלכה למשה	דין סקילה	גלות	ברית מילה
פהלכות	דין ודאת	גלות ישראל	ברכה
הלל גמור	דין תורה	גלות מצרים	ברם זכור לטוב
הם אמת ודבריהם	דין אמת	גלות בין הבתרים	בשורה
אמת	דין קב"ה	גלות המר והנמחר	בשורה טובה
המוציא	דינים	גלות בבל	בשר בחלב
הנאה	דינים טומאה וטהרה	גלות ויסורים	בשר דם
הספד	דכ'יא	גלות ועניות	ב"ו רמה ותולעה
הספד וקינה	דם נקי	גם זו לטובה	פת זוג
הפסד	דעת	גמילות חסדים	פת קול
הפסד ממון	דרישה וחקירה	גמילות חסד	פתולה
הפקר	דרך ארץ	גמארא	פתי כנסיות
הראייה	דרך תשובה	גן עדן	ובתי מדרשות
הרהור בד	דרש	ג"ע תחתון	ג
הרהורים רעים	דרש ורמו	ג"ע עליון	גאון
הר סיני	דרשן	גנוז	גאון וגאון
הרים וגבעות	דת ודין ישראל	גר	גאולה
פהרף עין	דת ודין אמת	גר צדק	גאולה שלמה
השפכה		גיורת	גאולה אמיתי
השפמת ביהכ"נ		גרגרן	גאולה ישראל
ה' אלקי צבאות		גשם ברכה	גאולה אחרונה
			גבאי צדקה

השתחויה	חידוש	חסד ואמת	ימא, ימא
התרה	חידוש תורה	חסיד וצדיק	ימח שמו
	חידוש וד"ת	חסדי אוה"ע	ימי חול
ו	חידוש ודרש	חצות לילה	יסוד
ודאי	חיה רעה	חקירה ודרישה	יסוד עולם
וידוי	חיות	חרון אף	יסורים
וידוי ותשובה	חיות רעות	חריף וזריז	יסורים של אהבה
וידוי וק"ש	חיות טהורות	חשדה	יפת תואר
	חייב	חשוב וכשר	יציאת מצרים
ז	חייב מיתה		יצר הטוב
זב ומצורע	חיים	ט	יצר הרע
זונה	חילול	טבילה	יצה"ר ושטן
זנות	חילול השם	טהור	יראה
זיווג	חילול שבת	טומאה	יראת ה'
זימון	חכם הגון	טמא	יראת שמים
זכאי	חכם ונאמן...	טמא ונדה	ירושה
זכות	חכמה	טעם	ירושלם עיה"ק
זכר ונקבה	חכמה ובינה	טענה	ירידה
זמירה	חכמת אלקים	טפה סרוחה	ישועה
זמן מנחה	חכמים	טריפה	ישראל
זמן תשובה	חכמים גדולים		ישראל ואה"ע
זריז	חכמי הטבע	י	ישראלית
זרע	חכמים ע"ה אמת	יאר צייט	יחום
זרע קרי לבטלה	ודבריהם אמת	יבם	יחומה
זרע לבטלה	חלה	יגון	
זרע של קיימא	חליצה	יגיע כפים	כ
	חלק	ימין ושמאל	כבוד
ח	חלק לעוה"ב	יהודי	כבוד שבת
חבלי משיח	חלק סט"א	יודע תעלומות	כבוד תורה
חודש ניסן	חלק ה' צבאות	יודע מחשבות	כבוד או"א
חודש אלול	חמה ולבנה	יום הכפורים	כבוד שכינה
חודש טבת	חמור	יזמא אריכתא	כביכול
חוזר על הפתחים	חמץ	יונה	כדין
חול	חמץ	יושר	כדין וכהלכה
חול המועד	חמשה חומשי תורה	יחיד	כפי הדין
חומץ בן יין	חמשה ספרי תורה	יחיד ומיוחד	כהן גדול
חוצץ מפכוד	חמשים שערי בינה	יחיד	כוונה
חוצה לארץ	ג' שערי טומאה	יין נסך	כוונה שלמה
חותם קב"ה	חניפות	יין גוים	כוונה באטל
חי וקיים	חנפים	יין ושכר	פוכב
חי השי"ת	חס ושלום	יין המשומר	פוכבים ומזלות
חיבוט הקבר	חס וחלילה	ילוד אשה	פופר

מחלוקת ועון	מדרש	לבנה	כופר בתחית המתים
מחלוקת וחילול שבת	מדרש שם ועבר	לבנה	פזית יא פביצה
מחלוקת קרח	מדרש רבנו הקדוש	לוחות	פחול הים
מחלוקת ושנאת חנם	מדרש וחידוש	לוחות הברית	פיבוד או"א
מחנה ישראל	מה טוב ומה נעים	לניה	פיסוי הדם
מחשבה	מה לך נרדם	לחם משנה	כ'ישוף
מחשבה והרהור	במהרה בימינו	לחם הפנים	פלב
מחשבת המן	מודה	ליצני הדור	פלבתא
מחשבה קב"ה	מודה ועוזב	ליצנות	פלול
מחשבה השי"ת	מודעא	למען השם	פלי חמדה
מחשבה רעה	מוהל	למען השי"ת	פכלי חרס הנשפר
מי סוטה	מוסיף	לעג וקלס	פלים
מיכאל שר ישראל	מוסיף על הראשו'	לרבות	פלייה
מים חיים	מוסמך = סמוך	לשון	פלל
מילה	מוקרות	לשון מיעוט	פנור
ברית מילה	מועד פסח	לשון ריבוי	פנור דוד
מצות מילה	מועדים	לשון הרע	פנסת ישראל
מצ' מי' קדוש וטהור	מוקדם ומאוחר	לשון שמחה	פסא הפבוד
מינים (=מינ')	מור ולבונה	לשם שמים	פסף עוה"ז
מינים (=נצורים)	מורד במלכות	לשמה	כף זכות
מיעוט	מורד במלכות		כף חובה
מיתה = מת	בית דוד		כפוי טובה
מיתה משונה	מורד ברב	מ	כפור
מיתתו בסקילה	מורה באצבע	מאה ברכות	כפי עניות דעתנו
מכוער	מותר	מאכל ומשתה	כפרה
מכ'פר	מוזג	מאכל עוה"ז	כפרה עון
מכפר עון	מוזמן	מאכל עוה"ב	כרובים
מכפר עונות	מיד	מאמר (=ע"י)	כרת
מכשול	מזיק	מאריך	כשר
מלא רחמים	מזיקין	מגן	כשר וצדיק
מלאכים	מזל	מגפה	כשר וחסיד
מלאכים א"י	מזל שמים	מדבר	כשרה
מלאכים חו"ל	מזלות	מדבר וענן	כת מספרי לה"ר
מלאכי שמים	מזלות שמים	מדה אכזרי	כתובה
מלאך משחיתים	מזיקי זהב	מדה ענוה	כתובה וקידושין
ומקטרגים	מחיה המתים	מדת הדין	כתר
מלאך אף וחימה	מחילה	מדה פגוד מדה	כתרים רוחני
מלאך המות	מחילה עונות	מדולדל	
מלאך פלוני	מחיל' וסליח' וכפרה	מדורי גהינם	
מלאכ' ושרפ' וגלגלי'	מחיצה	מדרגה	ל
מלאכי השרת	מחלוקת	מדרגה צדיקים	לא עליכם
		מדרגה מלכות	לאו תורה

מלאך השרת	מצוה	מתניתא	נטילה והמוציא
מלאכי חבלה	מצוה בפורים		ונברך
מלבין	מצוה שמטה	נ	ניצוץ
מלחמה	מצות	נאמן	ניצוץ אדה"ר
מלך	מצות עשה	נאמנות	ניצוץ טוב
מלך ב"ו	מצות ל"ת	נבארך = ברהמ"ז	ניצוץ רע
מלך המשיח	מצוה ומע"ט וצדקה	נבואה	ניצוץ ונשמה
ממ"ה הקב"ה	מצוה ומעש"ט	נביא	ניצוצי קדושה
מלכי מז' ומע'	מצות ומעש"ט	נביא נאמן	ניצוצות קדושה
מלכות	מצוה תורה	נביא אמת	ניצוץ טוב קין
מלכות בית דוד	מצוה מן המובחר	נביא שקר	ניצוץ רע קין
מלכות יהודה	מקבל טומאה	נביאים	ניצוץ הבל
מלכות ישראל	מקבל פני שכינה	נביאות	ניקור
מלמד	מצורע	נבילות וטרפיות	נס
מלקות	מצרי	ניבלות הפה	נסים
מלקות ארבעים	מקובל = מתקבל	נגלה ונסתר	נסים ונפלאות
ממשות	מקור מים חיים	נגע	נסיון
מנהג	מקטני אמונה	נגע צרעת	נסתר
מנהג ירושלים	מקטרג	נדה	נע ונד
מנהג פנענים	מקטרגים ומדת	נדוניה	נעלם
מנהג עולם	הדין	נדר	נער' המאורסה
מנהג צדיקים	מרכבה לשכינה	נדר ונדבה	נפילת אפים
מנהג קדמון	מרמה ותחבולה	נדרן	נָפֵל
מנהיג	מרננים	נהר דינור	נפש רוח וגוף
מנהיגי הדור	מו"מ באמונה	נזב עיר הכהני'	נקבים
מנודה	משגיח בתחתונים	נוקבא	נקודות תורה
מנודה לשמים	משוא פנים	נושאי ארון	נשאת ונתת באמונה
מנוחה	משכב זכר / זכור	נותן יד לפושעי'	נשיא
מנורה	משכן	נוק	נשיא ישראל
מסורה	משנה למלך	נחדש שם המלוכ'	נשיאי עדה
מעביר על מדותיו	משפחה	נחלה	נשים צדקניות
מעדני עולם	משרת (= אף)	נחלת אבות	נשך
מעלה שבת	השימוש	נחמה	נשמה
מעשה שבת	מת מצוה	נחמות	נשמה יתירה
מעשה מלאכה	מתג	נחש	נשמה צדיקים
מעשה עגל	מתיבתא	נחש הקדמוני	נשמה חדשה
מעשה מרגלים	מתיבתא דריקעא	נחשי' ועקרבי'	נשמה ונפש
מעשה ידי	מתיבתא של מעלה	נחת רוח	נשמה וגוף
מעשרות	מתיבתא ר"ע	נטילה	נשמות
מפאשרים	מתים	נטילה והמוציא	נחק
מעשים (= מע"ט)	מתן שכרם	וברמה"ז	
מעשים טובים			

ס	סעודה אחשורוש	עולם תחתון	עקידת יצחק
סברא	סעודה שלמה	עולמות	עָקֵר
סגולה	ספירות	לעולם	עקרה
סדר עבודה	מדה וספירה	עולם קטן	עראי
סוד	ספר	עוה"ז	ערב רב
סוד קבלה	ספר כתיבת יד	עוה"ב	ערב שבת
סודות	ספרים	בעונותינו הרבים	ע"ש ביה"ש
סודות ורמזים	ספרא דרב המנונ'	עז פנים	ערב שבת ויו"ט
סוד תורה	ספרא דחנוך	עזות פנים	עריות
סוד ורמז עילאה	ספרא דר' כרוספדאי	עין יפה	ערל
סופה	ספר חיים	עין הרע	ערלים
סופת דוד הנזפלת	ספר מתים	בעיני אלק' ואדם	ערלים וטמאים
סומא	ס' חיים ופרנ' טוב'	עין בעין	ערלה
סומכים		עיקר	ערלות פלשתים
סוף דבר	ע	עיר מקלט	עשיר
סוף העולם	עבודה	ערי מקלט	עשירות
סוף מצרים	עבודה קב"ה	עירוב	עשר מכות
סיבת הסיבות	בעבודה (שבועה)	עירובי תבשילין	עשרת הדברות
סיגופים	ע"ז	עאכ"ו	עשרה מאמרות
סטרא אחרא	עבירה	עליה	עתיד
סט"א ומקטרגים	עון ועבירה	עליונים	על(ל)עמיד לבוא
סטרא דקדושה	עבירה זונות,	עלילות	
סידור	זנות ועבירה	עם הארץ	פ
סימן	עגונה ואלמנות היות	עמי הארצות	פגם
סימנים	עגל	רשע וע"ה	פגם ברית
סימן טהור	עגלה ערופה	עם קדוש	פדיון שבויים
סימן טמא	עֲגָלוֹת	עמוד	פטור
ספנה	עדים	עמוד השחר	פטירה
סם חיים	עדת ה'	עניו וחסיד	פטר רחם
סם מות	עובר על פשע	חסיד ועניו	פיסול
סמא דחיי	עוברי דרכים	ענוה	משפחה פיסול
ס"מ, סמאל	עוברי עבירה	עני	פירוד
סמוכין דרשינן	עוברים ושבים	עניות	פלוגי
סמוכים	עוגות	ענין	פליט
סמיכה	עון	ענן הכבוד	פלסתר
סנהדרין	עון ועבירה	עפר	פמליא של מעלה
סנה' של מעלה	עונות	עפר ואפר	פנים בפנים
סניגור	עון ורשעות	עפר מן האדמה	פסולת
סנפירינון	עולה תמימה	עץ הדעת	פסוק, פאסוק
סעודה	עולם	עץ החיים	פעמים שלש עם
סעודה הבראה	עולם עליון	עצי המערכה	גבר

פקוק נפש	צדקת	בקי צור דברים	רופא רחמן
פקפוק	צופה עתידות	ק"ו	רופח
פקפוק וחשדה	ציצית ותפילין	קליפה עשו	רחמים
פרגוד	צנוע	קליפות וסט"א	רחמיו על כל
פרה אדימה	צנורות הקדושה	קלקול	מעשיו
פרוטטה	צער	קנאה	רחמן מלא רחמי
פרי' ורבי'	צער ויסורים	קנאה ושנאה	רחמנות
פרנסה	צער וסיגופים	קנאת ה'	רימה
פרנסה טובה	צער גידול בנים	קנין שמים וארץ	רמז
פרק משנה	צרה וצוקה	קפיצת הארץ	רננות
פרקי אבות	צרעת	קרבן	רעיא מהימנא
פרשה בכורים	ק	קרבנות	רפואה
פרשה בשר בחלב	קבורה	ק"ש	רצועה (תפלין)
פרשה דיומא	קבעת עתי' לתור'	ק"ש שחר' וערב'	רשות
פרשה קרבנות	קדוש וטהור	קריבה	רשע
פרשה תורה	קדוש וטהור (ו)קדוש	קריעת ים סוף	רשע ארור
פשוט	קדושה	קרני הוד	רשע ארור שברשעים
פשט	קדיש וברכו והפטרה	קשה לשמוע	רשעים
פשט תורה	קדמונים	ומהר לאבד	רשעים א"י
פשט רמז דרש סוד	קהל קדוש	ר	רשעים גמורים
פשפוש מעשים	קדוש	ראוי לביאה	רשעה
פתחון פה	קול רם	ראש ומנהיג הדור	רשעות
	קול נעים	ראש הנביאים	ש
	קול ערב	ראש אב ב"ד	שאלה
צד קדושה	קולי קולות	ראש חדש ושבת	שבועה
צד דין	קול קול יעקב	ראשית הגז	שבועה אמת
צד גבורה	קול שופר	רב	שבועה ה'
צד חסד	קושיא	רב מתיבתא	שבח והודאה
צדוקי	קושיא ותירוץ	רבון העולמים	שבטא
צדיק	קושיא עצומה	רבש"ע	שבטים
צדיק גמור	קושיא במקומה	רבתי	שבטי י"ה
צדיק וחסיד	עומדת	רבים	שבעה ברכות
צדיק וכשר	קטיגור	רבן כל הנביאים	שבעה רקיעים
צדיק חסיד וענו	קידוש והבדלה	רבתי	שבעים פנים
צדיקים	קידוש ה'	רהב שר של ים	שבעים שרים
צדיקי' גמורי'	קידושין	ברוך רחמיו וחסדיו	שבעים אומות
צדיקים וחסידים	קידושין וכתובה	רוח חכמה	שבת חילול
צדיקים חו"ל	קידוש	רוח נבואה	שבת ומנוחה
צדיקי' ות"ח	קידוש וכתובה	רוח הקודש	שבת קדש
צדיקים עולם	קייאם	רוח רעה	שבתות וימים טובים
צדקה בסתר	קיצור (= קיסר)	רוח שטות	שד
צדקניות	בקי צור	רועה זונות	שוגג
		רופא כל בשר	שוחט

שׁוטה	שם קדוש	ת	תיקון לשון
שׁוטה שבעולם	שם רע		תירוץ
שׁופר גדול	שמונה נסיכי אדם	תאווה	תירוץ קושיא
שׁור הבר	שמורה	תאנא	תכלת
שׁושפין	שמות	תנא דאבות	תלמוד תורה
שחיטה	שמח בחלקו	תבואה השי"ת	תלמיד
שטופי זימה	שמחה	תהום רבה	תלמיד הגון
שטן ואוה"ע	שמחה וששון	תוהו	תלמיד חכם
שטן ויצה"ר	שמחה ושירה וזמ'	תוכו כפרו	תלמידים
שטן וסט"א	שמים	תוכחות	תלמידי חכמים
שטר	שמים וארץ	תולעה ורמה	תלמידי חכ' וצדיקי'
שטר בכ"ורה	שמירת ברית	תולעת ולא איש	תמיה, תמיהה
שייכות	שמץ עריות	תורה	תענוג שבת
שינוי מקום	שנאת חנם	תורה הקדושה	תענית
ושינוי מעשה	שנה פשוטה	תורתנו הקדושה	תענית שובבי"ם
ושינוי השם	שני לוחות הברית	תורה ומצוה ומע"ט	תענית וחשובה
שירה וזמרה	שני לוחות האבן	תורה נבי' וכתו'	ת"ף מחנה לילית
שירה וזמירה	שמו"ת	תורה וחיידוש ומד'	תפלה
שירות	שס"ה מל"ת	תורה וחכמה	תפלה אדה"ר
שירות ותשבחות	שעבוד מלכיות	תורה חדשה	תפלה מנחה
שירות וזמירות	שפיכות דמים	תורה ותפלה	תפלה שחרית
שכינה	ש"ד וג"ע	תורה משה	תפלה ישראל
שכיר יום	שפלות	תורה ומצוה	תפלה ותורה
שכן רשעה	שפע	תורה ומע"ט	תפילין/ם
שכר	שפע וברכה	תורה ותשובה ישר'	תפילין פשר
שלא כדין	שפע וישועה	תושב"כ	תקומה
שלא כדין וחילול ה'	שקלא וטריא	תושבע"פ	תקופת תמוז
שלא לשמה	שקלים = מחצית	תורה תרגום	תקופת טבת
שלום	השקל	(=שמו"ת)	תקלא
שלש תפילות	שקרנים	תורה ותפלה	תרבות רעה
שלחן	שור גהינם	וחיידושי תורה	תרומה עולם
שליו ומן	שור (דריא)	תחום שבת	תרומ' ומעשרו'
(מן ו) שליו	שרוי	תקיייה	תרועה גדולה
שליח	שכינה שרוי	תחיית המתים	תרי"ג מצות
שליח נאמן	שריד ופליט	תחת כנפי השכינה	תשובה
שליח צבור הגון	שרים עולם מעלה	תחתונים	תשובה ומע"ט
שליחות	שש סדרי משנה	תי"ו של דם	תשובה ישראל
שלם	ששון ושמחה	תשב"ר	תשובה ומחילה
שם	ששי לח' סיון	תיקון	וסלי' וכפ'
שם טמא	ששים רבוא	תיקונים	תשועת עולמים
שם טומאה	ששת ימי ברא'	תיקון ותשובה	תשמיש
שם המפורש	שתי אחיות	תיקון עון	תשמיש המטה

בעקבות לשאת ולתת

על המקור הקדום של נשא ונתן (= קנה ומכר, עסק במסחר), שהיה באכדית/פנענית, כבר עמד א' שפיזור¹, והרחיב בזה לאחרונה י"ח גרינפלד (našu-nadānu)². על אף העדויות החיצוניות הקדומות שנמצאו, אין לצירוף האידיומאטי הזה משום מה כל זכר במקרא, וראשית תיעודיו הם בלשון חז"ל. אין בידינו אפשרות להכריע, על פי נתונים חיצוניים בלבד, אם היה לו קיום גם בעברית העתיקה ורק במקרה לא נודמן במקרא. גם השימוש בשם-הפועל (מקור+ל') במשנה לפי הצורנים המקראיים לשאת ולתת, ולא כפי שהיה צפוי בלשון-חכמים לישא וליתן, אינו יכול לקבוע דבר על קדמותו, כפי שהניח, למשל, מ' סוקולוף³, אף על פי שאמנם אידיומים שואפים לשמרנות-יתר. נקודה זאת בעיקר בדעתנו להוכיח ולבסס בהמשך דברינו. יש להדגיש מראש, כי בטרם נרצה להסתייע בתצורתו של צירוף זה לקביעת מסקנות בלשניות על הרובד שקדם את לשון חז"ל, עלינו לעקוב אחר הופעותיו של לשאת ולתת ולבדוק את גלגוליו.

הצורה המקראית של המקור בצירוף לשאת ולתת מופיעה לראשונה במשנה, ושתי פעמים בלבד. עקב הופעתה כך בעיקר בדפוסי המשנה על פי המשניות בבבלי, היא נשתגרה בלשוננו בתבנית זו, עד שנדמה לרבים, כי היא הצורה השלטת בלשון חכמים. עיון קצר באורך כל רבדיה של ל"ח מוכיח, שאין זו כלל התמונה האמיתית. למעשה נמצא הצירוף בתנודות צורניות מתמידות, עד אשר בסוף התהליך מתייצבת בתפוצת יתר הצורה לישא וליתן דוקא, אלא שלא בלטה בשימושה בשל ריחוקה מן המשנה. תחושת הייחוד בצורה לשאת ולתת, שנדמתה כשכיחה, אף הביאה מלומדים שונים לחיפוש טעם לחריגת צירוף זה דוקא מן הנורמה הצורנית של חז"ל לעומת שאר פועלי פ"נ⁴, שאין בהם סטיות בשימוש המקור. א"ה וייס, למשל, העדיף נימוק ספרותי: "מפני שאהבו לדבר בלשון נופל על לשון"⁵, והנמקה פונטית הביא

1. E.A. Speiser, *JAOS* 75 (1955), pp. 157–161, ניב פנעני עתיק (išši u iddin).

וראה גם ב"לשוננו" מב (תשל"ח), עמ' 77.

2. J.C. Greenfield, *ANES*, in *Memory of J. J. Finkelstein*, 1977, pp. 87–91.

3. ראה שם (הערה קודמת), עמ' 91, והועלה ב"לשוננו" מב, עמ' 158, בידי פרופ'

מ"ע פרידמן.

4. במקור פ"נ רגילה בל"ח האנאלוגיה לצורת ה"עתידי", כגון: 1. ליטול, 2. ליטע, 3.

ליתן (על ליתן/לתת ראה בהמשך למעלה) — עיין מ"צ סגל, דקדק לשון המשנה, תל-אביב

תרצ"ו, עמ' 140.

5. א"ה וייס, משפט לשון המשנה, ווין תרכ"ז, עמ' 91.

מ"צ ס ג ל : "המבנה הזה הוא מחמת זיווג הצלצול"⁶, ולאחרונה העיר בדרך זו מ"ע פ ר י ד מ ן : "ייתכן שהצורות לשאת ולתת משקפות את הנטייה לחרוז את מלות הצמד"⁷. אך יש מקום להרהר בגישות אלה, שהרי אם הצירוף נולד עקב צימוד פונטי או לצורך סממן צורני-ספרותי, חייב היה לקדום השימוש הנפרד של אחד הרכיבים, כדי שהשני ישאף להידמות לו. לפיכך נבדוק תחילה, אם היה קיים לשאת פפרוד בצד לישא, הנפוץ בל"ח, או אם שכיח לתת המקראי בשימוש פרוד ברובד ל"ח. פני הדברים הם כך בחלקם רק לגבי הפועל השני נתן, כפי שניכח.

1. בשורש נשא שולטת בשימוש המקור ללא צמידות כבולה הצורה לישא. התצורה המקראית לשאת מזדמנת פעם יחידאית במשנה: "ל ש א ת את בת אחותו" (נדר', ח, 12/ז — בכל כתבי-היד, אבל בדפוס: לישא), וזאת לעומת 4 פעמים לישא (גם בכתבי-היד). בתוספתא 20 פעמים לישא בלבד. בקונקורדנציות של קוסובסקי ללשון התנאים נרשמו מ"ספרי"/דברים שתי מובאות בצורה לשאת, על פי מהד' פינקלשטיין, אך הן אינן מופיעות בכ"י וטיקאן/32 ואף לא ברוב כתבי-יד אחרים. בתלמוד הבבלי לא קיים לשאת לפי הקונקורדנציה (אלא בהבאות מן המשנה בלבד). פעם יחידה נרשם על פי הדפוס: "לי התיר רבי חנינא ל ש א ת " (כתו' ס ע"ב, 2 פעמים), אך לפי כתבי-היד הנוסח הוא: 'לישא'⁸, כפי שנפוץ בבבלי (33 פעמים). אין לנו עדויות במילונים על לח"ב של ארץ-ישראל (ע2א), וקשה לעקוב אחר המצב ברובד זה, אך ראה, למשל: "מבקש ל י ש א אחרת" (אבות דר"נ נו"ב א — עמ' ד). הוה אומר: המקור של נשא נכבד לכלל השיטתי של לשון חז"ל בחסרי פ"נ (פרט למקרה יחיד במשנה: לשאת).

2. בשורש נתן חסר הקצוות חוזר לעתים הצורן לתת, כפי שהוא שגור במסורת הטברנית. ליתן הוא אמנם השליט והרווח בכל רובדי לשון-חכמים (ואין צורך בהדגמות), אע"פ כן גם לתת אינו נעדר. במשנה הוא מזדמן חמש פעמים (וזאת לעומת 47 פעמים ליתן) — כך לפי כ"י קאופמן ואף לפי הבדיקה של כ"י פארמה⁹, כגון: "ל ת ת עליו לקטן" (שבת יז, ב). זו התמונה גם בתוספתא: שפע פעמים ליתן, אך פעמים אחדות גם לתת בשני כתבי-היד. כגון ת' ע"ז ד, ח, ונמצא גם שימוש כפול כמעט בצמידות, כעין גיוון סגנוני: "ל ת ת לו פירות בגורן . . ." ומיד בסמוך: "ל י ת ן לו פירות לגורן" (ת' דמאי ו, ה — כ"ע; פרק זה חסר בכ"י¹⁰). גם במדרשי ההלכה

6. סגל, שם (ראה הערה 4), עמ' 141.

7. לשוננו, שם (לעיל, הערה 3), עמ' 158.

8. כגון כ"י וטיקאן, כ"י מינכן, וראה בח"ג כתיבות, פרק ב, מהדורת מכון התלמוד השלם, ירושלים תשל"ז.

9. ראה ג' הנמן, תורת הצורות של מסורת כ"י פארמה, ירושלים תשל"ב (עבודת

דוקטור), עמ' 252.

לתת מצויה אך מעט, ולא נפרט. נזכיר רק לדוגמה, פי במכילתא דר"י ליתן מצויה 3 פעמים, אבל פעם אחת: "עתיד לתת לכם" (ויסע ד — 169, לפי כ"י א, מ, ואילו במקבילתו במכילתא דרשב"י: "ליתן לכן" (עמ' 113). השימוש בצורה המקראית מתגבר והולך בלח"ב של הפבלי (ע2ב), שבו שכיחות שאילות מקראיות. יחס התפוצה בין שתי הצורות לפי הקונקורדנציה לפבלי הוא: לתת 30 פעמים, ליתן 150 פעמים, דהיינו 5:1 (במשנה — 9:1). הסטייה היא אפוא בשורש זה (נתן), ובו בלבד מתגלה חוסר העקיבות¹⁰. אם נבוא להניח על השפעות הדדיות, יש אפוא מקום לשער, כי לשאת נגזרת אחרי לתת בבואן בצמידות, וכפי שניכח, אף זאת במקרים ספורים בלבד.

עתה נוכל לפנות אל המעקב אחר הופעותיו של הצירוף הפבלי בצורת המקור. נמצא, שהוא מזדמן ברבדים אחדים, והתנודות בדרכי שימוש מסתמנות בעיקר בטקסטים המאוחרים מן המשנה. אך בכ"י קאופמן למשנה כבר מתגלה חוסר קולראציה בין שני הרכיבים, באחד משני מקומות הופעתו:

שלשה ימים אסור מלשאת ומלתת עימהן (ע"ז א, א — ק, פ, לו, פס, מ"ר ומש"ב) — ואילו בכ"י מינכן: לישא וליתן.

ההולכים לתרפות אסור מלשאת ומלתת עימהן (ע"ז ב, ג — ק) — אבל פ, לו, פס, מ"ר: מלשאת ומלתת.

אם נפליג אל מעבר לתחומי המשנה, שוב נמצא את פירוקו של הזיווג במקבילות שבתוספתא (3 פעמים):

שלשה ימים אסור לישא ולתת עמהן (ת' ע"ז א, א — 14/460, כ"י ערפורט).

ישראל ההולכין ליריד מותר לישא ולתת עמהן (ת' שם א, טו — 16/461, כ"י ע).

שהולכין לתרפות אסור לישא ולתת עמהם (ת' שם — 17/461, כ"י ערפורט).

אבל בכ"י וינה: לשאת ולתת 3 פעמים¹¹.

האחידות בגרסות כ"י ערפורט מצד אחד ובגרסות כ"י וינה מצד שני מרחיקה את אפשרות הסברה שלפנינו טעות מעתיקים¹², ויש בה ודאי עדות על שתי מסורות

10. על דבקות מחלטת בשימוש הצירוף המקראי במקור ידוע מל"ח בלצאת, השייך אף הוא לגזרת העלולים בקצוות, בלא שיהיה גם לכך הסבר — ראה סגל, דקדוק לה"מ, עמ' 141, הערה 3.

11. כך הוא בכ"ו בכל שלוש הפעמים הנ"ל לפי הבדיקה בצילום כתב-היד, שעשה למעני מר' גליק, מעובדי המילון ההיסטורי בירושלים (תודתי שלוזה על טרחתו), ולא כפי שציין צוקרמנדל במהדורתו (רק בש' 16).

12. כפי שמציין, למשל, הנמן, שם (לעיל, הערה 9), לגבי המשנה.

נפרדות. תשומת לב מעוררת גרסת כ"י ערפוט, דוקא היא, בחריגתה מן ה"נורמה" (לא לשון מקרא פולה ולא ל"ח פולה — השוה לעיל כ"ק למשנה), נראית מקורית יותר, וניכר ממנה, כי הצורה לשאת דחוייה מלכתחילה. אמנם הצורה המקראית מצויה בלחת, כפי שמצאנו לעיל בתפוצת צורות אלה בנפרד, וכאן לא גררה אחריה את לשאת, אשר בבואה לבדה נתגלתה פיחידאית בתצורה זו.

בבדיקה רגילה בקונקורדנציות לא העלינו, שהצירוף בצורת המקור מזדמן במדרשי הלכה, אך מצאנוהו פעם אחת בספרא לפי כתב־יד בלבד. והנה במפתיע מופיעה כאן לראשונה הצורה המלאה כדרכה בלשון חז"ל: "וכן הוא אומ' נתעלסה באהבים, לישא וליטין ונעלה ונתחטא באהבים" (ספרא — כ"י רומי/66, עמ' נד, וכן כ"י וטיקאן/31, עמ' 23 למעלה) — רק בכ"י פארמה/139 ובדפוסים: נישא וניתן¹³.

למעשה אפשר לראות בזה את ראשיתו של המעבר המושלם אל התצורה השכיחה בלשון חז"ל, כפי שניכר בה בהמשך מן הבבלי. אמנם יכולנו לפי זה לפטור עצמנו בסברה, כי בכ"ר ניפרת בזה השפעה בבלית, שכן מקובל הוא מצד אחד, שכ"י זה (בניקוד עליון) מייצג בטקסט העיצורי שלו את נוסח ארץ־ישראל; אך י' קוטשר ניסה¹⁴ מצד שני לערער את חזקתו הארץ־ישראלית ושיער, שאולי המעתיק בבלי היה, והוא שהרפיב צורות בבליות פה ושם. אף על פי כן ראינו, שאין זה כתב־היד היחיד הגורס כך, והחשד הנ"ל אינו אמור כלפי כ"י וט/31, ואמנם מקובל לראות את שני כתב־היד האלה פמועדפים וכאמינים לבדיקת לשון הספרא. גם נראה מגרסת כ"י פ/139 והדפוסים, שהיא לא החזירה אותנו ב"תיקון" הנוסח אל לשאת ולתת המקראי, אלא בשינוי, אל נישא וניתן. כנראה, באו להאחיד את הלשון עם ההמשך: "ונעלה ונתחטא", שהוא לשון גוף ראשון רבים.

בעיונים שונים ובהסתמך על ממצאי המילונים, באין קונקורדנציה, לא איתרנו שום ממצא של הצירוף במקור במדרשי אגדה או בדיוני הירושלמי, אך לעומת זה מזדמן הוא שוב בבבלי ובתפוצה רבה יותר, (8 פעמים). והנה כאן (גם לפי כתב־היד) יש חזרה מלאה ועקיבה אל הצורה שבלשון חז"ל, כפי שהיה צפוי מראש: לישא וליתן. אמנם בקונקורדנציה בבבלי נרשם הצירוף על־ידי קוסובסקי¹⁵ עוד ארבע פעמים נוספות, ובצורה לשאת ולתת דוקא, אך בעיון קל מתברר, שאין אלה משקפות כלל את לשון הבבלי עצמו¹⁶. והנה הממצאים הנדירים:

13. כך דפוס וינצאי, עמ' כט: וכן מהדורת וייס נדבה יג, ט — יב 4, או הוצאת מאיר איש־שלום, עמ' 124.
14. ראה י' קוטשר, ערכי א, רמת־גן תשל"ב, עמ' 47–49, והשוה ג' הנמן, ספר הזיכרון לילון, תשל"ד, עמ' 86–87.
15. אוצר לשון התלמוד, כרך כו, ירושלים תשל"א, עמ' 1586.
16. שתיים מן המובאות ברשימה הן למעשה ציטוט משנה לפני פתיחת הדין (ע"ז ה

(ע1ב) דתניא... העם ממעטין בעסקיהם מלישא ומליתן, 2 פעמים (יבמ' מג ע"א-ע"ב, לפי וט/111, עמ' 54א, וכן דפ"ר), ומה במקום שאסור לישא וליתן מותר ליארס, מקום שמותר לישא וליתן אינו דין שמותר ליארס (שם, שם ע"א).

נתונים אלה מרופזים במקום אחד ומצטמצמים כמו במשנה (אמנם במסכת אחרת) לעניין המו"מ עם עובדי ע"ו, ואף על פי כן שונים הצירופים בתצורה. ארבעת האחרים כבר מנותקים ממסגרת זו, והם באים בטקסט חפשי-ניטרלי, ואף באלה הנאמנות ללשון חז"ל מתחזקת:

(ע2ב) שידע לישא וליתן במלחמתה של תורה (חגי' יד ע"א = סנה' צג ע"ב — כ"י פירנצה, פרך ג 241), שידע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה (חגי' שם), ישא מדברותיך... לישא וליתן בדברו של מקום (ב"ב ח ע"א — כ"י המבורג, עמ' 100).

התמונה המסכמת משקפת בבירור את תהליך גלגולו של הצירוף פדלהלן:

מלשאת ומלחת — משנה (פל כתבי־היד)	1 ×	(כ"י מינכן: לישא וליתן).
מלשאת ומליתן — משנה (כ"ק)	1 ×	(שאר כתבי־היד: מלשאת ומלחת).
לישא ולחת — תוספתא (כ"ע)	3 ×	(כ"י: לשאת ולחת 3).
לישא וליתן — ספרא (כ"ר, וט/31)	1 ×	(בדפ': נישא וניתן).
מלישא ומליתן — בבלי (ע1ב)	2 ×	(ברייתא אנונימית, ללא הקבלה).
לישא וליתן — בבלי (ע2ב)	6 ×	
[לשאת ולחת — בבלי (ע1ב)]	2 ×	(ברייתא מוקבלת לת', 1+ בדיון):

נראה אפוא בעליל, שהצירוף לשאת ולחת לא היה כלל קפוא ומקובל, ואין לו יסוד צורני מוצק לאורך כל הדרך, אם פולו פלשון המקרא או אם פולו תמיד פלשון חז"ל, וביכולתו רק להמחיש עד כמה ל"ח לעתים חומדת לה לצון. בתמונת דרכי שימוש מתגלות למעשה במהלך גלגוליו כל ארבע האפשרויות במקרה כזה, והתהליך הדיאכרוני לקראת התייצבותו הוא בסדר פרונולוגי רצוף¹⁷, אך בכיוון הפוך לצפוי¹⁸.

ע"ב; שם לב ע"ב), והשתיים האחרות מברייתות הן (ע1ב) — (ראה בהמשך למעלן בסוף הטבלה), ואין לשונן עצמאית: "תניא... כשאמר לשאת ולחת" (ע"ו ע"ב), ובהמשך למטה בדיון: "דאי תנא לשאת ולחת עמהן" (שם), הקשור לנ"ל. ואגב נציין, שהצטייט הוא נגד ניסוח כ"ע לת' ע"ו א, א. יש אפוא לנקוט זהירות בדרך השימוש בקונקורדנציה.

17. ראה ספר המקורות (למילון ההיסטורי), ירושלים תש"ל², עמ' 52. פרשימה הפרונולוגית מופיעים משנה, תוספתא וספרא, ורק אחר כך ספרי ומכילתות.
18. כאופי לשון כתובה היינו מצפים בבבלי דוקא לחזרה לצורנים מקראיים בדרך

רק במאוחר יותר, תחילה בספרא ואח"כ בלח"ב של הפבלי הוא מעוצב סופית כמתכונת הלשונית של חז"ל (55%). אף מתברר, כי התצורה על דרך לשון המקרא נמצאת במיעוט, ולא שימשה, כנראה, כיסוד חי וטבעי. היחס בין תפוצתו בצורות האחרות לבין הצורה לשאת ולתת הוא 1:2. יתרה על כך, בשתי הפעמים של מציאותו במשנה אין אחדות בין כל המסורות, והוא הדין בשלוש הפעמים בתוספתא.

מן העיון שהקדמנו לעיל ניתן לסבור, כי כשם שלא מצאנו יציבות מוחלטת בשימוש המקור בצורן הבא לבדו (ליתן/לתת), כך אין להשתומם על חוסר אחדותו בשעת הצטרפותו של רעהו (לישא/לשאת) הדבק לו. ניכר היה, כי נתן הוא בעל הנטייה היתרה לשימוש המקור בדרך המקראית (כך גם בצירוף בתוספתא), ובצירוף האידיומאטי נגרר אליו לשאת הבא לפניו באקראי בלבד, שמא בדרך הידמות מתוך זיווג צליל או תנועות (ראה לעיל), ואין הדבר שכיח. אך עד מהרה נתפרק הצירוף בתצורתו זו, וחלו בו תנודות בדרך הבידול למניעת הזיווג הצלילי, המכביד על ההגייה במקרה זה, ושוב התעורר השימוש בדרך חז"ל הטבעית והתייצב אט אט לחלוטין. אמנם אין לנו ידיעה ברורה, מתי התחילה תקופת הריפוי של בג"ד-כפ"ת, אך מקובלת הדעה, שהוא קדום. העדויות ממקורות המסורת הפבלי-תימנית מסייעות בידינו להינכח, כי ההבדל בין הגיית ש (שי"ן שמאלית = סמ"ך) — š, לבין ת רפה — t, זעיר. יש חפיפה ביניהם באופן הפיצוע (חוככים ובלתי-קוליים) וקרבה מוחלטת במקום החיתוך והחיכוך (הראשון חוד-לשוני מכתשי, והשני בין-שיני)¹⁹, עד שההגייה נעשית בעיתית, ונשמעת כמעט זהות פונטית, כאשר 3-4 עיצורים פאלה מזדמנים בסמוך: lāset we-lalet בצירוף על דרך המקרא. יש אפוא להניח, שלשם מניעת ההכפדה בהגייה, התחילה כבר בלח"ב ההינתקות החלקית מן הזיווג המקרי המורפו-פונטי של שני הצורנים, עד שבמאוחר יותר השתחרר מכך הצירוף האידיומאטי, והוא בא בלא כל דמיון צלילי ותבניתי בין שני הרכיבים²⁰. בשלב זה לא אותר, כאמור לעיל, הצירוף במקור+ל' בטקסטים של לח"ב מארץ-ישראל (ע2א), אף על פי כן אין צורך להסיק מכאן, שלפנינו דיאלקט פבלי דוקא.

אם נוכחנו, כי לשאת ולתת נדיר מאוד, והוא נדחק עד מהרה כבר מלשון התנאים עצמה, אין בו בנדאי כדי להצדיק הפלגה לתיאוריות פלשוניות היסטוריות על לשון המקרא. הוא נעלם, הואיל ולא הייתה זו צורתו הטבעית מעיקרא, וחזר באיוון צורני מחדש המבנה החז"לי/ארכאי" לישא וליתן, ואולי משקף הוא דוקא את

שיאלה. ראה י' קוטשר, ערכי א, תשל"ב, עמ' 57. הנאמר שם על לח"ב של א"י (ע2א) פוהו יפה גם לשל בבל (ע2ב).

19. ראה ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 37 ועמ' 41.

20. אין לנו עדויות של ממש על ההנחה הפונטית מתקופת ל"ח, אך גם פרוש' ש' מורג הסכים בשיחה עמי, שיש יסוד לסבירותה, וש אפשר לראות בזה כתנא דמסייע להסבר התהליך.

המסורת הלשונית הנאמנה²¹, שבו נתקיים הפלל מדברי ר' יוחנן "לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן" (חולין קלז ע"ב). אם היינו מסתמכים על המשנה בלבד או על פתביד אחד בלבד גם ממקור ספרותי אחר, הייתה התמונה על לשון חכמים בנקודה זו יוצאת מעותת.

אמור מעתה: כל ניסיון להנחה על קדמותו של הצירוף נשא ונתן על סמך הצורה לשאת ולתת במקור הוא היפותטי בלבד. לפנינו בזה עדות זעירה נוספת וחיוק-מה לדעה, שפבר הפענו בהזדמנות אחרת²², שאין אנו רשאים להיחפז ולקבוע, מה היה "קיים" בלשון של תקופת המקרא, אם אין לנו לכך תיעוד מהימן מטקסטים עבריים (תעודות, כתובות וכד') שמחוץ למקרא. בלא ההפכה במגבלותינו בנידון זה אנו יכולים להינשא על גל דמיונות ללא מעצורים, ויפים הדברים הן לתחום האוצר המילוני והן לתורת הצורות²³. לענייננו עלינו להשלים עם העובדה, שצירוף זה של נשא ונתן נעדר מלשון המקרא, וכאמור, גם ממצאים חיצוניים מלשונות שמיות אחיות בנות אותה תקופה לא ישנו קביעה זו. אף אין בכוחם של אלו לשחזר לנו את טיב לשון המקרא באיזה אלמנט שהוא, אם תיעודו אצלנו ברובד מאוחר יותר הוא ברור ומוחלט, על אחת כמה וכמה שלא ייעשה כן, אם תיעודו של אותו אלמנט מתגלה כבלתי-יציב ואינו מוחלט.

21. השוה י' קוטשר, ערכי (שם), וראה אצלו גם עמ' 62. בין השאר מציין הוא שם, שייחכן פי "נמצא בשכבה זו (לח"ב) יסוד (גם צורני. — מ"מ), אשר רק במקרה איננו בלשון התנאים (ע"א)".

22. ראה, למשל, לשוננו מ (תשל"ו), עמ' 112–113.

23. גם אם נספים עקרונית לטענתו של פרופ' ח' רבין, לשוננו, שם, עמ' 292, פי אוצר המלים המקראי (ואף צירופיהן. — מ"מ) איננו משקף את כל שהיה מצוי בלשון אותה תקופה, אין אנו בני-חורין לנסות להשלים את החסר על פי השערות בלבד. בדרך זו הפול שרירותי, ואין לו קיום. ועיין עוד א' הורביץ, בין לשון ללשון, ירושלים תשל"ד, עמ' 13–14.

מ מ ה ע ב ו ד ה ב מ י ל ו ן

מרדכי מישור

לה.

מה שלא — 'יותר ממה ש'

שימוש השלילה שלא להפעת הפך הדברים או שלילתם, אלא להפעת ייתור, אין בו כדי להתמיה. דיינו שנוכיר את הביטוי לא אחת, לא פעם וכיו"ב, הרווח בעברית החדשה¹, שענינו 'לא פעם אחת בלבד'², היינו, לשון ייתור; וגם זה מורשת העבר³.

דוגמה לשלילה המשמשת לשון ייתור בלשון חכמים, הרי הוא הדגם עשה ראובן מה שלא עשה שמעון (= יותר ממה שעשה שמעון). עשה ראובן לשמעון מה שלא עשה ללוי (= יותר ממה שעשה ללוי) וכיו"ב. שימוש זה של השלילה ראוי לייצוג במילון. הרי לקט דוגמאות.

אראנו נפלאות, אראנו מה שלא הראיתי לאבות, שהרי נסים וגבורות שאני עתיד לעשות עם הבנים יותר הם ממה שעשיתי לאבות (מכילתא בשלח ח).
"מה שלא הראיתי" מתפרש בפסקה עצמה: "יותר הם ממה שעשיתי".

ר' נתן אומ', אין צריך לומר וישאילום, אלא מה שלא שאלו היו משאילין להן, וכן הוא או' לו, תן לי חפץ פלו', והיה או' לו, טול לך⁴ ואחר כיוצא בו (מכילתא פסחא יג).

פלומר, מה ששאלו ואף יותר מכן (השוה פירש"י לפסוק, שמ' יב, לו).

אתה תראה, מגיד שראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו (ספרי במדבר קלו).

פלומר, מה שהלך יהושע ברגליו ואף יותר מכן.

1. הרי דוגמאות: לא אחת ראיתי: הונף הקדש (רחל, אקליפטוס); לא פעם, בקיץ, עסדרת היום (רחל, לא פעם בקיץ); לא יום — פי שש שנים (ביאליק, המתמיד).

2. ראה מילון אבן-שושן, ע' אחת; מילון פנעני, ע' לא.

3. השוה מל"ב ו, י: והזהרה ונשמר שם לא אחת ולא שתיים; במד' יא, יט: לא יום אחד תאכלון ולא יומים ולא חמשה ימים ולא עשרה ימים ולא עשרים יום — ובהמשך: עד חדש ימים וגו'. וכן פתושבע"פ, ספרי במדבר צב: לא במקום אחד ולא בשנים המקומ' חולק כבוד לוקנים, כל מקום שאתה מוצא המק' חולק כבוד לוקנים (ובלשון דומה ויק"ר יא, יח: לא במקום אחד ולא בשני מקומות מצינו וכו').

4. כך דפוס וינציאה; כ"י אוקספורד 151 גורס: טול ולך מיד.

אדם יושב ומחשב ואומר, כך וכך אני בונה כך וכך אני עושה, חושב לשעה אחת מה שאינו עושה לעשר שנים (שרידי תנחומא ילמדנו, א"א אורבך, קובץ על יד, סדרה חדשה ו, עמ' 20).
כלומר, יותר ממה שהוא יכול לעשות אפילו לעשר שנים.

והיו הפועלים מתרעמין ואומ', אנו יגענו כל היום וזה לא יגע אלא שתי שעות ונתן לו שכרו עמנו משלם, אמ' להן המלך, יגע זה לשתי שעות יותר ממה שלא יגעתם אתם כל היום כולו. כך יגע ר' בון בתורה לעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד וותיק יכול ללמוד למאה שנה (ירושלמי, ברכות ב, ז; ה, ע"ג). זו גרסת כ"י לידן. הלשון "יותר ממה שלא" נראה כאילו מורכב מן הביטוי שלנו — "מה שלא" — ומפירושו — "יותר מ". ואמנם כ"י רומי גרס: יגע זה לשתי שעות מה שלא יגעתם וכו'.

ר' פוטר, ר' אלעזר ביר' שמעון () מחייב, אמר לו, ר' כך שמעתי מאביך, אמ' לו, שימשתי את אבא עומדות מה שלא שימשתי (יד ראשונה בכ"י לידן: שימשתה את רבך) ישיבות, (ונוסף בגיליון:) ורבי מתלמידה דר' שמעון בר יוחי דהוי, לא מתלמידה דר' יעקב בר קדשי הוה, אלא כך אמר ליה, שימשת את אבא עומדות מה שלא שימשת את רבך ישיבות (ירושלמי שבת י, ה; יב ע"ג).

לעיני כל העם, מלמד שראו באותה שעה מה שלא ראו יחזקאל וישעיה (מכילתא יתר' ג).

וכן המאמר הידוע:

מנין שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל (שם, בשלח ג).

על אלו יש להוסיף:

דברים שלא ניגלו למשה בסיני ניגלו לר' עקיב' וחביר' <י>ו (פסיקתא דר"כ, פרה אדומה ז).

והשכח אל מחוללך, אל שהחיל שמו עליך מה שלא החיל על כל אומה ומלכות (ספרי דברים שיט).

מאמר זה מתפרש לאור מאמר אחר: מה ת"ל ייי אלינו, עלינו הוחל שמו ביותר... מה ת"ל אלי יש', על יש' הוחל שמו ביותר (ספרי דברים לא).

אף חובב עמים, מלמד שחבב המקום את יש' מה שלא חבב כל אומה ומלכות (ספרי דברים שמד).

כלומר, יותר מכל אומה ומלכות. [אגב, כך פירש ספורנו את הפסוק הנדרש כאן (דב' לג, ג): ואף על פי שאתה חובב עמים... שכל המין האנושי סגולה אצלך... מכל מקום כל קדושי בידך, הנה אמרת שכל קדושי של קדש של אש דת הם בידך בצרור הכסף, שהם חביבים משאר המין].

וכן פשהוא מונה פרט אחד שיש בדבר יתר על מה שיש בחברו:

נא' בשבט יהודה ובנימין מה ש לא נא' בסדומיים . . . בסדומים כת' וחטאתם כי כבדה מאד, אבל בשבט יהודה ובנימן נא' אלי עון בית ישראל ויהודה גדול במאוד מאד (איכ"ר ד, ט).

וכבר היה הקב"ה יכול לכראת את המשכן, ומפני מה צוה את ישראל לעשותו, שהמלאכה חביבה, תדע, שהרי נאמ' בהמה ש לא נאמ' ביראה, ביראה כת' אשרי איש יר' את ירי' וג', ובמלאכה כת' יגיע כפ' כי תא' ש' טוב לך (מדרש אגור יג; אנלאו, פרקי ר' אליעזר, עמ' 253).

וכנראה גם במאמר זה:

והא כת' וידבר יי אל יהושע ל', מ' ח' מ' י' ש' (=מה חידוש מקרא יש שם), און תימר שש ערי מקלט, כבר ניתנו למשה מסיני, אלא אף הוא נא' לו דבר מה שלא נא' למשה, ונס אל אחת מהערים האלה ועמד פ' וג' ונתנו לו מ' וישב עמם (ירושלמי, מכות ב, ד — ע"פ קטע בודפשט מן הגניזה. מקומו בדף לא ע"ד של דפו"ר).

לכסוף יש להעיר, שמצוי גם בדגם אחר כדי להביע משמעות זו: מה שעשה ראובן לא עשה שמעון. בידי דוגמה אחת בלבד:

ארבעה מלכים היו, מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הן, דוד ואסא יהושפט וחזקיהו, דוד אמ', ארדפה אויבי ואשיגם וגו'. . . עמד אסא ואמ'. . . אלא אני רחף ואתה עושה . . . עמד יהושפט ואמ'. . . אלא אני או' שירה ואת עושה . . . עמ' חזקיהו ואמ'. . . אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה (איכ"ר ד, טו).

שימוש זה מתמיה במקצת, שכן דגם זה משמש ברגיל לא להפעת ייתור, אלא להפעת הפך וניגוד:

הזקנים אומ', ידינו לא שפכו את הדם הזה ועיינינו לא ראו, כהנים אומ', כפר לעמך ישראל אשר פדית יי, רוח הקודש אומ', ונכפר להם הדם. שלשה דברים זה בצד זה, מה (נ"א מ') שאמ' זה לא א' זה (תוספתא סוטה ט, ב; ועוד כמה באותו הפרק).

דומה לו: לא מה ש . . . :

אתה סבור כל מה שא' זה א' זה, לא כל מה⁵ שאמ' זה א' זה, ישר' או', בלתי אל המן עיינינו, והמקום מפיס את כל באי העו' ואו' להן, בואו וראו על מה אלו מתרעמין לפניי, והמן כורע גד (ספרי במדבר פח).

5. כ"י רומי 32 גורס: אלא על מה.

הדרך הארוכה והקשה של הלשון הבאסקית

El Libro Blanco del Euskara, Euskaltzaindia (Real Academia de la Lengua Vasca), Bilbao 1976; 687 págs.

סקירת ספר העוסק בלשון הבאסקית, בכתב-עת "לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה", אינו דבר המובן מאליו.

למען האמת, העניין שלנו בבאסקית אינו אלא הד של העניין של הבאסקים בעברית המתחדשת. בעקבות ההתעניינות של הבאסקים במפעל החייאת הלשון העברית, במעמדה של העברית בחיי המדינה, בפעולות האקדמיה ללשון, במוסדות להנחלת הלשון — בעקבות התעניינות זו אין תמה שאף הבאסקים מביאים אותנו בסוד בעיות הלשון שלהם. ומתוך שלא לשמו, עורר בנו הדבר עניין של ממש. לאחרונה הגיע אלינו מידי האקדמיה ללשון הבאסקית הספר הנופר בכותרת המשנה שלנו, וראינו להטעים את הציפור העברי טעם חבלי לשון של אומה אחרת, אף היא קטנה, עתיקת יומין וקשת עורף. הספר פתוב ספרדית. שמו: "הספר הלבן של האוסקארה".

המונח "ספר לבן" נושא פאן את מלוא משמעותו המדינית. "ספר לבן" נקרא קובץ תעודות, שיש בהן נקיטת עמדה שקולה ולוחמת כאחת במחלוקת מדינית. עניינו של הספר — מצבה וצרכיה של ה"אוסקארה".

"אוסקארה" הוא שמה של הלשון הבאסקית בפי הבאסקים עצמם. (השם "באסקית", וכן השם "באסקים" — פינויו של העם — אינם משמשים בלשונם של הבאסקים). הבאסקים קוראים לעצמם "אוסקאלדוונאק", על שם לשונם, היינו: דוברי אוסקארה, ואת ארץ מושבם — "אוסקאל הריה": ארץ דוברת אוסקארה. מכאן אנו למדים מה יחסה של אומה זו ללשונה: בתודעתה של אומה זו, הלשון היא הגורם המאחד אותה. אף הזכות להכרה הרשמית, שהבאסקים תובעים לעצמם, מעוגנת בראש ובראשונה בעדות הלשון: האוסקארה קיימת באזור קיום רצוף מלפני חדירת הרומית, ואפילו מלפני חדירת ההודו-אירופית. לשונות התרבות הגדולות שהובאו לאזור — הרומית, ואח"כ בנותיה, בגון הצרפתית והספרדית — לא היה בידן לטשטש את ייחודה של אומה זו על מורשתה הלשונית.

בשנת 1976 זכתה האקדמיה ללשון הבאסקית להכרה הרשמית של שלטונות ספרד, ועולם של תקוה נפתח לעיני הבאסקים. הספר שלפנינו מטרתו "לספק למוסדות הדמוקראטיים העתידים לעמוד בשעה זו — שבה, סוף סוף, תיתכן נורמאליזאציה של הבאסקית — מסגרת מינימאלית של ידע מוצק" (עמ' 11). הספר גדול בהיקפו (687 עמודים), ומכונסים בו מחקרים על עיקרי הבעיות הפרוכות בייעודו.

בספר חמישה חלקים.

ח"א משמש מבוא עיוני ללשון בכלל, בבחינתה הפלשנית, האנתרופולוגית והמדנית.

ח"ב מכניס את הקורא אל גוף האוסקארה: תולדותיה ותולדות ספרותה. לבאסקים ספרות שבע"פ, עתיקת שורשים, וספרות שבכתב, למן המאה הט"ז. ח"ג עוסק בגורמים חברתיים-כלכליים ואתניים-תרבותיים שהשפיעו על האוסקארה, וכן בגורמים מדיניים-מנהליים ומשפטיים-תחקיתיים שהיו יסוד לדיכוייה, ובתרופות שהועלו להגנתה בתקנות שהוצעו עד כה. הלשון הבאסקית קשורה לשרשרת ארוכה של פעולות דיכוי, מטעמים לאומיים, תרבותיים ואפילו דתיים. הדבר מוצג בספר בשפע של עדויות. רק בדורנו, בעקבות לחצים חברתיים-מדיניים (כגון ההצהרה של זכויות האדם ב-1948), הוחל במתן חסות כלשהי לבאסקית, פשהיא שרויה ממש בצרה.

ח"ד דן בגישת המוסדות הבינלאומיים לבעיות העמים והמיעוטים האתניים והלשוניים, וכן בטיפול בבעיות הלשון מעין בעית הבאסקים במדינות אחרות, במערב כבמזרח. בחלק זה נכלל פרק חשוב על מצבן של "לשונות-מיעוטים" אחדות: בקאטאלוניה, בגאליציה (של ספרד), באירלנד, בןלס, בפיןלנד, ועל מצבה של העברית בישראל. פרק זה משפץ את הבאסקים בהקשר בינלאומי רחב, ונוטל מהם את התו ה"אתנוצטרי", שאחדים מנסים לחלות בהם. והדברים מכוונים גם כלפי פנים, כלפי הבאסקים עצמם.

כאמור, בפרק זה נדון מצב הלשון בישראל (עמ' 596-606). הספר אינו מתעלם מן המבוכה שעם ישראל וגורלו המיוחד מעוררים באומות העולם. עם זאת משתקפת בספר התפעלות כנה מכוח חיותו של צמנו, מתרומתו לעולם במשך ההיסטוריה, ובייחוד מן התחייה הלאומית בדורנו. תחיית הלשון עומדת, כמובן, במרכז המאמר, ומודגש בו שהעברית מספקת את העדות היחידה בתולדות התרבות לתחייתה של לשון מתה. להלן — הטיפולולוגיה של העברית, קיצור תולדות חייה, הגישות השונות להחייאתה, הציונות, המבטא, נתונים על העברית החדשה, האולפן, הספרות החדשה (מוזכר ש"י עגנון, חתן פרס נובל לספרות).

ח"ה עוסק עיסוק "טכני" בבעיות של די-לשוניות. עיקרו — הנורמאליזאציה של הלשון הבאסקית — היינו: שאלת קביעת הנורמות שלה — על הבחינות הסוציולוגיות והאידיאולוגיות הפרוכות בכך.

בפרק הסיכום אנו מתבשרים, שספר זה ראשון הוא לסדרה של שלושה. השני יעסוק במצב האוסקארה בהווה¹, והשלישי — בציפיות לעתיד. אין לנו אלא לברך את האקדמיה ללשון הבאסקית שתחזקנה ידיה, ושתזכה לעשות ולהצליח. יישר כוחה.

1. [בינתיים יצא לאור גם ספר זה, ונתקבל זה עתה במערכת "לשונונו"].

גישה שיטתית חדשה לתחביר המקרא

מאיר רוטנברג, כללי-תחביר נעלמים של לשון המקרא, הוצאת ספרים רשפים, תל-אביב תשל"ט, 188 עמ'.

בשלוש תכונות עיקריות נתברך מחבר הספר: בשיטתיות, בחדות-עין ובחריפות. אנו משתאים למראה חריפותו וחדות-עינו. אך בסקירה זו נעסוק בעיקר בעיונו השיטתי בתחביר המקרא. ובדין הוא. עיון מדעי תר אחרי השיטתי והטיפולוגי, ומתעלם לא-מעט מן החד-פעמי, הנובע מחדות-עין ומחריפות. ומאחר שאנו עוסקים בתרומתו החשובה של מ' רוטנברג לתחביר המקרא, נישא וניתן בפרטים אחדים של שיטתו התחבירית (והפרשנית).

במקומות רבים, ש(רוב) קודמיו לא ראו אלא אילנות בודדים, פרטים מרובים, שלא נצטרפו כדי כלל, עלה בידו של המחבר לראות את היער ולכלול כלל. כך, למשל, הוא דן (עמ' 28 ואילך) בלואי המופרד ממוגדרו (מעין ירמ' ב, יג "אותי עזבו מקור מים חיים", כש-"מקור מים חיים" מופרד מ-"אותי"); רוטנברג קורא לתופעה זו "הגדרת מִקְנָה", ואילו מ' [גושן-גוטשטיין 'ע] לשוננו יז תשי"א, עמ' 104-105; JBL 68, 1949, עמ' 35-47] מדבר על מחשבת משנה (afterthought) ומפנה את תשומת לבנו לשכיחות מבנה זה. עמ' 34 ואילך הוא עוסק ב"הנמקת החיוב", רוצה לומר במשפט סיבה, הבא אחרי ביטוי שלילי, אך אינו מנמק אותו, אלא את הביטוי החיובי שנשלל, מעין שמות יג, יז "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, כי קרוב הוא", אשר שיעורו, שהיית יכול לחשוב, שאלהים יִנָּחֵם דרך ארץ פלשתים, מפני שקרובה היא, אולם לא כן היה. או טול את פרק השילוב (עמ' 162 ואילך), הדן במשפטים ארוכים, שמרכיב מסוים היה צריך לבוא בהם פעמיים, אך בא רק פעם אחת (מעין ויקרא א, א "ויקרא אל משה וידבר ה' אליו", אשר שיעורו: ויקרא ה' אל משה וידבר ה' אליו).

כאשר עולה בידי חוקר להגיע לתפיסה חדשה, הוא עלול לעתים לעבור את הגבול ולהפריז בהחלת הבנתו החדשה. על כן לא נופתע, שכן המצב אף בספרו של רוטנברג, על כל פנים לכּוֹתב שורות אלו נדמה, שלעתים מוטב לנתח את מבנם הדקדוקי של כתובים בצורה אחרת.

טול, למשל, את הפרק המקיף על ההשמטות, לי אכן נראה, שרוטנברג, שהשפיל להחיל את עקרון ההשמטה דרך שיטה, פעמים הגוים וראה השמטה אף בכתובים, שלדעתי מתבארים בדרך אחרת. כך עמ' 43, משפט 2 הוא רואה בשופטים א, כב

"ויעלו... וה' עמם" השתקפות של "ויעלו... וה' עמם", כאילו אין בעברית המקרא (ובשפות שמיות אחרות) משפטי מצב, המתאפיינים בזמן שונה מן המשפט הראשי (במקרא שלנו משפט המצב השמני "וה' עמם" מתאר את מצבו של "ויעלו", המוסב לעבר). בדומה יש לדעתי לנתח בראשית יא, ל "ותהי שרי עקרה אין לה ולד" כמכיל את משפט המצב "אין לה ולד", המסומן בהיותו משפט שמני, ולא כמכיל השמטת "היה" = "לא היה לה ולד", כדעת רוטנברג עמ' 50, שו' 4. גם במשפטים שמנים סתם, מעין בראשית לד, כא "האנשים האלה שלמים הם אתנו", רואה רוטנברג, (עמ' 49, אמצע) השמטה, השמטת הבינוני הוֹיָה, רוצה לומר "האנשים האלה הוֹיָה שלמים אתנו". והרי רוטנברג מדבר בהשמטה במבנה השטח, אף כי לכל היותר אפשר לטעון, לפי שיטות ניתוח ידועות, שהבינוני של היה הוא חלק של מבנה העומק. אך מכאן עד הנחת השמטה ממש של הוֹיָה במבנה השטח — רחוקה הדרך.

שמואל ב' יז, י (ע' עמ' 26, משפט 14) "כי גבור אביך וגבורים בני חיל אתו" מוטב, לדעתי, שלא לנתחו כאילו שיעורו "כי גבור אביך וגבורים בני חיל" אגב השמטת "גבורים", אלא לפנינו פשוט נשוא ביחיד ("גבור"), הקודם לשני נושאים ("אביך ובני חיל"), שהראשון שבהם ("אביך") ביחיד, ועל פן בא הנשוא, הקודם ישירות לנושא ביחיד, אף הוא ביחיד, כדרך, שמות טו, א "אז יָשִׁיר משה ובני ישראל", שאין שיעורו, לדעתי, "אז ישיר משה [וישירו] בני ישראל".

עמ' 83, שו' 4 פירש רוטנברג בראשית לג, יא "קח נא את ברכתי" כמשקפת את השמטת הנסמך, כאילו שיעורו "קח נא את [מנחת] ברכתי". אך פירושו זה נראה לי מכניסטי מדי, פשהוא מסתמך יתר על המידה על פחנים חיצוניים. סביר יותר להניח, שבהקשרים ידועים מזדמנת ל-"ברכה" הוראה מיוחדת (okkasionelle Bedeutung), זו של "מנחת ברכה", ואין פאן השמטה, אלא התגונות הזדמנותית של ההוראה הפסיטית.

כששני מבנים נרדפים, קצר וארוך, מצויים בלשון, רוטנברג נוטה לנתח את הקצר כנובע מן הארוך אגב השמטה, גם פשהמבנה הקצר מבנה עצמאי מתועד יפה, בעל שרשים עמוקים במקרא בפרט, ובשפות שמיות בכלל. כך (עמ' 17, הע' 1) בראשית לא, טו "הלא נכריות נחשבונו לו" אינו לדעתו אלא משקף השמטת פ' היחס, רוצה לומר "כנכריות נחשבונו". ולא היא. מבנה פעיל של פועלי תחושה, המצריכים שני מושאים ישירים, מעין "חשבתי את הפנות נכריות", מעוגן היטב בעברית בפרט, ובלשונות שמיות בכלל, וצורתו הסבילה היא "נחשבונו נכריות".

משפטי זיקה מועצמים, למשל משפטי־אָשֶׁר ללא שם זקק, מתועדים יפה, ואין כל צורך (עמ' 43, משפט 5) לפרש את שמות י, ו "ומלאו... אשר לא ראו אבותיך" פ[על] [דבר] אשר לא ראו אבותיך". אגב, "אשר לא ראו אבותיך" משפט מושא־פנימי הוא, המשמש לשם השנאה, כאילו נאמר "ומלאו [מילוי], אָשֶׁר".

אֶת־הַמוֹשָׁא לַפָּנִי מוֹשָׁאִים מִיּוֹדָעִים, כִּידוּעַ, רְשׁוּת הִיא, עַל כֵּן לֹא נִנִּיחַ אֶת הַשְּׂמִטָּה לַפָּנִי כֹל הַמוֹשָׁאִים, הַבָּאִים לֵאלֹא אֶת (עמ' 61, סוף).

כִּי, אֵף לֵאלֹא אֶמְנָם לַפָּנִי, עֲשׂוּיָה לַחֲזֹק וְלַהֲדָגִישׁ. לֹא נִנִּיחַ אֶפּוֹא (שֶׁלֹא כַעֲמ' 70, סוף) אֶת הַשְּׂמִטָּה אֶמְנָם, בְּרֹאשִׁית כֹּט, לֵב, "וְתִקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן כִּי אִמְרָה כִּי (= אֶבֶן, וְלֹא הַשְּׂלֵמָה אֶמְנָם) רָאָה ה' בְּעֵינָי".

חֲלֹמֹת פּוֹתָחִים בְּצוּרָה חִיָּה לַעֲתִים בִּי־וְהָנָה, וּמִבְנִים דּוֹמִים מְצוּיִים אֵף בְּשׁוֹפֹת שְׁמִיּוֹת אַחֲרוֹת. עַל כֵּן אֵין הַכְּרָה (שֶׁלֹא כַעֲמ' 70, סוף) לְהַשְׁלִים "רְאִיתִי וְהִנֵּה".

כֵּן מִשְׁמַשֵּׁת לֹא רַק לַפְּתִיחַת מִשְׁפֵּט מוֹצֵר לַפּוֹעֲלֵי יִרְאַה, אֲלֹא, מִבְּחִינָה סִינְכְּרוֹנִית לַפּוֹת, גַּם לַפְּתִיחַת מִשְׁפָּטִים רֹאשִׁיִּים. לֹא נִשְׁלִים אֶפּוֹא (שֶׁלֹא כַעֲמ' 70, סוף) לַפָּנִי כֵּן זֶה פּוֹעֵל יִרְאָה.

צִירופֵי יָחַס עֲשׂוּיִים לִשְׁמֵשׁ כְּלָאִים. שְׁמוֹת לֵב, יב "וְהִנָּחֵם עַל הָרַעָה לַעֲמֹךְ" שִׁיעוּרוֹ הַמִּלּוּלִי: "עַל הָרַעָה [אֲשֶׁר] לַעֲמֹךְ". פִּירוּשׁ הַפְּסוּק, כִּפִּי שֶׁהַצִּיעַ רוֹטֵנְבֵּרֵג (עמ' 76, הע' 3), אֲכֵן "הָרַעָה אֲשֶׁר דִּיבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת לַעֲמֹךְ", אֵךְ מִכָּאֵן עַד לַהֲנַחַת הַשְּׂמִטָּה שֶׁל מִמֶּשׁ רַבָּה הַדֶּרֶךְ.

בְּמִקְדָּמוֹת אַחֲרִים אֲכֵן נִרְאָה לִי לְהַסְכִּים לַהֲנַחַת הַשְּׂמִטָּה, אֵךְ בְּצוּרָה שׁוֹנָה בְּמִקְצַת מִן הַמוֹצֵעַ. עמ' 43, מִשְׁפֵּט 4, רוֹטֵנְבֵּרֵג מִפְּרֵשׁ בְּרֹאשִׁית יח, י "וְשׁוֹרָה שׁוֹמַעַת פֶּתַח הָאֵהָל" כְּמִשְׁקֶפֶת "[בְּ]פֶתַח". אוֹלָם הַשְּׂמִטָּה זֶה אֵינָה, כִּנְרָאָה, כִּשְׂאֵר הַהִשְׂמִטּוֹת, אֲלֹא כַעֲיֵן הָאֶפְלּוּלוּגִיָּה (כַּמּוֹה "כִּבִּית" בְּמָקוֹם "כִּבִּית", הַשְּׂכִיחַ אֵף הוּא בְּמִקְרָא, כִּדִּי לְמַנּוּעַ הַיִּשְׁנוֹת עִיצוּרֵי שְׁפָתִים).

שֵׁם, מִשְׁפֵּט 8, שְׁמוֹת לֵב, לֵב, "אִם תִּשָּׂא חֲטָאתָם, וְאִם אֵין, מִחֲנִי נֹא מִסְפָּרָךְ" אֵינּוּ מִיִּצְג, כִּפִּי הַנְּרָאָה, הַשְּׂמִטָּה (לְדַעַת רוֹטֵנְבֵּרֵג "אִם תִּשָּׂא חֲטָאתָם, לֹא אֲבָקֶשׁ דְּבַר"), מִפָּנֵי שְׁתּוּכְנוֹ שֶׁל הַמִּשְׁפֵּט הַמוֹשָׁמֵט הוֹסֵפֶר בְּמִידָה מִסְפִּיקָה עַל יְדֵי תְּנוּעַת גּוֹף מִתְאִימָה, אֲלֹא לַפָּנִינּוּ בְּמִקְדָּמוֹ מִשְׁפֵּט תְּנָאִי כְּפּוֹל, אֲשֶׁר הֵן הִרִישָׁא, הֵן הַסִּיפָא שֶׁל הַתְּנָאִי הָרֵאשׁוֹן הֵם הַיִּפּוּכִם שֶׁל הִרִישָׁא וְהַסִּיפָא שֶׁל הַתְּנָאִי הַשֵּׁנִי, מַעֲיֵן: אִם תִּשָּׂא חֲטָאתָם, מוֹטֵב, וְאִם לֹא תִשָּׂא חֲטָאתָם, מִחֲנִי נֹא מִסְפָּרָךְ. עַל כֵּן עֲשׂוּיֵי מִשְׁפֵּט־הִרִישָׁא הַשֵּׁנִי לְהַתְקַצֵּר לִ"וְאִם אֵין", כִּי תּוֹכְנוּ מוֹבֵן לְמִדֵּי כְּהִיפּוּכֵי שֶׁל מִשְׁפֵּט־הִרִישָׁא הָרֵאשׁוֹן; וּמִשְׁפֵּט־הַסִּיפָא הָרֵאשׁוֹן אֵף עֲשׂוּיֵי לְהִיּוֹת מוֹשְׁמֵט, כִּי מוֹבֵן הוּא מֵאִלּוּ כְּהִיפּוּכֵי שֶׁל מִשְׁפֵּט־הַסִּיפָא הַשֵּׁנִי, וְאִלּוּ הַשְּׂמִטָּה הֶאֱלָה אַחֲרֵי שְׁבִיעוֹת הַפּוֹתָחוֹת "אִם (לֹא)" (עִי' עמ' 77-78) מְקוֹרָה, כִּנְרָאָה, בְּכַחַדֹּ שֶׁל הַנִּשְׁבַּע לְקַלֵּל אֶת עַצְמוֹ בְּמִפְּרֹשׁ.

אֲכֵן הַצִּלִּיחַ רוֹטֵנְבֵּרֵג לַפְּרוּץ דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה בְּמַחְקָרוֹ שֶׁל תַּחבִּיר הַמִּקְרָא. וְכַשִּׁנִּסִּינוּ לַתִּקֵּן פֶּה וְשֵׁם, לְגֹן וְלַהוֹסִיף נִדְבָכִים, הָרִי עַל הַבִּנְיִין שֶׁהֵקִים רוֹטֵנְבֵּרֵג הוֹסֵפֶנוּם; וְאִם הַצִּלְחָנוּ לְחֲדָשׁ דְּבַר, הָרִי מִשְׁלוֹ חִידְשָׁנוּהוּ. וְאִנּוּ מְקוּיִם, שִׁוְסִיף וַיִּפְתַּח אֶת שִׁטְתּוֹ, יִגְוֶנָה וַיִּשְׁפָּצָה. יִישַׁר כּוֹחֹ!

כמה הערות בודדות:

ע מ' 39, ה ע' 9: רוטנברג טוען, שאין להעלות על הדעת, שהמלה **קִי** תציין גם "מפני ש", גם "אעפ"י ש", שהרי ניגודים קוטביים הם. אולם גם **אם**, למשל, מציינת גם תנאי גם ויתור ("**אף על פי**"), ואף הם ניגודים קוטביים.

ע מ' 76, ה ע' 3: במקום "דברים כח, ב" צ"ל "דברים כא, ב".

ע מ' 88, ש ו' 6: הנוסח שמות א, יד הוא "את כל עבודתם".

ע מ' 105: רוטנברג עוסק בכפילה, אך נראה לי מוזר, שלדעתו הרי הכפלה **ה י ס ט ו ר י ת** מאובנת מעין **אֲדָמָדָם**, **חֲלָקָלָק**, כהרי הכפלה חיה, מעין "**בְּאֲרוֹת בְּאֲרוֹת**".

ע מ' 119, ס ע י פ ב: "אחינו הזמין את שכננו, שהוא שרברב", הוא **נ ו ש א** הוא, ולא נשוא; ואלו ב"שכננו הוא שרברב" הוא **א ו ג ד**, ולא נשוא. אגב, כאן רוטנברג משלים ב"הוא", ואילו בעמ' 49, אמצע, הוא משלים בבינוני "הזיה".

עשרים שנה לסדרת ספרים חשובה

לפני עשרים שנה, בשנת 1959, ראה אור במוסקבה ספרון דק וצנוע — הוצאה חדשה של "לשון אמהרית" מאת יושמנוב. לא היה זה אלא סנונית ראשונה בסדרה חדשה "לשונות אסיה ואפריקה", אשר מונה פיוס 111 ספרים הדנים במגוון רחב של שפות — החל משפות בעלות ספרות עתיקה כגון סינית, ערבית וסנסקריט וכלה בדיאלקטים ושפות אשר אין להם אפילו כתב. רוב הספרים שבסדרה הם תיאורי לשונות בודדות, אך יש גם כמה מחקרים היסטוריים-משוים. מבחר השפות הוא רחב למדי: יש כאן 19 ספרים העוסקים בלשונות האריות של הודו, 15 ספרים מוקדשים לשפות שמיות, אשר יש להוסיף אליהם גם ספר חשוב מאוד של דיאקונוב "שפות שמיות-חמיות" ועוד 4 ספרים העוסקים בשפות שמיות-חמיות אחרות (מצרית, קופטית, קרבית והאוסה), 11 ספרים בשפות איראניות, 11 — בשפות אוסטרונזיות, 8 תורפיות, 8 סינודיטיות, 6 דראבידיות, 4 — שפות מונגוליות, תאי ובאנטו, 3 — שפות של מערב אפריקה וכן שפות הודו-אירופיות של אנאטוליה; 2 ספרונים עוסקים ביפנית (חדשה וקדומה), וכן תיאורים של קוריאנית, וייטנאמית, לשון ח'מר (קמבודית), מאנצ'ורית, אורארטית, בורושאנסקי, אפריקאנס, לשון יאו ושפות פאפואסיות.

את תשומת לבם של קוראי "לשוננו" בודאי תמשוך העובדה שלשונות שמיות תופסות מקום נכבד בפרסומי הסדרה. פרט לספר החשוב של דיאקונוב אשר יצא גם בתרגום אנגלי וזכה לתגובות רבות בקרב אנשי מקצוע בעולם בגלל חשיבותו הרבה, אנו מוצאים כאן את "אפדית" מאת ליפין, "פיניקית" (שיפמן), "אוגריתית" (סגרט), "סורית" ו"ארמית חדשה" (שניהם מאת צ'רטלי), "ארמית שומרנית" (וילסקר), "געז" (סטארנין), "אמהרית" (יושמאנוב) ועוד "אמהרית חדשה" (טיטוב), "דרום-ערבית" (באואר), "ערבית מודרנית" (שרפאטוב), "ערבית פינאנית מאוחרת" (לפדב), "להגים של מערב" וכן "הדיאלקט התוניסאי" מאת ז'בדובסקי (הוא גם מחברו של הספרון על קרבית), "הדיאלקט המרוקאי" (פאמילב).

ברשימה המרשימה הזו בולט היעדרה של עברית אשר עמדה להיות אחת הראשונות בסדרה (על כך ניתן ללמוד מפרוספקטים של הסדרה עוד משנת 1960 ו-1963). אך פידוע, בבריה"מ עדיין סיבות פוליטיות דוחות את ענייני המדע לקרן זוית, יחד עם זאת אל לנו לשכוח שבאותה תקופה הופיעו במוסקבה לא פחות משלושה תיאורים שונים של עברית: שניים מאת בנציון גראנדה (האחד במילון העברירוסית של שפירא, מוסקבה 1963, והשני כפרק בספרו של גראנדה עצמו "מבוא לחקר השנאית של שפות שמיות", מוסקבה 1972) ועוד אחד מאת דיאקונוב בספרו רב ההיקף "לשונות של המזרח התיכון הקדום".

לא כל הספרים בסדרה הנם שוי-ערך — ישנם פאלה המהווים צעד קדימה, באחרים אין הקורא מוצא דבר של חידוש. לפעמים אתה נתקל בשגיאות קטנות אשר עורך טוב אמור היה לתקן בעוד מועד, כגון גזירת כמה מלים הודו-אירופיות כמו רוסית cher אנגלית snow מהמלה השמית המתאימה (עברית שלג) אצל ליפין ("אפדיח" עמ' 49), או הסבר של מלה סורית b^{ae}eld:ābābā "אויב" כמכילה יסוד לא־מובן? bābā (b^{ae}el+d^{ae}+bābā). שעה שגם מילונים ישנים ידעו את המלה הארמית דִּבְכָּא, דִּבְבוּתָא (ראה למשל את המילון של Dalman).

ברור, שאין בכוחן של שגיאות כגון אלה לגרוע מערפה של סדרה מעניינת זו. יש לציין, שחלק מהספרים שבסדרה הופיעו (במוסקבה) בתרגום אנגלי, וגם בארצות אחרות תורגמו כמה מהספרים (לגרמנית ולאייטלקית).

חייא דהאן ושלמה אלון

מבעיותיה של המילונאות העברית לערבית המדוברת

תשובה למאמרו של ד"ר חסיב שחאדה

(לשוננו, כרך מג, עמ' 52–70)

המאמר עוסק, למעשה, בביקורת על שני מילונים שימושיים לערבית המדוברת (מילונו של יוסף דנה ומילוננו אנו), ולא בבעיות הכלליות והעקרוניות, פמתחייב מן הפותרת. קשה להבין, למה לו להביא את כל פללי ה' הידיעה בערבית, על פני עמוד שלם (שם, עמ' 54), והרי במילונים עסקינן, ולא בספר דקדוק!?

שחאדה מצביע במאמרו על הבעיות שבמפוי מדויק של להג מסוים בערבית המדוברת, ואף "מהרהר בקול רם" (שם, עמ' 60), אם אין מקום להכנת מילון של להג מסוים בלבד. עצם הטענה, שאין אולי מקום למילון המכיל להגים שונים, אינה, לדעתנו, מתקבלת על הדעת, כשמדובר במילון שימושי מן הסוג של המילונים שבדק ד"ר שחאדה בסקירתו. אנו שאפנו במילוננו לערבית מדוברת עילית (עמ"ע), ולכך מתכוון, כנראה, גם המבקר, אך הוא טוען שעמ"ע טובה רק לשימוש פאסיבי (שם, עמ' 60). ומדוע לא לידיעה אקטיבית? הרי בכתבנו מילון לציבור הרחב אין לצפות למילון המשקף את הלהג של כפר יאסיף דוקא²...

אך בטיעונינו למען מילון של להג אחד, נקלע שחאדה לסתירות (הוא עצמו מציין את השאילה ההדדית של מלים מלהגים שונים). מסקנתו, שיש לחבר מילון מדעי "המגלם בתוכו את המגנן הלשוני של הלהגים השונים בארץ רק לאחר הכנת עבודות מחקר וגלוסארים שלמים של כל להג ולהג", היא בבחינת חזון לאחרית הימים. ומה יהיה על הציבור הרחב לפי שעה? רבות מהערותיו של

1. לגופו של עניין, שחאדה משתמש בהרצאתו על פללי הידיעה בדוגמאות לשוניות, המשקפות את להגו של הפותב. לדעתנו, רבים מן הדברים שלו אינם משקפים את המקובל בלהג הארץ-ישראלי, כגון: ח'אלו — דודו, לעומת ח'אלו (אליחי, שם, עמ' 23), וינתא — מתי, לעומת אַימתא (אליחי, עמ' 307), שעראט — שערות? וצ"ל שעראת (אליחי, עמ' 520), פֶּסְחֵינָן — שמלה? וצ"ל פֶּסְטָאן (מילוננו, עמ' 191, אליחי, עמ' 514), וכן לְשָׁרִיפ רֶאח לִינִין? — לאן הלך השותף? זו לדעתנו ערבית בלהג מצרי (אליחי, עמ' 222).

2. למונח עמ"ע ראה מאמרו של ד"ר גוסטב מייסלס, הערבית שאנו לומדים ומלמדים, עמ' 7, פרסום מס' 1 בסדרה "הוראת הערבית בת־זמננו" (אוניברסיטת תל־אביב, הפרויקט להכנת חומרי לימוד להוראת הערבית).

שחאדה לוקות, לדעתנו, בהסתמכן על להגו הוא (להג כפר יאסיף). מתוך שפות "הילידית" מקיש שחאדה וגוזר נורמאטיביות מוטעית. כך למשל, הוא קובע כי "בתיאבון" יתורגם נָפֶס, ואין הדבר כך בלהגי א"י פולם. דיינו שנעיין במילונו של באואר, בערך Appetit, עמ' 23, או במילונו של אליחי, עמ' 528, או בספרו של פרופ' פיאמנטה, דבר ערבית, עמ' 185. ובאותו דיון, בערך "בתיאבון", קובע ד"ר שחאדה, קאטגורית, כי התרגום "צחטין" אינו הולם את המציאות. על איזו מציאות מדבר הפותב³? לנושא "הנורמאטיביות המוטעית" דוגמאות רבות נוספות בסקירתו של ד"ר שחאדה. למשל: עמ' 66 במאמר, לערך "ג'ויק", קובע שחאדה, שהריבוי הנכון הוא פְּרָסִיר, אך פיאמנטה, שם, עמ' 180, בערך "מקק" קובע פְּרָאסִיר ומוסיף גם פְּרָאסִיר⁴. וכן: עמ' 64, לערך "מֶלֶח". כתבנו במילוננו: פְּחִירי. וראה כך גם פיאמנטה, שם, עמ' 192, בערך "יִמְאִי", וכן אליחי, שם, המביא פְּחִירי וכן פְּחִחֶאר, וראה גם בִּארֶת'למי, שם. מדוע אפוא קובע שחאדה חד-משמעית שצריך להיות רק "מֶלֶאחֶ" (אגב, מדוע לא מֶלֶחֶ?) או "פְּחִחֶאר". וכן: עמ' 69 לערך "טרי" שתרגמו תִּאֶזֶה (וראה פיאמנטה, שם, עמ' 84 ואליחי, שם, עמ' 182, הקובעים ששתי הגיות קיימות: תִּאֶזֶה או טִּאֶזֶה! וראה בִּארֶת'למי: תִּאֶזֶה) ולפינו דוגמאות רבות נוספות.

להערכתנו, במאמרו של שחאדה ניפרת הסתמכותו המרובה על מילונו של אליחי. במקרים לא-מועטים אותם "פגמים" אשר הוא מוצא במילוננו מופיעים גם במילונו של אליחי, ככתבם וכלשונם, וההגינות המדעית מחייבת לציין זאת. להדגמה: עמ' 63, לעניין "הצבעה" — תְּסִיִּית⁵ שחאדה פוסק כי יש לומר טְסִיִּיט, אך אליחי במילונו, עמ' 128, קובע תְּסִיִּית! וכן עמ' 63, לערך "יִצֵּא" כתבנו: סִדֵּר, ושחאדה קובע: סִדֵּר; אך אליחי כתב: צִדֵּר (שם, עמ' 193). ובאותו עמוד, לערך "עפר" כתבנו תְּרֵאב, שחאדה "פוסק" טְרֵאב; אך אליחי סובלני יותר ומציע: תְּרֵאב או טְרֵאב (שם, עמ' 384, ותְּרֵאב קודם). וכן עמ' 69, לערך "ביצה רפה" כתבנו: בִּידֶה בְּרִשֶּׁת (כך גם פיאמנטה, שם, עמ' 184, וכן גם אליחי, עמ' 72 ובִּארֶת'למי, שם), אך שחאדה פוסק: בְּרִשֶּׁת! וכן הערך "חבור", עמ' 63 במאמר, תרגמו: אִנְשֵׁא (וכן אליחי, עמ' 147: אִנְשֵׁא), ושחאדה פוסל ופוסק:

3. ראה גם כאן: אליחי, שם, שם, הפותב צִחְחֶתִּין. אגב, עצם התעתיק שמשחמם בו שחאדה במקום זה, צִחְחֶתִּין, מזוּר ובלתי-ברור. הניתוח לגבי הערך "בתיאבון" לוקה, לדעתנו. מילון אינו ספר "הליכות ומנהגים" ואין אפשרות להסביר בו מתי אומרים בערבית "בתיאבון", ובפרט שמדובר במילון שימושי מצומצם. המשמע "בתיאבון" קיים בערבית (ראה באואר, אליחי). השימוש בו הוא אמנם בהקשר שונה מן העברית, אך זו שאלה של מנהג תרבותי, ולא של מילון.

4. אגב, פיאמנטה פותב פְּרָאסִיר, ולא פְּרָסִיר כשחאדה, ועוד נדון בכך, להלן בסעיף "התעתיק", וראה גם בִּארֶת'למי, לערך הנ"ל.

5. שחאדה מייחס לנו כאן כתיב תְּסִיִּיט, שלא היה ולא נברא.

מקאל! הרי אי אפשר, ולא הגון הוא לקבוע, כי מילונו של אליחי "מדויק, יסודי ומקיף להפליא" (שחאדה, שם, הע' 12), ולהתעלם מכל האמור. "זריות". — בסעיף זה (עמ' 69 במאמר) שחאדה מערב שני עניינים, שאינם קשורים זו"ז. האחד — אלה מלים שאינן בשימוש, לדעתו. עניין אחר הוא רשימה של מלים, אשר הוא מפירן ללא ספק (כך הוא עצמו פותב), אך בתעתיק או בהגייה שונה⁶. לא ברור לנו, כיצד הוא יכול לקבוע, שמלים מסוימות הן ארכאיות ולא-שימושיות כלל. האם די לו בהסתמכותו על דוברי ערבית מלידה כדי לפסוק כך?! (פדבריו, שם, שם). המלה שְׁשָׁמָה, שהוא מטפל בה ו"קובע" שאינה בשימוש, מופיעה בצורתה זו במילונייהם של בארת' למי וְיִנְיֹז ובספרו של פרופ' פיאמנטה, ילד ירושלים (שם, עמ' 174).

לבעיית הבררה והמשלבים בלשון. — שחאדה נוגע, ובצדק, בבעיית המשלבים בלשון (שם, עמ' 70). אכן, זו בעיה עקרונית וחשובה בחיבורו של מילון דו-לשוני פלשהו. ואמנם היינו ערים לכך. עסקנו בכך במבוא למילוננו (ראה עמ' 7, סעיף ד) ובערכי המילון עצמו. כך, למשל, בחרנו במלה צִנֵּל לתרגום הערך העברי "השְׁתִּין", ולא באחת מ־14! האפשרויות האחרות ששחאדה מונה (אגב, דוקא התרגום שֶׁן המופיע במילונו של אליחי, אינו מופיע בין תרגומיו הרבים של שחאדה). ולא משום קרבתה לערבית הספרותית או היותה "הרשמית" ביותר, אלא רצוננו בסטאנדארטיזציה של הערכים שהבאנו, בכל מקום שיש אפשרויות תרגום שונות. נראה לנו, שדוקא שחאדה לא היה ער דיו לנושא המשלבים. לדוגמה: "מחצית" (עמ' 64 אצל שחאדה, עמ' 104 במילוננו) בספורט, תרגמנו שֶׁטֶר, כי זהו המשלב המתאים, אך שחאדה מציע לתרגם: הַפְתָּאִים, שהוא במשלב נמוך ביותר! כן טוען ד"ר שחאדה כנגד הצמד: "פרח מזיכרוננו" — טָאָר מִן בָּאָלוּ (עמ' 70) ומציע לתרגם: רָאח עֵן בָּאָלוּ במשלב נמוך יותר.

רב-משמעיות של ערכים. — "תרגיל" מעניין עשה שחאדה בעמ' 65, במאמרו. נטל סדרה של ערכים עבריים מתורגמים לערבית, וניסה לחזור ולתרגמם לעברית, כגון: "דרשה" — כְּטָבָה. הוא מוצא, שתרגומה של כְּטָבָה לעברית הוא: (1) דרשה (2) אירוסין. ובכן, מה הזכיח כאן? הרי נאמר במילוננו בערך "אירוסין" — כְּטָבָה. וכי יש חידוש פלשהו בפדבריו, שיש פוליסמיות בלשון, בכל לשון?! האם בא להציע לנו, בתרגמנו "דרשה" לערבית, שנציין, שמשמעה הוא גם "אירוסין"? ומלבד ההתחכמות שיש כאן בכך, לא ברור, למה נועד "תרגיל" זה?

דוגמה נוספת לאותו "תרגיל" יש בערך "זִפְת" אשר תורגם במילוננו זִפְת.

6. כגון הערכים: הרה, טרי, מחק, מחבת (שחאדה מציע מְקָלָא, בניגוד לדעתם של דיניז (Denizeau), שם; פיאמנטה, שם, עמ' 175, ובניגוד למילוננו).

שחאדה חוזר ומתרגם את המלה זָפַת לעברית ומקבל את המשמע: "גרוע מאוד". (שם). ובכן, מה בכך? הרי מן הראוי להצביע, שאנו במילוננו טיפלנו בערך העברי "גְרוּעַ" ואמנם תרגמנו אותו זָפַת (מילוננו, עמ' 38), ואין בכך כל סתירה לתרגום המלה העברית "זָפַת" ע"י זָפַת אף היא. הדוגמאות כאן מרובות, ובכולן ניכרת תופעת הפוליסמיות, שאין בדעתנו להכחישה, והיינו ערים לכך בעת חיבור מילוננו.

אִי־דִּיּוּקִים, חוֹסֵר אַחִידוּת ו"טעויות מדומות". — למעיין בקפדנות במאמרו של שחאדה מתגלה סדרה של סתירות פנימיות וחוֹסֵר אחידות בדבריו ובדוגמאותיו. למשל: את המלה קָפָה הוא מביא ב־3 מקומות: בעמ' 63 — סנדוק; בעמ' 58, 65 — סְנְדוּק, ובכל מקום פסק: כך צריך להיות...

סיפורה של ה"גלידה" מתמיה עוד יותר: בעמ' 58 הוא כותב בּוֹנָה (ומתקן את דברי י' דנה, אשר כתב בּוּטָה), ואילו בעמ' 62 הוא כותב בּוֹנָה (בנחציות) ומתקן בכך, כפיכּוּל, את אשר כתבנו בימילוננו, בּוֹנָה (לא נחצית), ואתה הקורא צא ולמד... בעמ' 68 הוא מתרגם את הצירוף "מִי שֶׁ" פעמיים במלה אָלִי, ופעם אחת אָלִי, והכול בפסקה של 3 שורות! וכן: עמ' 60 — בְּפֶלֶש (אינו אוכל) לעומת עמ' 68 — בְּפֶלֶש (אינו אוכל!).

לגמרי לא ברור לנו, למה היה לו לשחאדה למנות במאמרו טעויות־דפוס שונות, כאשר מדובר על בעיות המילונאות. ודאי שלא ייתכן לקבל "שגיאות מדומות וטענות שוא". כך למשל, שחאדה טוען (שם, עמ' 69), כי המשתמש במילון מתקשה לעתים למצוא את מבוקשו, וברצותו לדעת, פיצד אומרים בערבית "בלי עין הרע" יטרח, וספק אם ימצא?! — ובכן, אם ירצה לומר זאת, יפתח את המילון בערך "בלי", ומיד יגלה שם (עמ' 29) את הביטוי "בלי עין הרע" — מָא שְׁלָה! שחאדה מצביע למשל, על "תרגום דקדוקי מוטעה": "התרחץ" — תְרַסֵּל (עמ' 68). לא ברור, מה מוטעה כאן מבחינה דקדוקית (וראה אליחי, שם, עמ' 479, המתרגם אף הוא בדיוק כך!). בסעיף "השגיאות המדומות" ראה, למשל, עמ' 63, 66 הערכים רִיג, דָג. כתבנו: קִיד, ושחאדה פוסק קִיד (בניגוד לאליו הכותב צִיד, עמ' 106); וכתבנו קֵאד, אך שחאדה מציע לנו קֵאד (לאחר שקבע, כי אצלנו כותב סאד, דבר שאין לו על מה שיסמוך).

תעתיק, הגייה, תפח'ים ותרקים. — השאלה העומדת לפני מחבר מילון עברית — ערבית מדוברת היא, באיזה תעתיק יבחר. האם יבחר בתעתיק פונטי קפדני עפ"י ההגייה במדוברת, וללא התייחסות לערבית שבכתב,

7. כך למשל, כחוב במילוננו (עמ' 50): "עֶצֶם" — רִמָּד בטעות (במקום רִמָּד). אך ברור שזו טעות דפוס, כי באותה שורה, צורת העתיד במילוננו כתובה יִרְמָד, בהדגשת הנחציות. פיצד ניתן להסיק מכך, כי במקרים רבים סימן הנחציות חסר?

או שמא יבחר בתעתיק, שאינו מסתיר את הזיקה שבין העמ"ע לבין הערבית הספרותית שבע"פ. לשיטתו של שחאדה נראה, שהוא דוגל בתעתיק פונטי קפדני. ואם כך הדבר, לא ברורה לנו כלל שיטתו, לפחות בכל האמור לתעתיק העיצורים: ק, ז, ג' (עמ' 61). הוא קובע, שברשימת תעתיק העיצורים שגינה בהגדרת ק, וכי היה עלינו לתקן ולומר: ק — הגייתה כאל"ף עיצורית (המוזה) כמעט תמיד. לא ברור אפוא, מדוע אין שחאדה כותב א עיצורית ב כ ל דוגמאותיו, כגון עמ' 62 — נתק; עמ' 63 — סנדיק, קסמה, חלק שער, קס שער; אבל הוא כותב כך במקרה אחד: "נקניק" — נאנאנא (עמ' 63). אם הוא חרד למעיין ההדיט, שאינו בקי בערבית שבכתב, חובתו היא לכתוב תמיד א, ולא ק. אנו גורסים, שיש לשמור על הזיקה לערבית הספרותית, ועל כן הסתפקנו בהערה: ק (נהגית לעתים כאל"ף); וכתבנו ק בכל מקום שזהו העיצור השורשי.

באשר לז' ולג' שחאדה מעיר, שאין כל צורך להבדיל בין שני הפיצועים הללו של הפונמה ז"ם בערבית, וכי תמיד יש לכתוב ולבצע ז' חוץ מכתשי חיפי קולי. אך הרי הוא עצמו מבחין בין שני הפיצועים במאמרו! כגון בעמ' 56 — קית ת'ארג', עמ' 64 — ג'אב (אגב צ"ל ג'אב...), ג'ניב. וכיצד יש להגות "נשויו"? האם לא מתג'ו?

סתומה ומתמיהה הערתו של שחאדה (עמ' 62) על כך, שרשימת תעתיק העיצורים לוקה בחסר, ושעליה לכלול את ההגאים הגרונים כגון: א, ה, ע, ח — משום שאלה אינם נהגים כהלכה בפי הלומד העברי! מנין לפותב, שאין בין דוברי העברית מי שמבצעים את ההגיים הגרונים כהלכתם? ואם יפתב ברשימת העיצורים, שאלה עיצורים גרונים, וכי בכך תשתפר הגייתם?

ד"ר שחאדה קובע, שיש לתעתק את העיצור ח — ח'; אולם במקומות האחרים (להוציא עמ' 56 — ת'ארג') הוא משתמש בתעתיק כ (שאנו השתמשנו בו), כגון: עמ' 62 — לונז אגדר; עמ' 64 — כמסה, (א)כתנאר; עמ' 66 — כטיקה; עמ' 69 — זוק, כתם. שחאדה מציע את התעתיק ע' ל- ח' (עמ' 62), אך הוא עצמו משתמש בתעתיק ר' שאנו השתמשנו בו! למשל: עמ' 62 — רמז, מנטיס; עמ' 64 — ראפי, רפיאן (צ"ל: רפיאן) — לעומת שימוש במקום אחר בע': עמ' 56 — מעיטה; עמ' 57 — צשאש. ובכלל שיטתו של שחאדה בתעתיק בלתי ברורה. אם החליט לנקוט תעתיק של מחבר המילון שהוא מבקר, כגון מילון של דנה (ראה עמ' 56, הערה 8), כיצד זה דנה כותב אגנאני (עמ' 56), ואילו שחאדה כותב אגנאני (שם, שם). אשר לתפחים ותרקים — אין, לדעתנו, מקום לכך במילון שימושי מצומצם מסוג המילונים אשר נסקרו. אפילו מילון המפורט של אליחי אינו עוסק בכך בעצם (אגב, לשיטתו של ד"ר שחאדה, צריך להיות מקלס ב-ל נחצית, עמ' 63).

לסיכום: מאמרו של שחאדה הריהו ביקורת ספרים על שני מילונים שימושיים, וכך יש גם להבין את הערותינו-תגובותינו להערותיו. ועדיין יש מקום למאמר מקיף על בעיות המילונאות העברית לערבית המדוברת.

הערות אחדות על תשובתם של דהאן ואלון

במאמרי "מפעיזתיה של המילונאות העברית לערבית המדוברת" (לשוננו מ"ג, עמ' 52–70), דנתי, אגב הדגמה מפורטת, בשורה של נושאים עיקריים, הניצבים לפני מחבר מילון עברי לערבית המדוברת. פגון: היקף המילון; טיב החומר הנאסף, הוי אומר, הלהג או הלהגים שהמילון מבוסס עליהם; כלום אין מילון של להג מסוים עדיף מערפוב של להגים במילון שימושי; דרך איסופו, מינון וארגונו של המילון; הברירה הן פלשון המקור. והן פלשון המטרה; דרך הגדרת המשמעים וסדר הבאתם; שיטת התעתיק; מטרת המילון. הדיון בנושאים אלה ובאחרים היה מלווה דוגמאות מעטות יחסית, ששאבתי משני מילונים, האמורים להיות שימושיים. האחד של י' דנה והאחר של ח' דהאן וש' אלון. והרי הערותיי על תשובתם של דהאן ואלון. כבר אמרו חכמים, שאין הגדה בלא גרגר של אמת. אם כן אמנה תחילה שלוש הערות שהעירו המשיבים, ואני מקבל אותן בנפש חפצה ובתודה.

א) ייחסתי למילונם את הכתיב "תִּפְּוִיט" (=הצבעה), המשקף את ההגייה שפפי דוברי הערבית, והייתי צריך לדייק ולכתוב תִּפְּוִיט (פמובא במילון, וזה משקף את הכתיב של המלה בערבית הספרותית, אך, פידוע, לא את ההגייה. וכן ייחסתי להם "סאד", וצ"ל סָאד (=דג, לדוג).

ב) נהגתי בתעתיק בלתי אחיד במלה סִנְדוּק (=ארגו, קופה, תא), פעם בשורק ופעמיים בחולם מלא. עם זאת יצוין, שלמלה האמורה קיימים שני ביצועים חופשיים פפי דוברי הערבית בארץ.

ג) מה שנאמר בסעיף הקודם כוחו יפה גם פה בנוגע לצורות: אֵלִי, אֵלִי; בִּפְּלֵש, בִּפְּלֵש; וכן גֶּאב במקום גֶּאב; רִפְּיָאן ולא רִפְּיָאן; מִכְּלָס ולא מִכְּלָס. אין טעם להיגרר לנקודות לא רלוונטיות, המובאות בתחילתה ובסופה של התשובה, וכן לא אכנס לפולמוס סרק על דברים, שאין בהם ממש, ושניתן לשבצם במסגרת שאלות מעין: מניין לכם זאת? האומנם כך כותב במאמרי? האם "פוסק" ו"מוטב" עולים בקנה אחד? אבהיר את פונתי בדוגמה אחת בלבד. דהאן ואלון פותבים בתשובתם: "רבות מהערותיו של שחאדה לוקות, לדעתנו (ההדגשה שלי), בהסתמך על להגו הוא (להג כפרי-יאסיף), מתוך שפתו 'הילידית' מקיש שחאדה וגִּזִּיר (ההדגשה שלי) נורמאטיביות מוטעית. כך, למשל, הוא קוֹבַע (ההדגשה שלי) כי 'תאבון' יתורגם נֶפֶס, ואין הדבר כך בלהגי א"י כולם (ההדגשה שלי). דינו שנועין במילונו של באואר, בערך Appetit, עמ' 23, או במילונו של אליח, עמ' 528, או בספרו של פרופ' פיאמנטה, דבר ערבית, עמ' 185". המעיין במאמרי הנ"ל, עמ' 60, מוצא את המשפט שלהלן, המובא שם

פדי להדגים את עניין הזהירות בתרגום אוטומאטי של שלדי מלים. המשפט הוא: "לדוגמה: המלה תַּאבֹּן נִיתַן (ההדגשה שלי) לתרגמה במלים: שְׁהִיָּה, נָפֶס. למשל...". ואכמ"ל.

לעומת זאת ראיתי להיפנות בקיצור לשלושה עניינים שעוררו המשיבים:

1. המשיבים מבהירים: "אנו שאפנו (ההדגשה שלי) במילוננו לערבית מדוברת עילית (עמ"ע) ולכך מתפֹּן, פנראה, גם המבקר...". לעומת זאת, במבוא למילונם של דהאן-אלון (עמ' 5) כתוב "וכבר במילון זה גלשנו (ההדגשה שלי) לאוצר מלים ספרותי, ואין מנוס מפך".

נוכח שתי מובאות אלה מתבקשות מאליהן ההערות:

(א) אין צריך לומר, שהמרחק בין "שאיפה" לבין "גלישה" אינו כל כך קטן, וכן בין עמ"ע ובין "אוצר מלים ספרותי".

(ב) ה"שאיפה" לא התממשה במקומות מרובים במילונם, לדוגמה: בֶּסֶ; עֲמֹלָ; שֶׁן; גִּמְעֵת-גִּי; אִיר, זֶבֶר; שְׂרֵמוּטָה, קַחְבָּה; מִשְׁכָּה, (המקבילות העבריות: רק; בִּשְׁנָה שְׂעֵבֶרָה; הַשְׁתִּין; בִּשְׁבֹּעַ הַבָּא; זִין; זֹנָה; מִשְׁתָּנָה). יתר על כן, המעיין במילונם של דהאן ואלון מוצא, בין השאר, "נָאֶם: אין בערבית!", והפחתים התכוננו ודאי לערבית מדוברת שאינה עמ"ע! כן אין מוצאים את הערך "עמ"ע" במילון הפולל חמשת אלפים ערכים בקירוב.

(ג) בארבעת המקורות, שמהם שאבו עורכי המילון (ר' מבוא המילון עמ' 5), אין הקורא מוצא שום רמז לעמ"ע.

(ד) ה"גלישה" פשמה כן היא במילון המדובר, והיא מקוימת על פי רוב בתחום התעתיק. עם זאת ניתן למצוא בטור הערבי, ובנקל, צורות כמו: אֲבוּקָדוּ, קִבְתָּס, קִבְתָּסָת, כִּאֲתוּלִיקִי, מִנְקוּשׁ, נִטֵּק (=הִקִּיא), זִק, שְׁקִלָּאָדָה. (השוה מה שנאמר בסעיף "תעתיק, הגייה וכו'" ב"תשובה" של דהאן-אלון).

(ה) צירוף המלים "ולכך מתפֹּן, פנראה, גם המבקר" — מה פשרו?

2. מִלִּים אֲרִכָּאִיֹּת לֹא-שִׁימוּשִׁיֹּת: מתי וכיצד ניתן לקבוע

שמלה מסוימת, כמו שִׁשְׁמָה במשמע "בית-פיסא" אינה בשימוש רגיל בפי דוברי הערבית מלידה בארץ בשנות השבעים של המאה הזאת? אענה למשיבים, השואלים שאלה "עקרונית" זו. התשובה פשוטה: צא ושאל רבים מדוברי הערבית מלידה בארץ ותיוכח שאין הם משתמשים פיוס במלה זרה זו במשמעות הנוכחת. כך, כמובן, עשיתי לפני שכתבתי מה שכתבתי, שוחחתי עם עשרות אנשים הן מירושלים והן מהגליל, ולא הסתמכתי על האידילֶקֶט שלי. כותב מילון שימושי לערבית מדוברת, למשל, של ירושלים והגליל, אסור לו להסתגר בד' אמותיו, מוקף ספרי לימוד ומילונים למיניהם, ולהעתיק מפל הבא ליד בלא לשקול, לברר, לפקפק ולצאת לשטח. שהרי תיעודה של מלה מסוימת, כמו "ששמה" במילון זה או בספר לימוד זה, אינו אומר בהכרח, שהמלה משמשת פיוס. מצד אחד, מילונם

של דהאן-אלון נועד להיות שימושי לציפור הרחב, שלשון אמו היא עברית, לא כן המילונים של ברת'למי ודניזו. מצד שני, יש לדעת, שברת'למי (1859–1949) סיים את מלאכת איסוף החומר למילונו בשנים 3–1902 (ר': A. Barthélemy: *Fasicule Complémentaire*, פריס, 1969, עמ' 61).
באשר לספרו של פרופ' מ' פיאמנטה, המביא את המלה הנידונה (עמ' 174), אומר, שיש לקרוא לפחות מה שכתוב בהקדמת הספר, עמ' 10: "הלשון המתוארת בספר זה, המשמש כמדגם בלבד, היא לשונו של כותב הטורים האלה, איש ירושלים...".

הלשון, כל לשון, ובמיוחד לשון הדיבור, מצויה בהתמדה במצב של שינוי והתפתחות, פושטת צורה ולובשת צורה, ועל עורך מילון שימושי להיות ער לכך. בירור סוגיה זו של מלים, שאינן עוד בשימוש, תנודות במשמעי מלים ומלים המצויות, כנראה, בשלב של התהוות (למשל: זכדת חליב = "שמנת") מחייב הסתמכות, בראש ובראשונה, על אינפורמאנטים טובים ורבים ככל האפשר. מיותר לציין, כי לשם שאיבת אינפורמציה מהימנה בעבודות שדה דרוש, בעיקר, ניסיון רב.

3. (א) הנחציות הפוֹנימית בערבית המדוברת

(ב) טעויות דפוס — האמנם?

השתדלתי כבר במאמרי הנ"ל לעמוד על חשיבותו של תעתיק מדויק בלימוד לשון והראיתי, שהתעתיק בשני המילונים שנסקרו לקוי מאוד. כאן אוסיף רק (ר' הערת המשיבים, מס' 7), שסימן הנחציות (קו מעל לאות), שקבעו דהאן ואלון, כמעט שאינו מופיע מעל לעיצור [ז], אף על פי שמדובר בהבדלי משמעות. שתי דוגמאות בלבד: גְּלִידָה — בּוּזָה, צ"ל בֶּ- [ז] נחצית, שהרי בלעדי הנחציות משמע התיבה הוא "פיה", בשימוש לא מנומס ביותר. עָל, קפוח — תורגמו במלה זלם, שפירושה גברים, ויש לסמן, כמובן, את הנחציות, אם רוצים לומר, "עול, קיפוח".

כל מי שקרא את מאמרי ודאי יודע, ששיטות התעתיק שנהגתי מוספרות בבחירות בהערות השוליים (ר' עמ' 54 הע' 5, עמ' 56 הע' 8, עמ' 62 הע' 10). כמו כן לא הזכרתי כלל טעויות-דפוס (ר' הערת המשיבים, מס' 7) או שיבושים שונים, כגון, בניקוד ערכים עבריים לא-מעטים במילון: אָמַת, סָבָא, הַשְׁתָּעַל וכו' וכו'.